De iuris peritorum meritis 23.

70

Studia in honorem
László Trócsányi

De iuris peritorum meritis 23.

70

Studia in honorem László Trócsányi

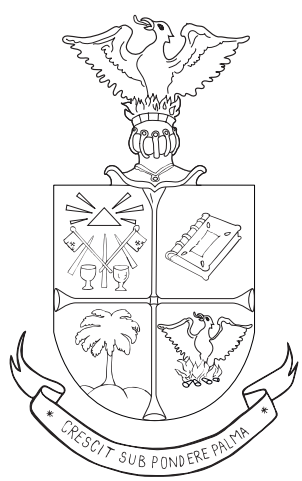

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Budapest, 2026

Szerkesztették:

Köbel Szilvia – Rixer Ádám

Olvasószerkesztők:

Köbel Dávid – Lengyel Rita – Molnár Péter

Fotó: Földházi Árpád/Mandiner, 2022

A borítót tervezte: Szabó Eszter

© Szerzők, 2026

ISSN 1789-0896

ISBN 978-615-6637-75-8

Kiadja

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara
Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:
Patrocinium Kiadó
www.patrocinium.hu

Tartalomjegyzék

Szerkesztői köszöntő 11

Prof. Dr. Trócsányi László Henrik életrajza 13

Kukorelli István
A választójog és a képviseleti rendszer Bibó István gondolataiban és cselekedeteiben 1945-1947 között 15

Arató Balázs
Alkotmányos családi vállalkozások 23

Bencsik András
„Volt egyszer egy kodifikáció" 35

Boóc Ádám
A Hong Kong Arbitration Ethical Rules és az IBA Guidelines on Conflict of Interest in International Arbitration viszonya 51

Czine Ágnes
Ne bis in idem: Az ismétlés tilalma a jog tükrében, avagy a kétszeres eljárás tilalma mint alkotmányos garancia 67

Csáki-Hatalovics Gyula Balázs
A természetvédelem közjogi szabályozásának történeti töredékei Magyarországon 83

Cservák Csaba
Az Alkotmánybíróság és az alkotmánybírák státuszáról 91

Domokos Andrea
Ultima ratio a család védelmében 107

Einvág Benjámin Máté
Mélyhamisítás, mint alapjogi dilemma 121

Farkas György Tamás
A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás elmélete és gyakorlata 137

Fazakas Zoltán József
A szabadság mint magyar alkotmányos értékválasztás és annak történeti útja 151

Furkó Bálint Péter
A diskurzusjelölők szerepe az Európai Parlamentben elhangzott beszédekben 169

Homicskó Árpád Olivér
A szociális biztonsághoz való jog Magyarországon az Alaptörvény tükrében 179

Jakab Éva
Kapituláció Caudiumnál 189

Jankó-Badó Andrea
Pályaválasztás, szakmai identitás, hivatás 203

Köbel Dávid
Az öngyilkosságban közreműködés története Magyarországon az életvégi döntések kontextusában 223

Köbel Szilvia
„Isten teljes békességet adott a szívembe” 237

Lapu Árpád
Az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésében foglalt alapelvek megjelenése az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának 9. parlamenti ciklus alatti tevékenységében 253

Literáty Zoltán
A hűség nem eladó! 269

Manzinger Krisztián
Az orosz állampolgárság mint kihívás Lettországban 277

Miskolci Bodnár Péter
Adalékok a szerződések köréből a közjog és a magánjog elhatárolásának problematikájához 289

Molnár István János
Az Intra-EU ICSID ítéletek elismerése és végrehajtása a világban 313

Móré Sándor
A demokrácia határán: gondolatok a romániai elnökválasztás eredményének érvénytelenítéséről 333

Nagy Péter
A házassági jog nemzetközi magánjogi vonatkozásai és a magyar igazságügyminisztérium 349

Nochta Tibor
Gondolatok az „alkotmányos" polgári jogról 361

Osztovits András
Az európai nemzetről 373

Pókecz Kovács Attila
A közszolgáltatási iskola jelentősége a 20. századi francia közigazgatási jogban 387

Rixer Ádám
Tudományos iskolák kialakulásának lehetőségei a mai magyar közigazgatási jogtudományban 401

Sándor Lénárd – Kruzslicz Péter
Európa, hol volt, hol nem… – Hol lesz? 421

Stipta István
Trócsányi József (1881-1958) sárospataki jogtanár az erkölcs és a jog viszonyáról 433

Szabó Annamária Eszter
Az építészetről szóló törvény mint kódex 449

Bogárdi Szabó István
Hagyomány és újítás 463

Szabó Zsolt
Mit köszönhet a demokrácia a protestánsoknak? 473

Róbert Szuchy
Defining Energy Law: Conceptual Core and Doctrinal Context 479

Tallódi Zoltán
Trócsányi László és az EJEB ügyek – személyes beszámoló
és köszönet 501

Tóth J. Zoltán
A logikai értelmezésről 505

Sándor Udvary
Ahead of a Legislative Proposal Regarding the Audio-visual
Evidence 517

Visontai-Szabó Katalin
A lakáshasználati jog, mint a bontóperek állandó mumusa 533

„Tudnunk kell, hogy kik vagyunk, honnan jöttünk és hova tartunk.”

Szerkesztői köszöntő

E kötet, melyet az Olvasó kezében tart, a tanítványok, kollégák és barátok tisztelgése Trócsányi László Professzor Úr, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora és az Állam- és Jogtudományi Kar oktatója előtt. Valamennyi tanulmány, s a kötet egésze is hálás elismerése annak a szolgálatnak, melynek részeként Professzor Úr már a kilencvenes években ott bábáskodott a Kar születésénél, közvetve és közvetlenül az elmúlt harminc évben mindvégig biztatta és tevőlegesen is segítette annak közösségét, ma pedig egyetemi tanárként az alkotmányjog előadások tartásával is gondoskodik a jelen és a jövő jogászgenerációiról. Az írások sokszínűsége örömteli számvetés egy nagyívű pálya állomásaival, egy nagy hatású, alkotó ember témáival, melyek számára kedvesek, és mindannyiunknak fontosak.

Tanár Úr, fogadd szívből jövő jókívánságainkat és e szerény kötetet hetvenedik születésnapod alkalmából! Isten éltessen sokáig!

Budapest, 2026 márciusa

A Szerkesztők, Köbel Szilvia és Rixer Ádám

Prof. Dr. Trócsányi László Henrik
szakmai életrajza

Prof. Dr. Trócsányi László Henrik Budapesten született 1956-ban. Jogász végzettségét a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerezte. 1985-ben jogi szakvizsgát tett és a Budapesti Ügyvédi Kamara tagja lett. Az Országgyűlési Könyvtár jogi könyvtárosa volt 1980-1981 között, majd tudományos segédmunkatársként, később tudományos munkatársként dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetében 1981-től 1988-ig. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Alkotmányjogi Tanszékén 1989-2018 között oktatott adjunktusként, docensként, majd egyetemi tanárként. 1991-ben szerezte meg kandidátusi fokozatát, majd 2000-ben habilitált, és még ugyanebben az évben egyetemi tanári címet szerzett. 1989-től különböző tisztségeket látott el a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar vezetésében (tanszékvezető, dékánhelyettes, intézeti igazgató). 2004-től Szegeden a Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézet igazgatója lett, ahol európai és afrikai frankofón nemzetközi együttműködéseket épített ki. 2007 és 2009 között a Jean Moulin Lyon 3 Egyetem jogi karának vendégprofesszora és a Louvain-i Katolikus Egyetem vendégoktatója volt. 2014-2018 között a Nemzeti Közszolgálati Egyetem kutatóprofesszora. 2018-tól a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kutatóprofesszora, 2022-től az Alkotmányjogi és Egyházjogi Tanszék egyetemi tanára. 2022 óta a Károli Gáspár Református Egyetem rektora.

2000-2004 között belgiumi és luxemburgi nagykövet, 2004-2007 között a Budapesti Ügyvédi Kamara Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságának elnöke volt, majd 2007-től az Alkotmánybíróság bírája. 2010-ben Franciaországba akkreditált nagykövet volt, majd 2014-2019 között Magyarország igazságügyi miniszteri tisztséget töltötte be. 2019-től 2024-ig európai parlamenti képviselőként az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának tagja volt.

2005 és 2013 között az Európa Tanács Velencei Bizottságának póttagja volt, 2025 óta pedig rendes tagja a Velencei Bizottságnak. 2014-től a Hamisítás Elleni Nemzeti Testület elnöki feladatait látta el. 2015 óta az Európai Közjogi Szervezet elnökségének tagja, 2018 óta az Acta Humana szerkesztő bizottságának elnöke, 2020 óta a Magyar Jogászegylet elnöke, illetve a Mádl

Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet tiszteletbeli elnöke, 2021 óta a Szegedi Tudományegyetemért Alapítvány Kuratóriumának tagja.

Számos kitüntetésben részesült. 1996-ban a francia kormánytól Palmes Académiques kitüntetést kapott, 2002-ben a II. Leopold-rend főtiszti keresztjét kapta meg, 2005-ben a Szegedi Tudományegyetem Pro Universitate díjával, valamint a Budapesti Ügyvédi Kamara Eötvös Károly-díjával tüntették ki. Az Ungvári Egyetem és a Miskolci Egyetem tiszteletbeli díszdoktora. 2018-ban Csongrád megye díszpolgára lett. 2018-ban a Lengyel Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével tüntették ki, 2019-ben pedig a Libanoni Köztársaság Nemzeti Cédrus Rendjének parancsnoki fokozatában részesült. 2024-ben a Magyar Ügyvédi Kamara Jog Szolgálatában életműdíjat adományozott részére.

Kutatási területei többek között a nemzeti parlamentek fejlődése, az alkotmányfejlődési tendenciák, a nemzeti alkotmányjog és az európai integráció, az alkotmányos identitás alapkérdései, a közigazgatási bíráskodás témaköre, a közszolgáltatások joga, a frankofón országok politikai és jogi berendezkedése. Jelentős eredményeket ért el a közigazgatási bíráskodás vizsgálata során. Több tanulmányban foglalkozik a frankofón országok államszervezetével és jogrendszerével, valamint a nemzeti parlamentek fejlődésével és az alkotmányfejlődési tendenciákkal. Több mint 300 tudományos publikáció szerzője vagy társszerzője. Munkáit elsősorban magyar, francia, német és angol nyelven adja közre.

A választójog és a képviseleti rendszer Bibó István gondolataiban és cselekedeteiben 1945-1947 között

Kukorelli István
professor emeritus (ELTE ÁJK), megbízott oktató (KRE ÁJK)

Tisztelt Rektor Úr!
Kedves László!

Üdvözöllek a 70-esek klubjában!

A 65 éves tisztelgő kötetbe hosszú laudációt írtam, minden sorát fenntartom. Azóta is a magyar jogászi hivatásrend első embere vagy és csapatoddal olyan sikeres rendezvényeket szervezel, amely az egész jogász társadalmat megmozgatja – gondolok itt a Jogi Könyvszalonra.

Egy barátom azt szokta mondani: „A barátság marad, sőt erősödik". A bölcsek szerint a Barát jótáll a másikért.

Szeretettel köszöntelek,
Pista

1.

A magyar államiság történetének fontos dátuma volt 1944. december 21-e, ekkor ült össze Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely – Naplója szerint[1] – harmadik ülését (1945. szeptember 5-én) már Budapesten tartotta. Az utolsó, nyolcadik ülésén 1945. szeptember 13-án fogadta el az 1945. évi VIII. törvénycikket (a továbbiakban: Tc.).[2]

A Dálnoki Miklós Béla vezette Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere Erdei Ferenc lett. Erdei Szegeden Bibó évfolyamtársa és jó barátja volt, ismerte Bibó képességeit és kodifikátori tudását. Rögtön meghívta a

1 *Az 1944. évi december hó 21-ére Debrecenben összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles kiadás*. Budapest, Atheneum Irodalmi és nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1946. (A továbbiakban: ON).

2 ON 146.

belügyminisztériumba, ahol Bibó a Közigazgatási Főosztály vezetője lett. A történelmi források alapján az európai mércével mérve is korszerű és demokratikus törvény fő kodifikátora Bibó István volt.

A nyolcvan paragrafusból álló törvény egy tisztán listás (lajstromos) választási rendszert vezetett be, teljes körűen és koherens módon szabályozta a választási rendszer minden mozzanatát.

Az országot 16 választókerületre osztotta, 12.000 szavazat ért egy mandátumot.

A korba visszahelyezve érthető, hogy a Tc. 24 pontban direkt politikai kizáró okokat sorolt fel a választójogból (4. § 9. pont). Aligha vitatható, hogy például a nyilaskeresztes párt vagy a turul szövetség tagjait nem engedte az urnákhoz járulni. Kuriózuma a törvénynek, hogy a Nemzetgyűlés alakuló ülésén (1945. november 29.) további 10 képviselőt választhatott tagjai közé az ország szellemi és közéleti vezető személyiségei közül (2. § (1) bekezdés), például Kodály Zoltánt.

A törvény 'túlélte' korát, 1966-ig hatályban volt. 1948 után holt betűvé vált, a politika legyűrte a jogot, pontosabban – Schmidt Péterrel, a Bibó szakkollégium alapító dékánjával szólva – ha egy kapura megy a játék, nincs értelme a játékszabályoknak.

Az sem lehet véletlen, hogy az alkotmányos rendszerváltozás idején, 1989-ben az újjáéledő pártok (Kereszténydemokrata Néppárt, Kisgazdapárt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt) az 1945-ös törvény által felkínált, tisztán listás választási rendszert szerették volna újjáéleszteni.

2.

A következő jogalkotás, amiben Bibó fontos szerepet játszott, az ideiglenesség korszakát lezáró 1946. évi I. tc. Magyarország államformájáról. Bibó értékelése szerint „[e]z a törvény pedig helyesen és józanul nem fogott hozzá, hogy Magyarországnak tetőtől talpig új alkotmányt adjon."[3]

A 'kisalkotmány', ahogy Ő nevezte, valóban rövid és csupán 19 §-ból áll. Ám jelentősége annál nagyobb, mert rögzíti történelmünkben először az alkotmányosság klasszikus alapelveit (népszuverenitás elve, hatalommegosztás elve, emberi jogok, jogegyenlőség, törvények uralma). A törvény preambuluma az első emberi jogi charta a magyar alkotmánytörténetben. Idézzük.

3 BIBÓ István: *A magyar demokrácia válsága*. In: Ifj. BIBÓ István (szerk.): Bibó István válogatott tanulmányok 1945-1949. II. kötet. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990, 167.

„A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést.

Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.

Ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja."[4]

A törvény emberi jogi deklarációja kísértetiesen hasonlít Bibó politikai tízparancsolatához, a bibói „Bill of Rights"-hoz.[5]

Az 1946. évi I. tc. a hatalommegosztás elvére épült fel; törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomról beszél. Bibó 1947-es akadémiai székfoglalója, amely az államhatalmak elválasztása egykor és most címet viselte, részletesen elemzi a törvényhozó hatalom pozícióját.[6]

Írásában fontosnak véli a parlament ellenőrző szerepét és védi a törvények méltóságát a mindenféle szabályalkotástól. Szellemes javaslata – Arisztotelész elnevezéséhez visszatérve –, hogy a T. Házra a 'közügyekről tanácskozó' szerv elnevezés illenék a legjobban.[7]

Visszatérve a kisalkotmányra, 1989-ben az 1946. évi I. tc. új életre kelt, hivatkozási alap lett a Nemzeti Kerekasztal lovagjai számára. Személyes emlék, hogy magam oszthattam szét a tc. Corpus Iurisban részletes magyarázatokkal megjelent példányait. Az első szabadon választott miniszterelnök, Antall József gyakorta hivatkozott rá, és a közjogi jogfolytonosságra.

4 Vincenti Gusztáv – Gál László: *1946. évi Törvénycikkek / Pótlások az 1439-1945. évi törvényekhez*. In: Márkus Dezső (szerk.): Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékkiadás. Budapest, Franklin-társulat kiadása, 1946.

5 A tízparancsolat születéséről lásd: Szoboszlai-Kiss Katalin – Kukorelli István: *Aki a tízparancsolat szerint élt. Bibó István emlékezete.* Budapest, Méry Ratio Kiadó, 2024, 25–46.; Kukorelli, István – Szoboszlai-Kiss, Katalin: István Bibó's Political Ten Commandments. *Rechtskultur: Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte,* 2024, 12., 393–404.

6 Bibó i.m. 367.

7 Bibó i.m. 392.

Ezt tette az 1989. évi XXXI. törvény, az októberi alkotmány általános indokolása is. „Mindehhez megfelelő alkotmányos alapot nyújt a második világháború után szerves fejlődés eredményeként kialakult népi demokrácia intézményrendszere; ezen belül is elsősorban az első szabad választások után 1945-ben megalakult Nemzetgyűlés által elfogadott, Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvénycikkben foglalt rendelkezések."[8]

Az 1946. évi I. törvényről számos tanulmány készült, feldolgozták annak erényeit, hátrányait.

A törvényről, amely az 'államjogi' jogszabálygyűjtemények állandó függeléke volt, magam is írtam egy tanulmányt Várszegi Asztrik főapát úr 60. születésnapja tiszteletére, aki a Köztársasági államforma kihirdetésének napján született.[9] A most hivatkozott irodalom ebből a kötetből való.[10]

3.

Bibó 1946/47-től hátrébb húzódik a politikától, az újjáalakuló *Válasz*t szerkeszti Sárközi Mártával és Illyés Gyulával. Itt jelennek meg legfontosabb írásai, amelyek a kor hű tükörképét adják.

Eközben a Közigazgatási Reformbizottságban küzd egy korszerűbb államberendezésért. Tényként szögezhetjük le, hogy önkormányzati választások 1945-1950 között nem voltak. Bibó ezt „demokrácia-deficitnek" tartotta. Nézete szerint „[d]emokrácia nincs eleven, pezsgő, szabad és demokratikus önkormányzat nélkül".[11]

8 Lásd a Magyar Közlöny 1989. október 23-án kihirdetett ünnepi számát. 74. szám. Általános Indokolás 1230.

9 KUKORELLI István: *Az 1946. évi I. törvény közjogtörténeti jelentősege es az alkotmányos jogfolytonosság.* In: SULYOK Elemér – VARGA Mátyás (szerk.): Találkozások. Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát 60. születésnapjára. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2006, 236–246.

10 PÖLÖSKEI Ferenc (szerk.): *A köztársasági eszme és a mozgalom Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK, 1990.; HOLLÓ András (szerk.): *A köztársasági elnök az új alkotmányban*. Budapest, KJK–MTA ÁJI, 1995.; CSIZMADIA Andor: Az 1946. évi I. törvény alkotmányjogi jelentősége. *Állam és igazgatás*, 1976/1, 1–10.; KOVÁCS Virág: *Köztársasági elnök – közjog – politika – hatalom*. PhD-disszertáció. Budapest, ELTE, 2005.; SCHMIDT Péter: Magyarország – Köztársaság. *Állam és Igazgatás*, 1966/2, 97–104.; RUSZOLY József: „Magyarország köztársaság". Az államfői jogok 1944/45-ben és az 1946. I. tc. létrejötte. I–II. rész. *Állam és Igazgatás*, 1986/2, 119–134., 1986/3, 217–229.; VIDA István: Törvénytervezetek az államforma 1946. évi rendezéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1982/12, 951–983.

11 A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások (1946). In: BIBÓ i.m. 321.

Bibónak a korszerűbb közigazgatásért és önkormányzati rendszerért való harcát a kiváló történész, Gyarmati György mutatta be a *Századok*ban.[12] Ma is tanulságos írás!

Gyarmati felvonultatja a közigazgatás rendszerét érintő korabeli politikai lehetőségeket:

1. a közigazgatást a második világháború után létrejövő nemzeti bizottságokra alapozni,
2. koncepcionálisan új közigazgatási rendszert alakítani ki,
3. a közigazgatást a régi szervezeti keretek között demokratikus tartalommal újjáéleszteni.

1945-1948 között a közigazgatást illetően nagyjából ezek a választási lehetőségek álltak a hatalmi erőviszonyokat alakító koalíciós pártok előtt.

A nemzeti bizottságokra, a koalíciós pártok elég gyorsan nemet mondtak, hatáskörüket elvonva társadalmi-politikai szervekké változtatták azokat, fokozatosan sorvasztva politikai jelentőségüket is. A tanulmány a pártok nemleges álláspontja mellett felveti az antifasiszta nagykoalíció hatását. Az antifasiszta nagyhatalmi koalíció álláspontja az volt, hogy a nemzeti bizottságokat mellőzni kell az új államhatalmi szervezet kiépítése során.

A második lehetőség nem más, mint a Nemzeti Parasztpárt radikális reformjavaslata, az ún. Erdei-Bibó féle „városmegye" koncepció.[13] A Nemzeti Parasztpárt reformjavaslatának lényege:

- a vármegyék helyett városmegyéket kell szervezni önkormányzati alapon, az országot kerületekre kell felosztani,
- a demokratikus szellem és szakszerűség együttes biztosításának megoldása, hogy az önkormányzati vezetők a népből választott laikusok, akiknek szakmailag jól felkészült közigazgatási alkalmazottak vannak alárendelve,
- kevesebb hivatal, kevesebb hivatalnok lenne,
- egyszerűsíteni kell a közigazgatási eljárást stb.

A javaslat gyökerei Erdei Ferenc munkásságában keresendők.[14] Erdei 1945-ben belügyminiszteri kinevezése után foglalkozik ismét a kérdéssel, legfőbb

12 GYARMATI György: Adalékok egy elmaradt közigazgatási reform történetéhez (1946). *Századok*, 1979, 113 (3), 513–548.

13 KUKORELLI István – SZOBOSZLAI-KISS Katalin: *Emlékezés Erdei Ferencre (1910-1971) a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára*. https://real.mtak.hu/188071/ (2026. 01. 05.)

14 Lásd: ERDEI Ferenc: *Magyar város*. Budapest, Athenaeum, 1939.

segítője a belügyminisztérium Közigazgatási Főosztályát vezető Bibó István. Bibó István juttatja el a javaslatot a reformbizottság elé. A jogi reformbizottság közigazgatási reformmal kapcsolatos tevékenyégét, így a parasztpárti javaslatot is a pártok küzdelme határozta meg. A tervezetet, a koalíciót alkotó mindhárom másik párt, ha különböző megfontolásból is, de elutasította. A Kisgazdapárt politikai érdekeinek megfelelően kisebb reformokkal a régi közigazgatási szervezet megteremtésére törekedett és az önkormányzati választásokra, az arányosításra fektette a hangsúlyt. A Kommunista Párt az igazgatási apparátus személycseréjét tartotta kulcsfontosságúnak a közalkalmazotti 'B' listázást igyekezett keresztülvinni. Elvetette a parasztpárti javaslatot azért is, mert a regionális autonómiára épülő szervezet nem volt alkalmas az igazgatás centralizálását igénylő párt számára. A szociáldemokrata párt nemleges válasza mögött alig húzódik meg elfogadható érv. A közigazgatási reform kérdésében nem valósult meg a baloldali blokk egysége, amely a Független Kisgazdapárttal szemben a javaslat elfogadásának feltétele lett volna.

A tanulmányból az derül ki, hogy a koalíciót alkotó demokratikus pártok annak ellenére, hogy jelentős aszinkron állott fenn a gazdasági, társadalmi viszonyok és a régi közigazgatási szervezetrendszer között, politikai-taktikai okokból a régi szervezetrendszer visszaállításában és bizonyos mértékű reformjában tudtak megegyezni. A közigazgatási reform kérdése a koalíción belüli pártküzdelmek szerint alakult, a napi politikai igényekhez igazodott. Ebben a politikai küzdelemben a koncepcionális tudományos reformok alárendelt szerepet játszottak.

„Az Erdei Ferenc és Bibó István által kidolgozott reformjavaslat megvalósításának nem kedvezett, hogy a közigazgatás területén a koalíció jobb- és baloldala egyaránt saját hatalmi pozícióinak a megerősítésére törekedett, egyfelől az önkormányzati választásokat és az »arányosítást«, másfelől a közigazgatási apparátusnak a megtisztítását szorgalmazva. A közigazgatási reform koalíciós alapon történő rendezési kísérleteinek sorozatos kudarca azt mutatta, hogy hogy a kérdés a hatalmi képlet egyértelművé válásától, azaz a pártharcok végső kimenetelétől függött." – zárja tanulmányát Gyarmati György.[15]

Az Erdei-Bibó által kidolgozott és ma is sok megfontolandó javaslatot rejtő városmegye koncepció megjelent a Nemzeti Parasztpárt újságjának, a *Szabad Szó*nak az 1946. júliusi számában. Hitelesen és teljes értékűen közölte azt Csizmadia Andor.[16]

15 GYARMATI i.m. 523.

16 CSIZMADIA Andor: *Bürokrácia és Közigazgatási reformok Magyarhonban*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978, 541–551.

Csizmadia közreadja Beér János „A közigaztás újjászervezésre elé" c. 1948-ban kelt írását is, amely világossá teszi, hogy nincs más választás, mint a tanácsrendszer.[17] Beér János Bibó István egyik legfőbb vitapartnere volt a Közigazgatási Reformbizottságban, a kommunista párt álláspontját képviselte elég hevesen.

A történelem – megszállt ország voltunk – 1950-ben a tanácsválasztásokkal el is hozta számunkra a diktatúrával együtt a tanácsrendszert. A diktatúra fő ideológusának könyve pontosan leírja, hogy a kommunista párt már 1945-től a szovjetrendszer bevezetésére törekedett.[18] Bibó 'Magyarokhoz!' című 1956-os Nyilatkozatának végszava ide is illik: Isten óvja Magyarországot!

17 CSIZMADIA i.m. 557–573.

18 BEÉR János: *A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945-1960)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962, 646.

Alkotmányos családi vállalkozások

Arató Balázs
habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

1. Bevezető gondolatok

Bár az Európai Unió országaiban a gazdaság gerincét alkotják a családi vállalkozások, tagállami jogforrási szinten mégis csupán elvétve találunk egzakt definíciót arra, hogy mely vállalkozások milyen ismérvek alapján tekinthetők családi vállalkozásnak.

A családi vállalkozás fogalmát a köznyelv a KKV (kis- és középvállalkozás) szinonimájaként használja, ez azonban meglehetősen leegyszerűsítő, és éppen azokat az értékeket és tulajdonságokat hagyja figyelmen kívül, amelyek a családi vállalkozásokra jellemzőek, és amelyek össztársadalmi szempontból is rendkívül fontosak.

A családi vállalkozásokat nem a méret szempontjából szükséges górcső alá venni, hanem sokkal inkább azok az egyéb tulajdonságok vizsgálandók, amelyek megkülönböztetik őket más vállalkozásoktól, és amelyek nemzetgazdasági és szociológiai szempontból pozitív sajátosságok. Ilyen támogatandó érték (egyfajta ismérv) például, ha a család jövedelmének számottevő része az adott vállalkozásból származik. Ez ugyanis feltételezi az átláthatóságot, a tényleges tulajdonos megismerhetőségét, a pénzmosási szabályok betartását, a hosszú távú működésben való érdekeltséget, a fenntarthatóságot, a megbízható és kiszámítható piaci magatartást, a magasabb erkölcsi színvonalat, az etikusabb vállalkozási magatartásnormákat és a fejlettebb adómorált. Ezek mind jellemzői a sikeres családi vállalkozásoknak.

Kiemelendő továbbá a családi vállalkozások többgenerációs működési modellje, valamint a főként Nyugat-Európában megfigyelhető erős lokalitás, amelynek egyik jellegzetes megnyilvánulása, hogy a családi vállalkozás sok esetben a legnagyobb, nem ritkán pedig az egyetlen munkaadó egy-egy kistelepülésen. Ily módon meghatározó szerepet tölt be a helyi gazdaságban, az oktatás támogatásában és a közösségi élet formálásában. E vállalkozások jellemzően etikus, szociálisan érzékeny munkaadók, akik felelősséget éreznek munkavállalóik és tágabb környezetük iránt. Nyugat-Európában a sikeres családi vállalkozások igen jelentős mecénások, családi alapítványaikon keresztül nem

ritkán a családi vállalkozás éves árbevételének 10%-át is különböző társadalmi célok megvalósulására, támogatására fordítják.

2. A családi vállalkozás fogalma

A nemzetközi forrásokban elterjedt fogalommeghatározások többségének homlokterében a családtagok társasági részesedésének mértéke és az irányítás módja, a vállalkozással kapcsolatos döntéshozatali mechanizmus áll. A szakirodalom tehát egységes abban, hogy e két ismérv (a családtagok társasági részesedésének mértéke és/vagy a döntéshozatalban való családtagi részvétel) mentén határolhatók el a családi vállalkozások más vállalkozástípusoktól.[1]

Az Európai Bizottság 2009-ben egy szakértői csoportot állított fel, melynek legfontosabb feladata a családi vállalkozások uniós definíciójának megalkotása, valamint azon értékek feltárása volt, amelyek leginkább jellemzőek az ilyen cégekre, és amelyek miatt kiemelt figyelmet kell szentelni támogatásuknak. Ezt követően az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság állított össze 2015-ben egy véleményt a témában „Európai családi vállalkozások: az újbóli növekedés és a jobb munkahelyek forrása" címmel. Sajnálatos módon azonban sem a 2009-es, sem pedig a 2015-ös szakértői munkát nem követte semmilyen uniós jogalkotás, jóllehet a dokumentumok sok előremutató és hasznos gondolatot tartalmaztak.

A 2009-es kutatás eredményeként az Európai Bizottság – nem uniós jogforrási szinten, hanem ajánlásként – elfogadott egy definíciót, amely alapján egy vállalkozás méretétől függetlenül családi vállalkozásnak tekinthető, ha:

- a döntési jogok többségével a céget alapító természetes személy(ek), vagy olyan természetes személy(ek), akik a vállalkozásban tulajdonrészt szereztek, illetve a korábban említettek házastársai, szülei, gyermekei vagy gyermekei közvetlen leszármazottai rendelkeznek,
- a döntési jogok közvetettek vagy közvetlenek,
- legalább a család vagy a rokonság egy képviselője formálisan is részt vesz a vállalkozás irányításában,
- tőzsdén jegyzett cégek, abban az esetben tekinthetők családi vállalkozásnak, ha az alapító, illetve családja vagy leszármazottai a döntési jogokat képviselő részvények legalább 25%-val rendelkeznek.[2]

1 Lásd például: Weishaupt, Markus: *Radikal anders - Die DNA erfolgreicher Familienunternehmen*. Frankfurt/New York, Campus, 2015, 24.

2 Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – Európai családi vállalkozások: az újbóli növekedés és a jobb munkahelyek forrásai (saját kezdeményezésű vélemény) (2016/C 013/03).

3. A család fogalmának meghatározása

A családi vállalkozások kapcsán nem tekinthetünk el a család fogalmának meghatározásától sem.

A nemzetközi szakirodalom a család fogalmába, pontosabban a családi vállalkozás kedvezményezettjeinek körébe jellemzően az alábbi személyeket sorolja: egyenesági leszármazók (gyermekek, unokák), testvérek, valamelyik alapító leszármazója, házastárs. Emellett a külföldi források a család által létrehozott alapítványokat és egyéb jogi személyeket is a család fogalmi körébe vonják a családi vállalkozások szempontjából.[3]

A legszűkebb szakirodalmi fogalommeghatározás szerint családon az aktuális üzletrésztulajdonosokat és egy-egy leszármazójukat kell érteni, hogy ne aprózódjanak el a részesedések, és ne váljanak túl szövevényessé az érdekviszonyok. E megközelítés hátránya, hogy bonyolult öröklési jogi kérdéseket vet fel, különösen a kötelesrésszel összefüggésben, hiszen előbb vagy utóbb elérkezik a vállalkozás életében az a pont, amikor az elől örökébe lépő „kiválasztottak" a többiek kötelesrész iránti igényével szembesülnek, és ha korábban nem született konszenzuson nyugvó megállapodás, akkor az ilyen követelések kielégítése kedvezőtlen hatással lehet magára a vállalkozásra is.

A megengedőbb nézetek szerint a meglévő tagok valamennyi vér szerinti vagy örökbefogadott gyermeke alkotja a családot, ami kiterjedt örökösi kör esetében szükségképpen konfliktushoz vezet, nem ritkán olyanhoz, amely lehetetlenné teszi a generációváltást, így idézve elő a családi vállalkozás megszűnését.

A családi vállalkozások szempontjából Uhlaner fogalommeghatározása különösen előremutató. Eszerint a család vérségi úton vagy házasság által a vállalat alapítójához kötődő személyek csoportja.[4] Ez a definíció azért érdekes, mert egybecseng a közvélekedéssel, és épp a családi vállalkozások társadalmi értékmagvát ragadja meg, hiszen a házasság intézményét és a vérségi köteléket helyezi előtérbe.

Magyarországon az Alaptörvény L) cikkének (1) bekezdése védendő értékként utal a családra, és leszögezi, hogy a családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. A család fogalommeghatározása azonban a hazai téte-

3 Lásd pl. Kalss, Susanne – Probst, Stephan: *Familienunternehmen, Gesellschafts- und Zivilrechtliche Fragen*. Wien, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2013.

4 Lásd: uhlaner, Lorraine: *Business family as team: Underlying Force for Sustained Competitive Advantage*. In: Poutziouris, Panikkos Z. – Smyrnios, Kosmas X. – Klein, Sabine (eds.): Handbook of research on family business. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2006, 125–144.

les jogból hiányzik. A hozzátartozót és a közeli hozzátartozót a hatályos Ptk. definiálja, ám ezzel nem jutunk közelebb a családi vállalkozások szempontjából releváns családfogalomhoz.[5] Fájó hiánya ez a hatályos joganyagnak, különös tekintettel arra, hogy az új Ptk. monista szemléletű, és mind a családjogot, mind a jogi személyek jogát magában foglalja.

4. A családi vagyon egysége

A felhalmozott vagyon nemzedékeken átívelő egyben tartásának igénye, a szétaprózódás megakadályozása évezredekkel ezelőtt is foglalkoztatta az embereket. Már a Szentírásban is találunk erre vonatkozóan utalásokat. Az Ószövetség a személyes tulajdont tényként írja le, és az örökösödés kérdését is több helyen érinti. Figyelemre méltó az a rendelkezés, amely kimondja, hogy a földnek a család kezén kell maradnia.[6] Ebből a megfogalmazásból egyértelműen levezethető, hogy a birtok felosztását már ekkor is igyekeztek elkerülni, és az örökösödés középpontjában valójában a család mint egység állt, jóllehet, az elsőszülöttség okán a legidősebb fiúgyermek örökölte atyja vagyonát. Ezt a vagyont azonban úgy kellett hasznosítania, hogy abból a család azon tagjainak a megélhetését is biztosítsa, akik közvetlenül nem örököltek az elhunyt vagyonából (például fiatalabb fiúgyermek, özvegy stb.).

A római jog a vagyon kezelésével kapcsolatos jogosítványokat a *pater familias*nál koncentrálta, és átruházhatóságukat jelentős mértékben korlátozta. A családfő jogosítványai nem merültek ki a vagyoni ügyek szabályozásában, hanem egyszersmind a családtagok életébe való beavatkozás lehetőségét is jelentették. A család leginkább gazdasági szempontból tett szert kiemelkedő jelentőségre. A *pater familias*t megillető jogosítványok gyakorlása során ugyanis fontos szempont volt a családi vagyon egyben tartása és ezzel összefüggésben a család által gyakorolni kívánt gazdasági tevékenység pénzügyi alapjának biztosítása.

Mérföldkőnek tekinthető a *peculium* jogintézménye. Ez a családon belüli különvagyon kialakítását tette lehetővé az apai hatalom alatt álló gyermek saját vagyonaként. A római jogban a családfőnek jogában állt végrendeletileg olyan kötelezettséget róni az örökösre, hogy bizonyos idő elteltével a hagyatékot részben vagy egészben (egyetemes *fideicommissum*) engedje át másnak.[7] Az

5 Lásd a Ptk. 8:1. § (1) bekezdésének 1. és 2. pontját.

6 Öröklési tárgyú történeteket az Ószövetségben, főként Mózes öt könyvében és Józsué könyvében találunk.

7 A *fideicommissum universale* lényege, hogy a tulajdonos a vagyonát vagy annak egy részét átengedi a *fiduciarius*nak, aki ugyanakkor vállalta annak kötelezettségét, hogy az

örökösök tehát mindaddig, amíg életbe nem lép átadási, kiszolgáltatási kötelezettségük, kötelesek a rájuk bízott vagyont felelősen kezelni és megóvni abból a célból, hogy az örökhagyó által meghatározott harmadik személy érdekei ne sérüljenek. Megállapítható, hogy igény mutatkozott bizonyos családi vagyonok egyben tartására és elkülönített kezelésére, mégpedig úgy, hogy öröklés folytán se következhessen be a család gazdasági létalapját fenyegető szétaprózódás.

Igen jelentős a vagyon egységként való öröklésének jogi szabályozása kapcsán a spanyol '*mayorazgo*' jogintézménye, amely tulajdonképpen a magyarul hitbizományként ismert jogintézmény őse. Innen terjedt el Európa-szerte ez a különleges öröklési rend. Az Ibériai-félszigeten már a 14. századtól kimutathatóan léteztek *mayorazgo*-k.[8] II. Henrik végrendeletében – királyi kegyként – a hozzá hű birtokosoknak lehetővé tette, hogy azt a vagyont, melyet tőle adományként kaptak, teljes egészében elsőszülött fiúgyermekükre hagyják, és ne kelljen a törvényes öröklési rend szerint felosztaniuk a leszármazók között. A *mayorazgo* lényegében egy királyi felhatalmazás, engedély volt arra, hogy meghatározott személy részben vagy egészben kivonja vagyonát az általános öröklési rend hatálya alól, és az így létrejött egységes és oszthatatlan vagyontömegre speciális, generációkon átívelő szabályrendszert állapítson meg. Témánk szempontjából tehát három kulcsfontosságú ismérv emelendő ki a spanyol jogintézményből:

- az oszthatatlan egységes vagyontömeg elkülönítése,
- generációkon átívelő,
- speciális, az általános öröklés rendjétől eltérő öröklési szabályok kialakítása.

A spanyol *mayorazgo* szabályozási sajátosságai köszönnek vissza közvetve vagy közvetlenül a német területeken és az osztrák örökös tartományokban később elterjedt *fideicommissum*ban, valamint a magyar hitbizományként ismert jogintézményekben.

örökhagyó halála esetén az így szerzett vagyont átengedi egy olyan harmadik személynek, a *fideicommissarius*nak, akire a tulajdonos egyébként nem végrendelkezhetett. Lásd részletesen: MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1958.

8 PERES Zsuzsanna: *A hitbizományokra vonatkozó jogi szabályozás Spanyolországban*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, 2005, 273–301.

5. A családi alkotmány

5.1. *A családi alkotmány fogalma*

A Nyugat-Európában többszáz éve működő családi vállalkozásoknál alapdokumentum a családi alkotmány, amely jellemzően nem csupán a vállalkozás működtetésével kapcsolatos családi elvárásokat rögzíti, hanem az időről időre aktuálissá váló utódlást, annak eljárásrendjét is átfogóan szabályozza, továbbá a családi vagyon egységének megőrzését, valamint a generációs vagyontranszfert is szavatolja.

Nem véletlen az elnevezés, hiszen családi vállalkozások esetében a családi alkotmány nagyjából ugyanazt a funkciót tölti be, mint az alkotmány az alkotmányos berendezkedésű államokban. Éppen ezért a nemzetközi, különösen német nyelvű szakirodalomban terjedni látszik a *verfasstes Familienunternehmen*, vagyis alkotmányos családi vállalkozás megjelölés.

A családi alkotmány olyan átfogó szabályozási keret, amely összekapcsolja és összehangolja a családi vállalkozások három részterületét, a vállalkozást, a családot, valamint a tulajdonosokat.

Egy olyan charta, amely a család, a családi vállalkozás értékeit és elveit rögzíti, egyfajta hivatkozási pont, világítótorony a tulajdonosi és irányítási döntések meghozatala során. Mivel nincs két egyforma család, ezért a családi alkotmányok is rendkívül különbözőek. Nem létezik egyetlen univerzális sablon, minden családnak egyedileg kell megalkotnia saját legfőbb családi dokumentumát.

A családi alkotmányban összegződnek a család erkölcsi alapját jelentő értékek, így az utódok számára iránytűként, zsinórmértékként szolgálnak ezek a rendelkezések. Ilyen módon biztosítható, hogy a vállalkozást létrehozó és meghatározó eszme évszázadokon át nemzedékről nemzedékre hagyományozódjon és fennmaradjon. A családi alkotmány értékmagva szavatolja, hogy a vállalkozás az alapítók szellemiségének megőrzése mellett terjeszkedhessen és tehessen szert társadalmi megbecsültségre.

A családi alkotmány tehát a család közös értékrendjét és jövőképét, valamint az elérendő közös célokat és a követendő elveket egységesen rögzítő dokumentum, identitáskeletkeztető alap, egyesítő kötelék. Egyik legfőbb sajátossága, hogy az egyéni érdekhez képest a családi vállalkozás fennmaradásának és továbbműködésének, a családi vagyon gyarapításának és megóvásának tulajdonít megkérdőjelezhetetlen elsőbbséget, minden egyéb szempontot ennek rendelve alá.

5.2. *A családi alkotmány lehetséges megjelenési formái*

Ahogy nincs két egyforma család, úgy a családi alkotmányok megjelenési formái is igencsak eltérőek. Vizsgálataim alapján arra jutottam, hogy a családi alkotmánynak alapvetően négyféle megjelenési formája különíthető el, ezek pedig az alábbiak:

a) íratlan, szokásjogi alapon nyugvó családi alkotmány;
b) valamely nagy jelentőségű jogi dokumentum preambulumában rögzített családi alkotmány;
c) több különböző jogi dokumentumban testet öltő családi alkotmány;
d) önálló, külön okiratba foglalt, többnyire elveket rögzítő, írott családi alkotmány.

5.2.1. Az íratlan, szokásjogi alapon nyugvó családi alkotmány

Az íratlan, szokásjogi alapon nyugvó családi alkotmány olyan megoldás, amelynek lényege, hogy az írott családi alkotmány hiányzik, ugyanakkor él egy szokásjogi alapon képződött, nemzedékeken átívelő hagyomány, amely voltaképpen az írott alkotmányt helyettesíti. Természetesen jogilag ez nem kikényszeríthető, erkölcsi kötőerővel azonban rendelkezhet, és az esetek többségében nagymértékű az önkéntes normakövetés. Kérdésként merül fel ezzel összefüggésben, hogy mire vezethető vissza a nyugat-európai családi vállalkozásoknál kimutatható nagyfokú önkéntes normakövetés még olyan szabályok esetében is, amelyek jogi kötőerővel nem bírnak. Az egyik ösztönző a közös érdek felismerése, a másik pedig az, hogy a vállalkozás elnevezésében gyakran szerepel a család neve, vagyis a cég megítélése nemcsak saját teljesítményétől függ, hanem attól is, hogy a családtagok meg tudják-e óvni a családi név tisztaságát, képesek-e öregbíteni annak társadalmi megbecsültségét. A nyugat-európai családi alkotmányokban gyakran megjelenő urizálási tilalom önkéntes betartása is ezen az elven nyugszik.

5.2.2. A más, nagy jelentőségű jogi dokumentum preambulumában rögzített családi alkotmány

Ez a megoldás ugyancsak számos kockázatot rejt magában, annak ellenére, hogy a családi alkotmányok nem ritkán preambulum formájában jelennek meg, illetve jutnak kifejezésre, tehát ez a megoldás Nyugat-Európában minden hátránya ellenére bevett gyakorlatnak tekinthető. Ebben az esetben a felek, jellemzően a

családi vállalkozás tulajdonosai, valamely társasági jogi dokumentum bevezető rendelkezései körében fektetnek le olyan elveket, amelyek tartalmuk és jellegük alapján családi alkotmánynak tekinthetők. Jogtechnikailag ezt a megoldást sem tartom üdvösnek, mert nézetem szerint a családi alkotmány marginalizálódásához és relativizálódásához vezet. Kérdéses ugyanis, hogy kizárólag az adott dokumentumot kell-e a preambulumban rögzített elvek fényében értelmezni, avagy ez utóbbiak túlmutatnak a konkrét megállapodáson, és minden további társasági jogi dokumentum esetében is zsinórmértékül szolgálnak. Természetesen sok múlik a megfogalmazáson, de általánosságban kijelenthető, hogy ez a megoldás legalábbis jogbizonytalanságot teremt. Elvész ugyanis a családi alkotmánynak az a rendeltetése, hogy generációkon átívelő módon szolgáljon zsinórmértékül, és *ad absurdum* az is előfordulhat, hogy a preambulumot tartalmazó dokumentumot utóbb a szavazatok egyszerű többségével módosítják, és ez hátrányos kihatással lesz a következő generáció érdekeire.

5.2.3. A több különböző jogi dokumentumban testet öltő családi alkotmány

A több különböző jogi dokumentumban testet öltő családi alkotmány ugyancsak elterjedt Nyugat-Európában. A családi alkotmány ilyenkor nem egyetlen okiratban manifesztálódik, hanem egymással szerves egységet alkotó jogi dokumentumok összességeként jelenik meg, és olyan elemekből tevődik össze, mint például társasági vagy szindikátusi szerződések, vagyonjogi megállapodások, végrendeletek, kötelesrészről lemondó megállapodások stb.

Kijelenthető, hogy a túlzottan töredezett, sokféle dokumentumban testet öltő családi alkotmánynak vannak bizonyos mellékzöngéi. Az idő múlásával ugyanis könnyen kerülhetnek különféle dokumentumok egymással ellentmondásba, vagy válhat kérdésessé, hogy melyik bír primátussal, ez pedig a családi vállalkozás szempontjából nemkívánatos jogbizonytalanságot teremthet. Mindemellett az egyetlen okiratba foglalt, egységes családi alkotmány hiánya miatt az átláthatóság, a transzparencia is jelentős mértékben csökkenhet.

5.2.4. Az önálló, külön okiratba foglalt, konszenzuson nyugvó, írott családi alkotmány

A gyakorlatban és leghatékonyabb formájában ez kétrétegű családi alkotmányt jelent.[9] Az első réteget ideális esetben a családfő előterjesztésére a családtagok

9 Lásd részletesen: Arató, Balázs: *Családi vállalkozások; családi alkotmány és generációváltás*. Budapest, Patrocinium, 2023.

által elfogadott, a családdal és a családi vállalkozással kapcsolatos világos elveket és elvárásokat rögzítő dokumentum, egyfajta absztrakt, mindenek felett álló preambulum, kollektív értékkánon alkotja. A családi alkotmány első rétegét jelentő dokumentumot tehát a családfő terjeszti a családtagok gyűlése elé, ahol megtárgyalást követően szavazásra kerül sor, majd pedig – elfogadás esetén – a dokumentumot a családfővel együtt a családtagok is aláírják. Nem szerencsés, ha a családi alkotmányt a családfő „oktrojálja" a többiekre, az időtállóság legfőbb garanciája ugyanis az, ha már a családtagok gyűlésében konszenzus születik a családdal és a családi vállalkozással kapcsolatos elvekről és elvárásokról, vagyis, ha nem csupán egyetlen személy nézetei tükröződnek a családi alapokmányban. Ennek ellenére számos nyugat-európai családi vállalkozásnál az is működőképes modellnek bizonyul, hogy a családi alkotmány első rétegét még csak egy olyan dokumentum képezi, amelyet – nem ritkán több évtizeddel korábban – egyedül a családfő alkotott meg és írt alá. Ez nagymértékben arra vezethető vissza, hogy a vállalkozás alapítóját még a jelenkorban is töretlen tisztelet övezi, ami akár kritikus helyezetekben is önkéntes normakövetésre ösztönözheti az utódokat.

6. A családi alkotmány és az egyéb, családon belüli megállapodások

Általánosságban kijelenthető, hogy a konszenzuson nyugvó és generációkon átívelő családi alkotmányok jellemzően egy vagy két egységes okiratként, egyfajta kollektív értékkánonként vannak jelen a család és a családi vállalkozás életében, és mint ilyenek képezik kiindulópontját, közös alapját az egyéb, jogi természetű megállapodásoknak, amelyek voltaképpen a családi alkotmányban lefektetett elvek élethelyzet-specifikus kifejeződései.

Szinte követelmény tehát, hogy a családi alkotmány köré – annak hatósugarát egyszersmind kiterjesztve – különféle egyéb jogi dokumentumok csoportosuljanak, a vezérelveket azonban szükségképpen maga a családi alapdokumentum foglalja össze egyfajta (értelmezési) keretként.

A kétrétegű családi alkotmány kiteljesedett formája esetén a családon belüli jogforrási hierarchia jellemzően a következőképpen alakul:

1. a szűkebb értelemben vett családi alkotmány, amely világosan megfogalmazott elveket rögzít (és ideális esetben a családtagok gyűlésének konszenzusán alapszik);
2. a szűkebb értelemben vett családi alkotmány rendelkezéseit konkretizáló szindikátusi szerződés (1. és 2. együtt: családi alkotmány);
3. létesítő okiratok (társasági jogi dokumentumok);

4. eseti ügyletekhez kapcsolódó dokumentumok (pl. végrendeletek, lemondó nyilatkozatok, vételi vagy eladási jogot alapító megállapodások és a házassági vagyonjogi szerződések), melyek a családi vagyon megóvását szolgálják, és a családi alkotmány szellemében fogantak.

Az ilyen működési modellű családi vállalkozások esetében jellemzően kétféle normaértelmezési elv mutatható ki. Először is a családon belüli jogforrási hierarchia alsóbb szintjén elhelyezkedő norma nem ütközhet magasabb rendű dokumentumba, másodsorban pedig az alacsonyabb szintű jogforrás minden esetben a családi alkotmány fényében, az ott írt célkitűzésekkel összhangban értelmezendő, és ezt generációkon keresztül senki nem kérdőjelezheti meg.

A kétrétegű családi alkotmány tehát ideáltipikus esetben két olyan szindikátusi szerződésből tevődik össze, amelyek bíróság előtt is kikényszeríthetők, feltéve, hogy a szindikátusi szerződés jogi kötőerejével kapcsolatos, az ítélkezési gyakorlat és a jogtudomány által támasztott követelmények teljesülnek. Ezek közül most csupán annyi emelendő ki, hogy a szindikátusi szerződés nem lehet társasági jogi dokumentummal ellentétes. A családi vállalkozások speciális szempontjaira figyelemmel a nyugat-európai bíróságok egyre kevésbé állapítanak meg a szindikátusi szerződés érvénytelenségét felvető ellentétet olyan esetben, amikor a szindikátusi szerződés lényegében az egyik értelmezési módot erősíti a társasági szerződés többféleképpen is értelmezhető megfogalmazására nézve, tehát ténylegesen családi alkotmányként funkcionál.

A kétrétegű családi alkotmányon alapuló modellnél tehát az általános megfogalmazásokat tartalmazó, családi és üzleti értékeket, stratégiai célokat rögzítő családi alkotmány csak akkor rendelkezik jogi kötőerővel, ha maga is konszenzuson alapszik és szindikátusi szerződésnek minősül, ugyanakkor ebben az esetben is kérdéses, hogy konkrét jogvita esetén miként lehet bíróság előtt érvényt szerezni általános megfogalmazású elvárásoknak. Erre a problémára jelent biztonságos megoldást a családi alkotmány második szintjét jelentő, konkrétumokat tartalmazó, a vállalkozás és tagjai által aláírt szindikátusi szerződés, mely kétségkívül kikényszeríthető. Ha pedig valamely rendelkezése mégsem lenne teljesen egyértelmű, akkor a bíróság értelmezési keretként tekinthet a családi alkotmány első rétegét jelentő, általánosabb megfogalmazásokat tartalmazó dokumentumra.

7. Összegzés

A nemzeti és a családi alkotmányok közös alapja abban rejlik, hogy mindkettő egy adott közösség belső rendjét, működési kereteit és alapvető értékeit hivatott meghatározni. A nemzeti alkotmány a társadalom egészének szerződése: konszenzuson nyugvó, integráló és identitásképző funkcióval bír, amely a politikai közösség egységét és stabilitását biztosítja.[10] Ezzel szemben a családi alkotmány egy szűkebb, de hasonló logikára épülő közösség, a család normarendszere, amely a tagok jogait és kötelezettségeit, valamint a vagyonhoz és irányításhoz való viszonyukat rögzíti. Míg a nemzeti alkotmány az államhatalom korlátait és a közösségi együttélés alapelveit határozza meg, addig a családi alkotmány a család egységének megőrzését, a konfliktusok megelőzését és a generációkon átívelő értékrend fenntartását szolgálja. Mindkettő stabilizáló és legitimáló szerepet tölt be: az előbbi a társadalmi, az utóbbi pedig a családi rend fenntartásának záloga. A nemzeti alkotmányt rendszerint közjogi folyamat eredményeként, széles körű társadalmi konszenzussal fogadják el, míg a családi alkotmány tipikusan magánjogi jellegű dokumentum, amely a családfő vagy a családtagok közös elhatározásából születik. A kettő közötti párhuzam ugyanakkor nyilvánvaló: mindkettő az önmeghatározás, az értékrend és a rendteremtés eszköze, s míg a nemzeti alkotmány a nemzet sorsát irányítja, a családi alkotmány a családét őrzi meg generációkon keresztül.

10 Egy irányadó fogalommeghatározás szerint „[a]z alkotmány általános értelemben valamely társadalmi közösség belső szervezeti és működési rendjét meghatározó szabályok összessége". A definíciókra nézve lásd pl.: Lamm Vanda: *Jogi Lexikon*, Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2009.; vagy Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris, 2002, 19.

„Volt egyszer egy kodifikáció”

Közös emlékek a közigazgatási hatósági eljárás rekodifikációjának folyamatából

Bencsik András
habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK, ELTE ÁJK)

Kivételes megtiszteltetés a Trócsányi László professzor úr 70. születésnapja alkalmából megjelenő tanulmánykötetben publikálni. A feladat egyszerre megtisztelő, mivel kutatói és oktatói pályánk több ponton is összeért, ugyanakkor felelősségteljes penzum is, mivel nem könnyű megfelelni egy, az alkalomhoz méltó kötetben való megjelenéssel szemben megfogalmazódó elvárásoknak. Az Ünnepelthez sok éve (hol közös kodifikációs munkálatban, hol konferenciaszereplésben, hol pedig egyetemi közegben kiteljesedő) szakmai-baráti kapcsolat fűz, amely ez idő alatt (és remélhetőleg még nagyon sokáig) számomra mindig rendkívül inspiráló volt. Tisztelt Rektor Úr, kedves Laci! Isten éltessen, kívánok még legalább ennyi boldog, tartalmas és eredményes évet. Arra jutottam, hogy közigazgatási eljárásjogi témában készítem el tisztelgő tanulmányomat, amely reményeim szerint közös törekvéseink emlékének felidézése által méltó lehet a megjelenésre.

1. Bevezető gondolatok

Napjaink jogalkotásának tendenciáiról szólva kétségkívül megállapítható az a változási-változtatási szükséghelyzet, amely Magyarország államszervezetének felépítésével, működésével kapcsolatban megnyilvánul. Jól érzékeltetik ezt azok a számszerűsíthető adatok, amelyek az 1990 és 2010 közötti, valamint a 2010 utáni időszakban realizálódó jogalkotási (törvényalkotási) hajlandóságot mutatják. Ebben a körben nem szorul igazolásra az, miszerint a közigazgatás olyan komplex rendszer, amelynek – Lőrincz Lajos megfogalmazása szerint – három alrendszerét különböztethetjük meg: a szervezetet, a személyzetet és a működést.[1]

A 2010. évi országgyűlési választásokat követően a magyar jogalkotó kijelölte a közigazgatás megfelelő működése érdekében a jelzett alrendsze-

1 Vö. Lőrincz Lajos: *A közigazgatás alapintézményei.* Budapest, HVG-ORAC, 2010, 19–20.

rek szükségesnek ítélt fejlesztési irányait, továbbá – hol több, hol kevesebb sikerrel – konkrét jogalkotói lépések megtételére is sor került.[2] A tanulmány terjedelmi korlátai miatt jelzem, hogy nem törekszem a közigazgatás világát ért módosítások átfogó áttekintésére, a továbbiakban kizárólag a közigazgatási eljárásjogban bekövetkező változásokat érintem. Ezzel összefüggésben két megjegyzés kívánkozik ide. Egyrészt kiemelendő, hogy nem tekinthető új keletű törekvésnek a jogalkotó részéről az eljárási szabályok pragmatikus igazítása az egyes ágazatok igényeihez, elegendő ebben a körben a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) újabb és újabb módosításaira vagy éppen az ágazat-specifikus különös eljárási szabályok változékonyságára gondolni.[3] Másrészt indokoltnak mutatkozik annak kijelentése, miszerint a jogalkotó az eddigieknél nagyobb horderejű változásokat kívánt az általánosság szintjén előidézni a hazai közigazgatási eljárásjog rendszerében, amely törekvés lényegében formailag és tartalmilag új általános eljárási törvény megalkotásának irányába mutatott.

Az ezzel kapcsolatos előzmények 2015 januárjáig nyúlnak vissza, amikor megszületett a közigazgatási perrendtartás kodifikációjáról szóló 1011/2015. (I. 22.) Korm. határozat, amely elvi éllel deklarálta, hogy „[A] Kormány elrendeli a közigazgatási perjog felülvizsgálatát, az önálló közigazgatási perrendtartás kidolgozására irányuló munkálatok megkezdését, és felhívja az igazságügyért felelős minisztert a közigazgatási perrendtartás koncepciójának kidolgozásá-

2 A teljesség igénye nélkül: a szervezet átalakítása körében kiemelendő a megyei és fővárosi kormányhivatalok felállítása, a járások bevezetése vagy a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény elfogadása; a személyzetre vonatkozó szabályozás alakítása érhető tetten a közszolgálati tisztségviselőkről szóló 2011. évi CXCIX. törvény elfogadásában vagy éppen az állami tisztviselőkről szóló 2016. évi LII. törvény megalkotásában; de szólni kell a működési-eljárási keretek átformálásáról is, amely tendencia leginkább a Ket. rendszeres módosításaiban, illetve a különböző ágazati eljárási szabályok megváltoztatásában ragadható meg. A területi-helyi közigazgatás 2010 utáni átalakításáról ld. bővebben Patyi András – Rixer Ádám (eds.): *Hungarian Public Administration and Administrative Law.* Passau, Schenk Verlag, 2014, 308-345.

3 A hatósági eljárásjog hazai jogfejlődéséről ld. bővebben Patyi András: *A közigazgatási hatósági eljárás mai rendjének kialakulása Magyarországon.* In: Patyi András (szerk.): Hatósági eljárásjog a közigazgatásban. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2012, 50–54.; Szalai Éva – Fazekas Marianna: *A magyar közigazgatási eljárásjog fejlődése.* In: Fazekas Marianna (szerk.): Közigazgatási jog. Általános rész III. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2020, 166–173.; a perjogi kapcsolódásokhoz ld. Rozsnyai Krisztina: *Hatékony jogvédelem a közigazgatási perben.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 33–35.

ra.”[4] A hivatkozott kormányhatározat az elvi elköteleződésen túl kijelölte a szervezeti kereteket is, mivel úgy rendelkezett, hogy „[A] Kormány elrendeli a tudomány, az igazságszolgáltatás, a központi és a területi közigazgatás, valamint az igazságügyért felelős miniszter által vezetett minisztérium képviselőinek részvételével – koncepcionális súlyú kérdésekben való álláspont kialakítása, valamint szakmai agyagok előkészítésében, véleményezésében való részvétel céljából a Közigazgatási Perjogi Kodifikációs Bizottság létrehozását.”[5] Ezzel az igazságügyi miniszter számára nyilvánvalóvá vált az önálló közigazgatási perrendtartás kidolgozása irányába mutató jogalkotói akarat, amely – ezzel összefüggésben – értelemszerűen sejtette a közigazgatási eljárásjog felülvizsgálatának szükségességét is.

Nem váratott azonban sokat magára ennek a követelménynek a manifesztálódása, mivel 2015 januárjának végén az igazságügyi miniszter – a kormányhatározatban említett testület mellé – létrehozta a Közigazgatási Eljárásjogi Kodifikációs Bizottságot, amelynek deklarált küldetése az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény szabályozási koncepciójának kidolgozása lett. A részletes tárgyalást mellőzve megemlíthető, hogy a Kodifikációs Bizottság 2015 közepére eleget tett eredeti rendeltetésének, így az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvénnyel kapcsolatos kodifikációs munkálatok első szakasza ebben az időpontban lezárult.[6] A következőkben a közigazgatási eljárásjog újraszabályozásával kapcsolatban felvetődött, a megszületett koncepcióban megjelenő sarkalatos kérdéseket érintem.

2. A kodifikáció „keretei”

A demokratikus államok közigazgatásával szemben a különböző korszakokban számos követelmény, alapelv, elvárás fogalmazódik meg, de lényeges kívánalom, hogy a közigazgatás megfelelően működjön, funkcióit a közigazgatással kapcsolatba kerülők (különösen az ügyfelek) számára elégedettséget kiváltó módon érje el. Ez a felfogás olvasható ki Magyary Zoltán megállapításából is, amely szerint a közigazgatásnak úgy kell működnie, hogy „azok a felek, akiknek jogát vagy érdekét a közigazgatás működése érinti, hibákat ne találjanak,

4 1011/2015. (I. 22.) Korm. határozat 1. pont.

5 1011/2015. (I. 22.) Korm. határozat 2. pont.

6 A koncepció elérhető itt: https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

vagy még többször hibáktól ne tartsanak, ilyeneket fel ne tételezzenek."[7] Az a tény sem szorul magyarázatra, miszerint az ügyfelek részéről a közigazgatási szervek működésében megnyilvánuló fenti bizalmatlanság eloszlatására és az esetlegesen bekövetkező hibák orvoslására a közigazgatási hatósági eljárásban a jogorvoslati rendszer hivatott.

Helytállónak tekinthető az a szintén Magyary Zoltán nevéhez köthető megállapítás is, miszerint „a jogállam törekvése az egyénnek a közigazgatással szemben való legmesszebbmenő védelme volt", ennélfogva a közigazgatási jogorvoslás miként is folyamatos (át)alakulást mutat. Fentiek fokozatos figyelemmel kísérése és ezzel összefüggésben a mindenkor hatályos közigazgatási eljárásjogi rezsim fejlesztése a jogalkotó alapvető penzumának tekinthető, a közigazgatási hatósági eljárásjog lezajlott, de napjainkban sem nyugvóponton lévő rekodifikációja – a mai Magyarország sajátosságaiból fakadóan – meghatározott keretek között valósul(hat) meg, ezek az alapvető körülmények pedig az alkotmányos követelményekkel és az Európai Unióhoz tartozás tényével állnak összefüggésben. Ebben a körben a hatósági eljárásjog újrakodifikálásának és Magyarország Alaptörvényének kapcsolódási pontjait célszerű áttekinteni. Formális értelemben megemlíthető, hogy az Alaptörvény több olyan alkotmányi értéket is nevesít, amelyek megkerülhetetlenek az új szabályozás kialakításakor. A teljesség igénye nélkül jelzem, hogy (egyebek mellett) Magyarország Alaptörvényének a demokratikus jogállam elvét kimondó B) cikk (1) bekezdése, a diszkrimináció tilalmát rögzítő XV. cikk (2) bekezdése, a tisztességes ügyintézéshez való jogot deklaráló XXIV. cikk, valamint a jogorvoslathoz való jogot biztosító XXVIII. cikk (7) bekezdése tekinthetők az eljárásjogi kodifikáció alkotmányi (alaptörvényi) kereteinek.[8]

Fentiek előrebocsátását követően indokoltnak mutatkozik a jogállamiság elve és a közigazgatás törvényessége közötti összefüggések vázolása. A kérdéskörrel az Alkotmánybíróság az elmúlt több mint két évtizedes ítélkezési tevékenysége folyamán több alkalommal is foglalkozott. Ennek keretében előbb – álláspontom szerint kissé szűken értelmezve a közigazgatás törvényességét – arra az álláspontra helyezkedett, miszerint a jelzett követelmény nem jelent mást, mint „a közhatalom birtokában hozott közigazgatási aktusok joghoz kötöttségét."[9]

7 Vö. Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942, 612.

8 Megjegyzendő, hogy a citált rendelkezések mellett ide kapcsolódik az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása is, amely szerint: „[V]alljuk, hogy népuralom csak ott van, ahol az állam szolgálja polgárait, ügyeiket méltányosan, visszaélés és részrehajlás nélkül intézi."

9 8/2001. (II. 18.) AB hat.

Nem szorul azonban bizonyításra a tény: alapvető érdek fűződik ahhoz, hogy ne csak a közigazgatási eljárás végén megszülető aktus, hanem a teljes eljárás feleljen meg a törvényesség kívánalmainak. Ebből fakadóan a testület később úgy határozott: a jogállamiság elve magába foglalja azt is, hogy „a közigazgatás egésze a jogon alapuljon.”[10] Rögzíthető, hogy alkotmányi szinten is megjelenik a jogorvoslathoz való jog deklarálása, mivel az Alaptörvény rögzíti, hogy „[M]indenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely jogát vagy jogos érdekét sérti.”[11] Megállapítható, hogy a közigazgatás(i szervek) mind jogállásukat, mind feladataikat, mind pedig hatáskörüket (és az állampolgárok magánszférájába történő beavatkozásuk intenzitását) tekintve heterogének, ebből fakadóan a közigazgatási eljárás keretében igénybe vehető jogorvoslati rendszerrel szemben is alapvető elvárás a pluralitás elve, amely a jogalkotó hatalomtól több, eltérő feltételek mellett igénybe vehető és különböző eredményre vezető jogorvoslati eszköz létét követeli meg.

A jelenség nem tekinthető a XXI. század sajátjának, ezt támasztja alá Magyary Zoltán megfogalmazása is. Eszerint a közigazgatási jogorvoslatok fejlődését két tendencia párhuzamos léte determinálta: egyrészről az egyszerű, átlátható és hatékony jogorvoslati rendszer kiépítése; másrészről a jogalkotónak arra is törekednie kellett, hogy „a közigazgatási jogviták elbírálása, amelyek tehát a hatóság és magánfél közt felmerülnek, ne közigazgatási, bár magasabbfokú hatóságokra, hanem független bíróságra bízassék.”[12] Kiemelendő az is, hogy a közigazgatás törvényességének (jogi) garanciái között találhatók ún. közigazgatáson belüli instrumentumok (pl. fellebbezés, felügyeleti eljárás, helyi önkormányzatok feletti törvényességi felügyeleti jogkör). Megkülönböztethetők továbbá ún. közigazgatáson kívüli eljárások (pl. közigazgatási bíráskodás), valamint működnek olyan extern kontrollt végző alkotmányos szervek, amelyek „főprofilja” ugyan nem a közigazgatás törvényességéhez kapcsolódik, de ellátnak ilyen irányú (járulékos) feladatokat is (pl. az ügyészi felhívás intézménye, az alapvető jogok biztosának szerepe, az Állami Számvevőszék ellenőrző tevékenysége).

Az Európai Uniós tagságból folyó „keretek” vonatkozásában két, hazánkat (így az eljárásjogi kodifikációt) is érintő körülményre szükséges utalni. Egyrészt „A jó közigazgatás kódexére”, amelynek megalkotására az Európa Tanács

10 Vö. Petrétei József: *Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények.* Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2013, 92.

11 Alaptv. XXVIII. cikk (7) bek.

12 Vö. Magyary i. m. 612.

Parlamenti Közgyűlése az 1615. (2003) számú ajánlásában kérte fel a Miniszteri Bizottságot.[13] Az Ajánlás és a Függelék rendeltetése túlmutat deklaratív jellegű kívánalmak megfogalmazásán, azok olyan minimumkövetelményeket foglalnak magukban, amelyekkel az Európa Tanács tagállamai jogrendszerének összhangban kell lennie. Megállapítható, hogy a Kódexben megfogalmazott követelményeknek a Ket. nagyrészt megfelelt, egyes elemekre azonban a folyamatban lévő kodifikációban indokolt volt nagyobb hangsúlyt fektetni.[14] Érdemes szólni továbbá az Európai Unió Közigazgatási Jogi Kutatóhálózata által hozott európai közigazgatási eljárás modellszabályairól (*Draft Model Rules on EU Administrative Procedures*), amelyekkel kapcsolatban kiemelhető, hogy korábban is létezett ugyan az uniós jognak közigazgatási normaanyaga, ám annak végrehajtására közös szabályok nem voltak. A jelenlegi rendszerről elmondható, hogy közös eljárási szabályok nincsenek, az Európai Közigazgatási Térség egy ún. 'harmonizált értékszintézis', amely kritériumként érvényesülő alapelvek halmazának tekinthető.[15]

3. Az új törvény megalkotásának indokai

Amikor a jogalkotó arra vállalkozik, hogy valamely tárgykört (újra)szabályzás alá von, mindenekelőtt indokolt tisztáznia a jogalkotási aktivitás miértjét, szükséges tehát választ adni arra a kérdésre, vajon miért kívánja megváltoztatni a jogi szabályozást. Hatványozottan igaz ez a közigazgatási eljárásjogra, és az annak gerincét adó általános eljárási törvényre, amelynél értelemszerűen egyszerre vetődik fel az alkalmazhatóság és a stabilitás követelménye.[16] A Ket.

13 A Miniszteri Bizottság 2007. június 20-án fogadta el a Jó közigazgatásról szóló CM/rec(2007)7. számú ajánlását és függelékét, „A jó közigazgatás kódexe" elnevezésű dokumentumot.

14 Ilyen alapvető követelménynek tekinthetők – a teljesség igénye nélkül – az alábbiak: a közigazgatás jogszerűtlen működését megfelelő szankcióknak kell követniük; a jó közigazgatást olyan minőségi jogalkotásnak kell biztosítania, amely célravezető, egységes, könnyen érthető és alkalmazható; a közigazgatásnak meg kell felelnie a költségvetési követelményeknek, és ki kell zárnia a korrupció minden formáját stb. Az eljárásjogokkal összefüggő „Európai" elvárásokról bővebben ld. Szamel Katalin: *A közigazgatás működésének meghatározó trendjei.* In: Balázs István – Gajduschek György – Koi Gyula – Szamel Katalin (szerk.): *Az Európai Unió tagállamainak közigazgatása.* Budapest, CompLex Kiadó, 2011, 73–74.

15 Vö. Varga Zs. András: Gyorsértékelés az európai közigazgatási eljárási modell-szabályokról. *Magyar Jog*, 2014/10, 545.

16 Megjegyzem, hogy a fent jelzett követelmények nem minden esetben hatották át az elmúlt években a hatósági eljárásjog jogi rezsimjét, elég ebben a körben a Ket. néha

2005. november 1-jén lépett hatályba, így a jogalkalmazás folyamán felvetődött tapasztalatok és szabályozási anomáliák észlelése kellő muníciót adott a jogalkotónak. A korábban hivatkozott szabályozási koncepció – túlmenve a fentieken – négy alapvető indokot jelölt meg az újraszabályozás megalapozásánál. Kiemelhető az a törvényhozói törekvés, amely az általános eljárási szabályok általános érvényű alkalmazhatóságaként jelölhető meg, közelebbről úgy kell az általános eljárási szabályokat megalkotni, hogy azok „a lehető legtöbb hatósági eljárásban alkalmazandóak legyenek”.[17]

Ennek a követelménynek a deklarálása egyrészt nem tekinthető új keletűnek, másrészt alapvetően magának a jogalkotónak szól, egyfajta „önvizsgálatot” követelve meg. Pártolható és magától értetődő elvárás – szemben az elmúlt évtizedek hazai gyakorlatával – hogy az általános eljárási törvény egyfajta zsinórmérték legyen, az abban foglalt rendelkezések minél több ügytípus hatósági eljárásaiban alkalmazhatók legyenek. Azt azonban megjegyzem, hogy ez a követelmény két módon biztosítható. Egyrészt – a tanulmány tárgyát képező kodifikációhoz kapcsolódóan – azáltal, hogy valóban általános eljárási szabályok kerülnek be a törvénybe. Ennek érdekében indokolt szakítani azzal a korábbi szokással, hogy az egyes ágazatok által ’belekívánt’ speciális eljárási szabályok szivárogjanak be az általános kereteket biztosítani hivatott kódexbe.[18] Ehhez kapcsolódik az a járulékos követelmény is, hogy – a későbbi jogalkotó tevékenység folyamán – a különös eljárási szabályok megalkotásakor indokolt az eddiginél nagyobb ’önmérsékletre’ szorítani az ágazati jogalkotókat annak érdekében, hogy csak ott térjenek el az általános eljárási törvény rendelkezéseitől, ahol – a szakigazgatás specifikumaira tekintettel – feltétlenül szükséges.

Az újraszabályozás indokai között kiemelte a koncepció a normaszöveg egyszerűsítésének törekvését, közelebbről azt, hogy „az új kódex rendelkezései ténylegesen egyszerűbbek, lehetőség szerint az ügyfelek számára is közérthetőek legyenek”.[19] Ezzel összefüggésben annyit tartok szükségesnek megjegyezni,

ötletszerű módosításaira vagy éppen az ágazati jogszabályok „széttartására” gondolni.

17 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

18 Erre hozható „elrettentő” példaként a Ket. kodifikációja során a jogutódlás szabályainak rögzítése, amelyek a környezetvédelmi ágazat részéről megfogalmazott igénynek megfelelően kerültek be a törvénybe annak ellenére, hogy a Ket. 16. §-a anyagi jogi és nem az eljárási jogutódlásról rendelkezik.

19 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A-

hogy a 'rövid, és szerethető' szabályozás megalkotásának korlátjaként indokolt szem előtt tartani a precíz, pontos és jogilag szabatos reguláció kialakításának követelményét, amely a kódex-jellegű jogszabálytól elvárható. Ehhez kapcsolódik a kidolgozandó eljárási joganyag struktúrája, amely egy, a szabályozás törzsét tartalmazó kódexből, valamint az ágazati joganyagból állna, amelyben minden az újonnan megalkotott törvényből kikerülő részletszabály kifejtésre kerül. Ezen a ponton ismét szükséges a megalkotandó törvény általános érvényűsége és az ágazati joganyag – előbb említett – szükségszerű felduzzasztása közötti diszkrepancia feloldásának fontosságára utalni. Az egyszerűségre és a jelenleginél rövidebb normaszövegre törekvés magába foglalja a tömörebb szabályozás megalkotása iránti elkötelezettséget. Ezt a szabályozási koncepció elvi éllel rögzíti, amikor a következőképpen fogalmaz: „[A] megalkotandó új hatósági eljárási kódexszel kapcsolatban koncepcionális célként fogalmazható meg az a követelmény, hogy radikálisan rövidebb legyen, mint a jelenleg hatályos Ket."[20]

Ez a célkitűzés alapvetően három módon teljesíthető, amelyek kivétel nélkül az optimális szabályozási terjedelem elérését, egyben a jelenlegi reguláció szelektálását kívánják meg a jogalkotótól. Egyrészt törekedni kell arra, hogy a tipikusan nem általános eljárási szabályokat a jogalkotó 'gyomlálja ki' és az ágazati joganyagban vagy végrehajtási rendeletekben helyezze el. Másrészt a kodifikáció folyamatában olyan modell is kikristályosodott, amelyben a kódex rendelkezéseit indokolt azokra a szabályokra szűkíteni, amelyek megsértése akár kasszációs okot jelentene a közigazgatási perben (mag-törvény). Harmadrészt szükséges szem előtt tartani a Ket. veleszületett fogyatékosságait is, közelebbről azt a tényt, hogy – a kezdeti elgondolásokhoz képest – lényegében ügyintézői kézikönyv lett az eljárási törvényből. Ebből az a kívánalom következett, hogy a belső eljárási szabályokat, az anyagi jogi rendelkezéseket, valamint az ún. technikai és ügyviteli kérdéseket szabályozó rendelkezéseket indokolt száműzni a megalkotandó általános közigazgatási rendtartásból.

Az új törvény létrehozásának indokai között érdemes szólni két általános, a törvény megalkotásával kapcsolatos törekvésről. Egyrészt elvi éllel rögzítette a szabályozási koncepció, hogy a jogalkotó nem készül mindenben 'új

1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

20 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

időszámításra’, nem kívánja a Ket. bevált, jól működő jogintézményeit öncélúan megjavítani. Az előkészítés folyamatában kikristályosodott másrészt egyes tárgykörök szabályozásának kiszervezése is, így a korábban hatályos Ket. egyes fejezetei egyáltalán nem kaptak helyet az Ákr. rendelkezései között, azokat a jogalkotó külön jogforrásban tartotta szabályozandónak.[21]

4. Az eljárási törvény alapelvei

Az általános közigazgatási rendtartás kodifikációjának folyamatában kardinális kérdésként merült fel az eljárási alapelvek kérdésköre, az ezzel kapcsolatos szabályozás kialakítása. Az alapelvek témaköre mindig is meghatározó volt az eljárásjogi jogalkotásnál, amely alapvetően azzal a megállapítással van összefüggésben, miszerint az írott jog megjelenése mellett elengedhetetlen a jogalkalmazás során olyan elvek kidolgozása és alkalmazása, amelyeket a tételes joganyag nem tartalmaz.[22] Ez a sajátosság érzékelhető volt a kodifikáció kezdetétől fogva, amellyel kapcsolatban két irányban fogalmazódtak meg az alapelvi rendszer újraszabályozásával összefüggő jogalkotói elképzelések.

A koncepció egyrészt elvi éllel rögzíti azt, hogy az új általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény megalkotása során a cél a jelenlegi eljárási alapelvek további érvényesülése. A jogalkotó ezt kiegészítve azonban azt is nyilvánvalóvá tette, hogy szükségszerűnek és indokoltnak tartja a hatályos (értsd: a Ket. által kikristályosított) alapelvi katalógus felülvizsgálatát és továbbfejlesztését, mivel a jelenlegi eljárási alapelvek „a jogalkotó szándéka ellenére a napi hatósági gyakorlatot mégsem hatják át”.[23] Az eljárási törvény alapelveinek megalkotása körültekintő előkészítést igényel, mivel kiemelt jelentőségű, nem egy esetben alkotmányi (alaptörvényi) kapcsolódást (is) mutató értékek törvénybe építéséről van szó. Ez a koncepcióban – kissé sarkítva – úgy fogalmazódott meg, hogy „[A]z alapelvek az Alaptörvény mindenkire kötelező rendelkezéseinek,

21 A koncepció több helyen is utal arra, hogy bizonyos jogintézményeket (pl. a joghatóság témakörét, az elektronikus ügyintézést vagy a végrehajtást) nem tart indokoltnak az Ákr.-ben szabályozni, ezt az elgondolást erősíti továbbá az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény elfogadása is.

22 Vö. Turkovics István: Az általános jogelvek megjelenése a hatósági eljárásban. *Miskolci Jogi Szemle,* 2013/2, 53.

23 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

azon belül is az alapvető jogoknak leképződései a közigazgatási eljárásra."[24]

Ezt a megállapítást annyiban szükségesnek mutatkozik árnyalni, hogy – nem vitatva egyes alapelvek közvetlen kapcsolódását bizonyos alkotmányi értékekhez – léteznek olyan, kifejezetten a közigazgatási eljárásjogban érvényesülő általános elvek, amelyek közvetlenül nem vezethetők vissza az Alaptörvényre.[25] A jogirodalomban nincs egységes álláspont sem az alapelvek meghatározásáról, sem azok jelentőségéről, normativitásáról. A legáltalánosabb megfogalmazás szerint az alapelvek olyan elemi politikai-jogi elgondolásokat tartalmazó tételek, amelyek a jog egészét, egy-egy jogágazatot, átfogó jogi szabályozást, illetve valamely fontos jogintézményt illetően meghatározó jelentőségűek.[26] Az alapelvek jelentőségét illetően lényegében két elgondolás között tehető különbség. A normativitásukat elismerő szerzők érvei szerint a különböző princípiumok hatása azért nem vonható kétségbe, mert azok iránymutatással szolgálnak az életviszonyok jogi szabályozására (jogalkotásra), segítik továbbá a jogszabályok alkalmazását és végrehajtását azzal, hogy viszonylag stabil támpontot jelentenek a helyes jogértelmezéshez (jogalkalmazáshoz).

A másik végletet jelentő felfogás ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy csupán akkor jutnak szerephez az egyes alapelvek, amennyiben a részletes szabályozásban is megjelennek.[27] Az alapelvek kötőerejével összefüggésben kijelenthető, hogy azok nem csupán elvi szintű deklarációnak tekinthetők, hanem olyan, az eljárással szemben támasztott követelmények, amelyek a jogállami hatósági jogalkalmazást garantálni képesek.[28] Mindezek alapján az Ákr. előkészítésének folyamatában olyan szabályozási verzió kristályosodott ki, amely egyrészt kifejezésre juttatja az eljárási alapelvek alaptörvényi jellegét, másrészt a korábbi, Ket. szerinti modellt tekinti mintának, amely az alapelvi követelményeket tételesen megfogalmazza, ezáltal azok a törvény részletszabályainak alkalmazásakor érvényesíthetők és számon kérhetők.[29]

24 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

25 Elegendő ebben a körben az officialitás elvére gondolni, amely meghatározó jelentőséggel bír a hatósági jogalkalmazásban, az alkotmányi kötődésének feltérképezése azonban nehézségekbe ütközhet.

26 Vö. Ivancsics Imre: *A közigazgatási hatósági eljárás*. Pécs, PTE ÁJK, 2009, 43.

27 Vö. Ivancsics i. m. 43.

28 Vö. Turkovics i. m. 60.

29 A történeti hűség kedvéért ide kívánkozik az a megjegyzés, hogy felmerült egy olyan elgondolás is, amelynek megfelelően pusztán felsorolná a törvény az alapelveket, nem

Megjegyzendő ezzel összefüggésben az is, miszerint az alapelvek nem csupán a jogalkalmazó, hanem a jogalkotó tevékenység számára is zsinórmértéket jelentenek, ebből kifolyólag dogmatikailag egységes, világos és a gyakorlati jogalkalmazást segítő rendszerben, az alapelvek tartalmi kifejtésével szükséges a normaszöveget megalkotni, amely – mindezeken túl – arra is alkalmas, hogy hasson a bírói gyakorlatra.

Mindezekre tekintettel a Kodifikációs Bizottság olyan szabályozás mellett tette le a voksát, amelyben megjelenik a törvényesség elve (és annak összetevőjeként a hivatalbóliság elve, a rendeltetésszerű jog-gyakorlás elve, a tényszerűség elve és a döntési korlátok, a jóhiszeműség elve és a bizalmi elv, a kárfelelősség elve); a tisztességes közigazgatáshoz való jog és annak összetevői (a törvény előtti egyenlőség elve és a megkülönböztetés tilalma, a pártatlan eljáráshoz való jog, az ügyfélnyilvánosság elve és tájékoztatási kötelezettség, a költségtakarékosság elve); a jogorvoslathoz való jog; valamint a gyermekek és fogyatékkal élő polgárok joggyakorlásának elősegítésének elvi deklarációja is.

5. A hatékony és gyors jogorvoslati rendszer kialakítása

Az Ákr. kodifikációjakor – deklaráltan – a jogalkotó három követelményrendszer szorítását ’érzékelte’. Egyrészt az új törvény megalkotását számos, az Alaptörvényben foglalt rendelkezés determinálja, ennek megfelelően az új jogorvoslati rendszer kiépítése tekintetében is figyelemmel kell lenni a jogállamiság elvét rögzítő B. cikk (1) bekezdésére, továbbá az általunk már említett, a jogorvoslathoz való jogot deklaráló XXVIII. cikk (7) bekezdésére. Másrészt – az Európai Unió tagjaként – megkerülhetetlenek azok a nemzetközi és európai tendenciák (pl. az egyén érdekei és a közérdek közötti egyensúly megteremtésének szükségszerűsége, a közigazgatás jogszerűtlen működését követő ’szankció’ elkerülhetetlensége stb.), amelyek számos jogintézményen keresztül megjelennek az eljárásjogban is. Harmadrészt a jogalkotó – egyértelműen kijelölve az újraszabályozás nézőpontját – a hatékony és gyors eljárás mellett teszi le a voksát, rögzítve azonban azt a kétségbevonhatatlan tényt, miszerint „önmagában az eljárások racionalizálása, gyorsítása nem lehet mindenekfelett érvényesítendő szempont a szabályozás kialakításakor”.[30]

bontaná ki azonban annak tartalmát részletszabályokon keresztül, ahogy az a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvényben megfigyelhető, ezt azonban a Kodifikációs Bizottság elutasította.

30 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A-

Fentieket alapul véve a jogorvoslati rendszert érintő újraszabályozás három területet vett célba: (1) a jogorvoslathoz való jogból következő alkotmányos elvárások azonosítását, (2) a jogorvoslatok és döntés-felülvizsgálatok duális rendszerének fenntartását, valamint (3) a felügyeleti jogkör telepítésével kapcsolatos problémakört. A jogorvoslathoz való jog tartalmát a magyar Alkotmánybíróság, illetve az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) bontotta ki ítélkezési tevékenységében. Ezzel kapcsolatban rögzíthető, hogy önmagában a jogorvoslat egyfokú jellege nem jelenti automatikusan a jogorvoslathoz való jog sérelmét, mivel – ahogy erre az EJEB elvi éllel rámutatott – az Emberi Jogok Európai Egyezménye 13. cikke nem kívánja meg sem a többfokú, sem pedig a közigazgatás szervezetrendszerén kívül álló szerv által realizált jogorvoslat létét a részes államokkal szemben.[31] Ebből a szempontból tehát nem kifogásolható az a jogalkotói alapállás, miszerint „[E]gyetlen, ám hatékony, érdemi jogorvoslat is megfelelő garanciának minősül az érintett számára".[32]

A jogorvoslati rendszer felépítésével kapcsolatban sem jelent újdonságot az Ákr., mert a koncepció megtartotta a Ket. alapvetően duális rendszerét, és a jövőben is különbséget tesz az ügyfél aktív közreműködését feltételező, kérelemre induló jogorvoslati eljárások, illetve az ügyfél passzivitása mellett hivatalból lefolytatásra kerülő döntésfelülvizsgálatok között. Ugyancsak a korábbi rendszer (részleges) fenntartásával közelített a jogalkotó a felügyeleti jogkör telepítéséhez: a hierarchikus rendszerbe illeszkedő, a vármegyei (fővárosi) kormányhivatalok szervezetén kívül elhelyezkedő államigazgatási szervek hatósági eljárásai tekintetében a 'felettes szerv' a korábbi reguláció alapján értelmezhető. A felügyeleti szervvel nem rendelkező, nem hierarchizált szerveknél és az integrált területi kormányhivataloknál azonban tisztázandó kérdés lett a felügyeleti jogkört gyakorló szerv kijelölése. Az új eljárási törvény egyrészt megtartja a korábbi szabályozás által kiépített alapvető kereteket, lényegesen újratervezte azonban a súlypontokat a jogorvoslati rendszeren belül, mivel „a

1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

31 A hivatkozott egyezmény 13. cikke értelmében „[B]árkinek, akinek a jelen Egyezményben meghatározott jogait és szabadságait megsértették, joga van ahhoz, hogy a hazai hatóság előtt a jogsérelem hatékony orvoslását kérje az esetben is, ha e jogokat hivatalos minőségben eljáró személyek sértették meg.".

32 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

Ket.-ben elsődleges jogorvoslat a fellebbezés és másodlagos a bírói kontroll, míg az új kódexben a fellebbezés a kivételes, és a főszabály a közigazgatási per”.[33]

Ennek megfelelően a közigazgatási rendtartás által kiépítendő jogorvoslati rendszer az alábbiak szerint épül fel: (1) a közigazgatási alapeljárás, (2) az elsőfokú közigazgatási bírósági eljárás, valamint (3) kivételesen a másodfokú közigazgatási bírósági eljárás. A Koncepció a jelzett kardinális jellegű változtatást sokszínű indokokkal kívánta alátámasztani: „a hatóságok is a kétfokú közigazgatási eljárásra gyakran egységes eljárásként tekintenek, ezért a tényállás teljes körű tisztázására csak a másodfokú eljárásban kerül sor”, „a legtöbb területen elenyésző – leggyakrabban 0,5% alatti, átlagosan 0,33% – a fellebbezéssel támadott döntések aránya, azonban a fellebbezési eljárásban született határozat bírósági felülvizsgálatát akár az ügyek 20-25%-ában is kezdeményezték a felek”, nagyon sok ügy esetében „a fellebbezés elbírálására jogosult szerv jogosan elvárt elfogulatlansága megkérdőjelezhető”, „az új rendszer biztosítani tudja az objektívebb elbírálást, ezáltal az ügyféli jogok hatékonyabb érvényesülését azzal, hogy nem hagy teret a szervezeten belüli egyéb érdek, elfogultság megjelenésének.”[34]

A hivatkozott állítások árnyalásaként a fentiekkel összefüggésben néhány körülményre indokolt utalni. Egyrészt rögzíthető, hogy az a megállapítás, amely szerint a „tényállás teljes körű tisztázására csak a másodfokú eljárásban kerül sor” kissé nagyvonalúnak tekinthető, arról nem is beszélve, hogy ebben a megközelítésben – ha elfogadjuk azt a tételt, hogy másodfokon minden esetben hatósági ’ügyintézés’ zajlik – ez a fellebbezés általános jellegének megtörésével kapcsolatban inkább ellenérvként értelmezhető. Hasonló a helyzet a statisztikai adatokkal történő alátámasztásnál is: nézőpont kérdése, hogy mitől lesz ’elenyésző’ a döntések legfeljebb 0,5%-át érintő fellebbezések száma és miért tekintjük ’soknak’ a megtámadott döntések 20-25%-ában bekövetkező bírói felülvizsgálatok arányát?

Végezetül – a közigazgatásban zajló szervezeti átalakításoknak a hatósági fórumrendszerre tett hatását nem kétségbe vonva – indokolt utalni arra is, hogy a fellebbezés elbírálására jogosult hatóságok és a korrupció összefüg-

33 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

34 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

géseire tett idézett megjegyzések kissé elnagyoltnak tekinthetők. A bírósági felülvizsgálat általános jellegűvé tételével (és a fellebbezési jog lényeges korlátozásával) ugyanakkor megkerülhetetlenné vált néhány, a közigazgatási perhez kapcsolódó jogintézmény áttekintése és újraszabályozása. Rendezendő volt ebben a körben a keresetlevél előterjesztésének konkretizálása (azt az első fokú hatóságnál indokolt előterjeszteni, amely a felettes szervén keresztül terjeszti fel a bírósághoz), a hivatalból megnyíló felülvizsgálati jogkör terjedelme, a közigazgatási per illetékköltségeinek problematikája, a keresetlevél formai kötöttségeire vonatkozó enyhítések eljárásjogi eszközeinek köre, valamint a bírósági felülvizsgálat és a végrehajthatóság újragondolása.[35] A jogorvoslati rendszer alapmodelljével kapcsolatban fentebb írtakból az is következik, hogy szűk körben megmaradt a fellebbezés mint jogorvoslati eszköz, amely azonban az ügyfelek által csupán kivételesen a bírói út által érvényesülő jogorvoslati eljárást megelőzően lett igénybe vehető.

A koncepció értelmében három esetkörben nyílt meg a fellebbezési jog, ezek (1) a nem az ügy érdemében hozott döntések, továbbá (2) a sommás eljárásban hozott döntések, valamint (3) az automatizált elektronikus döntések. A jelzetteken kívül – a fellebbezési jog biztosításának eseteit esetlegesen bővítendő – indokolt lehet a jövőben bizonyos ügycsoportokban szintén fenntartani ezt a jogorvoslati eszközt.[36] Ezekben az esetekben a jogalkotóra vár annak tisztázása is, hogy mi lesz a két egymás mellett élő jogorvoslati eljárás egymáshoz való viszonya. Ebben a tekintetben korábban két forgatókönyv is elképzelhető volt, miszerint „[A]z általános közigazgatási rendtartás párhuzamosan mindkét jogorvoslati rezsimet fenntartja úgy, hogy az ügyfél számára biztosítja a fellebbezés és a közigazgatási per közötti választás lehetőségét. Amennyiben az ügyfél fellebbezést terjeszt elő, annak elbírálását követően megnyílik számára a bírói kontroll lehetősége.”.[37] Megjegyzendő, hogy ebben az esetben mind a ’gyors’, mind pedig a ’hatékony’ jogorvoslat iránti igény

35 E helyütt csupán utalunk rá, hogy a fellebbezés általános jellegének kiiktatásával szélesebb körben indokolt realizálni a keresetlevél benyújtásának halasztó hatályát a végrehajtásra nézve.

36 Ilyen, a konkrét ügycsoportok felsorolása nélkül azonosítható esetek lehetnek: a kizárólag az összegszerűséget érintő ügyek, meghatározott ügyérték alatti ügyek (tipikusan az adó- és vámigazgatás területén értelmezhető), az ún. sok ügyfeles eljárások, valamint a szakhatóságok részvételével folytatandó eljárások.

37 https://2015-2019.kormany.hu/download/c/c8/50000/20150514%20Jelent%C3%A9s%20az%20%C3%A1ltal%C3%A1nos%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20rendtart%C3%A1s%20koncepci%C3%B3j%C3%A1r%C3%B3l.pdf#!DocumentBrowse (2026. 01. 04.)

szempontjából indokolt a részletszabályok precíz kidolgozása, erre tekintettel ezt a kérdést a végleges normaszövegben a jogalkotó elvarrta.

6. Záró gondolatok

A fentiekben érzékeltettem azokat, az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény koncepciójában megjelenő kardinális jellegű rendelkezéseket, amelyek alapvető változást hoztak a Ket.-beli rendszerhez képest. Utaltam arra, hogy a kodifikációs munkálatok első szakasza 2015 közepére lezárult, majd ezt követően a Kormány elfogadta az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény szabályozási koncepcióját. Ezután – 2015 őszén – indult meg a törvényelőkészítés második szakasza, amely kezdetben a Koncepciót tekintette kiindulási alapnak és viszonyítási pontnak. Ezt követően azonban az Országgyűlés elfogadta a közigazgatási bürokráciacsökkentéssel összefüggő törvénymódosításokról szóló 2015. évi CLXXXVI. törvényt, amely alapjaiban tervezte újra a korábbi eljárásjogi rezsimet. Ebből következik, hogy – a végleges törvényszöveg kidolgozása felé vezető úton – a jogalkotó is finomhangolásra kényszerült, sőt több tekintetben a most vázolthoz képest eltérő szisztéma ’kelt életre’ az új törvény normaszövegének kidolgozásánál. Ez azonban már egy másik történet.

A Hong Kong Arbitration Ethical Rules és az IBA Guidelines on Conflict of Interest in International Arbitration viszonya

Boóc Ádám
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Trócsányi László Professzor Urat közelebbről a Károli Gáspár Református Egyetem Rektoraként ismerhettem meg. Az elmúlt években – különösen, hogy 2023 augusztusa óta a KRE ÁJK nemzetközi és tudományos dékánhelyetteseként teljesíthetek szolgálatot – úgy gondolom, hogy egy kiváló szakmai-kollegiális kapcsolat tudott kialakulni Rektor Úrral. Rektor Úr tudományos érdeklődése ugyan a közjog területére terjed ki, ugyanakkor tudományos munkásságának egyik fontos üzenete az, hogy a jog – számos sajátossága mellett – egyben kulturális jelenség is. Ezért saját szakterületemről, a kereskedelmi választottbíráskodás témaköréből egy olyan kérdést, a választottbírói függetlenség-pártatlanság problémájának egy aspektusát választottam, amely problémakör tárgyalása lehetetlen az adott jogrendszer, joghatóság kulturális beágyazottságának vizsgálata nélkül. Bízva abban, hogy az írás a Jubiláns érdeklődésére számot tarthat, ezúton kívánok Trócsányi László Rektor Úrnak további, alkotómunkában gazdag éveket! Ad multos annos!

1. Bevezetés

A választottbíráskodás mint a nemzetközi kereskedelmi jogviták egyik legfontosabb alternatív vitarendezési fóruma, nem csupán jogi, hanem etikai dimenzióval is bír. A választottbírók pártatlansága, függetlensége és integritása a rendszer legitimációjának alapfeltétele. A globalizálódó gazdasági kapcsolatok, valamint a különböző jogi kultúrák összetalálkozása szükségszerűvé tette az etikai normák egységesítésére irányuló törekvéseket.

Arbitration is only as good as its arbitrators – a választottbíráskodás csupán annyira lehet jó, amennyire az abban résztvevő választottbírák.[1] Erre tekintettel

1 Lásd: Hacking, David: *Arbitration is only as good as its arbitrators*. In: Kröll, Stefan – Mistelis, Loukas A. – Viscasillas, Pilar Perales – Rogers, Vikki (eds.): Liber Amicorum Eric Bergsten. International Arbitration and International Commercial Law: Synergy, Convergence and Evolution. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2011, 223–230.

álláspontom szerint a választottbírók személyével kapcsolatos egyes kérdéseket, jelesül a választottbírák pártatlanságának és függetlenségének bizonyos szegmenseit lényeges tisztázni.

A nemzetközi választottbíráskodásban a megválasztásra kerülő, és a választottbírósági eljárásban választottbíróként eljáró személlyel szemben alapvető elvárásként fogalmazódik meg a függetlenség (*independence*) és a pártatlanság (*impartiality*) elve.[2] A nemzetközi szakirodalomban több jelentős példát is láthatunk arra vonatkozóan, miként kísérelték meg meghatározni eme kettő – *prima facie* talán könnyen körülhatárolhatónak tűnő, ám a valóságban rendkívül összetett jelentéstartalommal bíró – fogalmat. Megítélésünk szerint igen jó meghatározást tartalmaz Alan Redfern és Martin Hunter a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás gyakorlatában már-már ikonikusnak tekinthető szakkönyve az alábbiak szerint:

„In previous editions of this book, a distinction was drawn between »independence« and »impartiality«. However, since the third edition was published, there has been a district trend towards viewing these two elements as the opposite side of the same coin. There has therefore been a move towards considering them as a »package«, and to use them as parallel tools for assessing the potential or actual bias. They are rarely used on their own, individually, but are usually joined together as a term of art. It is generally considered that »dependence« is concerned exclusively with questions arising out of the relationship between an arbitrator and one of the parties, whether financial or otherwise. This is considered to be susceptible to an objective test, because it has nothing to do with an arbitrator's (or prospective arbitrator's) state of mind. … By contrast the concept of »impartiality« is considered to be connected with actual or apparent bias of an arbitrator – either in favour of one of the parties or in relation to the issues in dispute. Impartiality is thus a subjective and more abstract concept than independence in that it involves primarily a state of mind." [3]

A fenti citátum alapján elmondható, hogy a függetlenség hiánya, a függőség (*dependence*) a választottbíró és valamelyik fél közötti tényleges kapcsolatból vezethető le, azaz objektív természetű, hiszen tényekkel, körülményekkel leírható, megvizsgálható. Ezzel szemben a pártatlanság hiánya (*lack of impartiality*) akkor jelentkezik, amikor a választottbíró az eljárás során valamely fél számára kedvez, avagy az üggyel kapcsolatban sajátos hozzáállással rendelkezik,

2 Erről összefoglalóan magyar nyelven lásd: Boóc Ádám: *Nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás. A választottbíró megválasztása és kizárása*. Budapest, HVG-ORAC, 2009.

3 Lásd: Redfern, Alan – Hunter, Martin: *Law and Practice of International Commercial Arbitration*. London, Sweet & Maxwell, 2004, 170.

mely nyilván befolyásolja az eljárás során végzett tevékenységét is. Ekként a pártatlanság hiánya inkább szubjektív szempontok szerint írható le, és elsődlegesen a választottbíró egyfajta szellemi beállítódását (*state of mind*) jelenti.

A függetlenség meghatározásával összefüggésben igen szellemesnek tekinthető a genfi Pierre Lalive megfogalmazása az alábbiak szerint: „*Independence implies the courage to displease, the absence of any desire, especially for the arbitrator appointed by a party, to be appointed once again as an arbitrator."*

Ennek megfelelően akkor beszélhetünk függetlenségről, ha a választottbíró mer az őt jelölő féllel szembemenő álláspontot elfoglalni, annak tudatában is, hogy ez magában hordozza annak az esélyét, hogy a jövőben őt a fél nem fogja választottbírónak jelölni. Megítélésünk szerint ez igen jól mutat rá a választottbírói feladat és hivatás mibenlétére is.[4]

A választottbírói összeférhetetlenségére vonatkozó nemzetközi jogegységesítési eljárások közül kiemelkedik egyrészt a *Hong Kong International Arbitration Centre* (HKIAC) által kibocsátott *Code of Ethical Conduct for Arbitrators*, másrészt az *International Bar Association* (IBA) által 2004-ben készített, 2014-ben és 2024-ben módosított *Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration*.

Mindkét dokumentum célja, hogy biztosítsa a választottbírói tevékenység átláthatóságát, a bizalom fenntartását, valamint az eljárások integritásának megőrzését. Ugyanakkor eltérő hangsúlyokat és módszertani megközelítéseket alkalmaznak: míg a HKIAC szabályzata egy átfogó etikai kódexet kínál, addig az *IBA Guidelines* egy gyakorlatorientált, esetrendszerű iránymutatás. Természetesen egyéb választottbírósági intézmények is rendelkeznek külön etikai elveket tartalmazó szakmai anyagokkal. Ilyen például a *Singapore International Arbitration Centre* (SIAC), amely egy *Code of Ethics* című iránymutatást készített.[5] A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (*International Chamber of Commerce)* ICC 2021-ben készített egy ezzel összefüggő ajánlást.[6]

4 A választottbíró megválasztásához és kizárásához a magyar jogban lásd különösen: Boóc, Ádám: *Some Basic Questions of Hungarian Arbitration Law.* Oradea, Partium, 2023, 29–41.; Boóc Ádám: *A választottbíró megválasztása és kizárása – választottbírósági ítéletek érvénytelenítése néhány külföldi jogrendszerben.* In: Schmidt Richárd (szerk.): Választottbíráskodás és alternatív vitarendezési módok. Budapest, HVG-ORAC, 2024, 101–114.

5 Lásd: https://siac.org.sg/code-of-ethics-for-an-arbitrator (2025. 11. 05.)

6 Lásd: https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2020/12/icc-note-to-parties-and-arbitral-tribunals-on-the-conduct-of-arbitration-english-2021.pdf (2025. 11. 05.)

A tanulmány célja e két dokumentum részletes összevetése, azok dogmatikai és jogpolitikai összefüggéseinek feltárása, valamint annak vizsgálata, miként járulnak hozzá a választottbíráskodás etikai egységesüléséhez.

2. A Hong Kong Code of Ethical Conduct bemutatása és elemzése

A HKIAC által elfogadott *Code of Ethical Conduct* egy nagyon szignifikáns, átfogó választottbírói etikai kódex az ázsiai régióban. A szabályzat célja, hogy meghatározza a Hongkongban – illetve a HKIAC eljárási szabályai szerint – eljáró választottbírók etikai kötelezettségeit, a kinevezés előtti és alatti magatartási elvárásokat, valamint a felek és a társválasztottbírók irányában fennálló kommunikációs és titoktartási kötelezettségeket.

A szabályzat központi alapelvei a következők:

1. *Pártatlanság és függetlenség* – a választottbíró nem lehet sem tényleges, sem látszólagos érdekellentétben a felekkel vagy képviselőikkel. E követelmény megsértése a választottbíró kizárását vagy a döntés érvénytelenségét eredményezheti.
2. *Integritás és szakmai tisztesség* – a választottbíró köteles kerülni minden olyan magatartást, amely a választottbíráskodás tekintélyét sértené.
3. *Titoktartás* – az eljárás során megszerzett információk bizalmas kezelése mind az eljárás, mind az ítélethozatal után is fennáll.
4. *Hatékonyság és eljárási tisztesség* – a választottbíró köteles a jogvita ésszerű időn belüli, költséghatékony lefolytatására, és a felek egyenlő elbánásának biztosítására.

A HKIAC szabályzata külön figyelmet fordít a *duty of disclosure* részletes meghatározására. A választottbíró már a kinevezés elfogadása előtt köteles feltárni minden olyan körülményt, amely a függetlenségét vagy pártatlanságát érintheti. E kötelezettség folytonos jellegű: ha az eljárás során új tény merül fel, arról haladéktalanul értesíteni kell a HKIAC-ot és a feleket.

Érdekes sajátosság, hogy a HKIAC dokumentuma a *hatékonyságot* mint etikai követelményt is kodifikálja, amely más etikai szabályzatokban ritkábban jelenik meg ilyen hangsúlyosan. Ez Hongkong választottbírósági gyakorlatának pragmatikus, gazdasági szemléletét tükrözi.

3. Az IBA Guidelines szerkezete és jogpolitikai háttere

Nagyon érdekes szempontrendszerre mutat rá egy 1991-ben megjelent előadásában Albert Jan van den Berg rotterdami professzor a kizárási eljárások vonatkozásában. Hangsúlyozza, hogy felmerülhet a kérdés, miért nőtt meg ennyire a hivatalos kizárási eljárások száma a nemzetközi választottbíráskodásban.

Véleménye szerint ennek a növekedésnek négy valószínű oka van:

a) Az első ok az lehet, hogy szigorúbbá vált az értelmezés arra nézve, mit jelent a pártatlanság és függetlenség követelménye.

b) A második ok az lehet, hogy bizonyos országokból származó felek, akik korábban nem, vagy csak ritkán vettek részt nemzetközi választottbíráskodásban, félreértik a pártatlanság és függetlenség követelményeit az általuk kijelölt választottbírók tekintetében.

c) A harmadik ok az lehet, hogy a választottbíró elleni kifogás hatékony késleltető taktikaként szolgálhat. Egy ilyen kifogás pszichológiai hatással is lehet a kifogásolt választottbíróra. Még ha a kifogást el is utasítják, egyes felek úgy gondolják, hogy maga a kifogás ténye azt az eredményt hozza, hogy a választottbíró ezután pártatlanabbul és függetlenebbül jár el, mint korábban. A harmadik ok egy változata az, amikor egy fél szándékosan olyan választottbírót nevez ki, aki nélkülözi a pártatlanságot és függetlenséget, hogy ezzel akadályozza a választottbírósági eljárást.

d) A negyedik ok pedig az lehet, hogy a kifogási eljárások számának növekedése annak az általános tendenciának a része, amely szerint korunkban a nemzetközi választottbíráskodás egyre inkább formalizálódik és peres jellegűvé válik eljárási szempontból.[7]

Mindezek a kérdések is indokolhatták azt, hogy felmerült egyfajta nemzetközi jogegységesítési igény az összeférhetetlenség szabályozására a nemzetközi kereskedelmi eljárásban. Ennek eredménye az *IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration* (a továbbiakban: *IBA Guidelines*), amely 2004. május 22-én került elfogadásra, majd 2014. október 23-án, illetve 2024. május 25-én módosításra, és ugyan nem tartalmazza a függetlenség és a pártatlanság fogalma meghatározását, mégis azzal foglalkozik, hogy e fogalmak gyakorlatban történő megjelenése a választottbírósági eljárásban milyen problémákat vet föl, és azok hogyan kezelhetőek.

7 Albert Jan van den Berg *Report on the Challenge Procedure* című tanulmányának újraközlését lásd: Várady Tibor – Barcelo, John J. III – von Mehren, Arthur T.: *International Commercial Arbitration*. Minnesota, West, 1999, 378.

Az *IBA Guidelines* célja a nemzetközi választottbírósági eljárásban felmerülő érdekkonfliktusok, összeférhetetlenségek kezelésére vonatkozó iránymutatás annak érdekében, hogy az egyre növekvő számú nemzetközi választottbírósági eljárások hatékonyságát az egyes összeférhetetlenségi esetek ne rontsák.[8]

Az *IBA Guidelines*-t az IBA által felállított nemzetközi munkacsoport készítette. A bizottság tagjai között a világ legfontosabb jogcsaládjainak képviselői lelhetőek fel, melynek nyilvánvaló célja az volt, hogy az *IBA Guidelines* mint nemzetközi ajánlás a lehető legnemzetközibb karakterrel rendelkezzen. Az *IBA Guidelines* az alábbi szerkezeti egységekre osztható fel:

Bevezetés (*Introduction*)
I. rész: A pártatlansággal, a függetlenséggel és a tájékoztatással kapcsolatos általános elvárások (*General Standards Regarding Impartiality, Independence and Disclosure*)
II. rész: Az általános elvárások gyakorlati alkalmazása (*Practical Application of the General Standards*)

- A feltétlenül kizárást eredményező Piros Lista (*Non-Waivable Red List*)
- A nem feltétlenül kizárást eredményező Piros Lista (*Waivable Red List*)
- Narancssárga Lista (*Orange List*)
- Zöld Lista (*Green List*)

Bár meglepőnek tűnik, de a függetlenség, illetve pártatlanság fogalmát nem határozza meg az *IBA Guidelines*, annak elméleti definícióját vélhetőleg a szakirodalomra bízza. Figyelemre méltó ugyanakkor az, ahogyan az ajánlás a jogos kételyek, a *justifiable doubts* fogalmát határozza meg.

Az ajánlás szerint ahhoz, hogy jogos kételyekről beszélhessünk, az szükséges, hogy egy észszerűen gondolkodó harmadik fél arra a következtetésre jusson, hogy reális valószínűsége áll fenn annak, hogy a választottbírót az ügy érdemeitől eltérő más faktorok is befolyásolják döntése meghozatala során. Megítélésünk szerint ez a megfogalmazás igen közeli rokonságot mutat az angol jog által kidolgozott *Gough*-teszthez, amely szintén az elfogulatlanság, pártatlanság fokmérője az angol esetjogban.[9]

8 Az IBA Guidelines internetes fellelhetősége a következő: http://www.ibanet.org/Publications/publications_IBA_guides_and_free_materials.aspx#conflictsofinterest (2025. 10. 25.) Megjegyezzük, hogy az *IBA Guidelines* magyar nyelven – Kassainé Incze Borbála fordításában – hozzáférhető: Kecskés László – Lukács Józsefné (szerk.): *Választottbírók könyve*. Budapest, HVG-ORAC, 2012, 358–379. (Ez a fordítás értelemszerűen még a 2004. évi verzióra vonatkozik.

9 Ezzel kapcsolatban lásd különösen: Boóc Ádám: A választottbíró megválasztása és kizárása az angol jogban. *Jogtudományi Közlöny*, 2009, 64 (4), 160–169.; A választottbírósági

Érdemes megjegyezni, hogy az ajánlás szerint a jogos kétely szükségképpen fennáll abban az esetben, amennyiben a választottbíró és a fél között azonosság áll fenn, vagy abban az esetben, amennyiben a választottbírósági eljárásban részt vevő valamelyik fél jogi képviselője a választottbíró, vagy amennyiben a választottbírónak jelentős pénzügyi vagy személyes érdeke áll fenn a jogvitával összefüggésben. Ezek tehát olyan esetek, amelyek egyértelműen és minden további vizsgálódás nélkül a választottbírói elfogultság megállapítását megalapozzák.

Véleményünk szerint az *IBA Guidelines* legértékesebb pontja a II. rész, amely azokat a potenciális esetköröket foglalja össze, melyek megalapozhatják a függetlenség - pártatlanság hiányát. Az ajánlás szerkesztői a nemzetközi közlekedés színeinek megfelelően három listát állítottak össze.[10] A piros lista jelenti azokat az eseteket, amikor is minden esetben a függetlenség hiánya fennáll, itt azonban létezik egy fontos distinkció. A *Non-Waivable Red List* esetkörének fennállása esetén a feleknek – a szabály voltaképpeni kógenciájából adódóan – nincsen arra lehetőségük, hogy eltekintsenek a választottbíró kizárásától, mivel ezek az esetkörök olyan jelentős mértékben sértik a választottbírósági eljárás tisztességes lefolytatását, hogy nem lehetséges a választottbíró kizárásának kezdeményezésétől eltekinteni.

A *Waivable Red List* lényege, hogy ebben az esetben – bár igen súlyos kizárási okról van szó –, amennyiben mindkét fél ezzel egyetért, el lehet tekinteni a jogkövetkezmények alkalmazásától. Valójában ugyanakkor megítélésünk szerint ennek gyakorlati jelentősége csekély, hiszen az itt szereplő esetkörök is meglehetősen súlyosak ahhoz, hogy bekövetkezésük esetén ama fél, amelyre nézve sérelmes lehet a választottbíró eljárása, hozzájárulna az eljárás további lefolytatásához.

Megjegyezzük egyebekben, hogy az itt szabályozott esetkörök is vannak annyira súlyosak, hogy amennyiben ilyen körülmények mellett kerülne lefolytatásra az eljárás, majd meghozatalra az ítélet, akkor ez akár alapot adhatna a választottbírósági ítélet rendes bíróság előtt történő érvénytelenítésére közrendbe ütközés jogcímén.[11] Más kérdés az, hogy amennyiben a *Waivable Red*

ítélet érvénytelenítéséről az angol jogban lásd: Boóc Ádám: A választottbírósági ítéletek érvénytelenítése az angol jogban. *Magyar Jog*, 2019, 66 (7-8), 460–467.

10 Ezzel kapcsolatban lásd: Kiss Károly: A választottbíróval szembeni kizárási indítvány. *Gazdaság és Jog*, 2007, 15 (1), 26.

11 A közrendbe ütközés, a közrend nemzetközi fogalma vonatkozásában a magyar szakirodalomban lásd: Burián László: *Gondolatok a közrend szerepéről*. In: Kiss Daisy – Varga István (szerk.): Magister artis boni et aequi. Studia in Honorem Németh János. Budapest, ELTE Eötvös, 2003. 99–122.; Kecskés László.: „*Jó lovassal a nyeregben a zabolátlan ló*

List-be tartozó esetről van szó, és mindkét fél lemondott a kifogás jogáról, választottbírósági kizárási eljárás kezdeményezéséről, akkor a későbbiekben az ítélet birtokában az ítélet érvénytelenítésére irányuló eljárás azon a jogcímen, hogy a választottbírósági tanács összetétele a közrenddel ellentétes, minden valószínűség szerint a *contra factum proprium* jogelvét is sértené.

A Narancssárga Lista olyan helyzeteket sorol fel, amelyek – az ügy tényeinek függvényében – a felek személyében jogos kétségeket ébreszthetnek a választottbíró pártatlansága vagy függetlensége tekintetében, ezért a választottbírát ezekben az esetekben feltárási kötelezettség (*disclosure obligation*) terheli.

A Zöld Lista esetköreinél a bizottság értelmezésében nem áll fenn tényleges érdekkonfliktus, ennélfogva a választottbírónak feltárási kötelezettsége sincsen.

Az egyes esetkörök alá szubszumálható körülmények az alábbiak szerint foglalhatóak össze.

Non-Waivable Red List (Kötelező, feltétlenül kizárást eredményező Piros Lista)

- Amennyiben a peres fél és a választottbíró között azonosság áll fenn, vagy a választottbíró jogi képviselője annak a személynek, amely az eljárásban peres fél;
- Amennyiben a választottbíró valamelyik fél ügyvezetője, igazgatója, felügyelőbizottsági tagja vagy hasonló irányító befolyással rendelkezik valamely félben;
- Amennyiben a választottbírónak jelentős anyagi érdeke fűződik valamely félhez vagy a jogvita kimeneteléhez;
- Amennyiben a választottbíró rendszeresen ad jogi tanácsot az őt jelölő jogi félnek vagy annak leányvállalatának, és a választottbíró vagy ügyvédi irodája ebből jelentős bevételre tesz szert.

is megfegyelmezhető". *A közrend fogalmáról két bírósági határozat alapján*. In: Gál István László – Hornyák Szabolcs: Tanulmányok Dr. Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2006. 129–153.; Raffai Katalin: A közrend a kereskedelmi választottbíráskodásban. *Külgazdaság*, 2007/1-2. Jogi melléklet. 1-12.; Kecskés László – Nemessányi Zoltán: Magyar közrend – nemzetközi közrend – közösségi közrend. *Európai Jog*, 2007/3, 21–38.; Boóc Ádám: *A választottbírósági ítéletek érvénytelenítése a közrendre (public policy) hivatkozással az Amerikai Egyesült Államokban*. In: Nótári Tamás (szerk.): Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára. Szeged, Lectum, 2010. 33–47.; Boóc Ádám: Observations on the Definitions of Public Policy (Ordre Public) in Swiss Arbitration Law. *Acta Juridica Hungarica*, 2012/3, 181–192.; Boóc Ádám: *A választottbírósági ítéletek érvénytelenítése*. Budapest, Patrocinium, 2018, 178–193.

Waivable Red List (A lemondás jogát fenntartó, nem feltétlenül kizárást eredményező Piros Lista)
- A választottbíró kapcsolata a jogvitával;
- A választottbíró közvetlen vagy közvetett érdeke a jogvitában;
- A választottbíró kapcsolata a felekkel vagy a jogi képviselőkkel.

Orange List (Narancssárga Lista)
- Valamelyik fél részére korábban nyújtott szolgáltatás;
- Valamelyik fél részére folyamatban lévő szolgáltatásnyújtás;
- Kapcsolat egy választottbíró és egy másik választottbíró vagy jogi képviselő között;
- Kapcsolat egy választottbíró és valamelyik fél, vagy valamely, az eljárásban érintett személy között;
- Más körülmények.

Green List (Zöld Lista)
- Korábban kifejtett jogi álláspontok;
- Egyik féllel szemben korábbi szolgáltatások, korábbi eljárás;
- Valamelyik fél számára folyamatban lévő egyes szolgáltatások;
- Kevéssé jelentős kapcsolat valamelyik választottbírával, vagy valamelyik fél jogi képviselőjével;
- Kevéssé jelentős kapcsolat a választottbíró és valamelyik fél között.

Érdemes megemlíteni, hogy a Guidelines 2014-es verziójában *mutatis mutandis* már megjelent az is, hogy amennyiben a választottbíró és valamelyik fél valamilyen internetes *social media* felületen egymás ismerősei, az a Zöld Lista esetkörébe tartozik. (Ezt értelemszerűen fenntartotta a 2024. évi verzió is.)

Az *IBA Guidelines* egyensúlyt igyekszik teremteni az objektív függetlenség és a szubjektív bizalom követelményei között. A dokumentum deklarálja, hogy „nem az a döntő, vajon a választottbíró ténylegesen elfogult-e, hanem az, hogy egy ésszerű harmadik fél a rendelkezésre álló információk alapján alaposan feltételezheti-e az elfogultság lehetőségét." Az *IBA Guidelines* emellett részletes iránymutatást ad a *duty of disclosure* terjedelmére, kimondva, hogy a választottbíró köteles feltárni minden olyan körülményt, amely a felek szemszögéből ésszerű kétséget ébreszthet függetlensége iránt – még akkor is, ha a választottbíró maga nem érzi magát elfogultnak.

Jogpolitikai szempontból az *IBA Guidelines* az önszabályozó szakmai közösség terméke, amely a különböző jogrendszerekből érkező választottbírók egységes

gyakorlatát kívánja előmozdítani. Ezzel a *soft law* egyik legsikeresebb példájává vált, amelynek rendelkezései gyakran *de facto* standardként érvényesülnek még akkor is, ha a felek nem hivatkoznak rá kifejezetten az eljárási szabályokban.

Érdemes kiemelni, hogy egyes választottbírósági intézmények az *IBA Guidelines*-tól független módon önálló összeférhetetlenségi szabályzatokat alkottak. Ilyen például a *Singapore International Arbitration Centre* (SIAC), amely egy *Code of Ethics* című ajánlást készített.[12] Az ICC 2021-ben készített egy ezzel összefüggő ajánlást.[13] Ilyen természetesen a jelen tanulmány tárgyát képező Hong Kong-i választottbírósági etikai kódex is (*HKIAC Code of Ethical Conduct*).[14]

A *Code of Ethical Conduct* azokra a választottbírákra vonatkozó kötelező magatartási normákat tartalmazza, akik az HKIAC paneljén vagy listáján szerepelnek, illetve az HKIAC eljárási szabályzat szerinti választottbírósági eljárásban járnak el választottbíróként.[15] Ugyanakkor a felek természetesen a választottbírósági klauzulában, a választottbírósági megállapodásban a *Code of Ethical Conduct* alkalmazásával kapcsolatban akár eltérő szabályokban is megállapodhatnak.[16] Az újabb, 2024-es kiadású *HKIAC Administered Arbitration Rules* ugyanakkor egyértelműen erősíti az integritással, pártatlansággal, arbitrátorok felelősségével, információ-biztonsággal és eljárási hatékonysággal kapcsolatos rendelkezéseket, jelezvén, hogy az etikai dimenzió jelentősége növekszik.

A HKIAC weboldala maga is elemzi a *Code of Ethical Conduct* jelentőségét. Kiemeli, hogy egy választottbírónak három feladata van.

1. A felek által előírt kötelezettségek;
2. A törvény által előírt kötelezettségek;
3. Etikai kötelezettségek.[17]

12 Lásd: https://siac.org.sg/code-of-ethics-for-an-arbitrator (2025. 11. 05.)

13 Lásd: https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2020/12/icc-note-to-parties-and-arbitral-tribunals-on-the-conduct-of-arbitration-english-2021.pdf (2025. 11. 05.)

14 Lásd: https://www.hkiac.org/arbitration/arbitrators/code-of-ethical-conduct (2025. 11. 05.)

15 Kiemelést érdemel, hogy a HKIAC rendszerében megkülönböztetjük a Panel-t és a List-et. A Panel a nagyobb tapasztalattal rendelkező, lényegében senior választottbírákat tartalmaz, míg a Listre a kisebb nemzetközi jártassággal bíró választottbírák is fel tudnak kerülni. Lásd: https://www.hkiac.org/arbitration/arbitrators#HKIAC's%20Panel%20and%20List%20of%20Arbitrators (2025. 11. 05.)

16 Ez külön érdekes lehet például egy aszimmetrikus választottbírósági kikötés esetében. Az aszimmetrikus választottbírósági kikötésekhez összefoglalóan lásd: Schmidt Richárd: *A nemzetközi fórumválasztás szabadsága és korlátai. Aszimmetrikus joghatósági és választottbírósági megállapodások.* Budapest, HVG-ORAC, 2024.

17 Ezzel kapcsolatban lásd: Redfern, Alan – Hunter, Martin: *Law and Practice of International Commercial Arbitration.* London, Sweet & Maxwell, 1991, 262–271.

Amikor egy választottbíró választottbírósági eljárást folytat le, szigorú erkölcsi és etikai kötelezettségei vannak a tisztességes és pártatlan eljárásra, valamint a HKIAC választottbírókra vonatkozó magatartási kódexének betartására. Ha a HKIAC testületében vagy választottbírói listáján szereplő választottbíró nem tartja be a fent vázolt kötelezettségek bármelyikét, a kinevezési bizottság saját belátása szerint indoklás nélkül eltávolíthatja a választottbírót a HKIAC testületéből vagy választottbírói listájáról.[18]

4. A HKIAC Code of Ethical Conduct és az IBA Guidelines közötti dogmatikai és gyakorlati párhuzamok

A *HKIAC Code of Ethical Conduct* és az *IBA Guidelines* közötti kapcsolat egyfajta funkcionális komplementaritásként írható le. Mindkét dokumentum ugyanazt a célt – a választottbíráskodásba vetett bizalom fenntartását – szolgálja, ám eltérő normatív eszköztárral és regionális beágyazottsággal.

A *HKIAC Code of Ethical Conduct* szabályai az alábbiak szerint foglalhatóak össze.

Az első szabály értelmében a választottbíró köteles az eljárás minden szakaszában a felek között tisztességesen és pártatlanul eljárni.

A második szabály szerint a választottbíró nem lehet elfogult, és köteles nyilvánosságra hozni minden olyan érdekeltséget vagy kapcsolatot, amely befolyásolhatja pártatlanságát, vagy amely ésszerűen elfogultság vagy részrehajlás látszatát keltheti. Ez folyamatos kötelezettség, amely a választottbíráskodás befejezéséig fennáll. Az ilyen közzététel elmulasztása önmagában elfogultság látszatát keltheti, és kizárás alapjául szolgálhat. Ez egy nagyon lényeges és szigorú feltételrendszert jelentő mozzanat, hiszen a feltárás elmulasztása önmagában kiválthatja a kizárást. A választottbíró nem engedheti, hogy külső nyomás, a kritika félelme vagy bármilyen formájú önérdek befolyásolja döntéseit. A választottbíró minden benyújtott kérdést alapos mérlegelés és saját pártatlan ítélőképességének gyakorlása után dönt el. A választottbírónak a felekkel való kommunikáció során kerülnie kell a helytelenséget vagy a helytelenség látszatát. A választottbíró és a felek között nem lehet magánjellegű kommunikáció az ügy lényegi kérdéseiről. A tárgyaláson kívüli minden kommunikációnak írásban kell történnie. Minden levelezés magánjellegű és bizalmas marad, és a felek beleegyezése nélkül nem másolható másnak, csak a vitafeleknek. A választottbíró nem fogadhat el sem közvetve, sem közvetlenül ajándékot

18 Lásd: https://www.hkiac.org/arbitration/arbitrators#HKIAC's%20Panel%20and%20List%20of%20Arbitrators (2025. 11. 05.)

vagy jelentős vendéglátást a választottbíráskodás bármelyik felétől, kivéve, ha a többi fél is jelen van és/vagy beleegyezik.

A harmadik szabály szerint a választottbíró csak akkor fogadhatja el a kinevezést, ha rendelkezik az ügyhöz szükséges megfelelő tapasztalattal és képességekkel, valamint a választottbíráskodás lefolytatásához szükséges idővel.

A negyedik szabály szerint a választottbíró hűségesnek, lojálisnak kell lennie a tisztségéhez tartozó bizalmi és titoktartási kötelezettséghez.

Az ötödik szabály értelmében a választottbíró díjazása és költségei az ügy összes körülményeit figyelembe véve ésszerűek kell, hogy legyenek. A választottbíró köteles a felek számára közölni és magyarázni a díjazás és a költségek alapját. Ennek a díjazás átláthatósága, tervezhetősége miatt van nagy jelentősége.

A hatodik szabály alapján a választottbírók nyilvánosságra hozhatják szakértelmüket és tapasztalatukat, de nem kérhetik aktívan, hogy őket a választottbírónak jelöljék.

Álláspontom szerint feltétlenül kiemelést érdemel a harmadik szabály, melynek értelmében a választottbíró csak akkor fogadhatja el a kinevezést, ha rendelkezik az ügyhöz szükséges megfelelő tapasztalattal és képességekkel, valamint a választottbíráskodás lefolytatásához szükséges idővel. Ez azt jelenti, hogy a választottbírónak a kinevezés elfogadása során *feltétlenül mérlegelnie kell azt is,* hogy van-e elegendő jártassága, képessége ahhoz, hogy az adott ügyben mint választottbíró eljárjon, azaz egyfajta alkalmassági tesztet is le kell folytatnia. Technikai szempontból pedig azt is figyelembe kell vennie, hogy egyéb elfoglaltságai lehetővé teszik-e, hogy az ügy ellátásához szükséges időt ténylegesen az ügynek tudja-e szentelni.

Mindkét dokumentum a választottbírói pártatlanságot és függetlenséget tekinti a legfőbb etikai követelménynek, de eltérően alkalmazza azokat, meghatározást egyik szabályzat sem ad a fogalmakra.

- Az *IBA Guidelines* a pártatlanságot az *'appearance of bias'* elvével közelíti meg: azaz nemcsak a tényleges, hanem adott esetben a látszólagos elfogultság is kizáró ok lehet. Ez a teszt az angolszász *reasonable third person* mércéjére épül.
- A *HKIAC Code* inkább a *valós vagy potenciális érdekellentétek* konkrét feltárására összpontosít. A szabályzat nem tartalmaz olyan kazuisztikus felsorolást, mint az IBA háromszínű listás rendszere.

Mindkét rendszer egyik központi eleme a *duty of disclosure*, azaz a függetlenséget érintő körülmények bejelentési kötelezettsége, melyet az alábbiak szerint foglalhatunk össze.

Szempont	IBA Guidelines	HKIAC Code
Időtartam	Folyamatos, az eljárás egészében fennáll	Szintén folytonos jellegű, de a HKIAC-ot is értesíteni kell
Módszer	Példálózó listák (zöld, narancs, piros)	Általános, elvi megfogalmazás
Cél	Globális gyakorlat egységesítése	HKIAC-adminisztrált eljárások bizalmának erősítése

A HKIAC tehát nem pusztán a korrupció, elfogultság vagy etikátlan magatartás kizárására törekszik, hanem voltaképpen az eljárási kultúra minőségének javítását is az etika körébe vonja. A feltárási kötelezettség kapcsán a HKIAC vonatkozásában kiemelést érdemel, hogy a közzététel elmulasztása önmagában elfogultság látszatát keltheti, és kizárás alapjául szolgálhat.

5. Kritikai értékelés és konvergenciás tendenciák

A nemzetközi választottbíráskodás etikai normái egyre inkább konvergálnak, még ha formálisan különböző forrásokból is erednek. E folyamatnak három fő iránya figyelhető meg:

- A '*soft law*' és az intézményi kódexek közeledése: Az *IBA Guidelines* globális elismertsége hatással volt a HKIAC, az SIAC és más intézmények etikai szabályainak kialakítására. A *HKIAC Code* több ponton – különösen a *disclosure* és az *impartiality* kapcsán – az IBA terminológiáját vette át, de saját jogi környezetéhez igazítva.
- Az *átláthatóság* mint új etikai paradigma: Mindkét dokumentum középpontjába az átláthatóságot helyezi, amely a felek bizalmának alapja.
- A kulturális kontextus szerepe: Az *IBA Guidelines* mögött a nyugati jogkultúra individualista megközelítése áll, míg a *HKIAC Code* az ázsiai régió olykor a kollektív felelősségen alapuló etikai szemléletét is tükrözi.

Ugyanakkor – figyelemmel Hong Kong erőteljes brit kulturális – történeti beágyazottságára, célszerű utalni a függetlenség és pártatlanság angol jog által elfoglalt álláspontra, mely tükröződik a nevezetes *Halliburton v. Chubb* ügyben született ítéletben: „*[T]he duty to act independently and impartially involves arbitrators owing no allegiance to the party appointing them. Once appointed they are entirely independent of their appointing party and bound to conduct and decide the case fairly and impartially. They are not in any sense …*

a representative of the appointing party or in some way responsible for protecting or promoting that party's interests."[19]

A *HKIAC Code* és az *IBA Guidelines* összevetése jogelméleti-jogfilozófiai szempontból igazolhatja Varga Csaba jogfilozófus alábbi állítását is: „A jogra vetítve a fent mondottak azt látszanak jelenteni, hogy jogtudományunkban valóban szólhatunk tárgyunkról, a jogról, azonban mindig szelektív lesz az, hogy benne s róla miről tudunk egyáltalán szólni…. Ehhez járul, hogy amennyiben tárgyunk nem merő absztraktum, hanem bármi az élő és állandóan változó valóságból, úgy annak történelmi dimenziói és összehasonlítás útján megkülönböztethető megvalósulási formái voltaképpen eltérő tárgyakra történő utalást jelenthetnek, amik mögött különböző problémák külön és saját érzékenységgel megközelített és/vagy megközelítendő sokasága rejlhet."[20]

Versenyképességi szempontból ugyanakkor roppant érdekes kérdés az, hogy amennyiben egy adott választottbírósági intézmény – esetünkben a HKIAC – a nemzetközi kereskedelmi választottbírósági rendszerben elfogadott *IBA Guidelines*tól eltérő összeférhetetlenségi szabályzatot dolgoz ki és alkalmaz, az vajon önmagában befolyásolni képes-e a választottbírósági intézmény népszerűségét, és hatással van-e arra, hogy a felek milyen gyakran kötik ki választottbírósági klauzuláikban. Miként utaltunk arra, a SIAC, a Szingapúri Nemzetközi Választottbírósági Centrum is rendelkezik önálló intézményi összeférhetetlenségi szabályzattal.

Az önálló választottbírói összeférhetetlenségi szabályozásra az igény a magyar szakirodalomban is felmerült. Faludi Zoltán, Csajági Tímea és Kozma Gábor közös cikkükben az alábbi megállapítást teszik: „[A fent kifejtettek alapján] látható, hogy az IBA irányelvek ugyan komoly súllyal és nagy relevanciával bírnak a nemzetközi színtéren, de nem kötelező erejűek, ily módon alkalmazásuk és értékelésük a választottbírósági tanács, az érvénytelenítési perben eljáró állami bíróság és a választottbírósági ítélet elismerése és végrehajtása során eljáró bíróság által eltérő lehet. Éppen ezért a választottbírósági intézmények számára kifejezetten előnyös lehet, ha saját összeférhetetlenségi szabályokat dolgoznak ki és adnak ki ahelyett, hogy kizárólag az IBA irányelvekre hagyatkoznának. Ha az érdekkonfliktusra vonatkozó szabályok egyértelműen

19 A *Halliburton v. Chubb* UKSC/2018/0100 ügy leírását lásd: https://supremecourt.uk/cases/uksc-2018-0100 (2025. 10. 17.) A *Halliburton v. Chubb* ügy bemutatásához lásd: Vajda Christopher: Chartered Institute of Arbitrators, London Keynote address 27 April 2023 What makes a good arbitrator? *Arbitration: The International Journal of Arbitration Mediation and Dispute Management*, 2023, 89 (3), 229.

20 Lásd: Varga Csaba: Tudomány és jogtudomány. *Jogtudományi Közlöny*, 2024/7-8, 333.

meghatározásra kerülnek egy, a választottbírósági intézmény által megalkotásra kerülő szabályrendszer révén, ez növelheti a kiszámíthatóságot és a választottbírósági intézménybe vetett bizalmat. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az egyes államok jogi kultúrája, illetve piaci viszonyai sokszor specifikus helyzeteket teremthetnek. Az IBA irányelvek kifejezetten általánosabb jellegű, objektív érdekkonfliktussal terhelt helyzeteket nevesítenek, azonban az egyes államok, illetve az adott választottbírósági intézményt tipikusan kikötő felek jogi, kulturális és gazdasági háttere indokolhatja speciálisabb szabályok megalkotását."[21]

Jelen tanulmány írásakor folyamatban van a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett Állandó Választottbíróság önálló összeférhetetlenségi szabályzatának előkészítése, amely, amennyiben egyszer véglegesítésre és elfogadásra kerül, a nemzetközi összeférhetetlenségi sztenderdek figyelembe vételével, de egyes hazai sajátosságok kiemelésével, azokra történő fókuszálásával alkalmas lehet a magyarországi választottbírósági vitarendezési kultúra érdemi befolyásolására és a magyarországi választottbíráskodás népszerűségének növelésére is.

21 Lásd: Faludi Zoltán – Csajági Tímea – Kozma Gábor: Összeférhetetlenség szabályozása a kereskedelmi választottbíráskodásban. *Bulletin*, 2025/1, 49. lásd: https://mkik.hu/download/124/bulletin-2025-1-szam (2025. 11. 05.)

Ne bis in idem: Az ismétlés tilalma a jog tükrében, avagy a kétszeres eljárás tilalma mint alkotmányos garancia

Czine Ágnes
egyetemi tanár (KRE ÁJK), alkotmánybíró

Nagytiszteletű Rektor Úr!
Tisztelt Miniszter Úr!
Tisztelt Alkotmánybíró Úr!
Excellenciás Úr!
Tisztelt Európai Parlamenti Képviselő Úr!
Tisztelt Magyar Jogászegylet Elnök Úr!
Professzor Úr!
Tisztelt Ügyvéd Úr!
Kedves Laci!

„In the end, it's not the years in your life that count. It's the life in your years." Abraham Lincoln ismert mondása nálad többszörösen is igaz.

„Nem az évek számítanak, hanem az, hogy mit kezdünk velük".

A megszólítások már jelzik, hogy milyen gazdag életutad van, azt, hogy folyamatosan megállás nélkül teszed a dolgod, olyan rendszereket építettél, építesz, amelyek csak keveseknek adatnak meg. Életpályád a magyar és az európai jogtudomány, valamint a közélet meghatározó fejezete. Az ELTE-n szerzett jogi diplomától kezdve az ügyvédi praxisig, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében végzett kutatómunkától a nagyköveti szolgálatig, az Alkotmánybíróságon alkotmánybíróként betöltött tisztségtől az igazságügyi miniszteri feladatokig, majd az Európai Parlamentben végzett munkádig egyaránt azt mutatja: a jog iránti elkötelezettséged és a közösség szolgálata mindig is vezérfonalad volt.

Személyesen a 2014. évben igazságügyi miniszterként ismertelek meg, akkor találkoztam veled az OBH épületében egy uniós témájú konferencián. Már akkor megfogott a kiváló szakmai tudással rendelkező jogászok iránti elkötelezettséged, az ahogyan rövid idő alatt átláttad a terveid megvalósításához szükséges utat.

Később pedig megtapasztalhattam, hogy a közösségek, emberek, jogászok iránt elkötelezett, az embertársai sorsát szívén viselő, derűs kedélyű, bölcs ember vagy,

akinek a nagy felelősség- és hivatástudatával könnyed elegancia párosult. Igazságügyi miniszterséged alatt születtek a legnagyobb eljárásjogi kódexek, a Büntető Eljárási törvény, a Polgári Perrendtartás, a Közigazgatási Perrendtartás és még jó néhány olyan jogszabály, amely ma is hatályos, alapvető, és koncepcionális irányváltást tartalmaz (perkoncentráció).

Tanárként és tudósként generációkat neveltél, vendégprofesszorként és díszdoktorként nemzetközi szinten is elismertté váltál. Ismertté váltál jogtudósként, alkotmányjogászként, ugyanis nem „csak" oktattál, hanem tudományos intézeteket hoztál létre, és számos tudományos könyvet, tanulmányt, tankönyvet írtál, szakmai-tudományos életed teljessé vált. Diplomáciai és politikai pályád során országokat és intézményeket kötöttél össze, miközben a magyar jogásztársadalom számára példát adtál.

Kitüntetéseid és díjaid sorát hosszan lehetne sorolni, de mindezeknél fontosabb az a hatás, amelyet a közösségekre, intézményekre, jogászokra, kollégákra, hallgatókra és munkatársakra gyakoroltál: biztatás, bátorítás, és annak a tudatosítása, hogy képesek a feladat megvalósítására.

Ez a születésnapi tanulmánykötet tisztelgés előtted, és köszönet mindazért, amit a tudományért, a közéletért, a közösségért, az egyetemért, a jogászokért tettél. Kívánom, hogy a jövő évei is ugyanazzal a bölcsességgel, energiával teljenek, mint eddigi pályád, és hogy munkád továbbra is iránytű legyen.

Legyen részed újabb szakmai sikerekben, és abban a belső derűben, jókedvben, könnyed eleganciában, amely mindig is jellemezte munkádat, személyiségedet, egyéniségedet.

„Mindenkor örüljetek, szüntelenül imádkozzatok, mindenért hálát adjatok, mert ez az Isten akarata Jézus Krisztus által a ti javatokra." (1 Thesszalonika 5,16–18)

Boldog születésnapot és áldott, gazdag éveket kívánok sok szeretettel: Czine Ágnes

1. Bevezetés

Jogosan teheti fel magának a kérdést egy jogász, hogy a nemzetközi emberi jogi egyezmények, az Alaptörvény, a büntetőeljárás számos garanciája ellenére hogyan lehet még napjainkban is aktuális alkotmányos problémaként vizsgálni a *ne bis in idem* elv sérelmét. Hogyan fordulhat elő az elv megsértése olyan súlyos formában, hogy azt a rendes bíróságok a meglévő rendelkezések alapján ne tudnák kiküszöbölni és olyan hátrány következhet be, amelyet már alkotmányos szintű sérelemként kell értékelni? A cikkben azt kívánom bemutatni, hogy adott esetben a közigazgatási eljárás és a büntetőeljárás egymás mellett

alkalmazott „büntetései" mégis vezethetnek arra, hogy ugyanazon tényállás miatt kétszeres büntetést kell elszenvednie az elkövetőnek.

2. A ne bis idem fogalma

2.1. *Az elv kialakulásának kezdetei*

A *ne bis in idem* és a *res iudicata* fogalma már a római korra nyúlik vissza. Az eredeti kézirat, a híres Littera Florentina fennmaradt, pedig az időben 533-ig kell visszamennünk. Iustinianus császár bízta meg Tribonianust, a birodalom quaestorát, hogy állítson össze egy átfogó gyűjteményt a római jogászok műveiből. A *ne bis in idem* elv egyik alapvető forrása így Iustinianus Digestajában a 48. könyvben található. A 2000 jogtudós közül, akik a könyvbe írtak, az egyik legismertebb jogtudós a híres Ulpinianus írt a *ne bis in idem* elvéről.

A Dig. 48.2.7.2. pont alatt Ulpinianus a következőképp írt: „[a] praetor nem engedheti meg, hogy ugyanazt az embert ugyanazokkal a bűnökkel vádolják, amelyek alól már felmentették, ezért Divus Pius így írt Salvio Valensnek: de ezt, hogy ugyanaz a személy vagy más személy vádolhatja-e, meg kell fontolni. És úgy gondolom, hogy mivel a mások között eldöntött ügyek nem sértenek másokat, ha az, aki most vádlóként lépett fel, folytatja panaszát, és bizonyítja, hogy nem volt tisztában a más által emelt váddal, akkor elegendő okból meg kell engedni neki, hogy vádat emeljen."[1] Az általa írtak akként összegezhetők, hogy „Ne bis in idem crimen sit" (Senki sem vádolható kétszer ugyanazon bűncselekményért).[2] A kétszeres eljárás, illetve a kétszeres büntetés elkerülésének problémaköre tehát már az ókori tudósokat is foglalkoztatta és azóta a *ne bis in idem* tartalma sokat bővült és több tekintetben részletgazdaggá vált.

1 „Isdem criminibus, quibus quis liberatus est, non debet praeses pati eundem accusari, et ita divus pius salvio valenti rescripsit: sed hoc, utrum ab eodem an nec ab alio accusari possit, videndum est. et putem, quoniam res inter alios iudicatae alii non praeiudicant, si is, qui nunc accusator exstitit, suum dolorem persequatur doceatque ignorasse se accusationem ab alio institutam, magna ex causa admitti eum ad accusationem debere." Iustiniani Digesta, https://thelatinlibrary.com/justinian/digest48.shtml (2025. 11. 10.)

2 Dig. 48.2.7.2, Ulpianus, https://thelatinlibrary.com/justinian/digest48.shtml (2025. 11. 10.)

2.2. *Az elv mai megközelítése a nemzetközi jogban*

2.2.1. Az Európai Unió Bíróságának és az Emberi Jogok Európai Bíróságának álláspontja a ne bis in idem elvről

A Ne bis in idem elvével kapcsolatban egy összetett rendszer alakult ki, amely meghaladja ennek a cikknek a határait és célját, így csak a büntető és a közigazgatási szankciók interferenciájának kérdését veszem górcső alá a magyar Alkotmánybíróság által kialakított szempontok és álláspont elemzésével.

Először azonban tegyünk egy rövid kitekintést nemzetközi, regionális jogi szabályaink főbb elemeire, amely alapvetően befolyásolta az Alkotmánybíróság megközelítését is. Ha az elv tartalmát ebből a szemszögből közelítjük meg, akkor elkerülhetetlen a két nagy európai bíróság, az Európia Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) és az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) gyakorlata néhány lényegi elemének felidézése.

Az EUB az ítélkezési gyakorlatában úgy foglalt állást, hogy a *ne bis in idem* elve alapján az ugyanazon tényállás alapján, ugyanazon személlyel szemben a büntetőeljárás során kiszabható szankció és a közigazgatási eljárás során alkalmazható adóbírság együttes kiszabása abban az esetben kizárt, ha a hatósági eljárásban kiszabott bírság a tagállami jog tekintetében büntető jellegűnek minősül.[3] Ennek mérlegelése során a jogsértés tagállami jogi minősítésének, a jogsértés jellegének, illetve az érintett személlyel szemben kiszabható szankció természetének és súlyának van jelentősége.[4] Az EUB álláspontja azonban jelentős mértékben az EJEB által a témával összefüggésben kidolgozott elvrendszeren alapul.[5]

Az EJEB gyakorlatát ebben a tekintetben úgy lehet összefoglalni, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: EJEE) 7. kiegészítő jegyzőkönyve 4. cikkének a sérelme abban az esetben állapítható meg, ha

- a kérelmezővel szemben két olyan eljárás folyt;
- amelyek mindegyike büntető jellegű;
- mindkét eljárás tárgya a kérelmező által elkövetett ugyanazon jogellenes cselekmény volt; és
- a kérelmezőt az egyik eljárásban jogerős döntésben elítélték vagy felmentették.[6]

3 Lásd: *Hans Akerberg Fransson ügy*, C-617/10., 2013. február 26., 33. pont.
4 Lásd: *Bonda ügy*, C-489/10., 2012. június 5., 37. pont.
5 Dr. Szabó Judit: A ne bis in idem elvének hazai fejlődéstörténete, *BSZ*, 2021/1, 55.
6 Összefoglalóan lásd: *Dungveckis kontra Litvánia* (32106/08), 2016. április 12., 42. bekezdés.

Meg kell jegyeznem, hogy egy újszerűbb fordulatot hozott az *A és B kontra Norvégia*[7] ítélet, amely ügyben az EJEB rögzítette, hogy amennyiben valamely ország több jogágat is érintő szankciórendszert óhajt kidolgozni, akkor annak komplementer jellegűnek kell lennie és ennek az összetevőit a tagállamoknak kell rendezni. Hangsúlyozta az EJEB ítélet, hogy ezen eljárásoknak egymásra tekintettel kell folyniuk. Az azonos tényállás megállapítása ugyanis önmagában nem veti fel a kétszeres értékelés tilalmát. Ez az ítélet kimondottan egy fordulat az EJEB gyakorlatában, és egyben a kétlépcsős jogérvényesítés elismerését jelenti, ahol a két eljárás komplementer jellege esetén nem állapítható meg a ne bis in idem elvének a megsértése. Az EJEB az ítéletében meghatározta azokat a szempontokat, amelyek alapján a ne bis in idem elvének megfeleltethető a kétlépcsős komplementer eljárás.

Ezek a következők:

- a különböző eljárásoknak egymást kiegészítő célokat kell szolgálniuk, de nemcsak *in abstracto*, hanem *in concreto* módon is;
- az összefüggő eljárások kettőssége ugyanannak a kifogásolt magatartásnak mind jogi, mind gyakorlati szempontból előreláthatható következménye (*in idem*);
- a vonatkozó eljárásokat úgy folytatják-e le, hogy a lehető legnagyobb mértékben elkerüljék a megkettőződéseket a bizonyítékok gyűjtése és értékelése során;
- az elsőként jogerőssé váló eljárásokban kiszabott szankciót figyelembe veszik-e az utoljára jogerőssé váló eljárásokban annak elkerülése érdekében, hogy az érintettre végül túlzott teher nehezedjen.[8]

2.2.2. EJEB esettanulmány

A közelmúltban hozta meg az EJEB a *Goulandris és Vardinogianni kontra Görögország* ítéletet, amely jól reprezentálja, hogy nem csak annak van jelentősége, hogy a bíróság a közigazgatási szankciót követően a büntetőeljárásban értékeli-e a korábbi szankciót, hanem az is releváns, hogy az azonos személyek ellen ugyanazon jogellenes cselekmény miatt folytatott büntetőeljárás a közigazgatási eljárással párhuzamosan folyik-e vagy nagyon rövid idő telt-e el a két eljárás között. Amennyiben a büntetőeljárás csak évekkel később fejeződik be, akkor nem lehet arról beszélni, hogy a büntetőeljárást (pontosabban, az ott megállapított szankciót) a közigazgatási eljárásban kiszabott szankcióra tekintettel szabták ki.[9]

7 *A* és *B kontra Norvégia* (24130/11 29758/11), 2016. november 15., 65-77. bekezdések.
8 *A* és B kontra *Norvégia* (24130/11 29758/11), 2016. november 15.,132. bek.
9 *Goulandris* és *Vardinogianni kontra Görögország* (1735/13), 2022. június 16., 79. bek.

Az EJEB ebben az ügyben alkalmazta azokat az elveket, amelyek az *A és B kontra Norvégia* ügyben már nagyrészt kialakított. A tényállás szerint a *Goulandris és Vardinogianni kontra Görögország* ügyben a kérelmezők, akik házastársak, a szükséges építési engedély nélkül két kőfalat építettek a tulajdonukban lévő telken. A helyszíni vizsgálati jelentés az építményeket jogellenesnek nyilvánította, és az első kérelmezőre jogellenes építkezésért bírságot („építési bírság"), mindkét kérelmezőre pedig a fal fennmaradásáért minden évben éves bírságot („fenntartási bírság") szabott ki. A bírságok ellen nem emeltek kifogást. A helyszíni vizsgálati jelentést megküldték az ügyészségnek, és a két kérelmező ellen vádat emeltek. Hét hónapi szabadságvesztésre ítélték őket, amelyet pénzbírsággá változtattak át, mert a kérelmezők közösen és szándékosan építették meg a falakat, megsértve a vonatkozó építési engedélyt. A görög Kasszációs Bírósághoz történt sikertelen fellebbezésükben többek között azzal érveltek, hogy a *ne bis in idem* elv megsértésével eljárás-duplikáció áldozatai lettek.

2.2.2.1. Az adminisztratív bírságokkal kapcsolatos eljárás büntetőjogi jellegű volt-e?

Az adminisztratív bírságokat a tulajdonosokra vagy társtulajdonosokra a jogellenes építmények lebontásának kötelezettségével együtt és attól függetlenül szabták ki. Az építési bírságot akkor is fizetni kellett, ha az építményt később lebontották vagy legalizálták, ezért nem tekinthető az okozott kár pénzügyi kompenzációjának, hanem inkább a jogsértők megbüntetésének, vagyis elrettentő és büntető jellegű volt. Az állagmegóvási bírság, amelyet az építés időpontjától a későbbi bontás vagy legalizálás időpontjáig számítottak, továbbra is esedékes maradt: az esetleges legalizálás csak a jövőre vonatkozott, és nem *ex tunc* jelleggel. A bírság éves kiszabása és az évről évre történő fokozatos emelése révén a szándék arra irányult, hogy megbüntessék azokat, akik a szükséges építési engedély nélkül építkeztek, és másokat visszatartsanak attól, hogy hasonlóan cselekedjenek.

A bírságok minden polgárra vonatkoztak, mint jogellenes épületek vagy építmények tulajdonosaira. Ezen túlmenően, bár a városrendezési bírságokat a hazai jog nem minősítette „büntetőjogi" bírságoknak, azok potenciálisan súlyosak lehettek, nem volt felső határuk, és kétségtelenül tartalmaztak büntető jellegű elemet, ami elegendő volt a szóban forgó bírságok kiszabásával kapcsolatos eljárás büntetőjogi jellegének a megállapításához.[10]

10 *Goulandris és Vardinogianni kontra Görögország* (1735/13), 2022. június 16-i ítélet, 56-58.

2.2.2.2. A közigazgatási bírságok „végleges ítéletnek" minősültek-e?

A panasz benyújtására rendelkezésre álló harmincnapos határidő az illegális építményekről szóló jelentés kézhezvételét követő naptól kezdődött és 2004. december 4-én járt le. Mivel a kérelmezők nem kifogásolták a bírságokat, a bírságokat kiszabó közigazgatási határozat a jegyzőkönyv értelmében 2004. december 5-én, és nem a bírságok befizetésekor vált „véglegessé", vagyis jogerőssé. Ebből következik, hogy az építési bírság formájában kiszabott „ítélet" és a megőrzési bírság formájában kiszabott „ítélet" 2006 júliusában, a vádirat benyújtásakor, a büntetőeljárás megindítása előtt „végleges" vált, vagyis jogerős lett.[11]

2.2.2.3. A bűncselekmények jellege azonos volt-e (idem)?

Azok a tények, amelyek az adminisztratív építési bírság kiszabásához, valamint a kérelmezők büntetőeljárás alá vonásához és büntetőjogi elítéléséhez vezettek, a két kőfal építése voltak, amelyek építésével megsértették a vonatkozó építési engedélyt. E két cselekmény tényállását lényegében azonosnak kellett tekinteni. A büntetőjogi cselekmény teljes egészében magában foglalta az építési bírság elemeit, és fordítva, az építési bírság kiszabása nem alapult a büntetőjogi bűncselekményben nem szereplő elemekre.

Másrészt a büntetőeljárás és az elítélés alapjául szolgáló tények nem voltak azonosak vagy lényegileg azonosak azokkal, amelyek a közigazgatási eljárásban az államegóvási bírság kiszabásához vezettek. Az államegóvási bírságot a jogellenes építmények megőrzése és a városrendezési jogszabályok folyamatos megsértése miatt szabták ki, ami a közigazgatási eljárás fontos ténybeli eleme volt, és nem képezte részét a kérelmezők jogellenes építkezés miatti elítélésének. Az EJEB ezért úgy vélte, hogy a büntetőeljárás nem ugyanazokat a bűncselekményeket és ugyanazt az időtartamot érintette, mint a megőrzési bírság kiszabása; ezek elégségesen elkülönültek ahhoz, hogy megállapíthassák, hogy e tekintetben nem történt meg a 7. jegyzőkönyv 4. cikkének megsértése.[12]

11 *Goulandris és Vardinogianni kontra Görögország* (1735/13), 2022. június 16-i ítélet, 64-67.

12 *Goulandris és Vardinogianni kontra Görögország* (1735/13), 2022. június 16-i ítélet, 68-72.

2.2.2.4. Az eljárás megkettőződött-e (bis)?

Az építési bírság és a büntetőeljárás közötti lényegi összefüggés, valamint az első kérelmezőre kiszabott különböző szankciók tekintetében mindkét szankció célja a visszatartás és a büntetés volt. A közigazgatási eljárásban kiszabott városrendezési építési bírság azonban a kérdéses magatartásra vonatkozott, és így eltért a „büntetőjog kemény magjától", mivel nem volt megbélyegző jellegű. A két eljárás tehát kiegészítő célokat szolgált az illegális építkezés és a törvényes városrendezési követelmények be nem tartása kérdésében.

Ami a kérelmező magatartása következményeinek előre láthatóságát illeti, tudnia kellett volna, hogy a büntetőeljárás és a bírság kiszabása lehetséges, sőt valószínű volt az ügy tényállása alapján, mivel ez a görög jog szerint a városrendezési jogszabályok be nem tartása esetén kiszabható szankciók részét képezte.

Az eljárás lefolytatásának módját illetően az elsőfokú büntetőbíróságon és a fellebbviteli büntetőbíróságon is megtartottak egy-egy tárgyalást, amelyeken az ügyész előadta álláspontját, és tanút hallgattak meg. A büntetőhatóságok és a két eljárás a görög jogrendszerben egymástól függetlenül folytak le, és egymástól függetlenül váltak jogerőssé. A büntetőbíróságok összegyűjtötték és értékelték a bizonyítékokat, és a büntetőjogi szankciókat a városrendezési bírság kiszabásától függetlenül határozták meg.

A fellebbviteli bíróság a korábbi bírság kiszabását nem a büntetőjogi szankció enyhítésének okaként, hanem a felperes büntetőjogi felelősségét megerősítő tényezőként vette figyelembe. A Kasszációs Bíróság is tárgyalást tartott az ügyben, és nem ismerte el a közigazgatási bírságok kötelező erejét a büntetőeljárás tekintetében.

A kiszabott büntetés arányosságát illetően az elsőfokú büntetőbíróság ítéletében nem utalt arra, hogy a kérelmezőt már korábban bírsággal sújtották. Az a tény, hogy a fellebbviteli bíróság a büntetés kiszabásakor többek között figyelembe vette a kérelmezők általános anyagi helyzetét, nem jelenti azt, hogy a korábbi közigazgatási bírságokat is figyelembe vették volna e célból, és ez nem elegendő ahhoz, hogy megállapítsák, hogy a büntetőeljárásban létezett olyan mechanizmus, amely biztosította a teljes büntetés arányosságát.

Az eljárások időbeli összefüggéseit értékelve az eljárások teljes időtartama csaknem nyolc év volt. A vádiratot több mint másfél évvel azután kézbesítették, hogy az első eljárásban az adminisztratív bírságról szóló határozat jogerős lett. A kérelmezőt első fokon több mint három év és kilenc hónap után ítélték el, miután az adminisztratív bírság „jogerős" lett, és a büntetőeljárást a Kasszá-

ciós Bíróság körülbelül hét év és kilenc hónap után zárta le, miután az első közigazgatási eljárás jogerős lett. A büntetőeljárás tehát nem párhuzamosan folyt az építési bírsággal kapcsolatos közigazgatási eljárással, hanem jóval a közigazgatási „ítélet" után indult. Ez az időbeli eltérés nem tulajdonítható a kérelmezőnek, és nem tekinthető úgy, hogy a két eljárás közötti időbeli kapcsolat elegendő lett volna az eljárások párhuzamos lefolytatásának elkerüléséhez.

Annak ellenére, hogy a két eljárás célja kiegészítette egymást, és a felperes magatartásának következményei előre láthatóak voltak, a két eljárás tartalmilag és időben nem volt elégségesen összekapcsolva ahhoz, hogy a görög jogban az illegális építkezésekre vonatkozó, az ügyben hatályos integrált szankciórendszer részének legyen tekinthető. Éppen ellenkezőleg, mivel ugyanazon magatartásért kétszer büntették meg, az első kérelmező aránytalan sérelmet szenvedett el az eljárások és szankciók megkettőzése miatt, amelyek az ő esetében nem képeztek koherens és arányos egészet.

Az EJEB megállapította, hogy nem sértették meg az Egyezmény 7. kiegészítő jegyzőkönyvének 4. cikkét a kérelmezők büntetőjogi elítélésével kapcsolatban az állagmegóvási pénzbírság kiszabását követően; viszont megsértették az Egyezményt az első kérelmezőnek az építési bírság kiszabását követő büntetőjogi elítélésével kapcsolatban, ezért 1947,44 euró összeget állapított meg részére.

3. A ne bis in idem értelmezése az Alkotmánybíróság gyakorlatában

3.1. *Az Alaptörvény hatályba lépése előtt*

A magyar Alkotmánybíróság a 42/1993. (VI. 30.) határozatában[13] akként foglalt állást, hogy *ne bis in idem*, valamint a *res iudicata* elve olyan alkotmányos, a büntetőeljárás során érvényesülő garanciális rendelkezés, amely az állam büntetőhatalmának valós korlátját jelenti. Ezt a régebbi gyakorlatát megerősítve az Alkotmánybíróság a 33/2013. (XI. 22.) határozatában[14] szintén arra emlékeztetett, hogy az állami büntetőigény érvényesítése jogállami keretek között kizárólag abban az esetben igazolható alkotmányos szinten, amennyiben vannak olyan garanciális szabályok, amelyek kellő ellensúlyt képeznek és elejét veszik az állami büntetőhatalom önkényes, visszaélésszerű gyakorlásának. Az Alkotmánybíróság határozatában az állam büntetőhatalmának korlátjaként rögzítette – az Alaptörvényben foglalt alkotmányos garanciarendszer mellett – a hatályos büntetőeljárási törvény alapelvei között szabályozott kétszeres értékelés tilalmát is.

13 ABH1993.300.306.
14 ABH2013.440.441.

Az Alaptörvény hatálybalépése előtt a *ne bis in idem* elvet közvetve lehetett levezetni más alkotmányos elvekből, kifejezett alkotmányos megfogalmazása 2012. január 1-je előtt nem volt. Az Alkotmánybíróság esetenként tett említést ezen elvről, így például a 19/2009. (II. 25.) AB határozatban[15] kifejtette, hogy a büntetőjogi gyökerű alkotmányos alapelveknek érvényesülniük kell az olyan – más jogágba sorolt – eljárások tekintetében is, amelyek valamely jogellenes magatartás szankcionálására irányulnak és preventív, valamint represszív jellegű jogkövetkezmény alkalmazásával zárulnak.

3.2. *A ne bis in idem értelmezése az Alaptörvény hatálybalépését követően*

3.2.1. A lényeges változás: a 8/2017. (IV. 18.) AB határozat

Az Alaptörvény hatályba lépését követően a *ne bis in idem* elv fokozott hangsúlyt kapott az Alkotmánybíróság gyakorlatában. A fordulatot a 8/2017. (IV. 18.) AB határozat jelentette, amelyben az AB részletesen elemezte az EJEB és EUB ne bis in idem elvére vonatkozó gyakorlatát.

A konkrét esetben a tényállás szerint a felperes állattartó lakóhelyén egy kutyát tartott és a kutya öt kutyakölyköt fialt, amelyek közül az állattartó négyet azonnal, míg további egyet néhány nap múlva vízbe fojtott. E cselekmény miatt a járásbíróság jogerős ítéletében állatkínzás vétségben megállapította az állattartó büntetőjogi felelősségét és 125 000 Ft összegű pénzbüntetésre ítélte. A megyei főügyészség közjogi szakága állatvédelmi bírság kiszabása iránt állatvédelmi hatósági eljárást kezdeményezett arra hivatkozva, hogy az állattartó megszegte az állatok védelméről szóló 1998. évi XXVIII. tv (a továbbiakban Átv.) 4. § (1) bekezdésében és a 11. § (1) bekezdésében, valamint 12. § (1) bekezdésében foglalt állatvédelmi rendelkezéseket. Az elsőfokú közigazgatási hatóság határozatában a büntetőügyben megállapított tényállást alapul véve az állattartót 450 000 Ft állatvédelmi bírsággal sújtotta.

A határozat indokolása szerint az Átv. 43. § (1) és (4) bekezdésében foglaltak alapján egyértelműen megállapítható, hogy az állatvédelmi jogszabály megsértése esetén a bírság kiszabása nem mellőzhető és nem szorul háttérbe más jogkövetkezmények esetén sem, hanem párhuzamosan megállapítható más – akár büntetőjogi – szankció mellett is.

Az állattartó keresetet terjesztett elő a határozattal szemben, törvénytelennek tartva az eljárást, illetve a kétszeres büntetést kifogásolta. Az ügyben

15 ABH2009. 146.157.

eljáró bíró pedig az AB-hoz fordult. Az AB határozatában az EJEB és az EUB gyakorlatát is összefoglalta.

A nemzetközi gyakorlatra tekintettel az Alkotmánybíróság a 8/2017. (IV. 18.) AB határozatban alkotmányos követelményt állapított meg. Eszerint: „az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény 43. § (1) és (4) bekezdésének alkalmazása során az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdéséből és XXVIII. cikk (6) bekezdéséből, a jogbiztonság elvéből, valamint a kétszeres eljárás alá vonás és büntetés tilalmából eredő alkotmányos követelmény, hogy ha állatkínzás vétsége vagy bűntette miatt büntetőjogi felelősség megállapításának van helye, vagy a büntetőjogi felelősség kérdésében már jogerős marasztaló döntés született, akkor ugyanazon tényállás alapján indult állatvédelmi hatósági eljárásban, ugyanazon jogellenes cselekmény miatt állatvédelmi bírság kiszabására ugyanazon személlyel szemben nem kerülhet sor."[16]

Ennek a határozatnak az volt a következménye, hogy a törvényalkotó 2020 január 1. napjától hatályosan megváltoztatta a közigazgatási szabályszegések szankcióiról szóló 2017. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Szankció tv.) 5/A §-t és a 2. § (3) bekezdésének c) és d) pontját.

3.2.2. A ne bis in idem értelmezése a 18/2022. (VIII. 1.) AB határozatban

A 18/2022. (VIII. 1.) AB határozat alapja az volt, hogy a Ráckevei Járásbíróság bírája fordult az Alkotmánybírósághoz. A bírósági eljárást megelőzően a Pest megyei Kormányhivatal Érdi Járási Hivatala 100 ezer Ft halvédelmi bírságot szabott ki az elkövetővel szemben, aki a ráckevei Dunaágon „gereblyéző" módszerrel horgászott. Ezen túlmenően azonnal visszavonta a horgászjegyét és eltiltotta újabb vásárlásától egy évig terjedő időtartamra. A vádirati tényállás teljes egészében megegyezett a közigazgatási hatósági határozat tényállásával.

A 18/2022. (VIII. 1.) AB határozatban az Alkotmánybíróság azt állapította meg, hogy az Országgyűlés mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenességet idézett elő. A jogalkotó nem az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdéséből fakadó jogbiztonság és XXVIII. cikk (6) bekezdésében rögzített *ne bis in idem* elv összehangolt értelmezéséből fakadó követelményeknek megfelelően szabályozta a halgazdálkodásról és a hal védelméről szóló 2013. évi CII. törvény szerinti halvédelmi hatósági eljárást (a továbbiakban: Hhvtv.) és a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 246. §-ában foglalt orvhalászat miatt folytatható büntetőeljárást. Ezért az Alkotmánybíróság felhívta az

16 8/2017. (IV. 18.) AB határozat, Rendelkező rész [1].

Országgyűlést, hogy jogalkotói feladatának 2022. szeptember hó 30. napjáig tegyen eleget.[17]

Ebben az ügyben az AB a mulasztást azért állapította meg, vagyis a szabályozás alaptörvény-ellenessége arra volt visszavezethető, hogy a jogalkotó nem kellő körültekintéssel határozta meg a jogellenes halfogásra irányuló tevékenység miatti felelősségre vonás módját. Nem zárta ki ugyanis annak lehetőségét, hogy azonos jogsértő személy ugyanazon törvényi tényállás szerinti jogellenes magatartását a Hhvtv. szabályai szerinti halvédelmi hatósági eljárásban és a Btk. 246. § b) pontja szerinti büntetőeljárásban egymással párhuzamosan vagy egymást követően büntető jellegű szankcióval sújtsák.

Az AB utalt arra is, hogy a büntetőbíróság nem veheti figyelembe a megelőző halvédelmi hatósági eljárásban alkalmazott közigazgatási jogkövetkezményeket, azokra tekintet nélkül köteles szankcionálni a terhelt törvénysértő magatartását. A büntetőbíróság határozatának a meghozatalát követően az eljárt közigazgatási hatóság a büntetőügyben hozott ítéletre figyelemmel köteles lesz gondoskodni a terheltre irányadó határozata megváltoztatásáról vagy megsemmisítéséről. Az új határozatban pedig nem alkalmazhat a terhelttel szemben halvédelmi bírságot vagy eltiltást. A terhelt esetében ugyanakkor az eltiltás 2020. január 20-án vette kezdetét, és annak egyéves időtartama időközben eltelt, vagyis az eltiltást időközben végrehajtották. Azt az új közigazgatási határozat már nem tudja meg nem történté, ki nem szabottá tenni. Ez pedig a konkrét esetben is a jogbiztonság és a *ne bis in idem* elv sérelméhez vezet.

3.3.3. A ne bis in idem értelmezése a 13/2024. (V. 30.) AB határozatban

A 13/2024. (V. 30.) AB határozatban az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény (a továbbiakban: Ávt.) 44. § (2) bekezdése vonatkozásában jogalkotó általi mulasztással előidézett alaptörvény-ellenesség áll fenn. Az ítéleti tényállás szerint a járásbíróság állatkínzás bűntette miatt, 1 év végrehajtandó szabadságvesztésre, 2 év közügyektől eltiltásra ítélte a terheltet, aki lakóhelyének udvarán 12 kutyát tartott, amelyek tartásáról nem gondoskodott megfelelően, és ez az állatok megbetegedéséhez és kóros lesoványodásához vezetett. A terhelt a kutyák hátra hagyásával az ingatlant elhagyta, ezt követően a kutyákról egyáltalán nem gondoskodott. A hatóság a kutyákat elszállította és orvosi ellátást, elhelyezést biztosítottak számukra.

17 18/ 2022.(VIII. 1.) AB határozat, Rendelkező rész [1].

A főügyészség, mint felperes a fenti tényállás alapján a törvényszékhez benyújtott keresetében kérte, hogy a bíróság tiltsa el az alperest 3 évi időtartamra a kedvtelésből tartott ebek tartásától. A felperes a keresetét az Ávt. 44. § (2) bekezdésére, valamint az Ávt. 4. § (1)-(3) bekezdésére, 5. § (1) bekezdésére, 6. § (1) bekezdésére és 10. § (1) bekezdésére alapította. Az Átv. 44. §-ának (2) bekezdése szerint az állatok kíméletére és védelmére vonatkozó jogszabályok megsértése esetén az ügyész is jogosult keresetet indítani a tevékenységtől való eltiltás, illetőleg a tevékenységgel okozott kár megtérítése iránt.

Az AB az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdése vonatkozásában azért állapított meg mulasztást, mert az indítvánnyal támadott Ávt. 44. § (2) bekezdése nem ad egyértelmű törvényi hátteret a jogalkalmazók számára a tekintetben, hogy az állattartástól való eltiltás alkalmazásának melyek a törvényi feltételei: nem határozza meg azt, hogy milyen esetben kell vagy lehet elrendelni, hiányoznak a kiszabható büntetési tételek és a bírói mérlegelés szempontjai. Különösen szembetűnő az Ávt. 44. § (2) bekezdése szerinti polgári perben a szabályozás hiányossága amiatt, hogy az állatvédelmi hatóság eljárásában az Ávt. 43. §-a részletesen meghatározza az alkalmazható egyéb jogkövetkezmények mellett az állattartástól való eltiltásnak a törvényi feltételrendszerét. A polgári perekben a szabályozás e hiánya a jogalkalmazást kiszámíthatatlanná teszi. Emiatt az AB megállapította, hogy az Ávt. 44. §-ában foglalt szabályozás nem biztosítja, hogy az érintettek észszerűen előre láthassák és felmérhessék jogsértő magatartásuk lehetséges jogkövetkezményeit. Ebből következően az Ávt. 44. § (2) bekezdésének „tevékenységtől való eltiltásra" vonatkozó rendelkezése sérti az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésén alapuló *nulla poena sine lege* elvét, ezért alaptörvény-ellenes.[18]

Az AB az Alaptörvény XXVIII. cikk (6) bekezdése vonatkozásában azért állapított meg mulasztást, mert az Ávt. 44. § (2) bekezdésében foglalt szabályozás nem felel meg az alkotmányos követelményeknek annak következtében, hogy a tevékenységtől való eltiltás vonatkozásában a büntetőjogi, közigazgatási jogi és polgári jogi felelősség és az ahhoz kapcsolódó jogkövetkezmények nem kiegészítik egymást, hanem egymásra tekintet nélkül többszöri eljárást tesznek lehetővé. A szabályozás alapján nem állapítható meg, hogy ha az állatvédelmi hatóság eljárásával párhuzamosan folyik a polgári eljárás, melyek a két eljárásban alkalmazható büntető jellegű jogkövetkezmények egymásra tekintettel történő alkalmazásának törvényi feltételei. Aggályos, hogy ha a büntetőbíróság egyáltalán nem jár el, akkor az állatvédelmi hatóság és a polgári

18 13/2024. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [54].

bíróság párhuzamosan folytathatja le az eljárást ugyanazon jogkövetkezmény (állattartástól való eltiltás) iránt. Az pedig, hogy az érintettel szemben milyen eljárásban mely büntető jellegű jogkövetkezmények alkalmazhatók voltaképpen attól függ, hogy a különböző eljárások egymáshoz képest időrendben mikor indulnak. Ebből következően az Ávt. 44. § (2) bekezdésének „tevékenységtől való eltiltásra" vonatkozó rendelkezése sérti az Alaptörvény XXVIII. cikk (6) bekezdésén alapuló *ne bis in idem* elvét, ezért alaptörvény-ellenes.[19]

4. Konklúzió

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (6) bekezdésén alapuló *ne bis in idem* elvéből fakadó alkotmányos követelmény lényege, hogy ugyanazon jogellenes cselekmény miatt, ugyanazon személlyel szemben lefolytatott eljárásokban, az eltérő jogágak szerinti büntető jellegű jogkövetkezmények alkalmazására egymásra tekintettel kerüljön sor.

A hatályos szabályozás rendszerében a *ne bis in idem* elvét a Szankció tv. 5/A. § és 5/B. §-ai juttatják kifejezésre. A jogalkotó e rendelkezéseket a 2020. évi CLXVIII. törvény 165. §-ával iktatta az akkor még hatályba nem lépett Szankció tv.-be. A Szankció tv. 5/A. §-ában foglalt szabályozás az Alkotmánybíróságnak a 8/2017. (IV. 18.) AB határozat rendelkező részében megfogalmazott alkotmányos követelményén alapul.

A Szankció tv. 5/A. §-a tehát az Ávt. 43. §-a vonatkozásában meghatározott – *ne bis in idem* elvéből fakadó – alkotmányos követelményt általános jelleggel kiterjesztette valamennyi közigazgatási hatósági eljárásra. Ráadásul nemcsak a közigazgatási bírság vonatkozásában, hanem a tevékenység végzésétől történő eltiltást is büntető jellegű jogkövetkezménynek minősítve, e jogkövetkezmény tekintetében is kizárta a hatósági eljárást, ha a büntetőbíróság a büntetőjogi felelősség kérdésében érdemi döntést hozott. A jogalkotó ezzel a szabályozással az említett jogkövetkezmények vonatkozásában lényegében kizárta a bírság iránti és a tevékenységtől való eltiltás iránti hatósági eljárást, ha korábban büntetőeljárás folyt le, és az érdemi döntéssel zárult. Ennek következtében pedig, ha a büntetőbíróság az érintett büntetőjogi felelősségét megállapította, a közigazgatási bírság és a tevékenységtől való eltiltás jogkövetkezményét nem lehet kérni.

A hatályos szabályozás rendszerében tehát elengedhetetlen annak figyelemmel kísérése, hogy ugyanazon jogellenes cselekmény miatt párhuzamosan folyik-e

19 13/2024. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [64].

büntetőeljárás és a hatósági eljárás. Ha ugyanis a bíróság a jogsértő magatartást megvalósító természetes személyt ugyanazon tényállás alapján jogerős ügydöntő határozatban a) elítélte és vele szemben büntetést szabott ki, illetve intézkedést alkalmazott, vagy b) arra hivatkozással, hogy a bűncselekményt nem a vádlott követte el, felmentette, nem alkalmazható a Szankció tv. 2. § (3) bekezdés c) és d) pontjában meghatározott közigazgatási szankció, vagyis a közigazgatási bírság és a tevékenység végzésétől történő eltiltás. (Szankció tv. 5/A. §)

A Szankció tv. e rendelkezését pedig kiegészíti az 5/B. §-a, amely szerint, ha a közigazgatási szankciót alkalmazó hatóság tudomására jut, hogy az eljárása alapjául szolgáló jogsértő magatartás miatt büntetőeljárás van folyamatban és a közigazgatási szankció alkalmazása – összhangban az 5/A. §-ban foglaltakkal – e büntetőeljárás kimenetelétől függ, az eljárását a büntetőeljárás befejezéséig felfüggeszti.

A Szankció tv. 5/A. §-ára tekintettel az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. (a továbbiakban: Ákr.) 120. §-a úgy rendelkezik, hogy ha a hatóság megállapítja, hogy a másodfokú hatóság, a felügyeleti szerv vagy a közigazgatási bíróság által el nem bírált döntése jogszabályt sért, a döntését annak közlésétől – a Szankció tv. 5/A. §-ába ütköző esetben a büntetőügyben hozott határozat közlésétől – számított egy éven belül, legfeljebb egy ízben módosítja vagy visszavonja. Ha pedig a hatóság döntése jogszabályt sért, a felügyeleti szerv legfeljebb egy ízben – a Szankció tv. 5/A. §-ába ütköző esetben a büntetőügyben hozott határozat közlésétől számított egy éven belül azt megváltoztatja vagy megsemmisíti, és szükség esetén a döntést hozó hatóságot új eljárásra utasítja.

E szabályozás mögött meghúzódó jogalkotói szándék szerint az Ákr. módosításának célja az volt, hogy a beiktatott rendelkezések – a Szankció tv. módosításával összhangban – jogszabályi lehetőséget teremtsenek a felügyeleti szerv számára arra, hogy a hatóság döntését a büntetőügyben hozott ítéletnek megfelelően megváltoztassa vagy megsemmisítse és szükség esetén a döntést hozó hatóságot új eljárásra utasítsa. Az indokolás rámutat: ezáltal elkerülhetővé válik, hogy meghatározott személy által elkövetett valamely cselekményt két, egyébként más jogágba tartozó, párhuzamos vagy egymást követő eljárás eredményeképpen mindkét eljárásban azonos tartalmú – közigazgatási és büntetőjogi – szankcióval egyaránt sújtsanak. (Lásd: 2019. évi LXXXII. tv. 17-18. §-aihoz fűzött indokolás.)

Szükségesnek tartom kiemelni, hogy a Szankció tv. kétségkívül érvényesíti a büntetőjogi felelősségre vonás elsőbbségét. Mindamellett ugyanakkor úgy gondolom, hogy a Szankció tv. 5/A. §-a nem teljesen az Alkotmánybíróságnak

a *ne bis in idem* elvén alapuló gyakorlatát tükrözi vissza. Az Alkotmánybíróság gyakorlatának ugyanis nem az a lényege, hogy ha a büntetőjogi felelősség kérdésében a bíróság döntött, és a terhelttel szemben büntetést szabott ki, akkor a közigazgatási hatóság már nem járhat el. Hanem az, hogy az eltérő jogágak szerinti büntető jellegű jogkövetkezmények alkalmazására egymásra tekintettel kerüljön sor. Álláspontom szerint összhangban áll(na) a *ne bis in idem* elvével, ha a büntetőbíróságnak a szabadságvesztés kiszabásáról határozó döntése mellett az érintett hatóság is eljárhatna bírság kiszabása iránt, vagy a tevékenységtől való eltiltás iránt.

Véleményem szerint olyan szabályozás kialakítására volna szükség, amely figyelemmel van a büntetőjog ultima ratio jellegére és a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 4. § (1) bekezdésén alapuló *officialitás* elvére. A büntetőjog társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének „szankciós zárköve" legyen. A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben ultima ratio, azaz a büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek.[20] Emellett, hazai büntetőeljárási jogunkban főszabályként az *officialitás* elve érvényesül, azaz bűncselekmény gyanúja esetén az államnak érvényesíteni kell büntetőjogi igényét. Mindebből következően, ha valamely jogellenes cselekmény miatt büntetőjogi felelősség megállapításának van helye, vagy a büntetőjogi felelősség kérdésében már marasztaló döntés született, akkor ugyanazon tényállás alapján indult, más jogágba tartozó eljárásban, ugyanazon jogellenes cselekmény miatt, ugyanazon személlyel szemben olyan büntető jellegű szankció alkalmazására nem kerülhet sor, amely tartalmában azonos a büntetőjogi jogkövetkezménnyel (szankcióval).[21]

A szabályozás kialakítása során – biztosítva a fentiek szerint a büntetőjog *ultima ratio* jellegét és az *officialitás* elvét – az alapvető alkotmányos követelmény, hogy ugyanazon jogellenes cselekmény miatt, ugyanazon személlyel szemben lefolytatott eljárásokban, az eltérő jogágak szerinti büntető jellegű jogkövetkezmények alkalmazására egymásra tekintettel kerüljön sor. A jogkövetkezmények összehangolt alkalmazása pedig együttesen és egymást kiegészítve arányban álljon a jogellenes cselekmény miatti felelősség súlyával. A büntető ítélkezés során a közigazgatási szankció figyelembevételének kötelezettsége garantálja, hogy a kétszeres értékelés tilalma, így a *ne bis in idem* elve nem csupán formálisan, hanem ténylegesen is egyensúlyban marad.

20 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [57].

21 Lásd mutatis mutandis: 8/2017. (IV. 18.) AB határozat, Indokolás [53]–[55].

A természetvédelem közjogi szabályozásának történeti töredékei Magyarországon

Csáki-Hatalovics Gyula Balázs
kancellár, egyetemi docens (KRE ÁJK)

Jelen tanulmány tisztelgés Prof. Dr. Trócsányi László munkássága és életműve előtt a magam szerény eszközeivel. A közjogi kötődés természetesen adottság, figyelemmel az ünnepelt munkásságára. A témaválasztás emellett a szívemnek legkedvesebb témakörre, a természetvédelem szabályozására esett. Azt kívánom röviden és vázlatosan bemutatni, hogy a magyar történelemben meglehetősen korán megjelentek a természetvédelmi tárgyú jogszabályi rendelkezések, és a XIX. századi szabályozás sokáig meghatározta a hazai természetvédelem alakulását. A természetvédelem kiemelt szerepe a rendszerváltozást követően került újra a figyelem középpontjába, a 90-es évek derekán, majd az új Alaptörvény emelte új magasságokba ezt a szabályozási területet, a korábbinál is hangsúlyosabb szerepet biztosítva.

1. Természetvédelem és vadgazdálkodás

Mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy kezdetben azok a szabályok, amelyeket mai szemmel természetvédelmi szempontból értékelendőnek tekintünk, nem „természetvédelmi" jelzővel születtek. Sokáig – és ez gyakorlatilag a rendszerváltozást követő évekig így volt – a természetvédelem kifejezés csak elvétve jelent meg, olyannyira, hogy a jogszabályok címében például nem is találunk utalást erre a kifejezésre.

Kezdetben a természet védelmét célzó rendelkezések nem kódex-jelleggel kerültek rögzítésre, hanem más elnevezésű jogszabályi környezetben. Itt kell leszögeznünk, hogy történelmi koroktól függetlenül, tudományos szempontból a vadgazdálkodásra, vadászatra vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket természetvédelmi jellegűnek tartjuk. Az első szabályozási töredékek tehát vadászati tevékenységhez köthetők. A szabályozás célja ugyanakkor a kezdeti időkben sokkal inkább vallási jellegű volt. Az első konkrét tilalmat Szent Lászlónál találjuk, aki az 1092. május 21-én, Szabolcs várában megtartott zsinaton több rendelkezést is kiadott. Ezek közül a legjelentősebbek a vallási tárgyú

intézkedések, különösen, amelyek az ünnepnapok megtartásával kapcsolatosak, „Mivel voltak az országban ekkor még némely félreeső helyeken olyanok, kik titokban még a régi pogánysághoz ragaszkodtak".[1] A vasárnapokon túlmenően az ünnepnapokon – melyek „abban az időben sokkal számosabbak voltak mint jelenleg"[2] – meg kellett jelenni a templomban. „Ha valaki e napokon vadászni talál, vegyék el ebeit és a lovát; de lovát ökrön válthassa meg [...] Ha pedig pap vagy egyházi személy vadászna, veszitse el egyházi rendjét, miglen eleget teend vétkeért."[3] Ebben az időszakban tehát a tilalmi idők az egyházi ünnepekhez igazodtak, és céljuk a vallásgyakorlás megerősítése volt, és ez lényegében 1729-ig nem változott.[4] A vadászati tevékenységet II. Ulászló már nemesi előjogként rögzítette 1504-ben,[5] de az „ország jobbágyai és parasztjai"[6] vadászattól eltiltása szintén nem természetvédelmi megfontolást tükröznek.

Egyes szerzők[7] az első vadászati törvénynek III. Károlynak a vadászat és a madarászat szabályozásáról szóló 1729. évi XXII. törvénycikkét tekintik. Ebben a törvényben jelennek meg először olyan előírások, miszerint bizonyos időszakokban „a fenjelölt szaporodás okából is a vadászattól tartózkodni kell".[8] Látható tehát, hogy ez a rendelkezés már kifejezetten a vad kímélete céljából került rögzítésre, s így az első hazai természetvédelmi tárgyú rendelkezésnek tekinthetjük. Más kérdés, hogy a szaporodási időszakok meghatározása nem volt túlzottan pontos. Közjogi szempontból annál érdekesebb, hogy a tilalmakat megszegőkkel szemben konkrét szankciót is meghatározott a törvény, ráadásul az elsőfokon eljárni jogosult szolgabíró döntésével szemben a megyei törvényszékhez lehetett fordulni jogorvoslati kérelemmel, fellebbezés formájában.[9]

1 Karácson Imre: *Szent László király élete.* 41. https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/90/09/dd/1/Szent_Laszlo_kiraly_elete.epub (2026. 01. 16.)
2 Karácson i. m. 41.
3 Szent László Király Dekrétomainak Első Könyve, 12. Fejezet a mondott ünnepnapok megtartásáról. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=07700012.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei (2026. 01. 16.)
4 Sánta Ákos, Izsákné Simon Adrienn: *Korszakváltások a magyar vadászatban a kezdetektől a polgári korig*. In: Jámbor László (szerk.): Vadászévkönyv 2022. Budapest, Országos Magyar Vadászkamara, 2022, 82.
5 Sánta, Izsákné Simon i. m. 85.
6 1504. évi XVIII. törvénycikk, 1. §.
7 Zoltán Ödön: *A vadászat magyar jogi rendje.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978, 46.
8 1729:XXII. tc., 10. §.
9 1729:XXII. tc., 11. §.

Az ezt követő időszakban egyre több vadászatra vonatkozó rendelkezés látott napvilágot, amelyek elsősorban a vad által okozott károkra, azok megtérítésére vonatkoztak. Egyre több helyen jelentek meg a vadgazdálkodásra, kártevők gyérítésére vonatkozó intézkedések,[10] továbbá érdemes megjegyezni, hogy a francia forradalmi törvényhozás hatására egyre inkább erősödött a vadászati jog feudális jellegének visszaszorítása iránti igény, és a vadászati jog földtulajdonhoz kapcsolásának gondolata.[11]

Az első átfogó, korszerű, a vadászatot – a korábban már említett természetvédelmi igénnyel is – kódexjellegűen szabályozó törvényünk az 1872. évi VI. törvénycikk volt. Tekintettel arra, hogy e tanulmánynak nem célja a vadászati jog történeti fejlődésének bemutatása, pusztán két dolgot emelek ki, melyek közül az egyik a természetvédelmi jellegű gondolkodás erősítését igazolja, míg a másik a földtulajdonjoghoz kapcsolódó rendelkezés, amely a mai napig visszaköszön a hatályos szabályozásban.

Az 1872. évi törvény szintén rögzíti a tilalmi időszakokat, ráadásul már sokkal inkább a megfelelő fajtaspecifikus szaporodási, utódnevelési vagy költési időszakokra koncentrál. Sajátos, de a tilalmi rendelkezések szempontjából rendkívül szellemes tilalom, hogy „Tilalmi időszakban, az első 8 napot kivéve, vadat átalában, vagy ha a tilalom csak némely vadra vonatkozik, ilyet árulni, venni vagy nyilvános helyiségekben étlapra jegyezni nem szabad."[12] Abban az időben még nem voltak ismertek olyan hosszú távú és megbízható élelmiszer-tartósítási módszerek, mint pl. a hűtés vagy fagyasztás. Könnyű tehát belátni, hogy ha az étlapon vad szerepel a tilalmi időszak első nyolc napját meghaladó időpontban, akkor a felszolgálni kívánt vad bizonyosan tilalmi időben került elejtésre. Megjelentek a jogszabályban a tiltott vadászati eszközök is (tőrök, hurok, háló), amelyek túlzott szenvedést okoznak a vad számára.[13] Napjainkra igen ellentmondásossá vált a vadon élő állatokra veszélyes háziállatok (ti. kóbor ebek és macskák) elejtésének kérdése. Nem kívánom megnyitni itt ezt a kérdést értelemszerűen, de fontos kiemelni, hogy – elsősorban a vadállomány védelme céljából – ez a törvény rögzítette, hogy a kóbor állatokat a vadászatra jogosult elpusztíthatta.[14]

Ami a vadászati jog mibenlétét illeti, a jogalkotó 1872-ben nem hagyott semmilyen kétséget, amikor a vadászatról szóló törvény 1. §-ában kimondta,

10 1802. évi XXIV. törvénycikk a vadászatról és madarászatról, 10-11. §§.
11 Zoltán i. m. 55-57.
12 1872:VI. tc. 11. §.
13 1872:VI. tc. 12. §.
14 1872:VI. tc. 16. §.

hogy „A vadászati jog a földtulajdonjognak elválaszthatatlan tartozéka." Ez a rendelkezés néhány évtizedtől eltekintve azóta is a vadászati jog gyakorlásának és a vadgazdálkodás hazai megszervezésének, igazgatásának alapját képezi. Persze ennek elfogadása akkoriban nem volt zökkenőmentes, a törvényjavaslat részletes tárgyalása során például Halász Boldizsár úgy fogalmaz: „[...] ezen törvényjavaslat első szakaszában kimondott azon elvet, hogy a vadászati jog természetes következménye, tartozéka a birtoknak, mindjárt a 2-ik §-ban megczáfolja, mondván: 'jedoch' csak akkor, ha 100 holddal bír. Ez épen olyan, mint Horvátországban azon törvény, mely azt mondja, hogy mindenki szerezhet birtokot: ha nem protestans."[15] Egy dolog azonban bizonyos, hogy a törvény egyike volt azoknak, amelyek azt célozták, „hogy a hűbéri jogviszonyokból az ország kibontakozzék".[16]

2. Természetvédelem és erdőgazdálkodás

Ízig-vérig természetvédelmi tárgyú, kódexjellegű szabályozásra azonban még várni kellett. Bár már a vadászati törvény előterjesztésekor elhangzott országgyűlési felszólalásokból is kiderült, hogy a képviselők is várják az akkor már az erdészeti egyesület által előkészített, és a földmivelési, ipar- és kereskedelmi minisztériumhoz beterjesztett erdőtörvényt.[17]

A hazai erdőgazdálkodás szabályozásának kezdeteit eleinte – a vadászathoz hasonlóan – nem kódexjellegű szabályok, hanem konkrét rendelkezések jelentették. Ezek a rendelkezések azonban nem szakrális jellegűek voltak, hanem kifejezetten az erdők gazdasági jelentőségének védelmét célozták, értelemszerűen nem a természetvédelem magasztos céljával, hanem a nemesi előjogokkal összhangban: „[...] ut sylvae tam dominorum, quam nobilium locis miniendis vicinae pro fabricis et structuris – tantum , et non in alios usus ad succidendum debeant esse liberae [...]", írja például az 1563. évi törvényhozás.[18] Eredményét

15 Képviselőházi napló, 1869. XVII. kötet, 1871. november 8., 376. ülésnap, 220. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1869_17/?pg=231&layout=s (2026. 01. 16.)

16 Horváth Boldizsár igazságügyminiszter előterjesztése 1868. augusztus 6-án. Képviselőházi napló, 1865. IX. kötet, CCLXXIX. országos ülés, 463. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_09/?pg=470&layout=s (2026. 01. 16.)

17 Lásd erről gr. Ráday László felszólalását 1868. augusztus 6-án. Képviselőházi napló, 1865. IX. kötet, CCLXXIX. országos ülés, 465. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1865_09/?pg=472&layout=s (2026. 01. 16.)

18 „Hogy a nemesek és nemesek tulajdonában lévő erdők, amelyek műhelyek és épületek építésére szánt területekkel szomszédosak, csak fakitermelésre használhatók, és semmilyen más célra nem." Lásd: Mészáros Károly: *Az új erdőtörvény a polgári magánjog és nemzetgazdászati érdekek szempontjából.* Pest, Ráth Mór, 1857, 5.

tekintve ugyanakkor nem szabad elhanyagolni ezeknek a rendelkezéseknek a járulékos hatását sem, hiszen mindegy, hogy mi volt az eredeti jogalkotási szándék, ha ezzel együtt a természeti környezet valamilyen szintű védelme is megvalósul. Érdemes megemlíteni azt is, hogy néhány évvel korábban még az erdők utak melletti részének irtásáról találunk rendelkezést. A jogalkotó mentségére legyen, hogy ennek célja az utak biztonságát veszélyeztető rablók rejtekhelyének felszámolása volt.[19] A XVIII. században az erdőpusztítások olyan súlyos cselekménynek számítottak, hogy az ilyen ügyekben a bíráskodás jogát 1715-től már egyesen az alispánokra bízták.[20]

Az erdőgazdálkodás szabályozásának egyik legjelentősebb dokumentuma Mária Terézia 1769-ben kiadott erdőrendtartása.[21] Ennek az osztrák mintára[22] kiadott rendeletnek a kifejezett célja a közjó érdekében az erdők virágzó állapotának megtartása volt. Gyakorlatilag itt jelenik meg a hazai szabályozásban először a fenntartható erdőgazdálkodás elve: „[...] nociva è contra si promiscuè ceadantur, horum Ruina, & Desolatio."[23] Technikai értelemben az első magyar erdőtörvény az 1769-es rendtartás szabályait megerősítő, az erdők fönntartásáról szóló 1791. évi erdélyi XXX. törvénycikk volt. Az első valódi, a korabeli viszonyok tekintetében európai szempontból is modernnek mondható erdőtörvényre még közel száz évet várni kellett.

Szükség volt azonban átfogó, az új tudományos eredményeket is figyelembe vevő szabályozásra, különös tekintettel arra, hogy a tőkés átalakulás hatalmas kitermelési hullámot indított el. A hazai természetvédelem kialakulását többen

19 1548. évi XLIX. törvénycikk, 4. §: „És mivel az ilyen rablók, a kik az utak biztonságát veszélyeztetni szokták, azon a vidéken a sürü erdőkben szoktak elrejtőzni, határozták, hogy az ilyen erdőket a szomszédos vármegyék jobbágyai az utak mellett minden oldalról kétszáz könyöknyi szélességben vágják ki, hogy a rablóknak ne legyen alkalmatosságuk."

20 1715. évi XCIV. törvénycikk.

21 Tóth Mónika: *Mária Terézia erdőrendtartása*. http://ilex.efe.hu/kk275/texthu/erdekessegek/erdorend.html (2026. 01. 17.)

22 1766. szeptember 15-én Alsó- és Felső Ausztriára kiadott rendelet. Lásd erről Kulcsár Krisztina: *Az első magyarországi erdőrendtartás*. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/az_elso_magyarorszagi_erdorendtartas (2026. 01. 17.). Lásd továbbá: *Den. 15. September 1766. Waldordnung für beide Erzherzogthümer Oesterreich ob- und unter der Enns*. Theresianisches Gesetzbuch 1766-1769, 82. https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=tgb&datum=1770&page=177&size=45 (2026. 01. 17.)

23 „Káros ellenben, és fölöttébb ártalmas, ha minden külömbség nélkül vágottattván el-pufztúlnak.", idézi a korabeli magyar fordítást Kulcsár Krisztina i. m. Az eredeti szöveg forrása a Magyar Nemzeti Leváltár digitális archívuma. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/az_elso_magyarorszagi_erdorendtartas (2026. 01. 17.)

az első erdőtörvényhez[24] kötik, nem véletlenül. „Ez a maga nemében igen korszerű, világszínvonalú törvény"[25] tartalmazott a magyar joggyakorlatban először önálló kódexbe foglalt természetvédelmi vonatkozásokat. Hasonló jellegű szabályok már korábban is megjelentek itt-ott[26], de egységes szerkezetben, kiforrott szakmai koncepció eredményeként az Erdőtörvény volt az első. Különös jelentősége volt az önálló erdőtörvény megalkotásának azért is, mert nemzetgazdasági szempontból az erdők kiemelt jelentőségűek voltak hazánkban. Az akkori Magyarország területének mintegy 27%-át borította erdő, ami 13,284 millió kat. holdat (76444 km^2) tett ki.[27] A törvény részletesen meghatározta az erdők fenntartására vonatkozó szabályokat, különös tekintettel az esetleges irtási, tarvágási tilalmakra, valamint a védőerdőkre. Kiemelten fontos volt a tűzgyújtásra, valamint a tűzoltásra vonatkozó szabályok részletes meghatározása, valamint a rovarkárokkal kapcsolatos rendelkezések előírása.

A szakszerű erdőkezelés érdekében a törvény erdészeti szakszemélyzet, erdőtisztek és erdőőrök alkalmazását írta elő. Önálló fejezet rendelkezett az erdőrendészeti hatóságokról és közegekről. „Erdőrendészeti hatóságok alatt azon testületeket és hivatalokat értjük, melyeknek a törvény jogot ad arra, hogy, a részökre abban foglalt intézkedések és utasítások értelmében, az erdőtörvény rendeleteinek megtartása és végrehajtása fölött őrködjenek s oly esetekben, midön ennek ellenkezőjét tapasztalják, az illetőket a törvényszabta úton s a törvény egyes szakaszaiban kijelölt eszközök által arra szorítsák."[28] Az erdőrendészeti szabályok megszegése esetén a törvény elsőfokú hatóságként a közigazgatási bizottságokat jelölte ki, az illetékességi ok a szabályszegés helye volt. A közigazgatási bizottságok felállítása Tisza Kálmán belügyminiszter javaslatára történt, kifejezetten azért, hogy biztosítsák a közigazgatás különböző ágazatainak összhangját.[29] A kétfokú eljárásban a jogorvoslati fórum a „földmívelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium" volt.

24 1879. évi XXXI. törvénycikk: Erdőtörvény. *Az 1879-ik törvények gyűjteménye.* Budapest, M. Kir. Belügyministerium, 1879, 477-559.

25 JÁNOSKA Ferenc: *Természetvédelem és vadgazdálkodás*. Kézirat, Sopron, 2005, 7.

26 Lásd például a futóhomok által okoztatni szokott károk elháritásáról és az általa elöntött területek termővé tételének módjáról szóló 1807. évi XX. törvénycikket vagy az erdők föntartásáról szóló 1807. évi XXI. törvénycikket (amely alapvetően a vitatott birtokviszonyok miatt pusztításnak kitett erdők zár alá védelméről szólt).

27 Magyarország jelenlegi területe valamivel több, mint 93 ezer km^2.

28 KLENKER Alajos: *Az Erdőtörvény (1879. évi XXXI. t. cz.) magyarázata*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881, 46.

29 CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 155.

3. A természetvédelem önálló szabályozásának kezdetei

Nem beszélhetünk természetvédelemről két kiváló polihisztor tudós nevének említése nélkül. Az egyik Herman Ottó, aki számos kutatásával, tudományos és szervező munkájával járult hozzá a magyarországi természetvédelem alapjainak megteremtéséhez.[30] A másik Chernel István ornitológus, akinek életét – elsősorban részletesen vezetett naplóin keresztül – többen is feldolgozták.[31] Több állatvédelmi tanulmány szerzője, az állatvédelem civil szervezésének aktív résztvevője.[32] Ki kell emelnünk azt is, hogy ebben az időben az állatvédelem első renden nem a kedvtelésből tartott háziasított, hanem a vadon élő állatok védelmét, élőhelyeik megóvását célozta, és a legteljesebb természetességgel kapcsolódott ehhez a tevékenységhez a vadászat. Chernel maga is kiváló vadász hírében állt, naplóiban számos esetben utalt vadászatokon elért eredményeire, pontos lőjegyzékeket vezetett egész életében.[33] Herman és Chernel munkájának eredményeként szervezték meg elsőként a Madarak és Fák Napja rendezvényt Magyarországon 1902-ben, és vált később hivatalossá 1906-tól.[34]

A 20. század első felében az Országos Erdészeti Egyesület keretei között, Kaán Károly kezdeményezésére indultak meg azok a felmérések, melyek elsősorban a még meglévő őserdők katalogizálására irányultak, de később más természeti értékek leltárba vételét és megismerését is elősegítették.[35] Többek között ezen felmérések eredményeként jelent meg az erdőkről és a természetvédelemről szóló 1935. évi IV. törvénycikk, amely a hazai szabályozás első, dedikáltan a természetvédelmet (is) célzó, de még nem önálló jogalkotási eredménye volt. Érdekesség, hogy a törvény az erdészeti szakemberek esküszövegébe beemelte a „természetvédelem" kifejezést is.

30 Lásd például: Herman Ottó: *A madarak hasznáról és káráról*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2012. (A mű eredetileg 1902-ben látott napvilágot és több kiadást is megért.)

31 Többek között Faragó Sándor: *Lélekkel teljesített hivatás.* 1-2. kötet. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 2015.

32 Hozzá kell tennünk, hogy Chernel István édesapja, Chernel Kálmán 36 éven keresztül folytatott tudományos igényű madártani megfigyeléseket Kőszegen és környékén. Megfigyelései eredményeit 1877-ben publikálta is. Lásd: Csaba József: A kormos varjú és korcsainak előfordulása Nyugat-Magyarországon. *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 1963/1, 41.

33 Horváth, Ernő: Adatok Chernel István életrajzához. *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 1963/1, 59.

34 Forrás: Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület. https://mme.hu/madarak_es_fak_napja (2026. 01. 17.)

35 Jánoska i. m. 8-9. Jánoska szerint Kaán „a természetvédelemre máig talán legnagyobb hatású erdész-szakember."

A törvény meghatározta a természetvédelem tárgyait (például tudományos szempontból fogva értékes „alakulatok"), célját, és előírta az Országos Természetvédelmi Tanács felállítását. A vadászattal összefüggésben itt is azt találjuk, hogy a jogalkotó (helyesen) nem tartotta a természetvédelemmel összeegyeztethetetlennek ezt a tevékenységet: „A természetvédelem a vadászatnak a fennálló jogszabályok szerint megengedett gyakorlását nem érinti."[36] E törvény eredményeként jött létre hazánkban az első természetvédelmi terület a debreceni Nagyerdő területén, 1939-ben.[37] A törvényt végül az 1961. évi VII. törvény helyezte hatályon kívül, amely törvény – több módosítással ugyan – de a rendszerváltozás utáni új szabályozásig hatályban maradt.

Zárszó

Tanulmányomban szerettem volna röviden rávilágítani arra, hogy a természeti környezetünk megóvásának szabályozása egészen korán megjelent a hazai legislatioban. Igaz ugyan, hogy kezdetben elsősorban vallási, szakrális jellegű normákat találunk, de természetvédelmi szempontú hatásuk így is pozitívan értékelendő. Később már kifejezetten az állományvédelem szükségességének felismerése motiválta a jogalkotót – legalábbis részben –, mind a vadászati, mind az erdőgazdálkodási szabályok tekintetében. Az 1735-ben megalapított Erdészeti és Kohászati Tanintézet tudományos hatása a XIX. század második felére rendkívüli módon felértékelődött. Az időközben megindult erdőmérnök képzés számos olyan nemzetközi hírű szaktekintélyt adott hazánknak és a világnak, akiknek segítségével korszerű, modern, mondhatni világszínvonalú erdőgazdálkodási szabályozás született. Jól látható, hogy a magyar kiművelt emberfők akkoriban polihisztorként önzetlenül nem csak saját céljaik elérése érdekében, hanem a köz szolgálatában, a fenntartható fejlődés és a bölcs hasznosítás szellemében élték életüket. Ezért is érdemes egyetemen dolgozni, kutatni, tanítani. Köszönöm szépen Prof. Dr. Trócsányi László rektor úrnak, hogy nemzetközileg elismert diplomataként és egyetemi oktatóként kiemelt figyelmet fordít a tehetséggondozásra és a tudományos kutatások támogatására. Köszönöm, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem Közjogi Intézetében és az egyetem vezetésében is a munkatársa lehetek. Isten éltessen Rektor Úr!

36 1935:IV. tc. 214. §.

37 Temesi Géza: *Természetvédelmi jogi és igazgatási ismeretek.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2012, 8-16.

Az Alkotmánybíróság és az alkotmánybírák státuszáról

Cservák Csaba
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

E tanulmány tisztelgés Trócsányi László, az alkotmányjog legendás professzora, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora előtt. Témám fő csapásirányaként részben éppen tiszteletből választottam az alkotmánybírói státuszt és az alkotmánybíróvá választás kritériumrendszerét. Ugyanis éppen Trócsányi László az, akinek nem csak alkotmánybírói, hanem mellette egyetemi tanári, ügyvédi, igazságügyi miniszteri és nagyköveti munkája teljes körű pályaívet jelent.

1. Bevezető gondolatok

Mi az alkotmánybíráskodás? Általános jelleggel akként válaszolhatnánk, hogy normakontrollt végző tevékenység, amely során adott állam jogszabályait, jogi aktusait veszik alkotmányossági szempontból górcső alá.

Az alkotmánybíráskodásnak nemzetközi összevetésben két alapmodellje kristályosodott ki.[1] Az egyik rendszerben a rendes bíróságok – élükön az állam legfelsőbb bíróságával – vetik össze az egyes normákat az alaptörvénnyel, és végső soron félretolják az aggályos jogszabályt. Tehát quasi minden bíróság alkotmánybíráskodik, de a jogorvoslatok miatt az autentikus alkotmányértelmezés letéteményese az adott ország legfelsőbb bírósága. Ezért hívják decentralizált rendszerűnek az ide sorolható országok alkotmánybíráskodását.

A másik, a centralizált modellben külön szervezetet hoznak létre a jogszabályok alkotmánnyal való összevetésére, megsemmisítésére. (Utóbbi lehetőség megléte esetén lehet csak szó klasszikusan alkotmánybíróságról.) Nyilván emellett egyéb hatáskörei is lehetnek az ide tartozó testületeknek.[2] E sorok írója szerint fontos, hogy a centralizált modellnek is megkülönböztethetjük a)

1 Vö. Gárdos-Orosz Fruzsina: *Alkotmánybíróság*. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Budapest, 2020, 4. [12] http://ijoten.hu/szocikk/alkotmanybirosag (2025. 09. 30.)

2 Vö. Manhertz Tamás István: *Alkotmánybírósági hatáskörök jogösszehasonlításban történő vizsgálata*. Doktori értekezés. Budapest, PPKE JÁDI, 2020, 15–31.

és b) altípusát. Az a) altípusba tartozó alkotmánybíróságoknak van hatáskörük alkotmányjogi panasz elbírálására, míg a b) altípusba sorolható testületeknek nincs hatáskörük az alkotmányjogi panasz tekintetében. Leegyszerűsítve és összességében: alkotmányjogi panasznak ehelyütt a konkrét, egyedi ügyre kiható hatályú döntést értjük, amikor nem csak absztrakt elvi ügyben, hanem valódi jogviszonyok vonatkozásában határoz az alkotmánybíróság.[3] Trócsányi László kiemelkedő, francia nyelvterületet érintő munkássága miatt fontos felhívnunk a figyelmet, hogy a francia Alkotmánytanács elődszervezete tartozott tipikusan a b)-csoportba, amelynek a 2008-ban bekövetkezett reformot megelőzően csak előzetes absztrakt normakontroll elbírálására volt hatásköre.[4]

Nincs külön alkotmánybíróság klasszikusan az Egyesült Királyságban, USA-ban, Ausztráliában, Kanadában, Dániában, Norvégiában, Svédországban, illetve Japánban. Külön kuriózum a holland alkotmány 120. cikke: a bíróságok (úgy, hogy nincs külön alkotmánybíróság sem!) nem bírálhatják el a törvények alkotmányosságát! Következésképpen ezen országokban az alkotmánybíráskodás feladatát a 'rendes' bírói kritériumoknak megfelelő jogászok végzik.

Megkülönböztethetünk ún. vegyes modellt is. Ennek lényege, hogy az alsóbb szintű bíróságok bizonyos körben félretolhatják, mellőzhetik a szerintük alkotmányosan aggályos jogszabályok alkalmazását, de létezik egy központi bíróság is, amely kiemelt hatáskörökkel rendelkezik a normakontroll tekintetében. Svájcot illetően úgy is fogalmazhatnánk, a klasszikus európai és amerikai modell sajátos ötvözete jött létre. Minden bíróságnak joga van – a szövetségi szintűek kivételével – a törvények alkotmányosságának vizsgálatára. A Szövetségi Bíróságnak egyrészt hatáskörében áll az egyéni alkotmányjogi panaszok elbírálása; megsemmisítenie azonban csak a kantonális szintű jogszabályokat lehetséges.

A *görög* alkotmánybíráskodás típusa szintén 'fehér holló'; felsőbírósági tagok és jogászprofesszorok közül sorshúzással jelölik ki a személyeket. A testületnek csak a törvények kontrollálására van jogköre, alacsonyabb szintű jogszabályokra nézve nincs. Emellett kiemelendő, hogy más bíróságok is vizsgálják a maguk hatáskörében a jogszabályok alkotmányosságát. E sorok írója a vegyes modellbe

3 Természetesen az alkotmányjogi panasz elbírálásra való felhatalmazás azt is jelenti, hogy az Alkotmánybíróság valamilyen módon közvetetten 'kénytelen' nem csak az alkotmány, hanem a jogszabályok egyedi ügyben való értelmezésére is. Ld. Trócsányi László: Az alkotmánybíráskodás és az igazságszolgáltatás kapcsolatának egyes kérdései. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2010/1, 120–126.

4 Pollák Kitti: *Franciaország közigazgatása, közigazgatási eljárásjoga*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2023, 15–17.

sorolja a portugál rendszert is, ahol a rendes bíróságok félretolhatják a szerintük alkotmányellenes normát, de működik egy centralizált alkotmánybíróság is. Hasonló Brazília rendszere is, ahol a Legfelsőbb Bíróságnak vannak kiemelt hatáskörei az alkotmányos kontroll terén.

2. Jogösszehasonlítás: az alkotmánybírák megválasztása

A másik kérdéses pont a bírák megválasztása. A nemzetközi gyakorlat rendszerint megosztja a választás jogát. Sok országban az államfőnek is van lehetősége tagokat delegálni. A kétkamarás parlamentek is összetett lehetőségeket nyújtanak.[5]

Franciaországban például a köztársaság, a nemzetgyűlés és a szenátus elnöke nevez ki a lehetséges 9-ből 3-3 főt.[6]

Az *olasz* alkotmánybíróság 15 tagjának harmadát a parlament, harmadát az államfő delegálja, hármat az erre felhatalmazott kollégiumai útján Legfelsőbb Bíróság, egyet-egyet pedig az Államtanács, illetve a Legfelső Számvevőszék. Ez a modell eleve biztosítja, hogy rendes bírói gyakorlattal fölvértezett személyek is a testület tagjává váljanak.

Ausztriában az elnököt, az alelnököt, a 12 rendes tag, valamint a 6 póttag felét a köztársasági elnök a kormány jelölése alapján nevezi ki. A Szövetségi Tanács és a Nemzeti Tanács 9-9 rendes és 3, illetve 6 póttagot javasol, akiknek harmadát szintén kinevezi a köztársasági elnök.

Szlovákiában szintén a köztársasági elnök nevezi ki a 13 alkotmánybírót a Nemzeti Tanács által javasolt 20 személy közül. E két utóbbi rendszer mellékzöngéje a többes jelölés, vagyis az, hogy a megválasztásra kerülők mellett lesznek csalódottak, akik szóba kerülnek, vállalnák is a megbízatást, de mégsem emelkednek bírói tisztségbe. Ez részint csökkenti a jelöltség tekintélyét, részint pedig abba az irányba hat, hogy a legmegfelelőbb személyek esetleg nem vállalják a jelöltséget.

5 Ld. Kelemen Katalin: Az alkotmánybírák választása Európában és hazánkban. *Új Magyar Közigazgatás*, 2011/4, 3–14.

6 Az alkotmánybírósági funkciót betöltő Alkotmánytanácsnak kilenc tagja van, akiknek megbízatása kilenc évig tart és nem újítható meg. Az Alkotmánytanács tagjainak egyharmadát háromévenként újra kell választani. Tagjai közül hármat a köztársasági elnök, hármat a Nemzetgyűlés elnöke, hármat pedig a Szenátus elnöke nevez ki. A kilenc tagon kívül, életük végéig jogszabály erejénél fogva tagjai az Alkotmánytanácsnak a volt köztársasági elnökök. Az Alkotmánytanács elnökét a köztársasági elnök nevezi ki. Szavazategyenlőség esetén az elnök szava dönt. Ld. Francia Alkotmány 56–63. Cikk.

Spanyolországban az alkotmánybírák a királytól nyerik el tisztségüket. Négyüket-négyüket kétharmados többséggel az alsó-, illetve a felsőház, két-két főt pedig a kormány és a Bírósági Főtanács jelölése alapján.

A *portugál* alkotmánybíróság 13 tagja közül 3-at a már megválasztott 10 személy kooptál. Ez a különös megoldás megítélésem szerint azért tekinthető üdvözítőnek, mert belülről egyrészt tárgyilagosabban ítélhető meg a jelöltek szakértelme, másrészt pedig jobban értékelhető, milyen terület szakértőire van nagyobb szükség az ügyek minél megfelelőbb elosztása érdekében.

Rendkívül sajátos megoldás a *belga* alkotmánybíróságé. A bírákat a király nevezi ki a szenátus kétharmados többségével, két különböző jelölti körből. Az egyik csoport tagjai legalább 5 éven keresztül magas beosztást töltöttek be a Semmítőszéknél, az Államtanácsnál avagy az Alkotmánybíróság apparátusánál, vagy pedig legalább ennyi ideje egyetemi tanárok. A második csoport tagjai viszont olyan személyek, akik legalább 8 évig a szenátus vagy a képviselőház tagjai voltak, tehát a taláros testületek többségének politikától való távol tartását célzó modelljeivel szöges ellentétben itt kifejezetten megtörténik a politika becsatornázása![7] E megoldás kifejezetten a hatalommegosztás rendszerének részévé teszi az alkotmánybíróságot.

A *török* modell szintén egyedi megoldást alkalmaz. A 11 rendes és 4 helyettes tag kinevezése az államfő hatásköre. A kuriózum az, hogy közjogi intézményeket/szervezeteket illet a jelölési jog. (Így felsőbíróságokat, az Államtanácsot, a Felsőoktatási tanácsot, közigazgatási szakemberek szervezeteit és ügyvédi kamarákat.)[8]

A klasszikus 'bináris kódtól' való eltérésként értékelhetjük a kormány/ellenzék kettőséhez való óhatatlan összemérést valamelyest akadályozó megoldást *Bosznia-Hercegovinában*. Az alkotmánybíróság 9 tagjából 3-at az Emberi Jogok Európai Bíróságának elnöke nevez ki. További kitétel, hogy e tagok nem lehetnek sem az adott állam, sem a szomszédos országok állampolgárai.[9]

Kiemelkedően érdekes *Costa Rica* alkotmánybíráskodási struktúrája. A normakontroll feladatát a legfelsőbb bíróság egy külön egysége, a Sala Courta látja el. (A két szerv – viszonylagos önállóság mellett – összefonódik.) Ennek tagjait

7 Külön követelmény, hogy a holland és francia nyelvcsoportból azonos számú bíró kerüljön ki az egyes csoportokban.

8 Ld. Legény Krisztián: *Az alkotmánybíráskodás modelljei.* In: Tóth Judit – Legény Krisztián (szerk.): Összehasonlító alkotmányjog. Budapest, Complex Kiadó, 2006, 232.

9 Legény i. m. 35.; Hasonló szabály, hogy Liechtensteinben a 6 tagból csupán az elnöknek, helyettesének és 2 további tagnak kell állampolgárnak lennie, a többiek lehetnek külföldiek is.

a parlament kétharmados többséggel választja 8 éves ciklusra. Amennyiben a ciklust követően szintén kétharmados döntéssel a törvényhozó hatalom le nem váltja a bírákat, úgy mandátumuk automatikusan meghosszabbodik. Véleményem szerint e modell megteremti a függetlenség és az ellenőrzöttség szimultán manifesztációját.[10]

3. A magyar Alkotmánybíróság és az alkotmánybírák státuszáról

A rendszerváltozáskor létre hívott Alkotmánybíróság szintén a klasszikus 'kelseni' – tartósan először a bonni Alaptörvény által meghonosított – modellt követte.[11] Az ennek alapjául szolgáló 'joglépcső'- vagy alapnorma-elmélet értelmében egy, az alapnormával ellentétes szabály érvényességét vélelmezni kell mindaddig, amíg annak ellenkezőjét egy külön e célra felállított testület ki nem mondja.[12] A közkeletű 'negatív törvényhozói' elnevezés azonban pontatlanságot hordoz magában.[13] Az alkotmánybíráskodási funkciókat a rendszerváltozás utáni Magyarországon sem lett volna célszerű a rendes bíróságokra bízni.[14] A jellegadó

10 Ráadásul konkrét alkotmányjogi panaszok tekintetében is nagy a mozgástere. Ld. Pokol Béla: *A bírói hatalom*. Budapest, Századvég Kiadó, 2003, 39–40.

11 Nem kis nemzeti büszkeséggel mutathatunk rá egy eddig kissé elhallgatott érdekességre. Kossuth Lajos már Kelsent megelőzve megelőlegezte mintegy a centralizált alkotmánybíráskodást. Egy „alkotmány őr szék" szerepel elképzelései között, amely a törvényeket kihirdetésük előtt alkotmányossági szempontból átnézi, és döntést hoz: alkotmányosak-e vagy nem? „Semmi törvény nem hirdettethetik ki a nélkül, hogy ezen magas bírói hatóság kijelentené, hogy semmi sincs benne a mi az alkotmánnyal ellenkezik." A tagokat a törvényhozás második kamarája (javasolt elnevezés: szenátus) választotta volna meg. Írása alapján tehát lényegében egy sajátlagos centralizált alkotmánybíróságot képzelt el, amelynek előzetes normakontroll-eljárása – gondolatai szerint – automatizmus lett volna. Ld. Paczolay Péter: *Hans Kelsen és az alkotmánybíráskodás európai modelljének fejlődése*. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): Hans Kelsen jogtudománya. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 447–448.

12 Sulyok Tamás: Az osztrák Verfassungsgerichtshof és a magyar Alkotmánybíróság utólagos normakontrollt érintő hatáskörei. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2011/1, 110.

13 Ennek igen logikus levezetését ld. Varga Zs. András: Az egyedi normakontroll iránti bírói kezdeményezések eljárási feltételei. *Eljárásjogi Szemle*, 2016/1, 1.; E logika szerint – a hivatkozott szemléletes megfogalmazás alapján – a rendes bíróságokat negatív szerződéskötőnek, negatív bűnelkövetőnek lehetne titulálni.

14 A '20-as években Ausztriában ez ellen az szólt, hogy a tekintélyes kódexeket feltétlenül tisztelő hagyományos bíráktól nem várható el, hogy absztrakt alkotmányos elvek alapján – vitás helyzet esetén – megsemmisítsék például az addig időtállónak bizonyult polgári jogi szabályokat. Ezt bizonyítja az is, hogy a német birodalmi bíróság a tényleges tapasztalat szerint is alkalmatlannak bizonyult e feladatra. Varga Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég Kiadó, 2015, 141. (Bizonyos

hatáskörei, így a normakontroll, a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos hatáskörök,[15] az állambíráskodás, az elvi alkotmányértelmezés mellett az egyik fő eljárási típus átvétele tekintetében egy nagy hiányosságot kimutathatunk.

Hazánkban a rendszerváltozás egyik legfontosabb új jogszabálya volt – az Alkotmány reformját követően – az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény. Ennek főképp 2010 nyarán és októberében volt több számottevő reformja, majd ezt követően megszületett az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.).

Az Országgyűlés – a jogszabály öndefiníciója szerint – a demokratikus jogállam, az alkotmányos rend és az Alaptörvényben biztosított jogok védelme, a jogrendszer belső összhangjának megőrzése, valamint a hatalommegosztás elvének érvényre juttatása érdekében, az Alaptörvény védelmének legfőbb szerveként működő Alkotmánybíróság hatáskörének, szervezetének, működésének szabályozásáról – az Alaptörvény végrehajtására, az Alaptörvény 24. cikk (9) bekezdése[16] alapján alkotta meg a jogszabályt.

Az Abtv. szerint az Alkotmánybíróság az Alaptörvény védelmének *legfőbb* szerve. A megfogalmazásból is következik, hogy az Alaptörvény érvényesítése a többi állami szervnek is feladata,[17] mindazonáltal a végső szót alkotmányossági kérdésekben az Alkotmánybíróság mondja ki. Bár minden állami szervnek a maga működési keretei között védelmeznie kell az alkotmányosságot, azonban a törvény a fogalmazásmód szerint (is) kiemelt szerepet szán ebben az Alkotmánybíróságnak.

Az Alkotmánybíróság székhelye Budapest. A korábbi Abtv. legendás módon még Esztergomot jelölte meg székhelyként, azonban a testület hivatalosan soha egy napig sem székelt ott, ezzel tehát az új jogszabály a tényleges gyakorlatot legitimálta.[18]

értelemben a szocializmus alatt szocializálódott bíróságok tekintetében is felmerülhet ez, nem is értékrendbeli/politikai okokból, hanem a korábbi időszak túlzottan textualista értelmezési hagyományai okából.)

15 A nemzetközi jog 'alkotmányjogiasításával' és a XXI. század társadalmi kataklizmáival párhuzamosan fokozottan kerül előtérbe az alkotmánybíróságok e hatásköre. Ebben is sok szempontból zsinórmérték a német alkotmánybíróság gyakorlata. A karlsruhei testület évtizedekig igen visszafogottan gyakorolta ezt a jogkörét. Ld. Pokol Béla: *Alkotmánybíráskodás. Szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésekben.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2014, 57.

16 24. cikk (9) Az Alkotmánybíróság hatáskörének, szervezetének, működésének részletes szabályait sarkalatos törvény határozza meg.

17 Ez többek között az Alaptörvény R) cikk (2) és (4) bekezdéséből is következik.

18 Néhány protokolláris ülésre került sor csupán a történelmi városban a hosszú évek alatt.

Az Alkotmánybíróság költségvetése a központi költségvetés szerkezeti rendjében önálló fejezet. Az Alkotmánybíróság a költségvetésére vonatkozó javaslatát és a költségvetésének végrehajtásáról szóló beszámolóját maga állítja össze, és azt a Kormány változtatás nélkül terjeszti be a központi költségvetésről, illetve az annak végrehajtásáról szóló törvényjavaslat részeként az Országgyűlésnek. Rendkívüli jelentősége van a „változtatás nélkül" fordulatnak, mert ennek hiányában már magában a törvényjavaslat jelentősen módosíthatna a testület működési feltételeivel kapcsolatos igényein, mintegy nyomásgyakorlási lehetőséget teremtve a mindenkori kormányzatnak. „Az Alkotmánybíróság költségvetését úgy kell megállapítani, hogy ne legyen kevesebb az előző évi központi költségvetésben megállapított összegnél. Az önállóság ezen foka – a széles hatáskörökkel együttesen – joggal veti föl, hogy a testület a hatalmi ágak függetlenségének ismérveivel rendelkezik."[19]

Az Alkotmánybíróság tagja független,[20] csak az Alaptörvénynek és a törvényeknek van alárendelve. Ez azzal összevetve különösen figyelemre érdemes, hogy a választási bizottságok egészére, nem pedig összes tagra nézvést mondja ki a törvény a függetlenség követelményét.[21] Az ombudsman tekintetében pedig úgy fogalmaz a vonatkozó törvény, hogy „az alapvető jogok biztosa eljárása

19 Pokol Béla korábbi kutatásai során „hatalmi négyszögnek" nevezte az Alkotmánybírósággal együtt a három hagyományos hatalmi ágat, újabban „jurisztokratikus államként" utal a szerinte túlhatalommal rendelkező Alkotmánybíróságra. Ld. Pokol Béla: *A jurisztokratikus állam*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017; Tegyük azonban hozzá, hogy e kritika leginkább nem az alkotmánybíráskodás széles hatásköreire, hanem ad absurdum a hatásköri határok áthágására vonatkozik. (Tehát ha a testület nem értelmezi, hanem alkotja az alkotmányt.) Ezek tekintetében különösen igaz, hogy bíráskodó hatalom mozgásterét rendkívül kiszélesíti, ha az alkotmány rugalmas, általános jellegű szabályokat tartalmaz. Ez utóbbi kérdésről ld. Csink Lóránt: Az alkotmánybíráskodás szerepe parlamentáris kormányformában. *Jogelméleti Szemle*, 2016/1, 153.; A túlzottan magvas alkotmány – egyéb erényei mellett – is járhat hasonló mellékzöngékkel. Vö. Szmodis Jenő: Az Alkotmány magja és annak védelme. *Jogelméleti Szemle*, 2013/2, 156–167. Költői kérdésként vetődhet fel, vajon milyen mértékű aktivizmus az, amely még elfogadható a 'törvénypozitivizmus' oldaláról. Ld. Badó Attila: Az „antiaktivizmus" határairól. *Jogelméleti Szemle*, 2016/1, 145–148.

20 Talán a legcizelláltabb megfogalmazás a függetlenségre az lenne, hogy az alkotmánybíró „a testület határozatának meghozatala és kidolgozása során véleményét és álláspontját kizárólag az Alkotmány és a jogszabályok alapján alakítja ki". Ld. Tilk Péter: *A magyar Alkotmánybíróság*. Doktori értekezés, Pécs, PTE ÁJK DI, 2008, 23.; A valódi alkotmányjogi panasz miatt hosszú távon fontos lenne az Alkotmánybíróság elemzése a bírói függetlenség aspektusából.

21 2013. évi XXXVI. törvény 14. § (1) bekezdés.

során független…”[22] A ’taláros testület’ vonatkozásában tehát a függetlenség még magasabb, ’abszolút’ fokáról beszélhetünk, amelyet a részletszabályok is alátámasztanak.

4. Az alkotmánybíróvá választás kritériumai

Az Abtv. 6. § (1) bekezdése értelmében, az Alkotmánybíróság tagjává megválasztható *minden* olyan büntetlen előéletű, és az országgyűlési képviselők választásán választható magyar állampolgár, aki

a) jogász végzettséggel rendelkezik,
b) 45. életévét betöltötte, de 70. életévét még nem töltötte be, és
c) kiemelkedő tudású elméleti jogász (egyetemi tanár vagy a Magyar Tudományos Akadémia doktora), vagy legalább húszévi, jogi területen folytatott szakmai gyakorlattal rendelkezik.

Az 3 pont együttes érvényesülése tehát konjunktív feltétel, míg a 3. ponton belüli kitételek – azaz elméleti *vagy* gyakorlati – vagylagosnak minősíthetők.

A 2013. évi CCVII. törvény máris fontos változtatásokat hozott. A törvénymódosítás még hozzátette, hogy a jelölt a 70. életévét még nem töltötte be. (Mint az alábbiakban látni fogjuk, ez azért történt, mert a mandátum nem szűnik meg a bírák 70. születésnapján.)

E sorok írójának kritikája szerint a feltételrendszer, jóllehet első látásra szigorúnak tűnik, valójában azonban meglehetősen enyhe. Természetszerűleg nagyon sok függ a döntéshozók jogértelmezésétől, hozzáállásától. Ám amennyiben a jogszabály szó szerinti megfogalmazását górcső alá vesszük, már akkor is egyfajta túlzott nyitottsággal szembesülhetünk. A „megválasztható minden olyan (…) állampolgár” helyett a következő megfogalmazás sugalmazná inkább, hogy alkotmánybíróvá válni csak a legkiemelkedőbb szakemberek elismerése lehet. „Az Alkotmánybíróság tagjává megválasztható minden olyan büntetlen előéletű, és az országgyűlési képviselők választásán választható magyar állampolgár, aki […]”[23] A két norma lényegében megegyező, ráadásul a jelölők értelmezésétől függően ténylegesen azonos módon értelmezhető, azonban az említett nyitottság szinte felhatalmazás arra, hogy a döntéshozók ne a lehető legszigorúbb szakmai kritériumokat vegyék alapul.

Ráadásul a kézirat lezárását megelőző hónapokban további enyhítés történt, ugyanis kikerült a törvényből, hogy a 20 év szakmai gyakorlatot olyan munka-

22 2011. évi CXI. törvény 11. §.
23 Abtv. 6. § (1) bekezdés.

körben lehet abszolválni, amelynek betöltéséhez jogi diploma szükségeltetik.[24]

Az egyetemi tanári vagy akadémiai doktori fokozat méltó kritérium, ugyanakkor a törvény aggálya, hogy nem mondja ki (az evidenciát), hogy az elvárás jogtudományi területre vonatkozik. A törvény betűje szerint ugyanis lehetséges, hogy egy jogi diplomával rendelkező, de mondjuk szociológiai területen fokozatot szerzett személy lesz alkotmánybíró. (Sőt, ad absurdum egy teljesen távoli terület professzora is lehetne a törvény betűje alapján alkotmánybíró, ha éppenséggel rendelkezik jogi diplomával.)

Álláspontom szerint célszerű lenne valamelyest pontosan meghatározni (tehát szigorítani), hogy a szakmai előéletet pontosan milyen munkakörben kell eltölteni. (Legalább az ombudsmanhoz vagy a Médiatanácshoz hasonlóan.) Az rendkívül összetett elméleti kérdés, hogy a bírák az alkotmányjog szakértői legyenek-e vagy esetleg az egyes szakjogágaknak a tudósai. Nyilván valamennyire mindkettő fontos, hisz az Alkotmánybíróság a szakági normákat veti össze az Alaptörvénnyel. Ráadásul egyre jelentősebbek a releváns szakterületek, az európai integrációs elvárások és szerephez juthatnak a történeti alkotmány vívmányai is.[25] Azt is érdemes még hangsúlyozni, hogy a – szakzsargonban élő fordulattól eltérően – a szöveg alapján a 20 évi szakmai gyakorlatnak nem is szükséges kiemelkedőnek lennie. (Azt csak az elméleti munkásságra érti a norma. Tehát szükségszerű lenne a legalább 20 év kiemelkedő gyakorlat elvárása a törvény által.) Érdekes, hogy még a jogi szakvizsga megléte sem feltétele az alkotmánybírói tisztségnek.

Az alkotmányjogi panasz igazságszolgáltatási jellege miatt különösen fontos utalnunk rá, hogy Németországban a 16 alkotmánybíróból legalább hatnak minimum 3 éves (rendes) bírói múlttal rendelkező szakembernek kell lennie. (Sőt, a tanácsadók jelentős részére is jellemző ez.)[26] Hazánkban nincs ilyen

24 Ezt az előírást hatályon kívül helyezte a 2024. évi LXVII. törvény 1. §. A fenti kitétel hatálytalan 2025. január elsejétől. Tegyük hozzá, hogy a törvényből kivett kritérium ugyan a szigorúbb szakmaiság letéteménye, de önmagában nem elegendő garancia, ugyanakkor diszfunkcionális is lehet. Ugyanis ad absurdum az igazságügyi miniszteri, államtitkári, vagy akár jogi és alkotmányos ügyekkel foglalkozó parlamenti bizottság elnöki tisztségéhez sem szükségeltetik jogi diploma, így szó szerinti értelmezéssel kizárt lenne azok alapján a jelölés. Holott természetesen ezek a szakmai előélet legkiemelkedőbb állomásai lehetnek. (Nyilván más, neutrálisabb szakmai előélettel együttesen, például oktatási, bírói, ügyvédi stb.)

25 Trócsányi László: *Az alkotmányozás dilemmái: alkotmányos identitás és európai integráció*. Budapest, HVG-ORAC, 2014, 277.

26 Ld. Pokol Béla: Generális bíráskodás versus specializált bírósági rendszer – Az alkotmánybíráskodás egy dilemmájáról. *Jogelméleti Szemle,* 2014/2, 2.

jellegű előírás, jóllehet a 'valódi' alkotmányjogi panaszok tekintetében a testületnek gyakran konkrét jogeseteket és bírói döntéseket kell górcső alá venni.[27] A kifejezett követelmény hiányának ellenére a korábbi 'rendes' bírák száma nő a testületben. Korábban csak egy-egy ilyen tag volt, a kézirat lezártakor már 6!

5. A tisztség sajátosságai

Az Alkotmánybíróság tagjának megbízatási ideje tizenkét év. Az Alkotmánybíróság tagja nem választható újra.[28] Ez jelentős változást jelent a korábbi törvényhez képest, amely kilenc éves megbízatási idő mellett lehetőséget adott az egyszeri újraválasztásra.[29] Ez azonban legalábbis elvi esélyt teremtett arra, hogy az alkotmánybírák (különösen mandátumidejük vége felé) véleményalkotásukkal, szavazatukkal megpróbálják előmozdítani újraválasztásukat. Ezen szabály, álláspontom szerint akkor tudná igazán betölteni rendeltetését, ha az 'utólagos összeférhetetlenség' szabályát törvény egyéb tisztségekre is kiterjesztené. Diszfunkcionális ugyanis, ha az alkotmánybíró rögtön mandátumának lejártát követően mondjuk legfőbb ügyész vagy az NMHH elnöke lesz. (A 'jutalmazás' ugyanis még inkább aggályos, ha egy olyan tisztségre terjed ki, amely még magasabb presztízst jelent, vagy amelyhez az érintett nem ért annyira.)

A későbbi viták elkerülése végett célszerű lenne definiálni, mit is értünk újraválasztáson. A legszűkebb értelmezés szerint azt, ha valaki megbízatását még mandátumának megszűnése előtt meghosszabbítják. A legtágabb interpretáció alapján pedig újraválasztás a tisztség keletkezésének bárminemű módja, hogy az illető személy korábban már dolgozott alkotmánybíróként. (Tehát ha valaki nem is töltötte ki a korábbi mandátumot, és akár 20 évvel később megint megválasztják.)

27 A valódi alkotmányjogi panaszról ld. Arató Balázs.: *Alkotmányjogi panasz a német jogrendben, különös tekintettel a befogadhatóság kérdésére*. In Gábor Zsolt (szerk.): Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II. Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések. Budapest, HVG-ORAC, 2019, 502–515.; Farkas György Tamás: Az alkotmányjogi panasz befogadhatósága, különös tekintettel az alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdésre. *KRE-DIT*, 2020/2, 1–35.; Lajos Edina: Az alkotmányjogi panasz morális vonatkozásairól. *KRE-DIT*, 2024/1, 189–198.

28 Az Abtv. 69. § (5) bekezdése értelmében az Abtv. hatálybalépése előtt már megválasztott tagokra az újraválasztás tilalma nem vonatkozik.

29 Néhány államban a mandátumidő a nyugdíjba vonulásig tart. (pl.: Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Törökország stb.) Azerbajdzsánban az első mandátumidő 15 év! Egyszeri újraválasztás lehetséges, de a második ciklus csak 10 évig tarthat. Ld. Legény i. m. 235.

Az Alkotmánybíróságnak nem lehet tagja az, aki a megválasztása napját megelőző négy éven belül a Kormány tagja, valamely párt vezető tisztségviselője volt, vagy politikai és szakmai felsővezetői tisztséget töltött be.

Az Alkotmánybíróság tagjaira az Országgyűlés alkotmányügyi kérdésekkel foglalkozó állandó bizottsága tesz javaslatot.[30]

Ha az Abtv. eltérően nem rendelkezik, az Alkotmánybíróság új tagját az Országgyűlés az elődje megbízatási idejének lejártát megelőző kilencven napon belül választja meg. Az Alkotmánybíróság tagja az elődje megbízatásának megszűnését követő napon, ha pedig elődje megbízatásának megszűnését követően választották meg, vagy elődje megbízatása meghosszabbodott, a megválasztásáról szóló határozatban megjelölt napon lép hivatalba. Az Alkotmánybíróság tagja hivatalba lépését megelőzően az Országgyűlés előtt esküt tesz.

Magyarországon tehát az alkotmánybírákat a parlament választja meg, 'nagy' kétharmados többséggel. A tisztségnek teljes egészében parlamenttől való keletkeztetése tényleges ereszték a politika és a testület között. Amennyiben egyik politikai oldal kétharmados támogatottsággal rendelkezik, úgy az általuk jelölt legkiválóbb tudósok is megkapják a 'pártkatona'-bélyeget. Amennyiben viszont a kétharmados részarány több politikai erő között oszlik meg, a helyzet szintén aggályos. Általában a bizottsági egyetértés érdekében minden oldal kölcsönösen elfogadja a másik jelöltjét, tehát visszavezethető, kit mely pártok ajánlottak. Legalábbis korábban ez így volt. Ezért is célszerű volna bevezetni a tagok többcsatornás jelölését, amely rendszerben a javaslattétel nem csak a 'parlamenten belülről' érkezhet. Az viszont úgymond az érem másik oldala, hogy a legnagyobb legitimációt a népszuverenitást megtestesítő (kvázi a népakaratra visszavezethető) parlament biztosítja.

Az Alkotmánybíróság tagjának megbízatása összeegyeztethetetlen minden más állami vagy önkormányzati, társadalmi, politikai, gazdasági tisztséggel, illetve megbízatással, kivéve a tudományos és felsőoktatási tevékenységhez közvetlenül kapcsolódó tisztségeket, *ha az az alkotmánybírói feladatok ellátását nem akadályozza.* Az Alkotmánybíróság tagja a tudományos, oktatói,

30 Az Abtv. 7. §-a a 2019. előtti időállapot szerint ekképp szólt: Az Alkotmánybíróság tagjaira a parlamentben képviselettel rendelkező pártok képviselőcsoportjai által jelölt legalább kilenc és legfeljebb tizenöt képviselőből álló jelölőbizottság tesz javaslatot. A bizottságban a képviselőcsoportok legalább egy-egy képviselőjének helyet kell kapnia. (A 2011. előtti szabály szerint a frakciók 1-1 tagjából állt a jelölőbizottság; lényegében 2 tag nemleges szavazata vétózhatta meg a jelöltet. E módosítást már 2010 nyarán megtette a parlament. E nélkül ugyanis az a különös helyzet állt volna elő, hogy a kormánytöbbség – bár könnyedén megválaszthatta volna a kívánt alkotmánybírákat – de jelölni nem tudta volna azokat.)

művészeti, lektori, szerkesztői, jogi oltalom alá eső szellemi tevékenységen és a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony keretében végzett tevékenységen kívül más kereső foglalkozást nem folytathat.[31]

Az Abtv. 13. § (1) bekezdése értelmében az Alkotmánybíróság tagja az Alkotmánybíróság elnöke (a továbbiakban: elnök) kivételével a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény szerint a legmagasabb fizetési fokozatban megállapított Kúria tanácselnöki illetmény 130%-ára jogosult. Ugyanezen szakasz (1a) bekezdése szerint az Alkotmánybíróság tagja az elnök kivételével az (1) bekezdésben meghatározott illetményen túl miniszteri juttatásra jogosult. Ez némileg eltér a korábbi törvényszövegtől. A rendszerváltozás után evidenciát jelentett, hogy a hatalommegosztás és a hatalmi ágak egyensúlyának jegyében az alkotmánybírák jogállása megegyezik a másik, kvázi egyenrangú hatalmi ág, a Kormány tagjainak jogállásával.[32] Az új szabályozás is némileg a bírói tisztség irányába vitte az alkotmánybírói beosztást. Miképpen az is, hogy az alkotmánybírák kérvényezhetik bírói kinevezésüket.

Az Alkotmánybíróság elnökének javadalmazása és protokolláris besorolása korábban a miniszterelnökéhez volt igazítva. A protokolláris szint változatlansága mellett a jelenleg hatályos jogszabályi rendelkezés pontos szövege szerint az elnök a Kúria elnökét megillető juttatásokra, valamint a Kúria elnökét megillető illetmény 120%-ára jogosult.[33]

31 Ld. Abtv. 10. § (1) bekezdés. A korábbi szabályozás nem volt ennyire pontos. E szakasz ekképp rendelkezett: Az Alkotmánybíróság tagjának megbízatása összeegyeztethetetlen minden más állami vagy önkormányzati, társadalmi, politikai, gazdasági tisztséggel, illetve megbízatással, kivéve a tudományos és felsőoktatási tevékenységhez közvetlenül kapcsolódó tisztségeket, ha az az alkotmánybírói feladatok ellátását nem akadályozza. Az Alkotmánybíróság tagja a tudományos, oktatói, művészeti, lektori, szerkesztői, jogi oltalom alá eső szellemi tevékenységen és a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony keretében végzett tevékenységen kívül más kereső foglalkozást nem folytathat. Megjegyezzük, hogy a „[h]a az az alkotmánybírói feladatok ellátását nem akadályozza" meglehetősen szubjektíven értelmezhető fordulat.

32 A 13. § (1) bekezdése a 2019. évi CIX. törvény 151. §-ával megállapított szöveg. Ezen jogszabály megalkotása előtt a 13. § szövege az alábbi volt: Az Alkotmánybíróság elnöke (a továbbiakban: elnök) kivételével az Alkotmánybíróság tagja a minisztert megillető díjazásra és juttatásokra jogosult, azzal az eltéréssel, hogy a vezetői illetménypótlék a miniszteri illetménypótlék másfélszerese. Az Alkotmánybíróság tagja megbízatásának időtartama alatt a társadalombiztosítás ellátásaira való jogosultság szempontjából közszolgálati jogviszonyban foglalkoztatott biztosítottnak, díjazása nem önálló tevékenységből származó, járulékalapot képező jövedelemnek minősül. Az Alkotmánybíróság tagja megbízatásának időtartama közszolgálati jogviszonyban töltött időnek számít.

33 Ld. Abtv. 19. § (1) bekezdése.

6. A mentelmi jogról

Az alkotmánybírák az országgyűlési képviselőkéhez hasonló tartalmú mentelmi joggal bírnak.[34] Az Abtv. 14. §-a szerint az Alkotmánybíróság tagja az Alaptörvényben és e törvényben meghatározott alkotmánybírósági hatáskörök gyakorlása során kifejtett tevékenysége, az általa közölt tény vagy vélemény miatt bíróság vagy hatóság előtt – megbízatásának ideje alatt és azt követően – nem vonható felelősségre, e tény vagy vélemény miatt az Alkotmánybíróság ellen bíróság vagy hatóság előtt eljárás nem indítható. Ez a mentesség nem vonatkozik a szigorúan titkos és titkos minősítésű adattal való visszaélésre, a rágalmazásra és a becsületsértésre, valamint az Alkotmánybíróság tagjának polgári jogi felelősségére.

A fentebb meghatározott mentesség kiterjed a közhatalmat gyakorló személy vagy közszereplő politikus sérelmére elkövetett becsületsértésre, valamint – ha az Alkotmánybíróság tagjának nem volt tudomása arról, hogy a közlés a lényegét tekintve valótlan – rágalmazásra.

Az Alkotmánybíróság tagjának őrizetét csak tettenérés esetén lehet elrendelni, és ellene csak az Alkotmánybíróság előzetes hozzájárulásával lehet büntetőeljárást, valamint szabálysértési eljárást indítani vagy folytatni, továbbá büntető eljárásjogi kényszerintézkedést alkalmazni.

Az Alkotmánybíróság tagja mentelmi jogáról – a szabálysértési eljárás kivételével – nem mondhat le. E jogát mindenki köteles tiszteletben tartani. Az Alkotmánybíróság tagja köteles mentelmi jogának megsértését az elnöknek haladéktalanul bejelenteni.

7. A mandátum megszűnése

Az Alkotmánybíróságban betöltött tagság megszűnik

- a megbízatási időtartam leteltével, vagy
- halállal,
- lemondással,
- összeférhetetlenség miatt a megbízatás megszűnésének megállapításával,
- ha az országgyűlési képviselők választásán már nem választható,
- felmentéssel vagy
- kizárással.[35]

34 A mentelmi jog intézményeiről átfogóan ld. Polt Péter: *A parlamenti mentelmi jog, mint büntethetőségi akadály*. Doktori értekezés, Budapest, PPKE JÁK, 2010, 4–271.

35 Abtv. 15. § (2) bekezdése.

Itt ki kell emelnünk, hogy a 70. életév betöltésével nem szűnik meg a tisztség, tehát csak a megválasztás kell, hogy a 70. életév előtt történjen.[36] Így például egy 69 esztendősen megválasztott szakember akár 81 éves koráig hivatalban maradhat. Ezzel párhuzamosan viszont hatályon kívül helyezték azt a rendelkezést, miszerint az új alkotmánybíró megválasztásának elhúzódása esetén az Alkotmánybíróság tagjának megbízatása az utódja hivatalba lépéséig meghosszabbodik. Ha az Alkotmánybíróság tagjának megbízatása a megbízatási idő lejárta alapján szűnik meg, az Alkotmánybíróság új tagját az Abtv. 8. § (1)-(3) bekezdésben[37] foglaltak szerint kell megválasztani. Ha az Országgyűlés az Alkotmánybíróság új tagját a 8. § (3) bekezdésben[38] meghatározott határidőig nem választja meg, az Alkotmánybíróság tagjának *megbízatása az utódja hivatalba lépéséig tehát nem hosszabbodik meg*.

8. A tanácsadók

Még egy kérdésről feltétlenül említést kell tennünk, az alkotmánybírósági tanácsadók hatalmas szerepéről és elévülhetetlen érdemeiről.

A tanácsadók kiemelt szerepe mintegy német eredetű tendencia a közép-európai alkotmánybíróságok tekintetében. Ezen modell szakított az amerikai rendszerrel, a joghallgatók csapatából történő munkatárs-toborzással, és a már komolyabb gyakorlattal rendelkező jogászok közül válogatják ki a

36 Ausztriában 70 év a korhatár, de a megválasztástól automatikusan eddig tart a regnálás, nincs kötött mandátum-időtartam. Németországban 68, Kanadában viszont 75 esztendő. Néhány államban nincs korlátozás. Ezen országok pl.: Bulgária, Csehország, Olaszország, Portugália, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország. Ld. Legény i. m. 235.

37 Abtv. 8. § (1) bekezdése alapján az Alkotmánybíróság tagjait az Országgyűlés az alkotmányügyi kérdésekkel foglalkozó állandó bizottsága véleményének ismeretében választja meg. Ha az Országgyűlés a jelölteket nem választja meg, a jelölő bizottság még azon az ülésszakon, de legkésőbb tizenöt napon belül új javaslatot tesz. Ha az Abtv. eltérően nem rendelkezik, az Alkotmánybíróság új tagját az Országgyűlés az elődje megbízatási idejének lejártát megelőző kilencven napon belül választja meg. Az Alkotmánybíróság tagja az elődje megbízatásának megszűnését követő napon, ha pedig elődje megbízatásának megszűnését követően választották meg, vagy elődje megbízatása meghosszabbodott, a megválasztásáról szóló határozatban megjelölt napon lép hivatalba.

38 Az Abtv. 8. § (3) bekezdése értelmében, ha a törvény eltérően nem rendelkezik, az Alkotmánybíróság új tagját az Országgyűlés az elődje megbízatási idejének lejártát megelőző kilencven napon belül választja meg. Az Alkotmánybíróság tagja az elődje megbízatásának megszűnését követő napon, ha pedig elődje megbízatásának megszűnését követően választották meg, vagy elődje megbízatása meghosszabbodott, a megválasztásáról szóló határozatban megjelölt napon lép hivatalba.

munkatársakat.[39] A másik különbség az USA-hoz viszonyítva, hogy a tanácsadók nem csupán egy évre kerülnek az alkotmánybírák mellé, hanem hosszabb időre. Egy bizonyos időszakban öt-hat év volt a jellemző, az elmúlt periódusban két-három esztendő.[40] Kritikusok szerint egyes alkotmánybírák annyira bíznak a munkatársaikban, hogy szinte már-már az érdemi döntést is átengedik nekik.[41]

Ennek a német modellnek mintegy a fokozódását jelenti a közép-európai alkotmánybíróságoknál, hogy a tanácsadók túlnyomó része nem cserélődik az alkotmánybírójuk mandátumának lejártával, hanem maradnak a testületnél, és átkerülnek az új tagok mellé. Ezért – az először legalábbis – tapasztalatlan bírák rendkívüli mértékben támaszkodnak munkatársaikra, akik a kritikusok szerint így szinte valódi döntnökké válnak.[42] Természetesen egy szuverén egyéniségű, jelentős tudású, széles körű jogterületeket átlátó alkotmánybíró egyénisége tompítja ezt a problémát. Különösen több évi munka után az alkotmánybíró kialakíthatja konzekvens saját felfogását és így kevéssé szorul törzskara segítségére. Természetesen a felelősség a jelölőké is. Olyan személyeket kell alkotmánybíróvá tenni, akik tudása túlnő a tanácsadók (egyébként tényleg jelentős) tudásán is. Az ügyek saját munkatársakkal történő alapos megvitatása pedig segít a komplex, rendkívül mély indokolással alátámasztott döntések meghozatalában.

Jelenleg a magyar Alkotmánybíróság rendszerében három tanácsadója lehet egy alkotmánybírónak; az elnöki stáb immár jóval jelentősebb létszámú. A főtanácsadói besoroláshoz feltétel – ellentétben az alkotmánybírói tisztséggel – a szakvizsga megléte.

39 Kranenpohl, Uwe: *Hinter dem Schleier des Beratungsgeheimnisses. Der Willensbildungs- und Entscheidungsprozess des Bundesverfassungsgerichts.* Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010, 144.

40 Pokol Béla: *A jurisztokratikus állam*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017, 21–23.

41 Kranenpohl i. m. 88.

42 Uo.

Ultima ratio a család védelmében

Domokos Andrea
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Bevezetés

„A jog részéről segítséget, támogatást, védelmet igénylő érdekek köréből a legelsők közé sorozza a közvélemény azt az érdeket, mely a család gazdasági, egészségügyi s erkölcsi megszilárdításához fűződik."[1] Vitathatatlan, hogy Magyarországon a büntetőpolitika szintjén rendelkezésre áll az akarat a családok védelmére. Míg a jogszabályi környezet egyre inkább megfelel a nemzetközi követelményeknek, addig a végrehajtás területén sajnálatos módon még mindig nagy hiányosságok figyelhetőek meg. Például nem indul minden esetben büntetőeljárás és nem zárul büntetőjogi felelősségre vonással számos olyan eset, ahol megtörtént a hozzátartozó testi, lelki, gazdasági, fizikai bántalmazása. Az új törvények évszázados társadalmi hagyományokat és több évtizedes igazságszolgáltatási gyakorlatot írnak felül, amelyeket nemcsak a társadalom nem képes magáévá tenni, hanem sokszor bizony az állam szervei sem. A családvédelem jelentősen összefügg, illetve átfedésben van a gyermekvédelemmel. Mindez a hatályos szabályozásban is tükröződik, hatályos büntető kódexünk egy fejezetben taglalja a gyermekek és a család elleni bűncselekményeket. A miniszteri indokolás egyértelműen tükrözi azt a jogpolitikai elvet, hogy a családtagok közötti bizalmi és gondozási viszonyok különleges védelemben részesülnek. A szabályozás célja a családon belüli erőszak, elhanyagolás és anyagi felelőtlenség megelőzése, valamint a gyermekek, idősek és kiszolgáltatott személyek védelme. A család, mint társadalmi alapintézmény büntetőjogi védelme nem csupán egyéni, hanem nemzeti érdek is.

1. A család állami védelmének kezdetei

Angyal Pál kiemeli, hogy évszázadokon keresztül csak a legdurvább családot sértő deliktumok, mint a házasságtörés, kettős házasság voltak szankcionálva,

1 Angyal Pál: *A család büntetőjogi védelme*. In: Különlenyomat A gyámügyi és gyermekvédelmi közszolgálat c. műből. Budapest, 1943, 1.

ráadásul a szemérem elleni bűncselekmények sorában. A családi állás (l'état civil, Personenstand, Familienstand) megváltoztatását célzó vagy ezt eredményező bűncselekményeket (így a gyermekcsempészést) a XIX. évszázad előtt a törvény vagy egyáltalában nem büntette, vagy a falsum körébe vonta. Az e körre szorítkozó büntetőjogi védelem egyáltalában nem kielégítő ekkor; nemcsak azért, mert a jogtárgyat csupán egyik kisebb szelvényében bástyázza körül büntetéssel erősített tiltó normákkal, hanem azért sem, mert különösen a családi állás elleni bűntettek büntetés alá helyezésével merőben alaki oldalán ragadja meg a kérdést.

A Csemegi-kódex büntetni rendelte a házasságtörést, a kettős házasságot, a csalárd és a vétkes házasságkötést, a gyermek családi jogállása elleni bűntettet, illetve a gyermek- és a nőrablást.

Az 1943-ban közzétett munkában Angyal igen előremutató gondolatokat fogalmaz meg. Igy többek között büntetendővé tenné azt, ha valaki az általa házasságon kívül teherbe ejtett nőtől s az újszülöttől a kötelező támogatást és segítséget megtagadja. „Bűncselekmény lenne a feleségnek, anyának megokolatlan lebecsülése, az irányában tanúsított durva bánásmód. Fokozottabb mértékben védelemben volnának részesítendők a gyermekek: szülőik, közelebbi hozzátartozóik s gondviselőiknek egészségét s erkölcsöt veszélyeztető magatartásaikkal szemben. Büntetendő volna, ki szülő, közeli hozzátartozó vagy gondviselő létére a gondjain levő gyermek erkölcsi romlását – bár módjában van – meg nem akadályozza".[2]

A Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállításában (BHÖ) büntetni rendelték a házassággal kapcsolatos bűncselekményeket, a gyermekkitételt, a gyermekelhagyást, a gyermek családi jogállása elleni bűntettet és a gyermekrablást.

Az 1961. évi V. törvényben az alábbi család és az ifjúság elleni bűncselekmények szerepeltek: Kettős házasság, Családi állás elleni bűncselekmény, Ifjúság elleni bűntett, Tartási kötelezettség elmulasztása, Kiskorú veszélyeztetése.

Az 1978. évi IV. törvény „A házasság, a család és az ifjúság elleni bűncselekmények" című fejezetében a Kettős házasság vagy kettős bejegyzett élettársi kapcsolat létesítése, a Családi állás megváltoztatása, a Kiskorú elhelyezésének megváltoztatása, a Kiskorú veszélyeztetése és a Tartás elmulasztása szerepeltek.

Még a XX. század második felében és a XXI. század elején is nehéz volt elfogadtatni a tényt, hogy a családi ügyekbe beleszólás nem tabu, hanem bizonyos esetekben életmentő segítség az állam részéről. Ez nemcsak magyar

2 Uo. 9-10.

jelenség volt, hanem világszerte megfigyelhető volt. Sokáig elutasították a családon belül történtek feltárását, vizsgálatát, az azokba történő beavatkozást. A rendőrség egy-egy ún. „családi botrány" esetén inkább igyekezett nem beavatkozni, mondván, hogy azok az együttélők belső ügyei. A házastársak, élettársak egymás, vagy gyermekeik elleni támadásait nem tekintették az állam hatóságaira tartozó eseteknek, beleértve a közvádra üldözendő bűncselekményeket is. Társadalmi tabu volt az, hogy a családok ügyei nem tartoznak a nyilvánosságra, még akkor sem, ha nyilvánvalóan vannak bűnelkövetők és áldozatok ezeken a kapcsolatokon belül.

2. Hatályos Büntető Törvénykönyvünk családvédelmi szabályozása

A 2012. évi C. törvény a XX. fejezetben gyűjti össze a gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekményeket. A kiskorú veszélyeztetése, a gyermekmunka, a gyermekvédelmi jelzéssel kapcsolatos kötelezettség megszegése, a kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása, a kiskorú elhelyezésének megváltoztatása, a tartási kötelezettség elmulasztása, a kapcsolati erőszak, a családi jogállás megsértése és a kettős házasság tartoznak ide. Más fejezetben, a XIX.-ben szerepelnek a gyermek nemi fejlődését védő bűncselekmények: a szexuális erőszak, a szexuális visszaélés, a gyermekprostitúció kihasználása, a gyermekpornográfia.

2.1. *Kiskorú veszélyeztetése*[3]

A Btk. 208. §-ának (1) bekezdése esetén a védett jogi tárgy a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi és érzelmi fejlődéséhez fűződő egyéni és társadalmi érdek. Az esetben valósul meg, ha a kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására

3 208. § (1) A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy – ideértve a szülői felügyeletet gyakorló szülő, illetve gyám élettársát, továbbá a szülői felügyeleti jogától megfosztott szülőt is, ha a kiskorúval közös háztartásban vagy egy lakásban él –, aki e feladatából eredő kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi vagy érzelmi fejlődését veszélyezteti, bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(2) Ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, az (1) bekezdés szerint büntetendő az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt
a) bűncselekmény vagy szabálysértés elkövetésére, illetve züllött életmód folytatására rábír vagy rábírni törekszik,
b) bűncselekmény elkövetéséhez felajánl.

irányuló kötelességét súlyosan megszegi az erre jogosult/kötelezett személy. A nevelés a kiskorú fejlődését segítő, tudatos tervszerű tevékenység. A felügyelet a kiskorú magatartásának folyamatos figyelemmel kísérése, rendszeres ellenőrzése, annak érdekében, hogy a kiskorú testi épsége, egészsége biztosítva legyen. A gondozás a kiskorú mindennapos életkörülményeinek biztosítása, élelemmel, ruházattal történő ellátása. Eredménybűncselekmény, az eredmény a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi, érzelmi fejlődésének veszélyeztetése. A veszélyeztetés megvalósulhat éheztetéssel, bántalmazással, tisztántartásának állandó elmulasztásával, gyógyszerei ki nem váltásával. Az értelmi fejlődést veszélyezteti az iskola látogatásától huzamosabb időn belüli visszatartás. Ittas állapotban a családtagok bántalmazása az érzelmi fejlődést veszélyezteti.

A Btk. 208. §-ának (2) bekezdése szerinti kiskorú veszélyeztetése esetén a védett jogi tárgy a kiskorú erkölcsi fejlődése. Ebben az esetben az elkövető bűncselekmény vagy szabálysértés elkövetésére, illetve a züllött életmód folytatására bírja rá vagy törekszik rábírni a 18 év alatti sértettet. A züllött életmód folytatása huzamosabb időn át tartó és erkölcsileg súlyosan kifogásolható életvitel.

A jogalkalmazói gyakorlat sajnos sokszor hibázik e bűncselekmény esetében, amikor elmulasztja halmazatban megállapítani a Btk. 164. § (2)-(4) bekezdése szerinti testi sértést. Az is hibás gyakorlat, ha a kiskorú veszélyeztetését és a kapcsolati erőszakot felejtik el halmazatban megállapítani.[4]

2.2. *Gyermekvédelmi jelzéssel kapcsolatos kötelezettség megszegése*[5]

2024. július 1. napjától lépett hatályba ez a különös részi törvényi tényállás, a miniszteri indoklás szerint azért, hogy a jelzőrendszer hatékonyságát javítsák. A jogszabályban meghatározott veszélyeztető okokra utaló helyzetekről való jelzés elmulasztása válik büntetőjogilag szankcionálhatóvá.

4 Kúria Bfv. I. 737/2020. számú döntése és Legfőbb Ügyészség Fiatalkorúak Büntetőügyeinek Önálló Osztályának Fk.Nf.3543/2020/1.I. számú, 2020. október 20. napján kelt. körlevele egyaránt foglalkozik e kérdéssel.

5 209/A. § Aki a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 17. § (4a)–(4c) bekezdésében meghatározott, a gyermekek veszélyeztetettségével kapcsolatos kiemelt veszélyeztető okra utaló körülménnyel összefüggő kötelezettségét megszegi, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

2.3. *Kapcsolati erőszak*[6]

2.3.1. Előzmények

Magyarországon a 2009. évi LXXII. törvény szólt először Magyarországon a hozzátartozók közötti erőszakról: a bántalmazó által a bántalmazott sérelmére megvalósított, a méltóságot, az életet, a szexuális önrendelkezéshez való jogot, továbbá a testi és lelki egészséget súlyosan és közvetlenül veszélyeztető tevékenység, a bántalmazó által a bántalmazott sérelmére megvalósított, a méltóságot, az életet, továbbá a testi és lelki egészséget súlyosan és közvetlenül veszélyeztető mulasztás. A bántalmazó definíciója a törvény alapján: az a cselekvőképes hozzátartozó, aki a hozzátartozók közötti erőszakot megvalósítja, vagy akire tekintettel a hozzátartozók közötti erőszakot más megvalósítja, feltéve, hogy ezzel a bántalmazó egyetért. Bántalmazott az a hozzátartozó, akinek a sérelmére a hozzátartozók közötti erőszakot megvalósítják. Az Országos Gyermekegészségügyi Intézet 1. módszertani levele családon belüli erőszaknak tekinti, „ha valaki a hozzátartozója biztonságát, testi-lelki épségét veszélyezteti vagy károsítja, önrendelkezésében vagy szexuális önrendelkezésében korlátozza, testi erőszakot követ el vagy annak elkövetésével fenyeget, illetve e személy tulajdontárgyait szándékosan tönkreteszi, s ezzel elviselhetetlenné teszi az áldozat számára az együttélést.”[7]

6 212/A. § (1) Aki gyermekének szülője, továbbá az elkövetéskor vagy korábban vele közös háztartásban vagy egy lakásban élő hozzátartozója, volt házastársa, volt élettársa, gondnoka, gondnokoltja, gyámja vagy gyámoltja sérelmére rendszeresen
a) az emberi méltóságot súlyosan sértő, megalázó és erőszakos magatartást tanúsít,
b) a közös gazdálkodás körébe vagy közös vagyonba tartozó anyagi javakat von el és ezzel a sértettet súlyos nélkülözésnek tesz ki,
ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(2) Aki az (1) bekezdésben meghatározott személy sérelmére rendszeresen követ el
a) a 164. § (2) bekezdése szerinti testi sértést vagy a 227. § (2) bekezdése szerinti becsületsértést, bűntett miatt három évig,
b) a 164. § (3) és (4) bekezdése szerinti testi sértést, a 194. § (1) bekezdése szerinti személyi szabadság megsértését vagy kényszerítést, egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(3) Kapcsolati erőszak elkövetőjével szemben kitiltásnak is helye van.
(4) Az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekmény csak magánindítványra büntethető.

7 Herczog Mária – Kovács Zsuzsanna: *A gyermekbántalmazás és elhanyagolás megelőzése, felismerése és kezelése*. Budapest, OGYEI, 2004, 6. http://www.ogyei.hu/upload/files/A%20gyermekbantalmazas.pdf (2025. 11. 05.)

A 2025. évi XXXV. törvény módosított a 2009. évi LXXII. törvényen az ideiglenes megelőző távoltartás területén. A rendőrség a bántalmazott kérésére, illetve beleegyezésével a határozatot megküldi az illetékes családsegítő szolgálatnak, a gyermekjóléti szolgálatnak abban az esetben, ha a bántalmazott háztartásában kiskorú él. A rendőrség értesítése alapján a távoltartó határozat meghozatalát követő huszonnégy órán belül a családsegítő szolgálat, együtt élő kiskorú hozzátartozó esetében a gyermekjóléti szolgálat köteles a bántalmazottat és a bántalmazót felkeresni és velük segítő kapcsolatot kezdeményezni, illetve a kiskorút veszélyeztető helyzet megszüntetése érdekében intézkedni.

A 2025. évi XXXV. törvény miniszteri indoklása szerint az Áldozatsegítő Központoknak a kapcsolati erőszak kezelésében kiemelkedő szerepe van. Ezért a rendőrség a távoltartó határozatot megküldi az áldozatsegítő központnak. Az ideiglenes megelőző távoltartó határozat birtokában az Áldozatsegítő Központ a bántalmazott egyéni szükségletéhez igazodó, joghoz jutását és érdekérvényesítését elősegítő szolgáltatást tud nyújtani az áldozat számára, amelynek segítségével megalapozott döntést tud hozni a bántalmazás következtében kialakult élethelyzetének rendezését illetően.

2.3.2. A kapcsolati erőszak tényállása

A 2013 óta hatályos kapcsolati erőszak törvényi tényállásának célja a családon belüli erőszak elleni hatékonyabb fellépés biztosítása. E tényállás alapja az együttélők egyenlősége, a mindenki számára biztosított emberi méltóság.

A jogalkotói szándék az volt, hogy egyes, kevésbé súlyos bűncselekményeket, ha azok a családon belüli erőszak fogalomkörébe vonhatóak, súlyosabban lehessen szankcionálni. A bűncselekmény passzív alanya az elkövető gyermekének másik szülője, illetve az elkövetővel az elkövetéskor vagy korábban közös háztartásban vagy egy lakásban élő hozzátartozó, volt házastárs, volt élettárs, gondnok, gondnokolt, gyám vagy gyámolt. A jogalkotó a passzív alanyi kört kibővítette a volt házastárssal, volt élettárssal, gondnokkal, gondnokolttal, gyámmal és gyámolttal, valamint a tettes gyermekének másik szülőjével.

Az (1) bekezdés szerinti fordulat esetében az elkövető az emberi méltóságot súlyosan sértő, megalázó és erőszakos magatartást tanúsít (a. pont), valamint a sértettel közös gazdálkodás körébe vagy közös vagyonba tartozó anyagi javakat vonja el (b. pont). Ezen elkövetési magatartások rendszeres tanúsítása szükséges a tényállásszerűséghez. Az a) pont esetén a bűncselekmény az elkövetési magatartás tanúsításával befejezetté válik. A b) pont esetében a bűncselekmény akkor befejezett, ha a sértett súlyos nélkülözése bekövetkezik

az elkövető magatartása folytán, ennek hiányában kísérlet állapítható meg.

A (2) bekezdésbe foglalt esetben az ott meghatározott bűncselekmények (könnyű testi sértés, minősített könnyű testi sértés, súlyos testi sértés, személyi szabadság megsértésének alapesete, kényszerítés, tettleges becsületsértés) rendszeres elkövetése alapozza meg a bűncselekményt. A rendszeres elkövetés legalább két, rövid időközönkénti elkövetést jelent.

2.4. *Zaklatás*[8]

2008-tól alkalmazható a zaklatás törvényi tényállása a magyar büntetőjogban. A zaklatás a magánélet háborítatlanságát védelmezi büntetőjogi eszközökkel.

8 222. § (1) Aki abból a célból, hogy mást megfélemlítsen, vagy más magánéletébe, illetve mindennapi életvitelébe önkényesen beavatkozzon, őt rendszeresen vagy tartósan háborgatja, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(1a) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki az ellene folytatott büntetőeljárás hatálya alatt
a) azt követően, hogy vele a bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó hatóság a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 51/A. §-a szerinti önkényes kapcsolatfelvétellel szembeni védelemről szóló határozatot közölt, vagy
b) a vele szemben elrendelt távoltartás magatartási szabályainak megszegésével
a sértettel kapcsolatot teremt abból a célból, hogy a sértettet megfélemlítse vagy a magánéletébe, illetve mindennapi életvitelébe önkényesen beavatkozzon.
(1b) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki abból a célból, hogy a sértettet megfélemlítse vagy a magánéletébe, illetve mindennapi életvitelébe önkényesen beavatkozzon, a hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható távoltartásról szóló 2009. évi LXXII. törvény III/A. Fejezete alapján az elítélttel szemben elrendelhető megelőző távoltartás szabályait megszegi.
(2) Aki félelemkeltés céljából
a) mást vagy rá tekintettel hozzátartozóját személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmény elkövetésével megfenyeget, vagy
b) azt a látszatot kelti, hogy más életét, testi épségét vagy egészségét sértő vagy közvetlenül veszélyeztető esemény következik be,
vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(3) Aki a zaklatást
a) házastársa, volt házastársa, élettársa vagy volt élettársa sérelmére,
b) nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére,
c) hatalmi vagy befolyási helyzetével visszaélve, illetve
d) hivatalos személy sérelmére, hivatali tevékenységével össze nem egyeztethető helyen vagy időben követi el, az (1) bekezdésben meghatározott esetben két évig, a (2) bekezdésben meghatározott esetben bűntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(4) Az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki az (1) bekezdésben meghatározott zaklatást tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére követi el, két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A család védelmét annyiban megvalósító bűncselekményről (tényállásról) van szó, hogy a (3) bekezdésben a volt házastárs, volt bejegyzett élettárs vagy volt élettárs szerepel sértettként, illetve, ha a bűncselekményt az elkövető a nevelése, a felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló személy ellen követik el, a zaklatás minősített esete valósul meg. A zaklatás folyamat jellegű *bűncselekmény, rendszeres vagy tartós* háborgatás esetén valósul meg.

A 2024. évi LXIV. törvény kiegészítette a törvényi tényállást azzal, hogy az is büntetendő, aki az ellene folytatott büntetőeljárás hatálya alatt azt követően, hogy vele a bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó hatóság a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 51/A. §-a szerinti önkényes kapcsolatfelvétellel szembeni védelemről szóló határozatot közölt, vagy a vele szemben elrendelt távoltartás magatartási szabályainak megszegésével a sértettel kapcsolatot teremt abból a célból, hogy a sértettet megfélemlítse vagy a magánéletébe, illetve mindennapi életvitelébe önkényesen beavatkozzon.

A 2025. évi XLIX. törvényi módosítás azt is büntetni rendeli, aki abból a célból, hogy a sértettet megfélemlítse vagy a magánéletébe, illetve mindennapi életvitelébe önkényesen beavatkozzon, a megelőző távoltartás szabályait megszegi. Büntetendő az is, ha az elkövető félelemkeltés céljából mást vagy rá tekintettel hozzátartozóját személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmény elkövetésével megfenyeget, vagy azt a látszatot kelti, hogy más életét, testi épségét vagy egészségét sértő vagy közvetlenül veszélyeztető esemény következik be.

A háborgatás zavaró, zaklató jellegű magatartásokat jelöl, akkor tényállásszerű, amennyiben rendszeresen vagy tartósan valósul meg. A rendszeresség rövid időközönként ismétlődő magatartást A bűncselekmény elkövetésével való fenyegetéshez célzat társul: az elkövető a sértettet vagy rá tekintettel hozzátartozóját azért fenyegeti meg, hogy benne a félelem valóban ki is alakuljon. A fenyegetés személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó cselekmény elkövetésére irányul.

Ha a bűncselekményt az elkövető házastársa, volt házastársa, élettársa vagy volt élettársa, ideértve a bejegyzett élettársat vagy volt bejegyzett élettársat is, illetve nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére követi el, minősitett eset valósul meg. Nevelési, felügyeleti, gondozási feladata elsősorban a szülőknek, örökbefogadónak, vagy gyámnak lehet. Illetve azoknak, akiknek ez a foglalkozása. Családjogi jogszabályok, egészségügyi tárgyú jogi normák alapozzák meg a kötelezettségeket. Minősítő körülmény a hatalmi vagy befolyási helyzettel való visszaélés útján elkövetett zaklatás. Szubszidiárius bűncselekményről van szó, csak akkor lehet megállapítani, ha az adott magatartás folytán egyben súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg.

3. Egyes, a család védelmében született új Európai Uniós dokumentumok

Az Európai Bizottság közleménye a gyermekek jogairól[9] 2011-ben a Gyermekjogi Egyezmény végrehajtására született. Ez volt az első átfogó uniós gyermekjogi stratégia. A családot, mint a gyermekek legfontosabb védelmi közegét ismerte el és az állami beavatkozást csak végső esetben javasolta alkalmazni.

2020-ban az Európa Tanács a „jól-léti gazdaság"[10] koncepcióban megfogalmazta, hogy a jólét/jól-lét nemcsak gazdasági, hanem családi tényezőkön is múlik. Kifejtették, hogy az egyéni jólét/jól-lét nagyban függ a család stabilitástól és a szülői támogatástól.

2021-ben az EU gyermekjogi stratégiája[11] a gyermekek jogainak, az áldozattá vált gyermekek helyzetének erősítésére jött létre. Alapját többek között a gyermek jogairól szóló ENSZ-egyezmény és annak három fakultatív jegyzőkönyve adja. Kapcsolódik továbbá az Európa Tanács gyermekjogi normáihoz, valamint a 2016 és 2021 közötti időszakra szóló gyermekjogi stratégiájához. A dokumentum hangsúlyozza, hogy a gyermekek a társadalom legkiszolgáltatottabb tagjai, akik egyedül nem képesek kezelni a társadalmi kirekesztés kockázatát. A gyermekközpontúságot szem előtt tartva, valamennyi érintett hatóságnak és szolgálatnak együtt kell működnie a gyermek védelme és támogatása érdekében, a gyermek mindenek felett álló érdekének megfelelően.

2022. március 8-án az Európai Bizottság új irányelvre tett javaslatot a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről. (Az Európai Parlament 2024 áprilisában elfogadta az irányelvet a nők elleni erőszakkal és a családon belüli erőszakkal szembeni küzdelem érdekében.) Az irányelv célja, hogy Unió-szerte biztosítsa az ilyen típusú erőszakkal szembeni védelem minimális szintjét. Olyan megoldást kerestek, amely konkrét intézkedéseket tartalmaz, hasonlóan az emberkereskedelem, a gyermekek szexuális zaklatása és a terrorizmus áldozatai esetéhez. Az Európai Bizottság szerint a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak büntetőjogi kérdés, az emberi jogok megsértése és a megkülönböztetés egyik formája. A „kapcsolati erőszak" definícióját igy alkották meg: minden olyan erőszakos cselekmény, amely fizikai, szexuális, pszichológiai vagy gazdasági sérelmet vagy szenvedést okoz vagy okozhat, amely

9 An EU Agenda for the Rights of the Child 2011.

10 Council Conclusions on the Economy of Wellbeing 2020.

11 „Putting Children's Interests First" – A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK. Az EU Gyermekjogi Stratégiája COM/2021/142 final.

a családon vagy a háztartáson belül – biológiai vagy jogi családi kötelékektől függetlenül –, illetve a volt vagy jelenlegi házastársak vagy élettársak között történik, függetlenül attól, hogy az elkövető az áldozattal közös lakóhellyel rendelkezik vagy rendelkezett-e vagy sem. Az „áldozat" definíciója igy hangzik: biológiai vagy társadalmi nemtől függetlenül – eltérő rendelkezés hiányában – minden olyan személy, aki közvetlenül az ezen irányelv hatálya alá tartozó erőszakos cselekmények által okozott sérelmet szenvedett el, beleértve az ilyen erőszak gyermek tanúit is. Szükség van arra is, hogy a bűnüldöző és igazságügyi hatóságok számára iránymutatások nyújtására kerüljön sor annak biztosítása érdekében, hogy az áldozatokkal az egész eljárás során megfelelően bánjanak, és hogy a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak eseteit megfelelően kezeljék.

Az irányelv meghatározza a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak áldozatai számára speciális szolgáltatásokat nyújtó támogató szolgálatok konkrét szolgáltatásait, szabályait és egyedi erőforrásait. Megfelelő védelmet és támogatást kell biztosítani a gyermek áldozatok számára, figyelembe véve a gyermek mindenek felett álló érdekét. A szabályok hathatósabb fellépést biztosítanak az online erőszak ellen, az áldozatok védelméhez és a nemi erőszak megelőzéséhez.

2023. október elsejével lépett hatályba az Európai Unió csatlakozása az Isztambuli Egyezményhez[12]. Ez további garanciát jelent a családon belüli erőszak elleni fellépés tagállamokon belüli szakszerű megvalósításához. Hangsúlyozom szakmai állásfoglalásomat, miszerint a családon belüli erőszak áldozata nemtől és kortól függetlenül bárki lehet, így középkorú és időskorú férfi is. Az Opuz v. Turkey ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága elismerte, hogy férfiak is válhatnak családon belüli erőszak áldozataivá, sőt gyakran a gyerekek is áldozatai a jelenségnek, akár közvetlenül, akár közvetve.

2024-ben az Európai Bizottság közleményt adott ki a gyermekek érdekeinek elsődlegességéről és az integrált gyermekvédelmi rendszerek szükségességéről.[13] Az erőszak számos formát ölthet: idetartozik a fizikai vagy lelki erőszak, testi sértés vagy bántalmazás, elhanyagolás vagy gondatlan bánásmód, rossz bánásmód vagy

12 Violence against women – az Isztambuli Egyezmény. (Az Európa Tanács Egyezménye, mely a nők elleni és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szól. Célja a nők elleni erőszak megelőzése és leküzdése, az áldozatok védelme, a családon, a házasságon belüli erőszak megakadályozása. 2011. május 11-én, Isztambulban nyitották meg az egyezményhez való csatlakozás lehetőségét.)

13 Brüsszel, 2024.4.23. COM (2024) 188 final A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK. A gyermekek érdekeinek elsődlegessége: az integrált gyermekvédelmi rendszerekről szóló bizottsági ajánlást kísérő közlemény.

kizsákmányolás minden formája, beleértve a szexuális bántalmazást is, történjen az fizikailag, vagy online, a virtuális világban. Az erőszak magában foglalja a kapcsolati erőszakot, az emberkereskedelmet, a szexuális erőszakot, a nemi alapú erőszakot – beleértve a női nemi szervek megcsonkítását – és a gyermekházasságot, valamint a megfélemlítés és a testi fenyítés valamennyi formáját. A gyermekek emellett hátrányos megkülönböztetésnek és intoleranciának is ki vannak téve, a digitális térben is. A közlemény felhívja a figyelmet arra, hogy 2021-ben az Unióban 114 gyermek vált szándékos emberölés áldozatává. Európában a gyermekek körülbelül 20 %-át éri valamilyen formájú szexuális bántalmazás. A különböző tagállamokban 13 % és 29 % között mozog azoknak a 15 éveseknek az aránya, akik arról számolnak be, hogy gyakran bántalmazzák őket.

A gyermekvédelem az ENSZ-egyezménynek és a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó fenntartható fejlődési menetrendnek is kulcsfontosságú célkitűzése, hogy ti. minden gyermek félelemtől, elhanyagolástól, bántalmazástól és kizsákmányolástól mentesen élhessen. A gyermekvédelem össztársadalmi és ágazatokon átívelő kérdés. A gyermekvédelemért való felelősség számos szereplő – hatóságok, magánszereplők, nemzetközi és civil társadalmi szervezetek – között oszlik meg. A közlemény szerint a tagállamokban hatékonyabb és integráltabb gyermekvédelmi rendszereket kell kiépíteni. A gyermekvédelem össztársadalmi megközelítése kézzelfogható és stratégiai, hosszú távú befektetés, többek között a „hosszú élet jellemezte társadalom" jelenleg zajló kialakulásával összefüggésben.

4. 1291/2023. (VII. 19.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2024–2034) és a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2024–2025. évekre vonatkozó intézkedési tervéről

Magyarországon a 2024–2025. évekre vonatkozó intézkedési terv hangsúlyozza, hogy a gyermek- és fiatalkorúak csoportja veszélyeztetett korosztály, tekintettel az életkorukból fakadó naivitásra, valamint a kamaszkort jellemző, veszélyeket felmérni nem tudó serdülőkori kihíváskeresésre. A fiatal generációk áldozattá és elkövetővé válásának megelőzése érdekében új kommunikációs módszerek segítségével új képzéseket, interaktív bemutatókat, speciális kettős célzatú prevenciós programokat javasol kidolgozni, különös tekintettel a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről szóló 2011/93/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvben foglaltakra.

Újabb fontos felismerés, hogy a fiatalok nagy része a felnőttektől kapott tanácsokat többnyire figyelmen kívül hagyja, és a serdülőkori lázadás időszakában

sokkal inkább hallgat barátaira, kortársaira. A kortársak bevonása ezért óriási lehetőségeket rejt magában, közreműködésükkel a bűnmegelőzési tevékenység eredményesebbé válhat. Szükséges olyan kortárs segítő program fejlesztése és működtetése, amelynek keretében trénereket és a felelősségteljes kortárs szerepkörét betölteni képes fiatalokat képzünk és vonunk be a bűnmegelőzési munkába.

A családok védelmi funkciójának növelése is feladatként jelentkezik az intézkedési tervben. A helyi problémákat és sajátosságokat ismerő helyi szerveket kell támogatni, hogy programokat és projekteket biztosítsanak, amelyekben az arra rászoruló családok megfelelő tanácsokat és segítséget kapnak.

„Biztos Pont Ambulanciák" jönnek létre uniós fejlesztésből (EFOP Plusz) és a kapcsolati erőszak áldozatainak fognak segítséget nyújtani. Az ambulanciák fontos szerepet vállalnak a prevenció terén is, olyan programokat valósítanak meg, melyek célja az áldozattá válás megelőzése, továbbá segítik a gyermekvédelmi jelzőrendszert az esetek felismerésében és hatékony kezelésében.

Az intézkedési terv is felismeri, hogy kiemelten fontos, hogy a gyermekekkel, az idősekkel és az áldozatokkal foglalkozó szakemberek az információkon túl újszerű, a generáció vagy a célközönség igényeihez és sajátosságaihoz igazodó oktatási és kommunikációs kompetenciákkal rendelkezzenek, amelyek képesek az áldozattá és bűnelkövetővé válással szembeni védettség erősítésére. Szükséges a magas szintű bűnmegelőzési szakemberképzés támogatása, ezzel is biztosítva a bűnmegelőzés szakmai tevékenységének minőségét.

5. Összegző gondolatok

A Büntető Törvénykönyvünk miniszteri indokolása kiemeli, hogy a család védelme nem pusztán az egyének, hanem a társadalom alapvető érdeke is. A család a társadalmi együttélés elsődleges közege, ezért a benne megvalósuló visszaélések a közösség egészére kihatnak. A családon belüli bűncselekmények kriminalizálása egyértelmű üzenet a társadalom számára, hogy az erőszak és elhanyagolás elfogadhatatlan. Az indokolás utal arra is, hogy a gyermekek és más sérülékeny személyek védelme összhangban áll az Alaptörvény L) cikkében foglaltakkal, amely szerint a család és a gyermekvállalás a nemzet fennmaradásának alapja. Angyal szerint úgy lehet erősíteni a társadalmat, ha a törvényhozó az egyéb családvédelmi intézkedések mellett a megfelelő büntetőjogi eszközöket is alkalmazza.[14]

14 Angyal i. m. 10.

Régóta hangoztatott álláspontom, hogy nem nélkülözhető a nyomozó hatóság, az ügyészség, a bíróság részéről eljáró szakemberek számára a családon belüli erőszakra vonatkozó speciális tudás megszerzése. A büntetőeljárás során kizárólag olyan szakemberek munkája eredményezi a sértettek védelmét, akik felismerik e bántalmazás specialitásait, az elkövető és áldozat sajátos kapcsolatát, a sértett kiszolgáltatott, függő voltát. A látencia akkor csökkenthető, ha társadalmi és szakmai szinten is ismert tudássá válik mind a sértettek különösen sérülékeny volta, mind az elkövetők áldozataik feletti ellenőrzési igénye.[15] Tudatosítani kell, hogy különös gondossággal kell eljárniuk a jogalkalmazóknak, hiszen kiszolgáltatott és különleges bánásmódot igénylő személyek ügyében járnak el ezekben az esetekben.

15 Domokos Andrea: A kapcsolati erőszak áldozatai. *Belügyi Szemle*, 2024, 72 (1), 27-39.

Mélyhamisítás, mint alapjogi dilemma

Einvág Benjámin Máté
tudományos segédmunkatárs (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

Az intenzívebbé váló közéleti diskurzust egyre inkább jellemzi a folyamatos polarizáció,[1] amikor a tényszerűségbe és különböző hírforrásokba vetett bizalom csökkenése számottevő. A szubjektív valóságot tehát gyakran eltérően értelmező és egymásnak feszülő narratívák alakítják. Ebben a kiélezett – bizonyos értelmezésekben – *post-truth*[2] korszakban a generatív mesterséges intelligencián (GENAI) alapuló digitális technológiák közül a *deepfake* jelenti az egyik legjelentősebb problémát. A *deepfake* technológia nem csupán a tömegtájékoztatás és a nyilvános diskurzus hitelességét áshatja alá, hanem alapjaiban érinti a személyiségi jogokat, az emberi méltóság legbelsőbb magját és a demokratikus intézmények alapvető funkcióit is. A *deepfake* fogalmát a 2024. augusztusában hatályba lépett EU mesterséges intelligencia rendelet (a továbbiakban: AIA.)[3] 3. cikk 60. pontja határozza meg kielégítően: „az MI által generált vagy manipulált kép, audio- vagy videotartalom, amely hasonlít létező személyekre, tárgyakra, helyekre, entitásokra vagy eseményekre, és amely egy személy számára megtévesztő módon autentikusnak vagy valóságosnak tűnne."

A fogalommeghatározásból kiindulva érzékelhető, hogy a *deepfake* technológia jogi megítélése és szabályozása komplex kihívások elé állítja mind a jogalkotókat és jogalkalmazókat egyaránt. A *deepfake*, vagy magyarul mélyhamisítás,

1 Pintér Róbert: Új korszakot nyit-e a mesterséges intelligencia a dezinformációban? *Iustum Aequum Salutare*, 2025, 21 (3), 155.

2 A *post-truth* kifejezés 2016-ban az év szavának választották. A kifejezés olyan korszakot jelül, amikor a tények kevésbé hatnak a közvéleményre, hanem inkább az egyént személyes benyomása, érzelmei és hite vezérlik. Link: https://www.bbc.com/news/uk-37995600 (2025. 11. 08.)

3 Az Európai Parlament és a Tanács 2024. június 13-i (EU) 2024/1689 Rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet) (a továbbiakban: AIA.)

digitális manipuláció segítségével hoz létre valósághűnek tűnő audiovizuális tartalmakat, amelyek létező személyeket, tárgyakat vagy eseményeket imitálnak, s így a közönség számára megtévesztő módon autentikusnak tűnhetnek.

Ezt a technológiát, amelynek gyökerei 2017 decemberéig nyúlnak vissza, kezdetben főként pornográf célokra használták, és az efféle szintetikus videók túlnyomó részét ma is a nem konszenzuális *deepfake* pornográfia teszi ki.[4] Ugyanakkor a szintetikus tartalmak egyre inkább nem ragadnak meg a pornográfia szférájában. A közéletben végbemenő polarizáció hatására a dezinformációs eszközök szeleskörű alkalmazása növekedőben van. A *deepfake* elég gyorsan vált a dezinformáció átütő eszközévé,[5] melyet gyakran a politikai visszaélések területén alkalmaznak.[6] De miért jelent ilyen nagy veszélyt a *deepfake* tartalmak széleskörű terjedése, hiszen a politika történetében mindig is voltak dezinformációs kampányok és törekvések?

Az igazán nagy rizikó, hogy a *deepfake* tartalmak alááshatják a demokratikus működésbe vetett bizalmat, azzal, hogy szándékosan hoznak létre félrevezető tartalmakat a választások befolyásolása érdekében. Politikai ellenfelek, újságírók és más, az adott tartalmat előállító számára kiszemelt közéleti személyiségekkel szembeni lejáratő anyagok gyártása széleskörű bizalmi válságot okozhat.[7]

A technológia mögött álló ún. generatív adverzális hálózatok (GAN) működési elve[8] – amely a *deepfake* technológia mögött álló mesterséges neurális hálózat – tovább fokozza a megtévesztő tartalmak észlelésének nehézségeit, mivel az ilyen rendszerek folyamatos fejlődése következtében az emberi érzékelés számára egyre nehezebb lesz megkülönböztetni a mesterségesen előállított tartalmakat a valódiaktól. A technológia ilyen irányú hasznosítása erőteljesen próbára teszi a demokratikus nyilvánosság ellenállóképességét. Az ártó szándékkal készült hamisított tartalmak elsődlegesen a közéleti-politikai csatározások során kerülnek felhasználásra, így szükségképpen eltérő mércén és szemüvegen keresztül szükséges vizsgálni az ilyen tartalmak jogszerű elkészítését és felhasználását.

4 Pintér i. m. 141.

5 Pawelec, Maria: Deepfakes and Democracy (Theory): How Synthetic Audio-Visual Media for Disinformation and Hate Speech Threaten Core Democratic Functions. *Digital Society,* 2022/1, 1–37.

6 Gosztonyi Gergely – Lendvai Gergely: Deepfake és dezinformáció Mit tehet a jog a mélyhamisítással készített álhírek ellen? *Médiakutató*, 2024, 25 (1), 42.

7 Pintér i. m. 155.

8 Eszteri Dániel: *A deepfake-technológia adatvédelmi értékelése a GDPR tükrében*. In: Aczél Petra – Veszelszki Ágnes (szerk.): Deepfake: A valótlan valóság. Budapest, Gondolat Kiadó, 2023, 142–143.

Mindezekből adódóan a tanulmány célja, hogy a *deepfake* által felvetett alkotmányjogi kérdéseket elemezve áttekintse, hogy milyen feltételekkel részesülhetnek ezen tartalmak alkotmányos védelemben (*de lege lata*), valamint, hogy a jogalkotás milyen irányú és jellegű jövőbeli szabályozási javaslatokkal (*de lege ferenda*) tudná hatékonyabban kezelni e veszélyes jelenséget. A kutatás során arra keresem a választ, hogy a jelenlegi szabályozás megfelelően tükrözi-e a *deepfake* technológia társadalmi és jogi kockázatait, továbbá milyen mértékben lenne indokolt e tartalmak magasabb szintű, akár tiltó vagy korlátozó szabályozása a jogállamiság értékeinek hatékony védelme érdekében.

2. Fogalmi alapok

A *deepfake* tartalmak tekintetében is lényeges megvizsgálni annak kiindulópontját, a tények és vélemények elhatárolásának szabályrendszerét. A vizsgálatot elsődlegesen az alkotmányos alapvetések feltárásával szükséges megkezdeni. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) (a továbbiakban: Alaptörvény, At.) a személyiségi jogok általános anyajogaként jelöli meg az emberi méltóságot, így a különböző – a személyhez kötődő – alapjogok fundamentális védelme ezen anyajogra vezethető vissza. Az At. a Nemzeti Hitvallás tartalmi részeként *expressis verbis* kijelenti, hogy „[V]alljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.". Ezt követően többek között a II. cikk első mondatában rögzíti, hogy „[A]z emberi méltóság sérthetetlen." A VI. cikk (1) bekezdés értelmében „[M]indenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét tiszteletben tartsák. A véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog gyakorlása nem járhat mások magán- és családi életének, valamint otthonának sérelmével.". A IX. cikk (4) és (5) bekezdés így szól: „(4) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére. (5) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni." Az At. számos alkalommal és eltérő környezetben nevesíti az emberi méltóságot, ugyanakkor más és más értelmezési keretrendszerben. Az emberi méltóság nem kizárólag igazodási pont, amelyhez az alapjogsérelmek esetén viszonyulni szükséges, hanem abszolút korlát, aminek tartalmát az emberi méltóság magja, ez em-

beri minőség legbensőbb lényege képezi.[9] A *deepfake* jelenség és gyakorlat az emberi méltóság legbensőbb tartalmával áll konfliktusban. A mérleg másik serpenyőjében elsődlegesen a szabad véleménynyilvánítás áll.

A vélemények, valamint a tényállítások esetében, az e jogot gyakorló személy a véleménynyilvánításhoz való jog védőhálójába kapaszkodik.[10] A 7/2014. (III. 7.) AB határozat megállapítása szerint a véleménynyilvánítás szabadsága kiemelkedő helyet foglal el az alkotmányos alapjogok rendszerében. Ennek oka, hogy ez a jog képezi több más szabadságjog, különösen a kommunikációs alapjogok ún. anyajogát,[11] amelyből ezek a további jogok származtathatók. Az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) azt is rögzítette, hogy e kiemelkedő jelentőségre tekintettel a véleményszabadság korlátozása csak kivételes esetben igazolható. Ebből adódóan a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását szűk körben, szükségesség-arányosság mércének megfelelően kell vizsgálni, továbbá ezen korlátozásokat különösen megszorítóan, szigorúan értelmezve lehet csak elfogadni.[12] Mindazonáltal a véleménynyilvánítás szabadságának korlátját az Alaptörvény egyértelműen körülhatárolja: „A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére."[13]

A mélyhamisítás alkotmányjogi megítélésének kulcsfogalmai közé lehet sorolni a horizontális alapjogvédelmet is. A *Drittwirkung*[14] tételével összhangban a tartalmat előállító és/vagy terjesztő magánfelet ugyanúgy terheli a másik magánfél emberi méltóságának/jó hírnevének, képmás és önrendelkezési jogának tiszteletben tartása**,** mint az államhatalmat. Következésképp, amikor a *deepfake*technológia révén manipulált kép vagy hangfelvétel kerül nyilvánosságra, a közlő fél közvetlenül alkotmányos jogsérelmet idézhet elő. A mélyhamisított tartalommal a cselekmény célzott alanyát az emberi méltóságától megfosztja,

9 Zakariás Kinga Rita: *Az emberi méltósághoz való alapjog, Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat tükrében.* Doktori értekezés, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 2017, 192.

10 Alaptörvény IX. cikk (1) bekezdés.

11 7/2014. (III. 7.) AB határozat [15].

12 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

13 Alaptörvény IX. cikk (4) bekezdés.

14 Gárdos-Orosz Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban*. Budapest, Dialóg Campus, 2011, 45.; valamint lásd: Einvág Benjámin Máté: *Az alkotmányjog horizontális hatálya az Európai Unió Mesterséges Intelligencia rendeletének viszonyrendszerében.* In: G. Karácsony Gergely (szerk.): Emberközpontú szabályozás a digitális világban: A technológiai innovációk hatása az emberi jogokra és a jogalkotásra. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2024, 33–48.

ezáltal az emberi minőségéből eredő szubsztanciából kiemeli. Ebben a helyzetben az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége egyértelműen kiterjed a magánfelek között keletkezett jogviszonyra. Ennek keretében az államnak helyre kell állítania a sértett fél oldalán bekövetkezett személyiségtől való megfosztást.[15] A jelenlegi egyik alkotmánybírósági eszköztár, a már fentebb hivatkozott, 7/2014. (III. 7.) AB határozat által rögzített szükségesség-arányosság mérce önmagában nem elegendő, mert e teszt eredendően klasszikus, egydimenziós véleményszabadságkorlátozásokra alkalmazható és – álláspontom szerint – nem képes kezelni a *deepfake*technológia által többszörösen kumulatív sérelmet okozó kárt. Az Alkotmánybíróság másik, a választási vitákban alkalmazott tesztje, amely alapján kétes esetben a közlést inkább véleménynek kell tekinteni[16], valamint a bizonyíthatósági teszt szintén nem alkalmas, mert a manipulált audiovizuális tartalom tényszerű látszatot kelt, és a befogadó nem képes elhatárolni a fikciót a valóságtól.

A *deepfake* jelenséggel összefüggő problémahalmaz többdimenziós. Egyrészt beszélhetünk a mélyhamisító véleményszabadságáról,[17] a *deepfake* alanyát képező személy emberi méltóságának sérelméről és a *deepfake* tartalmat fogyasztó növekvő bizonytalanságáról. A befogadó szempontját figyelmen kívül hagyva nem lehet megérteni magát a mélyhamisítást. Ugyanis, amennyiben olyanoktól származnak ezen hamisított tartalmak, akik iránt a befogadó hűséges, akkor a befogadó előzetes véleménye miatt könnyebben elhiszi annak tartalmát.[18] A *deepfake* tartalmak megfelelő regulázása nem csupán annak alanyát képező személy, hanem a tartalmat fogyasztó jogait és érdekeit is védi.

Következésképpen az alkotmányjogi diskurzus legsúlyosabb mércéje az emberi méltóság. Ezen alapjog biztosíthatja, hogy a *deepfake*technológia által generált tartalmak által okozott többrétegű sérelmek ne maradjanak jogi védelem nélkül, miközben a véleményszabadság sem válik parttalan legitimációs eszközzé. A Rixer Ádám által megfogalmazott, „az állam diszfunkcionális jogszabályi környezetért való felelőssége" abszolút érzékelhető jelen jogszabályi környezetben.[19] Nem csupán arról van szó, hogy nincsenek szabályok, hanem

15 Zakariás Kinga a német *Objektformel* recepciója alapján rögzíti, hogy az emberi méltóság sérelme akkor valósul meg, ha a hatalom az egyént „puszta eszközzé" alacsonyítja, s ezzel „alanyi minőségét és jogállását megkérdőjelezi". Zakariás i. m. 142.

16 3107/2018. (IV. 9.) AB határozat [28–29].

17 Valamint a műveszti szabadságról.

18 Krekó Péter: *Tömegparanoia 2.0 – Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció.* Budapest, Athenaeum, 2023.

19 Rixer Ádám. Az állam felelősségének egyes kérdései. *De Iurisprudentia Et Iure Publico.* 2011, 5 (1), 124–127.

arról, hogy a meglévő szabályok nem képesek kezelni a *deepfake* által keltett tényszerű látszatot.

3. Tények és vélemények elhatárolása

3.1. *Deepfake mint közlés*

Tegyük fel a kérdést, hogy a *deepfake* technológia mint eszköz tekinthető-e eredendően jónak vagy rossznak? Az eszköz felhasználásának etikai megítélése nagyban függ a használat céljától és tartalmától. Az oktatási vagy szórakoztatási céllal készült[20] mélyhamisított tartalmak ma nem számítanak üldözendő gyakorlatnak. A mélyhamisított tartalmak előállítása mindazonáltal nem lehetséges a tudatosság nélkül. Mind a technológia felhasználásának módja, mind pedig az előállított tartalom terjesztése kizárólag tudatosságon – a büntetőjogi dogmatika kontextusában egyenes szándékon – alapulhat. Ennek megfelelően a mélyhamisító nem hivatkozhat technikai automatizmusokra vagy puszta kreatív kísérletezésre. Miközben digitális képmásokkal és hangokkal a valóságot művészi pontossággal imitálja és újraképezi, ezzel egyidejűleg szükségképpen azzal a szándékkal, hogy a létrehozott tartalmat a befogadó valóságosként érzékelje.[21] E tudatos elem alakítja a mélyhamisítást az emberi méltóságot sértő cselekménnyé és vonja a készítőt abba a normatív térbe, amelyben az emberi méltóság abszolút korlátként megjelenik. Így válik a technológia semleges eszközből jogi és erkölcsi mércévé. Pontosan megmutatja, ki használja a technológia adta lehetőségeket felelősségteljesen, és ki él vissza vele mások méltóságát súlyosan sértő manipuláció képében.

A mélyhamisításban rejlő értéktöbblet vagy értékrombolás kizárólag a készítő tudatosságán múlik, amely közvetlenül továbbvezet ahhoz a dogmatikai kérdéshez, hogy a közlés milyen minőségben jelenik meg a nyilvánosság előtt.

20 Lendvai Gergely Ferenc: *Deepfake a szólásszabadság tükrében – reflexiók a jog perspektívájából*. In: Aczél Petra – Veszelszki Ágnes (szerk.): Deepfake: A valótlan valóság. Budapest, Gondolat Kiadó, 2023, 123. Megj,: Míg korábban egy manuálisan vagy analóg technológiával összeállított pl. szemléltetési célú fotómontázson vagy filmkockákon egyértelműen látszott az összevágás, a mai digitális technológia mellett valósághű képek, filmek készülnek. Kérdés, hogy az oktatás vagy szórakoztatás kontextusában az emberi méltóság sérelme megvalósulhat-e. A bűvészről mindenki tudja, hogy trükközik, de a mai szórakoztatásban ez is összemosódhat.

21 Mindazonáltal az oktatás és a szórakoztatóiparban jóhiszeműen történő alkalmazás során vélelmezhető, hogy a befogadó tisztában van az audiovizuális tartalom nem valóságos tulajdonságáról.

Amennyiben a manipulált tartalom a befogadó számára objektív tényközlésként jelenik meg, akkor tényállításként kerül mérlegelésre, ha viszont kifejezetten értékítélethordozó (pl. mém), vagy egyértelműen képtelen tartalmat közvetít, akkor a véleménynyilvánítás tágabb alkotmányos oltalma alatt áll. A *deepfake*technológiával előállított tartalom jogi besorolása tehát szükségképpen a készítő szándékának és a konkrét produktum befogadói értelmezésének egyedi vizsgálatán alapul.[22]

3.2. *Polgári jog és büntetőjog eszköztára*

Az At. nem nevesíti egyértelműen, hogy mi tartozik a tényállítások vagy vélemények sorába. Ezt a distinkciót a polgári-, valamint a büntetőjog végzi el. A 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (a továbbiakban: Ptk.), valamint a 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban: Btk.) szabályozási struktúrája világosan jelzi, hogy a magyar jogalkotó a tényállításokkal kapcsolatban egyértelműen objektív mércét állít fel, míg a vélemények tekintetében nagyobb mozgásteret biztosít. A Ptk. rendelkezései értelmében a jóhírnév megsértése kizárólag akkor állapítható meg, ha valaki objektíven bizonyítható módon valótlan tényt állít vagy híresztel, illetve valós tényt olyan módon tüntet fel, amely alkalmas mások jóhírnevének megsértésére. A vélemény ezzel szemben nem minősül automatikusan jogsértőnek, mert a jogalkotó szándéka szerint a szubjektív értékítéletek kimondása főszabályként a véleménynyilvánítás szabadságának részét képezi, és csak kivételes esetben, ha indokolatlanul súlyos sérelmet okoz, kerülhet polgári jogi felelősség körébe.[23] Ezzel párhuzamosan a Btk. még konkrétabban és szűkebben közelíti meg a tényállítás és vélemény elhatárolását, hiszen a büntetőjogi felelősség megállapításához eleve szigorúbb standardot alkalmaz. A rágalmazás tényállása alapján kizárólag objektív tényállítás vagy arra közvetlenül utaló kifejezés lehet büntetendő, ha az a sértett becsületének csorbítására alkalmas, míg a becsületsértés esetén akár a puszta vélemény, azaz a tényállítás hiánya mellett is megállapítható lehet a felelősség, amennyiben a közlés kellően súlyosan és nyilvánvalóan becsmérlő.[24] A két szabályozási környezet összevetése alapján megállapítható, hogy a jogalkotó tudatosan eltérő mércét alkalmaz. Míg a polgári jog területén tágabb teret enged a véleménynyilvánításnak, addig a büntetőjog – az *ultima ratio* elvéből következően – csak azokat a cselekmé-

22 Lendvai i. m. 123.
23 Ptk. 2:45. §
24 Btk. 226–227. §

nyeket rendeli szankcionálni, amelyek az emberi méltóságot súlyosan sértik, és így átlépik annak alkotmányos védelem által kijelölt határait.

A hatályos Ptk. és Btk. szabályozása tartalmilag első látásra megfelelő eszköztárat kínál a *deepfake* tartalmak kezelésére, ugyanakkor több, kritikus ponton sem alkalmas e technológia által generált komplex kihívások hatékony kezelésére. A Ptk. rendelkezései szerint (2:45. §) a becsület és jóhírnév megsértéséhez objektíven bizonyítható tényállítás szükséges,[25] amely viszont a *deepfake* tartalmak természeténél fogva – különösen azok hitelességét és gyors terjedését figyelembe véve – jelentős bizonyítási nehézségekbe ütközik. Az objektív bizonyítás követelménye gyakran teljesíthetetlenné válhat, hiszen a digitálisan manipulált tartalmak esetében sok esetben éppen az okoz sérelmet, hogy a közönség számára ezek megtévesztően autentikusnak, valósághűek,[26] így a valótlan tényállítást önmagában alátámasztani kifejezetten nagy kihívás.

A Btk. (rágalmazás – 226. § és a becsületsértés – 227. §) szintén elégtelen választ ad a problémára. Bár a rágalmazás tényállása alkalmasnak látszik az objektíven hamis tényállítások elbírálására, a *deepfake* tartalmak hitelessége és megtévesztő jellege miatt a jogalkalmazó számára komoly kihívást jelent annak eldöntése, hogy a készítő szándéka a valótlan tényállítás közlésére irányult-e, és hogy a tartalom alkalmas-e büntetőjogi relevanciával bíró sérelem előidézésére.[27] Az állítás objektív tényként való feltüntetése a *deepfake* videók legfőbb veszélye, nem pedig a sértő vagy gyalázkodó (*insulting*) jelleg. Így a hagyományos becsületsértés tényállása – amely elsősorban a becsmérlés szankcionálására szolgál – nem alkalmas a *deepfake* kapcsán keletkező jogsérelem lefedésére.[28] Ebben az értelemben tehát a *deepfake* tartalom főként azért káros, mert a közönség (vagy akár maga a sértett is) reális – tényszerű – leleplezésként értelmezi, és nem pusztán az ártó szándékú megnyilvánulás manifesztációja.[29] Önmagában a polgári- és büntetőjog hatályos rendelkezései nem képesek kielégítően kezelni a *deepfake* által okozott jogsérelmeket, mivel azok tartalmilag nem veszik kellő mértékben figyelembe a technológia természetét, az objektív bizonyíthatóság nehézségeit, valamint a manipuláció megtévesztő jellegét.

25 Görög Márta: *A személyiség védelme a becsület és a jóhírnév vonatkozásában.* In: Csehi Zoltán – Koltay András – Navratyil Zoltán (szerk.): A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2014, 164.

26 Herke Csongor: A bizonyítékok újraértékelése: a deepfake technológia hatása a büntető igazságszolgáltatásra. *Magyar Jog*, 2024, 71 (6), 326.

27 Herke i. m. 321.

28 George, Abigail: Defamation in the Time of Deepfakes. *Columbia Journal of Gender and Law,* 2024, 45 (1), 131.

29 George i. m. 130.

Míg tehát a tényállítás bizonyítás tárgya lehet, addig a vélemény szubjektív, így annak valóságtartalma nem vizsgálható.

3.3. *Szabályozási környezet és a gyakorlat összevetése*

A tényállítások és vélemények közötti jogi elhatárolás kérdése összetett jogdogmatikai és alkotmányjogi kihívásokkal terhelt. Forrai Gábor rámutat, hogy a gyakorlatban alkalmazott objektív–szubjektív megkülönböztetés alapja erősen vitatható és alternatívaként egy episztemikus megközelítést javasol, amely szerint a határvonalat egy idealizált ún. 'standard olvasó' perspektívájából kell meghúzni.[30] Ez a standard olvasó egy konstruktív jogi fikció, akinek a tudati állapotát vizsgálva eldönthető, hogy egy adott közlés objektíven bizonyítható tényállítás, személyes értékítélet vagy vélemény, amely nem esik a bizonyíthatóság követelményének hatálya alá. E megközelítés egyértelmű előnye, hogy képes megragadni a befogadó episztemikus[31] helyzetéből fakadó jogi relevanciákat, ugyanakkor alkalmazása a bírói gyakorlat számára kihívásokat is jelenthet. Blutman László szerint a jelenlegi magyar joggyakorlat jelentős bizonytalanságot mutat a tényközlés és a vélemény elhatárolása során. Blutman elemzése alapján a bírói gyakorlat főként a tényszerűség, a bizonyíthatóság és az egzaktság kritériumaira támaszkodik, ám ezek nem alkalmazhatók egységesen minden esetben, mivel a valósághoz való kapcsolódás mértéke gyakran igen közvetett és értelmezésfüggő lehet.[32] A *deepfake*-technológia által előállított tartalmak esetében ez a bizonyíthatósági dilemma fokozottan jelentkezik, mivel a technológia képes olyan élethű hamis tartalmak létrehozására, amelyeknél a hagyományos bizonyítási módszerek (pl. tanúk meghallgatása, közvetlen bizonyítékok értékelése) elégtelennek bizonyulhatnak. Blutman kritikájának lényege tehát, hogy a tényközlés fogalma olyannyira bizonytalan és relativizálható, hogy az Alkotmánybíróság is elismerte, hogy a politikai viták során az egyes tényállításokat bizonyos kontextusban akár véleményként is lehet értelmezni, és fordítva, így az alkalmazott tesztek következetessége gyakorlatilag lehetetlen feladat elé állítja a jogalkalmazót.[33]

30 Forrai Gábor: A tényállítás–vélemény megkülönböztetés dialógus-játék modellje, Dialógus-Játék Modellje. *Iustum Aequum Salutare,* 2017, 13 (2), 35.

31 Ismereten alapuló.

32 Blutman László: Tényközlések kontra vélemények: az elhatárolás problémái. *Magyar Jog*, 2023, 70 (5), 286–292.

33 3466/2020. (XII. 22.) AB határozat [42].

Koltay András ugyanakkor alkotmányjogi megközelítést alkalmaz. Elemzésében a közügyek vitáinak szabadsága, valamint a véleményszabadság és az emberi méltóság közötti törékeny egyensúly megteremtését vizsgálja és hangsúlyozza, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján a vélemények kiemelt védelmet élveznek – különösen közszereplők vonatkozásában – és csak abban az esetben korlátozhatóak, ha azok az emberi státuszt alapjaiban tagadó szélsőséges megnyilvánulások körébe esnek.[34] Álláspontja szerint az Alkotmánybíróság gyakorlata tehát kontextuális értelmezésre kötelezi a jogalkalmazókat, kiemelve, hogy a tények és vélemények elhatárolása nem lehet mechanikus, hanem a közlés teljes tartalmi, cél- és kontextuális vizsgálatát igényli, ezáltal pedig folyamatosan az emberi méltóság és a véleményszabadság közötti alkotmányos kollízió feloldásának feladatát rója a jogalkalmazóra.[35]

A kirajzolódó kép azt mutatja, hogy a tényállítások és vélemények elhatárolásának gyakorlata a mai magyar jogrendszerben komoly módszertani és dogmatikai bizonytalanságokkal terhelt. Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatában a politikai viták során még a súlyosan sértő vagy erőteljes kifejezések sem automatikusan alapoznak meg jogi felelősséget, kivéve, ha azok az emberi méltóság legbensőbb magját érintik.[36] Ez a megközelítés azonban csak részben képes feloldani a tényállítás és vélemény elhatárolásának gyakorlati bizonytalanságait, ugyanis az emberi méltóság belső magjának sérelme esetében is fennáll a kérdés, hogy mely esetekben válik egy vélemény tényállítássá, vagy fordítva.

Álláspontom szerint a bírói gyakorlat és az Alkotmánybíróság érvelése egyaránt kritikával illethető abban a tekintetben, hogy sokszor túlzottan tágan, kontextuálisan és esetről esetre döntenek arról, hogy mikor minősül egy közlés tényállításnak vagy véleménynek.[37] Ez a bizonytalanság különösen a bizonyíthatósági teszt alkalmazásánál mutatkozik meg, amely – Blutman kritikáját követve – sok esetben túlzottan relativizálható, és gyakran elveszíti azt a képességét, hogy hatékony jogi mérceként szolgáljon.[38] A probléma tehát

34 Koltay András: *A közügyek vitáinak szabadsága és a személyiségi jogok védelme az Alaptörvény hatálya alatt.* In: Varga Réka – Mázi András (szerk.): 10 éves az Alaptörvény: „Szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között": ünnepi tanulmányok. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2022, 203.

35 Koltay (2022) i. m. 203

36 7/2014. (III. 7.) AB határozat [43-46].

37 Ugyanakkor alapvetően az esetről esetre való döntés nem önmagában jelent problémát. A nagyobb gond az ellentmondásos, kiszámíthatatlan gyakorlatot eredményező, akár önkényes jogértelmezésnek is teret engedő határozatok. Tehát a szilárd jogdogmatikai alapok éppúgy fontosak, mint a rugalmas, eseti döntésekre való nyitottság.

38 Blutman i. m. 286.

a joggyakorlat és a szabályozási környezet közötti strukturális feszültségben rejlik, mivel a bíróságok és az AB kontextuális, tág összefüggéseket figyelembe vevő elemzése éppúgy erénye, mint gyengéje a jelenlegi gyakorlatnak.

A *deepfake* tartalmak által generált problémák kezelése érdekében elengedhetetlen a tényállítás és vélemény elhatárolására vonatkozó szabályozási standard finomhangolása. Egy ideális alapjogi teszt integrálná a kialakuló alkotmánybírósági gyakorlatot és kiegészülne az AIA-ből fakadó kötelezettségekkel,[39] világos, átlátható követelményeket előírva a mesterséges intelligencia által létrehozott tartalmak számára. Ezzel párhuzamosan a jogalkotásnak azt is világosan deklarálnia kellene, hogy a *deepfake* tartalmak – még véleményszerű megjelenítés esetén is – különös bizonyítási szabályok alá essenek, hiszen ezek a manipulált tartalmak – ahogy fentebb kifejtésre került – inherensen alkalmasak a tényállítás látszatának megteremtésére. Ezáltal megvalósulhatna egy hatékonyabb jogvédelmi eszközrendszer, amely egyidejűleg képes biztosítani a véleményszabadság alkotmányos védelmét és általánosan a személyiségi jogok hatékony érvényesítését a digitális manipuláció új kihívásaival szemben.

4. A Collingridge-paradoxon[40]

A *deepfake* technológia jogi szabályozásának és megfelelő definiálásának szükségessége a Collingridge-paradoxonnal (vagy Collingridge-dilemma) könnyen szemléltethető. A kutatás központi kérdésére projektált értelmezés keretében a paradoxon alapján a technológiai fejlődés exponenciális üteme ütközik a jogszabályok lassú és inkrementális változásával. A hagyományos szabályozási keretek nem képesek lépést tartani az innovációval, ami szabályozási hézagokat és *ad hoc* jogalkalmazást eredményezhet.

A véleménynyilvánítás és a szólásszabadság kapcsán a jogrendszer hagyományosan a tényállítás és a vélemény közötti különbségtételre épít, amely alapján eltérő jogvédelmi szinteket határoz meg. Alapjogi konfliktusok esetén pedig ezen megkülönböztetés segítségével törekszik az emberi méltóság és a véleményszabadság közötti érzékeny egyensúly fenntartására. A *deepfake*-tech-

39 AIA. 50. cikk (4) bekezdés.

40 A Collingridge-paradoxon a technológiai szabályozás elméletének egy központi problémája, amelyet David Collingridge brit technológiafilozófus mutatott be. Lásd: Collingridge, David: *The social control of technology.* New York, St. Martin Press, 1980. Két fő problémát foglal magában: információs probléma: a technológia társadalmi hatásait nehéz előrejelezni, amíg az nem terjedt el széles körben; hatalmi probléma: ha a technológia már elterjedt, nehéz korrigálni vagy szabályozni annak káros következményeit.

nológia azonban éppen e tradicionális dogmatikai építmény alapjait ingatja meg, hiszen a mesterségesen létrehozott tartalmak elsődleges veszélye abban rejlik, hogy tényszerűség látszatát keltik, s nem csupán véleményszerűen, hanem objektívnek mutatkozó tényállításként károsítják az egyének személyiségi jogait és ezzel a közbizalomra épülő demokratikus diskurzus integritását is.[41] Az ilyen tartalmak által előidézett problémák kezelésére a hagyományos szabályozási keretek, különösen a polgári jogi (becsület és jóhírnév védelme) és a büntetőjogi (rágalmazás, becsületsértés) eszközök nem alkalmasak, mivel e szabályok nem tükrözik a technológiai fejlődés által előidézett új típusú károkozás sajátosságait és komplexitását.

Ebből fakadóan az alkotmányjogi szemlélet szükségszerűen előtérbe kerül. A jogalkotás figyelmének középpontjában kell lennie az alapjogok ütközésének a kiegyensúlyozása, annak érdekében, hogy megőrizze a jog rezilienciáját nem csupán a *deepfake*, hanem más felforgató technológiákkal szemben egyaránt. Az *ex ante* szabályozási lépések alkotmányosan aggályosak lehetnek, amennyiben a szabályozás aránytalanul korlátozza a véleményszabadságot vagy a technológiai innovációt és a vállalkozás szabadságát. Ezzel szemben egy *ex post* beavatkozás az alapvető jogok, például az emberi méltóság vagy becsület és jóhírnév védelmének hatékony érvényesülését veszélyeztetheti. Az alkotmányjog számára e dilemma feloldása kulcskérdés, mivel a szabályozás időzítése egyszerre érinti az alkotmányos jogok védelmét és a technológiai fejlődés szabadságát. Emiatt a jövőbeni szabályozásnak olyan anticipatív alkotmányos mércét szükséges kialakítania, amely egyszerre biztosítja az *ex ante* jellegű preventív eszközök (például átláthatósági követelmények, tartalomjelölési kötelezettségek) és az *ex post* felelősségi mechanizmusok (például gyorsított bírói eljárások, kártérítési szabályok) alkalmazását úgy, hogy az alapvető jogok védelme és a technológiai innováció szabadsága közötti érzékeny egyensúly fennmaradjon. Ezen dilemma feloldását igyekszik az AIA eszközölni az alapjogi hatásvizsgálatok[42] (*impact assessment*), valamint a szabályozói tesztkörnyezetek (*regulatory sandbox*) kialakításával.[43]

A Collingridge-paradoxonból fakadó következtetés tehát az, hogy a jogalkotónak és jogalkalmazónak a tradicionális dogmatikán alapuló lassú szabályozási gyakorlat helyett új, rugalmas, adaptív szabályozási stratégiákra kell áttérnie

41 Mráz Attila: *Deepfake, demokrácia, kampány, szólásszabadság.* In: Török Bernát – Ződi Zsolt (szerk.): Mesterséges Intelligencia szabályozási kihívásai. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 249.

42 AIA. 27. cikk.

43 AIA. Preambulum (138), (139) bekezdés; VI. fejezet.

– hasonlóan az AIA követelményeihez –, amelyek képesek a technológia folyamatos változásaira reagálni. Ehhez elengedhetetlen az alapjogvédelem strukturális újragondolása is, különös tekintettel a horizontális alapjogvédelmi dimenzióra.[44] A jogalkotónak világosan kell látnia, hogy a tradicionális *ex post* jogi felelősségi mechanizmusok önmagukban nem elégségesek, mert nem képesek kellő gyorsasággal és hatékonysággal reagálni a technológiai innováció által generált társadalmi kihívásokra. Ugyanakkor az *ex ante* jellegű szabályozás is hordoz alkotmányos kockázatokat, így a jogalkotás számára egy kiegyensúlyozott középút megtalálása lenne létfontosságú.

5. Záró gondolatok

A tények és vélemények elhatárolására épülő dogmatikai rendszer, valamint a klasszikus alapjog-korlátozásra alkalmazott tesztek a tanulmány születésének pillanatában nem elégségesek a *deepfake* technológia által előidézett komplex alapjogi sérelmek kezelésére. A jelenleg hatályos jogszabályi környezet és egyelőre a konkrét, *deepfake*-kel összefüggő joggyakorlat hiánya jelzik, hogy a jogalkotásnak egy új, a technológia sajátosságaira reflektáló megközelítést is ki kell alakítania. Mindezek hiányában a jogalkotó nem lesz képes hatékonyan megvédeni sem az Alaptörvény által garantált alapvető jogokat, sem a demokratikus diskurzus integritását.

A jogalkotási kötelezettségen túl, vagy azt kiegészítendő, egy új, négyfázisú alapjogi teszt koncepciójának a bevezetése is szükséges lenne, amelynek alapjait megkíséreli bemutatni e tanulmány. A teszt egy olyan alapjogi mérlegelési keretet szeretne kifejteni, amely túllép a meglévő sémákon és képes a technológiai innováció és az alapjogvédelem közötti kényes egyensúlyt helyreállítani. E teszt elsődleges zsinórmértéke az Alaptörvény II. cikkében rögzített emberi méltóság sérthetetlensége. A javasolt megközelítés épít a német Mephisto-ügy tanulságaira egyaránt.[45] A német Alkotmánybíróság e döntésben kimondta, hogy a művészi (egyszersmind véleménynyilvánítási) szabadság nem adhat korlátlan felmentést mások személyiségi jogainak megsértésére.[46] E prece-

44 A jogalkotónak új eszközöket szükséges alkalmaznia a technológia kihívásainak kezelésére. Az „új technológiákról új módon kellene gondolkodnunk." - véli Fleck Zoltán. Fleck Zoltán: *Mi a kihívás a jogban?* In: Gyekiczky Tamás (szerk.): Határtér. Digitális kihívások a jogban. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2021, 47.

45 30 BVerfGE 173 (1971).

46 Sápi Edit – Halász Csenge: Mephisto hamarosan ötvenéves, Az alkotás és a véleménynyilvánítás szabadságának szerzői és személyiségi jogi ütközéspontjai. *In Medias Res,* 2021, 10 (1), 139–141.

densértékű döntés alapján a *deepfake* tartalmak alkotmányos megítéléséhez is nélkülözhetetlen egy többlépcsős, differenciált mérlegelési mechanizmus kidolgozása, amely képes a technológia sajátosságai okán fellépő kumulatív sérelmek pontos azonosítására és hatékony kezelésére.

Az említett négyfázisú alapjogi teszt koncepciója a következőképpen – egymásra támaszkodva – épülne fel.

Az *'első fázis'* az AI-eredet azonosítása (valamint a mögöttes, meghúzódó szándék), melynek során szakértői vagy digitális eszközökkel egyértelműen meg kell állapítani, hogy a kifogásolt tartalom mesterséges intelligencia felhasználásával készült-e. Ez – összhangban az EU AIA előírásaival – előfeltétele annak, hogy az AB az adott közlést/tartalmat megfelelően értékelhesse. Ez a fázis azért is kulcsfontosságú, mert a *deepfake*-eredet megállapítása aktiválja a speciális, szigorúbb vizsgálatot és megkülönbözteti ezeket az eseteket a hagyományos ügyektől.

A *'második fázis'* a befogadói perspektíva vizsgálata, amely során az AB-nak elemeznie kell, miként értelmezné egy átlagos befogadó (standard olvasó – Forrai Gábor koncepciója alapján) a kérdéses tartalmat. Itt nem csupán a szerző szándéka számít, hanem az is, hogy a *deepfake* objektív szemlélő számára valóságként hat-e. Ennek megfelelően, ha a manipulált tartalom tényszerűnek tűnik, tényállításként kell kezelni, míg, ha nyilvánvalóan ironikus, művészi vagy eltúlzott jellege folytán távol áll a valóság látszatától, akkor véleménynyilvánításként értékelendő.

A *'harmadik fázis'* az alapjogi sérelem konkrét detektálása, amelynek során pontosan meg kell határozni, hogy a *deepfake* tartalom alkalmas-e az érintett emberi méltóságának súlyos megsértésére – például azáltal, hogy tárgyiasítja a személyt,[47] vagy valótlan tények terjesztésével jelentős mértékben csorbítja és sérti becsületét, jóhírnevét, illetve magánéletét.

A *'negyedik fázis'* az alapjogi kollízió mérlegelése, azaz a véleményszabadság ütköztetése az emberi méltósághoz való joggal. Ezen utolsó ponton döntő szempont az okozott sérelem súlya. Amennyiben a *deepfake* tartalom az érintett személy integritását súlyosan sérti, őt tárgyiasítja, vagy jelentős mértékben degradálja, úgy a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozható. E korlátozásnak természetesen szükségesnek és arányosnak[48] kell lennie az emberi méltóság védelme érdekében.

47 A 2025. május 19. napján hatályba lépett az Egyesült Államokban a „Take it down Act" új szövetségi törvény, amely kötelezi az online platformokat az embert tárgyiasító tartalmak eltávolítására. https://www.whitehouse.gov/articles/2025/05/icymi-president-trump-signs-take-it-down-act-into-law/ (2025. 11. 24.)

48 Ezen utolsó pontban a klasszikus szükségesség-arányosság teszt alkalmazása indokolt.

Mindezeken felül javasolt továbbá a bizonyítási teher megfordítása az egyes peres eljárásokban. A *deepfake* által okozott információs aszimmetriából adódóan a sértett fél rendszerint képtelen bizonyítani a manipuláció tényét, ezért az emberi méltóság tényleges védelme érdekében indokolt, hogy a *deepfake* tartalom előállítójára háruljon annak igazolása, miszerint a vitatott felvétel nem jogsértő, valamint nem manipulált. E megoldás korrigálná a kialakult információs aszimmetriát és tényleges esélyt adna az érintettek jogainak érvényesítésére, összhangban az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségével. Álláspontom szerint a felvázolt koncepciók egy olyan hibrid modellt körvonalaznak, amely integrálja az EU kockázatalapú, platformközpontú szabályozási szemléletét, valamint a bírósági joggyakorlat számára egy, a *deepfake* specifikumaira szabott, új alapjogi tesztet és eljárásjogi garanciát is kínál. Ezáltal egy olyan hatékony jogvédelmi rendszer jöhet létre, amely egyszerre képes biztosítani a véleményszabadság alkotmányos védelmét és a személyiségi jogok érvényesülését a digitális manipuláció új kihívásaival szemben, növelve a jogrendszer rezilienciáját és a jogállami intézményekbe vetett társadalmi bizalmat.

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás elmélete és gyakorlata

Mauritius választójogának kisebbségek képviseletét elősegítő szabályozása

Farkas György Tamás
adjunktus (KRE ÁJK)

Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozások elméleti csoportosításának lehetőségeit és ezen elméleti háttér alkalmazásával bemutasson egy, a világon egyedülálló kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozást, Mauritius választójogát, különös tekintettel az ún. *best loser system* megoldásra.

Mauritius lakosságát politikai értelemben az alkotmány által nevesített négy közösség alkotja: a hindu, a muszlim, a kínai, valamint az úgynevezett általános népesség (*general population*). A szigetország nagyságrendileg fele, 50,3%-a hindu, 16,1%-a muszlim, 2,9%-a kínai.[1] Emellett negyedik közösségként a mauritiusi alkotmány nevesíti az úgynevezett általános népességet, mely tulajdonképp azokat foglalja magában, akik egyik nevesített közösségbe sem tartoznak, illetve nem kívánnak tartozni. Az általános népesség elsősorban az afrikai, francia és egyéb vegyes származású népességet, valamint származásra tekintet nélkül a kereszténységet foglalja magában.[2] Az általános népesség az összlakosság 30,7%-át fedi le.[3]

1 Ld.: Mathur, Raj: Parliamentary Representation of Minority Communities: The Mauritian Experience. *Africa Today,* 1997, 44 (1), 61.

2 Mauritius delegációja az ENSZ Rasszizmus és Diszkrimináció ellenes Bizottságában (CERD) jellemezte ekként az általános népességet 1996-ban az 1174. találkozón. Ld.: CERD/C/SR.1174 számú dokumentum 3–4. online elérhető: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2FC%2FSR.1174&Lang=en (2025. 10. 10.)

3 Ld.: Mathur i. m. 61.

Mauritius választójogának integráns és fontos eleme ezen négy alkotmányosan nevesített közösség, tekintettel arra, hogy a választójog a klasszikus relatív többségi választási rendszer domináns jellegének megtartása mellett, az általános választójogi rendszerben, ahhoz kapcsolódóan, azzal szerves összefüggésben, speciális külön ágon egészül ki olyan arányos rendszerrel, amely egyszerre figyelembe veszi az adott választás eredményeit és az alkotmányosan elismert közösségek számbeli súlyát, mellyel egyértelműen elősegíti az alkotmányosan nevesített muszlim és kínai kisebbség parlamenti reprezentációját az általános politikai verseny keretein belül. Ezen kisegítő választójogi megoldás a *best loser system*, mely Mauritius egyedi és különleges választójogi megoldása a kisebbségi parlamenti reprezentáció elősegítésére.

1. A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozások elméleti háttere a hazai szakirodalomban

Mauritius konkrét választójogi szabályainak vizsgálatát megelőzően mintegy elméleti megalapozásaként, háttérként kívánjuk áttekinteni a kisebbségek kedvezményes szabályokon alapuló parlamenti képviseletére vonatkozó hazai szakirodalmat.

A kisebbségek parlamenti képviseletét elősegítő speciális választójogi szabályozásokra vonatkozó magyar szakirodalmat áttekintve, a 2021-ben megvédett doktori értekezésben M. Balázs Ágnes a garantált mandátumot, illetve az eltérő bejutási küszöböt határolta el, mint a kisebbségek parlamenti képviseletét biztosító különleges szabályokat.[4]

Pap András László megközelítése alapvetően egy tágabb kontextust ölel fel a választójogi megoldásoknál, ugyanis fő kategorizálása alapján a kétkamarás parlamentben megjelenő képviseletet, az egykamarás parlamentben megjelenő képviseletet és a jogalkotási, politikai döntéshozatal speciális formáit különítette el, mely utóbbiba sorolta Pap példaként a kisebbségi önkormányzatoknak biztosítható törvénykezdeményezési jogot. A témánk szempontjából igazán releváns csoportosítást Pap az egykamarás parlamenten belül megjelenő képviseleten belül tette, ahol a kisebbségi képviselet szempontjából három alkategóriát különböztetett meg: ad 1) az általános szabályok szerint parlamentbe jutó kisebbségi képviselők, ad 2) a politikai pártok keretein belül, de kisebbségi szervezettel hivatalos kapcsolatban álló képviselők és ad 3) „virtuális második kamara", mely alatt a kisebbségi képviselők megválasztását

4 Ld.: M. Balázs Ágnes: *Plurális választójog és nemzetiségek tegnap és ma.* Doktori értekezés, Budapest, NKE, 2021, 168-170.

illető preferenciális eljárást, kvótákat, delegálást, kooptálást értett.[5] Láthatjuk tehát, hogy Pap a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozást az imént említett, ad 3) alkategóriaként fogalmazta meg, tehát alapvetően tágabb kontextust vizsgált.

Várfalvi Attila a területi elvű és a szimbolikus képviseletet határolja el. Előbbibe álláspontja szerint olyan államok tartoznak, melyeknek választókerületi beosztása követi az etnikai viszonyokat, így természetes módon valósul meg az egyes etnikumok politikai alapú képviselete. A másik csoportba Várfalvi azon rendszereket sorolta, ahol könnyített vagy garantált módon juthatnak mandátumhoz a kisebbségek.[6]

Kovács Péter megkülönbözteti azon államokat, melyek rendelkeznek kisebbségeket segítő speciális szabályozással és azokat, melyek nem rendelkeznek ilyennel. A speciális szabályozások között megkülönbözteti a garantált mandátumot, a bejutási küszöb alóli mentesülést, a kedvezményes bejutási küszöböt és a plurális szavazatot.[7]

Móré Sándor monográfiájában azon modellek között, melyekben speciális szabályok vonatkoznak a kisebbségekre, megkülönbözteti egyebek mellett az autonóm régiók képviseletét és a kedvezményes bejutási küszöböt. Móré álláspontja szerint a kisebbségekre vonatkozó különleges kedvezmények a törvényhozás második kamarájában könnyebben valósíthatók meg.[8]

2. A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozások elhatárolása az aktív és passzív választójog felől szemlélve

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályokat feldolgozó magyar szakirodalom, mint azt láthatjuk, jellemzően vagy a garantált mandátum kontra kedvezményes mandátum origón csoportosítja egyes országok modelljeit, vagy egy-egy konkrét választójogi eszközt emel ki (pl. „kedvezményes bejutási küszöb") és ez alapján végez csoportosítást.

5 Ld.: Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007, 171-172.

6 Ld.: Várfalvi Attila: *Nemzetiségek és parlament.* Szakdolgozat, Budapest, Országgyűlési Könyvtár, 1998, 4.3. alfejezet – Hivatkozza Pap (2007.) i. m. 188.

7 Ld.: Kovács Péter: A kisebbségek parlamenti képviselete – nemzetközi kitekintésben. *Kisebbségkutatás*, 2014/1, 23-27.

8 Ld.: Móré Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdekképviseletük és jogvédelmük.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, 57-59.

Ezen „közismert" csoportosítás, miszerint a kisebbségek számára lehet garantált[9] vagy kedvezményes mandátumot biztosítani, a mandátumszerzés lehetősége, eredménye, azaz a választás kimenete felől közelíti meg a kérdést.

Ahhoz hasonló ez az elhatárolás, mint amikor a választási rendszerek általános elemzése során akként különböztetik meg a választási rendszereket, hogy létezik többségi és arányos (meg persze vegyes) rendszer, amely szintén a mandátumszerzés, a választás várható eredménye felől közelíti meg a kérdést.

A többségi rendszereket sokszor szinonimaként azonosítják az egyéni rendszerekkel, az arányos rendszereket pedig a listásokkal. Mint ahogy Cservák Csaba is egyértelművé tette, ezek a párosítások ugyanakkor nem szinonimák. Bár többnyire a többségi rendszer egyben egyéni rendszer is, valamint az arányos rendszer egyben listás rendszer is, van számos példa nemzetközi összevetésben, mely megmutatja, hogy egy többségi rendszer is lehet listás és egy arányos rendszer is lehet egyéni.[10]

A választási rendszerek általános dogmatikájában ismert egyéni-listás elhatárolás a leadott szavazatra vonatkozik, azaz arra, hogy listára, vagy személyre adja-e le a voksát a választó, míg a többségi-arányos elhatárolás a választás kimenetelére, a választói akarat leképeződésére vonatkozik.

Látható tehát, hogy a választás várható kimenetelére vonatkozó csoportosítás mellett a választási rendszerek általános dogmatikája ismer egy más logikájú párhuzamos elhatárolást is, mely magára a szavazatra vonatkozik.

Álláspontunk szerint a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozások csoportosítása is elvégezhető általános jelleggel más logika mentén, mint a mandátumszerzés, vagy egyes konkrét választási jogi megoldás alapján. Azt kellett ennek érdekében azonosítani, hogy melyik az a különös ismérv, amely a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályok célját és értelmét jelenti. Ez mutatja meg ugyanis azt, hogy melyik az a mandátumszerzéssel párhuzamos, de attól megkülönböztethető logika, amely alapján kutatni lehet az általános és speciális kisebbségi választójogi szabályozás kapcsolódási pontjait.

9 A garantált mandátumok vonatkozásában megemlítendő, hogy bizonyos esetben akár a törvényhozás teljes mandátumeloszlását az etnikai viszonyok határozhatják meg főszabályként, azaz a választójogban nem speciális szabályként jelenik meg a kisebbségekre vonatkozó szabályozás, hanem mintegy fő rendezőelvként. Erre példaként szolgál Bosznia-Hercegovina választójoga, melyről ld. részletesebben: SZABÓ, Zsolt: Ethnic conciliation in parliaments: Western Balkans v. Western Europe. *Hungarian Journal of Legal Studies*, 2021, 62 (3), 245–250. DOI: 10.1556/2052.2022.00305.

10 Ld.: CSERVÁK Csaba: *Kormányzati és választási rendszer (avagy demokratikus hatalomgyakorlás komplex rendszere nemzetközi kitekintésben).* PhD értekezés, Szeged, SZTE, 2010, 95.

A kisebbségekre vonatkozó speciális választójog szabályok azt hivatottak elősegíteni, hogy az adott kisebbség a választott testületben hatékonyabban képviseltethesse magát. A speciális választójogi szabályozás kedvezményezettje, célközönsége tehát maga a kisebbség, mint választói és választható közösség. Éppen ezért alapvetően a kisebbségi választók és választhatók nézőpontjából közelítettük meg a kérdést, tehát onnan, hogy az aktív, illetve a passzív választójog gyakorlása során a nem kisebbségi szavazókhoz, azaz az általános választási szabályokhoz viszonyítva milyen eltérő (kedvezményes) választójogi szabályok vonatkoznak a kisebbségre és ezek miként viszonyulnak az általános választójogi szabályozáshoz.

Ezen elhatárolás alapján jelen sorok írója szerint két fő halmaz azonosítható a kisebbségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabályozások tekintetében: az ún. kiemelő (aktív) és az ún. integratív (passzív) modellek.

A kiemelő rendszerek fő specialitása, hogy a kisebbségi szavazók a választások egy bizonyos ágán a nem kisebbségi szavazóktól elkülönülten adhatják le voksaikat, tehát az aktív választójog gyakorlása jelenti ezen szabályok legfontosabb specifikumát a választójogon belül. A speciális szabályozás lényege itt, hogy a kisebbségi választók elkülönülhessenek a nem kisebbségi választóktól, és ekképpen a többségi társadalom befolyásától mentesen választhassanak. A kiemelés alapja lehet területi vagy személyi. Előbbi csupán, de facto kisebbségi speciális szabály, ugyanis a kiemelés alapja nem a kisebbség, hanem egy meghatározott terület, melynek a zömében kisebbségi lakossága teszi ténylegesen kisebbségi jellegűvé a szabályozást. Utóbbi, azaz a személyi alapú kiemelés konkrétan a kisebbséget érinti, mint választói közösséget emeli ki és biztosít lehetőséget arra, hogy a kisebbség a maga körében választhasson, a nem kisebbségi szavazók befolyása nélkül.

Az integratív rendszerek a választójog passzív oldalán, azaz a választhatók oldalán alkalmaznak speciális választójogi szabályokat, mint például a kedvezőbb bejutási küszöb vagy a pártlisták összetételére vonatkozó speciális szabályok. Az ilyen rendszerekben a kisebbség választóit nem emelik ki a többségi nemzethez tartozó választókhoz képest. A kisebbségi választók ugyanolyan feltételek mellett, ugyanazon választási lehetőségekkel gyakorolhatják aktív választójogukat, mint az összes többi, nem kisebbségi választó. A kisebbségekre vonatkozó kedvezményes választójogi szabály itt tehát nem az aktív választójogot gyakorlók közösségének meghatározására vonatkozik, hanem a választójog passzív oldala, azaz a választható jelölőszervezetek (vagy azok egy része, melyek kisebbségi jellegűek) részesülnek speciális szabályozásban, és a kisebbségi választó szavazata a jelölőszervezetre vonatkozó speciális szabályon keresztül érvényesülhet kisebbségi szempontból.

Az integráló rendszerek a gyakorlatban elsősorban a listás választójogi rendszerek esetén jelennek meg, így erről a modellről az állapítható meg, hogy jellemzően a listás típusú választási rendszerekhez tapad. Ennek megfelelően végeztük el az integráló rendszereken belüli csoportosítást, mely során a nemzetközi példákat figyelembe véve két altípus azonosítható.

A listás rendszerbe integráló megoldás lényege, hogy a kisebbségi választókat a listás rendszerbe csatornázza be, és a kisebbségeket politikailag képviselni hivatott jelölőszervek (pártok) részesülnek speciális szabályozásban, mely leginkább a bejutási küszöb alóli mentesség, vagy még ennél is kedvezőbb küszöb megállapításában ölt testet, akár adott választási rendszeren belül kisebbségenként differenciáltan különböző értékekben is.[11]

A másik altípus a pártlistába integráló rendszer, melynek fő jellemzője, hogy nem a kisebbségi jellegű jelölőszervezet (párt) részesül speciális, kedvezőbb szabályozásban, hanem a politikai pártok felé állít a jogalkotó speciális szabályokat, mely a lista összetételét érinti. Az ilyen rendszerek a „mainstream" politikai pártok felé csatornázzák be a kisebbségi választókat.

Másképp úgy is megfogalmazhatjuk az általunk felvázolt elhatárolást, mint a speciális szabályozással érintettek körére vonatkozó elhatárolást, tekintettel arra, hogy a kiemelő rendszerek esetén a főszabály, hogy a kisebbségi választókat érintik a speciális szabályok, tehát az aktív választójog irányából közelíti meg a kérdést a jogalkotó. Az integratív rendszerek esetén, a kisebbségi választókat, illetve az ő szavazataikat a választás általános medrébe csatornázzák be, itt a választójog másik, azaz a passzív oldaláról közelíti meg a kérdést a jogalkotó és a választhatókat (jelölőszervezetek, illetve a listán szereplő jelöltek) részesíti speciális szabályozásban.

Ezen elhatárolás tulajdonképpen egyfajta nézőpontbéli, hozzáállásbeli különbséget is mutat. A kiemelő rendszer azt tekinti elsődlegesnek, hogy a képviselőt megválasztók köre rendelkezzen a kisebbség ismérvével, és ezáltal a képviselő a kisebbségi választók felhatalmazása okán nyerjen mandátumot. Az integratív rendszer a választhatókat kíséri elsősorban figyelemmel, és arra összpontosít, hogy a kisebbségi ismérvvel rendelkező jelöltek-jelölőszervek juthassanak mandátumhoz, azaz a mandátumot szerző rendelkezzen kisebbségi tulajdonsággal függetlenül attól, hogy a mandátumát milyen szavazói körnek köszönheti.

11 Például Montenegróban az általános szabályok szerinti bejutási küszöb 3%, a kisebbségekre vonatkozó kedvezményes bejutási küszöb 0,7%, de a horvát kisebbség vonatkozásában van egy ennél kedvezményesebb 0,35%-os bejutási küszöb is. Ld.: Szabó Zsolt: *A Nyugat-Balkán parlamentjei*. Budapest, Gondolat, 2016, 130–150.

Összegezve a leírtakat, a közvetlen választójog keretein belül[12] álláspontunk szerint az alábbi speciális kisebbségekre vonatkozó választójogi szabályozásokat különítjük el:

- kiemelő (aktív) rendszerek;
- területi alapú (de facto) kiemelő rendszer;
- személyi alapú (de iure) kiemelő rendszer;
- integráló (passzív) rendszerek;
- listás rendszerbe integráló rendszer;
- pártlistába integráló rendszer.

3. Mauritius választási rendszere általánosságban

Az egykamarás mauritiusi Nemzetgyűlés (National Assembly) legfeljebb 70 képviselőjéből 62 képviselőt relatív többségi rendszerben, blokkszavazás (*multiple non-transferable vote* – MNTV) útján választanak az ország 21 választókerületében. Húsz választókerületben három-három képviselőt, míg a huszonegyedik választókerületből, Rodrigues szigetéről két képviselőt választanak meg. A választóknak annyi szavazatuk van, ahány mandátumot az adott választókerületből meg lehet szerezni, azaz a választóknak főszabály szerint három szavazatuk van, a kivételt Rodrigues szigete jelenti, ahol kettő szavazattal rendelkeznek a választók.[13] A választás ezen főága tehát hasonlatos a magyar jogból ismert úgynevezett kislistás választási rendszerhez, melyet hazánkban a 10 000 főnél kisebb települések önkormányzati képviselő-testületeinek választásánál alkalmaznak. A mauritiusi Nemzetgyűlés további legfeljebb 8 képviselőjét[14] a *best loser system*, azaz magyar nyelvre fordítva legjobb vesztes

12 Azért szükséges ezt kiemelni, mert a kisebbségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozásnak van egy másik alapkategóriája, a közvetett választójog körébe tartozó megoldások, úgy mint pl. a kooptálás, ami 1990-ben a magyar szabályozásban is megjelent rövid ideig, de alkalmazására nem került sor. Ld. erről részletesebben: Cserny Ákos – Halász Iván – Téglási András: *A képviseleti demokrácia érvényesülése. A választójog és a választásokkal kapcsolatos szabályozás.* In: Patyi András – Téglási András (szerk.): Államtan és a magyar állam szervezete. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, 2013, 133-134.

13 Ld.: Mauritius Alkotmánya 31. és 39. cikkei, továbbá first schedule 1. cikk Online elérhető: https://mauritiusassembly.govmu.org/mauritiusassembly/index.php/the-constitution/) (2025. 10. 10.)

14 A jelen tanulmány kéziratának lezárásakor legutóbbi, 2024-es választásokat követően a Mauritiusi Választási Bizottság a maximálisan kioszthatő 8-ból, csupán 4 mandátumot adott át a best loser system alapján, melynek a legfőbb oka az volt, hogy az alkotmány által nevesített négy közösség közül csupán az úgynevezett általános népességből (general

rendszer segítségével, arányos választási rendszerben, külön együttható számításával választják[15], melynek működésére alább térünk ki.

A választáson a jelöltek függetlenként vagy pártok színeiben indulhatnak, továbbá 2014-ig azt is meg kellett jelölnie a választásokon induló összes jelöltnek, hogy az ország négy alkotmányosan elismert közössége közül melyikhez tartozik, de 2012-ben az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága elmarasztalta Mauritiust ezen kötelezettségért,[16] ezért a jelölteknek ez már nem kötelező. Amennyiben ugyanakkor a jelölt nem jelöli meg azt a közösséget, ahová tartozik, a *best loser system* mandátumelosztási rendszerében nem vehet részt,[17] tehát ezen kiegészítő mandátumelosztási rendszert, illetve mandátumszerzési lehetőséget kifejezetten az egyes alkotmányosan elismert közösségek soraiból kikerülő jelöltek számára tartja fent a jogalkotó.

4. A mauritiusi választási rendszer kiegészítő ága, az ún. best loser system avagy a vigaszágrendszer

Az alkotmány akként fogalmaz, hogy a *best loser system* alkalmazása az „egyes közösségek igazságos és megfelelő képviseletének biztosítása érdekében" történik.[18] A mauritiusi választójog kiegészítő ágának, az úgynevezett *best loser systemnek* lényege, hogy az általános blokkszavazás alapján mandátumot nem nyert jelöltek közül a közösségek egymáshoz viszonyított számarányának és a blokkszavazás során az egyes közösségek tagjai által elnyert mandátumok számának figyelembevételével arányos rendszerben elsősorban közösségi

population) származó jelöltek által megszerzett mandátumok százalékos aránya volt alulreprezentált a négy közösség 1972-es népszámlálási adatok szerinti százalékos arányához képest, így 4 mandátum kiosztása volt szükséges az arányok biztosításához. Ebből adódóan a mauritiusi Nemzetgyűlés (National Assembly) 70 helyett 66 képviselőből áll a 2024-es választásokat követően. Ld. részletesen: https://www.electionsmauritius.com/2024/extra/7/how-four-lucky-candidates-have-been-chosen-as-best-losers/ (2025. 10. 10.)

15 Ld.: Fessha, Yonatan – Ho Tu Nam, Nora: Is it time to let go? The Best Loser System in Mauritius. *Afrika Focus*, 2015/28, 63-79.

16 Ld.: Devianand Narain et al v. Mauritius (2012) Human Rights Committee Coomunication No. 1744/2007 CCPR/C/105/D/1744/2007.; illetve *Mauritius 2017 Human Rights Report.* In: United States Department of State Country Reports on Human Rights Practices for 2017. online elérhető: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/01/Mauritius.pdf (2025. 10. 25.)

17 Ld.: Constitution (Declaration of Community) (Temporary Provisions) Act 2014. Online elérhető: https://mauritiusassembly.govmu.org/Documents/Bills/intro/2014/bill0514.pdf (2025. 10. 10.)

18 Ld.: Mauritius Alkotmánya first schedule 5. cikk (1) bekezdés.

hovatartozás szerint ossza el az ezen rendszerben elnyerhető nyolc mandátumot.

A *best loser system* alkalmazása során egyfelől az 1972-es mauritiusi népszámlálás adatait veszik figyelembe, mely meghatározza az alkotmányosan elismert négy közösség egymáshoz való viszonyát. Ezen népszámlálási adatok lesznek azok az értékek, melyek az egyes közösségekhez tartozó együtthatók számítása során az osztás számlálójaként funkcionál. Az 1972-es népszámlálás szerint Mauritiuson 428 167 fő hindu, 137 081 fő muszlim, 24 034 fő kínai és 236 867 általános népességhez tartozó személy élt.[19] Az egyes közösségek (1972-es) lélekszámához eltérő értékű, az együttható számításához szükséges kiinduló nevező tartozik. Minden közösség kiinduló nevezője az adott közösség tagjai által a blokkszavazás során elnyert mandátumok számának eggyel növelt értéke.[20]

Amennyiben tehát például a blokkszavazás során 34 hindu közösséghez tartozó képviselőt választottak meg, akkor az első d'Hondt-kvóta értéke a hindu közösségnél 35 lesz, a második 36 és így tovább. A d'Hondt-módszer szerint az egyes osztások után azon közösséghez kerül a mandátum, amelyiknél a legnagyobb szám marad az osztás után.

A mandátumszámítás módszeréből nyilvánvaló, hogy meghatározó szerepe van a közösségek lélekszámának és az adott választásokon az adott közösség jelöltjei által elért mandátumoknak. Matematikai bizonyosság, hogy amennyiben az egyik közösség jelöltjei lélekszámarányosan viszonylag kevesebb mandátumot szereznek a blokkszavazás során, ezen kiegészítő rendszerben a mandátumkiosztás során előnybe kerülnek, ugyanis az adott közösség népszámlálás szerinti lélekszámát kisebb értékű számjeggyel kell elosztanunk, ami az osztás után nagyobb értékű maradékot, ezáltal pedig a mandátumkiosztási mátrixban több mandátumszerzést eredményez.

Ez a rendszer nem csupán a kisebbségeket, hanem a legnagyobb, a mauritiusi társadalom nagyságrendileg felét kitevő hindu közösséget is mandátumhoz juttathatja, ugyanakkor kisebbségi szempontból azért tartjuk figyelemre méltónak ezen megoldást, mivel egy alapvetően relatív többségi alapon szerveződő választási rendszert korrigál a tényleges számarányuknál kevesebb szavazatot szerző közösségek javára.

A relatív többségi rendszerek jellemzően nem a kisebbségeknek kedveznek, hacsak a választókerületi beosztás nincs rájuk figyelemmel. Természetükből

19 Az 1972-es mauririusi népszámlálás adatai online elérhetők: https://statsmauritius.govmu.org/Pages/Censuses%20and%20Surveys/Census/Census-1972.aspx (2025. 10. 10.)

20 Ld.: Mauritius Alkotmánya first schedule 5. cikk (8) bekezdés.

adódóan a relatív többségi rendszerek, ahol a győztes mindet visz, könnyen teremthetnek olyan helyzetet, amelyben a kisebb lélekszámú közösségek a tényleges lélekszámuknál is jóval kevesebb jelöltet juttathatnak mandátumhoz. A mauritiusi választási rendszer kiegészítő ága, a *best loser system* ezt a relatív többségi rendszerekben rejlő kisebbségek szempontjából hátrányos tényezőt kívánja kiküszöbölni, ezért is figyelemre méltó ezen speciális választójogi megoldás kisebbségi szempontból.

A nagyobb közösségek ebben a rendszerben akkor jutnak több mandátumhoz, ha a blokkszavazás során a számarányuknál kisebb mértékben szereztek az adott közösséghez tartozó jelöltek mandátumot, így kiegyensúlyozó tulajdonsága nemcsak a kisebbségek, hanem akár a népesség felét kitevő hindu közösség irányába is működik.

Az egyes közösségeknek járó mandátumokat azon jelöltek között osztják szét, akik a blokkszavazáson a százalékos arányt tekintve a legnagyobb arányú szavazatot kapták, de nem jutottak mandátumhoz.[21] Tehát például a muszlim közösségnek a *best loser system* alapján járó mandátum(ok) azon muszlim közösséghez tartozó jelölteké lesz, akik a 21 mauritiusi választókörzetben a szavazatok legnagyobb százalékos arányát érték el, de a blokkszavazás során nem jutottak mandátumhoz.

Azért nevezik tehát ezt a megoldást *best loser systemnek*, azaz legjobb vesztes rendszernek, mert alapvetően azok a jelöltek vesznek részt benne, akik a választások során nem szereztek mandátumot. Ugyanezen okból jelen sorok írója ezt a választójogi megoldást vigaszágrendszernek nevezi, melynek mauritiusi megjelenési formája egyfajta etnikai jellegű vigaszágrendszer, tekintettel arra, hogy az etnikum döntő tényező a vigaszágmandátumok kiosztása során.

Utaltunk már arra, hogy a mandátumok kiosztásának sorrendje sem indifferens tényező. Az első négy kiosztott mandátum az adott közösséghez tartozó legjobb veszteseknek párthovatartozásuk figyelembevétele nélkül kiosztásra kerül,[22] a második négy mandátum azonban tekintettel van a politikai párthovatartozásra is, ugyanis ebből a négy mandátumból főszabály szerint annyi mandátumot szerez a választásokon győztes párt jelöltje, ahányat az első négy mandátumból a nem győztes párt jelöltjei szereztek meg.[23]

A második négy mandátum politikai hovatartozásra tekintettel lévő mechanizmusának a célja, ahogy arra Krishna Sham Seegobin is utalt, elsősorban a blokkszavazás során kialakult politikai viszonyok fenntartása, azaz annak az

21 Ld.: Mauritius Alkotmánya first schedule 5. cikk (1) bekezdés.
22 Ld.: Mauritius Alkotmánya first schedule 5. cikk (3) bekezdés.
23 Ld.: Mauritius Alkotmánya first schedule 5. cikk (4) bekezdés.

elkerülése, hogy adott esetben éppen ezen kiegyensúlyozó rendszer borítsa fel a blokkszavazás során a választók által kialakított politikai arányokat.[24]

5. Konklúzió

A mauritiusi rendszer egy teljesen unikális és különleges választási rendszer, melynek pontos besorolása önmagában is kihívás. Bizonyos fő jellegzetességeit – így a kisebbségi szempontból nyitott aktív választójogot, továbbá azt, hogy a választójog passzív oldalán jelentkezik a kisebbségekre vonatkozó speciális szabályozás, valamint a vigaszágrendszer, azaz a best loser system jellegét – figyelembe véve az integráló rendszerek közé sorolhatjuk a mauritiusi választási rendszer kisebbségekre vonatkozó speciális szabályozását. Az integráló rendszereken belül a mauritiusi választási rendszer közelebbi rokonságban áll meglátásunk szerint a pártlistába integráló rendszerekhez, tekintettel arra, hogy a mainstream politikai pártok keretei között indulnak az egyes közösségekhez tartozó jelöltek és nem az egyes közösségek saját külön politikai szervezetei részesülnek speciális szabályozásban.

A mauritiusi rendszer legfőbb tulajdonságai, mint például a kiemelést mellőző aktív választójogi szabályozás és az egyes különböző közösséghez tartozó jelölteknek a mainstream politikai pártokon belüli csoportosulása a pártlistába integráló rendszerek fő jellegzetességeit mutatják, ugyanakkor fontos felhívnunk a figyelmet, hogy a mauritiusi választási rendszer nem rendelkezik klasszikus listás ággal. Meglátásunk szerint a mauritiusi választási rendszer speciális, kisebbségekre vonatkozó szabályozásának egyik különlegessége abban áll tehát, hogy a pártlistába integráló rendszerek tulajdonságait nem listás választási rendszerben képes előidézni.

Seegobin a mauritiusi vigaszágrendszerről írt művében utalt arra, hogy annak van néhány negatív tulajdonsága. Többek között ilyen az is, hogy jelenleg is az 1972-es népszámlálási adatokat veszi figyelembe a mandátumelosztás során a jogalkotó, mely napjainkban nem biztos, hogy helytálló.[25] Megjegyezzük, ennek oka az, hogy a mauritiusi népszámlálások történetében utoljára 1972-ben rögzítették a közösségi hovatartozást,[26] ugyanakkor kétségkívül a hatályos

24 Ld.: Seegobin, Krishna Sham: *The human rights implications of The 'Best Loser System' in Mauritius and prospect of reform…* Pretoria, The Faculty of Law of the University of Pretoria, 2009, 3.

25 Ld.: Seegobin (2009) i. m. 4–5.

26 Ld.: mauritusi népszámlálások adatsorai online: https://statsmauritius.govmu.org/Pages/Censuses%20and%20Surveys/Housing-and-Population-Census.aspx (2025. 10. 10.)

mauritiusi választójognak ez álláspontunk szerint is egy gyenge pontja. Egyéb észrevételek mellett Seegobin megjegyzi azt is, hogy a vigaszágrendszer nem közvetlen választói döntésen alapul, hanem olyan számításokon, melyeket előre a választó nem láthat át, továbbá olyan jelöltek jutnak itt szóhoz, akik választókerületükben lényegében elbuktak.[27]

A mauritiusi szabályozás tekintetében megállapítható, hogy a közösségek arányos képviseletét elősegítő speciális választójogi szabályokat – mely főszabály szerint a kisebb közösségeket juttathatja többletlehetőségekhez egy relatív többségi választási rendszerben – az általános választási rendszer keretei között, annak kiegészítő ágaként hozta létre a jogalkotó. Azon jelöltek, akik a vigaszágrendszerben jutnak mandátumhoz az általános politikai versenyben, a választási rendszer fő ágán mérettettek meg, és egy utólagos, a választások eredményein, valamint a közösségek lélekszámbeli arányain alapuló elosztási mechanizmusban vesznek részt.

A mauritiusi rendszerben tehát van is és nincs is külön ág a kisebbségek részére a választáson. Van külön rendszer abból a szempontból, hogy a blokkszavazástól mégis eltérő, más logikájú arányos rendszer alapján keletkeznek a „vigaszágmandátumok", ugyanakkor abból a szempontból nincs külön ága a választásnak, hogy a „vigaszágmandátumok" ugyanúgy a választás fő ágán leadott szavazatokból adódnak, nincs külön szavazat, se preferencia, az általános választási rendszerben keletkezett eredményeken, leadott szavazatokon alapulnak.

A mauritiusi vigaszágrendszer nemcsak a kisebbségi közösségekre (muszlim, kínai), hanem a legnagyobb közösségre, a hindura is tekintettel van. Kiegyensúlyozó hatása rájuk is kihat, amennyiben számbeli arányuknál kevesebb mandátumhoz jutnának a választásokon, így ez a rendszer nem tekinthető tisztán kisebbségi speciális választójogi szabálynak. Ugyanakkor, mivel egy alapvetően relatív többségi választási rendszert egyensúlyoz ki a mauritiusi vigaszágrendszer, a kisebbségi közösségekre általánosságban pozitív hatást gyakorol.

Mindemellett a mauritiusi szabályozás tekintettel van a párterőviszonyok fenntartására, és elősegíti azt is, hogy a politikai pártok közösségi szempontból sokszínűek, befogadók legyenek, az egyes politikai formációkban több különböző közösségből származó politikus is helyet kapjon.

A mauritiusi modell tehát azon rendszerek közé tartozik, melyek a választások általános rendszerében a közösségek arányos képviseletét a klasszikus

27 Ld.: Seegobin (2009) i. m. 4–5.

pártalapú politikai képviseleten keresztül oldják meg, azaz az országot jellemző kisebb-nagyobb alkotmányosan elismert közösségek az egyes politikai pártokon belül kapnak szerepet. A kisebbségi közösségek mandátuma a mauritiusi rendszerben garantáltnak tekinthető, ugyanis, mint azt fentebb kifejtettük, a mauritiusi etnikai jellegű vigaszágrendszer tulajdonságánál fogva azon közösséget részesíti előnyben, amely az általános blokkszavazás során kevesebb mandátumot szerzett, így, ha a blokkszavazás során valamely kisebb közösség mandátum nélkül maradna, vagy kevesebb mandátumot szerezne, a vigaszágrendszer ezt matematikai összefüggés szerint orvosolja. Amennyiben esetleg a blokkszavazás során az adott kisebb közösség lélekszámarányos mennyiségű mandátumot vagy ennél többet szerezne, a vigaszágrendszer arányaiban nem növelné tovább a mandátumok számát, de ebben az esetben ilyenre a blokkszavazás eredménye okán nincs is szükség, azaz a legjobb vesztes rendszer azt is meggátolja, hogy a kisebb közösségek, amelyek esetleg nagyon jól szerepelnek az általános választáson, ezzel a kiegészítő rendszerrel túlsúlyra tegyenek szert.

A vigaszágrendszer jellegéből adódóan azonban kétségtelenül felmerül a kérdés, hogy az ilyen módon keletkezett mandátumok mögött milyen nagyságú valós választói akarat áll, ugyanis egyáltalán nem előrelátható, hogy adott közösség részére jutó vigaszágmandátumot mely jelöltek kapják. A százalékos megoszlások nagyban függenek az egyes választókörzet helyi sajátosságaitól, és egyáltalán nem bizonyos, hogy két vigaszágrendszerbe jutott azonos közösségbe tartozó jelölt közül az élvezi a közösség egészének nagyobb támogatását, aki a saját választókörzetében nagyobb arányú szavazatot szerzett.

Az aktív-passzív választójogot vizsgálva, a mauritiusi a passzív választójog oldaláról tartalmaz csupán kisebbségspecifikus szabályozást azzal, hogy a jelölteknek – amennyiben élni kívánnak a vigaszágrendszer nyújtotta mandátumszerzési lehetőséggel – nyilatkozniuk kell etnikai hovatartozásukról. Az aktív választójog vonatkozásában kisebbségspecifikus szabályozás nincs. A vigaszágrendszer előnye tehát, hogy nem igényel sem külön szavazólapot, sem külön választói regisztert, azaz nem terheli meg a választási infrastruktúrát.

A vigaszágrendszer további pozitívuma, hogy az egyes közösségek közötti többségi választás során előforduló egyenlőtlenséget ugyan kezeli és ezzel kisebbségkonform, ugyanakkor hátránya az összetettsége, a komplexitása, a több előre nem kalkulálható tényezőtől való függése, melyek okán nem bizonyos, hogy a tényleges közösségen belüli választói akaratot juttatja érvényre.

A szabadság mint magyar alkotmányos értékválasztás és annak történeti útja

Fazakas Zoltán József
egyetemi docens (KRE ÁJK)

„Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.

Valljuk, hogy az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki.

[…]

Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése.

[…]

Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét."[1]

1. Bevezető gondolatok a jog és az alkotmányos értékválasztás kapcsolatáról

A közéleti gondolkodás és a jogászi hivatásrendek jogról való elmélkedései között széles, olykor áthidalhatatlannak tűnő szakadék tátong.[2] A diskurzus − és annak megoldhatatlansága − évezredes múltra tekint vissza, köszönhetően a 'jog' fogalma ködös, bizonytalanságokkal terhelt természetének, beleértve a köznyelv, a társadalomtudományok, illetőleg magának a jogtudománynak az eltérő definíciós készletét.[3] A közgondolkodás jogról való megállapításait alapvetően a társadalmi közeg, az egyedi és saját értékkontextusok, maga az adott élethelyzet befolyásolja, miközben a társadalomtudományok képviselői

1 Magyarország Alaptörvénye (a továbbiakban: Alaptörvény) - Nemzeti Hitvallás.

2 Szabó Miklós: *Jogi ontológia, avagy „Mi a jog"?* In: Szabó Miklós (szerk.): Jogbölcseleti előadások. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998, 5–26.

3 A köznyelv, a különböző társadalomtudományok és részben a jogtudomány a 'jog' fogalma alatt alapvetően három dolgot értenek: a tételesen leírt és megjelenített tárgyi jogszabályt, az abból, illetve részben az általános emberi együttélésnek a tételes jogban nem is feltétlenül rögzített normarendszereiből fakadó jogosultságok és érdekek összességét, valamint a szabadságot általánosságban, illetve mint egyes jogágakban is rögzített és védett lehetőségek összességét.

szűkebb területük korlátai és céljai között kívánják a jog mibenlétét, szerepét[4] megragadni. A jogtudósok a jogtudomány várainak falai között[5] a kérdést elsősorban a jogelmélet és a jogtörténet segítségével próbálják megoldani, amely válaszok azonban végső esetben további bizonytalanságok forrásaivá is átlényegülhetnek.[6]

Bármilyen kiindulópontot is foglaljon el a jogról elmélkedő, az bizonyos, hogy a fogalmi bizonytalanságok ellenére a jog értéktartalma és értékhordozó szerepe tekintetében – talán a marxista jogelmélet állam (és ezáltal a jog) elhalását hirdető filozófiai megközelítését nem számítva[7] – alapvető konszenzus áll fent.[8] E konszenzus történelmi síkon az emberi társadalom fejlődéséből ered, elvégre a jog keletkezését, érvényességét – és ezáltal forrását – a történelem kezdetén a természetre, majd istenekre, a zsidó-keresztyén európai kultúrkörben az ókor végétől döntően Istenre és értékeire vezették vissza, a jogfejlődés napjainkban megélt állomásán pedig a jogot az állam jellegadó intézményeként az állami keretek között élő emberiség civilizációs termékének és örökségének, ekként értékének tartjuk.[9]

A jog mint civilizációs örökség kulcsa maga az állam, amelynek lényegi feladata – szuverén hatalmából fakadóan – a jogalkotás.[10] A jogalkotás a valóság és a tények összetett kapcsolatának különleges folyamata, amelyben az állam jogalkotóként valamely társadalmi, politikai vagy egyéb okból kinyilvánított, és azon alapuló értékválasztása jogi konstrukciók útján jogintézményeket eredményez, amelyek végül tételes jogként alkalmazásra kerülnek.[11] A jogalkotás mindezek fényében értékeket és a köztük lévő jogalkotói értékválasztást feltételez, amelynek faktuális alapjai különböző – történelmi, szociológiai, politikai és gazdasági – tények, programok, koncepciók, elvek, célok, egyéb változók és igények.[12] E jogalkotási

4 Cserne Péter: *A jog gazdasági elemzése*. In: Jakab András – Sebők Miklós: Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2020, 170–171.

5 Trócsányi László: *Nemzeti jog és uniós jog viszonya*. In: Auer Ádám (szerk.): Nizsalovszky Magánjogi Kollokvium I. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2025, 45.

6 Szabó (1998) i. m. 18–26.

7 Marx Károly: *Széljegyzetek a Német Munkáspárt programjához*. In: Kálmán Endre (szerk.): A gothai program kritikája. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975, 33–35.

8 Szabó (1998) i. m. 18.

9 Szabó Miklós: *A jogforrás*. In: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog- és államtudományokba. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 33–55.

10 Bódig Mátyás: *Az állami hatalom terjedelme és korlátai.* In: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog- és államtudományokba. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 276.

11 Szabó Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015, 225., 240–242., 272–274.

12 Harmathy Attila: *A magyar polgári jogi kodifikáció jelenlegi szakaszairól.* In: Grad-Gyenge

aktorokon túl és azok mellett a jogalkotásra a már létező jog is hat, egyrészt a jogelmélet eredményei[13] és a materiális jogállami elvárásokból fakadó jogi korlátok együttese által,[14] másrészt a nemzetközi jogi kötelezettségek,[15] továbbá Magyarország esetében – tagságából kifolyólag – az Európai Unió joga is szerepet nyer.[16] Valójában pontosan a fenti alapokon tehető különbség a köznapi értelemben használt és az állam által értett jog fogalma között. A köznapi értelemben értett jog − és értékválasztás − lényegét tekintve jóval tágabb szabályhalmazt jelent, az felöleli a társadalom − illetve annak egyes rétegei − saját belső értékválasztásait, az etikai és a vallási normákat, a társadalom egyéb írott és íratlan szabályainak összességét, az illemet, divatot, továbbá valamilyen meghatározott ismérv szerinti csoport belső normarendszerét az állam által alkotott jog mellett, vagy akár adott esetben azzal szemben.[17] Mindazonáltal a különbségtétel, mint határvonal nem átjárhatatlan a köznapi értelemben értett jog alá rendelt normarendszerek és az állam által alkotott jog között, amely viszony inkább összetett és kölcsönösségi, elvégre közösen szabályozzák a társadalom életét azzal a lényeges különbséggel, hogy az állami jog magának elsőbbséget követel.[18] A kölcsönösség elemeként e köznapi normarendszerek elemeinek konkrét állami jogszabályokba való beépítése is lehetséges, amennyiben jogalkotói értékválasztásként − valamilyen ideológia vagy az általa közvetített értékek melletti kiállás, választás − útján azok állami elfogadást és így kodifikációt nyernek.[19]

Anikó (szerk.): Egy új korszak hajnalán. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarium Iuridico-Politicarum VI. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 19–21.

13 Győrfi Tamás: *A törvényhozó hatalom jogi korlátai*. In: Szabó Miklós (szerk.): Jogbölcseleti előadások. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998, 142–149.

14 Tóth J. Zoltán: *A jog dinamikája*. In: Tóth J. Zoltán (szerk.): Jogalkotástan. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 37−38.

15 Tóth J. Zoltán: *A jog dinamikájáról*. In: Tóth. J. Zoltán (szerk.): A jog többrétegűsége. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020, 148.

16 Osztovits András: Uniós hatások az új Ptk.-ban. In: Grad-Gyenge Anikó (szerk.): Egy új korszak hajnalán. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum VI. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 33–34.

17 A napjainkban széles körben elterjedt mozgalmak belső szabályai több esetben ütköznek az állami joggal, azt és magát az államot is tagadják, amelyre példa lehet a kötelező védőoltások, de akár az állami anyakönyvezés elutasítása, vagy a kiskorú gyermekek nem megfelelő nevelése, gondozásuk, eltartásuk elmulasztása.

18 Árva Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013, 65−67., 71−85.

19 Tóth J. Zoltán: *Jogalkotás és tételes jog*. In: Tóth J. Zoltán (szerk.): Jogalkotástan. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 37−38.

Fentiek összegzéseképpen rögzíthető, hogy az olykor egymással is konkuráló jogfogalmak közös nevezője az érték és értéktartalom, a különbség pedig abban ragadható meg, hogy ez az érték a jogalkotó valamely − társadalmi, politikai, ideológiai vagy egyéb okból kinyilvánított − alkotmányos *értékválasztása,*[20] mint értékalap[21] és értékforrás[22] által a jogalkotással ténylegesen állami jogot eredményez.[23] A jog a jogalkotói értékválasztás által ezen elemeket különös védelemmel ruházza fel[24] és azt − akár saját magával szemben is[25] − alkalmazni, védelmezni rendeli[26] azzal a céllal, hogy az értékválasztás hosszú távon állami jogként rögzítésre kerüljön[27] és ezáltal elsőbbséget nyerjen.

A fenti alapokon − a további jogelméleti fejtegetéseket mellőzve − Hazánk esetében rögzíthető, hogy a magyar jog az organikus államfejlődéséből fakadó külön sajátosságokkal, örökséggel és értékrenddel rendelkezik,[28] amelynek kiinduló tételeit alkotmányos értékválasztásként Magyarország Alaptörvényében lelhetjük fel. Ezen értékválasztás elemei között különös jelentőséggel bír a történeti alkotmány szerepének elismerése,[29] és annak tükrében a szabadság mint alkotmányos értékválasztás megjelenítése, öröksége, fejlődése, annak évszázadokon átívelő − totális államok rendszereit is túlélő − szilárd alapvetése.

20 Caenegem van, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 9–10.

21 Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 462−476.

22 Ádám Antal: *A posztmodernitás és a posztdemokrácia alkotmányosságáról*. In: Drinóczi Tímea − Jakab András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon 2010-2011. I. Budapest-Pécs, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar - Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar – Szent István Társulat, 2013, 36−37.

23 Vladár Gábor: Tudományos munka-e a jogszabály előkészítés. *Budapesti Szemle*, 1939/255, 98−112.

24 Zakariás Kinga: *Az élethez és az emberi méltósághoz való jog az alkotmánykoncepció tükrében*. In: Drinóczi Tímea − Jakab András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon 2010-2011. I. Budapest-Pécs, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar - Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar – Szent István Társulat, 2013, 374.

25 H. Szilágyi István – Loss Sándor: *A jogrendszer*. In.: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog-és államtudományokba. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 77−78., 79−80.

26 Sulyok Tamás: *Kodifikáció és alkotmányosság*. In: Révész Béla (szerk.): Jogalkotás és kodifikátorok. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2016, 19.

27 Vékás Lajos: *A magánjogi kodifikációk néhány tanulságáról*. In: Csehi Zoltán – Koltay András – Landi Balázs – Pogácsás Anett (szerk.): (L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Pázmány Press, 2014, 258.

28 Szabó István: *Az ősi alkotmány*. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): A magyar közjog alapintézményei. Budapest, Pázmány Press, 2020, 83−122.

29 Alaptörvény – Nemzeti Hitvallás, Alaptörvény R) cikk.

2. A szabadság értékválasztása mint a közjog és magánjog metszéspontja, valamint a magyar alkotmányos környezet idődimenzióinak kapcsolata

Egy alkotmányos értékválasztás hosszú távú célt és ezáltal kettős – jogalkotói és jogalkalmazói – felelősséget teremt az alkotmányos értékrend egész társadalmat átitató programjával.[30] Az alkotmányos értékválasztás jogalkotói oldalon azt a felelősséget jelenti, hogy a társadalmi kérdések törvényi megválaszolása során egyrészt hatékonyan kell gondoskodni a normavilágosság és a jogállamiság elveinek érvényesüléséről, másrészt biztosítani kell, hogy az értékválasztáson nyugvó megalkotott törvényi tartalom ne üresedjen ki.[31] Jogalkalmazói oldalon az értékválasztásból fakadó felelősség a jogalkalmazás és jogértelmezés közös alaptörvényi elvárásában ragadható meg,[32] amely szerint a jogszabályok szövegét − segítségül hívva annak indokolását is − elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel − tehát annak értékválasztásával − összhangban kell értelmezni.[33] E kettős felelősség és annak feladata az alkotmányos értékválasztás jelen idejének dimenzióját testesíti meg.

A magyar alkotmányos berendezkedés különleges jellemzője, hogy a jelen idősíkját − ezáltal az értékválasztás egyedi értelmezését és egész társadalmat átható programját − a történeti alkotmány vívmányai által normatív módon[34] az organikus államfejlődés eredményei is alátámasztják, gazdagítják. A történeti alkotmány vívmányai ekként a nemzeti, illetve alkotmányos identitás részeként[35] valójában olyan tartóoszlopokat jelentenek, amelyeken boltozatként nyugvó Alaptörvény és értékválasztása szervesen illeszkedik az ezeréves jogfejlődésbe, összekapcsolja a múlt és a jelen nemzedékeken átívelő értékeit. Következésképpen a történeti alkotmányunk vívmányai tartalmilag is meghaladják a sarkalatos törvények és szokások összességének halmazát,[36] azok tehát nem a múlt lezárt és

30 Árva i. m. 18−19.

31 11/2013. (V.9.) AB határozat.

32 Csink Lóránt – Fröhlich Johanna: *Magyarország Alaptörvénye*. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): A magyar közjog alapintézményei. Budapest, Pázmány Press, 2020, 138–139.

33 Alaptörvény 28. cikk.

34 Rixer Ádám: A történeti alkotmány vívmányaival kapcsolatos tudományos vita újabb fejleményei. *Glossa Iuridica,* 2018/3-4, 285.

35 Sulyok Márton: *Kettő az egyben? Alkotmány és identitás*. In: Balogh Elemér (szerk.): Számadás az Alaptörvényről. Budapest, Magyar Közlöny Lap− és Könyvkiadó Kft., 2016, 351−352.

36 Balogh Elemér: *Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára*. In: Balogh Elemér (szerk.): Számadás az Alaptörvényről. Budapest, Magyar Közlöny Lap− és Könyvkiadó Kft., 2016, 543.

átadott hagyatékának tárgyai, hanem élő alkotmányos gyökerekként napjaink államberendezkedéséhez[37] és a hatályos a Alaptörvény értelmezéséhez is segítséget nyújtó instrumentumok.[38] Következésképpen − különösen a XIX. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények − a történeti alkotmány részeként a modern magyar jogállam alapjai,[39] ekként a jelenben is üzenet értékkel bírnak az alkotmányos értékválasztások fundamentumaiként, az alkotmányos identitás alapjaiként.[40] A történeti alkotmány vívmányainak ismerete ennek megfelelően egyrészt a hatályos jogintézmények alapjainak történeti nézőpontból való feltárását és megértésének elősegítését szolgálja, segítve a jelen jogalkotóját, jogalkalmazóját a jog történeti értelmezése során.[41] Másrészt tanulságai jogalkotási kiindulópontként,[42] impulzusként[43] kijelölhetik és megalapozhatják a jog jövőbeni útjait is. A történeti magyar alkotmány ennek megfelelően határozhatja meg a jog politikai és jogi kereteit a történelmi tanulságok összefüggésében,[44] továbbá az önálló államiság történeti megnyilatkozásai kivetítése és tükrözése által[45] – az alkotmányos nemzeti hagyományokra építve[46] feltárhatja az alkotmányos identitás és értékválasztás alaptételeit.[47] Mindezek együttesen igazolják, hogy egy állam – és így Hazánk – történeti hagyományai és alkotmányos öröksége nem a múlt lezárt hagyatéka, hanem ellenkezőleg, annak elemei az alkotmányos berendezkedést, államfejlődést és jogalkotást befolyásoló, a változó körülmények okán az újabb kihívások megválaszolásához szükséges alapokat és megoldási lehetőségeket magában hordozó, jövőre nyitott[48] intézményi halmaz. Mindezek az alapok egyértelműen az alkotmányos értékválasztás múlt idejének dimenzióját akként testesítik meg, hogy annak hatását a jelen idejű dimenzióban fejtik ki.

37 Szabó István: Közjogi hagyományok és jogtörténet. *Jogtörténeti Szemle,* 2016/3, 21.
38 Trócsányi László: *Az alkotmányozás dillemái*. Budapest, HVG−ORAC Lap−és Könyvkiadó Kft. 2014, 62−66.
39 33/2012. (VII.17.) AB határozat.
40 Rixer i. m. 286–290.
41 Szabó Miklós: *A jog alkalmazása.* In: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog-és államtudományokba. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 141.
42 Rixer i. m. 292–297.
43 T. Kovács Júlia: *A belső jogalkotási eljárás*. In: Tóth J. Zoltán (szerk.): Jogalkotástan, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 145−146.
44 Szabó (2015) i. m. 223−226.
45 Timon Ákos: *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903, III.
46 Vladár i. m. 87−89., 91−98.
47 Varga Zs. András: Az Alkotmánybíróságok szerepe a nemzet/alkotmányos önazonosság védelmében. *Iustum Aequum Salutare,* 2018/2, 21−24.
48 Caenegem van i. m. 50−55., 401−405.

A magyar alkotmányos értékválasztások között a szabadság értékalapja és értékforrása központi szereppel bír, amelyet kiemel az Alaptörvény preambuluma a Nemzeti Hitvallás, az Alapvetések, illetve a Szabadság és felelősség címet viselő részek vonatkozó rendelkezéseinek összessége. Különösen a Szabadság és felelősség rész tartalmazza tételesen az alapvető jogokat és kötelezettségeket, mint a szabadság intézményei élvezetének legmagasabb szintű jogi kereteit és alapjait,[49] amely keretnormák valós tartalommal való kitöltését elsősorban törvények,[50] valamint azok felhatalmazása alapján különböző jogszabályok útján eszközli a jogalkotó.[51]

A szabadság fogalmának feltárására jelen tanulmány keretei között a szerző nem vállalkozik, nem vállalkozhat, e körben a szabadság alatt alapvetően a későbbiekben felvázolt személyes szabadság közjogi és magánjogi vetületeit érti, amelyeket jogi értelemben „rendezett szabadság"-ként értelmez, elfogadva azt az iránymutatást, amely szerint e tárgyban a központi kérdés, hogy egy nemzet történelme és hagyományai igazolják-e azt, továbbá integráns részévé, alapjává teszik-e a rendezett szabadságon nyugvó társadalmi berendezkedésnek.[52] A fenti alapokon és kiindulópontokon tehető vizsgálat tárgyává az értékválasztás, annak érvényesülése, a jogalkotói és jogalkalmazói felelősség a jogrendszer egészét illetően.

A jogtudományban élő alaptétel egy állam hatályos jogszabályainak összességét – a bennük foglalt tárgyi és alanyi jogot[53] – jogrendszerként a római jogra[54] visszavezetve hagyományosan a közjog-magánjog dichotómia alapján osztja fő részeire.[55] E klasszikus horizontális felosztás különbözteti meg –

49 Udvary Sándor: *Az új Ptk. egyes alkotmányjogi (alaptörvényi) összefüggései.* In: Grad-Gyenge Anikó (szerk.): Egy új korszak hajnalán. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarium Iuridico-Politicarum VI. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2013, 27–29.

50 Téglási András: *Az alapjogok hatása a magánjogi jogviszonyokban*. In: Tóth. J. Zoltán (szerk.): A jog többrétegűsége. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2020, 178.

51 Alaptörvény I. cikk, T. cikk.

52 Udvary Sándor: Hübrisz helyett hatalommegosztás. *Jogtudományi Közlöny,* 2022/7-8, 278.

53 Tóth J. Zoltán: *A jog statikája – elméleti és dogmatikai alapok (a jog alapfogalmai).* In: Tóth J. Zoltán (szerk.): Jogalkotástan. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 6., 25.

54 Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1996, 4–5.

55 Lábady Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2017, 20−21.

részben egymással is átfedésben – a jog alapegységeiként a jogágakat,[56] míg vertikális szinten a jogforrási hierarchia szerinti tételes jogszabályok állnak.[57] A jog horizontális és vertikális tagozódása mellett a jogfejlődés a jog hagyományos – normaszövegi, jogdogmatikai, bírói eseti, alkotmányos alapjogi rétegeit és annak jogalkotási és jogértelmezési – szelvényeit[58] is kialakítja.[59] Ebben a komplex összefüggésrendszerben a közjog középpontjában az egyén és az állam – mint a közhatalom birtokosa és a szuverenitás megtestesítője – viszonyai, kötelezettségei állnak, amely közjog közvetlen kényszerrel és állami többletjogokkal biztosítja az államhatalom, valamint a társadalmi együttélés kereteinek fenntartását, e körben a szabadság védett értékeinek általános − akár az állammal szembeni − kikényszerítését.[60] A magánjog középpontjában a magánjogi szabadság áll, amely főszabály szerint másokkal együttműködve teljesedhet ki,[61] így kiindulópontja a cizellált attributív szabályozás, a mellérendelt viszonyok közötti dinamika, az azonos − ugyanakkor alapvetően csak a felek akaratából beálló − jogok és kötelezettségek rendszere a közvetett kényszer lehetőségével, jogsérelem esetén.[62] A magánjog tehát a jogalanyok egyedileg meghatározott, adott cél és igény érvényesítésére szolgáló – így eshetőlegesen érvényesülő – jogainak, a magánautonómia mint cselekvési szabadság érvényesítésének eszköze.[63]

Mint ismeretes, a közjog-magánjog elhatárolás inkább didaktikai,[64] semmint valós különbségtétel.[65] Az életviszonyok összetettsége jogrendszer ilyen éles tagolását valójában nem teszi lehetővé, továbbá maga az Alaptörvény nevesíti kiemelt értékalapként a sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapjogokat,

56 H. Szilágyi – Loss i. m. 75–76.

57 Uo. 82–87.

58 Cservák Csaba: *A jog rétegelméletének új kihívásai*. In: Tóth. J. Zoltán (szerk.): A jog többrétegűsége. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2020, 109–114.

59 Pokol Béla: *A jogrendszer duplázódása*. In: Tóth. J. Zoltán (szerk.): A jog többrétegűsége. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2020, 10–12.

60 H. Szilágyi − Loss i. m. 77−80.

61 Alaptörvény, Nemzeti Hitvallás.

62 Lábady i. m. 19−29., 107−119., 143−161., 185−214.

63 Szladits Károly: *A kötelem keletkezése*. In: Szladits Károly (főszerk.): Magyar Magánjog, Kötelmi Jog Általános Része. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941, 31.

64 H. Szilágyi − Loss i. m. 75−77.

65 E különbségtételt egyebek mellett az Európai Unió joga nem is ismeri. – Trócsányi (2025) i. m. 48–49.

amelyek védelme és érvényesítése az állam, és így végső soron valamennyi jogág feladata.[66] Mindezeknek megfelelően az állam pontosan az alkotmányos értékválasztás jogalkotói felelősségéből fakadóan különböző mértékben, de kénytelen a magánautonómia viszonyaiba beavatkozni, amely a magánjog közjogiasodását eredményezi.[67] Ez a folyamat nem egyoldalú és egyirányú, hanem a társadalmi tények kölcsönhatásai okán az állami beavatkozás növekedésével, különösen a kógencia elterjedésével[68] fokozatosan elmosódnak a közjog és magánjog hagyományos határai, új jogágak jönnek létre, azaz az élet-és társadalmi viszonyokat egyidejűleg több jogág,[69] – a közjog és magánjog felosztáson átívelő – vegyes, keresztülfekvő szakjogágként is szabályozza.[70] Az alkotmányos értékválasztás jelen idejű idődimenzióját illetően tehát megállapítható, hogy annak érvényesülése a hagyományos közjog-magánjog viszonyrendszerének metszéspontjába valójában és ténylegesen a szabadságot helyezi – annak határaival, korlátozásának feltételeivel[71] – pontosan a szabadság védelme érdekében. A szabadság alkotmányos értékválasztása mindezeknek megfelelően horizontálisan a tradicionális jogági felosztást oldja fel, miközben a jogforrási hierarchia természetéből fakadóan vertikálisan valamennyi jogágat átszövi. A folyamat végső soron ekként teszi rendezetté, írja körül a jogi szabadságot és annak korlátait.[72]

3. A szabadság mint értékválasztás fejlődési ívének vázlata

A szabadság alkotmányos értékválasztása a magyar alkotmányos berendezkedés idődimenziói okán magától értetődően veti fel annak közjogi, illetve magánjogi természetű nézőpontjait.

66 Téglási i. m. 178–179.

67 Takács Péter: *A modern állam*. In: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog-és államtudományokba. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 226–227.

68 Lenkovics Barnabás: *A magánjog rétegződése*. In: Tóth. J. Zoltán (szerk.): A jog többrétegűsége. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2020, 153–154.

69 H. Szilágyi – Loss i. m. 75–77.

70 Prugberger Tamás: *A szak-jogágak alkotmányjogi problémái a jogrendszer tagozódás tükrében: Az alkotmányjogi jogduplázódás megjelenésének kihatása a jogrendszer tagozódására.* In: Tóth. J. Zoltán (szerk.): A jog többrétegűsége. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2020, 212–213.

71 Lábady i. m. 95., 111–118., 139–140., 157–158., 191–194.

72 Udvary (2022) i. m. 280.

A közjogi oldalt az élet és a személyes szabadság jogának fejlődése jelenti, amely az 1222. évi Aranybullát követően az organikus államfejlődés által az 1848. évi alkotmányos jogkiterjesztés eredményeként vált tételes joggá és a történelmi alkotmány részévé.[73] A folyamat valójában elválaszthatatlan a II. József uralkodása idején megindult nemzetállami ébredéstől,[74] hat évtizedes alkotmánytörténeti küzdelemétől, az annak beteljesítését jelentő, a korszellemnek megfelelő unitárius állam alapjait lefektető 1848. évi április alaptörvények[75] szentesítésétől.[76] Az évszázados jogfejlődés középpontjában e körben a nemesi jogállás és szabadság állt, az a tény, hogy az utolsó rendi Országgyűlés által megalkotott 1848. évi áprilisi törvényekig a magyar alkotmányos berendezkedés megkérdőjelezhetetlen alapját az képezte, hogy a politikai jogok és szabadság birtokosai a rendi értelemben vett magyar nemzet egyenlő jogú tagjai[77] voltak. A magyar nemesi rend tagjai − az ország lakosságának megközelítőleg 3,5%-4%-a[78] − nyelvüktől függetlenül élvezték a jogokat,[79] amelyből fakadt az a törvényhozói alapállás és nemzetállami ébredésből fakadó politikai program, hogy a rendi magyar nemzet – azaz a *populus* – jogainak[80] kiterjesztése a feudális kiváltságok eltörlésével a politikai jogokból kizárt *plebs* irányába az egységes jog megteremtésével[81] jogokkal, szabadsággal ruházza fel a magyar és nem magyar ajkú lakosságot.[82] Ez a politikai program teljes egészében összhangban állt azzal a társadalmi jelenséggel is, amely a jogok teljes körű élvezete érdekében az egyének részéről a nemesség megszerzésére, a nemesi szabadság elérésére irányult.[83] A magyar nemzetállami ébredést tehát a törvényalkotók és a nem

73 Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika.* Kolozsvár, Minerva, 1944, 363−364.
74 Mikó i. m. 9−20.
75 Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány-és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia jogi könyvkereskedés kiadása, 1946, 417–420.
76 Az V. Ferdinánd király (ur.: 1830-1848) által 1848. április 11-én szentesített 31. törvénycikkből álló törvénycsomag. In: *Corpus Juris Hungarici − Magyar Törvénytár − 1836-1868. évi törvényczikkek*. Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896, 215−255.
77 Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907, 122.
78 Kósa László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 33.
79 Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története.* Budapest, Osiris Kiadó 2007, 25−26.
80 Timon i. m. 552−554.
81 Gyurgyák i. m. 21−23.
82 Szemere Bertalan. *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49−i magyar kormányzat nemzetiségi poltikájáról.* Budapest, Cserépfalvi Kiadás, 1941, 39.
83 Hermann Gusztáv Mihály: *A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a*

magyar ajkú magyarországi nemzetiségek egyaránt fontosnak tartották és a modern magyar állam megteremtésének egyik alapfeltételeként tekintették.[84] Magyarország esetében tehát a cél egy politikai egyenlőségen alapuló korszerű demokratikus társadalom kiépítése volt a történelmileg egymás mellé rendelt népek belső viszonyaiból fakadó többnemzetiségű állam által adott kihívások kezelésével.[85] A rendi politikai nemzet fogalmának kiterjesztésén alapuló[86] jogegyenlőség tételének értékválasztásán nyugvó,[87] a nemesi szabadságot középpontba helyező értékválasztás az 1848. évi áprilisi törvényekkel nyert kodifikációt, amikor az Országgyűlés a rendi magyar nemzet politikai jogait kiterjesztette a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben az ország lakosságára nemzetiségtől függetlenül.[88] Az 1848. évi áprilisi törvényekkel[89] megalapozott polgári átalakulás általános jogegyenlőség tétele alkotmányos értékválasztásként így külön kodifikálás és kartális alkotmány megfogalmazása nélkül[90] a legfontosabb jogok kodifikációja által[91] tényleges tartalmat és jogi elismerést nyert, a magyar állam alkotmányos monarchiává alakult.[92] Az új alkotmányos rendben a személyek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjaivá, *quasi* a szabad magyar rendi nemesség tagjaivá váltak[93] beszélt nyelvüktől, etnikai hovatartozásuktól függetlenül, megalkotva az új *natio Hungaricat*. A Kiegyezést követően a történeti alkotmány részeként a tétel a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában született 1868. évi XLIV. törvénycikk preambulumában nyert tételes szabályt, kimondva, hogy „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy

korabeli sajtó tükrében. In: Egyed Ákos – Magyari András (szerk.): A székelység története a 17-19. században. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001, 147.

84 Mocsáry Lajos: *Nemzetiség*. Pest, Ráth Mór, 1858, 165–170.

85 Lackó Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977, 200–202.

86 Ferdinandy Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906, 129.

87 Nagy i. m. 129.

88 Mikó i. m. 48–49.

89 Ferdinandy i. m. 130–131.

90 Szabó István: *Történeti alkotmány a polgári a korban*. In: Csehi Zoltán – Szabó István – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A* Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén, Budapest, Pázmány Press, 2015, 176–177., 182.

91 Nagy i. m. 129.

92 Sólyom László: *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út*. In: Sólyom László: Documenta– Alkotmányjog. Budapest, HVG–ORAC Lap–és Könyvkiadó Kft. 2019, 508–510.

93 Ferdinandy i. m. 131–132.

nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja […]", amely egyenjogúság szükségképpen foglalta magában a szabadságot.

A történeti alkotmány értékválasztásának szilárdsága alapjain napjainkban a természetes személyek jogalanyisága, jogképessége és jogegyenlősége nem vitatott és megkérdőjelezhetetlen alaptétel, amely egyrészt az emberi méltósághoz való jog része, másrészt önálló alkotmányos alapjog, amely alapján minden ember és méltósága teljes és egyenlő, következésképpen minden olyan megkülönböztetés, amely nélkülözi az alkotmányos indokot és olyan alapjogot von el, amelyet másoknak megad, megvalósítja – a diszkrimináció tilalmának sérelme mellett az önkényes megkülönböztetés által − az emberi méltóság megsértését.[94] A jogegyenlőség és az egyéni szabadság ennek megfelelően alapvetően a hagyományosan közjogi jogágaknak tekintett jogágak által védett, óvott értékek.

A szabadság magánjogi oldala fejlődésének kulcsmomentuma szintén az 1848. évi áprilisi törvényekben és az azt közvetlenül megelőző néhány emberöltőben lelhető fel. Magánjogi szempontból e korszakot – azaz a reformkort – gróf Széchenyi István és műveiben részletesen kifejtett modernizációs programja határozta meg, aki korszerű gazdasági viszonyok, illetve azokból fakadóan egy megújított jog megteremtését, megalkotását szorgalmazta a közjogi kérdések szükséges ideig való érintetlenül hagyása mellett.[95] A legnagyobb magyar reformelképzeléseinek lényege szerint a középkori, rendi magánjog intézményei helyett a jogegyenlőségen alapuló modern polgári jog alapjain szükséges kiteljesíteni az egyéni és gazdasági szabadságot, amelynek anyagi eredményei magától értetődő következményként fektetik le a megfelelő közjogi átalakulás alapjait.[96] Széchenyi István gróf tehát − ellentétben Kossuth Lajossal − a modern állam megteremtését a magánjogi kérdések fókuszpontba helyezésével kívánta megvalósítani azon közmondásos megfogalmazású tétele alapján, amely szerint előbb gazdaggá és azt követően szabaddá kell tenni a népet.[97] Az 1848. évi forradalom igazolta és az 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel megalkotott új alkotmányos berendezkedés pedig részben sikerre vitte, illetve kodifikálta magánjogi oldalon is a szabadság értékválasztását, így a közjogi eredmények

94 Tóth J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. *Jogtudományi Közlöny,* 2019/5, 201−202.

95 Vécsey Tamás: *A magyar magánjog Széchenyi hatása alatt*. In: Horváth Pál (szerk.): Emlékkönyv Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1991, 9.

96 Vécsey i. m. 9–21.

97 Horváth Pál: *Élő hagyományaink a jelenkor tükrében*. In: Horváth Pál (szerk.): Emlékkönyv Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1991, 61–62.

egyenes következményeként[98] az Országgyűlés − és az első felelős kormány − az 1848. évi XV. törvénycikk 1. §-ban már megalapozottan tehetett ígéretet a magánjogi kodifikációra kijelentve, hogy „A ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyülés elibe terjesztendi." Az 1848. szeptemberétől eszkalálódó, hamarosan szabadságharcba torkolló események és a világosi fegyverletétel[99] a fenti ígéret teljesítését – ekkor még előre nem látott módon mintegy 165 évre – azonban elhalasztotta.[100]

Az 1848-49. évi szabadságharc kudarcát követően a magyar politikai elit és törvényhozás homlokterébe az Ausztriával való közjogi viszony rendezése került,[101] a lehető legszélesebb körű szabadság és a teljes jogegyenlőség elve alapján.[102] A legjelentősebbnek ítélt közjogi kérdéseket az 1865/68. évi Országgyűlés a Kiegyezéssel a reformkor tényleges lezárásaként[103] oldotta meg.[104] Következésképpen a dualizmus kora magánjogi kontextusban – különösen a rendiség utolsó maradványainak eltörlésével és az állampolgári jogegyenlőség rögzítésével – az 1848. évi magánjogi kodifikációs ígéret teljesítésének kedvező körülményeit vetítette előre.[105] Az a történelmi tény, hogy a polgári törvénykönyv megalkotására ekkor mégsem került sor, több okra vezethető vissza, amelyek közül emelendő ki a szokásjogi hagyomány ereje, történelmi öröksége, a kodifikáció merevségével szemben az annak rugalmasságába vetett hit, valamint a külföldi idegen mintákkal – különösen az Osztrák Polgári Törvénykönyvvel – szembeni ellenérzések együttese.[106] Az általános kodifikáció

98 Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlata*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1933, 9–15.

99 Eckhart i. m. 422−425.

100 A magánjogi kódex megalkotásának történeti távlatokban is hosszú késedelmén nem változtat az, hogy a neoabszolutista birodalmi kormány Magyarországon és Erdélyben hatályba léptette az Osztrák Polgári Törvénykönyvet, amelyet bár Magyarországon 1861-ben már vissza is vontak, de az Erdélyben 1940-ig, Dél-Erdélyben pedig 1943-ig hatályban maradt. – Veress Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből. Európai kitekintéssel*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2022, 85., 89–96., 141–162., 189–204.

101 Hermann Róbert: *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről. 1849−1867*. In: Hermann Róbert − Ligeti Dávid (szerk.): Megosztó kompromisszum − Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából. Budapest, Országház Könyviadó, 2018, 94–95.

102 Mikó i. m. 89–92.

103 Schlett István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987, 230.

104 Eckhart i. m. 428−432.

105 Veress (2022) i. m. 96–97.

106 Veress (2022) i. m. 96–109.

szükségességéről folytatott vitáktól függetlenül a magánjogi részterületekről külön jogszabályok elfogadásra kerültek,[107] valamint készültek tervezetek a polgári törvénykönyv részei vagy akár teljessége tárgyában is.[108] Az általános magánjogi kodifikáció elmaradása ellenére azonban hangsúlyozandó, hogy a korszakban a magánjog alapját képező cselekvési szabadság mint értékválasztás nem képezte vita tárgyát,[109] a magánjogi szabadság a történeti magyar magánjog alaptételeként élt. A magyar állam ekkor − a társországok autonómiáját tiszteletben tartva − egy jogegységesítési program keretei között törekedett tehát egy egységes magánjogi tér megteremtésére,[110] de végül a közjogi kérdések[111] azt háttérbe szorították, ezáltal a hagyományos történeti magyar magánjog összetett tere az I. világháború végéig érintetlen maradt.[112]

A magyar államkeretek I. világháborút követő szétesése[113] eredményeként a szűkebb magyar államterületen megszűnt a részszerű jog, ugyanakkor a magyar jog hatálya az utódállamokban – azok jogegységesítési programjai sikeréig – továbbra is fennmaradt.[114] E sajátos körülmény rendkívüli kihívás elé állította az utódállamok törvényhozói mellett a magyar jogalkotót is, így az ekkor elkészült 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslatot.[115] A Magánjogi Törvényjavaslat törvénnyé válását elsősorban az a politikai meggondolás akadályozta meg, hogy az esetleges területi revízió[116] során visszatérő országrészekkel ekkor még fennálló magánjogi egység ne kerüljön idő előtt megbontásra, azaz a területek remélt reintegrációja hatékonyabban valósulhasson meg.[117]

107 Vékás Lajos: *Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből*. Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2019, 31–32., 76–79.

108 Veress (2022) i. m. 96–97., 109–112.

109 Szladits (1941) i. m. 39.

110 Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Budapest, Athenaeum Irod. és Nyomdai R. T., 1905, 916−918.

111 Eckhart i. m. 428−437.

112 Szladits (1933) i. m. 17–23.

113 Eckhart i. m. 437−438.

114 Veress (2022) i. m. 113−137., 161−162.

115 Nótári Tamás − Fazekas Judit: *Bevezetés*. In.: Osztovits András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja I. kötet. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014, 52−53.

116 Győri Szabó Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, Helikon Kiadó, 2011, 63–64.

117 Vékás Lajos: *A Ptk. társadalmi modellje*. In: Vékás Lajos − Gárdos Péter (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2013, 16.

A fenti várakozások a II. világháborúban elért részleges területnyereségek[118] során igazolást is nyertek a magyar jog hatályának újbóli kiterjesztése során,[119] miközben maga a Magánjogi Törvényjavaslat − bár formálisan nem lett törvény − a bírói gyakorlat útján a történeti magánjog részeként és a szokásjog feltárásának eszközeként nyert alkalmazást.[120]

A II. világháborút követően a szovjet blokkba kényszerített államokban − így Magyarországon is − a népi demokráciák 'alkotmányosságának' kiépítését[121] követően a szocialista polgári jog dogmatikai és értékválasztási paradoxona érvényesült a jogállami keretek és a legitimáció hiánya mellett.[122] E kor tehát a gyökeres változások időszaka volt – a hagyományos szabadság elvetésével –, az új államberendezkedés új emberképet, új ideológiai alapokat helyezett a jogalkotás középpontjába.[123] Elvetésre kerültek a történeti alkotmány alapjain nyugvó magyar közjog intézményei, amellyel egyidejűleg megkezdődött a hagyományos magyar magánjog visszaszorítása, majd teljes eltörlése, „a magántulajdon nélküli magánjog" korszakának kiépítése.[124] E folyamat elemeként került elfogadásra az 1959. évi IV. törvény, az első magyar Polgári Törvénykönyv, amellyel a magyar magánjog normatív szempontból végletesen leegyszerűsödött, igaz, annak magas színvonalú művelését, örökségének ápolását, tudományos értékeinek fenntartását többen is felvállalták.[125] Magyarország első polgári törvénykönyve tehát a kommunista államberendezkedés korában született meg, amikor a magánjogi kodifikáció jellegadó valós társadalmi és klasszikus ideológiai alapjai − azaz a szabadságot kiindulópontként valló feltételek − ténylegesen hiányoztak.[126]

Magyarországon az alkotmányossághoz való visszatérés, a rendszerváltás és a szovjet tömbbel való szakítás,[127] azaz a szabadság ismételt értékválasztása magától értetődően tette aktuálissá egy modern magyar magánjogi kódex

118 Győri Szabó i. m. 103–116.
119 Veress (2022) i. m. 113-137., 141-162.
120 Veress Emőd: *Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslatról*. In.: Veress Emőd (szerk.): Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat. Kolozsvár, Forum Iuris, 2019, 17–18.
121 Csanádi György – Csató István – Kálmán György: A népi demokráciák alkotmányai. *Jogtudományi Közlöny,* 1949/15-16, 337.
122 Veress (2022) i. m. 133–134
123 Beér János: Tanulmányozzuk Lenin tanításait az államépítésről. *Társadalmi Szemle*, 1955/6, 67–83.
124 Vékás (2019) i. m. 10–11.
125 Vékás (2019) i. m. 9–11., 94–96., 104–111., 113–153.
126 Lábady i. m. 98−100.
127 Győri Szabó i. m. 333–352.

megalkotását.[128] A magánjogi kodifikáció azonban az állam szerepének növekedésével, a magánjog közjogiasodásával azt is eredményezte, hogy a klasszikus magánjog egyes céljai, feladatai ekkor már hangsúlyosabban, a dogmatikai kereteken átívelő módon már egyes alkotmányjogi szabályokban is testet öltöttek pontosan az alkotmányos értékválasztások érvényesülése által.[129] Az alkotmányos értékválasztások magánjogi megjelenése így tartalmi értelemben is szorosabb, a jogforrási hierarchia formális viszonyát meghaladó kapcsolatot jelent a törvény és az Alaptörvény között.[130] Ilyen alapokon a magyar törvényhozás – a történelmi viharok okozta adósságát törlesztve, a történeti alkotmány szabadság értékválasztását az Alaptörvény közvetítésével is felvállalva – 2013. február 11-i ülésén elfogadta[131] a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényt, amely az 1848. évi forradalom napja és a jogegyenlőség – és a szabadság hagyománya – előtt tisztelegve 2014. március 15-én lépett hatályba[132] mint Magyarország második magánjogi kódexe.[133]

4. Záró gondolatok

Jogegyenlőség és szabadság nélkül elképzelhetetlen egy modern magyar jogállam. A jogági különbségek természetétől függetlenül ismerték fel e tételt a reformkor és a dualizmus korának nagyjai, jogtudósai, államférfiúi, valamint az állam egyszerű polgárai. E tétel hosszú alkotmánytörténeti küzdelem eredményeként nyert alkotmányos értékválasztás *statust,* majd történeti alkotmány vívmány jelleget és ekként olyan erőt, amely mélyen átitatta a közgondolkodást és a magyar jogtudomány együttesét. Ez az erő a későbbiek során pedig alkalmassá vált arra, hogy a magyarországi totális államberendezkedések kudarcát még azok fennállása alatt nyilvánvalóvá tegye, szembesítve a történeti alkotmányon nyugvó jogállamot a diktatúrák közjogi és magánjogi tarthatatlanságával. A történeti alkotmányon nyugvó szabadság értékválasztása így vezetett el a

128 Sándor István: *Tanulmányok a társasági jog területéről.* Budapest, Patrocínium Kft., 2015, 183-193.

129 Harmathy Attila: *Alkotmányjog-polgári jog*. In: Csehi Zoltán – Schanda Balázs – Sonnevend Pál (szerk.): Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2012, 421–422.

130 8/2014. (III. 20.) AB határozat.

131 Nótári – Fazekas i. m. 78.

132 Vékás (2013) i. m. 15–18.

133 Az elfogadott, de csak egy részben kihirdetett, ténylegesen hatályba soha nem lépett 2009. évi CXX. törvényt nem számolva magánjogi kódexnek.

tartalmi alkotmányosságon nyugvó közjogi átalakuláshoz a rendszerváltás során, míg magánjogi oldalon az 1848. évi kodifikációs ígéret teljesítéséhez a Polgári Törvénykönyv által. A Polgári Törvénykönyv – párhuzamosan a közjogi jogegyenlőséggel és szabadsággal, tehát a történeti alkotmány szabadságeszményéből is táplálkozva – ekként vallja a magánautonómiát, a személyek alapvető vagyoni és személyi viszonyai kiteljesedését, a szabadságból eredő célok szabályozott körülmények közötti elérését,[134] középpontjába helyezve az egyéni szabadságot és a jogaival öntudatosan élő – szabad – polgárt.[135]

A fentiekben felvázolt fejlődési ív és az alkotmányos értékválasztás kiemelt fontosságát hangsúlyozza a jogállam ellentétét képező, a szabadságot és egyenlőséget ténylegesen tagadó – bár több esetben jogállami kereteket látszatként fenntartó – totális államok ténye,[136] és azok XX. századi magyarországi kísérletei. A totális állam ugyanis az állampolgárait alattvalóként kezeli, teljesen védtelenné és kiszolgáltatottá teszi, megfosztja őket a szabadságtól, terrort alkalmaz a korlátlan hatalomért, amelynek joghoz kötöttségét a valóságban elveti, így jellegéből fakadóan kizárt a joguralmi jegyek érvényesülése.[137] A magyarországi totális államok mindegyike tagadta azokat az értékeket, amelyeket a történeti alkotmány vívmányai által a magyar alkotmányos berendezkedés vallott és hosszú küzdelem után alkotmányos értékekké emelt.[138] A jelenben mindezek kiemelése, megismétlése különösen azért bír jelentőséggel, mert a szabadság értékválasztása a jogállam záloga, amelynek megszerzése hosszú küzdelem és áldozatvállalás eredménye. Ennek megfelelően különös érték, hogy a hatályos magyar jogrendszer a kommunista diktatúra társadalmi és gazdasági kudarcát követően a rendszerváltás óta már – és ismét – alkotmányos garanciák és értékválasztások mellett követi – és követheti – az elmúlt két évszázadban kialakult európai társadalomképet,[139] visszatérhetett Európához. Az Alaptörvény és a

134 Vékás (2013) i. m. 18–19.

135 Boóc Ádám: *Gondolatok az alapelvek szerepéről Magyarország új Polgári Törvénykönyvében*. In: Grad-Gyenge Anikó (szerk.): Szociális elemek az új Ptk.-ban. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum VII. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 13.

136 Takács i. m. 232–237.

137 Varga Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég, 2015, 10–11.

138 A magánjog fejlődése szempontjából e tételt bizonyítja és igazolja egyebek mellett az, hogy a marxista alapokon nyugvó totális államot építő szovjet jog – és az az alapján elterjedt kommunista diktatúrák – kezdetben még az ember jogképességét sem tekintette magáról értetődőnek a XX. század első felében. Sárközy Tamás: Szervezetek megszemélyesítése a jogban – kis modern jogdogmatika. *Állam és Jogtudomány,* 2008/1, 6.

139 Vékás (2013) i. m. 18–19.

történeti alkotmány vívmányainak szabadságot valló értékválasztása tehát bizonyította egyrészt az európai társadalomképpel való összhangját, kapcsolatát, emellett sikerrel bontotta le a totális állam falait és rácsait, miközben napjainkban az évszázados hagyományokból is táplálkozva kijelölte a magyar jogfejlődés és a modern magyar jogállam – történeti örökségébe is szervesen illeszkedő – új útjait.

A jövőre nyitott és változó világunkban azonban a jog folyamatosan újabb kihívásokkal szembesül, és e kihívások a jog értékforrás alapjainak folyamatos újragondolását, továbbá védelmét is feltételezik. Ebben a kontextusban a szabadság értékválasztása, annak küzdelméből táplálkozó és megerősödött értelmezése még nagyobb jelentőséggel bír különösen annak fényében, hogy a modern jogállamban az állampolgár szabadsága még az állam hatalmával szemben is védett. Az évezredes jogfejlődés eredményeként az alattvalóból szabad polgárrá válás ezen értékválasztás által biztosított sikerét azonban a napjaink különös kihívásai új, eddig nem tapasztalt próbatételekkel is szembesítik.[140] E próbatételek, globális kihívások még inkább indokolják a szabadság értékválasztásának előtérbe helyezését, mi több védelmét, elvégre több keserű történeti tapasztalat – különösen a totális államok sajátos, szabadsággal szembeni értékválasztása – bizonyította a szabadság nélküli állam és jog morálisan igazolhatatlan és így helytelen, tehát embertelen voltát. Napjaink globális jelleget is öltő kihívásainak veszélyei pontosan e körülményekben azonosíthatók, amikor azok sokszor észrevétlenül, de hatékonyan támadják a szabadságot és így a jog hatékony érvényesülését, amely folyamat végső soron – amennyiben az értékválasztást lebontja – megfoszthatja a jogot azon szerepétől, amely talán a legfontosabb: a kivívott szabadság biztosításától.

140 A próbatételek felsorolása önmagában külön tanulmányok, értekezések, viták sokaságát feltételezi, elegendő csak gondolni – a teljesség igénye nélkül – egyéni szinten a digitális kor olykor embertől idegen kihívásaira, az online tér embert elmagányosító hatásaira, a mesterséges intelligenciára, míg közösségi szinten ilyenek a közösségi identitások kérdései, a járványok, a – globális – terrorizmus, az államok által vagy éppen államok nélkül vívott háborúk ténye, az eddig szilárdnak hitt államberendezkedések válságai, egyéb politikai és gazdasági, társadalmi kihívások összességei.

A diskurzusjelölők szerepe az Európai Parlamentben elhangzott beszédekben

Furkó Bálint Péter
rektorhelyettes, egyetemi tanár (KRE BTK)

1. Bevezetés

Trócsányi László jogtudós, politikus és diplomata, aki 2022 februárja óta a Károli Gáspár Református Egyetem rektora. Rektori tevékenysége során kiemelt figyelmet fordított az innovációra és a technológiai fejlődésre: támogatta a mesterséges intelligencia oktatásba és kutatásba való integrálását az egyetemen, amelynek keretében egyebek mellett egyetemi szintű útmutatót fogadtak el az MI alapú rendszerek etikus használatáról. Trócsányi életművének egyik fontos üzenete az interdiszciplinaritás és innováció szinergiája, amelynek jegyében a jogtudomány és a modern technológiák – így a nyelvtechnológia – összekapcsolását is szorgalmazta. Jelen tanulmány az ő szellemisége előtt tisztelegve olyan témát jár körül, amely egyszerre kapcsolódik a nyelvhasználat finom pragmatikai jelenségeihez és a politikai diskurzusok kritikus vizsgálatához. Ennek fókuszában a magyar nyelvű európai parlamenti felszólalások diskurzusjelölői állnak. A vizsgálat célja feltárni, hogyan járulnak hozzá ezek az apró, gyakran mellékesnek tekintett nyelvi elemek – mint a „persze", „hát", „úgyhogy", „tulajdonképpen", „á dehogy", „valamint" stb. – az ideológiai pozicionáláshoz, a közönséggel való kapcsolat kiépítéséhez, az érvek megerősítéséhez vagy ellenpontozásához, továbbá milyen szerepet játszanak a manipuláció, a konszenzusteremtés vagy a populista retorika eszköztárában.

A tanulmány alapját egy saját összeállítású korpusz elemzése képezi, amely a magyar nyelven elhangzott európai parlamenti felszólalások szövegét tartalmazza. A vizsgálat módszertanilag a kritikai pragmatika és a kritikai diskurzuselemzés (*Critical Discourse Analysis*, CDA) integrált megközelítésére épül, összhangban Wodak elméleti felhívásával, miszerint a diskurzuselemzésbe be kell építeni a pragmatikai szempontokat is.[1] A kutatás célja rávilágítani arra, hogy a diskurzusjelölők nem pusztán a kohéziót vagy a beszédtempót

1 Wodak, Ruth: Pragmatics and Critical Discourse Analysis: A cross-theoretical inquiry. *Pragmatics & Cognition*, 2007, 15 (1), 203–234.

szolgáló töltelékszavak, hanem stratégiai jelentőségű elemek, amelyek révén a politikai beszélők alkalmasint rejtett meggyőzési taktikákat valósítanak meg. A mikroszintű nyelvi elemek ideológiai funkcióinak feltárása azért is fontos, mert a hatalom és befolyás gyakran ezekben a 'jelentéktelennek' tűnő nyelvi mozzanatokban bújik meg.

Trócsányi László rektori munkásságához méltóan a tanulmány végül kitér a mesterséges intelligencia lehetséges szerepére is: bemutatja, hogy a modern nagy nyelvi modellek (LLM-ek) és más MI-eszközök miként segíthetik a diskurzusjelölők azonosítását és értelmezését nagy szövegmennyiségekben. Ez a digitális korpusznyelvészeti kitekintés összhangban van Trócsányi azon törekvésével, hogy a hagyományos tudományterületeket új technológiákkal gazdagítsuk, elősegítve ezzel az oktatás és kutatás megújulását.

2. Elméleti háttér: a diskurzusjelölők megközelítésmódjai

A diskurzusjelölők (más terminussal pragmatikai markerek) olyan nyelvi elemek – kötőszavak, módosítószók, töltelékszavak –, amelyek nem a mondat denotatív (igazságfeltételi) jelentését hordozzák, hanem a szöveg szervezésében és az interperszonális jelentés kialakításában játszanak szerepet. A klasszikus szakirodalom szerint a diskurzusjelölők biztosítják a szöveg kohézióját, segítik a gondolatmenet követhetőségét, illetve jelzik a beszélő viszonyát a kimondottakhoz és a hallgatósághoz. Schiffrin alapműve[2] írja le elsőként átfogóan a diskurzusjelölők szerepét a diskurzus szervezésében, míg Fraser[3] pragmatikai markerként határozza meg azokat a kifejezéseket, amelyek a mondat pragmatikai értelmezését befolyásolják, nem pedig annak szemantikai tartalmát. Azóta számos megközelítés (a beszélgetéselemzéstől a relevanciaelméletig) kimutatta, hogy ezek a nyelvi elemek beszédfordulókat kapcsolnak össze, tompítják az arculatfenyegető megnyilatkozások erejét, illetve attitűdjelölő szereppel is bírnak.

Hagyományosan a diskurzusjelölőket a semleges kohézió és udvariasság eszközeinek tekintették, ám az utóbbi évek kutatásai egyre inkább rámutatnak ideológiai töltetükre. Az ideológia itt a rocher-i[4] értelemben egy csoport eszméinek és értékítéleteinek strukturált rendszerét jelenti, amely legitimizálja a csoport pozícióját. A kritikai diskurzuselemzés (CDA) klasszikusan a nyelv hatalmi

2 Schiffrin, Deborah: *Discourse Markers*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
3 Fraser, Bruce: Pragmatic markers. *Journal of Pragmatics*, 1996, 6 (2), 167–190.
4 Rocher, Guy: *Introduction à la sociologie générale. Tome 2: L'action sociale.* Paris, Éditions HMH, 1969.

vetületeit, a nyílt retorikai stratégiákat vizsgálta, míg a pragmatika a diskurzusjelölők koherencia- és udvariassági szerepét írta le részletesen. A jelen kutatás ezt a két szálat kapcsolja össze: a pragmatikai jelölőket az ideológiai pozicionálás eszközeiként vizsgálja parlamenti diskurzusokban. E szemlélet összhangban van Wodak (2007) felvetésével, aki szerint a töltelékszavak, nyelvi 'horgok' és egyéb pragmatikai elemek is jelölhetnek hatalmi viszonyokat és ideológiai állásfoglalást. Fairclough[5] mindezek mellett a közéleti beszéd ún. konverzacionalizálódását emeli ki, vagyis azt a tendenciát, hogy az intézményes beszédmód egyre inkább átemel köznapi, informális elemeket, hogy közvetlenebbnek és 'népibbnek' hasson. Ez különösen a populista retorikában figyelhető meg, ahol a politikusok tudatosan alkalmaznak laza, beszélgetéshez hasonlító stílust – például diskurzusjelölőkkel tarkított mondatszerkesztést – annak érdekében, hogy a 'nép hangján' szólva autentikusabbnak és közvetlenebbnek tűnjenek.

Korábbi tanulmányok kimutatták, hogy a populista és manipulatív diskurzus még a formálisan kötött műfajokban (mint a parlamenti beszédek) is él ezekkel a nyelvi eszközökkel. Furkó[6] kritikai pragmatikai elemzései rámutattak, hogy az olyan pragmatikai eszközök, mint az evidencialitás jelölői, a modalitást kifejező nyelvi elemek, valamint az általánosító kifejezések („és a többi", „meg ilyenek") manipulatív célokat szolgálhatnak: háttérbe szorítják az alternatív nézőpontokat, megerősítik a 'mi' kontra 'ők' ellentétet, és közvetve legitimálják a hatalmi narratívát. A diskurzusjelölők ezáltal az ideológiai konstruálás részeseivé válnak[7], ami a 'mi' csoport jó tulajdonságainak természetesnek vett hangsúlyozását és az 'ők' csoport problémáinak kiemelését jelenti. Például a megerősítő jelölők (mint az „persze" vagy a „hát persze") preszuppozíciókon keresztül alapesetként állítják be a beszélő nézőpontját („magától értetődő, hogy…"), míg az ellentétet kifejező diskurzusjelölők (mint az „de", „azonban") lehetővé teszik, hogy a beszélő minimális engedmény („igaz, X…") után egy erőteljesebb saját álláspontot emeljen ki, ezzel előnyben részesítve a saját narratíváját.

A magyar nyelvű politikai beszéd ezen a téren különösen érdekes, mert a magyar diskurzusjelölők gazdag rendszere számos árnyalatot hordoz. A magyar

5 Fairclough, Norman: *Media Discourse*. London, Edward Arnold, 1995.

6 Furkó Bálint Péter: *Populist discursive strategies surrounding the immigration quota referendum in Hungary*. In: Zienkowski, Jan – Breeze, Ruth (eds.): Imagining the Peoples of Europe: Populist Discourses across the Political Spectrum. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2019, 343–363.; Furkó Bálint Péter: *Discourse Markers and Beyond: Descriptive and Critical Perspectives on Discourse-Pragmatic Devices across Genres and Languages*. Cham, Palgrave Macmillan, 2020.

7 van Dijk, Teun A.: *Discourse and Power*. New York, Palgrave Macmillan, 2008.

beszélt nyelv kötetlenebb stílusában gyakoriak az olyan formák, mint a „hát", „ugye", „szóval", „na", amelyekkel a beszélő keretbe foglalja vagy értékeli a mondandóját. Ezek a nyelvi fordulatok a hivatalos parlamenti retorikában is felbukkannak – ki így, ki úgy építi be őket a felszólalásaiba. Különböző politikai háttérrel rendelkező magyar EP-képviselők beszédmódja eltérő mértékben formalizált vagy beszélt nyelvi jellegű, de mindegyikük élhet a diskurzusjelölők nyújtotta lehetőségekkel akár tudatosan, akár ösztönösen. Az alábbiakban saját korpuszelemzés eredményeire támaszkodva megvizsgáljuk a főbb magyar diskurzusjelölők használatát és funkcióit az EP felszólalásokban, konkrét példamondatokkal illusztrálva azokat.

3. Kutatásmódszertan

A vizsgálathoz összeállított korpusz mintegy 15 év parlamenti anyagát öleli fel: a 2009–2024 közötti időszakból random mintavételezéssel gyűjtöttük ki a magyar nyelvű plenáris felszólalások szövegét az Európai Parlament hivatalos jegyzőkönyveiből. A korpusz ~100.000 szó terjedelmű, és több tucat magyar EP-képviselő beszédeit tartalmazza, lefedve a teljes hazai politikai spektrumot (kormánypárti és ellenzéki képviselők egyaránt). A nyers szövegekben egységesítettük a helyesírást, kiszűrtük a jegyzőkönyvi jelöléseket (pl. zajokra, technikai megszakításokra utaló zárójeles részeket), de meghagytuk a beszélőkre jellemző szóhasználatot, beleértve a töltelékszavakat és diskurzusjelölőket is.

A kvantitatív elemzés során a leggyakoribb diskurzusjelölő kifejezéseket listáztuk szógyakorisági kimutatások segítségével. Az így kapott lista élén – nem meglepő módon – olyan általános kötőszavak álltak, mint az „és", „de", „mert". Ezek azonban nyelvtani kötőszó funkciójuk mellett is szolgálhatnak pragmatikai jelölőként (például a „de" egy új gondolat indításánál témajelölő is lehet). A jelen tanulmány fókuszát azonban azokra a markáns pragmatikai elemekre szűkítettük, amelyek kifejezetten a beszélő attitűdjét, a közlési stratégia finomszerkezetét tükrözik. Így a vizsgálat tárgyát képező főbb elemek a következők voltak: persze, hát, úgyhogy, tulajdonképpen, á(dehogy), valamint, továbbá néhány hasonló funkciójú gyakori kifejezés (pl. ugye, tehát, szóval, egyébként, mondjuk, nos).

A kvalitatív elemzés keretében a kiválasztott jelölőkre vonatkozó konkordanciát, illetve szövegkörnyezet-elemzést végeztünk. E pragmatikai-kontextuális értelmezést összevetettük a beszélők politikai hátterével és az elhangzás konkrét diskurzushelyzetével (vita témája, előzmények, interakció jellege). Mindezt kiegészítve a CDA elvei alapján azt vizsgáltuk, hogy a jelölők használata hogyan

illeszkedik a hatalmi diskurzus tágabb stratégiájába – például miként szolgálja a beszélő önpozicionálását (pozitív önreprezentáció és negatív másik-kép, vö. van Dijk 2008 elmélete), a közönség megszólítását (hatásvadászatot) vagy épp adott politikai narratíva alátámasztását.

Fontos módszertani kiegészítés, hogy kísérleti jelleggel igénybe vettünk MI-alapú eszközöket is: a leggyakrabban használt nagy nyelvi modell (ChatGPT 4.0) segítségével próbáltuk automatikusan azonosítani a diskurzusjelölők funkcióit bizonyos szövegrészletekben. Bár az MI eszközök hasznosnak bizonyultak a nagy mennyiségű adat előszűrésében és mintázatok felismerésében, értelmezésüket kritikusan kellett kezelni. Az MI hajlamos lehet a szövegkörnyezet vagy háttértudás vonatkozásában helytelen vagy túláltalánosított következtetésekre jutni, ezért a végső értékelést mindenképp emberi elemző végezte.

4. A diskurzusjelölők funkciói, használatuk mintázatai

A korpuszelemzés eredményei azt mutatják, hogy a magyar EP-képviselők beszédeiben a vizsgált diskurzusjelölők változatos funkciókat töltenek be. Az alábbiakban funkcionális csoportosításban elemezzük a legfontosabb jelölők használatát, példákkal szemléltetve azok szerepét az éles politikai vitákban.

4.1. *Közös tudás és evidencia jelölése („persze”, „ugye”, „tulajdonképpen”)*

A *persze* szó a magyarban alapvetően egyetértés vagy evidencialitás kifejezésére szolgál („természetesen”), ám retorikai kontextusban sokszor ironikus vagy kihívó éllel használják. A korpuszban a „persze” gyakran arra szolgál, hogy a beszélő burkolt egyetértést feltételezzen a hallgatóság részéről, miközben valójában kritikai éllel vezeti be saját állítását: „A kérdésemben *persze* benne van a válasz, amit úgysem szoktam soha megkapni, mert ez nem szokás itt, ebben a Parlamentben…”[8] Itt a „persze” egyrészt azt sugallja, hogy ’magától értetődően’ benne van a válasz a kérdésben, másrészt ironikusan a képviselő csalódottságát is kifejezi aziránt, hogy kérdésére valódi válasz nem várható el. A „persze” tehát egyfelől természetesít egy kijelentést (önmaga evidencia-értékét növeli), másfelől verbális támadást is jelent a címzett felé (burkoltan vádolva a másik felet a válasz elhallgatásával). Hasonló funkcióval bír az *ugye*, amely kérdő formában vonja be a hallgatóságot egy vélt konszenzusba (pl. „Ugye nem gondolják komolyan, hogy…?.” Az *ugye* a populista retorika kedvelt

8 europarl.europa.eu (2025. 10. 15.)

eszköze, mert egyszerre kelt közvetlen, cinkos hangnemet és állít be bizonyos nézeteket evidenciaként, amelyet csak 'ők' (az ellenségnek beállított külső csoport tagjai) tagadnának.

A *tulajdonképpen* szintén érdekes jelölő: jelentése szerint *'voltaképpen/valójában'*, amely gyakran arra szolgál, hogy a beszélő átértékeljen vagy új megvilágításba helyezzen egy előző állítást. A korpuszban előfordul, hogy a képviselő e szóval vezeti be annak pontosítását, amit a vita addigi menete esetleg félreérthetővé tett. Ilyenkor a „tulajdonképpen" kontextus-újrakalibráló szerepű: mintegy lezárja az addigi véleménykülönbségeket azzal, hogy kimondja a 'lényegi igazságot.' Ezzel a beszélő implicit módon azt üzeni, hogy most végre a lényegről beszél, s e 'valódi lényeget' egyedül ő tudja megfogalmazni. Egyes esetekben ez manipulációra is alkalmas, hiszen a *tulajdonképpen* használatával bagatellizálhat vagy átfogalmazhat korábbi súlyos kritikákat: például „Tulajdonképpen csak arról van szó, hogy…" – kezdve egy mondatot, amellyel leszereli az ellenfél érveit, azt sugallva, hogy az ügy egyszerűbb vagy más természetű, mint ahogyan addig beállították.

4.2. *Következtetés és nyomatékosítás („úgyhogy", „tehát", „szóval")*

Az *úgyhogy* kötőszó a konklúzióra mutat, nagyjából az *'így hát/ennélfogva'* jelentéssel. Az európai parlamenti felszólalásokban az „úgyhogy" használata gyakran megelőz egy direkt felszólítást vagy kihívást. Különösen interakciós helyzetekben – például 'kék kártyás' viszontválaszokban – figyelhető meg ez a minta. Egy pénzügyi vitában az egyik EP képviselő így konfrontálódott politikai ellenfelével: „Ez a rendszer kijátszása volt, *úgyhogy szeretném kérdezni*, hogy milyen alapon mer ilyeneket mondani, amikor Önök már 62-szer hiteltelenné váltak…?."[9] Itt az „úgyhogy" erőteljes ok-okozati átmenetet jelez: a képviselőnő felvázolt egy visszaélésre utaló helyzetet („a rendszer kijátszása volt"), és ebből azonnal le is vonja a következtetést, miszerint a másik félnek nincs erkölcsi alapja bírálni. Az *úgyhogy* használata retorikailag azt eredményezi, hogy a hallgatóság szemében a beszélő logikusnak és határozottnak tűnik: a ténymegállapításból egyenes úton jut el a konfrontatív kérdésig. Hasonló szerepű a *tehát*, amely formálisabban jelzi a következményt vagy összegzést. A *tehát*-tal bevezetett mondatok az EP-ben tipikusan a fő üzenet kihirdetését jelentik – mintegy lezárva az érvelést, és átadva a konklúziót. Például: „*Tehát* a javaslat egész egyszerűen elfogadhatatlan."[10] Ebben a szerkezetben a *tehát* a

9 europarl.europa.eu (2025. 10. 15.)
10 europarl.europa.eu (2025. 10. 15.)

hallgatóságot figyelmezteti: most hangzik el a lényeges állítás, amely az előzmények logikus végpontja.

A *szóval* és *nos* diskurzusjelölők szintén lehetnek a következtetés, illetve a téma lezárásának vagy váltásának az eszközei. A *szóval* gyakran fordul elő a vitaidő végén, mikor a felszólaló igyekszik összefoglalni a mondanivalóját: „*Szóval*, mindezek fényében kérem, hogy támogassák az indítványt."[11] Ez a nyelvi megoldás egyszerre familiáris és keretlezáró hatású: a beszélő úgy zárja le gondolatmenetét, mintha egy magánbeszélgetést kerekítene le, ezzel is emberközelibbé téve a hangvételét. A *nos* ezzel szemben sokszor a következő érvrész felvezetésére szolgál: „Nos, térjünk át a következő témára… " – ezzel a diskurzusjelölővel a politikus jelzi a hallgatóságnak, hogy új szakasz kezdődik, összekapcsolva ugyanakkor a beszéd fonalát a korábbival.

4.3. *Ellentét, tagadás és ellenpontozás („á, dehogy", „de", „viszont", „azonban")*

Az *„á, dehogy"* (vagy röviden *„dehogy"*) kifejezés egy indulatosabb, erősebb tagadó formula, amelyet a magyar nyelvben gyakran használnak élőbeszédszerűen a heves cáfolat kifejezésére. Noha a hivatalos parlamenti jegyzőkönyvek ritkábban adják vissza az ilyen indulatszavakat (pl. előfordulhat, hogy az átiratokban nem jelenik meg az „á" indulatszó), a politikai retorikában ennek analógjai megtalálhatók. Például amikor egy politikus szónoki kérdésre felelve önmagának megjegyzi: „Azt gondolják, hogy engedni fogunk? *Dehogy* fogunk*!"*, a *„dehogy"* attitűdöt hordozza magában. Funkciója az elhatárolódás: a beszélő ezzel a lendületes tagadással zárja ki a feltételezést vagy vádat, mégpedig érzelmileg túlfűtött módon. E retorikai fogás hatásos a saját tábor mobilizálására – azt üzeni, hogy a felvetés annyira abszurd vagy elfogadhatatlan, hogy arra csak indulatos *„dehogy!"* válasz adható. A populista stílusban – különösen kevésbé formális környezetben – ez a nyelvi eszköz a népnyelvi hangvételt erősíti, szembeállítva a 'józan népi nemet' az 'elit' gyakran bonyolultan megfogalmazott igenjeivel.

Természetesen az egyszerű kötőszók (*de, azonban, viszont*) is ellátják az ellenpontozás feladatát. A *„de"* a magyar beszédekben nemcsak ellentétet kifejező kötőszóként működik, hanem sokszor témajelölő is: előfordul, hogy egy politikus új hozzászólásba kezdve első szavaként mondja: „De… (XY ügy kapcsán azt kell mondanom)." Ez a *„de"* nem valódi grammatikai kötőszó, hiszen nem kapcsol előző mondathoz grammatikailag, hanem a diskurzusban

11 europarl.europa.eu (2025. 10. 15.)

veszi át a szót: mintegy reagál az előtte szólóra, vagy folytat egy hallgatólagos párbeszédet. Ilyenkor a *„de”* a nézőpontkülönbség explicit jele: a beszélő jelzi vele, hogy más véleményen van, mint amit az előző felszólaló képviselt, anélkül, hogy azt részletezné. Hasonló szerepű a *„viszont”*, habár az gyakrabban a mondat belsejében, kifinomultabb stílusban jelenik meg („Egyetértünk X-ben, viszont Y-ban nem”). Az *„azonban”* a formális változata ennek; használata tipikus akkor, amikor a képviselő engedmény után tesz ellenvetést: „Elismerjük az eredményeket, *azonban* felhívnám a figyelmet a hiányosságokra is.” Ez a retorikai szerkezet – engedmény + azonban + ellenérv – ügyes hatalmi stratégia, mert mérsékeltnek és racionálisnak tünteti fel a beszélőt (hiszen elismeri, amit kell), ugyanakkor a fordulat után elhangzó kritika nyomatékosabban rögzül. A hallgatóság gyakran az „*azonban*” utáni részt tartja meg: az előtte lévő engedmény csak a megszólalás udvariassági mája, a lényegi üzenet a kontrasztív második tagban érkezik.

4.4. *Közvetlen hangnem és kapcsolatépítés („hát”, „na”, „mondjuk”, „egyébként”)*

A *„hát”* szótipikus magyar diskurzusjelölő, amelyet mondat- vagy fordulóelején használva a beszélő habozást, elgondolkodást vagy épp induló reakciót jelezhet. Informális beszédben a *„Hát, …”* gyakori válaszkezdet, amellyel az illető időt nyer és közben jelzi, hogy a kérdés összetett. A formális parlamenti közegben e jelölő túl kötetlennek tűnhet, mégis számos példát találtunk rá a spontánabb megnyilatkozásokban. Amikor egy magyar képviselő élőszóban reagál egy őt ért kritikára, előfordul, hogy így kezd bele: „Hát, először is…”, ami azonnal emberközelibbé, dialógusszerűvé varázsolja a helyzetet – mintha csak egy kávéházi beszélgetésbe csöppentünk volna. Ezzel a beszélő oldja a feszültséget és azt kommunikálja: „beszélgessünk nyíltan.” Ugyanakkor a *„hát”* használata lehet tudatos retorikai fogás is: például amikor a felszólaló látszólagos tanácstalanságot színlel, hogy utána annál hatásosabban cáfoljon meg valamit. A populista retorikában a *„hát”* bevetése azt a célt szolgálhatja, hogy a politikus levetkőzze a ’fontoskodó’ imázst, és egyszerű emberként, szókimondóan adja elő mondandóját.

Hasonló hatása van a *„na”* felkiáltószónak, amelyet néha a magyar EP-képviselők is használnak mondat elején (pl. „Na, erről ennyit.” egy vita lezárásaként). A *„na”* egyszerre abrupt és barátságos: lezár, összegzést vezet be vagy reagál egy helyzetre, miközben kötetlen tónust üt meg. A *„mondjuk”* és *„egyébként”* szintén gyakori a beszélt nyelvi interakciókban, és olykor átcsúsznak a formális beszédbe is. Az *„egyébként”* a témaváltás finom jelölője – gyakran használták

képviselők, amikor a fő téma mellett egy mellékszálra is ki akartak térni: „Egyébként megjegyezném, hogy…" Ezzel jelzik, hogy a hallgatóság figyelmét egy pillanatra máshová irányítják, de kontrolláltan, a fő vonal megszakítása nélkül. A *„mondjuk"* szó pedig a példaadás, illetve enyhe fenntartás eszköze: „Ez a javaslat, mondjuk, tartalmaz pozitív elemeket is, de…" – itt a *„mondjuk"* jelzi, hogy a dicséret csupán fenntartással értendő, óvatos engedmény a kritikai hangvétel előtt.

A felsorolt diskurzusjelölők mindegyike hozzájárul valamilyen módon a beszélő imázsának alakításához és az üzenet hatásának erősítéséhez. Egy jól időzített „*persze*" vagy „*hát*" sokat elárul a beszélő attitűdjéről: megmutatja, hogy magabiztosnak, közvetlennek, éppenséggel leereszkedőnek vagy támadónak kíván-e látszani. Ezek az apró szavak segítenek hidat építeni a szónok és hallgatósága között – vagy ellenkezőleg, épp a megosztást mélyítik, ha azt sugallják, hogy „mi értjük, ők nem." A populista retorika gyakran él azzal az eszközzel, hogy a formális kereteket ezekkel a jelölőkkel lazítja, ezzel a politikai üzenetet a hétköznapi beszéd stílusába ülteti át. Ez a 'leegyszerűsítés' és 'kötetlenítés' ugyanakkor manipulatív is lehet: elterelheti a figyelmet a komplex tényekről, és közvetlen érzésekre rezonáló csatornát nyithat a befogadók felé.

5. Következtetések és kitekintés: nyelv, retorika, technológia

A fenti elemzés rávilágít arra, hogy a magyar nyelvű európai parlamenti diskurzusban a diskurzusjelölők kulcsszerepet játszanak az ideológiai pozicionálás és a retorikai hatáskeltés terén. Olyan finom eszköztárról van szó, amely első pillantásra csupán a beszéd folyékonyságát hivatott biztosítani, valójában azonban a hatalom gyakorlásának nyelvi szintű megnyilvánulása. Ezek a kifejezések hozzájárulnak ahhoz, hogy a beszélő befolyásolja a hallgatóság értelmezési kereteit: például evidenciaként tüntet fel véleményeket, közvetlen közösséget épít a hallgatókkal, vagy éppen megelőlegezi a vitapartnerek álláspontjának elutasítását. A kritikai diskurzuselemzés eszközeivel szemlélve látható, hogy a pragmatikai markerek részt vesznek a narratíva megteremtésében a diskurzusban – gyakran észrevétlenül, de annál hatásosabban.

Trócsányi László életművének tiszteletére álljon itt az a tanulság, amely e tanulmány egyik fő üzenete: a jogi, valamint politikai diskurzus nyelvi finomságainak ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy a demokratikus párbeszédet megóvjuk a manipulatív torzulásoktól. Trócsányi, aki egyszerre jártas a jog, a diplomácia és az akadémiai világ nyelvezetében, mindig hangsúlyozta a világos beszéd és a közös nyelv fontosságát a társadalmi párbeszédben. A diskurzus-

jelölők tudatos vagy intuitív használata megmutathatja, ha a világos beszéd helyett ködösítés vagy tudatos retorikai mesterkedés zajlik. A tudományos elemzés feladata épp e rejtett mintázatok feltárása, amellyel hozzájárulhat a politikai kommunikáció átláthatóságához.

Végezetül érdemes a jövőbe tekinteni. A mesterséges intelligencia – melynek oktatásbeli és kutatásbeli integrációját Trócsányi László rektorként szorgalmazza – ebben a területben is új lehetőségeket nyit. Ma már léteznek olyan kísérleti nyelvtechnológiai modellek, amelyek hatalmas mennyiségű politikai beszédet képesek elemezni pragmatikai jelenségek után kutatva. Egy friss fejlesztés, a PragMaBERT nevű modell[12] például kifejezetten politikai beszédek pragmatikai markerjeit igyekszik detektálni és kategorizálni. A nagy nyelvi modellek – mint az ebben a kutatásban is kipróbált ChatGPT 4.0 – rövid idő alatt fel tudják térképezni, hogy bizonyos politikusok beszédében milyen gyakorisággal fordulnak elő például a „*persze*" vagy „*hát*" típusú fordulatok, sőt megpróbálhatják értelmezni funkcióikat is. Természetesen az AI nem helyettesíti a humán elemzők ítélőképességét: a finom kontextuális árnyalatok megértéséhez és az ideológiai összefüggések feltárásához továbbra is emberi tapasztalat és kritikai érzék kell. Ugyanakkor az MI segíthet abban, hogy a kutatókat rávezesse rejtett összefüggésekre, vagy hogy nagy méretű korpuszokban is észrevegyék az apró jelenségek (így a diskurzusjelölők) mintázatait.

Összességében elmondható, hogy a diskurzusjelölők vizsgálata gazdag betekintést nyújt a politikai nyelvhasználat mélystruktúrájába. Rávilágít arra, miként épül fel a meggyőzés nyelve a legapróbb építőkövekből, és hogyan fonódik össze nyelv, hatalom és valóság a parlamenti retorikában. E tanulmány Trócsányi László szellemiségéhez híven azt is hangsúlyozza, hogy a tudományos igényű elemző megközelítés és a modern technológia együttes alkalmazása teremthet igazán új értéket.

12 Wise, Matt – Nait El Barj, Houda: PragMaBERT: Analyzing pragmatic markers in political speech. CS224N Project Report, Stanford University, 2023.

A szociális biztonsághoz való jog Magyarországon az Alaptörvény tükrében

Homicskó Árpád Olivér
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. A szociális biztonsághoz való jog Magyarországon

A szociális biztonsághoz való jogot a jogszabályi hierarchia csúcsán Magyarország Alaptörvénye tartalmazza. Az Alaptörvény tekintetében fontos kiemelni a Nemzeti Hitvallás részt, amely kimondja, hogy „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság," valamint, hogy „Valljuk az elesettek és a szegények megsegítésének kötelességét." Ezen két rendelkezés fontos kiindulópont a szociális ellátások tekintetében, hiszen itt jelenik meg többek között a rászorultság kezelésének kötelezettsége, úgy, hogy ezen rászoruló személyek is meg tudják őrizni emberi méltóságukat. A szociális biztonság garantálásának ugyanakkor ennél jóval szélesebbnek kell lennie, hiszen bele kell, hogy tartozzanak a biztosítási elv alapján ellátásra jogosultak, valamint azok is, akik normatív, azaz szociális jogi szempontból alanyi jogon jogosultak szociális ellátásra. Ezt követően ki kell emelni az Alaptörvény azon rendelkezését, amely kimondja, hogy „Mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni."[1] Az Alaptörvény tehát hangsúlyozza az egyén saját felelősségét a boldogulásáért, a megélhetése biztosításáért, ugyanakkor – amint ez a későbbiekben látható lesz – gondoskodik arról is, hogy abban az esetben, ha ennek nem tud eleget tenni önhibáján kívül, úgy a szükséges szociális biztonságot és védelmet biztosítsa számára az állam. Az eltérő élethelyzetek eltérő megoldásokat, védelmet tudnak az egyén számára biztosítani, de az ehhez szükséges intézményrendszert és ellátásokat az államnak kell biztosítania.

A „Szabadság és felelősség" részben már konkrét rendelkezéseket találunk, amelyek a szociális biztonságra vonatkoznak. Az Alaptörvény itt is kimondja, hogy „Az emberi méltóság sérthetetlen."[2] Az Alaptörvény kimondja, hogy „Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot

1 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) (a továbbiakban: Alaptörvény) O cikk.
2 Alaptörvény II. cikk.

nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékosság, özvegység, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult."[3] Látható, hogy a szociális biztonságnak nincs alkotmányos minimum szintje, vagy garanciális kötelezettség az állam részéről rögzítve az Alaptörvényben. A jogalkotó azt fogalmazta meg erre vonatkozóan, hogy törekszik a szociális biztonság biztosítására, de hogy konkrétan ez mit foglal magába, azt már törvényi szinten kell rendezni. Az is megállapítható ezen rendelkezés alapján, hogy a legfontosabb megélhetési zavarhelyzeteket nevesítette is a jogalkotó. Az Alaptörvény kimondja, hogy „Magyarország a szociális biztonságot az előzőekben írtak szerinti és más rászorulók esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg."[4] Látható, hogy a jogalkotó alapvetően a biztosítási elv alapján járó ellátásokat nevesítette (anyaság, betegség, rokkantság, özvegység, árvaság), valamint ide helyezte el a fogyatékosság kezelését és támogatását (a fogyatékosság fogalmát ugyanakkor nem határozza meg, és nem tisztázza, hogy a rokkantság és a fogyatékosság milyen összefüggés-rendszerben van egymással), valamint az önhibán kívül bekövetkezett munkanélküliség esetkörét, ami a jelenlegi szociális ellátórendszerben a pénzbeli ellátások tekintetében szintén a biztosítási elv alapján állapítható meg. Ezek a magyar jogrendszerben szociális jogi szempontból nem rászorultsági elv alapján nyújtott ellátásokat jelentenek, így ezen jogosultak nem tekinthetők szociális jogi értelemben rászorultaknak. Ez alapján meg kell állapítani, hogy az Alaptörvényben a *'más rászorulók'* megfogalmazás pontatlan szociális jogi szempontból. Eltekintve ugyanakkor ezen pontatlanságtól és rendszertani ellentmondástól, valószínűleg ebben a kontextusban a jogalkotó azt kívánta rögzíteni, hogy a segélyezési elvvel tudja átfogóan védelemben részesíteni a teljes társadalmat, megvalósítani a teljes társadalom esetében a szociális biztonságra törekvést. Rögzíteni szükséges azt is, hogy az Alaptörvényben nevesített megélhetési zavarhelyzetek esetében nincs olyan kötelezettség, hogy azok orvoslását minden állampolgárnak alanyi jogon kellene biztosítania az államnak. Az ellátásra való jogosultsági feltételeket és támogatásokat kell törvényben rögzíteni, hiszen amint ezt korábban bemutattam, alapvetően a biztosítási elv és a segélyezési elv határozza meg a konkrét szociális ellátáshoz való hozzájutást. Az Alaptörvény XIX. cikkében felsorolt ellátások közül a fogyatékossági támogatás az egyedüli olyan, amelyet normatív, alanyi jogon nyújt az állam a jogosult számára.

3 Alaptörvény XIX. cikk (1) bekezdés.
4 Alaptörvény XIX. cikk (2) bekezdés.

2. A családok támogatásának a kérdése a szociális biztonsághoz való jog tükrében

Az Alaptörvény szociális jogi ellátásokra vonatkozó rendelkezései tekintetében ki kell emelni, hogy a szociális biztonságra törekvés keretébe a családok támogatásának biztosítását nem emelte be a jogalkotó, annak ellenére, hogy a családok védelmét, támogatását kiemelten fontosnak tartja az állam. Elöljáróban fontos rögzíteni, hogy álláspontom szerint a családok támogatása az állam részéről többek között szociális jogi aspektusból is vizsgálandó kell hogy legyen, és ennek megfelelően ez is része kellene hogy legyen a szociális biztonságnak az Alaptörvényben. Kiemelendő, hogy gyakran fogalmilag összekeverik az anyasági támogatásokat és a családi támogatásokat, annak ellenére, hogy ezt a két fogalmat a szociális jogi rendszertan elkülöníti egymástól. Az Alaptörvényben rögzített anyasági ellátásba ennek megfelelően nem érthető bele a családi támogatások köre. A családok védelmével, támogatásával természetesen hangsúlyosan foglalkozik az Alaptörvény, de a szociális biztonságtól elkülönülve. Az Alaptörvény kimondja, hogy „Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékossággal élőket."[5] Az intézkedések tekintetében nincs rögzítve, hogy ezek milyen viszonyban vannak a szociális biztonságra törekvéssel. A fogyatékossággal összefüggő ellátások azonban itt is megjelennek a szociális biztonságról szóló rendelkezéseken túl, vagyis álláspontom szerint a családok támogatása is beillesztésre kellett volna hogy kerüljön a szociális biztonság körébe az Alaptörvényben. Álláspontom szerint szociális jogi szempontól az Alaptörvény XIX. cikkéből nem hiányozhatna a családok támogatásának védelme sem, hiszen ez is részét kell képezze a szociális biztonságnak. Az Alaptörvény tartalmazza, hogy „Magyarország támogatja a gyermekvállalást"[6], de álláspontom szerint azt is ki kellene mondani, hogy a gyermeknevelést is támogatja. A mai magyar szociális ellátórendszerben a gyermek neveléséhez kapcsolódó támogatások is megtalálhatóak, amelyek részét kellene, hogy képezzék a magyar szociális biztonságnak is. A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény a szociális ellátórendszer része, így a szociális biztonság Alaptörvényi rendelkezései között is szerepelnie kellene.

A családi támogatások szociális biztonsághoz való sorolását álláspontom szerint alátámasztja az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete (2004. április 29.) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról (a

5 Alaptörvény XV. cikk (5) bekezdés.

6 Alaptörvény L. cikk (3) bekezdés.

továbbiakban: Rendelet). A Rendelet családi ellátások alatt minden olyan természetbeni vagy pénzbeli ellátást ért, amelynek célja a családi kiadások fedezése.[7] Ezt követően pedig a szociális biztonsági ágak tekintetében az anyasági és azzal egyenértékű apasági ellátásoktól[8] elkülönülten szabályozza a családi ellátásokat.[9] A leginkább talán a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 102. számú Egyezménye a szociális biztonság minimális standardjairól határozza meg a legátfogóbban a szociális biztonság és védelem általános definícióját. A mai napig ez tekinthető a legfőbb olyan nemzetközi (univerzális) szociális biztonsági normának, amely mind a kilenc klasszikus szociális kockázatra nézve egységes minimumstandardokat és alapelveket határozott meg. Az anyasági ellátások és a családi támogatások itt is külön ellátási típusba vannak sorolva. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet a 102-es számú Egyezmény megalkotásakor azt a nehéz feladatot tűzte ki célul, hogy eltérő társadalmi és jogi hagyományokkal rendelkező, és rendkívül különböző gazdasági fejlettségi szinten álló országok számára adjon egységes iránymutatásokat, illetve határozzon meg egységes követelményeket a szociális biztonsági rendszereik kialakítására.[10] A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 102-es Egyezménye alapján a szociális biztonság a társadalom minden tagja számára biztosított – döntően állami gondoskodáson keresztül megvalósuló, egyéb kiegészítő ellátás-típusokkal szerves egységet alkotó – olyan védelem, amely a megélhetést biztosító elsődleges jövedelem, gazdasági illetőleg szociális ok miatti jelentős csökkenése, illetve teljes megszűnése esetére –, ami keletkezhet betegségből, terhességből, anyaságból eredő feladatok ellátásából, üzemi balesetből vagy foglalkozási megbetegedésből, munkanélküliségből, rokkantságból, nyugdíjkorhatár eléréséből, illetve elhalálozásból – nyújt pénzbeli és/vagy természetbeni ellátásokat, valamint meghatározott feltételekkel gondoskodik egészségügyi ellátásokról, illetve a gyermeket nevelő családoknál felmerülő többletkiadásokat igyekszik kompenzálni.[11] Az állam által működtetett szociális ellátási rendszerek főbb

7 Az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete (2004. április 29.) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról 1. cikk z) pont.

8 Az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete (2004. április 29.) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról 3. cikk (1) bekezdés b) pont.

9 Az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete (2004. április 29.) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról 3. cikk (1) bekezdés j) pont.

10 HAJDÚ JÓZSEF: *A szociális jog nemzetközi vonatkozásai*. In: HAJDÚ JÓZSEF – HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR (szerk.): Bevezetés a társadalombiztosítási jogba. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2015, 86.

11 Lásd: CZÚCZ OTTÓ*: Szociális jog I.* Budapest, Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft, 2003, 25–257.

típusai a biztosítási típusú (a korábbi jövedelmi színvonal megőrzésére törekvő), a segélyezési típusú (a létminimum szintjén történő megélhetés biztosítására törekvő), és a normatív, vagy alanyi jogon járó ellátást nyújtó típus (a népesség meghatározott csoportjainak alapellátás nyújtására törekvő). Megállapítható, hogy a mai Alaptörvény szabályozási rendszerében a családi kiadások fedezése rendszertanilag nem része a szociális biztonságnak, amennyiben a XIX. cikk egészét és annak felépítését tanulmányozzuk, abba a biztosítási típusú és a segélyezési típusú ellátásokat érti bele alapvetően a jogalkotó. A fogyatékossággal élők ellátása azonban ennek ellenére bekerült ide, míg a családi támogatások szociális jogi ellátásainak a biztosítása nem.

3. Az egészségügyi szolgáltatásokhoz való jog a szociális biztonság tükrében

A szociális biztonságnak az Alaptörvényi rendszertanban szintén nem része az egészségügyi szolgáltatásokhoz való jog sem. Az egészségügyi szolgáltatásokra, mint természetbeni ellátásokra az Alaptörvény XX. cikkének rendelkezései az irányadóak, amely szerint „Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez."[12] Ezt a jogot pedig az állam többek között az egészségügyi rendszer megszervezésével valósítja meg.[13] Az Alaptörvény alapján ezen egészségügyi szolgáltatások tekintetében megállapítható, hogy mindenki számára elérhető kell hogy legyen a hozzáférés lehetősége ezekhez, de a tényleges igénybevétel már további előfeltételhez köthető. Azt is rögzíteni szükséges, hogy a XX. cikk csak a természetbeni egészégügyi szolgáltatásokra vonatkozik, az egészségbiztosítás keretében nyújtott pénzbeli és baleseti ellátások, illetve a megváltozott munkaképességű személyek ellátásai a XIX. cikk keretében kerültek rögzítésre. Az egészségbiztosítási ellátások esetében is a biztosítási elv dominál, beleértve ebbe az egészségügyi szolgáltatásokat is. Azt, hogy ténylegesen ki és milyen szinten és mértékben kaphat konkrét egészségügyi szolgáltatást már a társadalombiztosítási és az egészségbiztosítási szabályok mondják meg. Álláspontom szerint az, hogy az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés előfeltételhez kötött, vagyis a társadalombiztosítási szabályok rögzítik a jogosultsági feltételeket, azt jeleni, hogy ma Magyarországon nem alanyi jogon járnak az egészségügyi szolgáltatások. Ennek megfelelően nem is mondhatjuk azt, hogy alkotmányos alapjog lenne az egészségügyi ellátáshoz való jog. Ez akkor is így van, ha az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) a betegjogoknál kimondja, hogy minden betegnek

12 Alaptörvény XX. cikk (1) bekezdés.
13 Alaptörvény XIX. cikk (2) bekezdés.

joga van sürgős szükség esetén az életmentő, illetve a súlyos vagy maradandó egészségkárosodás megelőzését biztosító ellátáshoz, valamint fájdalmának csillapításához és szenvedéseinek csökkentéséhez.[14] Elemezve ezen szakaszt, az a következtetés vonható le, hogy az életmentő beavatkozások szükséglete esetén, illetve a súlyos vagy maradandó egészségkárosodás esetén mindenkit el kell látni, függetlenül attól, hogy a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Tbj.) alapján jogosult-e az ellátásra. Fontos szempont itt a sürgős szükség is, vagyis, hogy azonnali egészségügyi ellátásra van szüksége a betegnek. Megállapítható ugyanakkor, hogy ez nem jelenti azt, hogy mindenki alanyi jogon egészségügyi ellátásban részesülhet szükségletei szerint, betegsége esetén. Ezt erősíti meg az egészségügyi ellátáshoz való betegjog esetében azon rendelkezés, amely szerint minden betegnek joga van – jogszabályban meghatározott keretek között – az egészségi állapota által indokolt, megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő egészségügyi ellátáshoz.[15] A jogszabályban meghatározott keretek a Tbj.-ben foglalt előfeltétel meglétének vizsgálatát kell jelentsék, vagyis, hogy a Tbj. alapján az adott beteg jogosult-e igénybe venni az egészségügyi szolgáltatásokat.[16] Ennek megfelelően az Eütv.-t a Tbj.-vel összhangban kell értelmezni, ami azt jelenti, hogy csak a Tbj. szerint egészségügyi szolgáltatásra jogosult személy tudja az Eütv. szerint igénybe venni az ellátást, kivéve a már ismertetett sürgős szükség eseténél megfogalmazott esetkört, amikor ennek megléte csak utólagosan ellenőrizendő.

Az Alaptörvény kimondja, hogy „Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja."[17] Ebben az esetben tehát az egyéntől elvárható, hogy a részére nyújtott szociális gondoskodás körébe tartozó ellátások ellentételezése érdekében a közösség számára hasznos tevékenységet is végezzen, vagyis ebben az esetben sem beszélhetünk arról, hogy valamely szociális ellátáshoz alanyi jogon juthatna hozzá az egyékként szükséghelyzetben lévő, megélhetési zavarhelyzetben lévő egyén.

14 Eütv. 6. §.
15 Eütv. 7. § (1) bekezdés.
16 Hoffman István – Gellérné Lukács Éva: *Bevezetés a társadalombiztosítási és szociális jogba*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2020, 185.
17 Alaptörvény XIX. cikk (3) bekezdés.

4. A nyugdíjhoz való jog a szociális biztonság keretében

Az Alaptörvény a XIX. cikkében foglalt szociális biztonságra vonatkozó rendelkezései tekintetében kiemeli az özvegységet és árvaságot, amelyek esetében magyar állampolgár törvényben foglalt támogatásra jogosult, ugyanakkor a saját jogú nyugellátás kérdését ebben a felsorolásban nem említi meg. Később a nyugdíjrendszer tekintetében rendelkezik arról, hogy „Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja."[18] A mai magyar nyugdíjrendszer az Alaptörvény előírásait is követve, hat pilléren nyugszik. Ezek a társadalombiztosítási nyugdíj (1997. évi LXXXI. törvény), a magánnyugdíj (1997. évi LXXXII. törvény), az önkéntes kölcsönös nyugdíj (1993. évi XCVI. törvény), a nyugdíj-előtakarékossági számlán nyugvó nyugdíj (2005. évi CLVI. törvény), a foglalkoztatói nyugdíj (2007. évi CXVII. törvény), valamint a Polgári Törvénykönyv által szabályozott életbiztosítási szerződés keretében igényelhető nyugdíjszerű ellátás. Az időskorúak járadéka (1993. évi III. törvény 32/B-D. §), mint kisegítő pillér az előzőekhez csatlakozó pillérnek tekintendő, és azért kisegítő, mert nem biztosítási logika alapján, hanem segélyezési elv mentén nyújt időskorban megélhetést. Az egyes pillérek eltérő szabályokkal és funkciót betöltve működnek. Az első hat pillérnél a biztosítási logika mentén megszervezett ellátásokról van szó, míg a kisegítő pillér esetében az igénylő rászorultságának vizsgálata alapján van lehetőség nyugdíjszerű ellátás igénylésére. A biztosítási logika alapján felépülő nyugdíjrendszerek alapvetően két fő elv mentén működnek. Az egyik a felosztó-kirovó elv, amikor a mindenkori aktív korúak befizetéseiből fedezik az inaktívak (nyugdíjasok) kifizetéseit. A másik a tőkefedezeti elv, amikor az egyén maga halmoz fel saját részére, és a kockázati esemény (pl.: nyugdíj) bekövetkezésekor veheti igénybe az így összegyűlt járandóságát. Felosztó-kirovó elven működik a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer, míg a többi pillér a tőkefedezeti rendszeren alapul. Az állami társadalombiztosítási nyugdíjrendszer, ami jövedelemarányos járulékfizetésen alapul, az egyetlen kötelező pillér, az összes többi biztosítási elven működő pillér önkéntes alapon működik. Az önkéntesség elve pedig azt jelenti, hogy a felsorolt pillérek tekintetében már nincs sorrendiség, vagyis többnyire az egyén

18 Alaptörvény XIX. cikk (4) bekezdés.

döntésén múlik, hogy csatlakozik-e valamelyikhez, vagy sem. A társadalombiztosítási nyugdíjra vonatkozó részletes szabályokat a társadalombiztosítási nyugdíjról szóló 1997. évi LXXXI. törvény tartalmazza. A kötelező társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működtetése és fejlesztése az állam feladata. A társadalombiztosítási nyugdíjrendszer öregség esetén a biztosított részére, elhalálozása esetén a hozzátartozója részére egységes elvek alapján nyugellátást biztosít. Társadalombiztosítási nyugdíj megállapításához két lényeges feltétel teljesítése szükséges, egyrészről a törvényben előírt életkor elérése, másrészről pedig minimum szolgálati idő megléte. A társadalombiztosítási nyugellátás a nyugdíjjárulék alapját képező kereset, jövedelem összegéhez és az elismert szolgálati időhöz igazodik. A szolgálati időt naptári naponként kell számításba venni és 365 naptári napot kell egy évnek tekinteni. Ugyanazt az időtartamot csak egyszer lehet számításba venni. Azt, hogy társadalombiztosítási nyugellátásban ki és milyen feltételekkel részesülhet, a törvény részletesen szabályozza. Az 1997. évi LXXXII. törvény alapján igénybe vehető magánnyugdíj jelenlegi funkcióját tekintve nehezen határozható meg. Ezen nyugellátás korábban a vegyes finanszírozású nyugdíjrendszerben mint kötelező kiegészítő nyugdíj szerepelt a törvényben meghatározott feltételekkel bíró egyének esetében a társadalombiztosítási nyugdíj mellett, ugyanakkor a jogalkotási folyamatok következtében ezt a szerepét, funkcióját elvesztette, azonban megszüntetésre nem került. A korábban kötelező pénztári tagság ma már kizárólag önkéntes alapon lehetséges. A magánnyugdíj és az önkéntes magánnyugdíj szerepét tekintve hasonló funkciót tölt be, az önkéntes kölcsönös magánnyugdíj igénybevétele azonban sokkal inkább célszerű és előnyös az egyén számára, mint a magánnyugdíj. A magánnyugdíj jövőjét tekintve nehéz jóslatokba bocsátkozni, de a nyugdíjrendszer jelenlegi struktúráját tekintve nem látszik, hogy mi indokolja fenntartását, működtetését. Az 1993. évi XCVI. törvény alapján lehet igénybe venni az önkéntes nyugdíjellátást. A törvény a preambulumában kimondja, hogy „A szociális biztonság erősítése sürgető társadalmi érdek. A szociális biztonságot szolgáló rendszerek újjáépítése, a szolidaritás, a rendszerszerűség, a kiszámíthatóság és az önkéntesség elve alapján a szociális piacgazdaság kiépítéséhez nélkülözhetetlen. Az ezt szolgáló önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak új, intézményes formát adnak az öngondoskodásnak, s a tartósan befektethető források bővítésével elősegítik a hazai tőkepiac fejlődését. Az önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak meghonosítása Magyarországon a társadalombiztosítás reformjának szerves része." Az önkéntes nyugdíj a nyugdíjkorhatár elérése után a pénztártag részére, az egyéni számláján nyilvántartott összeg terhére, az alapszabályban rögzített módozatoknak megfe-

lelően választása szerint egy összegben vagy járadék formájában, illetőleg e kettő kombinációjaként történő pénzbeni kifizetés alapján nyújtott ellátás. A nyugdíj-előtakarékossági számlákról szóló 2005. évi CLVI. törvény alapján igénybe vehető nyugdíj-megtakarítás további lehetőséget biztosít arra, hogy a nyugdíjcéllal valaki befektessen. Ez a megtakarítási lehetőség hasonlít a leginkább a Polgári törvénykönyvben biztosított nyugdíj megtakarítási lehetőséghez. A nyugdíj-előtakarékossági programmal a nyugdíj célú megtakarítás ösztönzésével, a nyugdíj előtakarékoskodók választási lehetőségének bővítésével egy új lehetőség nyílt a természetes személyek nyugdíjas évei anyagi biztonságának növelésére. A nyugdíj-előtakarékossági számlát nyitók (előtakarékoskodók) szabadon rendelkezhetnek arról, hogy az általuk befizetett összeget milyen értékpapírba – részvénybe, kötvénybe, vagy befektetési jegybe – fektessék. A befizetések összegét előtakarékossági támogatás is növelheti. Nyugdíj-előtakarékossági számlák vezetésére vonatkozó megállapodást az a természetes személy köthet, aki a számlanyitással egyidejűleg legalább ötezer forint befizetést teljesít a nyugdíj pénzszámlára, nyugdíj-előtakarékossági számlaként. A foglalkoztatói nyugdíjra vonatkozó szabályokat a foglalkoztatói nyugdíjról és intézményeiről szóló 2007. évi CXVII. törvény tartalmazza. 2008. január 1-jétől bővültek az önkéntes nyugdíjcélú megtakarítási lehetőségek. A foglalkoztató is kiegészítheti munkavállalója leendő nyugdíját, ha szerződést köt valamelyik nyugdíjszolgáltatóval. Ezzel olyan önkéntes nyugdíjcélú megtakarítási forma jött létre, amely korábban nem volt jelen a hazai nyugdíjrendszerben, és amelynek középpontjában a foglalkoztatói kötelezettségvállalás áll. A foglalkoztatói nyugdíjszolgáltató intézmény zártkörű részvénytársaságként működhet, melyet alapíthat a foglalkoztató, bank és biztosító részvénytársaság és befektetési társaság. A foglalkoztatói nyugdíjszolgáltató intézmény a foglalkoztatótól vagy szakmai szervezettől elkülönítetten működik, és célja a munkaviszonyhoz kapcsolódó nyugellátás biztosítása a foglalkoztatók és a munkavállalók vagy képviselőik között megkötött tagi, illetve több munkavállalót érintő megállapodás alapján, feltéve, hogy az intézmény a megállapodásban foglaltak szerinti tevékenységet folytat.

5. Összegzés

Tanulmányomban Magyarország Alaptörvényének az elemzésén keresztül kívántam bemutatni a szociális biztonsághoz való jog rendszertani kereteit. Bemutattam a főbb Alkotmányos rendelkezéseket, és kiemeltem azokat az elemeket, amelyek átgondolásra ösztönözhetik a jogalkotót a rendszertani

helytállóság vonatkozásában. Az elemzéseim alapján megállapítható, hogy a gyermekvállalás és családok támogatása tekintetében keverednek az adójogi (pl.: családi adó- és járulék kedvezmény), illetőleg a szociális jogi szempontok (anyasági és azzal egyenértékű apasági ellátások, mint a csecsemőgondozási díj és a gyermekgondozási díj, illetőleg a családi támogatások, mint a családi pótlék, a gyermekgondozási támogatás, és az anyasági támogatás).

Kapituláció Caudiumnál

Magánjog és közjog Róma korai történelmében

Jakab Éva
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Jelen tanulmány tisztelegni kíván Trócsányi László munkássága előtt. Számos könyv és tanulmány szerzőjeként szignifikáns résztvevőjét képezi a hazai jogtudománynak. Kifogyhatatlan energiájáról, sziporkázó kreativitásáról újonnan életre hívott intézmények, képzések, nemzetközi együttműködések tanúskodnak. Emberként nem csak hihetetlen munkabírása, zseniális szervezőképessége áll előttünk példaként, hanem – a szó legnemesebb értelmében vett – humánus lénye is.

1. Bevezetés

Livius részletesen beszámol a szamnita háborúkról, amelyek a Római Köztársaság egyik válságos korszakát jelentették. Különösen tragikus kimenetelű volt a Kr. e. 321-ben lezajlott hadjárat, amikor a rómaiak meglepetésszerű támadást terveztek Szamnium ellen.[1] A légiók, amelyeket T. Veturius Calvinus és Sp. Postumius Albinus konzulok vezettek, csapdába estek, amikor megpróbáltak átkelni egy hegyvonulaton Luceria felé. A szamniták barikádokkal zárták el a meredek völgyet, a caudiumi szorost, és foglyul ejtették a teljes római sereget.[2] A teljesen reménytelen helyzetben a konzulok nem láttak más kiutat, kapituláltak, és tárgyalásokat kezdtek a szamniták parancsnokával, Gavius Pontiusszal. Pontius ki akarta használni fényes győzelmét, és hosszabb időre biztosítani akarta a békét Rómával. Ragaszkodott ahhoz, hogy a *status quo* biztosítása

1 Heuss, Alfred: *Römische Geschichte*. Paderborn, Schoningh, 1998, 46–47; Salmon, Edward Togo: *Samnium and the Samnites*. Cambridge, Cambridge University Press, 1967, 222–226.

2 Livius, Ab urbe condita 9, 3; Heuss i. m. 49.; Bengston, Hermann: *Grundriss der römischen Geschichte*. München, Beck, 1970, 62–64. Caudium a szamniták fontos városa volt, Capuától mintegy 35 kilométerre; vö.: Oakley, Stephen Phelps: *A Commentary on Livy Books VI-X. Volume III*. Oxford, Clarendon Press, 2005, 48, 52–58. Liviusnál alig találhatók topográfiai adatok, ezért a csatateret nehéz lokalizálni; lásd: Burck, Erich: *Die Erzählungskunst des Titus Livius*. Berlin, Weidmann, 1964, 197–199.

és a harcok befejezése érdekében azonnal, még a harcmezőn békeszerződést kössenek. Livius erről a következőképpen számol be:[3]

Consules prefecti ad Pontium in conloquium, cum de foedere victor agitaret, negarunt iniussu populi foedus fieri posse nec sine fetialibus caeremoniaque alia sollemni. Itaque non, ut vulgo credunt [...] foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. [...] Spoponderunt consules, legati, quaestores, tribuni militum, nominaque omnium, qui spoponderunt, exstant, ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum fetialium non exstarent; et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sescenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur.

Livius leírásából kitűnik, hogy a szamniták szabályos békeszerződést, *foedust* követeltek. A rómaiak azzal érveltek, hogy a nép kifejezett felhatalmazása (*iniussu populi Romani*) és a *fetiales*[4] közreműködése nélkül nem lehet érvényesen *foedust* kötni. Livius szerint a caudiumi békeszerződést a történeti hagyomány ezért nevezte *pax Caudinának*, és nem *foedusnak*.[5] A *pax* mint szakszó azonban a népek jogában sohasem jelölt egy szerződéstípust, pusztán a szerződés tartalmát és célját,[6] amelyet Livius szerint a *sponsiones* és *obsides* állítása révén igyekeztek elérni a konkrét esetben. A *sponsio* ekkor fordul elő először a római történelemben népek közti kontextusban.[7]

Vajon az ellenfél, Gavius Pontius felismerte-e, hogy *a foedus* feltételei nem

3 Livius, Ab urbe condita 9, 4: Amikor a győztes *foedus*ról beszélt, kijelentették, hogy a nép felhatalmazása, a *fetalia* és az ünnepélyes ceremóniák nélkül nem lehet *foedus*t kötni. Ezért a caudiumi békét nem, mint általában feltételezik [...] *foedus* hozta létre, hanem *sponsiones*. [...] A konzulok, a legátusok, a *quaestor*ok és a katonai *tribunus*ok ígéretet tettek, és mindazok neve, akik *sponsi*ót tettek, rendelkezésre áll; ha viszont a kérdést szerződéssel rendezték volna, a két *fetalián* kívül nem álltak rendelkezésre. *A foedus* szükséges elhalasztása miatt pedig 600 lovagot is követeltek túszként, akiknek fejükkel kellett volna fizetniük, ha a megállapodást nem tartják be. Livius stílusáról és retorikai eszközeiről ebben a leírásban lásd Oakley i. m. 75f.

4 Livius, Ab urbe condita: 9, 5. A békeszerződésekről lásd: Ziegler, Karl Heinz: *Völkerrecht der römischen Republik*. In: Temporini, Hildegard – Haase, Wolfgang (Hrsg.): Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I, 2. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1972, 82ff., 90.; Nörr, Dieter: *Imperium und Polis*, München, Beck, 1966.

5 Hasonlóképpen Claudius Quadrigarius, lásd alább; továbbá Cicero, De officiis 3, 30, 109: *pacem cum Samnitibus fecerant*; Valerius Maximus, Facta et dicta memorabilia 6, 1, 9; Dionysius Halicarnasseus, Antiquitates Romanae 16, 1, 3f.; Appianus, Samnitica 4, 4 stb.

6 Vö. már Ziegler i. m. 97. további irodalommal.

7 Ziegler i. m. 93.

teljesültek a harctéri megállapodás által? Vajon ő javasolta-e a *sponsió*t mint alternatívát, vagy a rómaiak álltak elő ezzel a megoldással? Vajon a római és a szamniumi aktőrök egyaránt tisztában voltak-e a jogintézmény joghatásaival és közjogi alkalmazhatóságának problematikájával?[8]

Livius nem nevezi meg azokat az okokat, amelyek megakadályozták, hogy a *fetiales* tagjait Rómából gyorsan Caudiumba hívják.[9] A hadvezérek tehát csak úgy tudtak a patthelyzetből szabadulni, ha elfogadják a szamnita javaslatot a békeszerződés valamilyen formában való megkötésére. A másik oldalon, a szamniták részéről az is sürgethette a békés rendezést, hogy nehéz lehetett katonailag megoldani a kiemelkedően nagyszámú hadifogoly fogva tartását. A modern történészek becslése szerint ugyanis a római hadsereg létszáma a caudiumi ütközetnél hozzávetőlegesen 25 000-36 000 fő lehetett.[10]

A szamniták haditanácsa – Livius szerint – két lehetőséget mérlegelt: egyrészt a rómaiak azonnali és maradéktalan megölését, vagy a szabad átvonulás biztosítását. Gavius Pontius ehelyett a békeszerződés kikényszerítése, és a megalázó kapitulációs rituálé végrehajtása mellett döntött: a rómaiakat lefegyverezték, és arra kényszerítették, hogy egyenként lépjenek át a jelképes 'caudiumi iga' alatt.[11] Minden fegyvert elvettek tőlük, valamint páncéljukat, lovaikat, és a testüket fedő egyetlen ruhadarab kivételével vagyonukat is. A kínos történetet Livius nagy pátosszal ábrázolja le, lefestve a katonák vívódását, kétségbeesését és levertségét.[12]

A békeszerződést – a lehetőségekhez képest – igyekeztek átgondoltan tető alá hozni. Livius szerint *sponsiones* és *obsides* rendelése mellett döntöttek. Valószínűleg megszövegezték a szerződés szövegét, majd garanciákat kerestek a

8 WINKEL, Laurens: *A note on regulae iuris in Roman law and in Dworkins's distinction between rules and principles*. In: CAIRNS, John W. – ROBINSON, Olivia F. (eds.): Critical Studies in ancient law, comparative law and legal history. Oxford, Hart, 2001, 413.; WINKEL, Laurens: *The Peace Treaties of Westphalia as an Instance of the Reception of Roman Law*. In: LESAFFER, Randall (ed.): Peace treaties and International law in European History. Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 222–237.

9 A Kr. e. 3. század végéig még rendszeresen kiküldték a harctérre *fetiales* tagjait; csak, amikor a távolabbi területeken elharapózott a háborúskodás, hagytak fel a békeszerződésnek ezzel a formájával; vö. ZIEGLER i. m. 91.

10 OAKLEY i. m. 58–60. becslése szerint mintegy 25,000 katona esett csapdába Caudiumnál.

11 A szamniták három lándzsával rituális kaput alkottak; a rómaiaknak fegyver és páncél nélkül kellett átmenniük alatta. A szertartást az ókorban nagy megaláztatásnak tekintették; lásd Cicero, De officiis 3, 30, 109; Dionysius Halicarnasseus, Antiquitates Romanae 16, 1, 3; BURCK i. m. 209.; OAKLEY i. m. 66–78.; HEUSS i. m. 47.

12 BURCK i. m. 208–210.

tartalom betartására. A *sponsio* az archaikus magánjogban elterjedt *stipulatio* (kérdés-felelet formájába öntött, egyoldalú és absztrakt kötelezettségvállalás) jogi konstrukcióját forgatta be a népek közti jogviszonyba: az összes magas rangú katonai vezető, a konzulok, legátusok, *quaestor*ok és katonai *tribunus*ok személyes helytállást vállaltak ebben a formában az egyezmény betartásáért Róma részéről. Az *obsides* alatt azt értették, hogy a szerződés betartását ezen túl hatszáz fiatal, lovagi származású tiszt túszként való átadása is garantálta, akik életükkel feleltek a megállapodásért.[13] A *sponsió*ra kötelezettek és a túszok szokatlanul magas száma azt mutatja, hogy a szamniták óvatosak voltak, nem igazán bíztak a rómaiakban.

Vajon a felek helyesen jártak-e el a korabeli nemzetközi jogi normák és népszokások mércéjével mérve? Vagy csak Livius iktatta be a *sponsiones* és *obsides* kettős biztosítékát elbeszélésébe, hogy igazolni tudja a későbbi fejleményeket, különösen a háború folytatását a rómaiak részéről? Kétségtelen, hogy Livius korában a történetírók között erős volt az a tendencia, hogy minden római háborút – legalább utólag – *bellum iustum*ként legitimáljanak.[14]

A caudiumi vereség és az azt követő békeszerződés a római történelem igen korai szakaszában játszódott le, amelyről gyakorlatilag nem állnak rendelkezésre közvetlen írások emlékek. A források szűkössége – vagy inkább hiánya – nem teszi lehetővé, hogy megbízható következtetéseket vonjunk le a népek jogáról a vizsgált időszakban. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Caudium előtt *foedus*, népek közti érvényes szerződés sohasem jött létre pusztán a katonai vezetők közötti megállapodás révén. A formálisan érvényes *foedus* feltételezte, hogy a szerződést ünnepélyes kölcsönös eskütétel kísérje (*sancire foedus*), azaz a szakrális elem elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a megállapodás mindkét fél számára sérthetetlenné (*sacrosanctus*) váljon. A régebbi időkben az esküt

13 A szamniták ezután a túszokat Luceriába vezették, és ott tartották fogva; a rómaiak később ostrom alá vették a várost, és katonai erővel kikényszerítették a túszok szabadon bocsátását, vö. Livius, Ab urbe condita 9, 15.

14 Vö. például: Petzold, Karl-Ernst: *Die Entstehung des römischen Weltreichs im Spiegel der Historiographie*. In: Lefèvre, Eckard – Olshausen, Eckart (Hrsg.): Livius – Werk und Rezeption, Festschrift für Erich Burck zum 80. Geburtstag. München, Beck, 1983, 251.; Hugo Grotius művének címe, *De iure belli ac pacis* Livius terminológiájából vezethető le, lásd például von Albrecht, Michael: *Fides und Völkerrecht: Von Livius zu Hugo Grotius*. In: Lefèvre, Eckard – Olshausen, Eckart (Hrsg.): Livius – Werk und Rezeption, Festschrift für Erich Burck zum 80. Geburtstag. München, Beck, 1983, 295–299.

Róma főpapjai, a *fetiales* tagjai tették le a nép nevében.[15] Az ünnepélyes esküformulában (*carmen*) megismételték a *leges foederis,* a szerződés kikötéseit. Ezt követte a rituális szavakkal elmondott önmegátkozás (*exsecratio)* szerződésszegés esetére, amely az áldozati cselekmény részét képezte.[16] Ezért hangsúlyozza Livius többször is, hogy egy szabályos *foedus* során sem *sponsiones*, sem túszok rendelésére nem volt szükség.

2. Sponsiones, obsides, arrabones

Felmerül a kérdés, hogy a békeszerződés a Kr. e. 4. században, a nemzetközi jog normái szerint érvényes volt-e? És vajon Livius beszámolója történelmileg pontos-e? Ezekkel a problémákkal jelen tanulmány nem tud foglalkozni.[17] A továbbiakban az a kérdés áll a középpontban, hogy milyen jogi fogalmak (jogintézmények) álltak a fent vázolt nemzetközi megállapodás hátterében (*sponsiones* és *obsides*).

A szakirodalom túlnyomórészt garanciaként értelmezi a felelősségvállalási formákat:[18] a hadvezérek kettős garanciával, kezességgel és zálogga biztosították a megállapodás betartását. Bengston kapitulációs szerződésről beszél;[19] ez a meghatározás ugyan pontosabban fejezi ki a megállapodás tartalmát, de a népek

15 Heuss, Alfred: Abschluss und Beurkundung des griechischen und römischen Staatsvertrages. *Klio*, 1934/27, 14–53.; Dulckeit, Gerhard – Schwarz, Fritz – Waldstein, Wolfgang: *Römische Rechtsgeschichte*. München, C. H. Beck, 1995, 139–142.; De Martino, Francesco: *Storia della costituzione romana II*. Napoli, Jovene, 1973, 11–20., 79–85.

16 A szertartásokról vö.: Nörr, Dieter: *Fides Punica - fides Romana. Bemerkungen zur demosia pistis im ersten karthagisch-römischen Vertrag und zur Rechtsstellung des Fremden in der Antike*. In: Garofalo, Luigi (ed.): Il ruolo della buona fede oggettiva nell'esperienza giuridica storica e contemporanea. Atti del Convegno internazionale di studi in onore di Alberto Burdese (Padova-Venezia-Treviso, 234 14–15–16 giugno 2001), Vol. II. Padova, CEDAM, 2003, 511.; lásd még: Schmitt, Hatto H.: *Die Staatsverträge des Altertums III*. München, C. H. Beck, 1969, 30.; Ziegler i. m. 90–92.

17 Lásd Schmitt i. m. 30; Ziegler i.m. 93–95.; De Martino i. m. 30. érvel Theodor Mommsennel szemben amellett, hogy a *sponsio* itt még nem jelentett *foedus*t. A szerződés megítélése a mai napig vitatott; vö. Oakley i. m. 86, ahol kifejezetten *foedus*ról van szó. Heuss i. m. 49. szerint a rómaiak annyira gyalázatosnak találták a békét, hogy „*[...]* mindenféle hamisításokkal és átértelmezésekkel igyekeztek megfosztani azt végleges szerződés jellegétől."

18 Lásd például Hillen, Hans Jürgen: *T. Livius: Römische Geschichte*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994, 235., 634.; Schmitt i. m. 30. csak túszokról beszél.

19 Bengston i. m. 63.

közötti viszonylatban szokatlan jogi konstrukciót magyarázat nélkül hagyja. A modern szerzők magától értetődően magánjogi kifejezéseket használnak a nemzetközi jogi fogalmak értelmezésére vagy meghatározására. Ez a módszer alapjában helyénvaló, hisz a nemzetközi jog – mind az ókorban, mind korunkban – gyakran kölcsönöz alapelveket és alapfogalmakat a magánjogból.[20]

Kérdés azonban, hogy a modern szerzők által a *sponsio* vagy *obsides* használatának magyarázatára választott konkrét definíciók valóban illeszkednek-e a történelmi és jogtörténeti kontextusba. Vajon a hadvezérek valóban kezességeket és zálogokat akartak elrendelni, amikor (Livius szerint) a *foedus* helyett a *sponsiones* és *obsides* fogalmakban állapodtak meg? A választ csak az érintett felek – koruk és jogrendszerük által meghatározott – jogfelfogásának rekonstruálásával lehet megkísérelni.

A magánjogban a kezességvállalás alatt az idegen tartozásért való helytállást, a személyi biztosítékot értjük: a kezes az adós mellé lép, azt vállalja, hogy annak nemteljesítése esetén kiegyenlíti a főkötelemből eredő tartozást. Ha megpróbáljuk ezt a meghatározást a Caudiumnál megkötött megállapodásra alkalmazni, nyilvánvalóvá válik, hogy az *analogia* alapvető hibában szenved: hol van a főkötelezett, a főadós a nemzetközi jogi kontextusban? Felmerülhet még az úgynevezett *Gestellungsbürgschaft* konstrukciója; itt arról van szó, hogy a kezes azért áll helyt, hogy egy harmadik személy 'előálljon.' Az *analogia* hiánya észlelhető a másik magánjogi jogintézmény, az *obsides* zálogjogként való magyarázatával kapcsolatban is: ott is joggal vetődik fel a kérdés, hogy hol található az érvényesen létrejött főadósság, amelynek teljesítését a zálogjog lenne hivatott biztosítani?

Vessünk még egy pillantást Livius beszámolójára. A szamniták hadvezére *sponsiones* és túszok állítását követelte, éppen „[...] a *foedus* kényszerű elhalasztása miatt [...], ha a *pactum*ot nem tartanák be." Livius, úgy tűnik, szándékosan kölcsönözte terminológiáját a magánjog fogalomrendszeréből. Köztudott, hogy a *pacta* megjelölés alatt azokat a megállapodásokat értették a római jogban, amelyek a *ius civile* szerint nem voltak perelhetők, mert illeszkedtek a római jog szerződési típuskényszeréhez. *Analogia* vonható a nemzetközi szerződésekkel abból a szempontból, hogy a népek közötti szerződések is szigorú formaságok betartását követelték meg, amelyek még szakrális elemekkel is megerősítést nyertek. Ezért a hadvezérek egy csata után *foedus* helyett csak a kapituláció feltételeit rögzítő informális megállapodást köthettek. Ez a *pactum* a rómaiak számára jövőbeli teljesítési kötelezettségeket is tartalmazhatott, ami a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül: az ellenségeskedések hosszabb

20 Itt elegendő utalni Lauterpacht, Hersch: *Recognition in international law*. Cambridge, Cambridge University Press, 1947, 115. és 329. érveire.

időre történő beszüntetése és a békeszerződés mielőbbi megkötése (ratifikálása?) volt a megállapodás célja.[21] A szamniták azt remélték, hogy a rómaiakat *a sponsiones* és *obsides* révén érvényesen köthetik az ideiglenes megállapodás betartásához. Kézenfekvő, hogy mindkét jogintézmény ismerős lehetett mind a rómaiak, mind a szamniták számára (legalábbis magánjogi kontextusban).

A *sponsio* a *ius civile* szóbeli formálszerződés mintáját követi, amely kérdés és felelet útján jön létre. Jellemzője, hogy egyoldalú, *stricti iuris* kötelezettséget teremt, ami relatív szerkezetű, azaz csak a kötelemben lévő feleket köti. A kérdés-felelet sémát a római történelemben gyakran használták a nemzetközi vonatkozásban; többek között a légiók győzelme után az alávetés (*dedititio*) aktusa is a hadvezér és a legátusok formális kérdésével indult: *deditisne vos* [...] *in meam populique Romani dicionem*, amire a legyőzöttek a *dedimus* igével válaszoltak, amit erre a hadvezér elfogadó nyilatkozata erősített meg: *at ego recipio*.[22]

A Kr.e. 3-2. századtól kezdve már több olyan forrásunk is van, amely azt bizonyítja, hogy a hadvezér önállóan (*sponsio* formájában is) megköthetett bizonyos megállapodásokat, például fegyverszünetet.[23] Gaius (3, 94) még a formula szövegét is megőrizte: *Si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interrogaret: PACEM FUTURAM SPONDESNE? vel ipse eodem modo interrogatur*. Gaius szerint a *sponsiones* formájában kötött békeszerződést az egybehangzó kérdés-felelet révén hozták létre. Nem világos azonban, hogy Kr. e. 321-ben a rómaiakat kötötték-e a konzulok által megkötött megállapodások.[24] Abból a tényből, hogy mind a légiók vezetői, mind a szamniták jónak látták ezt a megoldást, arra következtethetünk, hogy ebben a korban az előzetes felhatalmazás hiányát a szenátus és a nép utólagos jóváhagyásával már esetleg pótolni lehetett.[25] Esetünkben nyilvánvalóan ebben bíztak a felek, különösen a szamniták.[26]

21 Livius, Ab urbe condita 9, 5; HEUSS i. m. 40.: az első pun háborút követő, Karthágóval kötött békeszerződés esetében bizonyossággal feltételezi, hogy azt a római konzul azzal a felfüggesztő feltétellel kötötte, hogy a római nép beleegyezését adja.

22 *A deditio* formájáról lásd részletesen NÖRR, Dieter: *Aspekte des römischen Völkerrechts. Die Bronzetafel von Alcántara*. München, C. H. Beck, 1989, 28–31.

23 DULCKEIT – SCHWARZ – WALDSTEIN i. m. 140.

24 ZIEGLER i. m. 98–110. erre a következtetésre jut, éppen a caudiumi eseményekből. A felsorakoztatott érvek azonban szerintem ennek ellenkezőjére utalnak, vagy legalábbis egy bizonytalan helyzetet fejeznek ki; SCHMITT i. m. 30.

25 A DULCKEIT – SCHWARZ – WALDSTEIN i. m. 140.-ben leírt megoldás, miszerint a konzul a nép beleegyezésének felfüggesztő feltétele mellett is köthetett békeszerződést, ZIEGLER i. m. 93. szerint csak a Kr. e. 3. századtól bizonyítható.

26 Livius beszámol a támogatók kiadatásáról, ami az ilyen személyes felelősség mellett szól. Nem világos azonban, hogy az annalisták megbízhatóak-e, vö. SCHMITT i. m. 30.

Nyitva maradt még a túszok szerepének megítélése: nyilvánvaló, hogy Gavius Pontius kényszerítő eszközként ragaszkodott a nagy létszámú túszszedéshez. Livius alapján kézenfekvő, hogy az *obsides* szerepe a jövőbeli béke, a szerződés római 'ratifikálásának' a biztosítása volt. Rendelkezésre áll néhány forrás, amely alapot szolgáltat az összevetésre. Érdemes egy pillantást vetni arra, hogy más ókori szerzők hogyan írják le a rómaiak Caudiumnál elszenvedett vereségét, különösen a békeszerződést. Claudius Quadrigarius és Aulus Gellius is kommentálta a római történelem eme epizódját. Gellius a 'nyelvészettel' foglalkozó írásában utal a dicstelen kapitulációra:[27]

„Cum tantus" inquit „arrabo penes Samnites populi Romani esset." 'Arrabonem' dixit sescentos obsides et id maluit quam pignus dicere, quoniam vis huius vocabuli in ea sententia gravior acriorque est; sed nunc 'arrabo' in sordidis verbis haberi coeptus ac multo videtur sordidus 'arra', quamquam arra quoque veteres saepe dixerint et conpluriens Laberius [...]

Köztudott, hogy Gellius műveiben szívesen hivatkozik szokatlan megfogalmazásokra, amelyek a római történelem híres eseményeihez kapcsolódnak. Itt Claudius Quadrigarius,[28] a Sulla korában élő híres római történetíró műveiből idéz – de leginkább csak Quadrigarius stílusát magasztalja, nyelvhasználatát elemzi. A Livius által vázolt békeszerződést nem említi. Kitér viszont arra, hogy az *arrabo* és *arra* szavak korának „alacsony, közönséges, szinte hétköznapi" kifejezései közé tartoznak. Szerinte a *veteres*, a késő köztársaság jogtudósai még aggályok nélkül használták ezeket a szavakat, akárcsak Laberius, a hírhedt pantomimművész.[29]

Claudius Quadrigarius kifejezetten *arrab*óként emlegette azt a hatszáz római lovagot, akiket a szamniták háborújában túszként adtak át. Gellius szerint a *pignus* szakszó is illett volna a szövegkörnyezetbe, de az *arrabo* stilisztikailag erőteljesebbnek számított. Quadrigarius ismert szónok volt, aki szenvedélyesen tanulmányozta a nagy görög előképeket, és igyekezett felérni hozzájuk. Állítólag szívesen élénkítette „gyakran szűkös mondanivalóját [...] mindenféle idézetekkel" (beszédek, levelek, hőstettek). Lehetett-e ilyen anakronisztikus közjáték az *arrabo*-összevetés is? Milyen jogi ismeretekkel

27 Gellius, Noctes Atticae: 17, 2, 21.

28 Claudius Quadrigarius ismert római történetíró volt, lásd: Velleius Paterculus, Historiae Romanae 2, 9, 4. Életműve mintegy 23 könyvből állt. Az első könyvben írja le az itt releváns szamnita háborút.

29 Laberius, aki a lovagi osztályhoz tartozott és pantomimköltő volt, Kr. e. 106-43 között élt. Caesar kortársa volt, akinek felkérésére még a 46-os játékokon is megjelent. Szókincse mindig is érdekelte a grammatikusokat, de költészete nem maradt fenn.

rendelkezett a retorikus és történész Claudius Quadrigarius, amikor ezt a magánjogi terminológiát használta?

A római jogtudósok az *arra*, illetve *arrabon* jogintézményét elsősorban az adásvételi szerződések megkötésével kapcsolatban említik, de ezek a források is a caudiumi csatánál jóval későbbi időszakból, a Kr. u. 1-3. századból származnak. Gaius az *Institutiones*, a római magánjog elemeit összefoglaló művében röviden foglalkozik az *emptio venditió*val is:[30] a vételárban való megegyezést tekinti annak a szükséges alkatrésznek, amely a kötelmet létrehozza. Ennél a pontnál emeli ki, hogy sem a vételár megfizetése, sem foglaló (*arra)* adása nem szükséges ahhoz, hogy az ügylet érvényesen létrejöjjön.[31] Ha mégis történt foglaló átadása, az csupán annak a jele, hogy a kölcsönös akaratnyilvánítás – a *consensus* – létrejött a felek között.[32] Ha mégis alkalmaztak foglalót a felek, az lehetett készpénz vagy valamely értékes dolog *traditió*val való átadása. Az ősi római foglaló tipikusan az adós pecsétgyűrűjének átadását jelentette, ami a tartozás teljesítése alkalmával visszajárt; a készpénzben szolgáltatott foglalót a vételárba beszámították. A klasszikus jogászok írásaiban azonban nem található állásfoglalás azt illetően, hogy mi lett az *arra* sorsa a teljesítés elmaradása esetén (például, ha a vevő nem fizette ki a vételárat).[33]

Az úgynevezett *arra poenitentialis* csak a posztklasszikus-jusztiniánuszi jogban vált diszpozitív joggá a szerződési gyakorlatban következetesen alkalmazott kikötés alapján: a szerződéstől való visszalépés elleni védelmet biztosította az érvényes és perfekt szerződések esetén:[34] az adott foglaló elvész, a kapott foglaló *duplum*a visszajár.[35]

30 Gai. 3, 139.

31 Gai. 3, 139; ERNST, Wolfgang: *Das Kaufrecht in den Institutionen des Gaius*. In: Schermaier, Martin – Rainer, Michael – Winkel, Laurens (Hrsg.): Iurisprudentia universalis: Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag, Köln, Bohlau, 2002, 160. hangsúlyozza, hogy Gaius tudatosan korlátozta magát a *De contrahenda emptione* tárgyára.

32 Mint ismeretes, a mondatot az Inst. 3, 23 pr. is átvette.

33 Lásd például KNÜTEL, Rolf: *Zur Rechtsfindung der Römer*. In: SÖLLNER, Alfred (Hrsg.): Gedächtnisschrift für Meinhard Heinze. München, Beck, 2005, 479ff.

34 Ebben az értelemben az *arra* az SRR 46. §-ában is megjelenik: „(1) Ha valaki vásárol egy dolgot, ad egy pénzösszeget *arra*ként, és az eladó visszavonul, a törvény megparancsolja, hogy a kapott *arrá*t a pénzösszegnek megfelelően megduplázza. (2) De ha a vevő visszavonja, elveszíti az általa adott *arrá*t." Vö.: SELB, Walter – KAUFHOLD, Hubert: *Das Syrisch-römische Rechtsbuch II*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002, 69.

35 Inst. 3, 23 pr. A szöveg problémáihoz lásd: THOMAS, Joseph Anthony Charles: Arra in Sale in Justinianus's Law. *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 1956/24, 263–270. E nézet első említése C. 4, 21, 17-ben található, 528-ból.

Nem látszik valószínűnek, hogy Quadrigarius és Gellius a szerződési gyakorlat fenti kikötésére gondolt, amikor a hatszáz túszt *arrabon*nak nevezte. Livius leírása azt tükrözi, hogy Gavius Pontius és a római hadvezérek a *sponsiones* és *obsides* (túszok) szolgáltatását a caudiumi csatatéren azért vetették be, mert a *fetiales* közreműködése nélkül nem lehetett érvényesen *foedus*t, békeszerződést kötni. Tehát az ezt pótló megállapodásban a *sponsiones* és *obsides (arrabo*) célja a két nép közötti békeszerződés jövőbeni megkötésének (a szenátus és a nép általi ratifikálás) garantálása volt. Az *arrabo* (a hatszáz túsz átadása) révén a szamniták hadvezére a szándéknyilatkozathoz akarta kötni szerződő partnereit, mivel a megállapodás nem felelt meg a normatív elvárásoknak (*fetiales*, szenátus, *iussum populi*).

Továbbra is nyitott a kérdés, hogy mit *értethettek* a felek *arrabo* alatt. A caudiumi csata korához közelebb álló források után kutatva az ókori szerzők néhány fragmentumára támaszkodhatunk. Például Plautus komédiáiban gyakran előfordul az *arra/arrabon*[36] szó, de a szövegkörnyezet alig tartalmaz utalásokat a szakszó szerepére nézve. Úgy tűnik, hogy a *pignus* és az *arrabo* szakszavakat szinonimaként használták.[37] A Mostellariában például 40 *mina arrabo* átadása szerepel, de az összeget *pignus* néven is említi a szerző. Nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a komédia az *arrabo* görög-hellenisztikus felfogását vagy a *pignus* korai római formáját vette-e alapul.[38] Mindenesetre az *arrabo* és a *pignus* rokonértelmű használata arra utal, hogy a jogéleti gyakorlatban nem létezett éles határvonal a két jogintézmény között.

Varro *De lingua latina* című művében felsorolja azokat a kifejezéseket, amelyekben a *pecunia* szó a jogi nyelvben előfordul:[39] *Eadem pecunia vocabulum mutat: nam potest idem dici dos, arrabo, merces [...] arrabo sic data, ut reliquum reddatur [...] reliquum, quod ex eo quod debitum reliquum*. Ezek között az *arrabo* szó értelmezésére definíciót is javasol, amelynek lényege egy jövőbeli teljesítés

36 Plautus, Mostellaria 632, 994, 1012; Miles Gloriosus 947ff., 904ff., 1039ff.; Truculentus 677ff.; Rudens 46, 555, 861; Poenulus 1280ff., 1359; a listát még hosszan lehetne folytatni.

37 Így a régebbi szakirodalom, lásd pl. Leonhard: RE III, 1, 1221.; Bechmann, August von: *Der Kauf nach gemeinem Recht I. Geschichte des Kaufs im römischen Recht*. Erlangen, Andreas Deichert, 1876, 525. csupán előleget (a vételár első részletét) lát benne; ez az értelmezés szerintem nem meggyőző. A témáról lásd részletesen: Schanbacher, Dietmar: Zur Ursprung und Entwicklung des römischen Pfandrechts. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung,* 2006/123, 57.

38 Schanbacher i. m. 60–65.

39 Varro, De lingua Latina 1, 5, 175.

biztosítéka. Szerinte az *arrabo* többnyire pénzösszeg átadásából áll,[40] amelyet a *debitum reliquum* teljesítésekor a főtartozásba beszámítanak. Az viszont nem tűnik ki leírásából, hogy a főkötelezettség már érvényesen létrejött-e, és hogy a teljesítés *arrabo* nélkül is végrehajtható lett volna-e.[41]

Az idősebb Plinius írásában a *sponsiones* és az *arra* kombinációja, együttes használata található a kötelezettség létrehozásának közvetett eszközeként hitelügyletek esetében:[42] *Celebratior quidem usus cum fenore coepisse debet. argumento est consuetudo vulgi, ad sponsiones etiam nunc anulo exsiliente; tracta ab eo tempore, quo nondum erat arra velocior, ut plane adfirmare possimus nummos ante apud nos, mox anulos coepisse.*

A szerző kiindulópontja az *anulus* szó: a pecsétgyűrűk használatáról és jelentőségéről tájékoztat, majd történelmi anekdotákat idéz, végül pedig eljut a pecsétgyűrűk használatának szokásaihoz a mindennapi gyakorlatban. Hitelügyleteknél[43] szokásos volt a pecsétgyűrű átadása a *stipulatio* mellett; a kérdés-felelet verbális kötelezettségalapító ügyleténél a pecsétgyűrűt is levette az egyik fél az ujjáról.

Plinius beszámolója szűkszavú, ezért nemigen alkalmas megalapozott következtetések levonására. A szóhasználat arra utal, hogy az általa vázolt tényállásban a kölcsön folyósítására még nem került sor. A hitelező és az adós megállapodtak a kölcsön nyújtásáról, de ebből – a római jog reálszerződési szabálya folytán – még nem keletkezik kötelem. Az adós ezután *stipulatio* formájában ígéretet tett a visszafizetésre, noha a pénzérméket még nem kapta meg. Úgy tűnik a hitelező volt az a fél, aki a pecsétgyűrűt lehúzta az ujjáról: az ő gyűrűje volt a biztosíték a kölcsön jövőbeni, tényleges kifizetésére. Ilyen szituáció előfordulhat abban az esetben, ha a hitelező pénzérméi másutt, például otthon a pénzesládájában vagy egy bankban voltak, de a kölcsönben egy másik helyszínen állapodtak meg. A Plinius tudósításából rekonstruálható tényállásban a pecsétgyűrű mint *arra* olyan jövőbeli teljesítés biztosítékaként szerepel, amely a *ius civile* szerint nem peresíthető, azaz pusztán *pactum* az alapja.

Apuleius hasonló értelemben használja az *arra* szót egyik írásában. Egy uzsorást így jellemez:[44] *foenus denique copiosum sub arrabone auri et argenti*

40 Ez abból következik, hogy részletesebben leírja a *pecunia* fogalmát.

41 Figyelemre méltó a *dare* és *reddere* közötti különbségtétel: *A dare* egy fél előzetes teljesítését jelöli, míg a *reddere* a jövőbeli teljesítést fejezi ki. Feltűnő, hogy itt nincs szó ellenszolgáltatásról.

42 Plinius, Naturalis Historia 33, 28.

43 *Faenus*, kamat; maga a kamatozó kölcsön.

44 Apuleius, Metamorphoses 1, 21.

crebriter exercens, exiguo lare inclusus et aerugini semper intentus. A történet főhőse felkeresett egy bizonyos Milót, aki pénzkölcsönök folyósításával nagy vagyonra tett szert. Az volt az uzsorás szokása, hogy biztosítékként csak aranyból vagy ezüstből készült értéktárgyakat fogadott el, amelyeket a szerződési okiratban *arrabo*nak nevezett. A szövegkörnyezetből arra lehet következtetni, hogy az *arrabo* itt egy vagyontárgy *traditió*ját jelentette mint dologi biztosítékot, amelyhez jogvesztő záradék járult. Az uzsorás Milo tevékenységének társadalmi háttere rávilágít, hogy Gellius miért bélyegezte az *arrabo* szót *sordidus*nak: A *lex comissoria*, a jogvesztő kikötéssel létesített zálogjog a kisstílű uzsorás ügyletek jellemzője volt, amelyek a kiszolgáltatott adósok utolsó vagyonkájának elvesztését fémjelezték.

Az ókori Pompeji közelében talált Sulpiciusok archívumából származó okiratok a joggyakorlatról, a kisemberek és kereskedők mindennapi életében kialakult jogfelfogásról tudósítanak. Az *arrabo* szó többször is szerepel a hitelügyletekkel kapcsolatos dokumentumokban. Például TPSulp. 3, egy Kr. u. 48-ból származó triptychon egy *vadimonium*ot tartalmaz[45] (4-7. sor): *HS L maioris* | *summae rem in iudicium* | *deduc[turus et] HS I [d]epositi* | *anuli arr[ae] nomine* ... Caius Sulpicius Faustus, az ismert bankár, megígéri egy bizonyos Lucius Faeniusnak, hogy két nap múlva megjelenik Puteoli fórumán. A *sponsio* legalább 50 000 *sestertius*ról lett kiállítva,[46] és a felek között egy gyűrű került átadásra *arra* jogcímén. Két további viaszos tábla is tudósít ugyanerről a jogvitáról: TPSulp. 2, egy *vadimonium*, 50 000 *sestertius*t említ *acturus ex empto* jogcínen; ebből következik, hogy Faenius valójában adásvételből akart perelni, az *actio empti* nevű keresettel.[47] TPSulp. 27 megörökíti a vita rendezését, amely két hónappal később zárult le. Érdemes átgondolni a TPSulp. 3-ban említett *arra* funkcióját és joghatásait, amelyet közvetlenül az adásvételi szerződés megkötésekor adtak át. Egy gyűrűről van szó, amelynek átadása révén a felek szerint *depositum* (letéti szerződés) jött létre. Ezen tanulmánynak nem

45 Camodeca, Giuseppe: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii I-II.* Roma, Edizioni Quasar, 1999, 56–58. A *vadimonium*ról szóló szakirodalmat szépen összefoglalja, és új eredményekre jut Pozsonyi Norbert: *Ex eo temper res esse in vadimonium coepit: A peren kívüli vadimonium megjelenése az irodalmi és epigráfiai forrásokban*. Szeged, Iurisperitus, 2023. A korábbi szerzők közül még mindig mérvadó Nörr, Dieter: Prozessuales (und mehr) in der lex rivi Hiberiensis. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung,* 2008/125, 129.

46 Metzger, Ernest: The Current View of the Extra-Judicial Vadimonium. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung,* 2000/117, 176–180.

47 Vö. Metzger i. m. 174.

tárgya arról értekezni, hogy a *depositum*ként való megjelölés jogilag korrekt-e. Témánk szempontjából a visszakövetelés lehetősége a releváns.

TPSulp. 51 egy triptychon, amely szintén a Sulpicius-archív része. A viaszos tábla, amely Kr. u. 18-ra vagy 28-ra datálható, Caius Novius Eunus *chirographum*át tartalmazza, amelyben 10,000 *sestertius* átvételét igazolja *mutuum* jogcímén. Ennek fejében zálogként 7,000 *modius* alexandriai gabonát és 4,000 *modius* csicseriborsót kötött le zálogul a hitelező javára: *pignoris arrabonisve nomine*. Az *arrabon* szakszó itt a *pignus* (kézizálog) szinonimájaként szerepel, ezért ez a forrás nem tud segíteni a kiinduló problémánk megoldásában.[48]

3. Összegzés

Összefoglalásként leszögezhető: a klasszikus római jogászok az *arra* (foglaló) adását az adásvétel megkötésének puszta jeleként értékelték; a konszenzuális szerződés elegáns dogmatikai konstrukciója mellett az *arra* számára nem maradt más terep, nem tölthetett be kötelemkeletkeztető funkciót. Quadrigarius valószínűleg nem ezt a modellt tartotta szem előtt, amikor a hatszáz túszt *arrabon*nak nevezte. Ha a nem jogi szakirodalom forrásait tekintjük át, ennél összetettebb kép tárul fel előttünk. A mindennapi jogéletben *arra, arrabon* és *pignus* felcserélhető, rokonértelmű szakszavaknak tűnnek. Plautus komédiáiban, Apuleius írásaiban vagy a Tabulae Pompeianae Sulpiciorum tábláiban manifesztálódik ez a szélesebb felfogás, különösen a jogvesztő jelleg előtérbe kerülésével. Varro és Plautus munkáiban az *arrabon* olyan kontextusban bukkan fel, ahol a felek a foglalóval egy jövőbeni teljesítést, amely a pozitív jog normái alapján nem volt peresíthető, de informális ígéret formájában a megállapodás részét képezte, a foglaló segítségével kikényszeríthetővé kívántak tenni.

A hatszáz lovagi származású tiszt túszként való átadása hasonló szerepet tölthetett be a szamnita háborúban. Jogdogmatikai szempontból azonban jelentős a különbség, mert a fent felsorolt forrásokban az *arrabo* mint dologi biztosíték egy érvényesen megkötött szerződéshez járul (többnyire kölcsönhöz). Livius ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a szamniták hadvezére, Gavius Pontius egy *foedus*, egy békeszerződés jövőbeni megkötését akarta a *sponsione*s és *obsides* révén elérni.

48 Schanbacher i. m. 68–70.; Krämer, Gerd: *Das besitzlose Pfandrecht*. Köln, Böhlau, 2007, 311–320.; A témához vö.: Pozsonyi Norbert*: Dologi hitelbiztosítékok az ügyleti gyakorlatban. Kauteláris praxis a préklasszikus és a klasszikus korszakban*. Szeged, Iurisperitus, 2017.

A korai köztársaság nemzetközi jogi konstrukciói a magánjogban gyökereztek; a magánjog és a közjog még nem különült el ennek a kornak a jogi gondolkodásában. Quadrigarius a hatszáz túszt *arrabon* gyanánt emlegeti. Gellius még érti a szellemes definíciót, bár már nem lát különbséget a *pignus* és az *arrabo* között. Úgy tűnik, hogy a jogélet – amint azt TPSup. 3 és 51 tanúsítja – hasonló felfogással bírt a szó jelentéséről. Claudius Quadrigarius mint történetíró valószínűleg még ismerte a szó eredeti jelentését magánjogi kontextusban.

A korai köztársaságban több magánjogi jogintézményt 'átpalántáltak' közjogi kontextusba is; a még inkább csak csíráiban létező nemzetközi jog a magánjog meglévő formáit igyekezett hasznosítani. Úgy tűnik, hogy nem az *arra* római jogi forrásokban átörökített joghatása, hanem az *arrabon* használatának görög formája testesítette meg a foglaló Caudiumnál elgondolt funkcióját. A görög forrásokban az *arrabon* elsősorban adásvételi ügyleteknél fordult elő mellékegyezményként. Már Pringsheim is hangsúlyozta, hogy a görög jog csak a készvételt ismerte. A szerződéskötés és a szolgáltatás kicserélése egybeesett, a jogügylet lépésről lépésre fejlődött. A formátlan akaratkijelentésből nem keletkezett kötelem. Már a görög filozófusok is elutasították a hitelre történő vásárlást (*pistis, pisteuein*).[49] De már görögök is kialakítottak a szerződési gyakorlatban olyan konstrukciókat, amelyek a szerződő felek jövőbeli teljesítésének biztosítására szolgáltak. A hitelezett, jövőbeli teljesítést *arra*[50] adásával lehetett biztosítani.

Ha ezt a koncepciót összevetjük a Caudiumban kötött megállapodás jellemzőivel, kirajzolódik egy lehetséges *analogia*: az *arrabo* gyanánt kiszolgáltatott túszok a foglaló görög szabályai szerint szolgáltak a megállapodás biztosítására. Az *arrabo* alkalmazásával a felek a szándéknyilatkozatuk kötő erejét kívánták megteremteni, amely a pozitív jog szerint nem létezett.

49 Lásd például Platón, Nomoi 849e.

50 Lásd már Theophrastus, Symb. 5.

Pályaválasztás, szakmai identitás, hivatás

A karrierút pszichológiai és alkotmányjogi összefüggései

Jankó-Badó Andrea
igazgató (KRE Károli Junior Akadémia)

1. Bevezetés – fogalmi alapvetés

A pályaválasztás, a szakmai identitás és a hivatás olyan, egymáshoz kapcsolódó és egymásra épülő fogalmak, amelyek a karrierút alakulásának pszichológiai és jogi dimenziói szempontjából egyaránt meghatározó jelentőséggel bírnak.

A karrierút vagy életpálya (*career*) az emberi élet során betöltött szerepek, tevékenységek és tapasztalatok dinamikus sorozata, amely egyszerre öleli fel a tanulást, a fizetett és nem fizetett munkavégzést, valamint a magánéleti szerepeket.[1] Objektív (szervezeti) értelemben a karrierút az egymást követő, egymásra épülő pozíciók lehetséges sorozata, amelyet a munkavállaló egy adott szervezeti keretben – képességei, tapasztalatai és az előmeneteli struktúra függvényében – bejárhat.[2] Szubjektív értelemben a karrierút ennél tágabb jelentéssel bír: az életút során megélt munkakörök és szakmai szerepek olyan dinamikus láncolata, amely nem feltétlenül egyetlen intézményhez kötődik, hanem akár több szervezeten, szektoron vagy hivatási területen átívelő folyamatként is leírható.[3] A karrierút jelen tanulmány fogalomrendszerében háttérfogalomként szolgál: azt az élethosszig tartó pályafolyamatot jelöli, amelynek dinamikus keretében a pályaválasztás, a szakmai identitás és a hivatás – a vizsgálat központi elemei – egymással kölcsönhatásban formálódva rendeződnek egységgé.

E kulcsfogalmak alkotmányjogi dimenziói tovább erősítik a téma összetettségét. Az emberi méltósághoz és önrendelkezéshez való jog, a foglalkozás

1 Jackson, Charles (szerk.): *Az Európai Pályaorientációs Szakpolitikai Hálózat (ELPGN) Szakszótára: ELGPN Glossary*. Budapest, Európai Pályaorientációs Szakpolitikai Hálózat, 2013.

2 Gulyás László – Turcsányi Enikő: A hagyományos karrierutak és az „Y és Z-generációk". *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 2017, 12 (1–2), 221-227.

3 Hegyi-Halmos Nóra: *Az iskolai pályaorientáció szerepe és gyakorlata a hazai köznevelési intézményekben – A pedagógusok vélekedései a pályaorientáció iskolai szerepéről a gimnáziumokban*. Doktori disszertáció, Budapest, ELTE PPK, 2016.

szabad megválasztásának joga, az oktatáshoz való jog, a testi és lelki egészséghez való jog, valamint az egyenlő bánásmód követelménye olyan alapjogi keretet alkotnak, amely biztosítja az autonóm életút-formálás feltételeit, és az állam intézményvédelmi kötelezettségein keresztül közvetlen hatást gyakorolhat a pályaorientáció és a hivatásválasztás rendszerére. A vizsgált fogalmak intézményi és gyakorlati jelentőséggel is bírnak. A köznevelési, szakképzési és felsőoktatási rendszerek feladata olyan keretek biztosítása, amelyek támogatják a szakmai identitás megalapozását, a döntési érettség kialakulását és a pályán maradást. A pályadöntési bizonytalanság, a lemorzsolódás és a karrierkrízisek mögött sokszor éppen e pszichológiai és intézményi tényezők hiányosságai állnak.[4]

A tanulmány célja, hogy e három terület – a pályaválasztás pszichológiai elméletei, a szakmai identitás és hivatás fogalmai, valamint a karrierút alkotmányjogi és ágazati jogi kerete – integrált vizsgálatával egy átfogó értelmezési keretben szemléltesse a karrierút főbb sajátosságait.

Az elemzés – tiszteletadásként a kötet ünnepeltje előtt, akinek szakmai és személyes hatása e témaválasztásban is tükröződik – különösen a jogászi és oktatói hivatás példáján keresztül mutatja be, hogy a pályaválasztás és a választott hivatás iránti elköteleződés nem pusztán szakmai döntés, hanem az identitás, az értékek és a jogi keretek kölcsönhatásában kibontakozó, élethosszig formálódó folyamat.

2. A pályaválasztás fogalma, elméleti irányai és fejlődéslélektani keretei

A pályaválasztás az emberi életút egyik lényegi döntése: túlmutat egy foglalkozás vagy képzési irány kijelölésén, és a szakmai identitásfejlődés első, strukturális állomásaként az önazonosság, az értékrend és a társadalmi beilleszkedés alapjainak kialakulásában is szerepet játszik. A modern elméleti megközelítések szerint a pályaválasztás (*career choice*) nem egyszeri döntés, hanem a fejlődés bio–szocio–pszichológiai átmeneteibe[5] ágyazott, élethosszig tartó folyamat, amelyben az egyén biológiai érése, társas környezete és pszichológiai működése egyaránt formálja a szakmai önmeghatározás alapjait. Olyan döntési folyamat, amelyben az egyén az adottságai, képességei, törekvései és életcéljai, valamint a munkaerőpiac realitásai alapján alakítja ki és módosítja szakmai életútjával

4 Borbély-Pecze Tibor Bors: Életpályaépítés interdiszciplináris megközelítésben. *Új Munkaügyi Szemle*, 2024/3, 2–10.

5 Cole, Michael – Cole, Sheila R.: *Fejlődéslélektan.* Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 60.

kapcsolatos elképzeléseit.[6] Míg a klasszikus felfogás ezt egyszeri, többnyire fiatalkorban meghozott döntésként értelmezte,[7] a modern nézőpont élethosszig tartó, ismétlődő döntési helyzetként írja le.[8] A pályaorientáció (*career guidance*) ezzel szemben nem maga a döntés, hanem azokat a tájékoztató, tanácsadó, fejlesztő és támogató tevékenységeket jelöli, amelyek az egyént képessé teszik saját életútja megtervezésére és menedzselésére.[9] A hazai szakirodalom[10] gyakran történeti és szemléletbeli logika mentén csoportosítja a pályaválasztással kapcsolatos elméleti megközelítéseket, ami lehetővé teszi a pályaválasztás jelentésváltozásainak áttekintését. Jelen tanulmány terjedelmi korlátok miatt a főbb irányok rövid bemutatására szorítkozik.

A *klasszikus modellek* – elsősorban Parsons önismeretre, pályaismeretre és ezek racionális összevetésére épülő elmélete – az ember és a pálya közötti illeszkedést tekintik elsődlegesen meghatározónak a döntés szempontjából.[11] A pályaválasztást mélylélektani motívumokból eredeztető *pszichodinamikai értelmezések* (Freud, Bodin), Roe nevelési stílust hangsúlyozó megközelítése, valamint Holland személyiség–környezet összeillését leíró tipológiája mind ezt a gondolatot fejlesztették tovább.[12] A későbbi *döntéselméleti irányok* (Ries, Tiedeman, Lange, Gati) a pályaválasztást az alternatívák racionális mérlegelésén és korlátozott információfeldolgozáson alapuló döntési helyzetként írják le.[13] A *pályaszocializációs- és szocioökonómiai elméletek* (Daheim, Musgrave, Kohli) a pályaválasztási magatartás környezettől való függőségét, valamint

6 Jackson i. m. 28.

7 Hegyi-Halmos (2016) i. m. 43.

8 Hegyi-Halmos (2016) i. m. 18.

9 Kenderfi Miklós: *A pályaorientáció folyamatának korszerű értelmezése*. In: Szilágyi Klára (szerk.): A pályaorientáció szerepe a társadalmi integrációban. Budapest, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Pályatervezési és Tanárképző Intézet, 2012, 9.

10 Lásd például: Zakar András: *Pályaválasztási elméletek*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.; Szilágyi Klára: *A fiatalok és a felnőttek pályaorientációs és karrierépítési készségeinek szintje, fejlesztésének lehetőségei*. Felnőttképzési Kutatási Füzetek, Budapest, 2005.; Papula Lászlóné: Mi leszel, ha nagy leszel? A pályaválasztást meghatározó tényezők. *Bolyai Szemle*, 2008/1, 33–44.; Hegyi-Halmos (2016) i. m.; Hegyi-Halmos Nóra: *Mi a pálya? Az iskolai pályaorientáció szerepe és gyakorlata a hazai gimnáziumokban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.; Borbély-Pecze Tibor Bors: A pályaorientáció 21. századi trendjei. Rendszerek és szociális tanulás. *Gyógypedagógiai Szemle*, 2024, 52 (4), 195–209.

11 Hegyi-Halmos (2018) i. m. 21.

12 Hegyi-Halmos (2018) i. m. 23–26.

13 Borbély-Pecze (2024) i. m. 8.

a szociális tanulás jelentőségét hangsúlyozzák.[14] Ez utóbbiak közé tartozik többek között a szociális-kognitív pályaelmélet (SCCT), amely szerint a pályaválasztási döntés egy folyamatosan változó, cirkuláris folyamat. Központi eleme az egyén saját életút-alakítására vonatkozó én-hatékonyságélménye, míg a személyes jellemzők és a szocioökonómiai háttér együtt formálják a tanulási tapasztalatokat és az érdeklődés alakulását. Ide sorolható továbbá a tervezett véletlen elmélete, a káoszelmélet, valamint Savickas konstruktivista, narratív alapú életpálya-építési modellje.[15] A *motivációs és értékalapú megközelítések* – például Schein karrierhorgonyai – a belső értékek és motivációs mintázatok szerepét hangsúlyozzák.[16]

A pályaválasztás *fejlődéselvű értelmezése* szorosan kapcsolódik a fejlődéslélektan elméleti kereteihez: a biológiai érési megközelítés a genetikai és idegrendszeri változásokra, a tanuláselméleti nézőpont a tapasztalatokra és szociális megerősítésekre, a konstruktivista felfogás az aktív tudásépítésre, a kulturális szemlélet pedig a társas-kulturális közeg szerepére irányítja a figyelmet. A fejlődéslélektan – a különböző elméleti megközelítések szintetizálását célzó – bio–szocio–pszichológiai átmenetek elmélete különösen jól szemlélteti azokat a fordulópontokat, amelyek a pályaválasztás szempontjából meghatározóak. E szerint a fejlődés kulcsfontosságú pontjait azok a mérföldkövek jelzik, ahol a biológiai érés, a társas környezet és a pszichológiai működés együttes átrendeződése minőségi változást eredményez.[17] E tágabb, fejlődéslélektani alapok adják azt a keretet, amelyre a fejlődéselvű pályaelméletek – például Ginzberg szakaszelmélete, Super életútmodellje, valamint Erikson és Marcia identitásfejlődési modelljei – épülnek.[18] Közös kiindulópontjuk, hogy a pályaválasztás a személyiségfejlődés része, a serdülő- és fiatal felnőttkor pedig kritikus időszak az identitás és szakmai önmeghatározás szempontjából. A következőkben – a különböző elméletek által a pályaválasztás szempontjából jelentősnek tekintett tényezők egyfajta összegzéseként – azokat a főbb biológiai, szociális és pszichológiai tényezőket foglaljuk össze röviden, amelyek leginkább befolyásolják a pályaválasztást és az életpálya alakulását.

A *biológiai tényezők* körében fontos kiemelni, hogy a pályaválasztás szempontjából kiemelt jelentőségű fejlődési átmenet időszakában, a serdülő-

14 Hegyi-Halmos (2018) i. m. 34–35.
15 Borbély-Pecze (2024) i. m. 206.
16 Szontagh Pál: Pedagógusjelöltek hivatás- és pályamotivációja, kutatás a képzés különböző állomásain. *Pedagógusképzés*, 2020, 19 (3–4), 30.
17 Cole – Cole i. m. 63–64.
18 Hegyi-Halmos (2018) i. m. 26–31.

korban olyan idegrendszeri érési folyamatok zajlanak – egyrészt a limbikus, jutalomérzékeny rendszerek fokozott aktivitása, másrészt a prefrontális kéreg és a kognitív kontroll fokozatos fejlődése –, amelyek együtt magyarázzák az érzelmi intenzitás és a kockázatvállalás növekedését, valamint a jövőorientált gondolkodás, a tervezési és önszabályozási képességek fokozatos erősödését. Ez az aszinkron érés egyszerre teszi a fiatalokat nyitottá az új lehetőségekre és sérülékennyé a bizonytalansággal és kockázatokkal szemben.[19]

A *szociális tényezők* a pályaidentitás társas beágyazottságát mutatják. A család alapvető mintákat közvetít a foglalkozásokról, a serdülőkori kortársak visszajelzései alakítják az érdeklődést és a szerepprobálást, a kulturális közeg pedig keretet ad annak, hogy mely szakmák bírnak presztízzsel vagy vonzerővel a fiatalok számára. Az iskola és a felsőoktatás tanulási környezete, az oktatók és mentorok modelljei, valamint a pályaorientációs szolgáltatások mind hozzájárulnak az önismeret, a pályaismeret és a döntési készségek fejlődéséhez, csökkentve az esetleges lemorzsolódás kockázatát a felsőfokú tanulmányok során.[20]

A *pszichológiai tényezők* – különösen a kognitív fejlődés, az identitás alakulása, az önmeghatározás és az önértékelés – közvetlenül befolyásolják, hogy az egyén hogyan kezeli a pályaválasztási helyzeteket. A formális műveleti gondolkodás lehetővé teszi az elvont tervezést és alternatívák összevetését, míg a metakognitív készségek fejlettsége meghatározza a döntéshez szükséges önszabályozást.[21] Az identitásfejlődés – különösen serdülőkorban – rendezőelvként hat a pályadöntésekre, amely a következő fejezetben kerül részletesebb magyarázatra. Az önmeghatározás és az önértékelés minősége megmutatja, milyen lehetőségeket tart megvalósíthatónak az egyén, míg a motiváció és az érdeklődés a pályaválasztás fő hajtóerői, amelyek tapasztalatokon és környezeti visszajelzéseken keresztül formálódnak.[22]

Empirikus kutatások is megerősítik, hogy a pályaválasztás többtényezős folyamat. Egy nagy mintás longitudinális vizsgálat arra világít rá, hogy a gyermekkori kognitív képességek, a személyiségjellemzők és a család szocioökonómiai háttere együtt alakítják a későbbi iskolai és foglalkozási kimeneteket.[23]

19 Steinberg, Laurence: A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking. *Developmental Review*, 2008, 28 (1), 78–106.

20 N. Kollár Katalin: *Az identitás alakulása: Mi dől el a serdülőkorban?* In: N. Kollár Katalin (szerk.): Pedagógusok pszichológiai kézikönyve 1. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017, 194.

21 Cole – Cole i. m. 672.

22 Cole – Cole i. m. 670.

23 Lent, Robert W. – Brown, Steven D.: Social cognitive career theory at 25: Empirical status of the interest, choice, and performance models. *Journal of Vocational Behavior*, 2019, 115 (3), 103–116.

A szociál-kognitív pályaelmélet (SCCT) követéses vizsgálatai pedig azt mutatják, hogy a konkrét pályadöntések és a pályán maradás szempontjából a pálya-specifikus énhatékonyság, valamint a támogató vagy gátló szociális környezet a legmeghatározóbb tényezők.[24]

3. A szakmai identitás fogalma és fejlődése a karrierút során

A szakmai identitás értelmezését szükségszerűen megelőzi a tágabb identitásfogalom rövid bemutatása. Pszichológiai (és szociológiai) értelemben az identitás olyan kognitív és narratív struktúrák összessége, amelyek révén az egyén meghatározza, kinek tartja magát, hogyan különül el másoktól, és miként helyezi el önmagát a társadalmi térben.[25] A fogalom egyszerre hordozza az önazonosság (folytonosság) és a változás (különbözőség) dimenzióját: azt fejezi ki, miként maradunk 'ugyanazok', miközben élettörténetünk és társas helyzetünk folyamatosan változik.[26] A korai kötődési és fejlődési tapasztalatok – az elismerés vagy annak hiánya, a családi történethez való kapcsolódás – ahogyan a pályaválasztási döntésre, úgy általában az identitás alakulására is hatással vannak.[27] Az identitás fejlődése élethosszig tartó folyamat,[28] amelyben Erikson modellje szerint a serdülőkor kiemelt állomás, ahol az identitás és a szerepkonfúzió krízise zajlik. Ennek kimenetele meghatározza, hogy az egyén mennyire képes koherens énképet és jövőképet kialakítani.[29] Marcia identitásmodellje szerint a fiatalok négy állapot valamelyikében hozzák meg pályaválasztási döntéseiket. Az elért identitás esetében a keresésen átesett, lehetőségeit átgondoló fiatal saját meggyőződésből köteleződik el egy pálya mellett. A korai zárás állapotában nincs valódi keresés: a döntés inkább átvett mintákon alapul, nem belső választáson. A moratórium aktív kereséssel és bizonytalansággal jár, amikor a fiatal több lehetőséget mérlegel, de még nem köteleződött el egyetlen irányba sem. A diffúz identitás pedig azt jelenti, hogy

24 Damodar, P. – Shetty, A. – Dsouza, M. P. – Prakash, A. – Gudi, N.: Crafting careers through theory-driven interventions: A scoping review of the utility of social cognitive career theory and career maturity inventory. *International Journal of Adolescence and Youth*, 2024, 29 (1), 1-26.

25 Balázs István (szerk.): *A koragyermekkori fejlődés természete – fejlődési lépések és kihívások*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 2011, 351.

26 Pálinkó Éva: *Fiatal kutatók életútja és szakmai identitása*. PhD-értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Tudományok Doktori Iskola, 2009, 51.

27 Cole – Cole i. m. 265.

28 Balázs i. m. 52.

29 Cole – Cole i. m. 402.

sem keresés, sem elköteleződés nincs jelen, a pályaválasztás bizonytalan, halogatott vagy iránytalan.[30] A modell rávilágít, hogy az identitásérési folyamat minősége meghatározza a pályadöntések megalapozottságát.

A modern elméletek az identitás kettős természetét hangsúlyozzák: a személyes és a szociális identitás egyaránt összetevői. A személyes identitás az én folytonosságának, autentikusságának és integritásának élményére utal, míg a szociális identitás a csoporttagságokhoz (például szakmai, nemi, etnikai, nemzeti hovatartozás) kötődő önmeghatározásra.[31] A szociális identitás egyik sajátos formája a nemzeti identitás, amely a politikai és alkotmányos közösséghez való tartozás élményét és normatív kereteit fejezi ki. Az európai jogi gondolkodásban a nemzeti (tagállami) identitás a tagállamok alkotmányos berendezkedésének védelméhez kapcsolódik,[32] míg pszichológiai szempontból az etnikai és nemzeti hovatartozás elfogadása a serdülőkori identitásmunka egyik fontos területe.[33]

A posztmodern, narratív megközelítések az identitásfejlődésben az élettörténet szerepét emelik ki. A narratív identitásfelfogás szerint az identitás az élettörténet egységében áll: az egyén olyan belső történetet – személyes 'mitológiát' – hoz létre, amely összekapcsolja múltját, jelenét és elképzelt jövőjét.[34]

A *szakmai identitás* a teljes identitásrendszer sajátos, dinamikusan alakuló részterülete. Tajfel szociális identitáselmélete szerint az identitás lényege, hogy az egyén 'mi'-kategóriákhoz – például 'jogászok', 'oktatók', 'segítő szakemberek' – sorolja magát.[35] Ezért a szakmai identitás személyes és szociális identitás egyszerre. Kifejezi, hogy az egyén hogyan látja- és mely szakmai közösségekhez tartozónak tekinti önmagát,[36] illetve 'kivé szeretne válni' a jö-

30 Cole – Cole i. m. 673–674.

31 Bögre Zsuzsanna: *Az identitás két történeti modellje és a narratív identitás*. In: A. Gergely András – Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor – Kovács Éva – Paksi Veronika (szerk.): Kultúra, közösség és társadalom. Tanulmányok Tibori Tímea tiszteletére. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Szociológiai Társaság, 2020, 241–255.

32 Trócsányi László: Alkotmányos identitás és európai integráció. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 2014, 76, 478.

33 Cole – Cole i. m. 682.

34 Bögre i. m. 248.

35 Koltói Lilla – Kiss Paszkál: A szakmai elkötelezettség és a munkahelyről való kilépési szándék összefüggései az életpálya előrehaladtával. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2020, 75 (4–5), 584.

36 Molnár György: *A karrierváltás és szakmai identitás kapcsolata*. Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet, Szervezeti Magatartás Tanszék, Budapest, 2021. http://publikaciok.lib.uni-corvinus.hu/publikus/szd/Molnar_Gyorgy.pdf (2025. 11. 20.)

vőben.[37] Alakulását a pszichológiai érés, a makro- és mikrokörnyezet hatásai, valamint a formális és informális szocializáció – az iskola, a felsőoktatás és a munkahely – együttesen formálják.[38]

A szakmai identitás olyan kognitív, érzelmi és társas reprezentációk rendszereként is leírható, amelyben az egyén értelmezi saját helyét és szerepét a választott hivatásban. A kognitív komponens azt mutatja, hogy az egyén felismeri szakmai csoporttagságát és annak normáit. Az affektív komponens a közösséghez való érzelmi kötődést és elköteleződést jelenti. Az értékelő komponens pedig a szakmai csoport és annak társadalmi presztízsének megítélését foglalja magában.[39] Ez utóbbi alapvetően befolyásolja a motivációt, az elköteleződést és a pályán maradást, különösen magas presztízsű, erősen szabályozott hivatások – mint például a jogászi pálya – esetén. A szakmai identitást továbbá a megszerzett tudás, készségek és értékrend is alakítják,[40] amelyek azt a belső rendszert adják, amelyen keresztül az egyén pályadöntéseit, sikereit, kudarcsorozatait, karrierváltásait és hivatásbeli dilemmáit értelmezi.[41]

A fiatalok számára a felsőoktatás során szerzett tapasztalatok a szakmai identitás kialakulásában kiemelt szerepet játszanak: a terep- és szakmai gyakorlatok, a mentorok és a szakmai közösségek ideiglenes szerepkísérleteken keresztül segítik a pályához illeszkedő szakmai én kialakulását.[42]

A szakmai identitás a szakmában eltöltött évek, valamint a növekvő felelősség és feladatkomplexitás hatására mélyül. A pályaazonosulás – vagyis a pálya követelményei és az egyén személyiségjegyei közötti illeszkedés – az idővel erősödik, de krízisek vagy karrierváltások esetén megbillenhet.[43] A fiatal felnőttkor stabilizációs szakasz, ahol az első szakmai tapasztalatok megerősíthetik vagy módosíthatják a korábbi döntést.[44] A szubjektív szakmai státusz – az elismertség és megbecsültség érzete – szintén alakítja a szakmai identitást:

37 Clarke, Mathew – Hyde, Abbey – Drennan, Jonathan: *Professional identity in higher education*. In: Kehm, Barbara M. – Teichler, Ulrich (eds): The academic profession in Europe: New tasks and new challenges. Springer, 2013, 9.

38 Szabóné Berki Éva: A pedagógushivatás kutatásának néhány kérdése. *Egyetemi Szemle*, 1985, 7 (1), 178.

39 Koltói – Kiss i. m. 581.

40 B. Erdős Márta – Vass Balázs Ákos – Jávor Rebeka: A szakmai identitás, mint a szociálismunkás-képzés egyik kulcskérdése. *Párbeszéd: Szociális munka folyóirat*, 2021, 8 (1), 81-95.

41 Pataki Ferenc: Életesemények és identitásképzés. *Pszichológia*, 2000, 20 (4), 337.

42 B. Erdős – Vass – Jávor i. m. 76.

43 Koltói – Kiss i. m. 594.

44 Koltói – Kiss i. m. 594.

támogató környezetben erősödik, tartós elégedetlenség esetén pedig gyengül.[45] Egyes kutatások arra is felhívják a figyelmet, hogy a szakmai identitás nem egységes struktúraként, hanem több alidentitásból álló rendszerként írható le, amelyben az egyén különböző szakmai szerepeket – például az oktatói pályán a tanári, kutatói és mentor-szerepeket – igyekszik összehangolni. A kutatások szerint az alidentitások közötti integráció segíti a koherensebb szakmai énkép kialakulását, míg az elkülönítés inkább feszültségeket tart fenn. Kálmán felsőoktatási oktatókkal végzett kvalitatív vizsgálata rámutatott, hogy az identitás alakulását elsősorban a hallgatói visszajelzésekre épülő reflexív tanulás, a tudatos pedagógiai kísérletezés és az intézményen kívüli szakmai tapasztalatok formálják. Ugyancsak fontos szerepe van a kollektív tanulásnak: az együttműködések és közös fejlesztések révén az oktatók megélik a „kollektív ágencia" élményét, vagyis azt, hogy közösségként is képesek hatást gyakorolni szakmai környezetükre.[46]

Végezetül fontos azt is kiemelni, hogy a közösségi platformok a pályaorientáció, a szakmai identitás formálódásának új, meghatározó tereivé váltak: hozzáférést biztosítanak szakmai szerepmodellekhez, pályainformációkhoz és inspiráló karriertörténetekhez, ezáltal erősítve a pályaválasztók önbizalmát, énhatékonyságát és pályaépítési kezdeményezőkészségét.[47] Ugyanakkor a kutatások arra is felhívják a figyelmet, hogy a közösségi média idealizált szerepmodelljei, az állandó társas összehasonlítás és a digitális normákhoz való igazodás torzíthatják a reális pályaképet, fokozhatják a bizonytalanságot, és kedvezőtlenül hathatnak az identitásfejlődésre, különösen serdülőkorban.[48]

4. A hivatás fogalma, pszichológiai és normatív értelmezése

A hivatás (hivatástudat) fogalmával foglalkozó szakirodalom sokféle értelmezést kínál, azonban széles körű az egyetértés abban, hogy a hivatás minőségileg többet jelent a mindennapi megélhetést biztosító foglalkozásnál. A hivatás fogalma a karrierút szerkezetén belül elsősorban a normatív dimenziót képviseli:

45 Pálinkó i. m. 184.

46 Kálmán Orsolya: A felsőoktatás oktatói: elképzeléseik a tanításról és a saját szakmai tanulásukról. *Magyar Pedagógia*, 2019, 119 (3), 175.

47 Sari, N. P. – Makaria, E. C. – Setiawan, M. A. – Azkiya, N. – Marani, M. U.: Career development of generation Z through technology and media: Implementation in vocational high schools. *Bubungan Tinggi: Jurnal Pengabdian Masyarakat*, 2024, 6 (2), 430–440.

48 Avci, H. – Baams, L. – Kretschmer, T.: A systematic review of social media use and adolescent identity development. *Adolescent Research Review*, 2025, 10, 219–236.

a professzionális értékekhez való belső elköteleződést, az etikai orientációt és a közjóhoz való hozzájárulás igényét fejezi ki.[49] Ez a többlet az egyén személyes – szakmai – identitásába ágyazódik, és olyan értékalapú szakmai irányultságot jelöl, amely túlmutat a tevékenység technikai végrehajtásán. Az önmegvalósítás, valamint a társadalmi felelősség vállalásának integrált formájaként értelmezhető.[50] Pszichológiai értelemben a hivatás többletet jelent a foglalkozáshoz képest: olyan belső irányultságot és motivációt feltételez, amely érzelmi bevonódással, önkifejezéssel és az önmegvalósítás igényével jár. A hivatástudat kialakulása a pályaidentifikáció folyamatához kapcsolódik: a kezdeti érzelmi kötődés (hivatásérzet) fokozatosan egészül ki szakmai tudással és gyakorlati tapasztalattal, majd tartós értékelköteleződéssé válik.[51] E folyamat egyik lényeges összetevője a 'küldetéstudat' kialakulása, amely az egyén személyes felelősségét, társadalmi célok szolgálatát és az életút egészére irányuló orientációt ragadja meg.[52]

A hivatás normatív és társadalmi jelentése túlmutat a szakmai tevékenység technikai megvalósításán: intézményesült foglalkozási formákra értendő, amelyek tudományos megalapozottságú tudást, gyakorlati kompetenciát és szigorú etikai normákat követelnek meg.[53] A professzionális hivatások gyakorlásának feltételeit gyakran etikai kódexek szabályozzák, amelyek előírják a kliensorientált, altruista szakmai magatartást és rögzítik a hivatás gyakorlásának erkölcsi kereteit. E normák egy sajátos professzionális kultúrát hoznak létre, amelyet a szakmai szocializáció során sajátít el az egyén, és amely identitásképző erővel bír.[54] A professziók további sajátossága a tudásmonopólium és a magas presztízs: működésük magas szintű szaktudást és kifinomult gyakorlati készségeket igényel, amelyhez társadalmi felhatalmazás és magas fokú szakmai autonómia kapcsolódik.[55] A hivatástudat normatív dimenziója ebben a kettős szerepben – szakmai önállóság és a közjó szolgálata – válik világossá, amely a társadalmi elvárások internalizálását és a szakmai felelősség tudatos gyakorlását is feltételezi.

A jogászi és az oktatói pálya klasszikus professziók, amelyek hagyományosan magas társadalmi presztízzsel és erős értékorientációval rendelkeznek.

49 Szabóné Berki i. m. 179.
50 Szontagh i. m. 29.
51 Szabóné Berki i. m. 175.
52 Magos Gergely: Mérlegen a hivatások: A professzionalizációs paradigma historiográfiája. *Aetas: Történettudományi folyóirat*, 2017/2, 138.
53 Magos i. m. 157.
54 Magos i. m. 139.
55 Fónai i. m. 84.

Általában a jogászi hivatás a társadalmi igazságosság intézményes biztosításán, az oktatói pedig a tudásátadáson, a személyiségfejlődés támogatásán és a jövő generációk társadalmi integrációjának elősegítésén keresztül járul hozzá a közjóhoz. A 'gyakorló' jogászok értékorientációját a tisztesség, méltányosság és igazságosság ethosza határozza meg; a bírói, ügyészi, ügyvédi és közjegyzői szerepek eltérő felelősségi és függetlenségi normái mellett közös a jogrend védelmére irányuló küldetéstudat.[56]

Fónai vizsgálatai rámutatnak arra, hogy a jövő jogászai: a joghallgatók a képzés elején gyakran idealizált képpel rendelkeznek a jogászi hivatásról, miközben a jogászság tényleges szakmai struktúrája – presztízs, elhelyezkedési lehetőségek, nemi arányok – ennél jóval differenciáltabb képet mutat.[57] A hallgatók a bírói pályát tartják a legmagasabb presztízsűnek, ezt követi az ügyvédi és ügyészi hivatás, miközben a legtöbben valójában a közigazgatásban helyezkednek el.[58] Ez az „ideálkép és valóság" közötti feszültség tipikus terepe annak, hogy a hivatáshoz való viszony – és ezáltal a szakmai identitás – hogyan rendeződik újra az első munkaévek tapasztalatai alapján.[59]

A jogászi hivatás gyakorlása során előfordulhatnak továbbá etikai konfliktusok, amelyek az ideálkép és a gyakorlati realitás közötti feszültségből erednek: ilyen lehet például az ügyfélérdek és a közérdek ütközése, a hatalmi pozícióval való visszaélés kockázata vagy a piaci és közszolgálati logikák ellentmondása. Ugyanakkor a jogászi (oktatói) hivatás erősen értékorientált pálya, ahol a szakmai identitás és a belső értékstruktúrák alakulása döntő a pályán maradás, a szakmai elégedettség és az életút stabilitása szempontjából.

Összegzésként megállapítható, hogy az előző fejezetben tárgyalt szakmai identitás és a hivatás szorosan összekapcsolódó fogalmak, amelyek fő fókuszát illetően árnyalatnyi különbségek azonban megfigyelhetőek. A szakmai identitás fogalma tágabb: elsősorban azt mutatja meg, hogyan látja az egyén önmagát szakmai közössége tagjaként, míg a hivatás inkább e struktúra normatív, értékorientált dimenzióját fejezi ki. A két fogalom kölcsönösen erősíti egymást: a szakmai identitás biztosítja azt a kognitív, affektív és érzelmi alapot, amelyre a hivatás ethosza ráépülhet, a hivatástudat pedig koherens, belülről motivált

56 Demeter Gellért Zsolt: Törvénybe zárt identitás, avagy a jogászi éthosz. *Jogelméleti Szemle*, 2007/1, 1–54.

57 Fónai Mihály: Az ideálkép és a valóság: (jogi kari) hallgatói pályatervek változásai az egyetemi életútban. *Pro Futuro*, 2018/2, 81.

58 H. Szilágyi István – Jankó-Badó Andrea: Ha nem vagyunk úriemberek, azzal sincs baj… Adalékok a magyar ügyvédség önképének vázlatához. *Ügyvédek Lapja*, 2018, 37 (4), 35.

59 Fónai i. m. 81.

szakmai önmeghatározássá szervezi az életút során szerzett tapasztalatokat. Ez a dinamikus kapcsolat teszi a hivatást és a szakmai identitást az élethosszig tartó karrierfejlődés meghatározó összetevőivé.

5. A karrierút alkotmányjogi összefüggései

A pályaválasztás, a szakmai identitás kialakulása és a választott hivatás melletti elköteleződés folyamata nem pusztán egyéni pszichológiai érési folyamat eredménye. Olyan alkotmányos és ágazati jogi környezetben megy végbe, amely érdemben meghatározza az egyéni döntések tényleges mozgásterét és lehetőségeit. Az Alaptörvényben rögzített alapvető jogok – mindenekelőtt az emberi méltóság és az önrendelkezés, az oktatáshoz és művelődéshez való jog, a foglalkozás szabad megválasztása, a testi és lelki egészséghez való jog, valamint az egyenlő bánásmód követelménye – együtt határozzák meg a karrierút alkotmányos kereteit, és szoros kapcsolatban állnak a tanulmány korábbi fejezeteiben bemutatott fejlődési, identitás- és hivatásformáló folyamatokkal. Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata szerint e jogok többsége nemcsak az állami beavatkozás korlátait jelöli ki, hanem intézményvédelmi kötelezettségeket is előír: az államnak biztosítania kell az autonóm pályadöntés feltételeit, a tanulási lehetőségekhez való tényleges hozzáférést, a méltányos munkafeltételeket és az esélyegyenlőséget. A hivatások – különösen a normatív elvárásokkal és etikai kötelezettségekkel átszőtt professziók, mint a jogászi (oktatói) pálya – intézményesen szabályozott keretek között működnek. A jog így nemcsak a választás szabadságát védi, hanem meghatározza azokat a feltételeket is, amelyek között a hivatás gyakorlása szakmailag és emberileg is fenntarthatóvá válik.

A karrierút alkotmányjogi dimenziójának kiindulópontja *az emberi méltósághoz való jog*, amely az alapjogi rendszer 'kötőanyagaként' minden további alapvető jog értelmezési keretét kijelöli.[60] Az Alaptörvény az emberi élet és méltóság egységét rögzíti, valamint kimondja, hogy az emberi méltóság sérthetetlen.[61] E jog nem egyszerűen egy a többi alapjog között, hanem olyan anyajog, amely az autonómia, az önrendelkezés és a testi-lelki integritás védelmén keresztül a személyiség kibontakoztatásának jogi előfeltételét adja.[62] Az emberi méltósághoz való jog különleges szerepe a pályaválasztás és a hivatásgyakorlás

60 Halász Iván (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018, 238.

61 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), Szabadság és felelősség, II. cikk. http://net.jogtar.hu (2025. 11. 20.)

62 Halász i. m. 239.

szempontjából abban áll, hogy – amint azt már a 23/1990. (X.31.) AB határozat is rögzítette – elismeri: az ember soha nem válhat puszta eszközzé, sem a gazdaság, sem az intézmények, sem bármely szervezet céljainak alárendelve, hanem mindig önálló, önmagáért való cél marad.[63]

Az emberi méltóságból vezethető le *az önrendelkezéshez való jog*, amely a magyar alkotmányjogi gondolkodásban az általános személyiségi jog egyik központi részjogosítványaként jelenik meg. Az önrendelkezés magja az egyén cselekvési autonómiájának elismerése: annak biztosítása, hogy az ember képes legyen a saját meggyőződése szerinti életet élni,[64] és sorsáról – így pályájáról, hivatásáról, vagy akár karrierváltásairól – érdemi, szabad döntéseket hozni. A pálya- és hivatásválasztás a méltóságból fakadó önrendelkezés gyakorlásának lényegi területei, amely jogosultság tartalma további alapjogok és az azokon alapuló ágazati jogszabályok formájában kerül kibontásra. E jogok elsősorban az ún. második generációs, gazdasági, szociális és kulturális jogok körébe sorolhatóak.

E körben a művelődéshez való jog az autonóm életút-formálás egyik alapvető alkotmányos feltétele, a személyiség érzelmi és intellektuális fejlődésének alapja. Lehetővé teszi a kulturális értékekben való részesedést, formálja az egyén értékrendjét, és mind az egyéni kiteljesedést, mind a társadalom egészének fejlődését szolgálja.[65] A művelődéshez való jogot az Alaptörvény XI. cikke rögzíti. E komplex alapjog magában foglalja egyrészt a közművelődési értékekhez való hozzáférés-, másrészt a nevelésen és oktatáson keresztül biztosított tudás- és képességfejlődés garanciáit.[66] A művelődéshez való jog szoros összefüggésben áll a tudományos és művészi élet szabadságával. Mindez közvetlenül összefügg a szakmai identitás alakulásával és a hivatás iránti elköteleződés megerősödésével: a tudásbeli és kulturális gyarapodás teremti meg azt a belső, értékalapú tájékozódási keretet, amelyben az egyén saját hivatását felismeri és vállalja.

Az *oktatáshoz való jog* a művelődéshez való jog részjogosítványa, amely klasszikus megfogalmazása szerint egyszerre szolgálja az emberi személyiség kibontakoztatását és a munkamegosztásban való részvétel képességének biztosítását.[67] Az Alaptörvény által garantált, ingyenes és kötelező alapfokú-, az

63 Halász i. m. 228.

64 Halász i. m. 240.

65 Gerencsér Balázs Szabolcs: *A művelődéshez való jog*. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Budapest, 2022. http://ijoten.hu/szocikk/az-oktatashoz-valo-jog (2025. 11. 20.)

66 Magyarország Alaptörvénye, XI. cikk.

67 G. Karácsony Gergely: *Az oktatáshoz való jog*. In: Jakab András – Könczöl Miklós

ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú-, valamint a képességek alapján elérhető felsőfokú oktatás együtt olyan intézményi keretet feltételez, amelyben a fiatalok fokozatosan megszerezhetik mindazt a tudást és készségeket, amelyek a pályadöntések meghozatalához és a szakmai identitás megalapozásához szükségesek. Ahogyan arra a korábbi fejezetek rámutattak, a szakmai identitás és a hivatástudat formálódásának egyik legfontosabb intézményi terepe a felsőoktatás: itt találkozik az egyén először olyan mélységű szakmai követelményekkel, normákkal és mintákkal, amelyek megalapozzák a hivatásbeli elköteleződést. E sajátos szerepet teszi lehetővé az a jogi és intézményi háttér, amelyet a felsőoktatási autonómia, valamint a tanulás és a tanítás szabadsága biztosít. A magyar Alaptörvény X. cikke a felsőoktatási intézmények „kutatás és tanítás tartalmára és módszereire" kiterjedő önállóságát ismeri el, amely a kontinentális – humboldti gyökerű – felfogás részének tekinthető. Ez az autonómia nem a teljes intézményi önigazgatást, hanem elsősorban azt a befolyásmentes szakmai környezetet hivatott garantálni, amelyben az akadémiai szabadság érvényesülhet. A kutatás szabadsága a tudományos tevékenység politikai és ideológiai beavatkozástól való védelmét jelenti, a tanítás szabadsága pedig a tartalom és a módszer autonóm megválasztását – ugyanakkor törvényi keretek között, a lehető legmagasabb szintű tudás átadásának céljához kötve.[68] Mindez azért kiemelt jelentőségű a pályaválasztás és a szakmai identitás szempontjából, mert a hallgatók csak ilyen autonóm szakmai környezetben férhetnek hozzá ahhoz a tudáshoz, értékrendhez és szakmai kultúrához, amely a választott hivatás alapjait képezi. Az oktatáshoz való jog konkrét tartalma a köznevelési, a szakképzési és a felsőoktatási jogszabályok összefüggő rendszerében bontakozik ki: együttesen határozzák meg a tanuláshoz való hozzáférés garanciáit, valamint azokat az intézményi és pedagógiai kereteket, amelyek a pályaorientáció és a szakmai szocializáció megvalósulását biztosítják. A pályaorientáció a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvényben kiemelt pedagógusi feladatként jelenik meg: a pedagógusok kötelezettségei közé tartozik a tanulók pályaválasztásának támogatása és az ehhez szükséges önismeret fejlesztése. A Nemzeti alaptanterv (110/2012. (VI.4.) Korm. rendelet) ugyancsak rögzíti az önismereti és pályaismereti kompetenciák fejlesztését mint kiemelt, tantárgyakon átívelő területet. A szakképzés rendszerében a gyakorlati tanulási utak részletes szabályozását a jelenleg hatályos 2019. évi LXXX. törvény tartalmazza. A felsőoktatás területén a 2011. évi CCIV. tör-

– Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Budapest, 2022. http://ijoten.hu/szocikk/az-oktatashoz-valo-jog (2025. 11. 20.)

68 G. Karácsony i. m. 6–7.

vény (Nftv.) rögzíti az intézményi autonómia, valamint a tanítás és a kutatás szabadságának garanciáit. A törvény meghatározza a felsőoktatási képzések részét képező szakmai gyakorlatok rendszerét, továbbá szabályozza a duális felsőoktatási képzés lehetőségét, amelyben a hallgatók szervezett formában, valós munkakörnyezetben szerezhetnek szakmai tapasztalatot.

A *munkához való jog*, és azon belül *a foglalkozás megválasztásának szabadsága* ugyancsak kulcsfontosságú a karrierút – és jelen tanulmányban kiemelt fogalmainak – alkotmányjogi értelmezésében. Az Alaptörvény a munkához való jog kifejezést már nem használja, szemben a korábbi alkotmánnyal. Ugyanakkor rögzíti a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz való jogot, továbbá Magyarország azon törekvését, hogy megteremtse annak feltételeit, hogy minden munkaképes ember, aki dolgozni akar, dolgozhasson. Ez a kettős – alanyi és intézményvédelmi – szerkezet azt fejezi ki, hogy az állam egyfelől nem zárhat ki önkényesen senkit egyes foglalkozások gyakorlásából, másfelől törekednie kell arra, hogy olyan gazdaság- és foglalkoztatáspolitikát folytasson, amely érdemben támogatja a munkavállalást és a tisztességes munkavégzés feltételeinek megteremtését.[69] E jog tartalmát elsősorban a munkajog területéhez tartozó jogszabályok részletezik. A foglalkozás szabad megválasztásához való jog ágazati érvényesülésének alapköve a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (Mt.), amely a munkaviszony általános garanciáit – így a tisztességes munkafeltételeket, az egyenlő bánásmód követelményét, a munka- és pihenőidő szabályait, valamint a munkaszerződés védelmét – minden munkavállalóra kiterjedően rögzíti. Ugyanakkor egyes hivatások gyakorlását ágazati jogszabályok határozzák meg. A felsőoktatási oktatók foglalkoztatási jogállását például az Nftv. szabályozza, amely meghatározza az oktatói kategóriákat, valamint a tanítás és kutatás szakmai és intézményi kereteit. A foglalkoztatási jogviszony részletszabályaira az Mt. szolgál háttérjogszabályként. E jogszabályok alapvető feladata, hogy olyan munkavégzési feltételrendszert biztosítsanak, amely elősegíti a szakmai identitás kialakulását és stabilizálódását, támogatja a pályán maradást, valamint a hivatás gyakorlásának emberi és etikai feltételeit.

A szociális jogok körében külön említést érdemel a *testi és lelki egészséghez való jog*, amelyet az Alaptörvény XX. cikke deklarál. Az egészség fogalmának tág értelmezése – az Egészségügyi Világszervezet (WHO) definíciójához igazodva – nem pusztán a betegség vagy fogyatékosság hiányát, hanem a testi, lelki és szociális jólét állapotát foglalja magában.[70] Az egészséghez való jog kettős

69 Halász i. m. 259.

70 Moravcsik-Kornyicki Ágota – R. Fedor Anita: Az egészség komplex megközelítése,

szerkezetű: alanyi oldala az egyén testi–lelki integritásához és egészségügyi önrendelkezéséhez való jogot védi, míg tárgyi oldala az állam intézményvédelmi kötelezettségeit foglalja magában.[71] Ez a megközelítés közvetlenül kapcsolódik a karrierút pszichológiai dimenzióihoz: a munkavégzéshez, tanuláshoz és hivatásgyakorláshoz szükséges testi-lelki integritás védelmét az állam többek között a munkavédelem, az egészségügyi ellátórendszer, a környezetvédelem és a rendszeres testedzés támogatása révén biztosítja.[72] Az egészséghez való jog és a munkavégzés egészséget, biztonságot és méltóságot tiszteletben tartó feltételeinek követelménye a kiégés, a túlterheltség, a pszichés ártalmak megelőzésében[73] is alapvető jelentőségű, és összekapcsolja az alkotmányos védelmet a tanulmányban bemutatott fogalmakkal. E kötelezettségek ágazati érvényesítésének alapját a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény és az Mt. adja, amelyek minden munkáltató számára előírják az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkakörnyezet fenntartását, beleértve a pszichés túlterhelés megelőzését is. Gyakorlati megvalósulása esetén, az így kialakított egészséget és méltóságot tiszteletben tartó munkakörnyezet hozzájárulhat a szakmai identitás fenntarthatóságához és a hivatásbeli elköteleződés hosszú távú stabilitásához.

Végezetül az *egyenlő bánásmód követelménye* és a *hátrányos megkülönböztetés tilalma* a karrierút alkotmányos kereteinek olyan alappillérei, amelyek kijelölik, hogy az egyén számára milyen pályalehetőségek válnak ténylegesen hozzáférhetővé. Az Alaptörvény XV. cikke az emberi méltóságból levezetett jogegyenlőség talaján kimondja, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő, és az alapvető jogokat mindenkinek, bármely megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.[74] A védett tulajdonságok mentén tiltott megkülönböztetés tilalma nem pusztán formális jogegyenlőséget jelent, hanem azt is, hogy az oktatási rendszer és a munkaerőpiac a képességek érvényesülését nem torzíthatja társadalmi, kulturális vagy biológiai adottságok alapján. A tanulási lehetőségekhez,

mint az egészség szociológiai vizsgálatok elméleti kerete. *Acta Medicinae et Sociologica*, 2021, 12 (32), 28.

71 Zakariás Kinga: *Az egészséghez való jog*. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Budapest, 2022. http://ijoten.hu/szocikk/az-oktatashoz-valo-jog (2025. 11. 20.)

72 Magyarország Alaptörvénye XX. cikk, (2) bekezdés.

73 Lásd például: Karner Orsolya – Kiss Márta – Oroszné Perger Mónika – Füleki Bea – Franczia Nóra – Török Lilla – Csikai Enikő – Sebő Tamás: *Magyarországi felsőoktatásban tanuló hallgatók mentális jóllétének felmérése. Kutatási beszámoló*. Budapest, Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület, 2021.

74 Magyarország Alaptörvénye XV. cikk.

a képzési utakhoz és a foglalkozásokhoz való hozzáférés így válik a méltóságot tiszteletben tartó, autonóm pályaválasztás feltételévé. Az Alaptörvény XV. cikkében rögzített diszkriminációtilalmat a 2003. évi CXXV. törvény bontja ki részletesen, amely meghatározza az egyenlő bánásmód követelményét, és eljárási garanciákkal biztosítja annak érvényesülését. A törvény a hatálya alá tartozó jogviszonyok széles körében írja elő a hátrányos megkülönböztetés tilalmát: így különösen az oktatás és képzés államilag meghatározott formáiban, valamint a foglalkoztatás teljes folyamatában – a munkához jutástól kezdve a munkaviszony fennállásán át az annak megszűnéséig. Mindez különös jelentőséggel bír a nemi egyenlőség, a fogyatékossággal élő személyek, a hátrányos helyzetű csoportok és a kisebbségek pályaesélyei szempontjából.

6. A pályaorientáció gyakorlata

Az (alkotmány)jogi keretek áttekintését követően lényeges röviden arra is kitérni, hogy miként érvényesül mindez az oktatási rendszer gyakorlatában. A hazai pályaorientációs gyakorlat a köznevelástől a felsőoktatásig olyan fejlesztési útvonalat alkot, amelyben a pszichológiai feltételek, a társas közeg és a jogi-intézményi szabályozás együtt formálják a karrierút alakulását. Bár a jogszabályok kijelölik a feladatokat, a köznevelési rendszeren belül a megvalósítást a szűk órakeretek, a pedagógusok leterheltsége és a szakmai felkészítés hiányosságai korlátozzák. A gyakorlat így sok intézményben formális marad: a tevékenységek többsége a továbbtanulási döntések támogatására korlátozódik, miközben a munkaerő-piaci ismeretek és a készségfejlesztés háttérbe szorul.[75] A pedagógusok felkészültsége szintén korlátozó tényező: sokan nem kaptak képzést a pályaorientáció területén, és hiányosnak érzik ismereteiket a munkaerőpiacról vagy az álláskeresési kompetenciákról.[76]

A pályaorientáció azonban nem kizárólag a köznevelési keretekre épül: ma már több szinten, hibrid módon szerveződik. A hagyományos intézményi formák – iskolapszichológusi támogatás, pályaválasztási tanácsadás, pályaorientációs napok, szakképzési központok programjai – mellett az elmúlt években jelentősen bővültek a különböző pályaorientációs központok, valamint a felsőoktatási intézmények pályaorientációs programjai is. A felsőoktatási nyílt napok mellett e körbe illeszkedik például a Károli Gáspár Református Egyetemen működő Károli Junior Akadémia, amely többnapos alapismereti és tematikus kurzusok keretében biztosít lehetőséget a középiskolások számára,

75 Hegyi-Halmos (2018) i. m. 82.
76 Hegyi-Halmos (2018) i. m. 106.

hogy saját élményű tapasztalat révén ismerjék meg a választott képzési terület tartalmát és követelményeit. A kezdeményezés – amely az ünnepelt életművéhez kapcsolódó szakmai elhivatottság jegyében jött létre – példa arra, miként járulhatnak hozzá a felsőoktatási intézmények a pályaérettség támogatásához olyan területeken is, ahol a köznevelés kapacitásai korlátozottak.

A pályaorientáció ma már messze túlmutat az intézményes lehetőségeken. A digitális tér (például YouTube, TikTok, blogok, karriermarketing-alapú platformok, egyetemi közösségi médiafelületek, online önismereti és érdeklődésvizsgáló tesztek, a Pályaorientációs Portál vagy az Oktatási Hivatal útmutatói) új, informális pályaorientációs ökoszisztémát teremtett. Az intézményes és az önirányított, digitális tájékozódási utak együtt formálják a pályadöntéseket, ami a szabályozás és a pedagógiai gyakorlat számára egyaránt új kihívásokat jelent.

Összességében a pályaválasztás intézményi és rendszer-szintű jelentősége abban ragadható meg, hogy az egyéni döntéseket és fejlődési folyamatokat olyan strukturált – ám számos ponton fejlesztésre szoruló – intézményi környezet veszi körül, amelyben a pszichológiai tényezők, a társas támogatás és a jogi háttér egymást erősítve járulhatnának hozzá az autonóm, értékorientált és fenntartható karrierutak kialakulásához.

7. Összegzés

Jelen tanulmány áttekintő és rendszerező jelleggel igyekezett bemutatni a pályaválasztás, a szakmai identitás és a hivatás pszichológiai és alkotmányjogi összefüggéseit. A téma összetettségére tekintettel a vizsgálat nem vállalkozhatott a vonatkozó elméletek és jogszabályok teljes körű feltárására. Célja inkább az volt, hogy rávilágítson azokra a kapcsolódási pontokra, amelyek e területek integrált értelmezését lehetővé teszik.

A pszichológiai modellek áttekintése azt mutatta, hogy a pályaválasztás és az életút-építés a statikus megfeleléslogikától a bio–szocio–pszichológiai fejlődési folyamatok hangsúlyozása felé tolódott el. A szakmai identitás fogalmának vizsgálata rámutatott, hogy az egyén szakmai önmeghatározása kognitív, érzelmi és társas dimenziók összjátékában formálódik. A hivatás fogalmának pszichológiai és normatív rétegei pedig jelzik, hogy a professzionális szerepek elsajátítása nem pusztán technikai tudás kérdése, hanem értékorientált, etikai és társadalmi elköteleződést is feltételez.

A pályaválasztás és a hivatásgyakorlás nem kizárólag egyéni döntési folyamat, hanem alkotmányos keretek között bontakozik ki. Az érintett alapjogok tartalma ágazati jogszabályok keretében széleskörű kibontásra kerül, a gya-

korlatban azonban még előfordulnak rendszerszintű hiányosságok, főként a pályaorientáció terén. A pályaorientáció rendszerének hibrid jellege, köztük például a felsőoktatási intézmények által nyújtott pályaorientációs programok részben ellensúlyozzák ezeket a nehézségeket.

Összességében a tanulmány arra kívánt rámutatni, hogy a pályaválasztás, a szakmai identitás és a hivatás olyan egymásra épülő konstrukciók, amelyek interdiszciplináris megközelítést igényelnek. A személyes erőforrások, a társas és intézményi környezet, valamint az alkotmányos-jogi garanciák együttesen alkotják azt a keretrendszert, amelyben az egyén képes saját értékeihez illeszkedő, koherens és fenntartható életpályát kialakítani.

Az öngyilkosságban közreműködés története Magyarországon az életvégi döntések kontextusában

Köbel Dávid
tanársegéd (KRE ÁJK)

1. Az öngyilkosság és az abban való közreműködés, mint társadalmi jelenség[1]

A legtöbb keresztény alapú kultúrában sokáig kriminalizált volt maga az öngyilkosság, ha nem is mindig állami szinten, de erkölcsileg elítélendő volt.[2] Magyarországon nem csak a jog, hanem a magyar nyelv is ezt jelzi, hisz nem ön-ölésről beszélünk, hanem öngyilkosságról. A 'gyilkosság' kifejezéshez szándékos jogellenesség, önkényesség társítható, és automatikusan kriminalizálja a cselekményt a tudatalatti számára. Míg önvédelem vagy jogos védelem esetén az 'ölés' (élet kioltása) nem jelent feltétlenül szándékos vagy jogellenes cselekedetet.[3]

A fentiekből logikusan következik, hogy ha maga az öngyilkosság is kriminalizált, akkor az abban történő mindenféle segédkezés is tilalom alatt lesz, és ez sokáig így is volt. A legtöbb modern társadalom azonban manapság már máshogy ítéli meg az öngyilkosság kérdését – bár a mai napig vannak országok, ahol fennmaradt annak kriminalizált státusa[4] – és nem kriminalizálja azt, sőt némely országban az abban való közreműködés, segítségnyújtás szigorú feltételek mellett ugyan, de megengedett.[5]

1 A tanulmány rövidített és átszerkesztett változata megjelent. Lásd Köbel Dávid: Az öngyilkosságban közreműködés tényállásának története Magyarországon. *Kúriai Döntések Bírósági Határozatok,* 2025/9, 1636–1642.

2 Séda Ernő: *Az öngyilkosság fejtegetve vallási, bölcsészeti, jogi, történeti, lélektani, erkölcsi és társadalmi szempontokból.* Budapest, A Hunyadi Mátyás intézet nyomása, 1877.

3 Lásd ehhez a halálbüntetés eltörléséről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozatban Dr. Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleményét, miszerint „[H]a a megtámadott megöli támadóját, a „jogos védelem" biztosította büntethetetlenséggel a jog nem az élettől való megfosztás jogszerűségét ismeri el, hanem annak a szituációnak jogon kívüliségét, amelyben a támadás és elhárítása lezajlott."

4 Ezen országok közé tartozik például Bahama, Kenya, Nigéria. Lásd Mishara, Brian L. – Weisstub, David Norman: The legal status of suicide: A global review. *International Journal of Law and Psychiatry*, 2015/44, 54–74.

5 Ide tartozik például Németország, Svájc, a Benelux államok és Kanada.

Jelen kutatás alapvetően arra kívánt választ adni, hogy fellelhető-e olyan jogeset Magyarország büntetőjogi történetében, mely tényállását tekintve hasonlóságot mutat vagy megegyezik az életvégi döntések modern fogalmi rendszerébe tartozó eutanázia, illetve asszisztált öngyilkosság fogalmakkal. Ez alatt azt értem, hogy ismeretes-e olyan múltbéli tényállás, amelynél a mai jogi környezetben a büntetőjogi helyett inkább az életvégi döntések jogdogmatikája szolgálna alapul.

2. Az öngyilkosságban közreműködés tényállása a Csemegi kódextől napjainkig

A Csemegi kódex az ilyen típusú magatartásoknak két fő formáját ismerte és szabályozta. Egyrészt a kívánságra végrehajtott ölést az alábbi módon: „282. § A ki valakinek határozott és komoly kivánsága által biratott arra, hogy őt megölje; három évig terjedhető börtönnel büntetendő." Másrészt pedig az öngyilkosságban közreműködést a következők szerint: „283. § Három évig terjedhető fogházzal büntetendő az: aki valakit öngyilkosságra rábir, vagy e czélra annak tudva eszközöket vagy szereket szolgáltat. Ha pedig két személy kölcsönösen megegyezett az iránt, hogy előre meghatározott módon a sorstól tétessék függővé, hogy közülök melyik váljék öngyilkossá, s ennek következtében az öngyilkosságra irányzott cselekmény végre is hajtatott, de a halál nem következett be: mindkettőre egy évtől öt évig terjedhető államfogház; ha pedig a halál bekövetkezett: az életben maradottra öt évtől tiz évig terjedhető államfogház állapitandó meg."[6]

A két törvényi tényállás a Csemegi kódex hatálya alatt nem változott, hanem csak az 1962-ben hatályba lépett 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről módosította a szabályozást. Ennek során egyrészt az emberölés privilegizált esete – a régi 282. § szerinti kívánságra ölés – megszűnt, és ez a tényállás ettől kezdve nem is került elő újra. Másrészt pedig az öngyilkosságban közreműködés tényállását lényegesen megváltoztatta az 1961. évi V. törvény. A tényállás szövege egyrészt most már egyértelműen kimondja, hogy nem szükséges az öngyilkosság 'sikeressége' ahhoz, hogy megvalósuljon a bűncselekmény. Ez a Csemegi kódex eredeti szövegéből nem volt egyértelmű, így ennek a kérdésnek tisztázása a bíróságokra hárult. Itt szeretném megjegyezni, hogy már egy 1906-os jogeset is – később még lesz szó róla – egyértelműen kimondta, hogy nem számít az, hogy az öngyilkosság elkövetésére átadott

6 1878. évi V. törvény a Büntető Törvénykönyvről. 282-283. §.

szer/eszköz ténylegesen képes-e a halál előidézésre, ha az olyan szándékkal lett átadva, hogy az öngyilkosság megvalósításához hozzájáruljon.[7]

A 283. § második fordulata nagyon egyedi – minősített eseti – tényállást vázolt fel, ahol kifejezetten 'sorstól' függ, hogy két ember közül melyik lesz öngyilkos és melyik lesz a közreműködő. Jelen kutatás során mindössze egy, az 'amerikai párbajt' körülíró tényállásba illő jogesetet[8] sikerült feltárni, így nem meglepő, hogy e tényállási elemet az 1961-es újrakodifikálás során kivezették a törvénykönyvből.

Ez nem jelenti azonban azt, hogy nem volt újítás az 1961-es Btk.-ban. Az 1961. évi V. törvény 255. § (2) bekezdése a következő minősített eseteket emelte be:

„(2) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az öngyilkos
a) fiatalkorú;
b) olyan személy, akit elmebetegsége, gyengeelméjűsége vagy tudatzavara a cselekmény megítélésében korlátozott."[9]

A kutatás során nem került elő olyan jogeset, amelynél kifejezetten e szakaszokat alkalmazták volna, azonban szükségességük és kiemelt súlyosságuk ettől függetlenül is egyértelmű. Ehhez képest az 1978. évi IV. törvény már nem tartalmazta ezeket a minősített eseteket, ám azt fontos kiemelni, hogy az új bűncselekmény alapesete immáron ugyanolyan büntetési tételt vont maga után, mint az imént tárgyalt két minősített eset az 1961. évi V. törvényben.

3. A hatályos szabályozás

A jelenleg hatályos, 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban: hatályos Btk.) az öngyilkosságban való közreműködés összes lehetséges elkövetési módozatát három külön bekezdésre bontja. Egyrészt, az alapeset a 162. § (1) bekezdése alapján így szól: „Aki mást öngyilkosságra rábír, vagy ennek elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot megkísérlik vagy elkövetik, bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő." E tényállás szövege identikus az 1978-as Btk. szöveghasználatával, mely maga is – a büntetési tétel emelését leszámítva – szinte változatlan az 1961-

7 Királyi Curia 1906.02.07. 1283. sz. ügye.
8 Királyi Curia 1897. november 30. 582. sz. ügye.
9 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről, 255. § (2) bek.

es megfogalmazáshoz képest.[10] A 2012. évi C. törvény 162. § (2) bekezdése az első minősített esetet vázolja fel, ahol az elkövetési magatartás azonos az alapesethez képest, azonban a sértett – tehát az a személy, aki öngyilkosságot követett el vagy azt megkísérelte – a tizennyolcadik életévét nem töltötte be.

A hatályos Btk-ban a változást egy új, az eddigiekhez képest legsúlyosabb elkövetési módozat beiktatása jelentette. Ennek kapcsán a jogalkotó úgy döntött, hogy szakít a törvényi tényállás *sui generis* jellegével, és majdnem teljesen azonos elkövetési magatartás mellett azt az emberölés – minősített – elkövetési módozatai közé sorolta. A 160. § (5) bekezdése a következőket állapítja meg: „Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki tizennegyedik életévét be nem töltött vagy akaratnyilvánításra képtelen személyt öngyilkosságra rábír, ha az öngyilkosságot elkövetik."

Ahogyan láthatjuk, e szakasz tartalmát tekintve részben megegyezik az 1961-es Btk. minősített eseteivel, azzal a fontos változással, hogy immáron eredménybűncselekményről beszélünk. Míg az öngyilkosságban közreműködés összes többi módozata csupán annak kísérletét követeli meg, itt a halálnak valóban be is kell következnie.

Ezzel láthatjuk, hogy e bűncselekmény modern megítélése lényegesebben súlyosabb büntetési tételeket képes maga után vonni. Ez leköveti egyrészt azt a büntetőjogi tendenciát, hogy a sértettek nagyobb fókuszt és védelmet kapnak, másrészt azt, hogy a mentális betegségek, a depresszió és az öngyilkosság elleni társadalmi küzdelemben a büntetőjog is kiemeltebb szerepet kíván átvenni.

4. Néhány fellelhető korai jogeset

A döntvénytárakban és más elérhető anyagokból a fent bemutatott törvényi tényállásokkal kapcsolatban 1880 és 1944 között összesen 15 jogeset volt fellelhető. Ezek közül a fontosabbakat az alábbiakban röviden bemutatom.

Az összegyűjtött jogesetekből a legkorábbi 1880-ból származik. A tényállás alapján egy férfit emberölés szándékával egy kútba belöktek, miközben az arra készült, hogy a kútba öngyilkosság szándékából beleugorjon. A bíróság úgy ítélte meg, hogy ez a tett az akkori kódex 282. §-a alá, tehát a kívánságra végrehajtott ölés tényállása alá tartozik, azonban a döntés fellelt indoklása nem

10 Az 1961-es Különös Részi megfogalmazás a következőképpen hangzott: „255. § (1) Aki mást öngyilkosság elkövetésére rábír, vagy másnak öngyilkosság elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot elkövették vagy megkísérelték, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

ad magyarázatot arra, hogy pontosan mi alapján döntött így a bíróság.[11] 1880 és 1900 között elsősorban a kívánságra végrehajtott ölés (Csemegi 282. §) tényállásával kapcsolatos esetek kerültek kiemelésre, melyek túlnyomórészt az emberöléstől és más élet elleni bűncselekményektől való elhatárolás kapcsán tartalmaztak döntéseket.

A Királyi Curia először 1884-ben értelmezte ezt a szakaszt. Ekkor a törvényi tényállás alig pár éve volt része a jogrendszernek, így a bíróságok számára szükséges volt némi iránymutatás. A Curia egyértelműen kimondta, hogy a Csemegi kódex 282. §-ban megállapított kívánságra végrehajtott ölés önállóan büntetendő cselekmény, és így a 279. § alá (szándékos emberölés alapesete) nem vonható.[12]

Egy 1886-os esetben kifejezetten azon kérdés volt az ügy középpontjában, hogy egy terhes nő a teherbe esés szégyene miatt öngyilkosságot akart elkövetni. Ebben egy barátnője segédkezett és kifejezetten e célra át is adott neki egy bizonyos szert. A terhes nő be is vette a szert, és ugyan nem halt bele, de a magzatát elveszítette. A jogi kérdés ezen ügyben az volt, hogy az öngyilkosságban segédkező barátnő csak a 283. § tényállását valósította-e meg, vagy pedig felel a magzat haláláért is, ahogy azt a Csemegi kódex 285. §-a[13] megállapítja. A kassai kir. törvényszék bírája indoklásában úgy vélekedett, hogy a 283. § megvalósítása kétségen felüli, mert „[a] dolusnak okvetlen magában kell foglalni [...] azon tudatot, hogy az akarat megvalósítása végett választott cselekvény maga után vonja az öngyilkosságra rábírt egyén halálát, s a vádlott mégis, esetleg csakis ezen czél eléréséért akarja a cselekvényt megvalósítani." Így amennyiben valaki e befolyás alatt e célból valamit cselekszik, eredménytől függetlenül, megvalósul az öngyilkosságban való közreműködése. Itt azonban azon egyedi esetről van szó, hogy az elvárt eredmény ugyan nem, de a cselekménynek ettől függetlenül volt eredménye – a magzat halála. Ezzel kapcsolatban a bíró megvizsgálta a vádlott tudati állapotát és kiemelte, hogy „[n]agyon jól tudta azt, hogy [sértett] teherben van, sőt ezen körülmény volt az első rugó arra, hogy az anyának az öngyilkosságot ajánlotta.". Tudta azt is a vádlott, hogy az anya halálával a méhmagzat is elhalálozna és ennek ellenére

11 A Királyi Curia 1880. december 16-án kelt, 7213. sz. ügye.

12 A Királyi Curia 1884. dec. 9-én kelt, 6660. sz. ügye.

13 285. § A teherben levő nő, a ki méhmagzatát szándékosan elhajtja, megöli, vagy azt más által eszközölteti, ha házasságon kivül esett teherbe: két évig terjedhető börtönnel, ellenkező esetben pedig három évig terjedhető börtönnel büntetendő. Ugyanazon büntetés éri azt, a ki a bűntettet, a teherben lévő nő beleegyezésével követi el, ha pedig azt nyereményvágyból tette: öt évig terjedhető börtönnel büntetendő.

is rábírta az anyát a szer bevételére. A bíró így megállapította, hogy a vádlott „dolusa két jogsértésre irányult, az egyik a czél, a másik az elkerülhetetlen accesorium". Így megállapítható volt mind a 283. §, mind pedig a 285. § második fordulata szerinti bűncselekmények elkövetése, mellyel mind az Ítélőtábla, mind pedig Curia teljes mértékben egyetértett.[14]

A következő, a dogmatikai fejlődésre relevánsabb tartalmú döntésekkel 1891-ben találkozunk. A Királyi Curia 8572. számú döntésének tényállása alapján egy özvegy hölgy – számos tanú vallomásával alátámasztva – nagy 'szívfájdalomban' volt férje halálát követően, így egy férfi ismerősének, miután valamennyi alkoholt közösen elfogyasztottak, két forintot ajánlott, ha az megöli és megszabadítja fájdalmától. A férfi ennek eleget is tett, az eljárás során elsőfokon eljáró Fehértemplomi Királyi Törvényszék megállapította a 282. § megvalósulását azzal, hogy az ilyen cselekményért pénz elfogadása súlyosbító körülmény, mellyel mind a Temesvári Királyi Ítélőtábla, mind pedig a Királyi Curia egyetértett.[15]

Szintén 1891-ben lefolyt eljárás keretében lelhető fel az első komoly jogdogmatikai megállapítás, mely az emberöléstől való elhatárolást tisztázta. A tényállás alapján egy vak nő arra kérte ismerősét, hogy szerezzen be neki valamilyen szert, amellyel öngyilkosságot tud elkövetni. Ez meg is történt, a vádlott beszerzett és átadott ilyen szert a nőnek, aki ugyan bevette a szert és súlyosan beteg lett, de nem halt meg. Elsőfokon a Pancsovai Királyi Törvényszék csupán három havi fogházra ítélte az elkövetőt két okból: enyhítő körülményként értékelte mind a nő vakságát, mind pedig azt, hogy „más az emberi élet elleni cselekménynél az eredmény elmaradása csak kísérletet állapítana meg". Másodfokon az Ítélőtábla kiemelte, hogy nem enyhítő körülmény az „[ö]ngyilkosságra törekvőnek nyomorult állapota", azonban helybenhagyta az „eredmény" hiányát, mint enyhítő körülményt. A Királyi Curia azonban ezzel kapcsolatban határozottan kimondta, hogy „[A] vádbeli büntetendő cselekmény ismérvét a B.T.K. 283. §-a szerint nem képezi az, hogy az öngyilkosság valósággal be is következzék, hanem csak az képzi, hogy a tettes valakinek öngyilkossági czélra tudva eszközöket vagy szereket szolgáltasson.". Ez fontos mozzanat volt az emberölés és az öngyilkosságban való közreműködés elválasztásában, mert itt lett először egyértelműsítve e tényállás *sui generis* jellege.[16]

Egy 1893-as esetben szintén egy terhes nő volt az áldozat. Ekkor a Királyi Curia egyértelműen megállapította, hogy a terhesség súlyosbító körülmény, és

14 A Királyi Curia 1886. június 28-án kelt. 1622. sz. ügye.

15 A Királyi Curia 1891. november 11-én kelt, 8572. sz. ügye.

16 A Királyi Curia 1892. március 15-én kelt, 1891. évi 9378. sz. ügye.

kizárólag azért lehetett e bűncselekményt megállapítani az emberölés helyett, mert orvosszakértő által is bizonyítható volt, hogy a terhes nő semmilyen ellenállást nem tanúsított, sőt a lőfegyvert – melyet a vádlott sütött el – maga helyezte mellkasára és tartotta ott.[17]

További eset mutatott rá arra, hogy úgyszintén nem értékelhető komoly és határozott kívánságnak olyan kérés, mely egy hónappal a tényleges emberölés előtt történik meg. A Curia szóhasználata a komoly és határozott kérés fogalmi elemeinek egy fő aspektusát emeli ki. Az indoklás szerint „[j]úlius hótól [amikor a komoly és határozott kérés bizonyítottan megtörtént] a cselekmény elkövetéséig egy hónap telt el, ez idő alatt pedig elhalt nem kérte többé vádlottat az együttes meghalásra, már pedig a komoly és határozott kívánság nyilvánításának hatása alatt kell a cselekményt végrehajtani [...].” A ’hatás’ szó itt vélhetően az kívánja átadni, hogy a Curia megítélésében a komoly és határozott kívánság a rábírás magatartásokkal azonosítható, tehát az emberölést az elmeállapot befolyásolása révén követik el.[18]

A következő jelentősebb ügy 1900-ban zárult le, melynek során egyértelművé tette a Curia, hogy nem lehet a Csemegi kódex 282. §-át megállapítani, ha „[a] sértett öngyilkossági szándéka mellett más ölte meg, és nincs bizonyítva, hogy a sértett magát ezen más személy által akarta megöletni.” A tényállás szerint ebben az esetben a vádlott állításában a szeretője rávette őt, hogy mindketten kövessenek el öngyilkosságot. Első és másodfokon a bíróságok úgy ítélkeztek a vallomások alapján, hogy mivel erősen feltehető volt a nő öngyilkossági szándéka, ezért a kívánságra végrehajtott ölés lett elkövetve. A Curia azonban a vallomások, legfőképp a vádlott vallomásainak következetlensége miatt egyértelműen kimondta, hogy önmagában egy személy öngyilkossági szándéka – még akkor is, ha e szándék valamilyen szinten a külvilág számára ismert – semmiképpen sem értékelhető komoly és határozott kívánságnak. Így a Curia a szándékos emberölés bűncselekményének elkövetését állapította meg.[19]

Az öngyilkosságban közreműködés elkövetésével kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés az, hogy a nyújtott segítségnek vagy az eszköznek ok-okozati kapcsolatban kell-e állnia magával az öngyilkossággal, vagy annak kísérletével. Egy 1906-os eset során erre részben választ kaptunk, amikor az volt az elvi kérdés, hogy az élet kioltása céljából valakinek nyújtott szer pusztán átadása önmagában megvalósítja-e a 283. §-t, vagy szükséges fogalmi elem az átadott szer, illetve eszköz élet kioltására való alkalmassága. Az ügyben elsőfokon eljá-

17 A Királyi Curia 1893. december 14-án kelt, 4789. sz. ügye.

18 A Királyi Curia 1894. március 28-án kelt, 1681. sz. ügye.

19 A Királyi Curia 1900. február 15-án kelt, 1899. évi 5727. sz. ügye.

ró bíróság indoklásában egyértelműen nemleges választ kapunk erre, melyet az Ítélőtábla a továbbiakban foglalt össze: „Az tehát, hogy az öngyilkosságra elszánt ez eszközt vagy szert használta-e, vagy hogy az okozta az illető halálát, a bűncselekmény tényálladékának megállapításánál közömbös." Az, hogy a ténylegesen elkövetett öngyilkosság nem szükséges mint eredmény, már a törvény szövegéből is kiolvasható volt – bár ahogy fent láttuk, így is szükség volt ennek tisztázására. Ezen ítélet azonban annak egyértelműsítése, hogy e bűncselekmény törvényi tényállásának megvalósítása semmilyen eredményt nem kíván meg.[20]

1927-ben leszögezte a Kuria, hogy másnak, öngyilkosság elkövetése céljából emberi élet kioltására alkalmas fegyver átadása nem, hanem annak kezelési módjának elmagyarázása valósítja meg egyértelműen a 283. §-t.[21]

Egy 1931-es eset a kívánságra végrehajtott ölés és az emberölés közötti különbség kapcsán fektetett le fontos alapokat. A Kuria megállapításában a 282. § szerinti privilegizált esetről csak akkor lehet beszélni, ha „[a] tettest egyedül az áldozattól származó felszólítás indította az ölés végrehajtására." Nem elég tehát a törvényi tényállás megvalósulásához az, hogy a sértett napokkal az elkövetés előtt általánosságban felvetette, hogy kövessenek el együtt öngyilkosságot, mert szülei ellenzik házasságukat.[22]

A korai jogesetek közül végül egy 1933-ból származó ügyet szeretnék említeni. Ennek során egy már korábban megállapított körülmény volt ismét a vita tárgya: a határozott és komoly kívánságon felül ígért vagy adott jutalom. 1891-ben ezt a Curia súlyosbító körülménynek ítélte, és ezen 1933-ban történt esetben e joggyakorlat megerősítését látjuk. Ugyan az alsóbb szintű bíróságok az ígért jutalom tényét akként fogták fel, hogy az teljesen megváltoztatja a minősítést, a Kuria ezzel nem értett egyet. Meglátása szerint „[a] vagyoni haszonra irányuló szándék nem a törvény fogalomhoz tartozó elem, hanem azon kívül eső nyomatékos figyelmet érdemlő, súlyosító körülmény".[23]

5. Az öngyilkosságban közreműködés modern jogesetei

Az 1961-es Btk. rendelkezései alapján hozott első felelhető jogesetünk 1966-ból származik. Az ügyben az emberölés és az öngyilkosságban közreműködés elkövetési magatartásainak megkülönböztetése merült fel. A tényállás szerint

20 A Királyi Curia 1906. február 7-én kelt, 1283. sz. ügye.
21 A Királyi Kuria 1929. január 3-án kelt, K. I. 8225/1927. sz. ügye.
22 A Királyi Kuria 1931. április 9-én kelt, B. II. 799/1931. sz. ügye.
23 A Királyi Kuria 1933. január 17-én kelt, B.I. 5201/932. sz. ügye.

egy katona fiatalkorú szeretője teherbe esett, ennek hatására el akarta venni feleségül. Amikorra azonban hazaérkezett, a lány a szülei hatására megszakította a terhességet. A vádlott ezt neheztelte, így vitáztak, melynek során a lány azt közölte vele, hogy öngyilkos akar lenni. Egy este során, sikertelen lebeszélés után a vádlott több ízben próbálta megfojtani, azonban „[f]élve a tényleges eredménytől, a kisérlettől […] minden alkalommal elállt." Ezt követően azt beszélték meg, hogy gyógyszerrel együtt próbálkoznának, melyet a vádlott meg is vásárolt, majd rumban, illetve vízbe feloldva be is vettek, azonban annak káros hatása egyiküknél sem jelentkezett. Az elsőfokú katonai bíróság e cselekményt öngyilkosság elkövetésében közreműködésnek minősítette, azonban a fellebbviteli bíróság ezzel nem értett egyet. Megállapítása szerint „[Ö]ngyilkosságban való közreműködés csak akkor valósul meg, ha a cselekmény nem ment túl az öngyilkosság elkövetésére való rábíráson, illetve olyan segítségnyújtó tevékenységen, amely az emberölés elkövetésének vagy megkezdésének nem tekinthető.". Márpedig a bíróság szerint a megfojtás kísérlete ezen túlmegy, így egyértelműen emberölés kísérletét valósította meg – bár az önként elállása miatt ebben sem volt büntethető. A gyógyszerek kapcsán pedig leszögezte a bíróság, hogy mivel „[a] sértettnek a korábbi eredménytelen öngyilkossági kísérletei során szerzett tapasztalatából tudomása volt" arról, hogy a szer alkalmatlan az öngyilkossághoz, így a szer szolgáltatását sem minősítette a bíróság öngyilkosságban közreműködésnek.[24]

A következő releváns esetre 1983-ban került sor, mely szintén az emberölés és az öngyilkosságban közreműködés dogmatikai különbségtételét fejlesztette tovább, immáron az 1978. évi IV. törvény alapján. A Legfelsőbb Bíróság ez ügyben két fontos megállapítást tett. Az ítélet szerint, „[H]a az öngyilkosságban közreműködés

- rábírással valósul meg és az elkövető beszámítási képességgel nem rendelkező olyan személyt vesz rá az öngyilkosság elkövetésére, aki ezt végrehajtja (vagy megkísérli): a rábíró személy mint (közvetett) tettes valósítja meg az emberölést (kísérletét);
- segítségnyújtással valósul meg, a fizikai vagy pszichikai segítséget nyújtó elkövető – az öngyilkosságot megvalósító (megkísérlő) személy beszámítási képességétől függetlenül – öngyilkosságban közreműködés bűntettét valósítja meg".

24 Legfelsőbb Bíróság Katf. II. 425/1966. sz. ügye.

Az indoklásban leírtak alapján a bíróság a 'rábírás' alatt egyrészt a felbujtással megegyező magatartást érti, mely esetben az öngyilkossági szándék genezise is az elkövetőtől származik. Másrészt pedig azt, hogyha a gondolat már megvolt ugyan a sértettben, de a „[r]ábírást tartalmazó nyilatkozat érlelte szilárd akaratelhatározássá". A 'segítségnyújtás' alatt pedig fogalmilag a bűnsegédi bűnrészességgel azonosítható magatartásokat kell érteni. Az ítélet alapján tehát a rábírás kapcsán igenis releváns az életkor és a beszámítás, a segítségnyújtás esetében azonban nem.[25]

Szintén az elkövetési magatartások kérdéskörével foglakozott egy 2010-es eset. A kérdés az volt, hogy amikor valaki külső, manipulatív ráhatás eredményeként hal meg betegségben annak ellenére, hogy lett volna kezelés, akkor milyen bűncselekmény valósul meg. A vádlott büntetőjogi felelőssége itt egyértelműen abból fakadt, hogy az általa ígért gyógyítás – mely ún. auditálás formájában valósulna meg – feltételeként szabta meg, hogy a sértett „[s]zakít minden hagyományos orvoslással, orvosi beavatkozással […]," mely ugyan legfeljebb további 10 évvel tudta volna meghosszabbítani életét, azonban a gyors (fél éven belüli) elhalálozás és a kezelés elutasítása között ok-okozati összefüggést lehetett megállapítani. A bíróság egyébiránt kizárta a kuruzslás bűncselekményét is, mert a vádlott „[n]em fejtett ki orvosi gyakorlat körébe tartozó tevékenységet." A dogmatikai kérdés abban rejlett, hogy öngyilkosságban közreműködés vagy pedig emberölés bűncselekménye valósult-e meg. Az indoklás szerint a dogmatikai különbség a sértett elmeállapotában rejlett, ugyanis az kifejezetten a vádlott által kínált gyógyítás – a mindenkori orvostudományi ismeretek alapján alaptalan – sikerességének a reményében, nem pedig öngyilkosság elkövetése céljából hagyta abba a kezelést, így egyértelműen *dolus eventualis* emberölést követtek el.[26]

Az 1978-as és jelenleg hatályos Btk. szerinti törvényi tényállást már a fentiekben bemutattuk, így arról itt részletesen már nem fogok szólni. A hatályos Btk. hatálybalépésével fontos volt azonban e bűncselekmények dogmatikai alapjainak egyértelműsítése, így az emberölés és az öngyilkosságban közreműködés elhatárolásáról egy 2013-ban született Kúriai Jogegységi Határozat részletesen ír, és lényegében összefoglalja az eddig bemutatott jogesetek elvi tartalmát.[27] Ennek során négy elvi tétel lett megállapítva az emberölés és az öngyilkosságban közreműködés elhatárolására:

25 Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 772/1981. sz. ügye.
26 Fővárosi Bíróság 9.B.1596/2009/37. sz. ügye.
27 Kúria 3/2013. BJE.

- Míg az emberölés eredménybűncselekmény, az öngyilkosságban közreműködés teljesen befejezettnek tekintendő a rábírási vagy segítségnyújtási magatartások kifejtésével. Kivétel ez alól a 2012. évi Btk. 160. § (5) bekezdése, ahol a passzív alany tizennegyedik életévét be nem töltött vagy akaratnyilvánításra képtelen személy, s pont ezért lesz az emberölés alá sorolva.
- Az öngyilkosságra rábírás fogalmilag megegyezik az öngyilkosság elkövetésére való 'felbujtással', így annak ismérvei irányadók.
- A más öngyilkosságához segítségnyújtás az elkövető részéről fogalmilag a bűnsegéllyel azonosítható magatartást feltételez. Történhet fizikai vagy pszichikai módon, az öngyilkosság megkezdése előtt, és aközben. A segítség nem nyilvánulhat meg az öngyilkosság fogalmi ismérveit kimerítő magatartás részleges, részbeni kifejtésében, mert ez a cselekvőség emberölés.
- Akaratnyilvánításra képtelen passzív alany esetén, minthogy az ilyen személy általában az öngyilkosságra vonatkozó akaratelhatározásra sem képes, a segítségnyújtási cselekvés is rábírásnak tekintendő, így az öngyilkosságban közreműködés összes lehetséges elkövetési magatartása megvalósítja a 2012. évi Btk. 160. § (5) bekezdését.[28]

A már hatályos jog alapján limitált a releváns bűncselekmények száma, az első ezek közül 2015-ben történt. A tényállás szerint a vádlott a sértettet megfosztotta személyi szabadságától, és pszichikai nyomást helyezett a sértettre, hogy vegyen be mérget, aki ezt meg is tette. Itt a bíróság kiemelte, hogy „[A] bűncselekmény megvalósulása szempontjából nincs jelentősége annak, hogy az elfogyasztott méreg – csekély hatóanyag tartalmára tekintettel – nem volt alkalmas a halálos eredmény előidézésére", a lényeg az, hogy a sértett azt hitte, hogy ezzel öngyilkosságot követ el, így megvalósult a bűncselekmény. Az 1966-os esethez képest itt abban rejlik a különbség, hogy a sértett nem volt tisztában azzal, hogy a szer nem eredményezné halálát – sőt kifejezetten ennek ellentétéről volt meggyőzve a körülmények és a vádlott hatására.[29]

A fent bemutatottokon kívül további jogesetek is voltak, ahol érintőlegesen szó volt az öngyilkosságban közreműködésről, azonban ezek kevés jogdogmatikai relevanciával rendelkeztek, így e tanulmányban nem kerültek bemutatásra.

28 Uo. III.

29 Pécsi Ítélőtábla Bf.I.54/2015/15. sz. ügye.

6. A büntetőjogi tényállás elhatárolása az életvégi döntésektől

Az öngyilkosságban közreműködés büntetőjogi tényállása különbözik a modern értelemben vett asszisztált öngyilkosságnak az életvégi döntések alá sorolt jogintézményétől. Bár nincsen egyetemesen elfogadott fogalom az utóbbival kapcsolatban, azonban a modern szakirodalom az intézmény főbb fogalmi elemeit illetően túlnyomórészt egyetértésben van.[30] Egy 2003-ban felállított munkacsoport az asszisztált öngyilkosságot a következőként definiálta: „Az asszisztált öngyilkosság során az orvos szándékosan segít egy embernek öngyilkossága végrehajtásában, az illető önkéntes és kompetens kérésére biztosítja számára a gyógyszereket, amiket az saját magának ad be."[31]

Talán legfontosabb elhatárolási pont az öngyilkosság elkövetésére történő elhatározást érinti. A büntetőjogi tényállásnak egyik kifejezett elkövetési módozata, hogy valaki egy személyt úgy befolyásoljon, hogy abban kialakul olyan komoly öngyilkossági szándék, hogy azt legalább megkísérli. Ehhez képest az asszisztált öngyilkosság esetében az elhatározás az egyén részéről már megtörtént. Az ebben segítő orvos vagy nonprofit szervezetek számára szigorú tájékoztatási kötelezettségeket írnak elő azon országok törvényei, ahol erre van jogilag lehetőség.[32] Ezen tájékoztatási kötelezettségeknek nem mindig nyíltan kimondott, de egyértelmű célja, hogy az egyén öngyilkosság iránti elhatározását esetleg megtörjék, és csak miután ez sikertelen – tehát továbbra is fennáll a szándék –, nyújtanak segítséget. Ám még általában ezen lépés után sem végleges a szándék, például az USA-ban statisztikailag kimutatható, hogy miután az emberek megkapják az öngyilkosság elkövetésére alkalmas segítséget (tehát az erre alkalmas vegyszert), közel egyharmaduk végül nem is él e lehetőséggel, mert kellően megnyugtató számukra annak tudata, hogy ha úgy döntenének,

30 A fogalmi kérdésekhez részletesen lásd Busa Csilla – Zeller Judit – Csikós Ágnes: Életvégi kívánalmakkal és döntésekkel kapcsolatos vélemények és ismeretek a magyar társadalomban. *Kharón, Thanatológiai Szemle*, 2018/3, 9–26.; illetve Somody Bernadette, Stánicz Péter: A tények tükröződése az életvégi döntések alapjogi dogmatikájában. *Fundamentum*, 2020/4, 34–46.

31 Materstvedt, Lars Johan – Clark David – Ellershaw John, et al.: Eutanázia és asszisztált öngyilkosság az EAPC Etikai munkacsoportjának szemszögéből. *Kharón*, 2003/3, 4.

32 A holland '*Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding*' (Az élet kérelemre történő megszüntetése és az asszisztált öngyilkosság felülvizsgálatáról szóló törvény) 2. §-a például hat konjunktív követelmény mögé zárja az eutanáziát, illetve az asszisztált öngyilkosságot, melynek csupán egyike a teljeskörű tájékoztatás.

bármikor véget vethetnek fájdalmuknak.[33] Tehát az ilyen típusú életvégi döntés kapcsán a rábírásról, mint elkövetési magatartásról nem beszélhetünk, kizárólag az ehhez szükséges szer átadásáról, tehát a segítségnyújtásról.

A segítségnyújtás elkövetési módozatán belül pedig a bűncselekményt és az életvégi döntések alá sorolt jogintézményt abban lehet elsősorban egymástól elhatárolni, hogy a személyre hatást gyakorló másik személynek (még akkor is, hogyha empátiája miatt segíteni akar) mi a szándéka, célja. A svájci büntető törvénykönyv is pont ezen különbség alapján kriminalizálja az öngyilkosságra rábíró cselekményt. Ott csak az a közreműködés számít bűncselekménynek, mely 'önző indítékból'[34] történik, tehát amennyiben altruisztikus célokkal segédkezik az illető, akkor erre – további szigorú feltételek mellett – lehetőség van. A német jog még ehhez képest is tovább megy, és egyáltalán nem kriminalizálja az asszisztált öngyilkosságot, hiszen ott a dogmatika kifejezetten azokon az alapokon áll, hogy az öngyilkosság nem bűncselekmény, így az abban való segédkezés sem lehet az.[35]

A magyar jog ilyen különbséget nem tesz. Az utolsó ilyen alapú megkülönböztetés a fent már tárgyalt Csemegi kódexben rögzített kívánságra végrehajtott ölés volt, melyet ahogyan azt már említettük, az 1961-es Btk. már nem vett át.

7. Összegzés

A kutatás eredeti célja az volt, hogy találunk-e olyan jogesetet, melyben az öngyilkosságban közreműködés büntetőjogi tényállását állapították meg, azonban sokkal jobban hasonlít a mai értelmezésben ismert eutanázia, illetve asszisztált öngyilkosság jogintézményeihez. Ennek keretében bemutatásra került az öngyilkosságban közreműködés tényállásának magyarországi büntetőjogi története és annak jogdogmatikai fejlődése.

33 Oregon USA állam *Death with Dignity Act* (Méltóságteljes halálról szóló törvény) 2022-es statisztikai jelentése, mely szerint 1997 óta közel egyharmada azoknak, akik számára ilyen szer kiállításra került, nem vette be azt. https://www.oregon.gov/oha/PH/PROVIDERPARTNERRESOURCES/EVALUATIONRESEARCH/DEATHWITHDIGNITYACT/Documents/year25.pdf (2025. 11. 21.)

34 *Schweizerisches Strafgesetzbuch Art. 115. Verleitung und Beihilfe zum Selbstmord „Wer aus selbstsüchtigen Beweggründen jemanden zum Selbstmorde verleitet oder ihm dazu Hilfe leistet, wird, wenn der Selbstmord ausgeführt oder versucht wurde, mit Freiheitsstrafe bis zu fünf Jahren oder Geldstrafe bestraft.*"

35 A német jogdogmatikáról részletesebben lásd Zakariás Kinga: Az öngyilkosság szabadsága mint az egyéni autonómia kifejeződése. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2020/2, 2–10.; illetve Tóth J. Zoltán – Köbel Dávid: A német Szövetségi Alkotmánybíróság döntése az asszisztált öngyilkosságról. *Fundamentum,* 2024, 28 (2-3), 65–69.

A kutatás arra az eredményre jutott, hogy nem lelhető fel olyan jogeset Magyarország büntetőjogi történelmében, mely hasonlóságot mutatna a mai értelemben vett asszisztált öngyilkosság életvégi intézménnyel. Sőt, a modernebb jogesetekben ezen jogintézmény létezését figyelembe véve kifejezetten az attól való dogmatikai elhatárolásra[36] is kísérletet tettek a bíróságok.

36 Kifejezetten a Fővárosi Bíróság 9.B.1596/2009/37. sz. ügyében a bíróság megemlítette, hogy itt még nem is az egyébként is törvénytelen eutanáziáról van szó, mert teljességgel hiányzott a sértett részéről az, hogy betegsége miatt egy esetleg kegyesebb halált kívánna.

„Isten teljes békességet adott a szívembe”

Dobos Károly (1902–2004) lelkészi pályaképe

Köbel Szilvia
habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

Dobos Károly református lelkész nevéhez leginkább a lepramissziós tevékenységét társítjuk. Nem véletlenül, hiszen a Magyarországi Lepramisszió „születésnapja” 1974 januárjában volt, amikor Dobos Károly a hónap utolsó vasárnapján – egy nyugdíjas francia lelkész, Toureille kezdeményezésére – Magyarországon is megrendezte az akkor 20. alkalommal meghirdetett „Leprások Világnapját”.[1] Az említett francia református lelkész, aki azelőtt Belga-Kongóban teljesített szolgálatot, 1973-ban Magyarországra érkezett. Ő látta el a londoni központú nemzetközi lepramisszió utazó szolgálatát Nyugat-Európában és szerette volna a magyar református egyház akkori vezetőjét, Bartha Tibor tiszántúli püspököt felkérni arra, hogy a magyar egyházközségek is kapcsolódjanak be a szeretetszolgálatba. Dobos Károly örömmel vállalkozott a magyar tagozat megszervezésére.[2]

Az államszocializmus kádári évtizedei alatt a lepramisszió ablak volt a világra, az 1970-es évek közepétől lassan már a lelkészi tevékenységek „tűrt” kategóriájába tartozott. Ennek ellenére nem volt problémamentes a Magyarországi Lepramisszió megszervezése és működtetése. Magát a tevékenységet a pártállami hatalom nem tiltotta, de azt már ellenezték, hogy mindez „különutas”, szervezett egyházi keretek között működjön. Dobos Károly azonban nem ijedt meg a feladattól, mert addigi több évtizedes szolgálata során ennél jóval nagyobb akadályokkal is megküzdött már.

102 évet élt. Hosszú, küzdelmes, tartalmas élete volt. 1902-ben született. Átélt két világháborút, tanult és szolgált az Amerikai Egyesült Államokban, a Trianon utáni Magyarországon szervezte a Keresztyén Ifjúsági Egyesületet (KIE), zsidókat mentett a második világháború alatt, az 1950-es években a KIE-féle

1 Forrás: a Magyarországi Lepramisszió hivatalos honlapja. http://www.lepramisszio.hu/a-magyar-lepramisszio/ (2025. 11. 08.)

2 Riersch Tamás: Magyar lepramisszió – százévesnél is idősebb vezetővel, *Evangélikus Élet*, 2003/5, 62. http://zope.lutheran.hu/ujsagok/evelet/archivum/2003/5/62 (2025. 11. 08.); Magyarországi Lepramisszió hivatalos honlapja. Történetünk. https://www.lepramisszio.hu/tortenetunk/ (2025. 11. 08.)

„illegális szervezkedés" miatt szerepelt az őrizetbe vettek névsorában.[3] 1952-ben Budapestről „elhelyezték" a tanyavilágba (ahol végül templomot épített), 1967-ben perbe fogták „összeesküvésre irányuló előkészület" miatt, az 1970-es években megszervezte a Magyarországi Lepramissziót, 1994-ben pedig feleségével együtt megkapta a „Világ Igaza" kitüntetést. Mindeközben lelkészként szolgált, és – nem utolsósorban – családot alapított, és példásan gondot viselt a szeretteire.

Dobos Károly életéről, munkásságáról sokat megtudhatunk. Még életében számos interjút adott, életművét ápolja népes családja is, és többen szívügyüknek tekintik megismertetni az utókorral gazdag életútját. Az utóbbiak közé tartozik e sorok írója is. A kőröshegyi református gyülekezet az 1980-as években özv. Szlukovinyi Károlyné Papp Irén szorgalmazása nyomán kapcsolódott be a lepramisszióba, így volt alkalmam nekem is nagymamámmal és édesanyámmal együtt elsajátítani a sebkötöző fásli kötésének „művészetét".

Feltétlenül ki kell emelni Miklya Luzsányi Mónika nevét, aki a 2000-es években három könyvet is megjelentetett Dobos Károlyról. Az első kötet *Illés kenyerén* címmel írásokat, dokumentumokat tartalmaz Dobos Károly szanki éveiből.[4] A második kötetben *Az igazak útján* címmel Dobos Károly életét dolgozza fel a szerző eredeti hangfelvételek, előadások, önéletírás-töredékek, családtagokkal, barátokkal folytatott beszélgetések, naplórészletek alapján.[5] A harmadik könyvben a szerző közli Dobos Károly 1945–1952 közötti prédikációit *Láng a hamu között* címmel.[6, 7]

Jelen tanulmányban[8] a lelkészi portré összeállításakor azt tartottam szem előtt, hogy a már nyilvánosan elérhető, publikált anyagokat egyfelől kiegészít-

3 Kiss Réka: „Még a gondolatot is halálra ítélnék…" Egy református per 1951-ből. *Valóság*, 2001/7, 71.

4 Miklya Luzsányi Mónika (szerk.): *Illés kenyerén. Írások, dokumentumok Dobos Károly református lelkipásztor kitelepítésének éveiből.* Kiskunfélegyháza, Parakletos Könyvesház, 2006.

5 Miklya Luzsányi Mónika: *Az igazak útján. 102 év szavakban és képekben*. Budapest, Harmat, 2007.

6 Miklya Luzsányi Mónika: *Láng a hamu között, Dobos Károly prédikációi – kordokumentumok, 1945–1952.* Kiskunfélegyháza, Parakletos Könyvesház, 2010.

7 Lásd még Erdős Kristóf: *Dobos Károly (1902–2004).* Református online enciklopédia, 2024. december 10. https://refwiki.kre.hu/index.php?title=Dobos_K%C3%A1roly_(1902%E2%80%932004) (2025. 11. 09.)

8 A tanulmányom eredeti kézirata 2018-ban készült el a protestáns közelmúlt feltárásának dilemmáiról a Református Közéleti és Kulturális Alapítvány (RKK) által 2017-ben kezdeményezett kutatómunka keretében. Lásd az RKK által 2017. szeptember 25-én rendezett konferenciát *Keskeny úton?* címmel a Ráday Házban. https://rkk.reformatus.hu/keskeny-uton (2025. 11. 23.)

sem olyan levéltári forrásokkal, amelyek még nem, vagy csak részben ismertek, másfelől pedig kiemeljek Dobos Károly életéből általam meghatározónak tartott mozzanatokat. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) bőven található dokumentum Dobos Károlyról. Nem véletlen, hiszen kiemelkedő életműve az állambiztonsági szervek célkeresztjébe helyezte őt. Ám nemcsak az államhatalommal, hanem saját egyházának vezetőivel is csatát vívott – a maga módján. E kettős ellenszél hátterén még inkább kitűnik nagysága, és a próbatételek során tanúsított magatartásával, döntéseivel méltán állhat példaként előttünk.

1. Kováts J. István magántitkára

Dobos Károly 1921-ben, nagyon nehéz körülmények között kezdte teológiai tanulmányait. Édesanyja meghalt, édesapja anyagilag nem tudta őt támogatni. Ám ő előre tekintett. A 100. születésnapja alkalmából készített filmben is fontosnak tartotta elmesélni, hogy budapesti teológushallgató évei alatt Kováts J. István egyházjogász professzor magántitkára volt. Kováts J. akkor nemzetgyűlési képviselőként is működött, Dobos Károly azt mondta róla, hogy „nagy magyar volt”.[9] A professzor a levelezéseihez titkárt keresett. Mivel Dobos Károly gimnazistaként beiratkozott gyorsírást tanulni, nyugodtan jelentkezett tanára felhívására. Dobos volt az egyedüli a teológushallgatók között, aki tudott gyors- és gépírni, így Kováts J. neki diktálta le a leveleit, amit gyorsírással rögzített, aztán le is gépelt. Ő kezelte a professzor magánlevelezését. Kováts J. István ennek fejében fizette Dobos Károly ellátási díját a teológián és az internátusban, továbbá a munkájáért cserébe angolórákon díjmentesen részt vehetett.[10]

Mint ahogyan nem tudta előre gimnazistaként, hogy a gyorsírás tanfolyamnak milyen hasznát veszi később, ugyanúgy arról sem volt fogalma, hogy magántitkári munkája – nem is olyan sokára – mihez segíti majd hozzá. Angoltudásának köszönhetően két év múlva, 1923-ban már ösztöndíjasként hajózott az Amerikai Egyesült Államok partjai felé.[11] Ekkorra már magáévá

9 Fabiny, Tamás (szerk.): *Isten kezében, „Hosszú élettel elégítem meg őt…” A száz éves Dobos Károly*. Duna Televízió, 2002, https://www.youtube.com/watch?v=VZZBw198BkY (2025. 11. 08.)

10 Fabiny i.m.; Lásd Köbel Szilvia: *Egy élet prédikációja: Kováts J. István (1880-1965) portréja.* In: Petrás Éva (szerk.): A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021.

11 Fabiny i.m.

tette az 1921-ben megalakult *Soli Deo Gloria* (SDG) ifjúsági szövetség programját, melynek célkitűzése a református egyháznak kálvini alapokon történő belső reformációja volt.[12] Négy évet töltött Amerikában. Hazajövetele után – szervezőkészsége, gyakorlatiassága révén, valamint amerikai tapasztalatai hátterén – 10 éven keresztül a KIE utazó titkára volt. Ez idő alatt, 1929-ben megnősült, feleségül vette Ágoston Ilonát, Ágoston Sándor délvidéki püspök leányát. Négy fiuk született.

Dobos Károlynak Kováts J. Istvánnal való kapcsolata a professzor 1965-ben bekövetkezett haláláig tartott. Dobos hűséges maradt ahhoz az eszmeiséghez is, amelyet Kováts J. képviselt. 1948-ban megjelent egyházjogi monográfiájában Kováts J. a református egyházalkotmánynak Kálvin szellemisége szerinti megújulását sürgette. Ez a törekvés éppen ellentéte volt annak, amit a pártállam az egyházaktól elvárt. A *Református Megújulási Mozgalom* (1956) tagjait az állambiztonság megfigyelte. Kováts J. István temetésén is ott volt a politikai rendőrség „Tóth Péter" fedőnevű ügynöke, aki református esperes és nem mellesleg Kováts J. István egykori tanítványa volt. Az ügynöki jelentésből azt tudjuk meg, hogy a temetésen mások mellett részt vett Ravasz László nyugalmazott püspök és Dobos Károly „volt fasori lelkész" is. Az ügynök arra hívta fel az állambiztonság figyelmét, hogy „ők voltak a Megújulási Mozgalom vezérei", a temetésen „meglehetősen intim beszélgetést folytattak […] egymás személyes élete, munkája iránt érdeklődtek".[13] A tartótiszt megjegyzéséből kiderül, hogy az ügynök „feladatán kívül" (tehát önszorgalomból) jelentett. A tartótiszt az értékelésében azonban megjegyezte, hogy a „temetésen résztvevők megjelenése arra mutat, hogy a Megújulási Mozgalom volt hívei a kapcsolatukat [sic!] tartják egymással, s sajnálkozóan beszélnek egymás sorsáról".[14]

Elgondolkodtam azon, hogy mind „Tóth Péter" fedőnevű ügynök, mind Dobos Károly a két világháború között Kováts J. István tanítványai voltak. Nehéz szavakat találni arra, hogy a két lelkész mennyire más küldetéssel volt jelen egykori tanáruk temetésén, és mennyire eltérő életutat jártak be.

12 Az SDG mozgalom elnevezése – „Egyedül Istené a Dicsőség" – Kálvin jelmondata volt. A mozgalom megalapítása Dr. Sebestyén Jenő teológiai professzor nevéhez fűződik, aki hollandiai tanulmányai nyomán a református egyház belső megújítását tűzte ki célul, melynek lényege a kálvini alapokhoz való visszatérés („történelmi kálvinizmus"). Lásd ehhez a Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom honlapját, http://sdg.org.hu/konyvek/havas-gabor-es-kulifay-albert-a-soli-deo-gloria-szovetseg-tortenete/2-az-sdg-megalakulasa (2025. 11. 08.)

13 ÁBTL 3.1.2. M– 25802/1 „Tóth Péter", 324–325.

14 ÁBTL 3.1.2. M– 25802/1 „Tóth Péter", 324–325.

2. Zsidómentés, gyülekezetépítés a Fasorban

Dobos Károly – már háromgyermekes családapaként – 1938-tól lett a Budapest–Fasori (akkori nevén Vilma királynő úti) gyülekezet választott másodlelkésze. Így emlékezett vissza erre: „Akkor hoztak egy új egyházi törvényt, hogy minden 5000 lélek után kell választani egy lelkipásztort. Az esperes úr főleg az egész egyházmegye ügyeit intézte, az új templomok, iskolák építését, én szabad kezet kaptam megszervezni a tízezer lelkes gyülekezetet. Szabó Imre nagyon mély szociális érzékű ember volt, kevés szószékről hangzott el annyi felelősségteljes igehirdetés, mint ott a fasori egyházban, úgyhogy nagyon pezsgő élet volt a gyülekezet minden rétege között.”[15]

Dobos Károly a Fasorban szolgált 1952-ig. Szabó Imre esperes és Dobos Károly a második világháború idején, különösen a német megszállás alatt aktívan részt vett a zsidók és mások mentésében. A gyülekezet által működtetett Julianna Református Iskola alagsorában gyermekeket bújtattak, Dobos Károly pedig a Bajza utcai lakásában egy fotólabornak adott helyet, ahol hamis igazolványokat készítettek a bajbajutottaknak.[16] A háború után Szabó Imre és Dobos Károly folytatták gyülekezetépítő munkájukat. A gyermekekkel, fiatalokkal változatlanul sokat és rendszeresen foglalkoztak. Dacoltak azzal, hogy az államhatalom 1949 után csak közoktatási intézményekben, fakultatív módon engedélyezte a hittanoktatást, a parókián pedig kizárólag konfirmációi előkészítést lehetett tartani a fiataloknak.

Alighogy lecsengtek a háború borzalmai, a kitelepítések következtek. Ám ebben a helyzetben is megmutatkozott Dobos Károly képessége és készsége arra, hogy a lelki táplálék mellett gyakorlati segítséget is nyújtson az érintetteknek. Az 1951-es budapesti kitelepítések áldozatainak segítését azonnal megszervezték a gyülekezetben.[17] Várható volt a két fasori lelkész eltávolítása. Szabó Imre esperest –, akinek munkája nyomán a budapesti fasori gyülekezet tízezres létszámúra duzzadt, illetve nevéhez fűződik a Julianna Református Iskola és a Lónyai utcai Református Gimnázium alapítása – már 1951-ben az egyház vezetése lemondatta esperesi tisztségéről és egy világtól elvágott kis nyírségi faluba, a Szabolcs–Szatmár megyei Bujba helyezte, ahol 1955-ben bekövetkezett haláláig lelkészként dolgozott.[18]

15 Milisits Máté: *Tíz éve hunyt el Dobos Károly. Egy évszázad áldott szolgálata: a hazai lepramisszió alapítójára emlékezünk*. 2014. január 16. https://regi.reformatus.hu/mutat/tiz-eve-hunyt-el-dobos-karoly/ (2025. 11. 08.)

16 Miklya Luzsányi (2006) i. m. 7.

17 Miklya Luzsányi (2006) i. m. 7.

18 Draskóczy István: *Szabó Imre, a Budapesti Református Egyházmegye első esperese.* Kis-

Dobos Károly eltávolítása sem váratott sokáig magára. 1951. december 17-én a Fővárosi Tanács egyházügyi főelőadója azt jelentette a Magyar Dolgozók Pártja budapesti Agitációs-Propaganda Osztályának, hogy a református parókiákon zajló „illegális hitoktatások" közül „méreteiben kiemelkedik a Gorkij fasor 7. sz. alatti parókia, mely Szabó Imre parókiája volt". A jelentés szerint az egyházügyi főelőadó behívatta a Tanácsra Dobos Károlyt, mint a parókia akkori „vezetőjét", „aki nem is titkolta, nyíltan elmondta, hogyan végzik" a vallásoktatást. A feljegyzésből is kitűnik Dobos Károlynak az a hozzáállása, hogy ellenséges környezetben, a legális határok feszegetésével, kiváló szervezőkészséggel végzi a lelkipásztori szolgálatát. Dobos Károly okosan érvelt, amikor „csupán biblia magyarázatnak nevezte" azt a vallásoktatást, „melyet évek óta folytatnak", és „[S]zerinte konfirmáció előkészítéséről van szó, melyet szabad végezni". Ez utóbbi fordulatot a főelőadó sem vitatta, „azonban az előkészítés ideje és módja tekintetében" más volt az álláspontja. A főelőadó túlzásnak tartotta, hogy „az oktatás már szeptember óta folyik és a konfirmálásra esedékesek számát messze meghaladó méreteket ölt", miközben a konfirmációt csak pünkösdre tervezik. A főelőadó azt is szóvá tette, hogy a foglalkozásokat „nem is a templomban, hanem a templomi istentisztelet mellett párhuzamosan a tanácsteremben tartják, „[a]míg a szülők a templomban vannak, a gyerekeket beadják a fűtött tanácsterembe és ott a papon kívül számos világi igemagyarázó segédkezik a nevelésben". Dobos Károly még azt is mondta, hogy „ez már régi gyakorlat, melyet még senki sem kifogásolt, mert ha ez illegális hitoktatás, mondotta, akkor a szentbeszéd is az", és a „tanácsterembe a hideg miatt humanitásból viszik" a gyerekeket, mert „a templomban hideg van és megfáznak". Dobos Károly még hivatkozott arra is, hogy „ezt csak a Konvent változtathatja meg, mert ez így folyik már régen". Feladta ezzel a leckét az egyházügyi főelőadónak, aki így zárta a feljegyzést: „Erre különösen nem akartam reagálni, nehogy elébevágjunk bizonyos dolgoknak, mert a világi biblia-magyarázók speciális és tanácstermi összejöveteleit rendészeti úton is lehet esetleg rendezni. Ezért is feléje nem foglaltam állást, csupán a hosszú előkészítési terminust kifogásoltam és azzal zártuk le, hogy a hivatal a püspöknek tudomására fogja adni a fentiekkel kapcsolatos álláspontját."[19]

kunfélegyháza, Parakletos Könyvesház, 1992.

19 A bekezdésben közölt szövegek forrása: Budapest Főváros Levéltára XXXV.95.c. MDP Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály, 56. doboz, 339. őrzési egység. Jelentések az egyházak tevékenységéről; a klerikális reakció elleni harcról; Fővárosi Tanács jelentései; Jelentés 1951. december 1-től december 15-ig a fővárosban végzett egyházügyi munkáról. ikt.sz. B/1/4465/951.XII.20. (A forrást Erdős Kristóf bocsátotta rendelkezésemre.)

1952-ben aztán koholt újságcikk alapján kezdeményezték az elhelyezését. Az *Esti Budapest* c. lap 1952. szeptember 23-i számában három „bűnt” is felróttak neki. Az első az volt, hogy „együtt érzett a nép ellenségeivel” és „különösen nagy lelkesedéssel »dolgozott«” a Szabó Imre esperes által megadott „irányelvek szerint” a kitelepítettek élelmiszercsomaggal történő megsegítésében. A második vád szerint május 1-jén „fekete lobogóval díszítette” lakását, amivel „[N]yíltan *tüntetett a felszabadult nép ellen”*. A harmadik „vétke” pedig az volt, hogy Szabó Imre esperes eltávolítása után is folytatta az „aknamunkát” „különböző nevek és címek alatt: evangélizációs és hitmélyítő esték, ifjak bibliaórája, gyülekezeti bibliaóra, családi biblia és énekóra címén illegális hittanórák”. A cikk szerzője szerint itt „nem egyszerűen bibliaolvasásról” van szó, „hiszen ehhez nem kell fedőnév”, mert az állam „biztosítja a szabad vallásgyakorlást, beleértve a hittantanítást is”. Végül megfogalmazta az egyházi kereteken túlmutató vádat is, miszerint Dobos Károlyék hittan helyett a „népi demokráciánk ellen, eredményeink gátlásáról beszélnek, arról, hogy ne építsük az országot, ne legyen földalattink, Sztálinvárosunk, Inotánk”. A cikk írója végül levonta a következtetést: „Itt volna már az ideje, hogy Szabó esperes sorsa utolérje Dobos lelkészt, leváltsák őt is, mert a Gorkij fasori híveknek elegük van a vallás ürügyén a nép és a haza ellen uszító papokból.”[20]

1952 októberében hívatták Dobos Károlyt a református konventi irodába, hogy írja alá önkéntes lemondását.[21] Erre így emlékezett vissza: „Közölték velem, hogy »mondjak le önként« fasori állásomról, és fogadjam el a […] kisvasút mellett fekvő Szank községen a lelkészséget. Szank Kecskeméttől délre 40 km, a bugaci puszta mellett van. Szank községben volt a száz éve ott lakó reformátusoknak egy kis egyháza. A templomuk is olyan volt ott a sívó homok világában, abban a nagy szegénységben, hogy csak a fundamentuma volt téglából, a többi vályogból. Közölte velem Bereczky püspök úr, hogy ez van kijelölve számomra. Én azt se tudtam, hol is van ez a Szank meg Móricgát leányegyháza. […] Azt mondták, hogy tudnunk kell, milyen világban élünk, proletárdiktatúra van, és államvédelem van, bírói ítélet nélkül is ők rendelkeznek. Én meg örültem, hogy nem visznek az Andrássy út 60.-ba, hanem ilyen sima úton elmehetek Budapestről. De hát azt a látszatot is meg kellett tartani, hogy én »önként« megyek el innen. Elém tettek egy papírost, hogy mondjak le önként a tízezer lelkes gyülekezetes állásomról, és menjek a

20 A bekezdésben közölt szövegek forrása: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL) A/1.b Egyházigazgatási iratok, Püspöki Levéltár, 4/1957. (A forrást Erdős Kristóf bocsátotta rendelkezésemre.)

21 Miklya Luzsányi (2006) i. m. 7.

hatszáz lelkes kis tanyai gyülekezetbe. És akkor az volt nagyon érdekes, ahogy most így utólag visszagondolok, hogy Isten teljes békességet adott a szívembe, és a papírra ezt írtam: »Ezennel engedelmeskedve az egyház Urának, Jézus Krisztusnak, fasori lelkészi állásomról lemondok.«"[22]

A kitelepítések a „nép ellenségei" ellen irányultak, ennélfogva célkeresztben voltak az egyházi személyek, sőt a vallásos állampolgárok is. A pártállam azonban ügyelt a látszatra, a vallásszabadság alkotmányos deklarációjának érvényesülését legalább a felszínen mutatni szándékozott, és ne feledjük el azt sem, hogy az egyházak formailag nem álltak közvetlen pártirányítás alatt. Az egyházak egyszerre voltak ellenségek és szövetségesek.[23] Sem Szabó Imre esperes, sem Dobos Károly lelkész nem rendelkezett hivatalos kitelepítési határozattal. Annak ellenére, hogy nem zajlott le velük szemben formális kitelepítési eljárás, a lelkészeknek mégis több vonatkozásban – a kitelepítés céljában és következményeiben – a kitelepítettek sorsában kellett osztozniuk. A hivatalos ügymenet az egyházi elhelyezés volt, amit a pártállami hatalom az egyházi feletteseken keresztül, a belső egyházi törvényesség látszatának érvényre juttatásával eszközölt.[24]

Dobos Károly az 1980-as évek végén egy visszaemlékezésében megfogalmazta azt, hogy meglátása szerint miért is volt az egyházi személyek esetében a kitelepítés legtöbbször „informális": „Azt mondta 1947-ben a párt, hogy ha már az egyház itt van, nem akarunk olyan drasztikus bánásmódot használni velük szemben, mint az 1917-es forradalom után Oroszországban volt, amikor rengeteg lelkészt, egyházi embert kivégeztek. Mire ideért hozzánk a kommunizmus, addigra már más eszközökkel dolgoztak. Azt mondták, megtűrjük az egyházat, amennyiben hajlandó a mi céljainkat szolgálni. És ha valaki opponál, akkor azt eltávolítjuk az állásából. De ezt nem úgy, hogy a párt parancsolja, hanem az egyházi felsőbbség:

22 Miklya Luzsányi (2007) i. m. 168.

23 Vö. Köbel Szilvia: *Egyházi szálak az 1951–1953 közötti budapesti kitelepítések egyes eseteiben.* In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan, 2012, 171–194.

24 Lásd Köbel Szilvia: A „szolgáló egyház" törvénykönyve. Az államszocializmus hatása a református egyházalkotmányra és a református belső egyházi törvényekre. *Glossa Iuridica*, 2019, 6 (3-4), 165-185.; Köbel Szilvia: The Code of the Serving Church - The Impact of the Socialist State on the Constitution and Internal Laws of the Reformed Church in Hungary. *Karoli Mundus*, 2021, 1 (1), 71-85.; Köbel Szilvia: *„Szeretett magyar népünk… szocializmust építő munkája támogatására…": Az 1967. évi református zsinati törvények margójára.* In: Tabajdi Gábor – Szuly Rita – Erdős Kristóf – Wirthné-Diera Bernadett (szerk.): Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, 2023, 277-305.

a püspök meg az esperes azt mondja, hogy »te fiam nem maradhatsz itt, le kell mondanod, elmégy a nagy gyülekezetből kis gyülekezetbe, a világ végére, az ország sarkába, mert a rendszer nem bízik benned, reakciósnak tart.«”[25] Dobos Károly okfejtése világos, intelligens, lényeglátó és tegyük hozzá, hogy az 1980-as évek végén ilyen nyilatkozathoz még bátorság is kellett.

3. A tanyavilágban – „Kérjük Dobos Károly nagytiszteletű urat vissza!”[26]

1952-ben tehát elhelyezték Szankra. Végh Tamás szavaival élve, „[N]em vesztegette arra az idejét, hogy a maga igazát keresse”,[27] hanem ismét előre tekintett. 12 évig szolgált a tanyavilágban Szank, Móricgát, Kiskunmajsa, Jászszentlászló, és a Kömpöci településeken.[28]

Szervezőkészsége, alázatos lelkülete, mély hite most is segítségére volt. „Ott is meglátta Isten akaratát. A tanyák népének pásztora lett, és a nincstelen népet ezernyi, Istentől kapott ötlettel a móricgáti templomépítés felé indította el.” – írta Dobos Károlyról halálakor a Lepramisszió református lelkész munkatársa.[29] Hűséggel, rendkívül nehéz körülmények között végezte szolgálatát, melynek eredménye hamarosan megmutatkozott. Dobos Károly négy évi munkáját tükrözte az a határozat is, amelyet a szanki gyülekezet presbitériuma az 1956-os forradalom adta rés megnyílásakor hozott. Ravasz László püspök rádiószózata és Pap László teológiai dékán közleménye nyomán 1956. november 25-én a szanki presbitérium úgy döntött, hogy „csatlakozik ahhoz a mozgalomhoz, amelynek célja, hogy a magyar református egyházban az Ige szerinti élet és törvényesség helyreállíttassék”.[30]

25 Miklya Luzsányi (2007) i. m. 157.

26 Novák Józsefné budapest–fasori egyházközség tagjának levele Muraközy Gyulához (1957. december 4.), közli Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957–1958-as esztendők történetének kutatásához.* Budapest, Kálvin Kiadó, 2008, 132–133.

27 Végh Tamás református lelkész szavai Dobos Károly 100. születésnapján elmondott igehirdetésében. Fabiny i.m.

28 Milisits i. m.

29 Riskóné Fazekas Márta: In memoriam dr. Dobos Károly (1902. december 8. – 2004. január 16.). *Evangélikus Élet*, 2004/4. https://zope.lutheran.hu/ujsagok/evelet/archivum/2004/4/101 (2025. 11. 23.)

30 A szanki egyházközség presbitériumának határozata (1956. november 26.), Dobos Károly szanki lelkipásztor levele Pap Lászlónak (1956. november 26.). In: Horváth i. m., 42–43. A határozatot közli Kiss Réka is. Kiss Réka (szerk.): *Kelt mint fent. Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*. Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007, 320.

A határozatban a szankiak az 1948-ban kötött Egyezményt jelölték meg a „törvényesség" alapjának, továbbá kérték a „közelmúlt évek erőszakos intézkedései" miatti lehetőség szerinti jóvátételt, az „önként" felajánlott iskolák és a lelkipásztor „kenyerét" biztosító földek visszaszerzését, a hitoktatás rendezését oly módon, hogy „a hittanra járó gyermekekről csak az egyház vezessen nyilvántartást s a hitoktatásra a kötelező óraszámon belül adassék heti egy óra", s végül kérték azt is, hogy „az egyházi közigazgatásban a takarékosság és a puritanizmus elve érvényesüljön".[31] Dobos Károly a határozat mellé egy kísérőlevelet is írt Pap Lászlónak, melyben azt kívánja, hogy „Isten adjon" nekik „bölcsességet a dolgok továbbvitelében a »hitvalló egyház« útján".[32] Tehát nemcsak a templom épületét, hanem a tanyasi emberek lelki templomát is építette Dobos Károly és közben nem mulasztotta el bátorítani azokat az egyházi vezetőket, akik 1956-ban a Megújulási Mozgalom zászlóvivői voltak.

1956 októberében megcsillant az esély a személyes rehabilitációra is. Dobos Károly levelet intézett a Dunamelléki Református Egyházkerület elnökségéhez, melyben leírta, hogy 1952-ben a rágalmazó cikk megjelenésekor nem volt lehetősége magát megvédeni, „kényszer hatására" mondott le „önként" fasori állásáról, a szanki gyülekezettel pedig meghívatták őt, mert „lehetőség szerint lelkészi munkakörben" kívánt maradni.[33] Személyes helyzetére ekkor nem kapott ugyan jóvátételt, de Móricgáton a templom felavatására 1957-ben, a kádári megtorlás idején egyedülálló módon sor került. Egy szanki kovácsmester így nyilatkozott Dobos Károlyról: „Sokan szidták Rákosi Mátyást, de mi megköszöntük neki azt – csak azt! –, hogy … az ő rendelkezései nyomán … kaptunk olyan lelkipásztort, akit különben soha nem kaptunk volna meg, és akivel megépíthettük a templomot."[34]

Nemcsak a tanyasiak tartották azonban nagy becsben Dobos Károly szolgálatát. A móricgáti csoda a budapest–fasori egyházközség tagjaiban is új reményt ébresztett. 1957 decemberében Novák Józsefné gyülekezeti tag, aki személyesen is jelen volt az avatási ünnepségen, levelet írt Muraközy Gyulának[35]. A leve-

31 HORVÁTH i. m. 42–43.; KISS i.m. 320.

32 HORVÁTH i. m. 42–43.; KISS i.m. 320.

33 RL A/1.b Egyházigazgatási iratok, Püspöki Levéltár, 4/1957. (A forrást Erdős Kristóf bocsátotta rendelkezésemre.)

34 Végh Tamás református lelkész prédikációjában idézi ezt a mondatot egy szanki kovácsmestertől. Vö. FABINY i. m.

35 Muraközy Gyula (1892–1961) ebben az időben a budapesti Kálvin téri gyülekezet lelkipásztora (1957–1961), a Dunamelléki Református Egyházkerület lelkészi főjegyzője (püspökhelyettese, 1946–1959), a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtitkára (1957–1961), a Theológiai Szemle kiadója és az ökumenikus Hungarian

let „az egész fasori gyülekezet nevében” írta, és kérte a befolyásos Muraközy segítségét abban, hogy Dobos Károly visszakerülhessen a Fasorba lelkésznek. Novák Józsefné azzal érvelt, hogy „boldogan szemlélték” az „ottani munkája eredményét”, a templomszentelést, és „akaratlanul is felmerült” bennük az, „hogy lehet, hogy éppen azért kellett odamennie, de ezt már ezután más is tudja ottan [sic!] folytatni”.[36] Majd így indokolta tovább kérését: „Mostmár nekünk sokkal nagyobb szükségünk van a Nagytiszteletű úr szolgálatára, mert amit eddig épített itt lélekben, teljesen összeomlott úgy, hogy a fasori gyülekezetet már lelki értelemben nem nagyon hívják semminek. Tehát így sokkal nagyobb a vágyódás Dobos Károly nagytiszteletű úr visszajövetele után. Reméljük és hisszük, hogy ennek *Ő* sincs ellene. Ezért kérjük a Nagytiszteletű urat, hogy kérésünket szíves figyelmébe ajánljuk és tessék szíves segíteni nekünk abban, hogy Dobos Károly nagytiszteletű urat kapjuk vissza.”[37] Ezután még hét évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Dobos Károly visszatérhessen – igaz, nem a Fasorba, de legalább – Budapestre.

4. Ismét a fővárosban – Pesthidegkút, büntetőeljárás, lepramisszió

1964-től a Pesthidegkúti Református Egyházközség – egyhangúlag – meghívott lelkésze lett Dobos Károly. Innen ment nyugdíjba 1978-ban. A „meghívásra” így emlékezett vissza később: „Három jelölt volt, mindhármunkat meghallgatott a gyülekezet, és a végén egyhangúlag engem hívtak meg. Én magamban úgy éreztem, hogy csak akkor mozdulok Szankról, azt veszem Istentől való dolognak, ha egyhangúlag hívnak meg. A meghívás református elv, hogy Isten hívja az embert valahova… Isten erre is rátette a pecsétjét. Így bensőben nyugodt voltam. Így kerültem aztán 1964-ben Pesthidegkútra. Isten megtette azt, hogy nem Budapesten kívülre, hanem ide visszahelyezett Pestre, az egyik legszebb helyre. És tizenöt évig ott voltunk.”[38]

Pesthidegkúton is építette a gyülekezeti közösséget. Találékonyságára jellemző módon beindította a „kirándulók ökumenikus istentiszteleti alkalmait”, amely alkalmat kínált más gyülekezetek tagjainak is az egymással való

Church Press főszerkesztője (1957–1961) volt. Vö. Nemzeti Sírkert honlapja. https://intezet.nori.gov.hu/public/nemzeti-sirkert/budapest/farkasreti-temeto/murakozy-gyula (2025. 11. 23.)

36 Novák Józsefné budapest–fasori egyházközség tagjának levele Muraközy Gyulához (1957. december 4.). Közli Horváth i. m. 132–133.

37 Horváth i. m. 132–133.

38 Miklya Luzsányi (2007) i. m.

találkozásra.[39] Későbbi visszaemlékezésében így mondta el ennek hátterét: „Nagyon hálás voltam Istennek, hogy Pestre, két gyerekem közelébe segített vissza. S hogy több fasori hívem hozzám látogatása ne legyen kifogásolható, Isten azt a gondolatot adta, hogy minden hónap második vasárnapjának délutánján tartsam meg a kirándulók istentiszteletét. S ezt használtam fel arra, hogy néhány külföldi lapból szerzett értesülésből közöljek híreket arról, hogy a nagyvilágban hogyan folyik a keresztyén missziói munka a nem keresztyén, pogány népek között. Idehaza a szellemi vasfüggöny miatt is a teológián sem tudtak semmit arról, hogy hogyan áll Krisztus ügye a nagyvilágban."[40]

Az állambiztonság megfigyelte ezeket a találkozókat. A politikai rendőrség által gyűjtött több anyagban is olvashatjuk, hogy Dobos Károly Pesthidegkúton „KIE konferenciákat" szervezett.[41] A belügy igazából 1966-ban „eszmélt" rá arra, hogy a református egyházon belül komolyabb ifjúsági tevékenység zajlik, mint amiről ők tudnak. A Belügyminisztérium III/III. csoportfőnöksége 1966. július 20-án készített összefoglaló jelentésében olvashatjuk a következőket: „Az ellenséges irányú mozgalom 1962-től fokozatosan kezd intenzívebbé válni, kapcsolataik és céljaik ismeretének hiányában különösebb fontosságot nem tulajdonítottunk neki, ennélfogva ellenőrzésük és operatív feldolgozásuk felszínes, kezdetleges stádiumban van."[42]

Néhány hét múlva, 1966. szeptember 28-án a politikai rendőrség döntött arról, hogy „Táborozók" fedőnéven csoport ügydossziét nyit a KIE mozgalom „újjászervezésének" megfigyelésére, „a csoport ellenséges tevékenységének ellenőrzésére és operatív feldolgozására", továbbá az „ügy társadalomra veszélyességére való tekintettel" Batiz Dénest, Kovács Bálintot, Kanczler Istvánt és Dobos Károlyt „alapnyilvántartásba" vette.[43] Októberben egy borsodi református lelkésztől megtudta a politikai rendőrség, hogy Dobos Károly –, akit úgy jellemzett, mint a „magyarországi KIE központi ideológusa" – Borsodban járt, ami igen „figyelemreméltó", mert ott „kapcsolatban soha senkivel nem állt".[44] Pár hónap elteltével, 1967. január 9-én született meg a határozat, melyben a BM III/III/1-b. Alosztálya kérte engedélyezni Dobos Károlynak szükség esetén „operatív érdekből történő őrizetbevételét".[45] Büntetőeljárást

39 Milisits i. m.
40 Miklya Luzsányi (2007) i. m.
41 ÁBTL 3.1.9. V–155460, Dr. Batiz Dénes és társai pere vizsgálati dossziéja.
42 ÁBTL 3.1.5. O–13142/1 „Táborozók" fedőnevű csoportdosszié. 24.
43 ÁBTL 3.1.5. O–13142/1 „Táborozók" fedőnevű csoportdosszié. 1-14.
44 ÁBTL 3.1.5. O–13142/3 „Táborozók" fedőnevű csoportdosszié. 63.
45 ÁBTL 3.1.5. O–13142/1 „Táborozók" fedőnevű csoportdosszié. 1-14.

indítottak több társával együtt ellene is. Dobos Károlyt 1967. augusztus 8-án a Büntető Törvénykönyv 118. §-ába ütköző összeesküvésre irányuló előkészület alapos gyanúja miatt – szabadlábon hagyás mellett – terheltté nyilvánították.[46] Dobos Károly végül nem került börtönbe, de kihallgatások, házkutatások voltak, amelyek a családot sem kímélték.[47]

Dobos dacolva az ellenszéllel, ebben a helyzetben is meglátta az előremutató szolgálat útját. 1970-ben – jugoszláviai magyar református gyülekezetek révén – került a kezébe a *Húsz dolog, amit a lepráról tudni kell* című, magyar nyelvű rövid írás. Szociális érzékenysége azonnal vágyat ébresztett benne arra, hogy többet megtudjon e betegségről és áldozatairól. Két év múlva érkezett Magyarországra a bevezetőben említett francia lelkész, a lepramisszió utazó titkára, aki meglátogatta egykori teológustársát, Makay Miklós református vallástanárt. Célja az volt, hogy a magyarországi református egyház is bekapcsolódjon a lepramisszióba. Ez ügyben szerette volna megkeresni Bartha Tibor püspököt, de nem jött létre a találkozás, sem ekkor, sem az egy év elteltével tett újabb látogatása alkalmával.

Toureille úr arra hívta fel a figyelmet, hogy *„az ENSZ felkérte a világ kormányait, egyházait és társadalmi szervezeteit, hogy fogjanak össze a lepra terjedésének megállítására, és támogassák a Lepramisszió gyógyító munkáját”*, egyúttal „január utolsó vasárnapját az ENSZ Egészségügyi Szervezete a Leprások Világnapjának jelölte, ki, hogy ezen a vasárnapon világszerte emlékezzenek meg a világ leprásairól, a keresztyének imádkozzanak és adakozzanak erre a munkára”. Makay Miklós idős kora miatt már nem tudta vállalni ezt a szolgálatot, de elvitte Toureille urat Dobos Károlyhoz a pesthidegkúti parókiára. „Nem mertem nemet mondani, az öreg misszionárius kérésére, mert úgy éreztem, hogy általa Isten szólít erre a szolgálatra” – emlékezett vissza erre később Dobos Károly.[48] 1974. január végén saját gyülekezetében meg is tartotta a *LepraVasárnapot*. Csodaként élte meg, hogy – 28 évi nyugatra szóló útlevélmegvonás után – 1975-ben kiutazhatott a Londoni Lepra Központba. Ettől kezdve nem volt megállás. A Londonban látott-hallott tapasztalatok – többek között az asszonyok által kötött fáslik – beindították a gyakorlatias lelkész cselekvési ösztönét. Életszerű terveket szőtt. „Ott adta Isten a gondolatot, hogy ilyet a

46 ÁBTL 3.1.9. V–155460/4 Dr. Batiz Dénes és társai vizsgálati dossziéja. 391.

47 Lásd ehhez a Református Félóra – 2002. december 4-i adását, melyben Dobos Károly fia, Dobos Ágoston beszél megpróbáltatásaikról. http://www.tebennedbiztunk.hu/?m=381 (2017. 12. 17.)

48 Rozgonyiné Asztalos Piroska (szerk.): *Poklosokat tisztítsatok. 25 éves a Magyarországi Lepramisszió.* Budapest, Magyarországi Lepramisszió, 1999, 23–27.

mi nőtestvéreink is tudnak készíteni" – fogalmazta meg évekkel később.[49] Két afrikai kórház címével, diaképekkel, ismertetőfüzettel a zsebében jött haza Magyarországra.

Természetes volt számára, hogy hazatérve azonnal összeállítson egy beadványt a Zsinati Tanácshoz, melyben kérte az egyház vezetőségét, hogy legalább a Lepra Világnap megtartásával kapcsolódjanak be a „Krisztus parancsolta missziói szeretetszolgálatba, mert a mi bibliánkban is benne van Jézus parancsa: betegeket gyógyítsatok, poklosokat tisztítsatok!" Hat évig nem kapott választ a beadványára. A munkával mégsem állt le. 1978-ban hivatalos lelkészi szolgálatából nyugdíjba ment, és „belső indíttatásra" elindult „ökumenikus alapon vetítettképes előadásokat tartani a Lepramisszióról". Az előadások alkalmain „sebkötöző fásli kötő asszonyokat" toborzott és adományokat kért a „portóköltségekre", továbbá levelezett burmai orvossal a szükségletekről.[50]

Az 1980-as évek elején kétszer is Magyarországra jött a Lepramisszió akkori utazó titkára, Silvano Perotti. Ekkor már sor kerülhetett arra, hogy református teológusok előtt is tartson előadást a misszió titkára. Dobos Károly „Isten csodája"-ként élte meg az 1980-as évek elején, hogy a Magyar Vöröskereszt közvetítésével a fásli kötéséhez babafonalat gyártott egy pesti gyár a számukra, valamint azt is, hogy Nagy János presbiter közbenjárására a Zsinati székházban, a Baross téri gyülekezet raktárában és előcsarnokában végezhették a csomagoló munkát. Hivatalosan azonban csak 1989 márciusában fogadta be a Református Egyház Zsinati Tanácsa a missziói munkák sorába az ökumenikus alapon működő Magyarországi Lepramissziót, így ettől kezdve az egyetemes egyház „felügyelete és védnöksége alatt, de teljes autonómiával" folytathatta a munkát.[51]

Gondolhatjuk, hogy a lepramisszió ügye sem kerülte el a belügyi szervek figyelmét. A politikai rendőrség „Kaposi Géza" fedőnevű ügynök jelentéseiből értesült arról, hogy 1974 márciusában a budapesti lelkészek Mátraházán tartottak tanulmányi napokat. Az ügynök, aki a református egyház egyik esperese volt, leírta, hogy a Zsinat tanulmányi bizottsága által kitűzött programnak az volt a lényege, hogy a „»szolgáló egyház« koncepciójából el kell jutni a »szolgáló gyülekezetek« koncepciójáig", ami a „diakóniában" is meg kell, hogy mutatkozzon, és a „gyülekezetek jobban vegyenek részt azokban a világméretű szolgálatokban, amelyekben az egyház vezetői fáradoznak".[52] *Többek*

49 Rozgonyiné Asztalos i.m. 23-27.
50 Rozgonyiné Asztalos i.m. 23-27.
51 Uo.
52 ÁBTL 3.1.2. M–41805 „Kaposi Géza" fedőnevű ügynök munkadossziéja. 337-339.

között rövid ismertetés is elhangzott az Afrikát sújtó „nagyfokú szárazság”-ról. Az ügynök jelentette, hogy Dobos Károly ezen „felbuzdulván előadta, hogy csatlakozzanak a budapesti gyülekezetek is ahhoz a kezdeményezéshez, melyet az Északpesti Egyházmegye tett, és az EVT [Egyházak Világtanácsa – K. Sz.] segélyakciója keretében nyújtsanak segítséget a szenvedő népeknek”. Az ügynök azzal folytatta a jelentést, hogy az „éppen elnöklő Adorján esperes” Dobos Károly szavaira miként reagált.[53]

Az esperes eszerint „elmondta, hogy hazánk már nagy mennyiségű gabonát küldött ezeknek a népeknek, és azt javasolta, hogy amennyiben egyházunk vezetőinek megítélése szerint szükség és mód van ilyen segítségre, akkor azt mi hazánk és népünk segélyakciója keretében tegyük”. Az ügynöki jelentés szerint „[E]zt a többség elfogadta, az eddig javaslatokat tevők pedig ezután elcsendesedtek”.[54] Ugyanez az ügynök 1983. március 10-én az „Otthon” fedőnevű konspirációs lakásban „református egyházi hírek” keretében Dobos Károlyról is tájékoztatta a tartótisztet, amit ő a következők szerint jegyzett le: „Dobos Károly nyugdíjas református lelkész lepramissziói tevékenységéről az egyházi felettesei tudnak, de Dobos ezen alkalmak megtartására engedélyt nem kér. A tmb.-vel [titkos megbízott – K. Sz.] megállapítottuk, hogy amit Dobos Károly végez tartalmilag hasznos, de a keret és a módszer nem megfelelő. Ezért szükségesnek tartja, hogy az egyház – diakóniai osztály – tegye hivatalossá ezt a tevékenységet, vegye fel a Vöröskereszt illetékeseivel a kapcsolatot, és koordinálják a feladatokat.”[55]

5. „Mindig rohan… nagyon sokat lép és hosszat lép… és közben beszél”[56]

Hozzátehetnénk unokája, Dobos Réka fent idézett szavaihoz azt is, hogy ahova lépett, ott nyomot hagyott. Teremtett, épített. Életútja látlelet a huszadik századról. A század minden vihara, változó politikai és jogi környezete ellenére bátorsággal, hűséggel szolgált. Fasori prédikációit olvasva meggyőződhetünk arról, hogy Dobos Károly számára ezekben a rendkívül bizonytalan, félelmetes, nehéz időkben is biztos vezérfonal volt Isten igéje. 1952. február 3-án

53 ÁBTL 3.1.2. M–41805 „Kaposi Géza” fedőnevű ügynök munkadossziéja. 337-339.
54 ÁBTL 3.1.2. M–41805 „Kaposi Géza” fedőnevű ügynök munkadossziéja. 337-339.
55 ÁBTL 3.1.2. M–41805 „Kaposi Géza” fedőnevű ügynök munkadossziéja. 368–370.
56 Unokája, Dobos Réka szavai. Vö. Fabiny i. m.

Jób könyve 5:17–19[57], és Róma 8:28[58] alapján azt hirdette, hogy „azoknak, akik *Őt* szeretik, és szándéka szerint elhívottak" minden a javukra „szolgál".[59]

„A világ igaza" kitüntetés birtokosa[60], Dobos Károly, 2004-ben bekövetkezett haláláig vezetője volt a Magyarországi Lepramissziónak. A Magyarországi Református Egyház Zsinata díjat alapított az emlékére. A Dobos Károly-díjra a gyülekezetében hűséggel szolgáló, gyülekezetét megőrző, építő, vele közösséget vállaló lelkipásztor jelölhető.[61] 2013-ban Nagykovácsiban teret neveztek el róla, nem feledve, hogy pesthidegkúti lelkészként a Nagykovácsiban élő reformátusok lelkigondozását is ellátta.[62]

57 Jób 5:17-18: „Ímé, boldog ember az, a kit Isten megdorgál; azért a Mindenhatónak büntetését meg ne utáljad! Mert ő megsebez, de be is kötöz, összezúz, de kezei meg is gyógyítanak." (Károli ford.)

58 Róma 8:28: „Tudjuk pedig, hogy azoknak, a kik Istent szeretik, minden javokra van, mint a kik az ő végzése szerint hivatalosak." (Károli ford.)

59 Miklya Luzsányi (2010) i. m. 103–104.

60 Vö. Jad Vasem Intézet által kitüntetettek listája. http://hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora (2025. 11. 23)

61 Vö. Dobos Károly-díj. http://reformatus.hu/mutat/9133/ (2025. 11. 23.)

62 Milisits i. m.

Az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésében foglalt alapelvek megjelenése az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának 9. parlamenti ciklus alatti tevékenységében

Lapu Árpád
tudományos segédmunkatárs (KRE ÁJK)

Bevezető gondolatok

Trócsányi László Professzor Úr írásaiban – az uniós intézményeket kívülről-belülről (ki)ismerve – számos alkalommal elmélkedett a nemzeti és az európai uniós jog viszonyáról, amely korunk egyik meghatározó kérdése mind a tagállamok, mind az Európai Unió jövője szempontjából. A kérdéskörrel kapcsolatban különböző formákban merülnek fel megvitatandó, megoldandó problémák mind a tagállami alkotmánybíróságok, az Európai Bíróság, az európai uniós intézmények és a nemzetközi és magyar jogtudományi írások körében. A nemzeti és az uniós jog viszonyáról Trócsányi Professzor Úr így fogalmaz:

„Az Európai Unió tagállamai a szuverenitás letéteményesei, az európai szerződéseket a tagállamok alakítják. Alkotó és a megalkotott viszonyrendszerében azonban olyan kölcsönhatás jött létre, amely óhatatlanul felveti a nemzeti és a szupranacionális közötti viszony elemzését. Ez különösen a Maastrichti Szerződés óta kap jelentőséget, hisz az azt megelőző időszakban elsősorban a nemzetközi gazdasági joggal foglalkozó jogászok értekeztek az európai integráció jogáról, ezzel szemben ma a közjogászok azok, akik a nemzeti jog és a szupranacionális jog kapcsolatát elemzik. Ezt a bonyolult viszonyrendszert különböző aspektusból tudjuk vizsgálni. (...) Az összehasonlítást lehet formai, tartalmi, jogforrási hierarchia szemszögéből vizsgálni, bár a formai és a tartalmi kérdések egymásra kihatással vannak. (...) A 27 tagállam együttműködése a lojális együttműködés elvén alapul. A lojális együttműködésnek azonban az Unió intézményei részéről is fenn kell állnia. Amennyiben az uniós jog európai intézmények általi gyakorlása hatalmi arroganciával párosul, az az uniós jogba vetett bizalmat nagymértékben gyengítheti. Összegzésképpen elmondható, hogy az uniós jog ma az Európai Unió legfontosabb szövétneke. Az uniós jog

határozza meg az európai intézmények és tagállamok viszonyát. Az uniós jog azonban soha nem léphet a nemzeti hagyományokkal rendelkező tagállami jogrendszerek helyébe, azokra mindenkor szükség lesz. Az Európai Unió ugyanis nem egy önálló állam, szerepe a tagállamok közötti együttműködés szabályozása a legkülönbözőbb területeken. Legfőképpen az európai jog nem lehet olyan politikai eszköz, amely öncélú törekvéseknek ad helyt."[1]

Az alapítószerződések hosszú történelmi fejlődés és a tagállamok szigorú, alapos és részletekbe menő vitáinak eredményeként kerültek elfogadásra, módosításra, formálódtak, míg el nem érték hatályos állapotukat. Az Európai Unió működésének és az európai politika keretének is felfogható alapítószerződések végigkísérték az európai integráció történetét. Ezen keretek között fejlődött az Európai Unió gazdasági együttműködésből politikai Unióvá. Az újabb és újabb válságok, fejlődési szakaszok, európai és tagállami politikai folyamatok, korszakok eredményeként mára kialakult egyfajta kézzel fogható európai politika és az uniós jogi dokumentumokban egyre többet jelenik meg az európai politikai térség[2] fogalma és annak különböző változatai.

Ahogyan az Európai Közösségek Európai Unióvá alakultak, egyre több hatáskört gyakorolva közösen,[3] egyre inkább előtérbe kerül azon alapelvek jelentősége, amelyek az Európai Unió és a tagállamok egymáshoz való viszonyát, a hatáskörátruházás kereteit, az együttműködés alapjait fektetik le. Az Európai Unióról szóló Szerződés 4. cikke olyan alapelveket fektet le, amelyek meghatározóak az Európai Unió és a tagállamok közötti hatáskörmegosztás és összességében az európai együttműködés szempontjából. A korlátozott hatáskörátruházás elve, a tagállamok Szerződések előtti egyenlőségének elve, a tagállamok nemzeti identitásának tiszteletben tartása, a tagállamok alapvető állami funkcióinak tiszteletben tartása és a lojális együttműködés elve meghúzza azokat a határokat, amelyeken már a tagállamok nem kívántak tovább menni, ugyanakkor megalapozza az

1 Trócsányi László: *Nemzeti jog és uniós jog viszonya.* In: Auer Ádám (szerk.): Nizsalovszky magánjogi kollokvium I. Budapest, Ludovika Egyetemi Könyvkiadó, 2025, 47. https://openaccess.ludovika.hu/nke/catalog/view/419/5177/12092 (2025. 11. 25.)

2 Ld. Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése a Szerződés nemzeti parlamentekre vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtásáról 11.12.2023 - (2023/2084(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0429_EN.html (2025. 11. 25.)

3 Drinóczi Tímea: A 22/2016 (XII. 5.) AB határozat: mit (nem) tartalmaz, és mi következik belőle: Az identitásvizsgálat és az ultra vires közös hatáskörgyakorlás összehasonlító elemzésben. *MTA Law Working Papers*, 2017/1, 1-20. https://jog.tk.hu/uploads/files/2017_01_Drinoczi.pdf (2025. 11. 25.)

Európai Unió hatékony fellépésének jogi kereteit, alapjait és ezek tiszteletben tartására kötelezi mind az Európai Uniót, mind pedig a tagállamokat.[4]

Az Európai Parlament intézményi ügyekért felelős Alkotmányügyi Bizottságának (AFCO) előző jogalkotási ciklus alatti tevékenységét vizsgálva megállapítható, hogy az Európai Unióról szóló Szerződés 4. cikkének (2) bekezdésében foglalt tagállamok Szerződések előtti egyenlőségének elve, a tagállamok nemzeti identitása tiszteletben tartásának és az alapvető állami funkciók tiszteletben tartásának elveinek gyakorlati megvalósulása és alkalmazásuk hangsúlyai kérdéseket vetnek fel. Ezen alapelvek közös jellemzője, hogy a tagállamok számára fontos garanciákat fogalmaznak meg. Az Európai Parlament az egész Európai Unió intézményrendszerét érintő kérdéseket (az Európai Parlament Eljárási Szabályzatának VI. Melléklete)[5] tárgyaló, azzal kapcsolatos jelentéseket előkészítő, szakértői meghallgatásokat, konferenciákat, kiküldetéseket és véleménycseréket folytató AFCO szakbizottságának legutóbbi lezárult intézményi ciklus alatti tevékenységének áttekintése szemlélteti, hogy az Európai Unió egyik jogalkotó szerve hogyan viszonyul az említett alapelvekhez tevékenysége során.

A vizsgált időszak az előző, 9. intézményi ciklus, amely a legutóbbi, teljes egészében lezárt parlamenti és jogalkotási időszak, így a lezárt periódusok közül a legfrissebb adatokkal szolgál. Sajátos jellegű is egyben, hiszen az Európai Unió externáliák sorozatával volt kénytelen szembenézni (járvány, orosz-ukrán nemzetközi fegyveres összeütközés, versenyképességi nehézségek kicsúcsosodása), amely felértékeli az uniós intézmények és a tagállamok együttműködésének jelentőségét. Érdekes intézményi fejlemény volt továbbá, hogy az Európai Parlament kétszer is kezdeményezte az alapítószerződések módosítására szolgáló, EUSZ 48. cikk (2) szerinti rendes felülvizsgálati eljárást[6], a kézirat leadásának időpontjáig az Európai Tanács érdemi reakciója, az eljárás (3) bekezdés szakaszába való továbblépése nélkül. Tanulságos azonban a jelentős részben az Európai Parlament székhelyén megrendezésre kerülő, az AFCO szakbizottság központi szerepe mellett megrendezett konferenciasorozat végén elfogadott jelentés elemzése, amely az AFCO különböző jelentései mellett érdekes következtetések levonására ad lehetőséget az Európai Parlament tagállamokhoz való viszonyáról.

4 Az Európai Unióról szóló Szerződés 4. cikke: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M004 (2025. 11. 25.)

5 Az Európai Parlament Eljárási Szabályzata: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-10-2025-01-20-ANN-06_HU.html (2025. 11. 25.)

6 Az Európai Unióról szóló Szerződés 48. cikke: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A12008M048 (2025. 11. 25.)

1. Az EUSZ 4. cikkének (2) bekezdésében szereplő alapelvekről

Az EUSZ 4. cikkének (2) bekezdése alapján „(2) Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét. Így különösen a nemzeti biztonság az egyes tagállamok kizárólagos feladata marad."

A tagállamok Szerződések előtti egyenlőségének elve marginálisan jelenik meg az Európai Unió Bíróságának döntéseiben. Nem megkerülhető a Van Gend en Loos és a Costa v ENEL döntések megemlítése, amelyek jelentős megállapításokat tettek a nemzeti és uniós jog viszonylatában. Míg az első a közvetlen hatály elvét fogalmazta meg, a második döntésben a Bíróság az uniós jog elsőbbségét mondta ki a nemzeti joggal szemben. A törvény előtti egyenlőség elvének egyfajta európai uniós olvasataként úgy is megközelíthető ez az elv, hogy minden tagállamra ugyanazon kötelezettségek vonatkoznak és azonos módon kell alkalmazniuk ezen kötelezettségeket.[7]

Megfordítva ezt a logikát kimondhatjuk, hogy az európai uniós intézmények kötelesek minden tagállammal szemben azonos módon alkalmazni az Európai Unió jogát, bármilyenfajta negatív kivételezés nélkül.

Az EUSZ 4. cikkének (2) bekezdésében foglalt tagállamok egyenjogúságának elvét formálisan biztosítják az alapítószerződések, az Európai Tanácsban, a Bizottságban, valamint az Európai Bíróságon minden tagállam képviselteti magát, az Európai Parlament összetétele pedig a degresszív proporcionalitás elvét alkalmazva a tagállamok lakosságszámát figyelembe veszi. Anyagi értelemben azonban nem teljesen valósul meg a gyakorlatban a tagállamok 'törvény' előtti egyenlősége, ugyanis az uniós jogalkotás során a nagyobb tagállamok, különösen Németország és Franciaország akarata ellenére nehéz elfogadni uniós szintű jogszabályt, döntést, míg a kis és közepes méretű országokra jelentős nyomás helyeződik, hogy csatlakozzanak az európai konszenzusos döntéshez egy adott ügyben (ne éljenek 'vétóval'). Az Európai Bizottság pedig mérlegelheti, hogy

7 Presslein, David: Equality Equals Primacy? Why the Equality of the EU Member States Cannot Explain the Absolute Primacy of EU Law. *MPISOC Research Paper Series*, 2024/6, 1-32. Ld. Leanerts, Koen: No Member State is More Equal than Others. The Primacy of EU law and the Principle of the Equality of the Member States before the Treaties, *Verfassungsblog*, 2020. https://verfassungsblog.de/no-member-state-is-more-equal-than-others/ (2025. 11. 25.)

mely tagállam ellen indít kötelezettségszegési eljárást, valamint, hogy hogyan osztja el erőforrásait a különböző folyamatban lévő eljárások között; az Európai Bizottság biztosi szinten figyelmen kívül hagyhatja a soros elnökséget ellátó tagállam üléseit. Az Európai Parlamentben politikai mérlegelés alapján megtagadhatnak bizonyos szakbizottsági és parlamenti elnökségi vezetői pozíciókat egy adott tagállam bizonyos képviselőitől. Így a tagállamok ugyanúgy kötelesek az uniós jogot végrehajtani, de az uniós intézmények félretolhatják az egyenjogúság elvét, amikor az uniós jogot a gyakorlatban alkalmazzák.[8]

A nemzeti identitás fordulatot Trócsányi Professzor Úr számos írásában is elemezte. Addig, amíg az európai közösségek joga pusztán a belső piaccal kapcsolatos szabályokra fókuszált, a nemzeti alkotmányok általánosságban nem tulajdonítottak túlzott jelentőséget az európai integrációnak. Azonban az 1993. november 1-jén hatályba lépő Maastrichti Szerződéssel egy új időszak kezdődött, egyes tagállamok számára fontossá vált, hogy a politikai unió létrehozását célzó uniós szerződéseket alkotmányos legitimációval erősítsék meg és ezzel kijelöljék az Európai Unió működési területének határait. Többek között a francia és német alkotmányokban uniós klauzulákat fogadtak el, Magyarország Alaptörvényének E cikke rögzíti az uniós jog területeinek határait. Az uniós normák immár a gazdasági szabályokon túl a tagállamok társadalmi és politikai rendszerét is érintik, így különösen fontos kérdéssé vált a tagállami jog és az uniós jog kapcsolata. A Costa kontra E.N.E.L. és egyéb kapcsolódó döntések az akkori olasz és német alkotmánybírósági döntésekre adott válaszok voltak, amelyek a nemzeti alkotmányos alapelvek védelmét és az alapjogok érvényesülését fogalmazták meg. Évtizedekkel később pedig a francia Alkotmánytanács is megfogalmazta, hogy a közösségi jog nemzeti jogba való átültetése megtagadható, amennyiben az uniós jogi norma szembe menne Franciaország alkotmányos identitásával, annak alapvető elemeivel. Mára számos alkotmánybíróság fogalmazott meg fenntartást ezen a téren és gyakran hivatkoznak az Európai Unióról szóló Szerződés 4. cikkének (2) bekezdésében foglalt nemzeti identitás fordulatra, amelyre válaszul az Európai Unió Bírósága leszögezte, hogy az erre való hivatkozás csak akkor lehetséges, ha az megfelel az uniós jognak, minden hatásköri megkötés nélkül.[9]

8 Trócsányi László: *Az Európai Unió és a tagállamok viszonyának történelmi alakulása és jövője.* In: Bodzási Balázs (szerk.): Jogászegyleti Értekezések 2024. Az európai jog hatása a magyar jogra. Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2024, 10-16. https://jogaszegylet.hu/wp-content/uploads/2024/09/trocsanyi-laszlo.pdf (2025. 11. 25.)

9 Uo.

Az identitásklauzula felhatalmazza az Európai Unió Bíróságát egyrészt, hogy betartassa a nemzeti identitás tiszteletben tartására vonatkozó alapítószerződési kötelezettséget, másrészt viszont magát az Európai Unió Bíróságát is köti.[10] Az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésében foglalt nemzeti identitás elve az alkotmányos identitás alkalmazásának forrása az Unió jogrendszerében, amelyet az Alapjogi Charta preambuluma is megerősít. Az alkotmányos identitás fogalmát nem rögzítették kifejezetten az alapítószerződésekben, ami fogalmi bizonytalanságot eredményez, azonban Poiares Maduro AG főtanácsnoki indítványa szerint a nemzeti identitás magában foglalja a tagállamok alkotmányos identitását, valamint az Európai Unión belül az alkotmányos identitás központi szerepét írja le. A nemzeti identitás magában foglal olyan jellemzőket, amelyek nem épültek be az alkotmányos berendezkedés identitásába, míg az alkotmányos identitásnak lehetnek elemei, amelyek a nemzeti identitásból fejlődtek ki, a nemzeti identitás egyes elemei alkotmányos identitássá fejlődtek. A nemzeti identitás inkább politikai fogalom, míg az alkotmányos identitás jogi fogalom. Tribl rámutat, hogy eszerint inkább az alkotmányos identitás foglalja magában a nemzeti identitás egyes elemeit és nem fordítva. A nemzeti identitás fogalom a Lisszaboni Szerződésekben nem szociológiai, kulturális vagy egyéb értelemben értendő, annak nemzeti és nem alkotmányos identitásként való rögzítése a Lisszaboni Szerződések kidolgozásához kapcsolódó politikai folyamat eredménye, a tagállamok el kívánták kerülni az alkotmányos identitás fogalmát, így a nemzeti identitás fogalmát rögzítették. A nemzeti identitás kapcsolódik a közösséghez, amely az alkotmányos berendezkedést létrehozta, azonban magában foglal jellemzőket, amelyek meghatározzák a nemzetet, de nem épültek be annak alkotmányos berendezkedésébe. Összességében azonban az EUSZ 4. cikkének (2) bekezdésében nevesített nemzeti identitás alatt a tagállamok alkotmányos identitását kell értenünk.[11]

Az EUSZ 4. cikkének (2) bekezdése az állam alapvető funkcióira is hivatkozik, amelyeket az Európai Unió köteles tiszteletben tartani, mint az állam területi integritásának biztosítása, a közrend, a nemzeti biztonság védelme.[12] A tagállam alapvető politikai és alkotmányos struktúrái egy keretet alkotnak, ezek között értelmezhetőek az alapvető állami funkciók. Az alapvető állami funkciók rögzítése a EUSZ szövegében többek között arra is visszavezethető,

10 Cloots, Elke: *National Identity in EU law.* Oxford, Oxford University Press, 2018, 80.

11 Tribl Norbert: *Az alkotmányos identitás funkciója és alkalmazhatósága a szupranacionális térben.* Doktori értekezés, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2020, 50-53. https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/23657/1/PhDkonyvkezirat.pdf (2025. 11. 25.)

12 Trócsányi (2024) i. m. 10-16.

hogy az Európai Unió egy jogközösség és önálló államiság között elhelyezkedő entitásként tekint magára, így a tagállamok kénytelenek a szuverenitásuk határait pontosan meghúzni és ebben az alapvető állami funkciók szerződési rögzítése is szerepet kapott. Az alapvető állami funkciók tiszteletben tartásának rögzítése a Lisszaboni Szerződésekkel jelent meg az elsődleges jogban. Az alapelv az állam egyik alapvető ismérvét, a szuverenitást hivatott védeni, a szuverenitásból eredő hatáskörök kapcsolódnak az állam alapvető funkcióihoz. Az államok nem kötelesek az Európai Unió *ultra vires* aktusait végrehajtani, azonban magukra nézve kötelezőnek fogadják el az alapítószerződéseket és hogy az Európai Unió Bírósága jogosult az uniós jog *erga omnes* értelmezésére.[13]

Mind a tagállamok egyenjogúságának elve, mind az állam alapvető funkcióinak tiszteletben tartása, mind pedig a nemzeti identitás (alkotmányos identitás) figyelembe vétele fontos részét képezik a tagállamok, mint a szerződések urai és az Európai Unió közötti viszonyrendszernek, és egy kényes intézményi egyensúly kialakítására irányuló folyamataként kerültek meghatározásra.

2. Az AFCO vakfoltja: az EUSZ 4. cikk (2) bekezdése

A 2019-2024 közötti jogalkotási ciklusban az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottsága (napirendekkel, módosítókkal, közleményekkel és jegyzőkönyvekkel együtt) 456 dokumentumot fogadott el, amelyből 41 jelentéstervezet, 40 jelentés, 2 kiküldetésről szóló jelentés, egy munkadokumentum, 40 véleménytervezet, 40 vélemény, 16 levél formájában elfogadott vélemény. Az elemzés tárgyát képező alapelvek szempontjából a jelentések és a munkadokumentumok bírnak jelentőséggel, a jelentéstervezetek és véleménytervezetek valójában a szakbizottsági elfogadás előtti jelentéseket és véleményeket jelölik.[14] A jelen-

13 Mercz Mónika: Alkotmányos identitás a tagállamokban – és az EU-ban? *KRE-DIT*, 2022/2. https://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/mercz-monika-alkotmanyos-identitas-a-tagallamokban-es-az-eu-ban/ (2025. 11. 25.)

14 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának Tevékenységi Jelentése (2019-2024): https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/286261/AFCO%20Activity%20Report%202019-2024.pdf (2025. 11. 25.)
Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának hivatalos oldala: https://www.europarl.europa.eu/committees/hu/archives/9/document-search?committeeMnemoCode=AFCO&textualSearchMode=TITLE&textualSearch=&documentTypeCode=RPCF&reporterPersId=&procedureYear=&procedureNum=&procedureCodeType=&peNumber=&sessionDocumentDocTypePrefix=&sessionDocumentNumber=&sessionDocumentYear=&documentDateFrom=&documentDateTo=&meetingDateFrom=&meetingDateTo=&performSearch=true&term=9&page=0 (2025. 11. 25.)

tések vizsgálatából kitűnik, hogy az Európai Parlament intézményi ügyekért felelős szakbizottsága, melynek jelentéseit a legtöbb esetben az Európai Parlament plenáris ülésén a ház szavazással megerősítette, formálisan mennyiben tekintette fontosnak az európai uniós intézményrendszer tartóoszlopaiként is felfogható, vizsgált alapelvek figyelembe vételét, tiszteletben tartását, valamint döntéseinek említett alapelvekre való felépítését.

Az etikai normákkal foglalkozó intézményközi testületről szóló A9-0181/2024 jelentés[15] javaslatot tett egy etikai normákkal foglalkozó intézményközi testület létrehozására, amely egy javaslatot is tartalmazott egy ilyen, közös etikai minimumszabályokat elfogadó, az ilyen normák betartásával, kidolgozásával, jó gyakorlatok elemzésével és egyéb kapcsolódó feladatokkal ellátott testület létrehozására. Habár a javaslatban olvasható, hogy számos intézmény csatlakozóként szerepel a szövegben, mégis sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy az Európai Tanács nem csatlakozik a kezdeményezéshez, valamint amiatt, hogy az Európai Unió Tanácsa soros elnökségét betöltő államokat nem kötelezik a megállapodás hatályának miniszteri szintre való kiterjesztésére. Mindez szorosan kapcsolódik tagállami hatáskörökhöz is egyben, hiszen a szóban forgó testületben tagállami állam- és kormányfők ülnek, így felmerül a kérdés, hogy a jelentés miért nem reflektált a jelentés által vizsgált alapelvekre, de ebben az esetben miért nem hangsúlyozta kifejezetten a tagállamok egyenjogúsága elvének fontosságát. Szükséges lehet azon potenciális helyzetek átgondolása az Európai Tanács megnevezése előtt, amelyek az említett alapelvbe ütközhetnének, vagy legalább ezek formális rögzítése a testületet említő 4. cikkben szükséges lett volna. A szakértők általi egyedi ügyekben való vizsgálódás szintén felveti, hogy a bizonytalan szabályozás és a nem kellően meghatározott szakértők kiválasztására vonatkozó eljárások mennyiben biztosítják a nemzeti identitás, a tagállamok egyenjogúságának, valamint az alapvető állami funkciók tiszteletben tartásának megvalósulását.

Az uniós integráció elmélyítéséről a jövőbeli bővítésre tekintettel című jelentés[16] (2023/2114(INI)) szintén nem hivatkozik az EUSZ 4. cikkének (2)

15 Az Európai Parlament jelentése az Európai Parlament, a Tanács, az Európai Bizottság, az Európai Unió Bírósága, Európai Központi Bank, az Európai Számvevőszék, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság és a Régiók Európai Bizottsága között az Európai Unióról szóló szerződés 13. cikkében említett intézmények és tanácsadó szervek tagjaira vonatkozó etikai normákkal foglalkozó intézményközi testület létrehozásáról szóló megállapodás megkötéséről 22.4.2024 - (2024/2008(ACI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2024-0181_HU.html (2025. 11. 25.)

16 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése az uniós integráció elmélyítéséről a jövőbeli bővítésre tekintettel 30.1.2024 - (2023/2114(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2024-0015_HU.html (2025. 11. 25.)

bekezdésében foglalt, vizsgált alapelvekre. A jelentés arra a gondolatra épül, hogy az európai integráció bővítése mélyítés nélkül nem mehet végbe, valamint meghatározza, hogy a közös kül- és biztonságpolitikához való igazodás az uniós alapelvek megvalósulásának és a fenntartható európai uniós tagság lényeges mutatója. Kéri a jogállamiság elvének és a demokratikus értékek megerősítését, valamint a többéves pénzügyi keret reformját helyezi kilátásba. Felveti akár a szerződések felülvizsgálatát is. Az átfogó intézményi reformok esetén különösen fontos lenne az intézményi egyensúly fenntartásának vizsgálata, a tagállamok Szerződések előtti egyenlőségének tiszteletben tartásának szem előtt tartása. A közös kül- és biztonságpolitikával kapcsolatos reformok alapvető állami funkciókat érinthetnének. Mindezekre tekintettel elengedhetetlen lett volna az uniós és tagállami hatáskörök közötti határvonal pontos kijelölése, amelyet a jelentés elmulasztott.

Az Európai Parlament nemzeti parlamentekkel való megfelelő együttműködése különösen fontos a Lisszaboni Szerződések elfogadását követően, amelyek azonban jelentősen átalakították az Európai Unió hatásköri katalógusát. A választópolgárok a népképviseleti kamarák tagjait közvetlenül választják és a nemzeti szuverenitás szempontjából kiemelten fontos intézmények. A jelentés a Szerződés nemzeti parlamentekre vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtásáról[17] (2023/2084(INI)) mégis figyelmen kívül hagyja a nemzeti identitást, az alapvető állami funkciókat és a tagállamok Szerződések előtti egyenlőségének elvét. A jövőbeli időszakos nemzeti parlamenti jelentésekben azonban szükséges lenne ezen alapelvek hangsúlyozása, hiszen a szóban forgó jelentés is rámutat, hogy az uniós és tagállami együttműködés alappilléreiről van szó. A dokumentum megemlíti a nemzeti kormányok nemzeti parlamentek általi elszámoltathatóságát, az európai közszféra kialakításának fontosságát, a korai előrejelző rendszer reformját.

A jelentés a Szerződés különleges jogalkotási eljárásokra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtásáról (2023/2083(INI)) szintén nem tartalmazza a szóban forgó alapelveket,[18] holott a jogalkotási eljárásoknál különösen fontos lenne a tagállamok alkotmányos identitásának, a Szerződések előtti egyenjogúságának

17 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése a Szerződés nemzeti parlamentekre vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtásáról 11.12.2023 - (2023/2084(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0429_HU.html (2025. 11. 25.)

18 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése a Szerződés különleges jogalkotási eljárásokra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtásáról 1.12.2023 (2023/2083(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0384_HU.html (2025. 11. 25.)

és az alapvető állami funkcióknak tiszteletben tartása. Az Európai Parlament számára szélesebb körű jogosítványokat javasol a különleges jogalkotási eljárások során, ezzel lényegében elmozdítva azokat a rendes jogalkotási eljárások irányába. A Szerződések szövegének tárgyalása során alaposan mérlegelték a szuverenitás közös gyakorlásának érzékenységeit, így a szóban forgó alapelvek vizsgálata kiemelten fontos lenne az Európai Unió céljainak hatékony megvalósítása, valamint az intézményi egyensúly szempontjából (amelyre azonban 30. cikkében hivatkozik is, de a vizsgálat tárgyát képező alapelvek említése nélkül). A szöveg megemlíti a más jelentésekben is szereplő európai választókerület javaslatának megvalósítását és hangsúlyozza annak szükségességét.

Az uniós jog elsőbbsége elvének végrehajtásáról szóló jelentés[19] (2022/2143(INI)) megemlíti a „nemzeti alkotmányos identitást" összesen háromszor, egyszer a jelentés indokolásában, egyszer a jelentés bevezető részében (J. cikk), egyszer pedig annak 8. cikkében, azonban az uniós jog elsőbbségének megkérdőjelezésének kontextusában: „az elmúlt években azonban egyes nemzeti alkotmánybíróságok komolyabban is megkérdőjelezték az uniós jog elsődlegességét" (indokolás), „a nemzeti alkotmánybíróságok vagy legfelsőbb bíróságok általi ilyen értelmezések az elsőbbség elvével szembeni fenntartásnak tekinthetők" (J. cikk), valamint a jelentés 8. cikkében kritikával illeti azt: „rámutat azonban a nemzeti alkotmánybíróságok vagy legfelsőbb bíróságok által hozott, az uniós jog elsőbbségének elvét megkérdőjelező vagy azt nem alkalmazó határozatok negatív következményeire; hangsúlyozza, hogy ha minden nemzeti alkotmánybíróság vagy legfelsőbb bíróság dönthetne az uniós jog elsőbbségének korlátairól, az súlyosan veszélyeztetné az uniós jog hatékonyságát és egységességét, (...) hangsúlyozza, hogy a Bíróság ítéleteinek az uniós hatáskörök tiszteletben tartásával vagy a nemzeti alkotmányos identitással kapcsolatos nemzeti alkotmányos fenntartások alapján történő megkérdőjelezése – anélkül, hogy az ezen ítéletek értelmezésére vonatkozó előzetes kérdéseket a Bíróság elé terjesztenék – alááshatja a Bíróság hatáskörét; úgy véli, hogy a nemzeti alkotmánybíróságoknak vagy legfelsőbb bíróságoknak az elsőbbség elvét megkérdőjelező ítélkezési gyakorlata arra is ösztönözheti a többi tagállam alkotmánybíróságait vagy legfelsőbb bíróságait, hogy megkérdőjelezzék az uniós jog elsőbbségét". A szöveg ezzel szemben 88 alkalommal említi az uniós jog elsőbbségének elvét, amely „elengedhetetlen az uniós jog Unió-szerte történő következetes alkalmazásának és az uniós polgárok törvény

19 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése az uniós jog elsőbbsége elvének végrehajtásáról 7.11.2023 - (2022/2143(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0341_HU.html (2025. 11. 25.)

előtti egyenlőségének biztosításához". Összességében megállapítható, hogy a jelentés az uniós jog elsőbbségét egyfajta pozitív alapelvként, míg a nemzeti alkotmányos identitásra való nemzeti alkotmánybírósági hivatkozások tendenciáját negatív kontextusban említi.

Az Európai Parlament Szerződések módosítására irányuló javaslatairól szóló jelentés[20] (2022/2051(INL)) 1. cikkében ismételten kezdeményezte az alapítószerződések rendes felülvizsgálati eljárását és ennek keretében széles körű intézményi és szakpolitikai reformokra tett javaslatot. Átalakította volna az Európai Unió jogalkotási intézményrendszerét egy kétkamarás rendszer kialakításával, az Európai Parlamentet kezdeményezési joggal ruházta volna fel, az Európai Parlament nagyobb szerepet követel az európai bizottsági elnök kiválasztásának eljárásában, valamint átnevezte volna Európai Végrehajtó Testületté az Európai Bizottságot, az Európai Parlament saját maga döntött volna összetételéről (egyes tagállamokra allokált mandátumszámokról), valamint egyéb, összességében az Európai Parlament jogosítványait a tagállami szuverenitás gyengítése mellett erősítő javaslatokat fogalmazott meg, kizárólagos uniós hatáskörök kiterjesztésével. Kitért továbbá reformokra a kül- és biztonságpolitika terén (minősített többségű döntéshozatalra való áttérés), egységes piac, gazdaság, költségvetés, szociálpolitika, oktatás, kereskedelem, beruházás, energiapolitika, éghajlat és környezet, migráció, egészségügy és egyéb területeken kívánt kiigazításokat eszközölni az uniós és tagállami hatáskörök, valamint viszonyrendszer vonatkozásában. A jelentés nem fordított külön figyelmet (nem is említi) az EUSZ 4. cikk (2) foglalt nemzeti identitás, alapvető állami funkciók és tagállamok Szerződések előtti egyenlősége elvének tiszteletben tartására, sőt, a 17. cikk (5) bekezdésében szereplő, az Európai Bizottság tagjainak kiválasztására vonatkozó „tagállamok közötti szigorú egyenjogúságon alapuló olyan rotációs rendszer szerint" fordulatot még törölte is a szövegből. Mindez figyelemre méltó tekintve, hogy a jelentés átfogó intézményi és szakpolitikai reformokat helyezett kilátásba, a Szerződések szintjén.

A parlamentarizmusról, az európai polgárságról és a demokráciáról szóló jelentés (2023/2017(INI))[21] kiindulópontja, hogy az európai demokráciában a parlamentek, mint a polgárok által közvetlen megválasztott testületek kiemelt

20 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése az Európai Parlamentnek a Szerződések módosítására irányuló javaslatairól 7.11.2023 - (2022/2051(INL)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0337_HU.html (2025. 11. 25.)

21 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése a parlamentarizmusról, az európai polgárságról és a demokráciáról 25.7.2023 - (2023/2017(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0249_HU.html (2025. 11. 25.)

jelentőséggel bírnak és a jelenlegi kihívások idején a liberális parlamenti demokráciára nyomás helyeződik. Megállapítja, hogy a parlamenti demokrácia felől a kormányzati demokrácia felé figyelhető meg elmozdulás, amely gyengíti a parlamentek szerepét a döntéshozatalban és kritikával illeti azt, hogy a hatalmi egyensúly egyre inkább a Tanács és az Európai Tanács felé tolódik el. Mindezekre tekintettel javasolja a parlamentek döntéshozatal tekintetében való megerősítését, így az Európai Parlament felruházását jogalkotás kezdeményezési joggal, az uniós polgárok kamarájává való átalakítását, a költségvetési eljárás keretében több jogosítvánnyal való felruházását. Javaslatot tesz a tanácsi formációk számának csökkentésére, a Tanács második kamarává való alakítását tűzi ki célul, valamint általánosságban javasolja az egyhangú döntéshozatalról minősített többségű döntéshozatalra való áttérést. Egy európai uniós polgárságról szóló statútum elfogadását, valamint a képviseleti demokrácia kiegészítését polgári részvétellel, az Európa jövőjéről szóló konferencia európai polgári vitacsoportjainak mintájára. Habár a jelentés kitér az EUSZ 5. cikkében foglalt szubszidiaritás és arányosság elveire, azonban a jelentős intézményi reformjavaslatok ellenére sem hivatkozik a tagállamok számára fontos, három vizsgált alapelv egyikére sem.

Az Európai Parlament elfogadott egy jelentést az uniós szerződésekben foglalt áthidaló klauzulák végrehajtásáról[22] (2022/2142(INI)), amelynek fő üzenete (1. Cikk), hogy az Európai Uniónak képesnek kell lennie gyorsan reagálni az előtte álló példátlan kihívásokra, amelynek akadályát képezik a Tanácsban egyhangú szavazást előíró normák, az egyhangúság követelménye megakadályozza az uniós fellépést egyes területeken. Erre tekintettel minősített többségű döntéshozatalra való áttérést helyez kilátásba a lehető legtöbb területen, amelyhez a *passerelle klauzulák* alkalmazására tesz javaslatot. A vizsgált alapelvekről azonban nem tesz említést.

Az európai politikai pártok és az európai politikai alapítványok alapszabályáról és finanszírozásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról (átdolgozás)[23] (2021/0375(COD)) jelentés javaslatot tett arra, hogy európai politikai pártok nemzeti népszavazási kampányokban, ha az Európai Unióval közvetlenül összefüggő kérdésekhez kapcsolódnak, támogatást nyújt-

22 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése az uniós szerződésekben foglalt áthidaló klauzulák végrehajtásáról 1.6.2023 - (2022/2142(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0208_HU.html (2025. 11. 25.)

23 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése az európai politikai pártok és az európai politikai alapítványok alapszabályáról és finanszírozásáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendeletre irányuló javaslatról (átdolgozás) 27.7.2022 - (COM(2021)0734 – C9-0432/2021 – 2021/0375(COD)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0223_HU.html (2025. 11. 25.)

hassanak. Lehetővé kívánta tenni, hogy a népszavazási kampányok és az európai parlamenti választással összefüggésben folytatott kampányok keretében, beleértve az ilyen választásokon részt vevő jelöltek listájának létrehozását, előmozdítását, felhasználhassák finanszírozásukat. Ennek ellenére nem tért ki a javasolt rendelkezések EUSZ 4. cikk (2) bekezdésével való összhangjának kérdésére.

Az Európai Parlament kezdeményezési joggal való felruházásának javaslata számos jelentésben szerepelt, azonban speciális jelentést is kapott, a Parlament kezdeményezési jogáról szóló jelentés[24] (2020/2132(INI)) formájában, amely javaslat azonban nem kapott ez idáig kellő támogatást a tagállamoktól. Ennek oka túlmutat az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésében foglalt normák tiszteletben tartásának hiányán, azonban ezen alapelveknek a jelentésekben való rögzítése elősegíthette volna a tagállamok és az Európai Parlament álláspontja közeledését.

A jelentés az Európai Parlament tagjainak közvetlen és általános választójog alapján történő választásáról, a 76/787/ESZAK, EGK, Euratom tanácsi határozat és az e határozathoz csatolt, az Európai Parlament tagjainak közvetlen és általános választójog alapján történő választásáról szóló okmány hatályon kívül helyezéséről szóló tanácsi rendeletre irányuló javaslat[25] (2020/2220(INL)) egy szintén gyakori európai parlamenti javaslatot ismét felvonultatott: az egységes európai választókerület és a transznacionális listák kialakítását. Az egységes európai választókerület alapgondolata, hogy 27 nemzeti európai választás az Európai Választási Okmányban felállított rendszere helyett az európai parlamenti képviselők egy részét egy európai választókerületből válasszák meg, lényegében az európai politikai pártok által állított pártlistákról, így lényegében a nemzeti hovatartozás jelentősége csökkent volna. A javaslat azonban kérdéseket vet fel a kisebb és közepes tagállamok érdekérvényesítése, ezen tagállamok polgárainak megfelelő képviselete kapcsán és így lényegében a tagállamok egyenjogúságának elvét, valamint akár a nemzeti identitást is érinthették volna. A hivatkozott jelentés azonban nem tett kísérletet a javaslat EUSZ 4. cikk (2) bekezdésével való összhangjának megteremtésére.

24 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése a Parlament kezdeményezési jogáról 10.5.2022 - (2020/2132(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0142_HU.html (2025. 11. 25.)

25 Az Európai Parlament Alkotmányügyi Bizottságának jelentése az Európai Parlament tagjainak közvetlen és általános választójog alapján történő választásáról, a 76/787/ESZAK, EGK, Euratom tanácsi határozat és az e határozathoz csatolt, az Európai Parlament tagjainak közvetlen és általános választójog alapján történő választásáról szóló okmány hatályon kívül helyezéséről szóló tanácsi rendeletre irányuló javaslatról 4.4.2022 - (2020/2220(INL)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0083_HU.html (2025. 11. 25.)

3. Alapelvek az európai együttműködés és céljai érdekében

Az európai uniós jog elengedhetetlen a tagállamok közötti sikeres együttműködéshez. Az uniós jogon alapul az együttműködés, amely az Európai Unió gazdasági együttműködésén túl számos területet szabályoz és lehetővé teszi azt, hogy a tagállamok egymással való érintkezésük során tiszteletben tartsák egymás jogait, kiszámíthatóvá téve érintkezésüket és kijelölve együttműködésük értékeit és céljait. Az európai integráció tehát olyan közös szabályokon alapszik, amelyek szavatolják azt, hogy minden fél érdeke legyen az együttműködés. A tagállamok közösen gyakorolják szuverenitásuk és jogosítványaik egy részét az Európai Unióval, és mind az uniós intézmények, mind pedig a tagállamok számára bizonyos minimumszabályokat, alapelveket fektetnek le a Szerződések annak érdekében, hogy ez az együttműködés minél inkább gyümölcsöző legyen. Ezt szolgálják a tagállamok érdekeinek védelme oldaláról az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésében megfogalmazott alapelvek.

A szakbizottsági jelentések vizsgálatából kiderül, hogy az Európai Parlament intézményi ügyekért felelős AFCO szakbizottsága a 9. jogalkotási ciklus alatt azonban elenyésző számban, lényegében nem hivatkozta az említett alapelveket annak ellenére, hogy intézményi reformokat érintő dossziékat tárgyalt. Felmerül a kérdés, hogy a tagállami alkotmányos identitást, alapvető állami funkciókat és a tagállamok Szerződések előtti egyenlőségét óvó, vizsgált alapelvek figyelmen kívül hagyása sérti-e a lojális együttműködés elvét. Az Európai Parlament számos alkalommal hivatkozta az uniós jog elsőbbségét, a tagállami alkotmányok tiszteletben tartása azonban nem jelent meg hangsúlyosan a jelentéseiben.

Fontos megjegyezni, hogy az alapelvi hivatkozások hiánya önmagában nem vetne fel kérdéseket, ha ezek a gyakorlatban valóban beépülnének a javaslatok tartalmi elemeibe, azonban a fenti elemzés alapján mérlegelendő, hogy az intézményi javaslatok jelentős része vajon egyoldalúan erősítené-e meg a szóban forgó jogalkotási szerv jogosítványait, így az alapelvek tartalmi megvalósulása is kérdéses lehet.

Az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésében foglalt alapelvek intézményi jelentésekben való tiszteletben tartásának rögzítésével az Európai Parlament jobban bevonhatná a tagállamokat, akár a nemzeti parlamentekkel való együttműködés keretében, az intézményi javaslatainak megtárgyalásába. Ha a tagállamok látnák, hogy az említett uniós jogalkotó intézmény jelentéseiben nem pusztán egyoldalúan tesz javaslatokat saját jogosítványainak megerősítésére, hanem a fennálló intézményi egyensúly tiszteletben tartása mellett az EUSZ 4. cikk

(2) foglalt alapelvekre is tekintettel van, akkor nagyobb eséllyel mutatnának hajlandóságot a tagállamok a javaslatok támogatására. Ez az Európai Parlament jelentéseinek legitimitását is erősíthetné. Hiszen a tagállamok is tudják, hogy „az európai jog nem lehet olyan politikai eszköz, amely öncélú törekvéseknek ad helyt."[26]

26 Trócsányi László: *Nemzeti jog és uniós jog viszonya.* In: Auer Ádám (szerk.): Nizsalovszky magánjogi kollokvium I. Budapest, Ludovika Egyetemi Könyvkiadó, 2025, 47. https://openaccess.ludovika.hu/nke/catalog/view/419/5177/12092 (2025. 11. 25.)

A hűség nem eladó!

„Konzervatív” és „progresszív” feszültség a Királyok első könyvének 21. fejezetében

Literáty Zoltán
dékán, egyetemi tanár (KRE HTK)

E tanulmánnyal fejezem ki a hetvenéves Dr. Trócsányi László Henrik rektor-jogász professzor felé kollegiális és Krisztusban testvéri tiszteletemet és szeretetemet. Mivel is lehetne ezt stílusosabban megtenni egy jogász professzornak szánt tiszteletkötetben, mint az Ószövetség fent olvasott történetével, amelyben egyszerre jelennek meg polgári-, büntető-, nemzetközi- és vallási jogi összefüggések. S amely történet nem más, mint egy tiszta és nemes hitvallás a szabadító és törvényadó Istenbe vetett hit alapján. Így hívom most az ünnepeltet és az olvasót arra, hogy a szavak, mondatok és narratívák mögött lássa meg a szöveg azon üzenetét, amely arról a hűségről szól, amely nem lehet alku tárgya.

1Királyok 21

[1]Ezek után a következő dolog történt: A jezréeli Nábótnak szőlője volt Jezréelben, Samária királyának, Ahábnak a palotája mellett. [2]Egyszer Aháb így szólította meg Nábótot: Add nekem a szőlődet, hadd legyen az veteményeskertem, mert közel van a házamhoz! Adok helyette jobb szőlőt, vagy ha jónak látod, pénzben adom meg az árát. [3]Nábót így felelt Ahábnak: Az Úr őrizzen meg attól, hogy odaadjam neked atyai örökségemet! [4]Aháb elkeseredve és haragosan ment haza a válasz miatt, amelyet a jezréeli Nábót adott neki, amikor ezt mondta: Nem adom neked atyai örökségemet. Lefeküdt az ágyára, a falnak fordult, és nem evett semmit. [5]A felesége, Jezábel azonban odament hozzá, és így szólt: Min keseredett el úgy a lelked, hogy semmit sem eszel? [6]Ő így válaszolt: Beszéltem a jezréeli Nábóttal. Kértem, hogy adja el nekem a szőlőjét, vagy ha úgy tetszik neki, szőlőt is adhatok helyette. De ő azt mondta, hogy nem adja nekem a szőlőjét. [7]A felesége, Jezábel ezt mondta neki: Hát nem te uralkodsz most Izráelben? Kelj föl, egyél, ne búslakodj! Majd én megszerzem neked a jezréeli Nábót szőlőjét. [8]Ekkor leveleket írt Aháb nevében, lepecsételte annak gyűrűjével,

és elküldte a leveleket azoknak a véneknek és nemeseknek, akik Nábóttal egy városban laktak. [9]A levelekben ezt írta: Hirdessetek böjtöt, és ültessétek Nábótot a nép élére! [10]Vele szembe pedig ültessetek két hitvány embert, akik így tanúskodjanak ellene: Átkoztad Istent és a királyt! Azután vigyétek ki, és kövezzétek agyon! [11]A város polgárai, a vének és a nemesek, akik abban a városban laktak, úgy is tettek, ahogyan Jezábel megüzente nekik, ahogyan a nekik küldött levelekben írta. [12]Böjtöt hirdettek, és Nábótot a nép élére ültették. [13]Odajött a két hitvány ember is, leültek vele szemben, és ezek a hitvány emberek így tanúskodtak Nábót ellen a nép előtt: Átkozta Nábót Istent és a királyt! Ezért kivitték őt a városból, és halálra kövezték. [14]Azután megüzenték Jezábelnek: Halálra kövezték Nábótot. [15]Amikor Jezábel meghallotta, hogy halálra kövezték Nábótot, így szólt Jezábel Ahábhoz: Kelj föl, vedd birtokba a jezréeli Nábót szőlőjét, amelyet nem akart eladni neked, mert nem él már Nábót, hanem meghalt. [16]Amikor Aháb meghallotta, hogy Nábót meghalt, fölkelt Aháb, lement a jezréeli Nábót szőlőjébe, és birtokba vette azt.

[17]Ekkor így szólt az Úr igéje a tisbei Illéshez: [18]Eredj, menj el Aháb izráeli király elé, aki Samáriában lakik, de most éppen Nábót szőlőjében van, ahová azért ment, hogy birtokba vegye. [19]Így beszélj hozzá: Ezt mondja az Úr: Öltél, és még birtokot is szereztél? Azután így beszélj hozzá: Ezt mondja az Úr: Ahol a kutyák felnyalták Nábót vérét, ugyanott nyalják fel a kutyák a te véredet is! [20]Aháb így felelt Illésnek: Rám találtál, ellenségem?! Ő ezt mondta: Rád találtam, mivel arra vetemedtél, hogy olyat tégy, amit rossznak lát az Úr. [21]Ezért én veszedelmet hozok rád, és kisöpörlek téged. Kiirtom Izráelből Aháb férfiutódait, apraját-nagyját! [22]Olyanná teszem házadat, mint Jeroboámnak, Nebát fiának a házát, és mint Baasának, Ahijjá fiának a házát a bosszúságért, amelyet nekem okoztál, és vétekbe vitted Izráelt. [23]Jezábelről pedig így szól az Úr: A kutyák eszik meg Jezábelt Jezréel falánál! [24]Aki Aháb családjából a városban hal meg, azt a kutyák eszik meg, aki pedig a mezőn hal meg, azt az égi madarak eszik meg. [25]Nem volt senki, aki annyira elvetemült lett volna, mint Aháb, aki folyton csak azt tegye, amit rossznak lát az Úr, mert félrevezette a felesége, Jezábel. [26]Igen sok utálatosságot követett el azzal is, hogy a bálványokat követte, éppen úgy, ahogyan az emóriak tették, akiket kiűzött az Úr Izráel fiai elől.

A történet első olvasatra egy személyes drámát tár elénk. Az ingatlanügy szereplői egy fair üzletet felkínáló király, Aháb, illetve egy alig érthető elutasítással élő telektulajdonos, Nábót. Később becsatlakozik a cselszövő és

igazságtalan királyné, Jezabel, s a végén megjelenik Isten embere, az igazságot hirdető Illés. De a történet mégsem róluk szól, még csak nem is Nábótról, az igazságtalanság áldozatáról, hanem Isten népéről, pontosabban Isten népének hűségéről Jahvéhoz.

Az árulkodó kulcsmondat a 3. versben olvasható: „Az Úr őrizzen meg attól, hogy odaadjam neked atyai örökségemet!" Váratlan fordulat egy mai olvasó számára. Az ország királya jobb földet, vagy piaci viszonyokat meghaladó vételárat kínál, mire úgy tűnik, hogy Nábót érzelmi kötődés miatt nem kíván/tud megválni a saját szőlőskertjétől. De itt nem egy személyes érzelmi kérdésről van szó, hanem az Isten törvényének való engedelmeskedésről. Ez az igazi történet a történetben, a lényegi üzenet a narratívában.

A 3. és 4. versben kétszer is olvashatjuk a szót: „örökségemet". Ez egy fontos történelmi és teológiai adat, amit nem lehet megkerülni. A honfoglalás korában a törzseknek és családoknak átadott föld nem csak zsákmány, nem csak törzsi vagy családi tulajdon. Az ígéret földje Istené. A családok sáfárságra kapták azt, nem pedig magántulajdonba, amivel kényükre-kedvükre üzletelhetnek. Természetesen megtörténhet olyan, hogy valaki nem tudja művelni és át- vagy bérbe kell adja másnak, de Mózes törvényei erről is rendelkeztek, hogy az adott család mindig előjogot élvezett. 3 Móz 25,23-24 és 28 értelmében [23]*A földet senki se adja el véglegesen, mert enyém a föld, ti csak jövevények és zsellérek vagytok nálam.* [24]*Ezért a birtokotokban levő egész földön tegyétek visszaválthatóvá a földet.* [28]*De ha nincs annyija, amennyit meg kellene térítenie, akkor maradjon az eladott föld a megvásárlójánál az örömünnep évéig. Az örömünnepen azonban váljék szabaddá, és az eladó térjen vissza birtokára*.

Ez tulajdonképpen az ígéret „FÖLD"-jének teológiája. S hogy ez nem csak Aháb és Illés idejében volt így, arra a Jézus korabeli forrongások a legjobb példák. Rövid exkurzusként szerepeljen itt Galileai Júdás is, aki Kr. u. 6-ban egy széleskörű felkelést vezetett a rómaiak ellen (ApCsel 5,37), melynek a szellemi-teológiai alapja az volt, hogy Róma áttért a vagyonalapú adóztatásról a földalapú adóztatásra.[1] A korabeli zsidó gondolkodás pedig nem ismerte el sem Róma, sem a császár fennhatóságát az ígéret földje felett, mivel az a föld Istené, így senkinek sincs joga azt megadóztatni.

A Nábót szőlőjéről szóló történet szimbolikáját is meg kell említsük, mert az is üzenetet hordoz. Ézsaiás prófétát idézem most, akinek egyik próféciájának képi anyaga arról szól, hogy Isten szőlőt ültetett magának. Ez a szőlőskert maga Izrael, a választott nép. Így olvassuk a próféta írásában „*A Seregek UR*ának

1 Ferguson, Everett: *Backgrounds of Early Christianity.* Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, 2003, 95.

szőlője: Izráelnek háza, és gyönyörű ültetvénye: Júda férfiai." (Ézs 5,7, de lásd még Jer 2,21, Hós 10,1) A Szentírásban és az evangéliumokban Jézus tanításában többször is előfordul ez a szimbólum (Mt 20; Mk 12). A történetben viszont kiderül, hogy Aháb király nem szeretne szőlőt termeszteni benne többé, hanem veteményeskertté, azaz zöldséges kertté kívánja alakítani. Ez kulturálisan is problémás, hiszen Izráel életében a szőlő léte a biztonságot és a túlélést is biztosította egyszerre. A szőlő cukorforrás, továbbá szárítható, így tárolható magas tápértékű élelem. Fontosságáról olvashatunk az 5Móz 20,6-ban is, hogy még a katonai szolgálatot is át lehetett helyezni, csakhogy a szőlő megművelése el ne maradjon. Renfrew szerint a hettiták és az izraeliek újratelepítést követeltek, vagy ha az nem történt meg, akkor bírságot szabtak ki, ha valaki a szőlőskertjét felszámolta.[2] Többek között ezért is érthetetlen a király célja, arról nem is beszélve, hogy egy hároméves aszály után kiirtani a szárazságot viszonylag jól tűrő növényt, valamint helyébe sok csapadékot igénylő zöldséget ültetni, nem tűnik logikusnak sem. Izráel történetében a zöldség a jelentéktelen élelmiszerek közé tartozott. Ennek oka az volt, hogy nem tartották nagy tápértékűnek azokat (Lásd: Péld 15,17, Dán 1), ugyanakkor a kevés tápértéke aránytalanul nagymértékű öntözést igényelt, s az ígéret földjén a víznek volt jobb helye is ettől. Továbbá a Szentírás is felhívja a figyelmet arra, hogy ez a föld nem Egyiptom földje, annak magas színvonalú öntözőrendszerével, aminek köszönhetően, ha fáradságosan is, de sok zöldség volt termeszthető, hanem, olyan föld, ahol az égből hulló esőre lehet számítani. Azaz Kánaán földje nem igazán kedvez a zöldségtermesztésnek. Az ígéret egyébként is arról szól, hogy az ígéret földje „búzát és árpát, szőlőt, fügét és gránátalmát termő föld, olajfáknak és méznek" földje (5Móz 8,8), azaz nem a zöldségek földje.[3]

Ugyanakkor mindez nem céltalanul szerepel itt a történetben. Ugyanis ez a szimbólum éppen Aháb király egész valláspolitikáját mutatja be, mégpedig leplezetlenül, ugyanakkor szimbolikus formában. A zöldségtermesztés ugyanis a Baál kultusz szimbólumrendszeréből származott. A szöveg tehát arra utal, hogy Aháb szándéka szimbolikusan ki akarja irtani Izraelt a maga Jahve hitével együtt és helyébe valami igencsak jelentéktelent és haszontalant kíván telepíteni a Baál kultusszal.

Tehát mindezek egyértelműen arra mutatnak rá, hogy itt egy nem csupán egy ingatlan tulajdonjogi kérdésével van dolgunk, hanem egy ország tudatos

2 Reinfrew, J. R.: *The Environment.* In: Sasson, Jack (ed.): Civilization of the Ancient Near East. New York, Scribner, 1992, 192.

3 Appler, A. Deborah: From Queen to Cuisine, Food imagery in the Jezebel narrative. *Semeia*, 1999, 86 (55–71), 61.

politikai iránybaállításáról, mégpedig a környező népekhez való asszimiláció jegyében egy nemzetközi értelemben vett kulturálisan nyitott politikáról. Ma ezt így fogalmazhatnánk, hogy haladó, a többi néppel – itt a többi kánaáni néppel – tudatosan együtt haladó, progresszív politikát kíván Aháb király érvényesíteni, ha kell, akkor nemcsak a régi konzervatív vallási nézetek mellett párhuzamosan, hanem ha szükséges, akkor azokkal szemben is.

Nézzük meg röviden ennek a narratívának a kortörténeti adatait, amelyek végeredményben nem egy radikálisan erőszakos királyt mutatnak be számunkra, ahogy azt a Királyok könyve teszi, hanem sokkal inkább egy reálpolitikust ismerhetünk meg Aháb személyében, aki tény, hogy nem tölti be a felé irányuló prófétai elvárásokat, hiszen ezt olvassuk róla: „Nem volt senki, aki annyira elvetemült lett volna, mint Aháb, aki folyton csak azt tegye, amit rossznak lát az Úr…" (1Kir 21,25)

Nábót szőlőjének története két jogrend összeütközését mutatja be. Isten törvénye alapján Izrael jogrendjében az ígéret földjének tulajdonosa Isten, sáfárai pedig a családok. A lényeg, hogy a király nem rendelkezik ezekkel a földtulajdonokkal. Kánaán jogrendjében viszont igen, minden föld végsősoron a király tulajdona. Az isteni jogrendet a királyok fenyegették a legjobban, hiszen a vagyonfelhalmozás érdekében a földtulajdon nagy értékkel bírt, s így azonnal a konfliktust is eredményezett az érintettek között. Aháb király is ismeri a jogrendeket és hezitál a kettő között, sőt a történet végén bűnbánatot tart, viszont felesége, a föníciai Jezábel egyértelműen a kánaánit érvényesíti. A kritika végső soron Jezábelnek szól, hiszen a fent idézett 25. vers így fejeződik be: „mert félrevezette a felesége, Jezábel." De hogyan történhet az meg, hogy csak Illés prófétának szúr szemet ez a fajta „külföldi" jogrend érvényesítése, a politikai és vallási elit pedig csöndben marad. Leginkább úgy, hogy a két jogrend egyszerre volt jelen Izrael életében. Karasszon szerint az izraeli jogrend központja Samáriában volt, míg a kánaáni jogrend Jezréelben, lévén két királyi udvartartást is működtetett az Omri dinasztia[4], ami akkor sem volt magától értetődő.[5] Ebből is azonnal látszik, hogy nem véletlenül játszódik a történet Jezréelben, s az is egyértelmű, hogy Jéhu, a következő király, aki az Úr felkentjeként kiírtja az Omri dinasztiát, miért nem működteti tovább Jezréelt, hanem csak Samáriát királyi központként? Azért, mert ez a két jogrend, amely egyszerre vallási törvénykezést is magába foglalt, már a honfoglalás óta éles ellentétben álltak egymással. Ugyanakkor Omri és fia, Aháb abban

4 Aháb apja volt Omri, Izrael első királyi dinasztiájának alapítója.

5 Karasszon István: *Az Ószövetség fényei.* Budapest, Mundus Magyar Egyetem Kiadó, 2002, 166–169.

volt érdekelt, hogy országa területén évszázadok óta ott élő kánaáni népek is megkaphassák a saját jogrendjük érvényesülését. Ezért reálpolitikusként próbál mindkét vallási és jog berendezkedésnek szabad folyást biztosítani, hogy országa egységét megőrizze a közelgő Arám veszéllyel szemben.[6] A prófétai szó ezt a kiegyezésre törekvő gyakorlatot teszi a kritika tárgyává, mert ebben a vallási szinkretista törekvésben Jahve törvényeinek érvényesülését látja veszélyben hosszabb távon.

Érdemes még egy gondolatnyi időt fordítani az ún. Baal-kultusszal kapcsolatos prófétai kritikára. Amikor az izraeliták elérték az ígéret földjét, ott jól megművelt földdel találkoztak, ellentétben a pusztával. Azaz nem a pásztorok, hanem a földművesek fogadták őket. Ráadásul a föld termékeny volt, termékenyebb, mint amit a pusztában felnőtt generáció valaha is láthatott. Az ott élő kánaániak ezt a termékenységet istenüknek, Baálnak tulajdonították, és itt kezdődtek a letelepedett izraeliták vallási problémái. Vajon a szabadító Isten, aki kivezette őket Egyiptomból és a Vörös tenger után átvezette őket a pusztán is, tud egyszerre a termékenység Istene is lenni? Vagy be kell fogadni az imádandó istenek közé Baált is, biztos, ami biztos? Heves teológiai harc kezdődött itt Isten népének elméjéért és szívéért. A Bírák könyve rögzíti ezt a szűnni nem akaró küzdelmet: az izraeliták vonzódását a kánaáni istenekhez, Isten fegyelmező válaszát, a nép bűnbánatát, és Isten irgalmas megbocsátását, amíg az izraeliták legközelebb ismét Baálhoz nem fordulnak, paráznaként elhagyva Jahve-t.

A királyok alatt ez a lelki küzdelem folytatódott. Aháb és Jezábel idejére a termékenységi kultuszok Izrael uralkodóinak hivatalos jóváhagyását élvezték. Aháb, felesége bátorítására, templomot épített Baálnak Samáriában. Ez egy ősi ellentétre vezethető vissza, miszerint a honfoglaló izraeliek „Él" istent tisztelték, aki szintén tagja volt az ősi kánaáni panteonnak, ugyanakkor a kánaáni mitológia Baált hozta ki győztesként kettejük konfliktusából, azaz a termékenység istene volt a hatalmasabb és a győztes isten a kánaáni hitvilágban. Ez aztán polémiához vezetett a próféták részéről. Ennek a konfliktusnak újabb epizódja Illés és Aháb király összeütközésében látszik meg, ahol több szimbolikus cselekmény is hitvallási módon bizonyítja, hogy nem Baál ad esőt, hanem Jahve.

Végeredményben látnunk kell, hogy az izraeli „hitvallás" nem engedhette meg magának két „isten" elfogadását, ahogy az a politikai szinkretista eszköztárba bele is férhetett, hanem az ősi deuteronomikus törvények szerint exkluzívista

6 Uo. 173.

módon foglal állást Jahve egyedülisége mellett. Mindezek fényében érthető a Nábót szőlőjének narratívája is, miért ilyen éles és könyörtelen a benne olvasható dialaketika. Az irodalmi alkotás szempontjából nézve a Nábót ellen végigvitt koncepciós per helyett egy hamis okiratok segítségével végigvezetett egyszerű vagyonelkobzás is elegendő lett volna, ha csak a földtulajdon megszerzése lett volna a valós cél. De itt többről van szó, konkrétan a két vallásból „csak egy maradhat" elvéről. A narratíva szerint Aháb ezt képviseli az erő eszközeivel, míg Nábót hűségéből fakadóan ugyanúgy viszonyul az ősök hitbeli örökségéhez, de erőszakmentesen. Aháb a tízparancsolat legalább egyik fele ellen tudatosan vét, míg Nábót Isten parancsolataira hagyatkozik egyedül. Nábót végül elítélt bűnözőként hal meg, aki nem tudta bizonyítani ártatlanságát. Az ítélet így átkerül Isten kezébe, amit aztán Illés maga hirdet ki személyesen Aháb és Jezábel számára, s végezetül szó szerint be is következik, sőt az Omri dinasztia utolsó tagja, Jórám épp Nábót birtokán esik el Jéhu, Isten felkentjének fegyvere által. (2Kir 9,24) A narratíva tehát úgy áll ki az igazság mellett, hogy Isten nem feledkezik meg hűséges szolgáiról, s halálukban is igazságot szolgáltat nekik, ami a Nábót történetén keresztül abban kívánja erősíteni a Jahve hitben maradókat, hogy ne hódoljanak az idegen termékenységi bálvány előtt, hanem bízzanak őseik istenében, aki szabadító és megtartó Isten.

A narratíva abban hordozza minden időben aktuális üzenetét, hogy amíg a termékenység, vagy ahogy ma kevésbé félreérthető módon hangzik, a prosperitás csábító erői minden időben kizárólagos tiszteletet követelnek Isten mindenkori népétől, addig az egyetlen helyes és biztonságos út az Úrhoz való hűség, aki szabadításában és törvényeiben nemzedékről-nemzedékre megmutatja igazságát mindenki számára.

Az orosz állampolgárság mint kihívás Lettországban

Manzinger Krisztián
adjunktus (KRE ÁJK)

Bevezetés

Az Oroszországgal szomszédos államok évszázadok óta tapasztalják visszatérően a geopolitika nyomását: esetükben a keleti szláv birodalom terjeszkedését és visszaszorulását. A terjeszkedés hagyományosan konvencionális katonai erővel valósult meg, de az elmúlt évtizedekben a hibrid hadviselés is megjelent; az érintett államokban élő oroszok állítólagos elnyomása azonban gyakran merült fel mindkét módszer esetében hivatkozási alapként. A 2004 óta EU és NATO-tag Lettország magas, 20%-ot meghaladó lakossági arányú orosz népességgel rendelkezik, akiknek egy kisebb része orosz állampolgár. Habár a nemzetközi közösség rendkívül korlátozott mértékben fogadja el, és elsősorban kisegítő jelleggel tekint az anyaállamok beavatkozási jogára, illetve lehetőségeire, Oroszország Grúzia, illetve Ukrajna elleni katonai műveletei, illetve például a 2007-es észtországi Bronz-éjszaka[1] egyértelműen megmutatták, hogy Moszkva az orosz lakosságot eszközként kezeli az érintett országokkal szemben.[2] Ennek a ténynek az okán érdemes röviden áttekinteni Lettország helyzetét.

1. Orosz lakosság Lettországban – történelmi perspektíva

A középső balti állam a 18. században került orosz uralom alá, amely idővel erősödő orosz bevándorlást eredményezett. A század végére a mai Észtország és

1 2007. április 26-29. között Tallinnban zavargások törtek ki egy második világháborús szovjet emlékmű elköltöztetése miatt, amely az észt lakosság számára az ország feletti orosz dominanciára törekvés szimbóluma volt. Az eseményeket követően Észtországot a világ első kibertámadása érte, amelynek feltételezett elkövetője Oroszország volt.

2 Manzinger Krisztián: *20. és 21. századi európai példák a nemzetiségi kérdés és az állam vélt biztonsági megfontolásainak agressziós ürügyként való használatára*. In: Miklósné Zakar Andrea – Manzinger Krisztián (szerk.): Határ/ Helyzetek II. Kutatóműhelyi tanulmányok. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2024, 155–171.

Lettország – a délkeleti Latgallia nélküli – területét magában foglaló közigazgatási egységekben az orosz anyanyelvűek aránya 1%-ra volt tehető, ez 1858-ra 3,6%-ra, majd 1897-re 4,8%-ra emelkedett.[3] Latgalliában az első etnikai adatokat gyűjtő népszámlálást 1897-ben tartották, akkor a lakosság 15,5%-a volt orosz,[4] vagyis a 20. század elején Lettország mai területe lakosságának 7,9%-a volt orosz anyanyelvű.[5] Az orosz lakosság beáramlása a városokba – elsősorban a birodalom harmadik legfontosabb kikötőjének számító Rigába – ezután is folytatódott: a rigai oroszok száma 1897 és 1913 között 45.000-ről 99.600-ra nőtt,[6] a mai ország lakosságán belül pedig az orosz beköltözések okán a becslések szerint a lettek aránya 1914-re 60-62%-ra csökkent.[7]

A Baltikumot orosz részről a birodalom nyugati ablakának tekintették, ezért a nacionalizmus térnyerését eredményező 19. században egyre fontosabbnak érezték annak etnikai megerősítését. Az elméleti kiindulópontot Jurij Szamarin (1819-1876) pánszláv gondolkodó *Rigai levelek* című írása jelentette az 1840-es években. Szamarin úgy érvelt, hogy a 13. századi német behatolás szakította ki a térséget a Rusz vonzásából, ezért a németek minden hatásától meg kell szabadítani a Baltikumot annak érdekében, hogy az „visszaintegrálható" legyen a Rusz ortodox világába. Az általa szorgalmazott, a térséget az orosz világhoz visszavezető „mentális közelítés" idegen volt az akkori, a balti német arisztokráciára támaszkodó cári hatalomgyakorlástól, így a levelek szerzőjét rövid időre le is tartóztatták.[8]

3 Kolstoe, Paul: *Russians in the Former Soviet Republics*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1995, 15–17.

4 Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку и уездам 50 губерний Европейской России. https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=725 (2025. 10. 10.)

5 Ethnicities in region of Latvia. Statistics. http://www.roots-saknes.lv/Ethnicities/ethnicities_statistics.htm (2025. 10. 10.)

6 Hehn, Jürgen von: Das Vordringen des Russentums in die baltischen Länder. *Osteuropa*, 1981/4, 331.

7 Zvidriņš, Pēteris: Changes in the Ethnic Composition of Latvia. *Journal of Baltic Studies*, 1992/4, 359. Ez az arány alig volt magasabb, mint az 1910-es népszámláláson megszámlált magyar nemzetiségűek aránya a Horvátország nélkül vett Magyarország területén (54,5%).

8 Brüggeman, Karsten: *Defending the Empire in the Baltic Provinces: Russian Nationalist Visions in the Aftermath of the First Russian Revolution*. In: Staliūnas, Darius – Aoshima, Yoko (szerk.): The Tsar, the Empire and the Nation. Dilammas of Nationalization in Russia's Western Borderlands 1905-1915. Historical Studies in Eastern Europe and Eurasia, Volume V. Budapest-New York, Central European University Press, 2021, 334–336.

A krími háború (1853-1856) azonban az orosz vezetés számára egyértelművé tette, hogy a baltiak nem kívánnak az orosz nemzetépítés részesei lenni,[9] így III. Sándor cár (1881-1894) idejében megkezdődött az adminisztratív oroszosítás, majd az 1900-as évek elején új lendülettel merült fel a betelepítés is. A fehérorosz származású orosz pánszláv Anton Budilovics[10] (1846-1908), a tartui (ma Észtország) egyetem korábbi rektora, aki jelentős részben Szamarin elképzeléseiből inspirálódott, a korábbi orosz kormányzatokat tette felelőssé azért, mert csak *kormányozták* a Baltikumot, de elmulasztottak azzal etnikai és kulturális szempontból *foglalkozni*, ami a terület és a főváros – Szentpétervár – sérülékenységét eredményezte. A térség „megerősítése" érdekében orosz földművesek betelepítését sürgette.[11] A javaslat már a földműves orosz telepesek hatóságok által előmozdított telepítéséről szóló 1904-es szabályozás megalkotását követően hangzott el,[12] amelynek elsődleges területe végül nem a Baltikum, hanem Közép-Ázsia lett. Ötletként azonban még az is felmerült, hogy a betelepülő oroszok miatt a földekhez nem jutó észt és lett lakosságot Szibériában „kárpótolják" földdel.[13] A terv megvalósulását az 1905-ös forradalom akadályozta meg.

Az első lett függetlenség kivívásának időszakában (1918-1920) az orosz lakosság nem bizonyult az állam ellenségének, habár elsődleges céljuk nem a független Lettország volt.[14] 1920 után további jelentős orosz lakosság érkezett az állam területére – az orosz polgárháború elől menekülők – így az oroszok száma és aránya az 1920-as 91.477 főről és 7,8%-ról 1925-re 193.648 főre és 10,5%-ra emelkedett.[15] Az orosz lakosság jelentős részben a délkeleti Latgallia vidéki területein koncentrálódott, a városokban azon kívül sehol nem érte el arányuk a 20%-ot. 1925-ben már az oroszok 96%-a rendelkezett lett

9 Anderson, Edgar: The Crimean War in the Baltic Area. *Journal of Baltic Studies*, 1974/4, 351–352.

10 Felesége annak a magyarországi ruszin Dobránszky Adolfnak (1817-1901) volt a lánya, aki 1848-49-ben együttműködött az orosz inváziós csapatokkal. Fedinec Csilla: *Ruszin* önmeghatározási *kísérletek az 1860-as* években. In: Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc (szerk.): Társadalomtudományi tanulmányok. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021, 85.

11 Brüggeman i. m. 336–340.

12 Kolstoe i. m. 29. A fő kiáramlás a mai Kazahsztán és más közép-ázsiai volt szovjet tagköztársaságok irányába történt. Uo. 30.

13 Brüggeman i. m. 350.

14 Gusachenko, Andrejs – Kleinberga, Vineta: The Emergence and Restoration of the State: Latvia in 1918 and 1990. *TalTech Journal of European Studies*, 2021/1, 59.

15 M. E. és R. Gy.: Keleteurópai államok nemzetiségi statisztikája. *Kisebbségvédelem*, 1939/4-5, 17.

állampolgársággal,[16] a többiek Nansen-útlevéllel bírtak.[17] Az oroszok továbbra sem voltak ellenségesek Lettországgal, Moszkva az 1940. évi szovjet inváziókor sem az oroszok elnyomására hivatkozott – szemben Kelet-Lengyelország 1939. szeptemberi megszállásával, ahol az „elnyomott ukrán és belorusz testvérek" felszabadítása volt az egyik ürügy[18] –, hanem egyebek mellett a területek évszázadokon keresztüli „tisztán orosz" jellegére.[19]

A második világháború jelentősen megváltoztatta Lettország etnikai összetételét, amiben kiemelt szerepet játszott az 1944-45 során visszatérő, a hatalom társadalmi bázisának megerősítésére törekvő szovjet rezsim által azonnal megkezdett orosz beköltöztetés – párhuzamosan az őslakosok deportálásával. A szláv, döntően orosz beáramlás okai között megjelent a térség biztonsági szempontú megerősítése, de az is, hogy a hagyományosan alacsony lett természetes szaporodás nem biztosított elegendő kezet az iparfejlesztéseknek[20] – ez eredményezte a betelepített oroszok városokba koncentrálódását. Az 1950-es évek végéig az iparosítással párhuzamosan mintegy 400.000 orosz és 100.000 más szovjet – főleg ukrán és belorusz – települt a szűk kétmillió fős lakosságú Lettországba.[21]

Az 1989-es utolsó szovjet népszámlálásig a Lett SZSZK lakossága 20%-kal emelkedett 1959-hez képest, a lettek száma mindössze 90.000 fővel – 6,9%-kal – nőtt, míg az oroszoké 350.000 fővel – 62,8%-kal.[22] 1959-1989 között az ország 33 felső szintű közigazgatási egysége közül mindössze egyben, Rezeknében

16 Germane, Marina: *The history of the idea of Latvians as a civic nation, 1850-1940*. PhD thesis. University of Glasgow, 2013, 239., 262–264.

17 Fridtjof Nansen norvég diplomata. 1921-től a Nemzetek Szövetségének Menekültügyi Főbiztosa által megalkotott olyan személyazonosításra használt dokumentum, amelyet kezdetben az orosz polgárháború elől dokumentumok nélkül külföldre menekültek kaptak annak érdekében, hogy át tudjanak lépni államhatárokon. Később örmény, török, bolgár és közel-keleti menekültek is kaptak ilyen, ún. Nansen-útlevelet, amelyet mintegy ötven állam ismert el a két világháború közötti időszakban. A kérdés kapcsán ld. Holborn, Louise W.: The League of Nations and the Refugee Problem. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1939/1, 124–135.

18 Manzinger (2024) i. m. 149.

19 Saburova, Irina: The Soviet Occupation of the Baltic States. *The Russian Review*, 1955/1, 36.

20 Kolstoe i. m. 56–59.

21 Goldberg, Rubin B.: *Russian and Soviet Nationalities Policy in the Baltic States, 1855-1991*. UVM College of Arts and Sciences College Honors Theses. 10, 2015, 37.

22 Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по республикам СССР Латвийская ССР, https://web.archive.org/web/20070927003144/http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=10 (2025. 10. 10.)

emelkedett a lettek aránya – 30,7%-ról 37,5%-ra, az oroszok aránya ugyanott 58%-ról 55%-re csökkent –, míg az oroszoké négy kivételével mindben nőtt.[23] A lakhatásban előnyt élveztek a beköltözöttek: a lettek gyakran 15-20 évet vártak egy lakásra, a háború után épült lakások 42-43%-a jutott lett tulajdonba, Rigában pedig mindössze 25-27%-a.[24] Ennek is köszönhető, hogy 1989-ben Riga lakosságának relatív többsége – 47,3%-a – orosz volt, a lettek mindössze 36,5%-ot tettek ki.[25] A népességszámban a főváros után következő hat városból háromban: Daugavpils, Liepaja és Rezekne az oroszok, háromban pedig a lettek voltak többségben: Jelgava, Jurmala, Ventspils, de itt is mindenhol 50% alatt volt az arányuk.[26] A megszállás évtizedeiben a korábban zömmel lett lakosságú nyugati és középső országrészek is többnemzetiségűvé váltak a betelepülések miatt.[27]

A – még a szovjet rendszerben, de már demokratikusan megválasztott – többpárti lett parlament 1991. október 15-i nyilatkozatában[28] tett hitet amellett, hogy „Lettország állampolgári közössége (…) továbbra is létezik" és eltér „attól a jelentős számú szovjet állampolgártól, akik a hosszúra nyúlt megszállás idején költöztek Lettországba", a jogalkotó célja pedig ennek következtében nem lehet más, mint „felszámolni Lettország szovjet okkupációja és annexiója következményeit".[29] Jelentős részben erre vezethető vissza az, hogy Lettország a *függetlenség visszaállítása*[30] mellett az 1919. évi állampolgársági törvény ha-

23 Zvidriņš i. m. 366.

24 Mežs, Ilmārs – Bunkse, Edmunds – Rasa, Kaspars: The Ethno-Demographic Status of the Baltic States. *GeoJournal*, 1994/1, 22.

25 A szovjet megszállás időszakában Észtország fővárosában, Tallinnban is folyamatosan emelkedett az oroszok száma és aránya, de 1989-ben is még az észtek alkották a város lakosságának relatív többségét, míg Vilniusban a litván nemzetiségűek száma folyamatosan nőtt, az orosz nemzetiségűek száma pedig folyamatosan csökkent, bár még 1989-ben is 20% fölötti volt.

26 Zvidriņš i. m. 365.

27 Mežs, Ilmārs – Nēmets, Ādams (Ádám Németh): 1935. Gada tautskaites datu pielāgojums rajonu un mūsdienu pagastu idealijumam. *Latvijas Zinatnu Akadēmijas Vestis / Proceedings of the Latvian Academy of Science*, 2014/3-4, 65.

28 A szöveg angol fordítása elérhető: Republic of Latvia Supreme Council Resolution On the renewal of Republic of Latvia citizens' rights and fundamental principles of naturalisation. *https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1991)034-e*. (2025. 10. 10.)

29 Brubaker, W. Rogers: Citizenship Struggles in Soviet Successor States. *The International Migration Review*, 1992/2, 281–282.

30 Lett alkotmányjogi megközelítésben az ország függetlenségének 1940-es szovjet megszállás következtében történt elvesztése jogellenes volt, ezért a Szovjetunió széthullásának folyamatában az állam ezt a jogellenes állapotot szüntette meg, amikor jogfolytonosan visszaállította a függetlenségét.

tályát is visszaállította, ezzel kizárva az idegen testet képező[31] beköltözöttek – korabeli szóhasználattal migránsok – tömegeit a „visszaállított" állampolgári közösségből. A visszaállított szabályozás révén azok, illetve leszármazóik kaptak automatikusan lett állampolgárságot, akik 1940-ben is rendelkeztek azzal. Ezen az 1994. évi új állampolgársági törvény sem változtatott.[32] A lett állampolgárság nélkül maradottak így négy megoldás közül választhattak:

- honosítás, amelynek feltétele egyebek mellett a lett nyelv elsajátítása és az állampolgári eskü,
- az országból való távozás; ezzel az 1989-es 900.000 fős orosz lakosságnak mintegy 20%-a élt, habár például a fővárosból az orosz nyelvű lakosságának közel harmada távozott,[33]
- hontalan státusz, amely minimális emberi jogokat biztosít Lettország területén, de rengeteg politikai és gazdasági jogosítványból kirekesztést jelent,[34]
- helyben maradás egy külföldi állam állampolgárságának felvételével, ami a legtöbb esetben az orosz állampolgárságot jelentette.

2. A lettországi orosz állampolgárok

A Szovjetunió összeomlását követően huszonöt millió oroszajkú került a határokon kívülre, akik vonatkozásában gyorsan kialakult a konszenzus az orosz politikai elitben, miszerint nem csak kötődésük van Oroszországhoz, de a diaszpóra léte az ország számára anyaállami feladatai okán központi fontosságú identitáselem.[35] Kezdetben, 1990 áprilisában Moszkva törvényben kívánta az

31 Kőszegi Margit – Berki Márton – Barta Géza: A liminalitás terei és idői az európai posztszovjet térben az orosz és szovjet expanziós törekvések tükrében. *Tér és Társadalom*, 2018/4, 43.

32 A további részleteket ld. Manzinger Krisztián: Az *állampolgárság* mint nemzetépítési eszköz – Lettország a jog, a politika és történelem háromszögében. *Állam- és Jogtudomány*, 2024/3, 43–46. https://doi.org/10.51783/ajt.2024.3.03 (2025. 10. 10.)

33 Commercio, Michele E.: Exit in the Near Abroad – The Russian Minorities in Latvia and Kyrgyzstan. *Problems of Post-Communism*, 2004/6, 26.

34 Az állampolgárságból kirekesztettek számára hozta létre – jelentős részben európai nyomásra – 1995-ben a nem-állampolgár státuszt, amely egy *sui generis* jogállás: a nem-állampolgárok nem hontalanok és nem is idegenek. Annak ellenére, hogy nem minősülnek állampolgárnak sem, az érintett nem-állampolgárok és Lettország viszonya különleges jogi védettséget élvez: a létrehozott státuszt élvező nagyon ritka kivétellel nem utasítható ki Lettországból, külföldön joga van a lett konzuli védelem igénybevételére és joga van Lettországba visszatérni. A státusszal azonban nem jár sem aktív, sem passzív választójog, viszont megilletik őket a lett alkotmányban biztosított emberi jogok.

35 Tolz, Vera: Conflicting „Homeland Myths" and Nation-State Building in Postcom-

orosz állampolgársághoz való hozzáférést megteremteni az elszakadni szándékozó szovjet tagköztársaságok lakossága számára, azok azonban – annak biztonsági kockázatai miatt – elutasították a jogszabály hatályosulását.[36]

Az ezt követően, de még az 1990-es évek elején kimunkált ún. „Jelcin-doktrína" szerint Oroszországnak kiemelt érdekei és különleges szerepei vannak a volt szovjet tagköztársaságokban, aminek fontos eleme az orosz kisebbségek védelme.[37] Az oroszajkúak sorsa egyre több esetben kapcsolódott össze más külpolitikai kérdésekkel, így az orosz kormány például a lettországi ablakrendszer[38] törvénybe iktatásakor azzal fenyegetőzött, hogy nem vonja ki a csapatait az országból,[39] míg 1995-ben Andrej Kozirev orosz külügyminiszter lehetségesnek nevezte direkt katonai műveletek végrehajtását külföldön a *nemzettársak* védelme érdekében.[40] Nem véletlen tehát, hogy Lettországhoz hasonlóan a szovjet utódállamok jelentős része – a minimális orosz lakossággal rendelkező Tádzsikisztán és Türkmenisztán kivételével – olyan állampolgársági szabályozást alkotott, amely kizárta a kettős állampolgárságot. Oroszország rendkívül rossz néven vette, hogy más volt tagköztársaságokhoz hasonlóan Lettország sem tartotta be az állampolgárság kapcsán 1991 januárjában aláírt megállapodást és kizárta a politikai közösségből az oroszok nagy részét.[41]

A lett állampolgárság nélkül maradtak egy részének az orosz állampolgárság volt a kiút 1991 után a hontalanság alól, illetve lehetőség a korai (orosz) nyugdíj megszerzésére. Az 1992-es orosz állampolgársági törvény (No. 1948-1) könnyű hozzáférést biztosított a volt szovjet állampolgároknak az orosz állampolgársághoz,[42] annak területen kívüli jellege pedig biztonságérzetet adott a határon

munist Russia. *Slavic Review*, 1998/2, 288.

36 Ganczer Mónika: Magyar területváltozások és állampolgársági kérdések az első világháborút követően. *Jogtudományi Közlöny*, 2021/3, 258–259.

37 Sencelman, Öncel: Russian Diaspora as a Means of Russian Foreign Policy. *Revista de Ştiinţe Politice. Revue des Sciences Politiques*, 2016/1, 101–102.

38 Az 1994-ben elfogadott állampolgársági törvény még azzal számolt, hogy évente maximálisan az állampolgári közösség 1%-ának megfelelő számú személy honosítására kerülhet sor.

39 Batta, Anna: *The Russian Minorities in the Former Soviet Republics – Secession, Integration, and Homeland*. London-New York, Routledge, 2022, 1.

40 Csergő, Zsuzsa – Goldgeier, James M.: *Kin-State Activism in Hungary, Romania and Russia: The Politics of Ethnic Demography*. In: Mabry, Tristan James – McGarry, John – Moore, Margaret – O'Leary Brendan (szerk.): Divided Nations and European Integration. University of Pennsylvania Press, 2013, 96.

41 Kolstoe i. m. 125.

42 Regisztráció révén, a kérelmezőnek annyit kellett bizonyítania, hogy ő vagy felmenője „orosz" – ideértve a szovjetet is – állampolgár volt. Ganczer i. m. 260.

túlra került oroszoknak abban, hogy Oroszország mögöttük áll, különösen a szintén 1992-es, külföldön lévő orosz állampolgárok jogainak és érdekeinek védelméről szóló elnöki rendelet fényében. Ezt különböző módokon segítette elő Moszkva, így például 1992-ben létrejött az Orosz Közösségek Kongresszusa politikai mozgalom a volt szovjet tagköztársaságokban élő oroszok jogainak előmozdítására – amely 2006-ban fuzionált Dimitrij Rogozin nacionalista Rogyina pártjával –, illetve 1996-ban elnöki rendelettel létrehozták az Orosz Állampolgárok Alapját (Russian Citizens Fund), ami támogatásokat nyújtott a határon túl élő orosz állampolgároknak.[43] Az elmúlt években azonban Oroszország egyre nyíltabban kezdte saját geopolitikai célkitűzései megvalósítása érdekében felhasználni nemcsak a „nemzettársakat", hanem kifejezetten a külföldön élő orosz állampolgárokat, ami kiemelt biztonsági kockázatként jelentkezett az ilyen közösségekkel rendelkező országokban,[44] így a középső balti államban is.

A Lettországban élő orosz állampolgárok száma hullámzó dinamikát mutat: az 1990-es évek elején mintegy 65.000 lettországi lakos szerzett orosz állampolgárságot, arányaiban kevesebben, mint az észtországi orosznyelvűek között,[45] az átköltözések és elhalálozások miatt azonban számuk 2000-re 19.236 főre csökkent, majd emelkedni kezdett 2016-ig, amikor elérte a 42.299 főt és ismét csökkenésnek indult. A csökkenésben szerepet játszott, hogy amíg a 2000-es évek közepét megelőzően alacsonyabb vízumdíjjal és többszöri belépés lehetőségével „jutalmazta" Moszkva azokat, akik posztszovjet státuszban maradtak, és nem folyamodtak lett állampolgárságért, addig az EU-csatlakozás után az ilyen különbségek és előjogok eltörlése a politikai jogokat is biztosító lett állampolgárság felvétele felé tolta az orosznyelvűeket.[46]

2023-ban 37.906 fő volt a Lettországban élő orosz állampolgárok száma[47] – ebben már szerepeltek az Oroszországból a háború elől menekülők

43 Smith, Graham – Law, Vivien – Wilson, Andrew – Bohr, Annette – Allworth, Edward: *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands – The Politics of National Identities*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 116–117.

44 Ezzel kapcsolatosan ld. Manzinger Krisztián: *Orosz bábállamépítés mint geopolitikai eszköz*. In: Wagner Péter – Miklósné Zakar Andrea (szerk.): Válság és változás Kelet-Közép-Európában. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2024, 29–35.

45 Smith et al. i. m. 110.

46 Saunders, Robert A.: Between Assimilation, Irredenta, and Globalization. *Russia in Global Affairs*, 2005/4, https://eng.globalaffairs.ru/articles/between-assimilation-irredenta-and-globalization/ (2025. 10. 10.)

47 Usually resident population by citizenship at the beginning of year – Citizens of the

is.[48] 2022-ben, az utolsó népszámlálás alkalmával, a legtöbb, 19.329 orosz állampolgár Rigában élt, ahol a lakosság 3%-át tették ki, míg a legmagasabb arányt a 4.126 Daugavpilsben élő orosz állampolgár tette ki, 5%-kal. Az orosz állampolgárság generációs jelenség is: amíg az 5–9 éves korosztályban mindössze hét fő volt az orosz állampolgárok száma Lettországban, addig a 60–64 évesek között 5.346 fő, a 65–69 évesek között pedig 7.329 személy.[49]

3. Aktuális fejlemények

Az orosz állampolgárok tömeges jelenléte – nem függetlenül az Ukrajna ellen 2014 óta, de különösen a 2022-ben nyílt módon elkövetett orosz agressziótól – nemzetbiztonsági kockázat Lettország számára. Ennek megfelelően nemcsak továbbra is tilalmazott a lett és az orosz állampolgárság együttes birtoklása, hanem a lett jogalkotó a bevándorlási törvény 2022. szeptember 22-i módosításával törvényi kényszert is helyezett az országban állandó letelepedési engedéllyel rendelkező orosz állampolgárokra a nyelvtanulás, az állam iránti lojalitás kifejezése érdekében. A szabályozás A2 szintű lett nyelvvizsgára kötelezte az állandó letelepedési engedéllyel rendelkező orosz állampolgárokat és úgy rendelkezett, hogy akik a meghatározott időpontig nem teszik le a nyelvvizsgát, azok elveszítik a lettországi tartózkodási engedélyüket és távozniuk kell az országból. A nyelvvizsga letételére a határidő kétszeri meghosszabbítását követően 2025. június 30-ig volt lehetőség.

Az orosz állampolgárságú érintettek az Alkotmánybíróságon támadták meg a bevándorlási törvény vonatkozó 58. cikkét, a taláros testület azonban 2024. február 15-i ítéletében a rendelkezést alkotmányosnak találta.[50] A bíróság arra hivatkozott, hogy a nemzetbiztonság megteremtése az állam alapvető kötelezettsége, ami különösen érvényes az Ukrajna ellen indított orosz támadás kontextusában, illetve a Lettország elleni szisztematikus orosz dezinformációs és propaganda tevékenységek fényében. A taláros testület értékelésében a jogszabálymódosítás célja annak biztosítása volt, hogy a Lettországgal ellenséges Oroszország lett területen élő állampolgárai ne jelentsenek nemzetbiztonsági

Russian Federation between 2000 and 2023, data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START__POP__IR__IRV/IRV010/table/tableViewLayout1/ (2025. 10. 10.)

48 Latvijas valstspiederīgo personu skaits ārvalstīs 3. www.pmlp.gov.lv/lv/media/8193/download. (2025. 10. 10.)

49 Which parts of Latvia have most Russian citizens? www.eng.lsm.lv/article/society/society/which-parts-of-latvia-have-most-russian-citizens.a497264/ (2025. 10. 10.)

50 Alkotmánybírósági döntés Nr. 2023-04-0106 https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf (2025. 10. 10.)

veszélyt, illetve, hogy a lett nyelvtudás előmozdítása révén az állam demokratikus működésének javítását segítsék. Az AB a szabályoknak meg nem felelő személyek kiutasítását, illetve kitoloncolását olyan következménynek nevezte, amelyet az érintettek könnyen el tudnak kerülni azzal, ha a törvényben rögzített feltételeket teljesítik.

2023 tavaszán mintegy 25.000 érintettet szólítottak fel a lett hatóságok,[51] közülük azonban 5.000 fő 75 év felettit, meghatározott egészségügyi problémákkal küzdőket, illetve a lett tannyelvű iskolát végzetteket mentesítették. Később a lett parlament azoknak, akik kétszer megbuktak a lett nyelvvizsgán – vagyis együttműködési készséget mutattak, – lehetővé tette azt, hogy további két évig az országban maradjanak és újból megpróbálják a vizsga letételét.

2025 szeptember elejéig a 25.000 érintettből közel 15.000 kapta meg a megújított állandó tartózkodási engedélyt, közel 2.000-en elhunytak, míg 155 fő lett állampolgárságot szerzett.[52] A megkeresettek közül 841 fő nem reagált a hatóságok felhívására – az ő hollétükről nincs információja a hatóságoknak –, míg összesen 85 fő – a 25.000 fős létszám 0,3%-a – kitoloncolását rendelték el, akik közül 32 fő önként távozott, 10 főt a hatóságok távolítottak az ország területéről, míg heten ismeretlen helyen tartózkodnak.[53]

4. Összegzés

A szűk kétmilliós Lettország évszázadok óta a száznegyven milliót meghaladó keleti szomszéd fenyegetésében vagy uralma alatt él. Habár a balti állam 2004 óta a NATO és az EU tagja, az orosz hibrid hadviselésnek így is erősen kitett, amiben jelentős szerepet játszik az erőviszonyok egyoldalúsága mellett a korábbi orosz/szovjet megszállások idején betelepített orosz nyelvűek jelentős száma

51 Latvia: Changes to residence requirements for Russian citizens. www.ec.europa.eu/migrant-integration/news/latvia-changes-residence-requirements-russian-citizens_en. (2025. 10. 10.)

52 Large-scale deportations of Russians and courtroom chaos? It hasn't panned out like that in Latvia (2025. szeptember 2.) https://eng.lsm.lv/article/society/society/02.09.2025-large-scale-deportations-of-russians-and-courtroom-chaos-it-hasnt-panned-out-like-that-in-latvia.a612712/ (2025. 10. 10.)

53 Többek kitoloncolási határozatát visszavonták, másokét nem hajtották végre az előírt 90 napon belül, de voltak olyanok is, akik megtámadták a döntést, mások meghaltak, egy fő pedig börtönben van. Large-scale deportations of Russians and courtroom chaos? It hasn't panned out like that in Latvia. https://eng.lsm.lv/article/society/society/02.09.2025-large-scale-deportations-of-russians-and-courtroom-chaos-it-hasnt-panned-out-like-that-in-latvia.a612712/ (2025. 10. 10.)

és társadalmi aránya is. A geopolitikai kihívások szorításában Lettország a függetlensége 1991. évi visszaállítása során úgy döntött, hogy a lakosságának egy részét, a szovjet időszakban beköltözötteket és leszármazottaikat, kizárja az automatikus állampolgársági transzfer révén visszaállított állampolgári közösségből és számukra a honosítás révén teremti meg az ahhoz való csatlakozás lehetőségét. Az ezzel élni nem kívánók egy része számára a Lettországban maradással párhuzamosan az orosz állampolgárság felvétele lett az egyik kiút a hontalanság alól. Az orosz állampolgárok tömeges, szinte egészében városokra koncentrált jelenléte azonban nemzetbiztonsági kihívást keletkeztetett Lettország számára, amelyet egyebek mellett a honosításra ösztönzéssel igyekezett a jogalkotó felszámolni. Különös jelentőséget kapott az orosz állampolgárok életvitelszerű Lettországban tartózkodása az Ukrajnával szembeni agresszió fényében: az elmúlt években a lett jogalkotó és jogalkalmazó arra törekedett, hogy az érintett orosz állampolgárok vagy távozzanak az országból vagy lett nyelvtudás bizonyításával megmutassák a balti állammal való kapcsolatuk szorosságát. A törekvéseket jelentős részben siker kísérte, az érintettek többsége le tudta tenni az A2-es szintű nyelvvizsgát vagy legalábbis készséget mutatott a vizsgán való részvételre, ami belátható időn belül a szovjet megszállás időszakából örökölt egyik állampolgársági kihívás leküzdését eredményezheti.

Adalékok a szerződések köréből a közjog és a magánjog elhatárolásának problematikájához

Közjogi szabályok bírói figyelembevétele magánjogi jogvitákban

Miskolci Bodnár Péter
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Trócsányi Lászlót konferenciák előadójaként ismertem meg. Színes egyénisége ebben a szerepkörben is megnyilvánult. Élvezetes előadásokat tartott, logikus vonalvezetésű, jó példákat alkalmazó szereplése mindig lekötötte hallgatóságának figyelmét. Miniszterként is egyetemi oktató maradt, nem csak azért, mert tudatosan fenntartotta a jogászképzéshez és a jogi kutatáshoz való szoros kapcsolatát, de azt is számontartották róla, hogy az Igazságügyi Minisztérium liftjében is előre köszön a kollégáknak.

Születésnapja alkalmából Szegeden tartott rendezvényen lenyűgöző volt látni azt, hogy a világ távoli pontjairól őt online köszöntő jogtudósokkal milyen közvetlen beszélgetést folytat. Örömmel és elégedettséggel töltött el, amikor elvállalta Egyetemünk rektori tisztségét és rögtön belefogott látványos, a KRE láthatóságát gyorsan növelő programjának gyors végrehajtásába. Születésnapja alkalmából most is jó egészséget kívánok neki, ahogy a COVID idején dékáni e-mailjeimet mindig is zártam. Isten éltessen László.

1. Bevezetés

A közjog és a magánjog a jogrendszer két meghatározó területe.[1] A jogrendszer működőképes akkor is, ha nem használják a közjog-magánjog megkülönböztetést, de sok szempontból célszerű, ha a jogpolitika előre látja, hogy a jogalkotás révén megoldandó problémát a közjog vagy a magánjog területéhez sorolható jogi eszköz útján lehet megoldani. Ennek előfeltétele, hogy érzékeljék a határvonalat a közjog és a magánjog között. Trócsányi László egy friss tanulmányában[2] áttekinti a közjogot a magánjogtól elhatároló jellemzőket,

1 Ulpianus a római jog szabályait két nagy csoportra osztotta: a közjogi szabályok azok, amelyek az államot érdeklik, magánjogiak azok, amelyek a magánszemélyeket célozzák.

2 Trócsányi László: *Közjog és magánjog*. In: Bodzási Balázs (szerk.): Jogászegyleti Értekezések 2025. Közjog és magánjog. Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2025, 7–13.

hangsúlyozva azt, hogy a közjog–magánjog elhatárolás relatív jellegű. „Annak ellenére, hogy a közjog–magánjog elhatárolás ma is a jogrendszer egyik meghatározó sajátossága, mégsem mondhatjuk, hogy minden jogviszony egyértelműen beazonosítható lenne az egyik vagy másik ágazatba. Vannak olyan komplex jellegű jogviszonyok, amelyekben a közjogi és a magánjogi elemek egyaránt jelen vannak, így a jogviszony vegyes jellege mutatható ki. Ilyen területek például a közszolgáltatások (szemétszállítás, víz- és csatornaszolgáltatás, energiaszolgáltatás, temetkezés stb.), amelyeknél a közjogi szabályok a dominánsak (ellátási felelősség, szigorú ágazati szabályozás), mindazonáltal a magánszektor szereplői szerződés révén (magánjogi elem) közreműködnek a közfeladat ellátásában. Napjainkban a privatizáció és az outsourcing (kiszervezés), a PPP (public-private partnership) elérte a közszektort is, közfeladatokat szerződés révén magánjogi alanyok látnak el (biztonsági- és portaszolgálat közintézményeknél, magánbörtönök, magántőke megjelenése az egészségügyi ellátásban, az oktatásban stb.). Az ilyen jellegű jogviszonyok inkább tekinthetők komplex jellegűeknek, ezért ezeknél a hagyományos közjog–magánjog elhatárolás nehezen alkalmazható."[3]

Tekintettel arra a tendenciára, hogy a közjog magánjogiasodik és a magánjog közjogiasodik, minden elhatárolási szempont kapcsán léteznek kivételek. Trócsányi László maga is említ egyrészt olyan helyzeteket, amikor a közjog keretén belül magánjogi szabállyal találkozhatunk és a fordítottjára is hoz példákat. Tanulmányunk első része (2-5. pontok) olyan helyzetekre világít rá, ahol a magánjogi viszonyokon belül közjogi normával, vagy legalábbis a közjog több sajátosságát magán viselő szabállyal találkozhatunk. Ezeket az elhatárolást nehezítő eseteket nem részleteiben kívánjuk bemutatni, inkább nagy számukra hivatkozással a közjog és a magánjog között meghúzott határok relatív voltára szeretnénk rámutatni. A bemutatott eseteket aszerint csoportosítjuk, ahogy tanulmányában Trócsányi László listázta az elhatárolási szempontokat.

2. A közjog és a magánjog elhatárolásának ismérvei

Trócsányi László a közjog és a magánjog elhatárolásának több ismérvét sorolja föl, sok esetben utalva kivételes helyzetekre, melyek sorát saját gyűjtésünkkel bővítjük.

3 Trócsányi i. m. 13.

2.1. *Funkcionális elhatárolás*

„A közjog a közhatalom kiépítésére, az államszervezet felépítésére és működtetésére vonatkozó szabályokat, valamint az állam és az egyén kapcsolatrendszerét meghatározó előírásokat tartalmazza. Ezzel szemben a magánjog a személyek »jogilag elismert érdekeinek előmozdítását« szolgálja (funkcionális elhatárolás)."[4]

2.1.1. Eltérő alanyok közötti kapcsolat

Amennyiben az elhatárolási szempontot arra szűkítjük le, hogy a szerződéses viszony egyik szereplője maga a közjó letéteményesének tekintett állam, vagy az államot képviselő szervezet, akkor azt láthatjuk, hogy az állam mint gazdasági szereplő sok esetben magánjogi kapcsolatokban is megjelenik szerződő félként. Az állam, pl. koncessziós szerződést köthet. Tehát önmagában az állam megjelenése egy jogviszonyban nem garantálja a jogviszony közjogi jellegét.

2.1.2. Eltérő érdekek megjelenése

A közérdek, illetőleg az állami érdek magánjogi kapcsolatokban is megjelenhet.

a) Közjogi jellegű követelmények kapcsolódnak a szakmák gyakorlása során kialakult, így tisztán magánjogi jellegű etikai kódexekhez:
   - Jogalkotói elvárás, hogy bizonyos szakmák hozzanak létre etikai kódexet, amelyet többnyire a szakma érdekeit képviselő kamaráknak kell megalkotni. Ez a követelmény sokszor összekapcsolódik azzal az elvárással, hogy az adott tevékenységet csak kamarai tagok végezhetik, akik az etikai kódex megsértése miatt kizárhatók a kamarából, így nem gyakorolhatják kenyérkereső foglalkozásukat.
   - Etikai kódex nem ösztönözhet a Fogyasztókkal szemben tisztességtelen magatartások tilalmáról szóló törvényben[5] (a továbbiakban Fttv.) tiltott magatartásra.
   - A jogszabály szerint a tilalom megszegéséért a felelősség az etikai kódex kidolgozóját, felülvizsgálatát elmulasztó személyt terheli.

b) A közjogi szabályok átmeneti behatolása figyelhető meg a magánjogba a különleges jogrend idején. Háború, COVID járvány idején a jogalkotás a szerződések világát is érintő megszorításokat vezet be. Az export tevékenységet korlátozza az olyan intézkedés, amely bizonyos egészségvédő

4 TRÓCSÁNYI i. m. 11.

5 2008. évi XLVII. törvény.

gyógyszerek, hatóanyagok, orvosi berendezések exportját tiltja.[6] Az üzemanyagellátás biztonsága érdekében hatósági árakat vezetnek be.

c) Számos olyan további – eddig magánjoginak tartott – szabály létezik, amely szerződő felek kapcsolatára vonatkozik, anélkül, hogy a személyek 'jogilag elismert érdekeinek előmozdítását' szolgálná.[7]

2.2. *Hierarchikus elhatárolás*

„A közjogi viszonyokban az alá- és fölérendeltség (vertikális pozíció) a meghatározó, amelyben fölérendeltségi helyzetben a közhatalom gyakorlója áll, ezzel szemben a magánjogi viszonyokra a felek egyenjogúsága, a horizontális viszony a jellemző (hierarchikus elhatárolás). A közjogban az adóhatóság és az adózó alá- és fölérendeltségi helyzetben állnak, ezzel szemben a magánjogban a szerződő felek egyenjogúak."[8]

Kivételesen a magánjog világába tartozó szerződés tekintetében is előfordulhat, hogy a szerződés nem a felek egyenjogúságán és mellérendeltségén alapuló, hanem uralmi viszonyt tükröz. Ilyenek pl. a vállalatcsoporton belüli uralmi szerződések, amelyek elismert, vagy tényleges vállalatcsoport esetén kapnak szerepet.[9]

2.3. *Egyenlőségi elhatárolás*

„A közjogi viszonyban a közhatalom gyakorlója többletjogokkal rendelkezik az alárendeltségi pozícióban lévő személlyel szemben, parancsolhat, előírások betartását igényelheti, annak be nem tartása esetén szankciókat helyezhet kilátásba. Így például a közigazgatás alkalmazhatja a közigazgatási bírság intézményt, a büntetőjogban pedig a bíróság ítélete akár a személyi szabadságától is megfoszthatja a bűncselekmény elkövetőjét. A magánjogi viszonyokban viszont a felek egyenlőségének elve érvényesül (egyenlőségi elhatárolás)."[10]

6 Lásd Miskolczi Bodnár Péter: Pandémia idején fellépő hiányhelyzetek miatt kiéleződő erkölcsi problémák. *Glossa Iuridica,* 2021, 8 (Különszám), 53–73, 21.

7 A magánjogban elhelyezett közjogi jellegű szabályok megalkotására vezető – a szerződő felek érdekein túlmutató – célokat a 6. pontban mutatjuk be.

8 Trócsányi i. m. 11–12.

9 Ptk. 350. §; Lásd Miskolczi Bodnár Péter: *Az elismert vállalatcsoport az új Polgári Törvénykönyvben*. In: Grad-Gyenge Anikó – Miskolczi Bodnár Péter (szerk.): „Megújulás a jogi személyek szabályozásában": tanulmányok az új Ptk. köréből. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2014, 146–164.

10 Trócsányi i. m. 12.

A magánjogi jogviszonyokon belül a szereplők között ugyan nincs hierarchikus kapcsolat, de a szerződések előkészítése, teljesítése kapcsán szerepet kaphatnak hatóságok, amelyek a közigazgatási jogban látott, vagy ahhoz hasonló jogkörrel rendelkeznek.

2.3.1. Bejelentési kötelezettség

A jogszabály sok esetben kötelezi az egyik szerződő felet tájékoztatás adására. A tájékoztatás jellemzően a másik szerződő felet informálja, de – bizonyos kapcsolatokban – a lehetséges későbbi ügyfelek informálását is szolgálja. Ilyen esetben a jogszabály megkövetelheti azt, hogy a tájékoztatást először az illetékes hatóságnak nyújtsák be. Ilyen kötelezettséget támaszt a Tőkepiaci törvény az az értékpapírok nyilvános forgalomba hozatala során, és a kibocsátott értékpapír értékét vagy hozamát érintő körülmények későbbi bekövetkezése kapcsán is. A Befektetési szolgáltatásokról szóló törvény részben előzetes, részben a teljesítést követő tájékoztatást ír elő. A befektetési alapkezelőt is tájékoztatási kötelezettség terheli a befektetési jegyekről és jelentést kell készítenie az általa kezelt befektetési alapról.

2.3.2. Hatósági ellenőrzés

A hatóság a közzététel előtt ellenőrzi azt, hogy a tájékoztatás megfelel-e a jogszabályi követelményeknek. „A jogalkotó az értékpapírok nyilvános forgalomba hozatalának feltételeként írja elő a kibocsátó kötelezettségeként a Felügyelet által engedélyezett kibocsátási tájékoztató (prospektus) összeállítását és annak hirdetményben történő közzétételét."[11] A befektetési alapkezelő is köteles a tájékoztatást megküldeni a Felügyeletnek.

2.3.3. A hatósági ellenőrzés lehetséges jogkövetkezménye

A felügyeleti engedély hiánya komoly jogkövetkezményre vezet. „A tájékoztató, a felügyeleti engedély, illetve közzététel hiányában megvalósított nyilvános értékpapírkibocsátáshoz a jogalkotó a semmisség jogkövetkezményét fűzi."[12]

11 HARSÁNYI Gyöngyi: *A tájékoztatási kötelezettség jelentősége és érvényesülése a magyar értékpapírjogban*. In: MISKOLCZI BODNÁR Péter – BOÓC Ádám (szerk.): Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban. Budapest, Patrocínium Kiadó, 2024, 134.

12 HARSÁNYI i. m. 135.

2.3.4. Hatósági jóváhagyás

Léteznek hatósági jóváhagyáshoz kötött szerződések, amelyek hatályát szabályozza a Ptk.[13]

2.4. *Autonómiai elhatárolás*

„A közjogi jogviszonyok létrejöttére általában a kötelezettek akaratától függetlenül kerül sor (például adófizetési kötelezettség), ezzel szemben a magánjogi jogviszonyok fő szabály szerint a felek akaratától függően jönnek létre. A szerződés létrejötte a felek szabad döntésén alapszik, bár jogszabály esetenként szerződéskötési kötelezettséget is előírhat, illetve a bíróság is megállapíthatja vagy módosíthatja a szerződés tartalmát (autonómiai elhatárolás). Noha a polgári jog alapelve, hogy a felek szabadon határozhatják meg a szerződés tartalmát, de ez nem jelenti azt, hogy a szerződésnek nem lehetnek kötelező közjogi elemei (például hatósági ár a közszolgáltatási szerződések esetében). A versenyjog, a fogyasztóvédelem is olyan jogterületek, amelyek korlátozzák a szerződési szabadságot, a szerződő feleknek tiszteletben kell tartaniuk a közrendi jellegű szabályokat (például a tisztességes piaci verseny szabályait).”[14]

Trócsányi László a főszabályként érvényesülő szerződési szabadságot említve maga is utal a szerződéskötési kötelezettség mellett a hatósági árakra. A versenyjog köréből a tisztességtelen verseny egyes tényállásai közül bizonyos összehasonlító reklámok közjogi jellegű tilalma, vagy a hírnévsértés szankciójaként a – sajtóhelyreigazítással közeli rokonságban álló – helyreigazításra utalhatnánk. A Tisztességes versenyről és a versenykorlátozások tilalmáról szóló törvény[15] (a továbbiakban Tpvt.) III. fejezete – az Fttv.-ben írt magatartásokra hajazó – cselekvéseket és mulasztásokat tilt, noha a sérelmet szenvedett személyek között nincs fogyasztó, tehát nem a gyengébb fél védelme áll a tilalmak mögött.

13 A jóváhagyással az ilyen szerződés megkötésének időpontjára visszamenőleg válik hatályossá. [Ptk. 6:118. § (1) bek.] A szerződés nem válik hatályossá, ha a hatóság a jóváhagyást nem adja meg, vagy ha arról a bármelyik fél által közölt megfelelő határidőn belül nem nyilatkozik. [Ptk. 6:118. § (2) bek.]

14 Trócsányi i. m. 12.

15 1996. évi LVII. törvény.

2.5. *Érdek alapú elhatárolás*

„A közjogban a közérdek kerül előtérbe, tehát érdekazonosságról van szó, ezzel szemben a magánjogban az eltérő magánérdekek érdekellentétben állhatnak egymással (érdek alapú elhatárolás).”[16]

Bár megítélésem szerint az elhatárolás kevésbé az érdekazonosság vagy érdekellentét mentén történhet, de a felek közötti érdekazonosságra a szerződések világából is említhetünk példát. A társaság létrehozása mint magánjogi jogviszony kapcsán a leendő tagok, részvényesek között nagyfokú érdekazonosság figyelhető meg, mivel valamennyien abban érdekeltek, hogy sikerüljön akkora kezdőtőkét összegyűjteni, amellyel megkezdhető a tervezett tevékenység, és valamennyien érdekeltek abban, hogy a társaság nyereséges legyen.

Amennyiben a közérdek létét vagy hiányát tekintjük elhatároló szempontnak, akkor is meg kell állapítani azt, hogy a jogalkotó számos magánjogi viszony szabályozása során figyelembe veszi a közérdeket.

a) Nem vitásan a magánjogba tartozik a szerződés érvénytelenségének a kérdése, mégis az érvénytelenségre vonatkozó szabályok két nagy csoportjának – a megtámadásnak és a semmisségnek – a megkülönböztetésében a közérdeknek nagy szerep jut.
   - Az érvénytelenségi szabályok első csoportja az egyik szerződő fél érdekeit védi a másik fél bizonyos magatartásaival szemben. A sérelmet szenvedő fél eldöntheti, hogy megtámadja-e a szerződést.
   - Az érvénytelenségi szabályok másik csoportjában a szabályok a köz érdekében nem engednek bizonyos szerződéseket érvényre jutni. Az ilyen, a célzott joghatás hibája miatt érvénytelen, ún. 'közrendsérelmes' szerződések[17] esetén a követelmények megszegése semmisségre vezet. Álláspontom szerint az érvénytelenségnek a második csoportjába tartozó normák a közjoghoz sorolhatók.

b) Amikor a pénzintézet számára kötelezően előírják a leendő adós hitelképességének a vizsgálatát egy kölcsönszerződés megkötése előtt, akkor erre nem csak a felek érdekében kerül sor, hanem a bank fizetőképességének hosszú távú biztosítása, áttételesen a bankrendszer egésze iránt megnyilvánuló közbizalom fenntartása érdekében.

c) Az a szabály, amely a részvénytársaságok és a korlátolt felelősségű társaságok

16 Trócsányi i. m. 12.

17 Tilos (jogszabályba ütköző) szerződés (Ptk. 6:95. §), jóerkölcsbe ütköző szerződés (Ptk. 6:96. §), uzsorás szerződés (Ptk. 6:97. §). A lista a B2C kapcsolatban további elemekkel bővül.

számára előírja a jegyzett tőke minimumának biztosítását,[18] a társaságok fizetőképességének folyamatos megőrzése mellett a csődök, felszámolások lehetőség szerinti elkerülését is szolgálja, ami fontos gazdaságpolitikai célkitűzés.

d) A közérdek még a tulajdon korlátozására is alapul szolgálhat, pl. kisajátítást tesz lehetővé az ingatlan adásvétellel történő megszerzése helyett.

e) A közérdeket szolgáló gazdaságpolitikai döntéseknek jelentős a szerződéskorlátozó és a szerződéskötésre ösztönző[19] szerepe.

- Annak idején az Európai Unióhoz való csatlakozás kitűzése – az európai követelmények magyar jogba történő beültetése révén jelentős változást eredményezett hazai jogunkban.
  - A szerződések világában elsősorban a fogyasztói jogok (pl. elállás, tájékoztatáshoz való jog), a vállalkozás és fogyasztó közötti szerződésekre vonatkozó szabályok átültetése révén eredményezett nagy horderejű változást a szerződések egy csoportját illetően a felek jogaira és kötelezettségeire. A vállalkozást illető szerződési szabadság egyik érdekes korlátozását eredményezte az, hogy visszaélésszerűen még azt sem írhatta elő, hogy a szerződésre milyen ország joga legyen irányadó.
  - Az európai jogban irányadó versenyjogi követelményekkel rokon hazai normák a verseny érdekében szűkítik a felek mozgáskörét.
- Az Európai Unió bírói gyakorlata is folyamatosan hatást gyakorol a szerződő felekkel szembeni elvárások hazai meghatározására.
- Annak elhatározása, hogy hazánkban nem termeszthetők génmódosított termékek, arra vezet, hogy szűkebbé válik a mezőgazdasági termékek importját szolgáló szerződések lehetséges tárgyainak listája.

2.6. *Kényszerszempontú elhatárolás*

„A közjogi viszonyokban a közvetlen kényszer alkalmazhatóságára is lehetőség nyílik, a szankció jellege a bírság vagy a büntetés (például börtön), ezzel szemben a magánjogi viszonyoknál a szankció általában a kártérítés. A kárfelelősség megállapítása végső soron a bíróság hatáskörébe tartozik, a megítélt kártérí-

18 További lehetőségként más társasági formába is átalakulhatnak, vagy elhatározhatják a társaság megszűnését.

19 A lakások fűtésének és elektromos ellátásának korszerűsítését célzó állami támogatások növelik a napelemek, hőszigetelő anyagok iránti fizetőképes keresletet és előmozdítják az azok forgalmazását célzó szerződések számának növekedését.

tés – közjogi közrehatás révén – a bírói úton át a végrehajtásban érvényesül (kényszerszempontú elhatárolás).”[20]

Trócsányi László a magánjogi szankcióként például hozott kártérítés kapcsán maga is utal a közjog szerepére. A közjog és a magánjog között talán látványosabb elhatárolásra nyílik lehetőség a szerződések világában, ahol – a hipotézis és a diszpozíció után a norma harmadik eleme nem feltétlenül a szankció. A jog azzal jutalmazza az érvényes szerződést kötő feleket, hogy – ha szükséges – bírói úton támogatást nyújt a szerződésben foglaltak kikényszerítéséhez.

2.7. *Formai elhatárolás*

„A közjogi szabályok általában kógens, azaz kötelező jellegűek, alkalmazásuktól nem lehet eltekinteni. A közjogi szabályokat általában közvetlenül csak az érintett teljesítheti, helyettesítésre nincs mód (például választásokon való részvétel személyes kötelezettség, a választójogi szabályok kógens jellegűek).[21] A magánjogra a diszpozitivitás a jellemző, azaz a felek közös akarattal eltérhetnek a jogi szabályozásban foglaltaktól. A diszpozitivitás azonban nem az egész magánjogra érvényes, hanem leginkább a szerződések jogára, ahol a szabályok döntő többsége diszpozitív jellegű (formai elhatárolás).”[22]

Egyetértünk azzal a megjegyzéssel, hogy a norma kógens vagy diszpozitív jellegén alapuló elhatárolás a magánjog egészét illetően nem igazán használható, hiszen pl. a dologi jogi szabályok a magánjogban is kógensek. Még a szerződésekre vonatkozó szabályok között is találunk klaudikálóan kógens rendelkezéseket (fogyasztói szerződések),[23] olyan normákat, amelyektől az eltérés semmis, a szerződéstípusok meghatározása pedig imperatív szabályokkal történik.

2.8. *Az elhatárolási szempontok együttese*

Önmagában egyik szempont sem mérvadó a közjoghoz vagy magánjoghoz tartozás eldöntésében. A sikeres elhatároláshoz az szükséges, hogy egy norma valamennyi szempont együttes figyelembevétele alapján a közjogba vagy a

20 Trócsányi i. m. 12.

21 Nem vitatható, hogy egyes országokban van lehetőség a meghatalmazás (procuration) útján történő szavazásra (például Franciaországban), de a fő szabály a választásokon való személyes megjelenés kötelezettsége.

22 Trócsányi i. m. 12.

23 Lásd Miskolczi Bodnár Péter: *Fogyasztóvédelmi jog II. Fogyasztói szerződések*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2016.

magánjogba tartozónak mutatkozzon. Egy-egy szabály hovatartozása inkább csak nagy valószínűséggel állapítható meg. A szabályok többségének hovatartozása kapcsán az egyértelmű közjogba vagy magánjogba tartozás állítása helyett célszerűbbnek látszik az 'inkább ide' vagy 'inkább oda tartozik' kifejezések használata. Ezek fényében leegyszerűsítő lenne egy olyan kijelentés mely szerint a polgári jogi szerződésre magánjogi jogszabályok vonatkoznak, amelyek hagyják a szerződő felek akaratát érvényre jutni.[24]

3. Vegyes besorolású jogágak

Írásaiban Trócsányi László a fogyasztóvédelmi jogra és a versenyjogra többször is hivatkozott kivételként. Erre tekintettel szeretnék rávilágítani arra, hogy léteznek olyan jogágak, amelyek egyik része közjogi, míg másik része magánjogi jellegű. A határvonal tehát nem jogágak között húzódik. Léteznek olyan jogágak, amelyek a határon fekszenek, részben az egyik, részben a másik oldalhoz tartoznak.

3.1. *Versenyjog*

A versenyjog két ága jelentősen különbözik egymástól és ez a különbség a magánjog-közjog besorolást is érinti.

3.1.1. Tisztességtelen verseny

A tisztességtelen verseny szabályanyaga döntően magánjogi jellegű [lásd a) pont], de találunk benne közjogi indíttatású rendelkezést is [lásd b) pont].

a) A típustényállások[25] a jóhiszeműség és tisztesség polgári jogi alapelvét konkretizálják, bizonyos gyakran előforduló magatartások esetén.

b) A tisztességtelen verseny generálklauzulájában[26] szereplő tisztességtelen-

24 A szerződésekre vonatkozó szabályok jellemzően eleve figyelembe veszik a felek feltehető akaratát, mivel a jogalkotó azt szeretné elérni, hogy ezeket a szabályokat a felek változtatás nélkül elfogadhassák, és így a szerződéskötés gyors és olcsó legyen. Ezek a szabályok diszpozitív normák, tehát a felek egyező akarattal eltérhetnek tőlük.

25 Típustényállások a hírnévsértés, a jellegbitorlás, a bojkott, az összehasonlító reklám, valamint az árverések és hasonló – a szerződő fél személyét és az ellenértéket egyidejűleg, tipikusan licitálás eredményeként kiválasztó – eljárások.

26 A klauzula szerint a gazdasági tevékenység tisztességtelen folytatása tilos. A jogszabály nem határozza meg azt, hogy milyen magatartás minősül tisztességtelennek. A törvény példálózó felsorolással tisztességtelennek minősíti az olyan gazdasági tevékenységet

ség fogalomhoz kapcsolt példálózó felsorolásban a jogalkotó az okozott érdeksérelmet is szerepelteti, ami jelentősen eltér a tisztességtelenségnek az erkölcsi fogalmától és a jóhiszeműség és tisztesség alapelvétől.[27]

3.1.2. Versenykorlátozások joga

A versenykorlátozások joganyaga[28] döntően közjog [lásd a) pont], de beiktatásra kerültek olyan rendelkezések, amelyek jellegüket tekintve inkább magánjogiak [lásd b) pont].

a) Közérdekű tilalmak érvényesülnek a versenykorlátozó magatartásokra és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélésre. A GVH számára be kell jelenteni a tervezett összefonódásokat bizonyos méretnagyság fölött, és ezek megvizsgálását követően a GVH feltételeket és kötelezettségeket írhat elő, sőt – bizonyos esetekben – meg is tilthatja az összefonódást.

b) A kartellek leleplezése érdekében a jogalkotó magánjogi eszközöket is alkalmaz. Az engedékenység[29] keretében a GVH és a kartell részvevője tárgyalásokat folytat és egyezkedik egymással. A nélkülözhetetlen bizonyítékot szolgáltató személy díjra jogosult.[30] A versenyjogi jogsértéssel okozott károk megtérítése magánjogi jellegű betoldás a kartellekre és a gazdasági erőfölényre vonatkozó közjogi jellegű szabályanyagban.[31]

3.2. *Fogyasztóvédelem*

A fogyasztóvédelem[32] olyan keresztülfekvő[33] jogág, amely számos jogág fogyasztókkal kapcsolatos szabályait gyűjti össze.

---

ill. piaci magatartást, amely sérti vagy veszélyezteti a versenytársak, az üzletfelek és a fogyasztók törvényes érdekeit, vagy az üzleti tisztesség követelményeibe ütközik.

27 Lásd MISKOLCZI BODNÁR Péter: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. A tisztesség követelménye és a tisztességtelen magatartás polgári jogi tilalma.* In: SZUCHY Róbert (szerk.): Az üzleti jog egyes modern kihívásai. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2017, 13–111.

28 Lásd MISKOLCZI BODNÁR Péter: *A versenykorlátozások jogának magyar szabályai*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2015.

29 Tpvt. 78/A. §.

30 Tpvt. 79/A. §.

31 Tpvt. 88/A. – 88/V. §.

32 Lásd MISKOLCZI BODNÁR Péter – SÁNDOR István: *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása (I.-II.)*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2012.

33 Elsőként EÖRSI Gyula által használt kifejezés.

3.2.1. Közjogi szabályok a fogyasztóvédelemben

A közigazgatási, szabálysértési és büntetőjogi részek egyértelműen a közjoghoz sorolhatók a fogyasztóvédelmen belül.

3.2.2. Magánjogi szabályok a fogyasztóvédelemben

a) A polgári joghoz, kereskedelmi joghoz, polgári eljárásjoghoz is tartozó normák a fogyasztóvédelemnek magánjogi jelleget adnak.
b) A fogyasztóvédelmen belül a polgári joghoz sorolható normák között közjogiak is találhatók.
  ba) A tájékoztatás a polgári jogban megszokott kötelezettsége a feleknek. A fogyasztóvédelemben szereplő tájékoztatási kötelezettség több és bizonyos kérdésekben más, mint, ami a B2B kapcsolatokban, vagy természetes személyek egymás közti kapcsolataiban érvényesül. Ezekre tekintettel tekinthetők ezek a normák közjogi szabályoknak. A fogyasztót kell tájékoztatni, tehát nem kölcsönös a kötelezettség.
    - A jog részletesen felsorolja, hogy milyen témakörökben kell a fogyasztónak tájékoztatást kapnia.
    - A fogyasztói tájékoztatás meg kell, hogy előzze a szerződéskötést.
    - A tájékoztatásban foglaltak jogszabálynál fogva – főszabályként – a szerződés tartalmává válnak.
  bb) A tájékoztatási kötelezettség megszegése speciális jogkövetkezményeket von maga után.[34]
  bc) A fogyasztó és a vállalkozás közötti kapcsolatra vonatkozó normák klaudikálóan kógensek (nem diszpozitívak).
  bd) A fogyasztó elállhat a szerződéstől.
  be) A fogyasztói elállás a kapcsolt/járulékos szerződést is megszünteti.
  bf) A fogyasztó nem mondhat le a jogairól.
  bg) A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat tiltó törvény megkerülhetetlen szabályokat tartalmaz.[35]
  bh) Kollektív képviseleti kereset benyújtására nyílik lehetőség.[36]

34 Abban az esetben, ha a fogyasztó nem kap tájékoztatást az őt illető elállási jogról és annak gyakorlási módjáról, akkor a 14 napos elállási idő egy év és 14 napra hosszabbodik.

35 Lásd MISKOLCZI Bodnár Péter: *Fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalma*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2011.; MISKOLCZI Bodnár Péter: *A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalma*. In: SZIKORA Veronika (szerk.): Magyar fogyasztóvédelmi magánjog – európai kitekintéssel. Debrecen, Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, 2010, 289–328.

36 A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 38-38/G. §.

„A fogyasztóvédelem XX. századi térnyerése lényeges változásokat eredményezett a szerződési jog területén. A szerződési jog új modelljében a szerződési jog alapját képező szerződési szabadság elve kiegészül a szociális szempontok érvényesítésére irányuló szerződési igazságosság maximájával. A szerződési igazságosság elve legitimálja a szerződési szabadság korlátozását, a szerződő felek közötti equilibrium megtartását biztosító jogi garanciák beépítését a szerződési jogba."[37]

Összességében megállapítható, hogy még ezekben a különleges jogágakban, ahol a szabályok eredendően közjogi és magánjogi részre tagolódnak, a magánjogi szabályok között találunk közjogi elemeket is.

4. Közjogi természetű elemek a szerződési szabályokban

A következő pontokban nem elsősorban a közjog-magánjog határmezsgye pontosabb feltárásának a szándéka vezérel, hanem – újabb szempontok alapján – a szerződéseket érő közjogi jellegű hatásokat mutató normákat kívánom csokorba gyűjteni. Olyan normák kerülnek bemutatásra, amelyekben nem, vagy csak korlátozottan érvényesül a felek szerződési szabadsága, a kodifikáció során oly sokat hangoztatott magánautonómia.

Először a vizsgált norma hatóköre alapján csoportosítom a szabályokat, valamennyi szerződéstípusra vonatkozó és egyes szerződések kapcsán érvényesülő normák között különbséget téve.

4.1. *Valamennyi szerződéstípusra vonatkozó szabályozás – részben – közjogi természetű elemei*

A Ptk. rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni[38] – mondja ki a Polgári törvénykönyv (a továbbiakban: Ptk.) egyik alapelve.

Még a magánjogi szabályok sem mindig engedik a felek akaratát érvényre jutni. Olyan jogszabályok is kötelezőek a felekre, amelyek nem szolgálják mindkét fél érdekét, és nem is lehet eltérni tőlük, vagy csak a jogalkotó által preferált fél javára lehet a szabálytól különböző tartalmat előírni a szerződésben.

37 FAZEKAS Judit: *Szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettség sajátosságai a fogyasztói szerződések körében*. In: MISKOLCZI BODNÁR Péter – BOÓC Ádám (szerk.): Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban. Budapest, Patrocínium Kiadó, 2024, 153.

38 Ptk. 1:2. § (1) bek. értelmezési alapelv.

Ezekben a normákban nem tükröződik a felek egyenjogúsága és mellérendeltsége, amely pedig a magánjogi szerződésre általában jellemző.

4.1.1. A szerződés egészére vonatkozóan az egyik felet preferáló jellegű szabályozás

Gyakoriak a 'gyengébb fél' érdekét védő, számára jogosultságot biztosító, partnere számára kötelezettségeket előíró szabályok. Ilyenek a fogyasztó érdekét szolgáló normák a vállalkozás és fogyasztó közötti szerződésekben,[39] a kis- és középvállalatokat kedvező helyzetbe hozó felelősségi szabályok a versenyjogi jogsértéssel okozott károk megtérítése körében. Miközben a szerződésekre vonatkozó szabályok a feleket egyenjogúnak és mellérendeltnek tekintik, a jogalkotó érzékeli, hogy léteznek olyan kiegyensúlyozatlan kapcsolatok, amelyekben az egyik fél kevesebb információval, tapasztalattal, érdekérvényesítő képességgel rendelkezik, mint a másik. Az értékpapírt vásárlókat, a befektetési szolgáltatásokat igénybe vevő személyeket és a befektetési alapokba befektetési célból befektetési jegyet vásárlókat is ilyen jogalkotói támogatásra szoruló személyeknek tekinti a jog. A felek jogait és kötelezettségeit a polgári jogban megszokott egyensúlytól eltérítő szabályok nehezen tekinthetők magánjogi normáknak.

4.1.2. A szerződés egy részére vonatkozóan az egyik felet preferáló jellegű szabályozás

Arra is találunk példát, hogy a felek – vagy egyikük – érdekével ellentétes magatartást ír elő a jog. A hitelező helyzetét könnyíti a fedezetelvonó szerződés relatív hatálytalanságát kimondó szabály, amely révén a hitelező adósának egy harmadik személy birtokába került vagyontárgyait is végrehajtás alá vonhatja bizonyos esetekben.[40]

4.2. *Közjogi és magánjogi szabályok szétválaszthatatlan összefonódása figyelhető meg egyes szerződések kapcsán*

A szerződő felek jogaira és kötelezettségeire, felelősségére, a szerződés megszűnésére vonatkozó – döntően magánjogi – szabályok mellett különösen

39 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól, 6-8/A. §.

40 Ptk. 6:120. §.

részletesek a közjogi szabályok, amelyek a szerződéskötési létszakban játszanak fontos szerepet az alábbi szerződéstípusokban:

- biztosítás,
- utazási szerződés,
- társasági szerződés,
- közraktározás.

A közraktározás mint szerződéstípus nem is szerepel a Ptk.-ban, melynek oka részben az, hogy a közraktárra vonatkozó követelmények és a közraktár értékpapír kibocsátási joga miatt az ügylettípus valamennyi szabálya nem fért volna bele a Ptk.-ba, az eltérő típusú szabályok különválasztását viszont nem látta helyénvalónak a jogalkotó.

A felsorolt szerződésekben a tevékenység megkezdésének szakmai és pénzügyi feltételeit a jog megkerülhetetlenül előírja és meglétüket előzetesen ellenőrzik. Közjogi szabályok rögzítik azokat a szakmai és pénzügyi követelményeket, amelyek megvalósítása feltétlenül szükséges a biztosítási tevékenység megkezdéséhez. A szabályanyagnak ezt a részét a szakma biztosítási közjogként ismeri. Az utazási szerződés megkötésének előfeltétele többek között az, hogy az utazásszervező és utazásközvetítő megfelelő szakképzettséggel rendelkező személyeket foglalkoztasson. Az utazási iroda köteles előre fedezetet biztosítani az általa később vállalandó kötelezettségek teljesítéséhez,[41] és működése során folyamatosan gondoskodnia kell a fedezet meglétéről. Részvénytársaság és korlátolt felelősségű társaság esetén a társaságalapítás előfeltétele a jogszabály által megkívánt alap-, ill. törzstőke megléte, amely a társaság működése alatt is rendelkezésre kell, hogy álljon.[42] Látható, hogy ezekben a szerződésekben követelmény a tevékenység megkezdéséhez már eleve biztosítandó feltételek folyamatos fenntartása, és ezek hiánya a tevékenység beszüntetését eredményezi. A követelményeket a jog nem a szerződés kötelezettje – a biztosító, az utazási iroda, a közraktár – illetőleg a társasági tagok érdekében, hanem a velük, illetve a társasággal szerződéses viszonyba kerülők érdekében támasztja.[43]

41 A fedezet nyújtása érdekében köthet biztosítást, fedezetet köthet le saját bankszámláján, vagy bankgaranciát vehet igénybe, de a három lehetőség közül egyet választania kell.

42 A jegyzett tőke megfelelő szintjét részvénykibocsátással, pótbefizetéssel lehet biztosítani, vagy le kell szállítani az alaptőkét ill. törzstőkét, de a jogszabály által elvárt minimum szint alá a tőke leszállítása révén sem kerülhet a társaság. Ilyen esetben át kell alakulni más társasági formává, vagy meg kell szüntetni a társaság működését.

43 Az egyes szerződéstípusokra vonatkozó speciális szabályok teljes bemutatására terjedelmi okok miatt nem vállalkozhatok.

5. Közjogi természetű elemek a szerződési létszakok szerint csoportosítva

Újabb közjogi jellegű normák bemutatására kerül sor ebben a pontban, a szerződési kapcsolat időrendje szerinti csoportosításban.

5.1. *A szerződéskötést megelőzően és a szerződéskötés során érvényesülő közjogi hatások*

A szerződéskötés kapcsán a jogszabályok sokszor korlátozzák a felek mozgásterét, időnként kifejezetten kizárva a szerződési szabadságot, máskor megszorításokat alkalmazva.

a) Szerződéskötési kötelezettség[44] érvényesül pl. a közszolgáltatási szerződések körében[45] (még a szerződésszegő fogyasztót sem zárhatják ki a vízszolgáltatásból).

b) Nem a reklámozó érdekét szolgáló követelmények, korlátozások érvényesülnek bizonyos termékek és bizonyos szerződéstípusok tekintetében. Tilos reklámozni alkohol és dohánytermékeket. Reklámkövetelmények érvényesülnek fogyasztónak nyújtott hitel[46] esetén és a szállás időben megosztott használatára vonatkozó (time-share) szerződés tekintetében.[47]

c) Előzetes tájékoztatás adásának kötelezettsége érvényesül fogyasztói szerződések esetén. A vállalkozás és fogyasztó közötti szerződések egyes típusaira vonatkozó jogszabályok 10-32 pontban sorolják fel azokat a témákat, amelyekről a vállalkozás információt köteles adni.

d) Tájékoztatást kell adni a másik fél (nem feltétlenül fogyasztó) számára bizonyos eltérésekről, ha a szerződő fél általános szerződési feltételt alkalmaz.[48] Nem vagyunk meggyőződve arról, hogy a felek közötti együttműködés követelményéből levezethetők ezek a tájékoztatási kötelezettségek, hiszen elvben a partnernek is ismernie kell a jogszabályokat, a szokásos gyakorlatot, és különösen a felek között korábban alkalmazott feltételt, és képesnek kell lennie rá, hogy ezeket összevesse az ÁSZF tartalmával.

e) Ha jogszabály a szerződés valamely tartalmi elemét kötelezően meghatá-

44 Ptk. 6:71. §.

45 Trócsányi László is utalt a közszolgáltatási szerződés komplex – részben közjogi, részben magánjogi – jellegére.

46 THM feltüntetési kötelezettség érvényesül.

47 Követelmény a tájékoztató elérhetősége.

48 Tájékoztatást kell adni arról, ha az ÁSZF lényegesen eltér a jogszabályoktól, a szokásos gyakorlattól, vagy a felek között korábban alkalmazott feltételtől. Ptk. 6:78. §.

rozza, a szerződés a jogszabály által előírt tartalommal jön létre.[49]

f) Rossz szemmel néz a jogalkotó bizonyos fajta szerződéseket, köztük a fiduciárius hitelbiztosíték adását.[50] Korábbi visszaélések miatt nem látja kívánatosnak azt, ha egy kölcsönügyletet – jelzálog helyett – tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházásával vagy vételi jog alapításával biztosítanak. A szerződési szabadság megnyilvánulásaként ennek a tilalomnak az érvényesülése a szerződésben kizárható, kivéve, ha fogyasztó nyújtaná a biztosítékot.

g) A jogalkotó a felek által elfogadott ellenérték módosítására ad lehetőséget a bírónak feltűnő értékkülönbség esetén.[51]

h) A bíró számára a Ptk. orvoslási lehetőségeket biztosít, ha a szerződés érvénytelen.[52] Úgy tűnik, hogy a jogalkotó inkább megmenteni kívánja a különböző okból – köztük a színlelés miatt – érvénytelen szerződéseket.

5.2. *A szerződés megerősítéséhez és módosításához kapcsolódó közjogi jellegű hatások*

A jogalkotó szabályozza egyrészt a kötbér és a kamat,[53] másrészt a kötbér és egyéb szerződésszegési igények viszonyát.[54] Jogszabály visszaható hatállyal is megváltoztathatja a szerződés tartalmát,[55] azaz a jogszabály hatályba lépése előtt kötött szerződések sincsenek biztonságban. A Ptk. a felek közös akaratát háttérbe szorító módon beavatkozási lehetőséget biztosít a bíró számára, hogy mérsékelje a túlzott mértékű kamatot,[56] kötbért,[57] bánatpénzt[58].

5.3. *A szerződés teljesítéséhez, a szerződés megszűnéséhez kapcsolódó közjogi jellegű hatások*

A szerződési szabadság jegyében a feleknek maguknak kellene meghatározni azt, hogy a szolgáltatás milyen legyen, az mikor tekinthető megfelelőnek, és ellenkezőleg, mikor történik szerződésszegés. Ehhez képest a jogszabályok[59]

49 Ptk. 6:60. § (1) bek.
50 Ptk. 6:99. §.
51 Ptk. 6:98. §.
52 Ptk. 6:110. §.
53 Ptk. 6:189. §.
54 Ptk. 6:188. §.
55 Ptk. 6:60. § (2) bek.
56 Ptk. 6:132. §.
57 Ptk. 6:188. §.
58 Ptk. 6:213. § (2) bek.
59 A Ptk. alkalmazásában jogszabálynak minősül az Európai Unió általános hatályú,

sokszor kötelezően írnak elő minőségi követelményeket,[60] előírják a teljesítési határidőt[61] és sokféle szempontot rögzítenek a szerződésszegés megállapíthatóságára, vélelmeket fogalmaznak meg, pl. a hibás teljesítés kapcsán. A Ptk. a korábbitól gyökeresen eltérően szabályozza a kontraktuális[62] és deliktuális[63] felelősséget, a kettő kapcsolatát.[64] A késedelmi kamat mértékét – jogszabályi felhatalmazás alapján – a felek személyén kívüli szervezet határozza meg.

5.4. *A szerződés megszűnéséhez kapcsolódó közjogi jellegű hatások*

A jog felhatalmazza a bíróságot a szerződés megszűntetésére.[65]

Az ebben a pontban említett szabályok a Ptk.-ban találhatók, elhelyezésüket tekintve tehát magánjogi szabályoknak látszanak, de az egyik felet védik, vagy egy kívülállót. Régi jogunkban elterjedt volt a 'hatalmasság' kifejezés használata olyan helyzet jelölésére, amikor a jog az egyik szerződő felet jogosítja. Tartalmukat tekintve ezek a normák – magánjogban történő elhelyezésük ellenére – inkább közjogi jellegű szabályoknak tekintendők.

6. Közjogi jellegű szabályok megalkotására alapot szolgáltató körülmények

Ebben a pontban példákat sorolunk arra, hogy milyen körülmények indokolhatják a tipikus magánjogi szabályoktól eltérő normák megalkotását.

6.1. *Jogalkotói célok a polgári jogi szerződésekre vonatkozó, nem magánjogi jellegű szabályok beépítésére*

- Egyensúlytalanság tompítása az elvileg mellérendelt és egyenjogú szerződő felek (fogyasztók/vállalkozások, adósok/hitelezők) között – fogyasztói jogok, hitelezővédelem.
- A bizonyíthatóság biztosítása – formakényszer előírása, az írásbeli szerződés átadásának kötelezettsége, vagy maradandó eszközzel történő igazolás adása a szerződésről.

közvetlenül alkalmazandó jogi aktusa is. [Ptk. 8:1. § (2) bek.]

60 Ptk. 6:123. §.
61 Ptk. 6:130. §.
62 Ptk. 6:142. §.
63 Ptk. 6:144. §.
64 Ptk. 6:145. §.
65 Ptk. 6:214. §.

- A 'külvilág' adatokhoz való hozzáférhetőségének megteremtése különböző nyilvántartásokba bejegyzés útján, pl.:
  - bejegyzési kötelezettség ingatlannyilvántartásba, cégnyilvántartásba, hitelbiztosítéki nyilvántartásba stb.,
  - a bejelentési kötelezettség elmulasztásához kapcsolódó hátrányos jogkövetkezmények (tulajdonszerzés elmaradása, a tulajdonjoggal nem rendelkező lízingbe vevőtől meg lehet szerezni ingó dolog tulajdonát, ill. azon zálogjogot lehet szerezni).[66]
- Kontrollmechanizmusok kiépítése – felügyeletek, hatóságok szerepe.
- A terrorveszély csökkentése, közbiztonság fokozása – a lőfegyver, robbanóanyag forgalmazása korlátozott.
- Nemzeti érdekek védelme, pl. külföldiek ne használhassák ki a magyar termőföld relatíve olcsóbb voltát, csak olyan személyek kaphassanak elővásárlási jogot, akik mezőgazdasággal élethivatásszerűen foglalkoznak – a mezőgazdasági rendeltetésű földek forgalmazása korlátozott.
- Egészségvédelem, a fogyasztás visszafogása, káros szenvedély korlátozása – a dohánytermékek számára speciális értékesítési helyek, reklámtilalmak, figyelemfelhívó csomagolás tilalma, fogyasztástól elriasztó feliratok feltüntetési kötelezettsége.
- A szerződésszegés kiküszöbölését, a jogviszony fenntartását célozza utazási csomagra vonatkozó szerződésben a helyettesítő szolgáltatás felajánlásának és elfogadásának kötelezettsége.
- A befektetési és nyereségszerzési esélyek egyenlőségét hivatott biztosítani a bennfentes kereskedés tilalma.
- Környezetvédelmi célból a fenntarthatóság megteremtése érdekében a jog vizsgálati és tájékoztatási kötelezettségeket ír elő.
- A verseny intenzitásának megőrzése számos tilalmat és korlátozást indokol, pl.:
  - a kartelltilalom kimondását,
  - azt, hogy a szerződéskötéstől elzárkózás, szerződéses kapcsolat megszakítása GEF-vel való visszaélésnek minősülhet,
  - azt, hogy a vállalkozások tervezett összefonódását főszabályként előzetesen be kell jelenteni, kivételesen a GVH meg is tilthatja a tervezett összefonódás végrehajtását,
  - az állományátruházás[67] versenyjogi részbeolvadásnak, így összefonódásnak minősül és emiatt bejelentési kötelezettséget eredményezhet.

66 Ptk. 6:410. § (2) bek.

67 Pl. biztosító ügyfélállományának egy másik biztosítóra átruházása amiatt, hogy a biztosító megszünteti adott típusú biztosítással kapcsolatos tevékenységét.

6.2. *A tágabb értelemben a szerződésekhez kapcsolódó speciális felelősségi szabályok is a szerződések világába történő közjogi behatolásra utalnak*

- Miközben a jog általában megengedi a szerződési szabályoktól való eltérést, néhány kérdésben kizárja a felek bizonyos fajta eltérő megállapodását, így tilos a felelősség kizárása, korlátozása versenyjogi jogsértéssel okozott károkért való felelősség esetén.
- A kartellek jobb felderítése érdekében a sikeres engedékenységi kérelmezőt nem tekintik egyetemlegesen felelős károkozónak a versenyjogi jogsértéssel okozott károk megtérítése során.

6.3. *Az állami beavatkozást megalapozó körülmények egy része a társasági jogban is megjelenik és kiegészül további szempontokkal*

- Egyensúlytalanság tompítása a társasági tagok többsége/kisebbsége között – speciális kisebbségi jogok törvényi biztosítása által.
- Kontrollmechanizmusok kiépítése – felügyelő bizottság, könyvvizsgáló kötelező igénybevétele Rt. esetén.
- Dolgozói participáció biztosítása – dolgozói képviselet az igazgatóságban, a dolgozók tájékoztatásának kötelezettsége az igazgatótanács által irányított Rt.-ben.
- A leendő partnerek informálása a tagok felelősségéről már a társaság neve alapján – típuskényszer, a társasági típusok körének véges volta.
- Potenciális veszélyt jelentő vállalkozások kiszűrése – minimumtőke követelmények.

Az ebben a pontban említett sokféle körülmény jelzi, hogy a szerződésekre vonatkozó szabályok megalkotása során a jogalkotó nem csupán a felek érdekeit szem előtt tartó, kiegyensúlyozott szabályozásra törekszik, hanem az egyensúlytalan kapcsolatok kiigazítása és a feleken kívüli célok megvalósítása is fontos szerepet kap.

7. Szemléletváltások

Az eddigiekben állóképszerűen mutattuk be azokat a hatályos szabályokat, amelyek árnyalják a közjog és a magánjog klasszikus elhatárolási szempontjait. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy léteznek olyan változások, amelyek befolyást gyakorolnak azon elhatárolási szempontok valamelyikére, amelyeket Trócsányi László említett tanulmányában.

7.1. *A szerződés önálló megítélését felváltja a szerződés környezetével együtt történő vizsgálata*

A szerződések relatív szerkezetének – korábban egyeduralkodónak tekintett – tana szerint a szerződés csak a szerződő felekre gyakorol hatást.

Valójában a szerződés egyre több esetben érinti harmadik személyek helyzetét, jogállását.

A szerződési láncolatot több lépésben követő felelősségi szabályok mellet megjelenik a gyártó (importőr) közvetlen elmarasztalását lehetővé tevő termékfelelősség és – a magyar jogban – a termékszavatosság.

A jog egyre inkább figyelemmel kíséri a szerződés harmadik személyek helyzetére gyakorolt hatását és a kívülállók érdekeinek védelme értekében kötelezettségekkel terheli a feleket, vagy egyiküket.[68]

7.2. *Az állam szerepét illető változás*

A korábban uralkodó nézet az államot éjjeliőr szerepre szorította a gazdaság tekintetében. Ma általánosan elfogadott az, hogy az állam feladata a közjó biztosítása. Ez időnként a szerződések világát is érinti, például a pénzügyi válság idején költségvetési források igénybevétele révén kerülték el a bankok fizetésképtelenségét a bankrendszer egészébe vetett bizalom megőrzése érdekében. Az állam szerepéről alkotott nézet változásának a közjog-magánjog határvonalát illető egyik következménye az, hogy az állam, mint közhatalom, jogalkotói minőségében felhatalmazást kap a magánjogi jogviszonyok tartalmának olyan alakítására, amely nem a polgári jogi szerződések szabályozásának megszokott sajátosságait követi. Ez különösen izgalmas olyan helyzetekben, ahol az állam maga is magánjogi viszonyok szereplőjévé, polgári jogi szerződések alanyává válik.

7.3. *Célszerűségi szempontú szabályozás vagy külföldi befektetők számára vonzó jogi környezet megteremtése*

A hagyományos – és ma is irányadónak számító – nézet szerint a jogalkotónak a hazai jog célszerűségét kell biztosítani. E mellet azonban – bizonyos jogterületek, pl. a társasági jog szabályozását illetően – megjelenik egy másik

68 A fuvarozó gyűjtőforgalom esetén köteles gondoskodni arról, hogy az egyik fuvaroztató áruja ne okozzon kárt sem a másik feladó küldeményében, sem harmadik személyek vagyonában.

szempont is, nevezetesen az, hogy a jogok versenyében a magyar jog számára előkelő helyezést kell elérni, a külföldi tőkebefektetések növelése érdekében. Ez az utóbb említett célkitűzés abba az irányba hat, hogy jellemzően alacsonyabb szintű elvárásokat támasszon a jogalkotó ('race to the bottom'), így enyhülnek[69] a feleket terhelő bizonyos (pl. a jegyzett tőke minimális mértékére vonatkozó) követelmények.

7.4. *A felelősség tekintetében bekövetkező szemléletváltás*

Nem is olyan régen még általános volt az a nézet, hogy a jogsértő magatartást tanúsító személyt kell felelősségre vonni.

Ma kétirányú változásnak is tanúi lehetünk:

- Az álljon helyt, aki a legolcsóbban képes intézkedni a kár megelőzése érdekében, mert társadalmi szinten így lesz kevesebb kár. Ennek a nézetnek a következményeként a károk megelőzéséhez szükséges költségek a szerződésben részes másik felet terhelik, vagy a korábbinál nagyobb részben hárulnak rá.
- Egyre több szabály szerint azt terheli felelősség, aki közvetlenül érdekelt a magatartásban. Az Fttv. szabálya alapján egy fogyasztót megtévesztő magatartás esetén a bírság szankció nem elsősorban azt fenyegeti, aki a valótlan állítást tette, hanem azt a személyt, aki a termék kelendőségét fokozó állítás nyomán megnövekvő eladások révén gyártóként, kereskedőként nagyobb profithoz jut. Felelősnek tehát nem a tájékoztatásra vonatkozó szerződés valamelyik alanyát, hanem a szerződésben nem is szereplő, de annak sikerében közvetlenül érdekelt harmadik személyt, nevezetesen a gyártót, a kereskedőt kell tekinteni.

7.5. *A változások hatása a közjog és a magánjog elhatárolására*

A szerződés szélesebb körben való értelmezése, az állam jogalkotói aktivitásának fokozódása az állam szerepének átértékelése nyomán, a jogalkotók közötti verseny a nemzetközi piacon, és a felelősségi szabályokkal elérendő célok változása összességében azt eredményezi, hogy – véleményem szerint – a közjog és a magánjog mai határvonalát nem tükrözik pontosan az egy évszázaddal korábbi leírások. A közjog és a magánjog határvonalát folyamatosan újra kell gondolni. Ezt nem csak a tanulmányban írt körülmények – a

69 Az inflációtól elmaradó növelés is a követelmény enyhülését jelenti.

hagyományosan magánjognak tekintett területen újonnan megjelenő közjogi jellegű szabályok – indokolják. Ugyanilyen változásokra kerül sor a hagyományosan közjognak tekintett területen is, ahová a magánjogi vonásokat mutató szabályok hatolnak be.[70]

8. Összegzés

A tanulmány lényeges és jellegzetes példákkal igyekezett kiegészíteni a közjog és a magánjog egyes elhatárolási szempontjai alapján az olvasóban kialakuló képet (2. pont).

Górcső alá került két jogág, a versenyjog és a fogyasztóvédelem, ahol – bár a szabályok eredendően közjogi és magánjogi részre tagolódnak – a magánjogi szabályok között közjogi elemeket is találunk (3. pont).

A szerződéseket érő közjogi hatású normákat két csoportba gyűjtve mutatta be a tanulmány, elkülönítve a valamennyi szerződéstípusra vonatkozó és egyes szerződések kapcsán érvényesülő szabályokat, majd négy olyan szerződéstípusra hívta fel a figyelmet, amelyek szabályozása külön közjogi és magánjogi résszel rendelkezik (4. pont).

A szerződési létszakok szerint csoportosításra kerültek a szerződésekre vonatkozó szabályok közjogi természetű elemei (5. pont).

Példák érzékeltették azt, hogy milyen körülmények indokolhatják a tipikus magánjogi szabályoktól eltérő normák megalkotását (6. pont).

A tanulmány ismertetett bizonyos változásokat. Erre tekintettel végkövetkeztetésünk az, hogy a közjog és a magánjog – a bemutatott sajátos szabályok miatt – bizonytalan határvonalát folyamatosan újra kell gondolni (7. pont).

70 Tanulmányunk nem foglalkozott ezzel a jelenséggel.

Az Intra-EU ICSID ítéletek elismerése és végrehajtása a világban

Mit ér az uniós jogra történő hivatkozás az Európai Unión kívül?

Molnár István János
egyetemi docens (KRE ÁJK)
Senior Research Assistant (University of Johannesburg)

Örömmel tettem eleget annak a felkérésnek, hogy egy tanulmánnyal én is járuljak hozzá a Trócsányi László Professzor Úr 70. születésnapjára tervezett ünnepi kötethez. Sokáig töprengtem azon, hogy a tanulmány tárgyául milyen témát válasszak, amellyel a saját szakterületemet is figyelembe véve megfelelően kapcsolódhatok az Ünnepelt szerteágazó szakmai életútjához. Végül erről a rendkívül színes palettáról Rektor Úrnak az uniós joghoz fűződő kapcsolatát választottam. A jelen írás keretein belül az unión belüli beruházásvédelmi vitarendezési rendszer legújabb fejleményeit vizsgálom meg, amihez izgalmas aktualitást ad Spanyolországnak a különféle beruházásvédelmi ügyekben hozott, az ország számára jelentős financiális terhet jelentő választottbírósági ítéletek Európai Unión kívüli elismerésével és végrehajtásával kapcsolatos látványos vesszőfutása.

A jelen írás röviden áttekinti az Európai Unió beruházásvédelmi politikájának főbb elemeit, majd bemutatásra kerülnek azok az okok, amelyek a Spanyolország elleni választottbírósági eljárások megindításához vezettek. Ezt követően pedig a különböző választottbírósági ítéletek elismerésére és végrehajtására vonatkozóan az Amerikai Egyesült Államokban, Ausztráliában és az Egyesült Királyságban indított eljárások eddigi eredményeit vizsgálom meg.

1. Az Európai Unió beruházásvédelmi politikája

A 2009. december 1-jén hatályba lépett Lisszaboni Szerződés a közös kereskedelempolitika részeként kizárólagos jogkörrel ruházta fel az Európai Uniót a „közvetlen befektetések" szabályozása tekintetében[1]. Ez a jogkör értelemszerűen kiterjed az olyan nemzetközi beruházási megállapodások megkötésére is, amelyek a külföldi befektetések védelmére vagy liberalizációjára irányulnak.

1 Lásd az EUMSZ 3. cikk (1) bekezdés e) pontját és a 207. cikk (1) bekezdését.

Az Európai Unió, élve a szabályozás adta lehetőséggel, a Lisszaboni Szerződés hatálybalépése óta több beruházásvédelmi megállapodást (pontosabban beruházásvédelemre vonatkozó rendelkezést is tartalmazó kereskedelmi egyezményt) is kötött harmadik országokkal[2]. Az ezekben az egyezményekben alkalmazott sajátos európai modell a beruházásvédelmet olyan tágabb politikai célokkal kapcsolja össze, mint a fenntartható fejlődés, a környezetvédelem, a szociális jogok vagy éppen a felelős vállalatirányítás[3]. Ugyancsak újításnak számít az egyezményekben szabályozott vitarendezés egyezmény-specifikus állandó beruházásvédelmi bíróságon keresztül történő intézményesítése. Az Európai Uniónak emellett nem titkolt célja egy állandó multilaterális befektetési bíróság létrehozása, amelynek érdekében 2017-ben kormányközi tárgyalásokat is kezdett az UNCITRAL keretein belül[4].

Az Európai Unió fontos átmeneti szabályokat állapított meg a tagállamok által harmadik országokkal a Lisszaboni Szerződés hatálybalépését megelőzően kötött kétoldalú beruházásvédelmi egyezmények vonatkozásában. A szabályozás célja, hogy az ilyen egyezményeknek a jogfolytonos alkalmazását biztosítsa mindaddig, amíg azokat nem váltja fel egy átfogó, Európai Unió által az adott országgal kötött megállapodás[5]. Mindazonáltal a tagállamoknak az átmeneti időszak alatt is követniük kell az Európai Unió által lefektetett irányelveket a nemzeti és az uniós szabályok összhangjának a biztosítása érdekében[6].

Az Európai Unió beruházásvédelemmel kapcsolatos politikája megvalósításának a legfőbb akadályát ugyanakkor nem vitásan a tagállamok közötti kétoldalú beruházásvédelmi egyezmények jelentették. A tőke szabad áramlása és a letelepedés szabadsága, amelyek az egységes belső piac fontos elemeiként jelennek meg, lehetővé tették a tagállami befektetők számára, hogy egy másik tagállamban mindenfajta diszkriminációtól mentesen valósítsák meg a beruházásaikat. Ebből kifolyólag az uniós jogban nem volt szükség a külföldi

2 Az UNCTAD adatai szerint az Európai Uniónak jelenleg 82 olyan megállapodása van, amely beruházásvédelemmel kapcsolatos rendelkezéseket is tartalmaz és ezek közül 66 hatályban is van: https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/groupings/28/eu-european-union-(2025. 11. 08.)

3 Kende Tamás – Jeney Petra – Szűcs Tamás (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. ELTE Jogi Kari Tankönyvek 25, Budapest, Orac, 2025, 458.

4 Assam, Hallak: *EU International Investment Policy: Looking Ahead, European Parliamentary Research Service*, PE 729.276 – February 2022, 4.

5 Az Európai Parlament és a Tanács 1219/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a tagállamok és harmadik országok közötti kétoldalú beruházási megállapodások tekintetében átmeneti rendelkezések megállapításáról.

6 Kende-Jeney-Szűcs i. m. 458.

befektetői tulajdon állami beavatkozásokkal szembeni védelmének a szabályozására. Bár az Európai Unió Alapjogi Kartája rögzíti a tulajdonhoz fűződő jogot és meghatározza a tulajdonjog korlátozásának és a tulajdonjogtól való megfosztás feltételeit is[7], a külföldi befektetések védelmére vonatkozó uniós normák nem alkotnak a nemzetközi beruházásvédelemben érvényesülőhöz hasonló koherens jogi szabályrendszert[8].

A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a múlt század végén az Európai Unió aktuális és leendő tagállamai számos kétoldalú beruházásvédelmi egyezményt kötöttek egymással. Ezek az egyezmények csak a Lisszaboni Szerződés hatálybalépését követően kerültek a figyelem középpontjába. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a különböző egyezmények eltérő jogokat biztosíthatnak a különböző tagállamokban honos befektetőknek, ráadásul egyenlőtlenségek adódhatnak abból is, hogy egyes tagállamok között van ilyen egyezmény, míg mások között esetleg éppenséggel nincs. Mindennek a tetejébe az egyezmények választottbírósági utat lehetővé tevő vitarendezési mechanizmusa alkalmasnak bizonyult az Európai Bíróság uniós jogértelmezési monopóliumának a megkerülésére is[9].

A kapcsolódó anomáliák megszüntetésére elsőként a Bizottság tett kísérletet, több beruházásvédelmi választottbírósági ügyben is írásbeli beadványt terjesztett elő, 2015-ben pedig több tagállammal szemben is kötelezettségszegési eljárást kezdeményezett az intra-EU beruházásvédelmi egyezmények megszüntetése érdekében. Végül az áttörést az Európai Unió Bíróságának („EUB") a döntései tették lehetővé. Az *Achmea*-ügyben[10] hozott döntésében az EUB kimondta, hogy a tagállamok közötti kétoldalú beruházásvédelmi megállapodásokban található választottbírósági kikötések összeegyeztethetetlenek az uniós joggal, konkrétan az EUMSZ 344. cikkével, amely szerint „(a) tagállamok vállalják, hogy a Szerződések értelmezésére vagy alkalmazására vonatkozó vitáikat kizárólag a Szerződésekben előírt eljárások útján rendezik". A *Komstroy*-ügyben[11] hozott határozatában az EUB ehhez hozzátette azt is, hogy az Európai Unió egyik tagállama és egy másik tagállam befektetője között az Energia Charta Egyezmény (*Energy Charter Treaty – „ECT"*) alapján megvalósított befektetéssel kapcsolatban ugyancsak nem alkalmazhatóak az ECT szerinti

7 Az Európai Unió Alapjogi Chartája (2016/C 202/02) 17. cikk.

8 MENCZELESZ Adrián: Nemzetközi beruházásvédelem kontra az Európai Unió beruházáspolitikája: nemzetközi gazdasági kollízió és ami mögötte van. *Külgazdaság*, 2017, 61 (6), 132.

9 Uo. 136.

10 Szlovák Köztársaság v Achmea BV (C-284/16).

11 Moldovai Köztársaság v Komstroy LLC (C-741/19).

választottbírósági mechanizmusok. 2021-ben az EUB a *PL Holdings*-ügyben[12] a fenti szabályokat kiterjesztette a tagállamok és a befektetők közötti ad hoc választottbírósági megállapodásokra is.

Az EUB döntései nyilvánvalóan az Európai Unión belüli beruházások nemzetközi jogi védelmének a megszűnését eredményezték, aminek az a feltevés képezte az alapját, hogy az unió egységes belső piacra vonatkozó szabályozása – a tőke szabad mozgásának az alapelve és a megkülönböztetés nélküli bánásmód követelménye alapján – megfelelő védelmet biztosít a befektetők számára. Ez a megközelítés nyilvánvalóan rámutat a nemzetközi beruházásvédelmi szabályok és az uniós jogi szabályozási elvek közötti „kibékíthetetlen" ellentétre: míg ugyanis az előbbi abból indul ki, hogy a *host state* bíróságai csak elfogultan képesek egy beruházási jogvitát elbírálni, addig az uniós jog alapvető feltételezése, hogy mind a tagállami bírák, mind pedig az EUB bírái megfelelően fogják alkalmazni az uniós jogot[13].

AZ EUB döntéseinek folyományaként 2020-ban az Európai Unió 23 tagállama nemzetközi szerződésben állapodott meg arról, hogy megszüntetik a közöttük korábban létrejött kétoldalú beruházásvédelmi megállapodásokat és kizárták az ilyen megállapodáson alapuló jogviták választottbírósági eljárásban történő érvényesítését, a folyamatban lévő ügyeket is beleértve[14].

A legfrissebb fejlemény, hogy 2025. október 9. napján hatályba lépett az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2025/1904 határozata, amely hivatalosan jóváhagyja az ECT értelmezéséről és alkalmazásáról szóló, az Európai Unió és tagállamai (Magyarország kivételével) által 2024 júniusában elfogadott megállapodást[15]. A megállapodás megerősíti a felek közös értelmezését, miszerint az ECT vitarendezési klauzulát tartalmazó 26. cikke „nem szolgálhat és soha nem is szolgálhatott jogalapként EU-n belüli választott bírósági eljárásokhoz"[16], megerősíti továbbá azt is, hogy az ECT 47. cikk (3) bekezdésében foglalt lejárati záradék, amely az állam ECT-ből való kilépését követő 20 évvel meghosszabbítja az egyezmény védelmét, „nem vált ki joghatást EU-n belüli kapcsolatokban"[17].

12 Lengyel Köztársaság v PL Holdings Sàrl (C-109/20).

13 Kende-Jeney-Szűcs i. m. 460.

14 Megállapodás az európai unió tagállamai közötti kétoldalú beruházási megállapodások megszűnéséről (Magyarországon kihirdette a 2020. LXI. törvény).

15 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2025/1904 határozata (2025. szeptember 10.) az Energia Charta Egyezmény értelmezéséről és alkalmazásáról szóló megállapodás Unió által történő jóváhagyásáról.

16 Megállapodás az Energia Charta Egyezmény értelmezéséről és alkalmazásáról, 2. cikk (1) bekezdés.

17 Uo. 2. cikk (3) bekezdés.

Az Európai Uniónak ez a joggyakorlata azonban nem kritika nélküli. Vannak olyan hangok, amelyek szerint az uniós jog által a befektetők számára a tagállamokkal szembeni vitákban biztosított védelem nem elégséges, különösen, ami a jogorvoslati lehetőségeket illeti. A nemzetközi választottbírósági mechanizmusok kizárása miatt pedig lényegesen gyengülhet a beruházási környezet stabilitása és csökkenhet a befektetők bizalma. Éppen ezért az Európai Uniónak ki kell dolgoznia egy a beruházási viták hatékony és gyors kezelésére alkalmas belső mechanizmust[18].

Amint azt látni fogjuk, az uniós szabályozás Európai Unión kívüli fórumok általi figyelembevétele ugyancsak minimum kérdéses. Az alábbiakban ismertetésre kerülő, Spanyolországot érintő döntések példája érzékletesen mutat rá a rendszer gyengeségére.

2. Az alapügyek – Spanyolországra rájár a rúd

Spanyolország ellen 2017 és 2020 között különböző más uniós tagállamokban honos befektetők az ECT alapján összesen több, mint ötven választottbírósági eljárást indítottak meg, és az országot húsz ítélettel lezárt eljárásban összesen mintegy 825 millió euró kártérítés megfizetésére kötelezték az úgynevezett „spanyol megújulóenergia-botrányban".

Az eljárások előzményét jelentő tényállás szerint Spanyolország a villamosenergia-ágazatról szóló 54/1997. számú törvénnyel a villamosenergia-termelő erőművek típusa szerinti differenciált szabályozást vezetett be, amelynek alapján a megújuló energiaforrásokból termelő termelők a nagykereskedelmi piaci ár feletti prémiumot élveztek. A törvény végrehajtásáról szóló 436/2004. számú királyi rendelet a prémiumrendszert tovább cizellálta, majd 2007-ben a 661/2007. sz. királyi rendelet újabb, a befektetőkre nézve kedvező szabályokat határozott meg. Ezeknek az ösztönzőknek a hatására sorra valósultak meg a beruházások. A 2008-as gazdasági és pénzügyi válság utóhatása azonban hamarosan jelentős tarifahiányt okozott az országban, Spanyolország ezért 2010-től elkezdte visszafejteni a különleges rendszert és különböző korlátozásokat vezetett be. 2012-ben 7%-os adót vetett ki, majd a 2/2013. számú törvény egyszerűen eltörölte a „prémium" opciót.

Az első választottbírósági eljárások már 2012-ben megindultak Spanyolország ellen, részben a Beruházási Viták Nemzetközi Központja („ICSID"), részben a Stockholmi Választottbíróság, részben pedig az UNCITRAL Választottbí-

18 KENDE-JENEY-SZŰCS i. m. 460.

rósági Szabályzata alapján a *Permanent Court of Arbitration* előtt[19]. Az egyes ügyekben egyre-másra születettek az olyan ítéletek, amelyek megállapították Spanyolország felelősségét[20] és azt, hogy az ösztönzőrendszer megváltoztatásával megsértette az ECT 10. cikkének (1) bekezdésében rögzített tisztességes és méltányos bánásmódra vonatkozó alapelvet. A különböző választottbírósági testületek következetesen elutasították Spanyolországnak az EUB döntéseire alapozott joghatósági kifogásait – többek között – azon az alapon, hogy a választottbíróságok a legitimitásukat az ECT-ből, egy nemzetközi szerződésből nyerik, és nem az uniós jogrendből, így e testületek nincsenek is kötve az EUB határozataihoz.

A továbbiakban tárgyalásra kerülő eljárások ilyen választottbírósági ítéletek elismerésére és végrehajtására vonatkoznak. Köztük csak egyetlen olyan választottbírósági ítéletet találunk, amelynek az elismerésére és végrehajtására az 1958. évi New York-i Egyezményt[21] kell alkalmazni. Az ilyen határozatok esetében ugyanis a kötelezett uniós tagállamok egyszerűbben érvelhetnek azzal, hogy a választottbírósági ítéletet nem lehet elismerni és végrehajtani, mert az EU-n belüli választottbírósági kikötés az uniós jogba ütközése miatt nem minősül érvényes választottbírósági megállapodásnak[22], az Európai Unión belüli jogviták nem is képezhetik választottbírósági eljárás tárgyát[23], és az EU-n belüli viszonylatban hozott ítéletek egyébként is sértik az uniós közrendet[24].

Az ICSID által hozott döntések azonban teljesen más kategóriát képeznek. Az államok és más államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről szóló, Washingtonban, 1965. március 18-án kelt Egyezmény („ICSID-Egyezmény") ugyanis saját szabályozást tartalmaz az ICSID által hozott döntések elismerése és végrehajtása tekintetében. Az egyezmény 53. cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy „(a)z ítélet kötelező a felekre és semmiféle fellebbezésnek vagy bármilyen más jogorvoslatnak helye nincs, kivéve az Egyezményben biztosítottakat. Mindegyik fél köteles tartani magát

19 Az ECT 26. cikk (4) bekezdése alapján a befektető e fórumok bármelyike előtt jogosult az igényét érvényesíteni, amihez ugyanezen cikk (3) bekezdése szerint a Szerződő Államok a „feltétel nélküli hozzájárulásukat adják".

20 Az első ítéletek elemzésére vonatkozóan lásd: Noilhac, Amélie: Renewable Energy Investment Cases Against Spain and the Quest for Regulatory Consistency. *Questions of International Law*, 2020, Zoom-in 71, 21–39.

21 A külföldi választottbírósági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, New Yorkban 1958. június 10-én kelt Egyezmény („New York-i Egyezmény").

22 New York-i Egyezmény V. cikk (1) bekezdés a) pontja.

23 Uo. V. cikk (2) bekezdés a) pontja.

24 Uo. V. cikk (2) bekezdés b) pontja.

az ítélet rendelkezéseihez, és eleget tenni azoknak, kivéve, ha a végrehajtást felfüggesztették az Egyezmény vonatkozó rendelkezései értelmében". Az egyezmény 54. cikkének (1) bekezdése ehhez még hozzáfűzi azt is, hogy „(m)indegyik Szerződő Állam az Egyezmény értelmében meghozott ítéletet kötelezőnek ismeri el, és a területén az említett ítélet által megállapított pénzbeni kötelezettségeknek úgy tesz eleget, mintha az saját bíróságának jogerős ítélete volna". E szabályokból az következik, hogy az ICSID által hozott ítéletek elismerése és végrehajtása vonatkozásában a New York-i Egyezménnyel ellentétben nem érvényesülnek megtagadási okok, ráadásul az ítéletek nemcsak a jogvitában érintett államokban, hanem az egyezmény valamennyi szerződő államában kötelező erővel bírnak.

3. Elismerés és végrehajtás az Európai Unión kívül

Az ICSID-ítéletek uniós joggal való összeegyeztethetetlenségét hivatkozásul használó Spanyolország nem tett önként eleget az őt kártérítésre kötelező ítéleteknek. Miután pedig az Európai Unión belül az ECT alapján hozott választottbírósági ítéletek elismerése és végrehajtása az EUB döntései alapján lényegében lehetetlenné vált és a tagállami bíróságok az ilyen ítéleteket vagy érvénytelenítették[25] vagy pedig megtagadták azok végrehajtását[26], a pernyertes felperesek leleményes ügyvédjei az utóbbi években az Európai Unión kívül kísérelték meg elérni az ICSID által hozott döntések elismerését és végrehajtását. Ezek közül az eljárások közül az Amerikai Egyesült Államokban, Ausztráliában és az Egyesült Királyságban indult eljárások érdemelnek különös figyelmet és jelenthetnek fontos precedenseket a számukra kedvező választottbírósági döntések végrehajtására törekvő befektetők számára.

3.1. *Amerikai Egyesült Államok*

Az Egyesült Államokban először a holland NextEra Energy Global Holdings BV és a luxemburgi 9REN Holding S.A.R.L. próbálkozott meg a rájuk vonatkozó kedvező ICSID-ítéletek elismertetésével a Washington DC Körzeti Bíróság (*District Court for the District of Columbia)* előtt[27]. Spanyolország arra hivat-

25 Lásd például a svéd bíróságoknak 2022 decemberében a *Novenergia v Spain* és a *PL Holdings v Poland* ügyekben hozott döntéseit.

26 Lásd például a német Bundesgerichtshof által a BGH, I ZB 64/24 ügyben 2025 márciusában hozott döntést.

27 *NextEra Energy Global Holdings B.V. and NextEra Energy Spain Holdings B.V. v. Kingdom*

kozott, hogy az USA külföldi államok mentességéről szóló törvénye (*Foreign Sovereign Immunities Act - FSIA*)[28] értelmében az amerikai bíróságok előtti eljárásokban immunitás illeti meg. A befektetők viszont azzal érveltek, hogy az amerikai bíróságok az állami immunitás ellenére kivételesen joghatósággal rendelkeznek azoknak a kereseteknek az elbírálására, amelyek egy „külföldi állam által egy magánféllel vagy annak javára kötött" választottbírósági megállapodás alapján hozott ítélet érvényesítésére irányulnak[29], vagy ha a külföldi állam az immunitásról „kifejezetten, vagy hallgatólagosan" lemondott[30].

Spanyolország a kereset kézhezvételét követően azonnal pergátló intézkedések (*anti-suit injunctions*) meghozatalára irányuló kérelmet nyújtott be a befektetők honossága szerinti államokban a végrehajtás megakadályozása érdekében, de a befektetőket sem kellett félteni: azonnal kérték az amerikai bíróságtól a pergátló intézkedések megakadályozását (*anti-anti-suit injunctions*). 2023. február 15. napján Chutkan bíró mindkét ügyben megállapította a joghatóságot és helyben hagyta a felperesek a Spanyolország által kérelmezett pergátló intézkedések semlegesítésére irányuló kérelmét. A bíró azon a véleményen volt, hogy az uniós tagállamok nem hivatkozhatnak a választottbírósági megállapodás uniós jog szerinti feltételezett érvénytelenségére egy, az EU-n kívüli végrehajtás megakadályozása érdekében. Úgy vélte továbbá, hogy a választottbírósági megállapodás puszta létezése elegendő a joghatóság megállapításához. Márpedig, mutatott rá a bíró, az ECT 26. cikkének (6) bekezdése nyilvánvalóan ilyen választottbírósági megállapodást hozott létre[31].

Spanyolországnak azt az érvelését, hogy tulajdonképpen sohasem volt felhatalmazása arra, hogy az ECT alatt ICSID-választottbíróságot vegyen igénybe, a bíró azzal utasította el, hogy ez a kérdés nem a választottbírósági megállapodás létezését érinti, hanem azt, hogy az ügy tartozhat-e választottbírósági útra (*arbitrability*), ez azonban csak a választottbírósági ítélet érdemi vizsgálata során lenne vizsgálható, de csak akkor, ha a rendes bírósági felülvizsgálat megengedett lenne; márpedig – érvelt a bíró – az ICSID-döntések esetében erről nincs szó[32].

of Spain, 656 F. Supp. 3d 201 (D.D.C. 2023); *9REN Holding S.A.R.L. v. Kingdom of Spain*, WL 2016933 1,6 (D.D.C. 2023).

28 Az 1976-ban elfogadott FSIA rendelkezései a 28. cím alatt kerültek beépítésre az United States Code rendelkezései közé.

29 United States Code § 1605(a)(6) bekezdés.

30 United States Code § 1605(a)(1) bekezdés.

31 NextEra: 210., 9REN: 4.

32 NextEra: 212., 9REN: 15.

Egy hónappal később ugyanannak a bíróságnak egy másik bírája egy másik ügyben némiképp váratlanul elfogadta az alperes érveit, és a joghatóság hiányára hivatkozva elutasította a Blasket Renewable Investments, LLC-nek a Spanyolország ellen hozott ítélet végrehajtására irányuló kérelmét[33]. Ebben az ügyben a végrehajtani kért választottbírósági ítéletet a The PV Investors v. Spain ügyben hozta az UNCITRAL Szabályok szerint létrehozott, svájci székhelyű választottbíróság. Az Egyesült Államokban indított eljárás alatt az eredeti jogosult a követelését a Blasketre ruházta át.

Leon bíró Chutkan bíróval ellentétben érdemben is megvizsgálta Spanyolország hivatkozását az uniós jog szerint érvényes választottbírósági megállapodás hiányára. Úgy vélte, hogy valójában nem az a kérdés, hogy az alapügy választottbírósági útra tartozott-e, hanem az, hogy a felek az uniós jog alapján valójában semmilyen jogvitát nem tehettek választottbírósági eljárás tárgyává[34]. A bíró szerint ezért a felek között nem jött létre választottbírósági megállapodás, így a bíróság joghatósága nem állapítható meg.

A fellebbezések folytán mindhárom ügy a kerületi Fellebbviteli Bíróság (*US Court of Appeals for the DC Circuit*) elé került, amely a három ügyet összevontan bírálta el[35]. A per akkora port vert fel, hogy több *amici* is beavatkozott az eljárásba, Hollandia, Horvátország és az Európai Bizottság Spanyolország oldalán, míg az Egyesült Államok Kereskedelmi Kamarája mellett a MOL Nyrt., valamint több nemzetközi jogtudós a befektetők mellett érvelve[36]. A másodfokú határozat 2024. augusztus 16-án született meg. A bíróság döntése egyhangú volt abban a tekintetben, hogy az FSIA-ban foglalt választottbírósági kivétel alkalmazható az EU-n belüli kontextusban hozott döntésekre is, a bírók ugyanakkor megosztottak voltak abban a kérdésben, hogy a bíróság kibocsáthat-e *anti-anti-suit injunction* végzést, mint ahogyan azt Chutkan bíró tette az általa tárgyalt két ügyben.

A határozatában a *Court of Appeals* rámutatott arra, hogy az Egyesült Államok bíróságai, mivel az USA részes állama mind az ICSID-Egyezménynek, mind pedig a New York-i Egyezménynek, kötelesek érvényesíteni az ICSID-döntéseket ugyanúgy, mintha jogerős bírósági ítéletek lennének és meg kell erősíteniük az UNCITRAL-ítéleteket is, hacsak nem áll fenn a New

33 *Blasket Renewable Investments, LLC v. Kingdom of Spain*, 665 F. Supp. 3d 1 (D.D.C. 2023).

34 Blasket: 10.

35 *NextEra Energy Global Holdings B.V. and NextEra Energy Spain Holdings B.V., 9REN Holding S.À.R.L., Blasket Renewable Investments, LLC v. Kingdom of Spain* (F. 4th 1, 15 (D.C. Cir. 2024).

36 San Martín, Isabel: Enforcement of Intra-EU ECT Awards: Comparing the US, UK and Australian Approaches. *Journal of International Arbitration*, 2025, 42 (1), 60.

York-i Egyezményben meghatározott valamely megtagadási ok. Spanyolország a joghatóság fennállását kizárólag az érvényes választottbírósági megállapodás hiánya miatt vitatta. A bíróság azonban hangsúlyozta, hogy az FSIA értelmében neki a választottbírósági megállapodás meglétét kell vizsgálnia, a megállapodás érvényessége viszont nem joghatósági, hanem érdemi kérdésnek minősül[37].

A bíróság ezt követően tüzetesen megvizsgálta az ECT szövegét és megállapította, hogy „az nyomós okokat kínál arra a következtetésre", hogy az egyezmény választottbírósági rendelkezése általában az aláíró államok befektetőinek „javára" szól, beleértve az Európai Unió tagállamaiban honos befektetőket is, mivel a rendelkezés nem tartalmaz az EU-n belüli vitákra vonatkozó kifejezett kizárást[38]. A bíróság megjegyezte, hogy Spanyolország nem vitatta, hogy az ECT aláírásával feltétlen hozzájárulását adta a választottbírósági út igénybevételéhez az ECT 26. cikk (6) bekezdésében foglaltak szerint, de azt állította, hogy ez a hozzájárulás csak az ECT bizonyos szerződő államaira vonatkozott. Mivel pedig ez a kérdés a választottbírósági megállapodás tartalmát érinti, a bíróság úgy vélte, hogy annak vizsgálata meghaladja a joghatósági vizsgálat kereteit[39].

A *Court of Appeals* összességében úgy ítélte meg, hogy az amerikai bíróságok joghatósággal rendelkeznek az EU-n belüli ítéletek elismerésére és végrehajtására vonatkozó eljárások lefolytatására, rámutatott viszont arra, hogy ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy kötelesek is a kérelemnek helyt adni[40]. Mivel ilyen módon a bíróság nyitva hagyva az „érdemi kérdést", azt mindegyik ügyben külön-külön kell majd megvizsgálnia a kerületi bíróságnak.

A Fellebbviteli Bíróság a NextEra és a 9REN ügyekben a Spanyolország által Európában kérelmezett pergátló intézkedésekre vonatkozóan a kerületi bíróság által elrendelt tilalmak érvényességéről is döntött. A testület – Pan bírónő kisebbségi véleménye mellett - megállapította, hogy a kerületi bíróság nem mérlegelte kellőképpen a szuverén államok elleni perellenes tilalmak esetleges diplomáciai és udvariassági következményeit és nem azonosította azokat az esetleges belföldi érdekeket, amelyek a tilalmat indokolhatják, így e vonatkozásban hatályon kívül helyezte az elsőfokú határozatot[41].

Mivel Spanyolország felülvizsgálati kérelmet nyújtott be a joghatóságot megállapító döntés ellen a Legfelsőbb Bírósághoz, amelynek az elbírálása még folyamatban van, az ügy végleges eldöntése még várat magára.

37 NextEra: 21.
38 Uo. 24.
39 Uo. 25.
40 Uo. 28.
41 Uo. 34–35.

Egy évvel a Fellebbviteli Bíróság fenti döntése után a Washington DC Kerületi Bíróság bírái további négy különböző ítéletben is elutasították Spanyolország érdemi érveit az EU-n belüli ICSID-ítéletek végrehajtásával szemben és megállapították a joghatóságukat. Ezeket az ítéleteket a bíróság 2025. augusztus 12-én, 13-án és 14-én hozta meg[42].

Miután az előző ügyekben már elveszítette a joghatóság hiányára vonatkozó érveit, Spanyolország ezúttal két érdemi védekezést próbált meg érvényesíteni. Egyrészt hivatkozott a „teljes hitelesség és hatály" (*full faith and credit*) védelmére, vagyis azt állította, hogy a választottbírósági ítéletek nem bírnak „teljes hitelességgel és hatállyal"[43], mivel az ICSID választottbíráinak nem volt joghatóságuk az ítéletek meghozatalára az EUB által értelmezett uniós jog fényében. A bíróság elutasította ezt az érvet, kiemelve, hogy az amerikai bíróságok nem bírálhatják felül egy ICSID választottbíróság joghatóságra vagy az ügy érdemére vonatkozó megállapításait, amennyiben ezeket a kérdéseket teljes mértékben és tisztességesen tárgyalták, és jogerősen eldöntötték. A másik spanyol hivatkozás a külföldi szuverén kényszer és udvariasság (*foreign sovereign compulsion and comity*) védelmének elvére vonatkozott. Spanyolország ugyanis azt is állította, hogy a kérelmezett ítéletek végrehajtása az uniós jog szerinti kötelezettségeinek megszegésére kényszerítené, ami felveti az úgynevezett „külföldi szuverén kényszer" doktrína és a nemzetközi udvariasság elve alkalmazását. A három bíró ezt a védekezést is elutasította, megállapítva, hogy a nemzetközi udvariasság valójában az ítéletek elismerése és végrehajtása mellett szól, ezáltal fenntartva a külföldi bíróságok határozatainak hatályát és elősegítve a nemzetközi együttműködést.

Aligha kétséges, hogy Spanyolország e döntésekkel szemben is jogorvoslattal él majd, mint ahogyan az is leborítékolható, hogy az ügyek egyszer majd „összeérnek" a Legfelsőbb bíróság előtt. Így egyelőre az ügy végső kimenetele még bizonytalan az Amerikai Egyesült Államokban és még nem dőlt el egyértelműen, hogy az amerikai bíróságok végül is befektetőbarát bíróságoknak bizonyulnak-e majd.

42 *Blasket Renewable Investments, LLC v. Kingdom of Spain* (eredetileg: *RREEF Infrastructure (G.P.) Ltd v. Kingdom of Spain)* 1:19-cv-3783(CJN); *Blasket Renewable Investments, LLC v. Kingdom of Spain* (formerly *Infrared Environmental Infrastructure GP Ltd v. Kingdom of Spain*), 20-cv-00817-JD; *Infrastructure Services Luxembourg S.A.R.L. et al. v. Kingdom of Spain,* 1:18-cv-01753; *Cube Infrastructure Services Luxembourg S.A.R.L and others v Kingdom of Spain,* 1:20-cv-01708-LLA.

43 USA Alkotmány IV. Cikk 1. szakasz.

3.2. *Ausztrália*

Ausztráliában 2019-ben egyrészt az Eiser Infrastructure Ltd és az Energia Solar Luxembourg S.à.r.l., másrészt pedig az Infrastructure Services Luxembourg S.à.r.l. és az Energia Termosolar BV indítottak eljárást az Ausztrál Szövetségi Bíróságon (*Federal Court of Australia*) az ICSID által a javukra hozott ítéletek Ausztráliában történő elismerése és végrehajtása érdekében. A bíróság két ügyet egyesítve tárgyalta[44].

A befektetők ezúttal is az ICSID-Egyezmény 53. és 54. cikkeire hivatkoztak, Spanyolország pedig arra, hogy az 1985. évi külföldi államok mentességéről szóló törvény (*Foreign States Immunities Act – „FSIA"*)[45] értelmében a szuverenitásából fakadó immunitás illeti meg[46]. A befektetők szerint viszont az immunitásról való lemondásként kell értékelni, ha a külföldi állam alávetette magát a joghatóságnak, például nemzetközi egyezmény útján[47].

Az első fokon eljáró Stewart bíró a befektetőkkel értett egyet. Megállapította, hogy az ICSID-Egyezményhez való csatlakozással Spanyolország alávetette magát a Bíróság joghatóságának az ítéletek elismerése (*recognition*) és érvényesítése (*enforcement*) tekintetében, és ezáltal lemondott arról, hogy az eljárásban immunitást élvezzen. Mindazonáltal a bíró szerint ez nem jelenti azt, hogy Spanyolország egyben lemondott volna a végrehajtás (*execution*) alóli mentességéről is. Stewart bíró e tekintetben azzal érvelt, hogy az immunitást ez utóbbi tekintetében kifejezetten megőrzi az ICSID-egyezmény 55. cikke, amely kimondja, hogy „(a)z 54. Cikkben foglalt rendelkezések nem értelmezhetők úgy, hogy azok lerontják a Szerződő Államok azon hatályos jogszabályait, amelyek ezen államnak vagy bármely külföldi államnak a végrehajtás alóli mentességet állapítanak meg".

Spanyolország fellebbezett az elsőfokú ítélet ellen a Szövetségi Bíróság teljes üléséhez. Mivel az Eiser és az Energia Solar ellen hozott választottbírósági ítéletet időközben hatályon kívül helyezték, a fellebbezést csak az Infrastructure Services és az Energia Termosolar vonatkozásában kellett elbírálni[48]. A teljes ülés lényegében helyben hagyta az elsőfokú döntést. A teljes ülés úgy ítélte meg, hogy Spanyolország ICSID-egyezményhez való csatlakozása egyenértékű a határozat elismerésére irányuló eljárás alóli immunitásról való lemondásával a FSIA 10. cikk (2) bekezdésében foglaltak alapján.

44 *Eiser Infrastructure Ltd v Kingdom of Spain* (2020) 142 ACSR 616.
45 No. 196 of 1985.
46 Uo. 9. cikk.
47 Uo. 10. cikk (2) bekezdés.
48 *Kingdom of Spain v Infrastructure Services Luxemburg S.à.r.l.* (2021) 284 FCR 319.

Spanyolország természetesen fellebbezést nyújtott be a másodfokú ítélet ellen Ausztrália Legfelsőbb Bíróságához (*High Court of Australia – „HCA”*). A 2023. április 12-én meghozott ítéletében[49] a HCA elutasította Spanyolország fellebbezését, és egy fontos pontosítással helybenhagyta a Szövetségi Bíróság teljes ülésének a határozatait. A Legfelsőbb Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy Spanyolország ICSID-egyezményhez való csatlakozása egyben a külföldi államok ausztrál bíróságok joghatósága alóli mentességéről való lemondást is jelent az az ICSID-ítélet elismerésére és érvényesítésére irányuló eljárásokban, de nem a végrehajtás tekintetében.

Spanyolország nemzetközi határozatokra hivatkozva azzal érvelt, hogy az FSIA 10. cikke csak akkor teszi lehetővé az ausztrál bíróságok számára, hogy elismerjék a külföldi állam joghatóság alóli mentességéről való lemondást, ha a szerződés szövege „kifejezett” lemondást tartalmaz. Legfelsőbb Bíróság ugyanakkor megállapította, hogy az FSIA 10. cikk (2) bekezdésének alkalmazásában a lemondás akkor is kifejezettnek tekinthető, ha a lemondás a nemzetközi egyezmény által használt szavakból kikövetkeztethető”[50]. Ezt a tesztet alkalmazva a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy az ICSID-Egyezmény szövegezése alapján Spanyolország immunitásról való lemondása a 10. cikk (2) bekezdésének alkalmazásában „egyértelmű” volt.

Ezt követően a HCA az ICSID-Egyezmény 53-55. cikkeinek az elemzésébe fogott a *recognition*, *enforcement* és *execution* kifejezések jelentésének tisztázása érdekében. Spanyolország ugyanis arra hivatkozott, hogy az ICSID-Egyezmény spanyol és francia verziói nem tesznek különbséget a két utóbbi kifejezés között[51], amit úgy kell értelmezni, hogy a végrehajtásra (*execution*) vonatkozó immunitást az érvényesítésre (*enforcement*) is kiterjesztően kell értelmezni. A HCA nem értett egyet ezzel az érveléssel, mivel szerinte az ICSID-Egyezmény tartalmilag teljesen világosan megkülönbözteti egymástól a három fogalmat. A bíróság kifejezetten rögzítette, hogy bár az 55. cikk előírja a szerződő államoknak, hogy úgy tegyenek eleget a jogerős ítéletben előírt vagyoni kötelezettségeknek, mintha saját bíróságaik jogerős ítélete volna, ez a kötelezettség nem terjed ki az ítélet végrehajtásának a kötelezettségére, amelynek feltételeit az érintett nemzeti jog határozza meg[52]. A bíróság úgy vélte továbbá, hogy az egyes nyelvi verziók közötti különbségek csupán látszólagosak és azokat a kontinentális

49 *Kingdom of Spain v Infrastructure Services Luxembourg S.à.r.l.* [2023] HCA 11.

50 Uo. 9, para. 25.

51 Ugyanez igaz egyébként a magyar verzióra is (lásd a 1987. évi 27. törvényerejű rendeletet), amely mindkét kifejezés esetében a „végrehajtás” szót használja.

52 Infrastructure Services: 44.

jogrendszerek *exequatur* szabályaira vezethetőek vissza. Ezekre tekintettel az *enforcement* lényegében a végrehajthatóvá nyilvánítást (érvényesítést), míg az *execution* a tényleges végrehajtást jelenti[53]. Ennek az értelmezésnek az alapján a HCA úgy foglalt állást, hogy Spanyolország lemondott az immunitásról az elismerés és az érvényesítés tekintetében, a lemondás azonban nem terjed ki a végrehajtásra.

Felbátorodva a HCA döntésén 2024-ben újabb befektetők indítottak eljárást a számukra kedvező ICSID-ítélet elismerésére vonatkozóan. 2025. augusztus 29. napján az Ausztrál Szövetségi Bíróság (*Federal Court of Australia*) a *Blasket Renewable Investments LLC v Kingdom of Spain* ügyben[54] hozott döntésében újfent megerősítette, hogy az ECT alapján Spanyolország ellen hozott további négy különböző ICSID-ítélet teljes mértékben elismerendő és végrehajtható Ausztráliában.

A felperesek esélyeit nyilvánvalóan jócskán megnövelte a HCA által az Infrastructure Services-ügyben hozott precedens, Spanyolország részben mégis megismételte a korábbi eljárásban előterjesztett érveit. A HCA-döntés jelentőségét azon az alapon igyekezett vitatni, hogy az szerinte csak olyan helyzetekre vonatkozik, amelyekben az ítélet kötelező ereje nem vitatott. Márpedig, érvelt a spanyol állam, az ítéletek nem tekinthetőek „kötelezőnek" az uniós jog nemzetközi joggal szembeni elsőbbségéből adódóan és mert az Európai Unió tagállamai a Lisszaboni Szerződéssel olyan értelemben „módosították" az ICSID-Egyezményt, hogy az nem alkalmazandó unión belüli beruházási jogvitákra. Ezen túlmenően – mivel a felperesek között több olyan is volt, amely engedményezés útján jutott a követeléshez - vitatta Spanyolország az ICSID-döntésekből fakadó igények átruházásának az érvényességét is.

A Bíróság gyakorlatilag egyetlen spanyol érvet sem fogadott el. Megállapította, hogy a 2023-as HCA-határozat a jelen ügyben is kötelező erővel bír. A Bíróság rögzítette, hogy az ICSID-egyezmény „saját, önálló jogorvoslati rendszert" tartalmaz. Az pedig vitathatatlan volt, hogy a szóban forgó ítéletek megfelelően hitelesített ICSID-döntések voltak, amelyekkel szemben nem vették igénybe az ICSID-Egyezmény 50–52. cikkei szerinti rendkívüli jogorvoslatokat. Következésképpen a döntések az ICSID-Egyezmény értelmében „kötelező erejűek" voltak, amelyeket az egyezmény szerződő államai – így Ausztrália is – kötelesek elismerni és végrehajtani[55].

53 Uo. 64.
54 [2025] FCA 1028.
55 Uo. 160., 183.

A Bíróság elismerte, hogy valóban fennállhat konfliktus az uniós jog és Spanyolországnak az ICSID-egyezményből fakadó kötelezettségei között. Ugyanakkor megállapította, hogy az uniós jog elsőbbségének elve csak az uniós jogrendben alkalmazandó. Ez semmilyen módon nem érinti Spanyolországnak a nemzetközi közjogból és konkrétan az ICSID-Egyezményből fakadó kötelezettségeit[56]. Spanyolország Lisszaboni Szerződéssel kapcsolatos érvelését a bíróság azzal utasította el, hogy az ICSID-Egyezmény végrehajtására vonatkozó kötelezettségek valamennyi szerződő állam esetében fennállnak. Még ha elfogadható is lenne, hogy az EU tagállamai egymás közötti viszonylatban „módosították" az ICSID-Egyezményt – amit különben nem is lehetséges –, egy ilyen módosítás jogilag nem szüntethetné meg az ICSID-Egyezmény más szerződő államainak a jogait és kötelezettségeit[57].

Végezetül a bíróság Spanyolországnak az átruházhatósággal kapcsolatos érvelését is elutasította megállapítva, hogy az ICSID-ítéletek átruházható vagyontárgyaknak minősülése a nemzetközi jog hatálya alá tartozó kérdés. Mivel pedig sem a nemzetközi szokásjog, sem az ICSID-Egyezmény nem tartalmaz olyan szabályt, amely tiltana az átruházást, így annak nincs is akadálya, mint ahogyan az lehetséges az ausztrál jog alapján is[58].

A Blasket-döntés jelentősége vitathatatlanul az, hogy egyike a legvilágosabban megfogalmazott választottbírósági ítéletek külföldi államokkal szembeni végrehajtásával kapcsolatos ausztrál döntéseknek[59] és további elemekkel egészíti ki a HCA által hozott korábbi döntést. Bár aligha kétséges, hogy Spanyolország fellebbezni fog az ítélet ellen, nem tűnik valószínűnek, hogy másodfokon vagy akár a HCA előtt a korábbi precedenst is felülíró, ellentétes értelmű döntés születne.

3.3. *Egyesült Királyság*

Az Egyesült Királyságban a történet 2021-ben kezdődött, amikor a befektetőknek sikerült elérniük egy Spanyolországgal szemben hozott ICSID-ítélet Egyesült Királyságban történő végrehajtási célú regisztrációját az angol Felsőbíróság (*High Court of Justice*) előtti eljárásban. Erre az 1966. évi Választottbírósági

56 Uo. 205.
57 Uo. 285.
58 Uo. 302., 314., 325.
59 CAMERON, Hamish: Case note: The Federal Court of Australia Enforces (More) ICSID Awards against Spain – September 27th 2025. https://ciarb.net.au/resource/case-note-the-federal-court-of-australia-enforces-more-icsid-awards-against-spain/ (2025. 11. 11.)

(Nemzetközi Beruházási Viták) Törvény (*Arbitration (International Investment Disputes) Act*)[60] alapján került sor, amely beemelte az Egyesült Királyság jogába az ICSID-Egyezmény 54. cikke szerinti, az ICSID választottbírósági ítéletek elismerésére és érvényesítésére vonatkozó kötelezettségeket.

Spanyolország a határozat hatályon kívül helyezését kérte egyfelől a joghatóság hiányára hivatkozva, másfelől pedig arra, hogy a kérelmezők a regisztrációs kérelem benyújtásakor nem tettek eleget a feltárási kötelezettségüknek. A 2023. május 24. napján kelt döntésében, bő egy hónappal az ausztrál HCA ítéletét követően, a *High Court* Kereskedelmi Bírósága elutasította Spanyolország kérelmét és a regisztrációs határozatot a hatályában fenntartotta[61].

Spanyolország alapvetően ebben az eljárásban is ugyanazokat az érveket terjesztette elő, mint amelyeket az Egyesült Államokban és az Ausztráliában zajló eljárásokban is. A Kereskedelmi Bíróság, nagyon alaposan megvizsgálva az uniós jog elsőbbségére vonatkozó hivatkozást, az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bíróságának a *Micula and Others v. Romania* ügyben[62] 2020-ban hozott ítéletére támaszkodva kategorikusan elvetette azt az érvelést, hogy az uniós jog felülírhatná a tagállamok által az ICSID-Egyezmény alapján korábban vállalt kötelezettségeket[63]. A bíróság úgy találta, hogy ha esetleg van is ellentmondás az ECT vagy az ISID-Egyezmény és az uniós szerződések között, az semmiképpen sem oldható fel úgy, hogy az uniós jognak teljes elsőbbséget kell biztosítani[64].

Spanyolország másik érve az állami immunitás fennállására vonatkozott az 1978. évi Állami Immunitási Törvény (*State Immunity Act - „SIA"*)[65] 1. cikkének (1) bekezdése értelmében. A felperesek szerint ugyanakkor a SIA által meghatározott immunitás alóli kivételek közül kettő is megvalósult: egyrészt Spanyolország előzetes írásbeli nyilatkozattal alávetette magát az angol bíróságok joghatóságának[66], másrészt írott választottbírósági szerződésben egyezett bele a jogvita választottbíróság általi elbírálásába[67]. Spanyolország ezúttal is azzal érvelt, hogy az ICSID-Egyezmény ratifikációja nem minősül kifejezett előzetes írásos joghatósági megállapodásnak. A bíróság elvetette ezt az érvelést rámutatva arra, hogy mind az ICSID-Egyezmény 54. cikke, mind pedig

60 1966 Chapter 41.
61 *Infrastructure Services Luxembourg S.à.r.l. and Energia Termosolar B.V. v Kingdom of Spain,* EWHC 1226 (Comm). („*Infrastructure Services UK*").
62 [2020] UKSC 5.
63 *Infrastructure Services (UK)* 74-75, 79-80, 86.
64 Uo. 87.
65 1978 Chapter 33.
66 Uo. 2. cikk (2) bekezdés.
67 Uo. 9. cikk (1) bekezdés.

az ECT 26. cikke ilyen előzetes írásbeli megállapodásnak minősül a SIA 2. cikk (2) bekezdésének az értelmezésében[68]. A bíróság elvetette Spanyolország másik érvét is, miszerint az ECT választottbírósági klauzulája nem terjedt ki a felperesekre, és a bíróságnak ezért nincs joghatósága. E vonatkozásban a bíróság megállapította, hogy sem a Komstroy-döntés, sem pedig az ECT nem értelmezhető úgy, hogy az ECT csak bizonyos szerződő országok befektetői számára biztosítják a választottbírói út igénybevételének a lehetőségét, másokénak viszont nem[69].

Spanyolországnak így már csak egy érve maradt, mégpedig az, hogy maga a választottbírósági ítélet volt érvénytelen, hiszen olyan választottbírósági megállapodáson alapult, amely az EUB döntései folytán nem terjedt ki uniós tagállamok polgáraira. A bíróság szerint viszont az EUB döntései nem írják felül az ICSID-Egyezmény és az ECT rendelkezéseit, éppen ezért a választottbírósági ítélet érvényességének a vizsgálatára a nemzeti bíróságok ezen az alapon nem is jogosultak[70]. A bíróság úgy vélte ugyanakkor, hogy bizonyos – az ICSID-Egyezményben rögzített érvénytelenítési okokon túlmenő „kivételes vagy rendkívüli körülmények" alapot adhatnak arra, hogy a felperes a végrehajtási eljárásban további védekezéseket terjesszen elő, ilyeneket azonban a bíróság a jelen ügyben nem talált[71].

Nagyon fontos körülménynek tekinthető, hogy a bíróság a döntésében részletesen foglalkozott a hasonló ügyekben született ausztrál és amerikai döntésekkel. Ezek ugyan nyilvánvalóan nem minősültek kötelezőnek az angol bíróságra nézve, az azonban a bíróság szerint „lelkesítő, a nemzetközi egyezmények integritása és az ICSID-Egyezmény célja és alkalmazhatósága szempontjából", hogy a különböző országok bíróságai nagyjából azonos következtetésekre jutottak[72].

Végezetül a bíróság elvetette Spanyolországnak azt a hivatkozását is, hogy a felperesek azáltal, hogy nem fedték fel a bíróság előtt a Komstroy-ítélet és az Achmea-döntésen alapuló uniós nyilatkozat létezését, megszegték a feltárási kötelezettségüket. Ez azonban a bíróság szerint lényegtelen körülménynek minősült[73].

68 *Infrastructure Services UK*, 95.
69 Uo. 101.
70 Uo. 107.
71 Uo. 108–109.
72 Uo. 119.
73 Uo. 156.

Az ítélet ellen Spanyolország természetesen fellebbezést nyújtott be, amelyet azonban Anglia és Wales Fellebbviteli Bírósága (*England and Wales Court of Appeal – EWCA*), – egy Zimbabwe ellen indított hasonló tárgyú üggyel egyesített eljárásban – a 2024. október 22. napján meghozott határozatával elutasított[74]. AZ EWCA teljes mértékben egyetértett a Kereskedelmi Bíróság megközelítésével és maga is kiemelten foglalkozott a hasonló ügyekben született más országokban hozott ítéletekkel, felhívva a figyelmet arra, hogy az ICSID-Egyezmény 54. cikkében foglaltakat a többi országban is azonos módon értelmezték. Az EWCA e vonatkozásban különösen a HCA által hozott határozatra hivatkozott, mely határozat szerinte „egyértelműen helyes" volt.

Az ügynek azonban még nincs vége, a döntés ellen mindkét állam fellebbezést nyújtott be és a *Supreme Court of the United Kingdom* előtti első tárgyalás napja 2025. december 1.[75]

4. Összegzés

A világszerte egyre bonyolultabbá váló gazdasági folyamatok egyre gyakrabban eredményezik egyes államok részéről a korábbi kormányzatok által hozott döntések visszavonását, a jelentős projektekre vonatkozó szerződések felmondását, vagy éppen a nemzeti szabályozás befektetőkre nézve hátrányos módosítását, ezek pedig mind olyan tényezők, amelyek felerősítik a beruházásvédelmi egyezmények és az ezekből az egyezményekből eredő választottbírósági határozatok értékét a külföldi befektetők számára.

Bár a fentebb ismertetett döntések egy része még nem tekinthető véglegesnek, az eddigi amerikai, ausztrál és angol döntések azt jelzik, hogy legalábbis a jelentősebb *common law* országok pozitívan viszonyulnak az ICSID-döntések jogosultjai által előterjesztett elismerési és végrehajtási keresetekhez, ami követendő példa lehet az ICSID más szerződő államai számára is.

Mindhárom ország bíróságai vizsgálták azt a kérdést, hogy az ICSID-Egyezmény szerződő államai az egyezményhez való csatlakozással lemondtak-e az immunitásukról az ICSID-ítéletek elismerésére és végrehajtására vonatkozó eljárásokkal kapcsolatban. Az ausztrál és az angol bíróság álláspontja egyértelműen igenlő volt ebben a kérdésben és némi bizonytalanság után egyelőre ugyanez mondható el az Egyesült Államok esetében is. Az elismerési és

74 *Infrastructure Services Luxembourg S.à.r.l. and Energia Termosolar B.V. v Kingdom of Spain; Border Timbers Limited and Hangani Development Co. (Private) Limited v Republic of Zimbabwe* [2024] EWCA Civ 1257.

75 Ügyszám: UKSC/2024/0155.

végrehajtási eljárásokkal kapcsolatos állami immunitásra és joghatóságra vonatkozó megközelítés szemmel látható egységessége kiemelkedően fontos az ICSID-Egyezmény alapján a szerződő államokkal szemben igényt érvényesítő külföldi befektetők számára.

Egységesnek mondható a vizsgált országok bíróságainak az álláspontja abban a tekintetben is, hogy az uniós jog esetleges korlátozásai nem írhatják felül az ECT választottbírói út igénybevételére vonatkozó rendelkezéseit és nem érvényesülnek az Európai Unión kívül. Az ausztrál és az angol bíróság egyértelműen megállapította, hogy az ECT rendelkezései világosak és nem tartalmaznak semmilyen intra-EU kivételt és ugyanígy foglalt állást az *US Court of Appeals* is. Mindazonáltal az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban a legfőbb bírói testületnek kell majd kimondania a döntő szót.

Az is látszik ugyanakkor, hogy az ismertetett döntések nem adnak iránymutatást az államokkal szemben hozott választottbírósági ítéletek végrehajtásának a foganatosítása vonatkozásában. Annak meghatározása, hogy mely vagyontárgyak tartoznak és melyek nem az állami immunitás hatálya alá, továbbra is azoknak az államoknak a jogosultsága, amelyekben a végrehajtást kérik. Sem az ICSID-egyezmény 54. cikke, sem a New York-i Egyezmény III. cikke nem írhatja felül az erre vonatkozó nemzeti immunitási szabályokat.

A demokrácia határán: gondolatok a romániai elnökválasztás eredményének érvénytelenítéséről

Móré Sándor
habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

Trócsányi László Professzor úr jogtudósként, diplomataként, alkotmánybíróként, miniszterként és egyetemi vezetőként egyaránt példaértékű pályát futott be, munkássága jelentős mértékben gazdagította a tudományos életet és a közéletet. Örömmel hallgattam előadásait a Doktori Iskolában, és olyan emberként ismertem meg, aki nemcsak széles horizontú elméleti tudással és gyakorlati tapasztalattal rendelkezik, hanem hajlandó szakmai segítséget és támogatást nyújtani a hallgatóknak is. Egyetemünk vezetőjeként képviseli és hirdeti az intézmény keresztyén szellemiségét és az „universitas" együttesét: „tudnunk kell, hogy kik vagyunk, honnan jöttünk, és hova tartunk." Óriási megtiszteltetés számomra, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen dolgozhatok. Isten éltessen sokáig, Rektor úr!

1. Következetlenség vagy két különböző helyzet az alkotmánybíróság gyakorlatában

E jubileumi tanulmány röviden bemutatja a Román Alkotmánybíróság (a továbbiakban: Alkotmánybíróság) választást érvénytelenítő határozatát és az azzal kapcsolatos körülményeket, pontosabban a döntés által felvetett, alapvetően, bár nem kizárólagosan alkotmányossági kérdéseket. A tanulmány ezeket a kérdéseket úgy járja körbe, illetve az összefüggéseket, érveket és ellenérveket úgy tárja fel, hogy a konkrét válaszok megadását több ízben is az Olvasóra bízza.

2024 választási 'szuperév' volt Romániában: minden lehetséges választásra sor került. Volt európai parlamenti választás, helyi önkormányzati választás, parlamenti választás és elnökválasztás a maga két fordulójával, habár ez utóbbi átcsúszott a 2025-ös évre. Öt alkalommal járulhattak a választópolgárok a szavazóurnához, bár az elnökválasztás második fordulója csak külföldön, a távoli országokban lévő román állampolgárok esetében kezdődött meg.

A román elnökválasztás első fordulója kétségtelenül váratlan eredményt hozott: még a választások napján is a választási közvélemény-kutatásokban egy

10% alatt mért jelölt, Călin Georgescu (a továbbiakban: *Jelölt*) nyerte meg az első fordulót. Igaz, nem szerzett abszolút többséget, így második fordulót is kellett tartani, de ez akkor is óriási szenzáció, nem várt eredmény volt.[1]

Két jelölt az Alkotmánybírósághoz fordult, és kérte az elnökválasztás első fordulójának érvénytelenítését a második helyen végzett jelölt javára elkövetett választási csalásra, pontosabban a kampányfinanszírozási szabályok megsértésére és a választók megtévesztésére hivatkozva. A második és a harmadik jelölt közötti különbség valóban nagyon kicsi volt, kevesebb mint háromezer szavazat, és felvetődött a lehetősége annak, hogy csalások történtek a választási irodákban és/vagy akár számolási hibák is befolyásolták az első forduló eredményét. Bár az első hely akkor még biztosnak tűnt, a tét továbbra is hatalmas volt, hiszen nem volt mindegy, hogy ki jut be a második fordulóba a szélsőjobboldali *Jelölt*tel szemben.

Az Alkotmánybíróság megvizsgálta a megkereséseket, majd elrendelte az összes szavazólap újbóli ellenőrzését és újraszámlálását, de ezt követően maradt az a sorrend, amely az első forduló után kialakult. E tekintetben nem tehetett mást az Alkotmánybíróság, mint hogy a 31/2024. AB határozatában érvényesnek nyilvánította az első fordulót, és jóváhagyta a december 8-i második forduló megtartását.

Még aznap, amikor az Alkotmánybíróság elfogadta ezt a határozatot, összeült a Legfelsőbb Védelmi Tanács (a továbbiakban: CSAT),[2] és kiadott egy sajtóközleményt, amiben nagyon általánosan megfogalmazott utalások voltak arra vonatkozóan, hogy a teljes választási folyamatot manipulálták.[3] Ezt követően a versenyben lévő politikai pártok és azok jelöltjei kérték, sőt mi több, követelték a hivatalban lévő köztársasági elnöktől, a CSAT-tól, hogy tisztázzák a nyilatkozatban foglaltakat. Egy-két napos huzavona után úgy döntöttek, hogy nyilvánossá teszik a köztársasági elnöki hivatal honlapján azokat a nemzetbiztonsági jelentéseket, amelyek alapján megfogalmazták a sajtóközleményt.[4]

1 A 2024-es elnökválasztás első fordulójának eredményeit lásd: Proces-verbal privind rezultatul votării la alegerile pentru Preşedintele României, 24 noiembrie 2024. https://prezidentiale2024.bec.ro/wp-content/uploads/2024/11/PV_RFT1.pdf (2025. 12. 05.)

2 Románia elnöke a CSAT elnöke, a miniszterelnök pedig az alelnöke. Mindketten jelen voltak az ülésen, ez utóbbi akkor jelölt is volt.

3 Şedinţa Consiliului Suprem de Apărare a Ţării, 28 noiembrie 2024. https://www.presidency.ro/ro/media/comunicate-de-presa/sedinta-consiliului-suprem-de-aparare-a-tarii1732806042 (2025. 12. 05.)

4 A titkosítás alól feloldott dokumentumok elérhetősége: Comunicat de presă (în anexă documentele declasificate), 04 decembrie 2024. https://www.presidency.ro/ro/media/comunicat-de-presa1733327193 (2025. 12. 05.)

Azt nem tudjuk, hogy a négy nemzetbiztonsági szolgálat egymástól mennyire függetlenül készítette el a jelentéseket, de az biztos, hogy az alkotmánybírák olvasatában meglehetősen drámainak tűnt a tartalmuk. 2024. december 4-én ezeket a jelentéseket feloldották a titkosítás alól, és csak ezt követően, december 6-án ült össze az Alkotmánybíróság, amikor a 32/2024. határozatában kimondta az elnökválasztás első fordulójának érvénytelenítését. Gyakorlatilag summázta a nemzetbiztonsági jelentésekben leírt folyamatokat anélkül, hogy a történések addigra nyilvánossá vált részleteire utalt volna. Ezekből a folyamatokból ugyanakkor kiderült, hogy a kampány során alkalmazott digitális technológiák és a mesterséges intelligencia (a továbbiakban: MI) nem átlátható használata révén manipulálták a választókat, illetve torzult a választási versenytársak közötti esélyegyenlőség, továbbá fény derült a kampány nem bevallott – többek között *online* – forrásból történő finanszírozására, ami sértette a választási jogszabályokat.[5]

A határozat rendelkező része kimondja, hogy a választási folyamatot teljes egészében újra kell kezdeni: a kormánynak új időpontokat kell kitűznie az elnökválasztásra, újra kell alakítani a Központi Választási Irodát, újra kell kezdeni a jelöltállítást stb. A hivatalban lévő elnök továbbá az újonnan megválasztott elnök beiktatásáig gyakorolhatja mandátumát.[6]

Az elnökválasztás során valóban egy nem túl szerencsés helyzet alakult ki: 2024. december 2-án az Alkotmánybíróság *expressis verbis* érvényesnek nyilvánította az elnökválasztás első fordulóját, majd néhány nap múlva, december 6-án érvénytelenítette azt. Egyrészt lehet úgy érvelni, hogy a második döntés az Alkotmánybíróság következetlenségére utal, másrészt tényszerűen két különböző helyzetről volt szó.[7] Az első határozat meghozatala után olyan új és lényeges információk jutottak az Alkotmánybíróság tudomására a biztonsági szolgálatok által korábban titkosított adatok nyilvánosságra hozása és közzététele eredményeként, amelyek a választás tisztaságát befolyásolhatták.[8]

5 Felvetődik a kérdés, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok miért nem tették közzé időben ezeket az információkat? Az információk bemutatása közvetlenül az első forduló érvényesítése és a második forduló megszervezése után felveti azt a természetes gyanút, hogy az információkat a választási folyamat befolyásolása érdekében mutatták be.

6 2025. február 10-én Klaus Iohannis bejelentette, hogy lemond elnöki tisztségéről, miután a parlament megindította ellene a felfüggesztési eljárást.

7 Véleményünk szerint a 32/2024. határozatával az Alkotmánybíróság érvénytelenítette a teljes választási folyamatot, és ezzel hallgatólagosan hatályon kívül helyezte a 31/2024. határozatát is. Kevésbé elfogadhatónak tartjuk azt az érvelést, miszerint mivel két különböző helyzetről volt szó, a második határozat nem érintette az első hatályát vagy érvényességét.

8 Mivel a titkosítás alól feloldott információk bizonyítékait nem hozták nyilvánosságra, a választók nem tudhatják, hogy valóban léteznek-e tények, és ha igen, azok mennyire

2. Az elnökválasztással kapcsolatos alkotmánybírósági hatáskör

A választások érvénytelenítésének jogkörét az alkotmánybíróságra ruházni összhangban áll – bár ez nem kötelező – az európai és nemzetközi standardokkal, valamint számos ország jogszabályi gyakorlatával. Nem szükséges, hogy az alkotmánybíróság kizárólag fellebbviteli fórumként járjon el, és csak a végső döntést hozza meg. Vannak olyan országok, ahol a választási eredményekkel kapcsolatos kifogásokat kizárólag az alkotmánybíróság vizsgálhatja, amely ebben az esetben első- és egyben végső fokon jár el.[9]

A Román Alkotmány (a továbbiakban: Alkotmány) 146. cikk f) pontja kifejezetten nevesít választásokhoz kapcsolódó hatáskört: „Az Alkotmánybíróság feladatkörei a következők: […] f) felügyel a Románia Elnökének a megválasztásával kapcsolatos eljárás betartására és igazolja a választás eredményét."[10]

Ebből az alkotmányi rendelkezésből egyértelműen kitűnik, hogy az Alkotmánybíróság kizárólag az elnökválasztás tekintetében rendelkezik hatáskörrel, a parlamenti, európai parlamenti vagy önkormányzati választások tekintetében nem. Vajon mi ennek az alkotmányi szabályozásnak a magyarázata? Nyilván az elnökválasztás azért különleges ilyen szempontból, mert országos és egyszemélyes intézményről beszélünk. A parlamenti, az európai parlamenti és a helyi önkormányzati választások során több ellenőrző mechanizmus is van, és talán ezért nem merült fel az alkotmányozás során, hogy az Alkotmánybírósághoz is lehessen fordulni. Érdemes lenne kutatásokat végezni, hogy a hatalmi egyensúly mellett milyen egyéb tényezők játszottak szerepet a szabályozás kialakításában.

Az Alkotmány 146. cikk f) pontját a Románia elnökének megválasztásáról szóló 370/2004. törvény szabályozza részletesen. A törvényi szabályozásból kiderül, hogy e feladat nem egyszerűen közvetítői szerep a választási irodák és a parlament között, hanem tényleges ellenőrzése a választások alkotmányos szempontból szabályszerű lebonyolításának, és az igazolás révén érvényességi feltétele a választások eredményének.[11]

A 32/2024. határozatában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy azon hatásköre, melynek értelmében őrködik az elnökválasztás tisztességes

súlyosak. Ez a helyzet precedenst teremthet, mert ha a jövőben a választási eredmények nem lesznek kívánatosak, ugyanezt az eljárást lehet alkalmazni.

9 Venice Commission, CDL-AD(2020)025, Report on election dispute resolution (a továbbiakban: *Report on election*), 44. pont.

10 Magyarország Alaptörvénye nem tartalmaz kifejezetten a választásokat érintő önálló alkotmánybírósági hatáskört, a 24. cikk (2) bek. c) és d) pontja az alkotmányjogi panasz intézményét és formáit határozza meg.

11 Varga Attila: *Román alkotmányjog*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2019, 132.

lebonyolítása fölött, értelmezésre szorul, és ez nem értelmezhető megszorítóan. Az Alkotmány 146. cikk f) pontjában előírt alkotmányos hatáskör célja az 1. cikk (5) bekezdésében[12] megfogalmazott alaptörvényi felsőbbrendűség elvének tiszteletben tartása az elnökválasztás során, továbbá az 1. cikk (3) bekezdésében és a 2. cikk (1) bekezdésében foglalt alkotmányos értékek tiszteletben tartása. Ezen alkotmányos értékek jellemzik a román államot, és ezeket Románia elnökének kötelessége tiszteletben tartani és megvédeni. Továbbá az AB határozat szerint az Alkotmány 146. cikk f) pontjában foglalt rendelkezéseket a 142. cikk (1) bekezdésében és a 47/1992. törvény 1. cikk (2) bekezdésében[13] foglaltakkal együtt kell értelmezni: az Alkotmánybíróság azon feladata, hogy biztosítsa az elnökválasztási eljárás betartását, nem választható el az Alkotmánybíróság alkotmányos struktúrában betöltött szerepétől, vagyis az Alkotmány szupremáciáját garantáló funkciójától. Ebben a helyzetben tehát jogfejlesztő értelmezéssel, egyfajta 'láthatatlan alkotmányozással' az Alkotmánybíróság úgy döntött, hogy hivatalból eljár azon elnökválasztásokra vonatkozó nemzetbiztonsági dokumentumok alapján, amelyek tartalmát a titkosítás alól feloldottak.

Egyetértünk a Velencei Bizottság álláspontjával abban, hogy egy (alkotmány)bíróság nem dolgozhat titkosított adatokkal.[14] Varga Attila romániai alkotmánybíró a Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK-n tartott előadásában kiemelte, hogy az Alkotmánybíróságnak semmivel nem állt több információ a rendelkezésére, mint ami a közvélemény elé került ezen nemzetbiztonsági jelentések alapján, vagyis semmilyen, a közvélemény számára titkosított adatokkal, többletként az Alkotmánybíróság nem rendelkezett.[15]

3. A hivatalból történő eljárás

A 32/2024. AB határozat fő kritikája az Alkotmánybíróság hatáskörének hiányára vonatkozik. Igen kényes kérdésként merült fel, hogy az Alkotmánybíróság eljárhat-e hivatalból az Alkotmány 146. cikk f) pontja alapján.

12 A Román Alkotmány magyar fordítását lásd: http://jog.sapientia.ro/data/hallgatok/letoltesek/Romania_alkotmanya_HU.pdf (2025. 12. 05.)

13 „Az Alkotmánybíróság az egyetlen alkotmányossági juriszdikcióval rendelkező szerv Romániában."

14 Venice Commission, CDL-AD(2025)003, Urgent Report on the cancellation of election results by Constitutional Courts (a továbbiakban: *Urgent Report*), 59. pont.

15 Varga Attila: *Bírói aktivizmus – színe és fonákja a román Alkotmánybíróság gyakorlatában (esettanulmány a romániai elnökválasztásról)*. Előadás a Károli Közösségi Napok keretében, Budapest, KRE ÁJK, 2025. október 30.

A nemzetközi normák nem írják elő, valamint nem is tiltják elvi szinten, hogy ilyen esetekben a(z alkotmány)bíróság hivatalból hozzon döntést.[16] Abban az esetben, ha a nemzeti jogszabály általános ellenőrzési kötelezettséget vagy garanciális funkciót ír elő az alkotmánybíróság számára a választásokkal kapcsolatban, felmerülhet az az érv, hogy egy ilyen rendelkezés értelmét veszítené, ha az alkotmánybíróság nem indíthatna eljárást akkor sem, ha súlyos csalásról vagy visszaélésről szerez tudomást. Ezt az érvet azonban árnyalja a gyakorlati realitás, miszerint azok a jelöltek, pártok vagy választópolgári csoportok, akik elégedetlenek a választási eredménnyel, várhatóan panaszt nyújtanak be, amennyiben csalásra vagy más visszaélésre vonatkozó releváns bizonyíték áll rendelkezésre. Továbbá az alkotmánybíróság kiterjesztett hivatalbóli eljárási lehetősége megkérdőjelezheti a jogorvoslati eljárásokhoz kapcsolódó többnyire szűk és szigorú határidők értelmét, amennyiben a választások felülvizsgálatára jogosult szerv a határidőn túl is szabadon eljárhatna hivatalból. Azt is szem előtt kell tartani, hogy a bíróságokra, ideértve az alkotmánybíróságokat is, általánosságban jellemző, hogy megkeresésekre reagálnak, nem pedig döntéskezdeményezők: hatáskörük korlátozott, mivel nem ők választják meg az ügyeiket. Ez az alapfeltevés megdőlne, ha az alkotmánybíróságok jogot kapnának arra, hogy hivatalból járjanak el, és saját kezdeményezésre érvénytelenítsenek választásokat. Ez óriási hatalmat jelentene, amelyhez joggal lehet világos jogi alapot megkövetelni.[17]

A Román Alkotmánybíróság is természetéből fakadóan, főszabály szerint megkeresés alapján jár el – az officialitás elve inkább a végrehajtó hatalom szerveire jellemző –, ebben a konkrét ügyben azonban nem beszélhetünk formális, hivatalos megkeresésről. Az Alkotmány 146. cikk f) pontjában előírt esetben sem az Alkotmánybíróság szervezetéről és a működésről szóló 47/1992. törvény, sem pedig a Románia elnökének megválasztásáról szóló 370/2004. törvény nem rendelkezik arról a lehetőségről, hogy hivatalból járjon el az Alkotmánybíróság az elnökválasztással kapcsolatos választási eljárás érvénytelenítése tekintetében. A 47/1992. törvény pontosan meghatározza, mely esetekben járhat el hivatalból az Alkotmánybíróság. Ide tartoznak az Alkotmány módosítására irányuló kezdeményezések, az Alkotmányt módosító törvény, valamint a polgárok törvénykezdeményezései.

A 370/2004. törvény 52. cikk (2) bekezdése pedig kifejezetten rendelkezik arról, hogy kik nyújthatnak be kérelmet a választások érvénytelenítése céljából: politikai pártok, politikai szövetségek, választási szövetségek, a Nemzeti

16 *Urgent Report*, 26. pont.
17 Uo. 27. pont.

Kisebbségek Tanácsában képviselt nemzeti kisebbségekhez tartozó polgárok szervezetei és a választásokon részt vevő jelöltek. Ez a bekezdés azt is meghatározza, hogy a kérelmet legkésőbb a szavazás lezárását követő 3 napon belül lehet benyújtani, továbbá azt meg kell indokolni, és csatolni kell az alapjául szolgáló bizonyítékokat.

A hivatalból történő eljárással kapcsolatban az Alkotmánybíróság értelmezésében az alkotmányos rend veszélyben volt, és saját feladata, hogy őrködjön ne csak az elnökválasztás, hanem az egész alkotmányos rend fölött. És mivel a titkosítás alól feloldott információk alapján nem lehetett megállapítani, hogy az elnökválasztás melyik momentumában történt csalás, külföldi befolyásolás, a teljes választási procedúra sérült, így az egészet érvényteleníteni kellett. Az Alkotmánybíróság tehát úgy gondolta, hogy ilyen esetben hivatalból kell eljárnia, tekintettel a testület alkotmányos szerepkörére.

Felvetődik a kérdés, hogy az Alkotmánybíróság ilyen mértékű aktivizmusa elfogadható-e ebben a konkrét ügyben. Egyfelől, ha a demokratikus legitimációs láncolatból indulunk ki, ahol az államelnök és a képviselők közvetlenül a néptől kapják a (köz)hatalmat, az alkotmánybírák pedig a parlamenttől (és az államfőtől) – ők a néptől 'távolabb' vannak –, akkor lehet azt mondani, hogy az alkotmánybírók nagyobb önmérsékletet is gyakorolhattak volna, vagyis túlságosan beavatkoztak a választásokon kinyilvánított népakaratba.[18] Másfelől a rendes bíróságokkal ellentétben az Alkotmánybíróság tekintetében beszélhetünk bírói aktivizmusról, köszönhetően annak, hogy ez utóbbi nem 'menekülhet' a politikától. Ezen hatáskör vonatkozásában megjelenő konfliktusok tehát valamilyen mértékben politikai jellegűek is. Az viszont problémát jelenthet, hogy a politikai szempontok sokszor felülírják a jogi aspektusokat: a jogállamisági kérdésnél különbséget kell tenni a jogi és a politikai szempontok között, el kell dönteni, hogy hova helyeződik a hangsúly.[19] Jelen esetben az Alkotmánybíróság az Alkotmány 146. cikk f) pontjában foglalt hatáskörének kibővítését – az alkotmányos alapelvekből levezetve – Románia jövőjét (lényegesen) befolyásoló politikai célok elérése érdekében is használta.

Az Alkotmánybíróság aktivizmusával összefüggésben vizsgálható az a szempont is, hogy a Román Alkotmány nagyon merev típusú, csak egyszer,

18 Kicsit sarkítva, ebben a konkrét esetben az Alkotmánybíróság 'terápiás' szerepet játszott a különböző médiaplatformokon keresztül befolyásolt, 'hipnotizált' tömegek vonatkozásában, elősegítve a 'helyes megoldást' és ezáltal a politikai szempontból 'helyes eredményt.'

19 Trócsányi László: *Az Európai Unió és a tagállamok viszonyának történelmi alakulása és jövője*. In: Bodzási Balázs (szerk.): Az európai jog hatása a magyar jogra. Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2024, 19–20.

2003-ban módosították az euro-atlanti csatlakozásra való tekintettel. A módosítási nehézségek általában a megállapodott, stabil, standardizált alkotmányos rendszereket jellemzik, ahol az alapkérdések tisztázva vannak. De még itt is fölvetődik mint újratermelődő probléma az alkotmányos normák és a valóság régi és új problémaköre: a legelőrelátóbb és legbölcsebb szabályozás is bizonyos pontokon problematikussá válhat egy idő után. Ilyen esetekben az alkotmánybíróság feladata a vitatott kérdések tisztázása és a fogalmak értelmezése az alapjogok és alkotmányos elvek bázisán.

4. A választás érvénytelenítésének okai, érdemi feltételei

Kulcsfontosságú kérdés, hogy a választás integritása helyrehozhatatlanul sérült-e, azaz, hogy a választás olyan mértékben sérült-e, hogy azt már nem lehet helyreállítani. Ebben az esetben az egyetlen jogorvoslati lehetőség az új választás megtartása még akkor is, ha ez sosem jelent valódi ismétlést, mert az új választás mindig megváltozott körülmények között valósul meg. A választások érvénytelenítésének központi kritériuma tehát, amelyet a nemzetközi standardok is tartalmaznak, hogy a szabálytalanságok érdemben befolyásolják a szavazás kimenetelét.[20] Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a 2024. évi elnökválasztására irányuló befolyásolási folyamat fő szempontjai a választók szavazatainak manipulálásával és a választási versenytársak esélyegyenlőségének torzításával kapcsolatosak, a digitális technológiák és az MI választási kampányban történő nem átlátható felhasználásával, valamint a választási kampány be nem jelentett forrásokból, többek között az interneten keresztül történő finanszírozásával.

Az Alkotmánybíróság határozata szerint egy jelölt[21] megsértette az elnökválasztás kampányfinanszírozására vonatkozó jogszabályokat: az Állandó Választási Hatósághoz benyújtott kampányköltségvetéséről szóló nyilatkozatában 0 lejt jelölt meg, ami ellentmond a nemzetbiztonsági szolgálatok jelentéseinek. Emellett köztudott, hogy egy választási kampány jelentős költségekkel és kiadásokkal jár, és ez a helyzet nyilvánvaló ellentmondást mutat a lefolytatott kampány nagyságrendje és a felmerült kiadások nem létezése között.[22] Így

20 *Urgent Report*, 49. pont; ECtHR, Babenko v. Ukraine, no. 43476/98, 4 May 1999; ECtHR, Riza and Others v. Bulgaria, nos. 48555/10 and 48377/10, 13 October 2015.

21 A 32/2024. AB határozat nem nevezte meg a *Jelölt*et, csak utalt a nemzetbiztosági jelentésekben megnevezett személyre.

22 A *Jelölt* az államtól nem kapott pénzt, független jelölt volt, nem volt párt mögötte, így cinikusan állíthatta, hogy mindent önkéntesek végeztek.

sérült a választási kampány finanszírozásának átláthatósága, és gyanú merült fel a választások tisztaságát illetően.

A politikai pártok és választási kampányok finanszírozásáról szóló 334/2006. törvény rendelkezései előírják, hogy a jelölteknek nemcsak az állami támogatást, hanem a magánszemélyek és jogi személyek által nyújtott támogatást is be kell jelenteniük, valamint a külföldről érkező finanszírozást is.[23]

Az elnökválasztási kampány elméletileg egy nagyon szigorúan és részletesen szabályozott rendszer Romániában, kiterjed a plakátok kifüggesztésétől a médiamegjelenésig számos kérdésre. Ezzel szemben a *Jelölt* olyan rendszert használt, ami nincsen jogilag szabályozva és nem is ellenőrizhető, illetve természeténél fogva alapvetően külföldről irányított. Ezenkívül ez a *Jelölt* semmilyen bevett médiakampány-tevékenységben, vitában nem vett részt, kifejezetten csak a közösségi médiaplatformokat használta, ami önmagában valóban nem jogszabályellenes.

A nem túl terjedelmes nemzetbiztonsági jelentések a választás befolyásolása tekintetében tett folyamatokat írtak le: külföldi[24] állami és nem állami entitások kibertámadásokat hajtottak végre, illetve az elnökválasztás egyik jelöltje irányában nagyarányú és 'agresszív' kampány zajlott[25] a TikTok közösségi médiaplatformon jogszabályellenes módon.[26] A *Jelölt* tömeges nyilvánosságot kapott: a TikTok felülete előnyben részesítette őt azzal, hogy nem minősítette politikai jelöltnek, azaz nem követelte meg tőle, hogy a választási videóanyagokat az Állandó Választási Hatóság által kiadott egyedi azonosító kóddal jelölje meg, amit a választási jogszabályok előírnak.[27]

23 A 334/2006. törvény 32. cikk (1) bek., a 39. cikk (1) bek. és a 47. cikk (1) bek.

24 A nemzetbiztonsági szolgálatok dokumentumai külföldi befolyásra utaltak a 2024-es elnökválasztás előtt és alatt, de egyetlen államot sem nevesítettek. 2025. szeptember 16-i nyilvános megszólalásában a legfőbb ügyész orosz befolyásra utalt.

25 Felmerül a kérdés, hogy miért nem vette észre senki a vonatkozó állami intézményekből ezt az 'agresszív' kampányt az első forduló előtt. A többi jelöltnek – akiknek kampánycsapatuk volt és online kampányt is folytattak – érdeke lett volna ezt jelezni.

26 Megjegyezhető, hogy az Európai Unió szabályozása a közösségi médiaplatformok vonatkozásában büntetőeljárások kapcsán is számos, pl. adatmegőrzési, adatszolgáltatási kötelezettséget ír elő. Lásd: Sorbán Kinga: Az internetes közvetítő szolgáltatók kettős szerepe a kiberbűncselekmények nyomozásában. Felelősség és kötelezettségek. *Medias Res*, 2019/1, 89–91.

27 2025. október 10.én lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/900 rendelete, amely a politikai reklámtevékenység átláthatóságáról és célzott folytatásáról szól. A rendelet célja, hogy visszaszorítsa a választásokba történő beavatkozásokat és a politikai dezinformációt. A platformoknak egyértelműen fel kell tüntetniük, hogy ki fizetett a politikai hirdetésekért, és azt is, hogy személyes adatok alapján célozták-e

A *Jelölt*nek olyan támogatói kerültek a nemzetbiztonsági szolgálatok látókörébe, akik ultraortodox, ultranacionalista, neolegionárius (neofasiszta) nézeteket vallanak, illetve elkezdtek a fiatalok körében, azok radikalizálódását célként megfogalmazva, ilyen irányú tevékenységet végezni.[28] Itt mindenképpen vizsgálandó, hogy a *Jelölt* mennyire volt érintett ebben a tevékenységben.

A *Jelölt* testőrségében olyan személyek is voltak, akik a francia idegenlégióban szolgáltak, ami természetesen nem jogellenes. Az viszont már nem vet jó fényt a *Jelölt*re (bár önmagában nem minősül bűnrészességnek), hogy olyan személyt is találtak a közvetlen támogatói között, aki zsoldosokat toborzott (pl. kongói rezsim védelmére), és akinek a lakásán egy egész fegyverarzenált találtak.[29]

A román elnökválasztás során feloldott nemzetbiztonsági dokumentumok tartalmával kapcsolatban megfogalmazódott az a kérdés is, hogy ezek az információk elegendőek voltak-e egy ilyen drasztikus, választásokat érvénytelenítő döntés meghozatalához. Egyrészről a nemzetbiztonsági kockázatok azonosítása jelentős következményekkel járhat mind az érintett személy(ek), mind a fenyegetés elhárításáért felelős szerv(ek), és bizonyos esetekben az egész társadalom vonatkozásában. Másrészről ezen információk pontos tartalma nehezen megfogható és körülírható, ezért nagy hangsúlyt kell fektetni azok bizonyítására. A választások érvénytelenítéséről szóló döntésnek nemcsak emberi, erkölcsi és politikai, hanem szakmai és jogi szempontból is kifogástalannak kell lennie.

5. Eljárási garanciák és a bizonyítás kérdése

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB, ECtHR) esetjoga szerint a választási jogvitákban követett eljárásnak tisztességesnek és pártatlannak kell lennie, és biztosítania kell a kellően megindokolt döntéshozatalt. Az érintett jelölteknek

velük a felhasználókat. A szabályozás nyomán a Facebook és az Instagram anyavállalata, a Meta egész Európában betiltotta a politikai hirdetéseket. Ezzel gyakorlatilag kikerüli azt, hogy vonatkozzanak rá a politikai hirdetéseket érintő új uniós szabályok. A Meta szerint a rendelet túl komplex követelményeket szab a platformok működésének. Politikai tartalmakat továbbra is lehet posztolni, de ezeket nem lehet fizetett hirdetésként népszerűsíteni. https://about.fb.com/news/2025/07/ending-political-electoral-and-social-issue-advertising-in-the-eu/ (2025. 12. 05.)

28 A legionárius mozgalom vagy más néven Vasgárda egy szélsőjobboldali, nacionalista, és antiszemita szervezet volt, amely 1927-től a második világháború végéig működött Romániában. Kezdetben a *Mihály Arkangyal Légiója* nevű szervezet vallási-nemzeti célokat hirdetett, később azonban a mozgalom erőszakossá vált: tagjai politikai gyilkosságokat követtek el, támadásokat intéztek zsidók és kommunisták ellen.

29 Document CSAT SRI I.pdf (2025. 12. 05.)

lehetőséget kell adni arra, hogy kifejtsék álláspontjukat, és előadják azokat az érveket, amelyeket érdekeik védelme szempontjából lényegesnek tartanak. Ez történhet írásbeli eljárás keretében, vagy – ahol indokolt – nyilvános meghallgatáson.[30]

A Velencei Bizottság álláspontja szerint ezek az eljárási garanciák azokra az esetekre is alkalmazandók, amikor a választás hivatalból kerül érvénytelenítésre. A bíróságnak kötelessége, hogy lehetővé tegye az érintett jelöltek, pártok és más választási szereplők, például a választási igazgatás szervei számára, hogy eljárási félként vegyenek részt, és indítványokat terjeszthessenek elő. A választás érvénytelenítésével kapcsolatos sajátos kérdés, hogy az mindig más jelölteket is érint, sőt bizonyos esetekben az összes jelöltet is érinteni fogja.[31] A fent említett eljárási követelmények alkalmazása során figyelemmel kell lenni a választások sajátos kontextusára. Például egyensúlyt kell találni a meghallgatások időtartama és terjedelme, valamint a választási jogviták gyors lezárásának szükségessége között.[32]

A konkrét esetben nem állíthatjuk, hogy az Alkotmánybíróságnak kötelezően döntenie kellett a választás érvénytelenítésének a kérdésében, mivel ilyen irányú kérelmet nem nyújtottak be, az viszont fontos szempont lehet, hogy csupán néhány óra állt a testület rendelkezésére, hogy egy ilyen döntést meghozzon a második forduló megkezdése előtt. Egyébként az elnökválasztás második fordulója már el is kezdődött a diaszpórában élő állampolgárok esetében, de a vasárnapi országos választást megelőzően az érintett jelölt(ek) meghallgatására szombaton lehetőség lett volna. Igaz, egy ilyen megoldás abszurdnak tűnhet, illetve bagatellizálhatja a helyzet súlyosságát, ugyanakkor fontos eljárási garanciát jelentett volna.

A választási szabályok bármely megsértését azonnal kifogásolni kell, amint az megtörténik. Különösen igaz ez az olyan kérdésekre, mint a választói névjegyzékbe való felvétel, a jelöltek nyilvántartásba vétele vagy a kampányhoz való hozzáférés – ezeket a problémákat még a szavazás megkezdése előtt orvosolni kell. Ennek kapcsán felvetődik az a kérdés is, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok ezen információk birtokában miért nem alkalmazták a jogszabályokat.[33]

30 ECtHR, Guðmundur Gunnarsson and Magnús Davíð Norðdahl v. Iceland, nos. 24159/22 and 25751/22, 16 April 2024.

31 *Urgent Report*, 31. pont.

32 Uo. 30. pont.

33 Ilyen értelemben nagy nyomás és felelősség nehezedett az Alkotmánybíróságra mint az utolsó intézményre, amely még tehetett valamit. A kilenc nagyon különböző álláspontú és világlátású alkotmánybíró egyhangú döntéssel fogadta el az érvénytelenítő határozatot.

Ha egy politikus paramilitáris szervezetekkel, kiképzőtáborokkal áll kapcsolatban, illetve neolegionárius mozgalomban vesz részt, akár több évre visszamenőleg is a nemzetbiztonsági szolgálatok látókörében kell lennie. A legionárius eszmék hirdetése gyűlöletbeszédnek minősül, és megvalósíthatja az *Erőszakra, gyűlöletre vagy diszkriminációra való uszítás* bűncselekményét. Ennek ellenére olyan tényszerű adat vagy egyértelmű bizonyíték mint a jogerős elmarasztaló ítélet, nem létezett, ami a *Jelölt*tel szemben nyilvánvaló kizáró ok lett volna.

A bizonyítási teher tekintetében az általános szabály az, hogy a választási eredményekkel kapcsolatos jogvita során a bizonyítási teher az indítványozót terheli. Ez vonatkozik a releváns tények – például a jogsértés – bizonyítására, és – bizonyos mértékig – arra is, hogy a szabálytalanságnak potenciálisan milyen hatása lehetett a választás kimenetelére.

Más a helyzet azonban, ha az eljárást a(z alkotmány)bíróság hivatalból indítja meg. Ilyen esetben határozatában meg kell jelölnie, milyen bizonyítékokon alapul a döntés, és hogy miért van meggyőződve arról, hogy a szabálytalanságok hatással lehettek a választás eredményére.

A Román Alkotmánybíróság – és általában az alkotmánybíróságok – nem klasszikus bizonyítékok alapján végzik az alkotmányos ellenőrzést, vagyis nem beszélhetünk a szó hagyományos polgári, büntető- vagy akár közigazgatási jogi értelemben vett és a rendes bíróságok előtt alkalmazott bizonyítási eljárásról. Az Alkotmánybíróság elsősorban értelmező bíróság, az alkotmányosság szempontjából értelmez törvényszövegeket, magatartásokat, eljárásokat. Egyébként az idő rövidsége miatt is nehéz lett volna a 2024. december 4-én nyilvánossá tett nemzetbiztonsági információkat a december 6-ai alkotmánybírósági ülésen hagyományos bizonyítási eljárás alá vonni.[34]

A bizonyítás szempontjából érdemes lenne megvizsgálni, hogy az Alkotmány 146. cikk f) pontjában nevesített hatáskör nem illeszkedne-e jobban a legmagasabb szintű rendes bíróság, a Legfőbb Semmítő- és Ítélőszék hatáskörébe, ahol inkább lehetőség van bizonyítási eljárás lefolytatására is, és ahol elvileg nem merül fel a bírói aktivizmus.

34 A társadalomban megfogalmazódott egy elvárás a választások érvénytelenítésének bizonyítékokkal való alátámasztása tekintetében. 2025. szeptember 16-án a legfőbb ügyész bejelentette, hogy a Legfőbb Ügyészség vádat emelt Georgescu és 21 másik személy ellen az *alkotmányos rend elleni cselekmények* kísérletében való bűnrészesség, valamint a *hamis információk közlésének* bűncselekménye miatt. Ez volt az első nyilvános megszólalás a vádhatóság részéről azóta, hogy az Alkotmánybíróság érvénytelenítette az elnökválasztás első fordulóját. Lásd: România a fost țintа unor atacuri hibride de amploare înainte și în timpul alegerilor din 2024. https://romania.europalibera.org/a/procurorul-general-alex-florenta-romania-a-fost-tinta-unor-atacuri-hibrid-de-amploare-in-contextul-alegerilor-din-2024/33531713.html (2025. 12. 05.)

Egy másik, a bizonyításhoz szorosan kapcsolódó kérdés: milyen súlyúnak kell lennie egy-egy konkrét szabálytalanságnak ahhoz, hogy az a választás érvénytelenítését igazolja? Ezzel összefüggésben meg kell jegyezni, hogy a román elnökválasztás érvénytelenítése nem egyetlen jogsértésen alapul, hanem több szabálytalanságon, amelyek együttvéve vezettek oda, hogy a választási eredmény nem tükrözte megfelelően a választópolgárok akaratát. Az érvénytelenítés nem egy konkrét panaszhoz volt köthető, az egyes szabálytalanságokat összességükben kellett értékelni. Végső soron a választási eredményre gyakorolt hatás a mérvadó, és nem önmagában a szabálytalanság súlya.

6. Hatásköri vita: Ítélőtábla v. Alkotmánybíróság

A Ploieşti-i Ítélőtábla Közigazgatási és Adóügyi Kollégiuma befogadta az Alkotmánybíróság 32/2024. határozatát vitató keresetet, és közigazgatási aktus megsemmisítésére irányuló eljárás keretében elrendelte az elnökválasztást érvénytelenítő AB határozat végrehajtásának felfüggesztését az ügy jogerős lezárásáig, és azt másodlagosan megsemmisítette. A hatáskör tekintetében a bíróság elfogadta a magánszemély felperes B. azon érvelését, miszerint a megtámadott határozat normatív közigazgatási aktus, ezért az ítélőtábla hatáskörébe tartozik. A meghozott ítéletet öt napon belül a Legfőbb Semmítő- és Ítélőszéken lehetett megtámadni.

Az ítélőtábla indokolása többek között kiemeli, hogy az Alkotmánybíróság a törvényben előírt hatáskörét visszaélésszerűen értelmezte, amikor hivatalból tárgyalta az ügyet, illetve a választási folyamat érvénytelenítésével megakadályozta az állampolgárokat abban, hogy az általuk kedvelt jelölt(ek)et juttassák az elnökválasztás második fordulójába.[35]

A Legfőbb Semmítő- és Ítélőszék helyt adott az alperes Román Alkotmánybíróság és a Ploieşti-i Ítélőtábla mellett működő Ügyészség által benyújtott fellebbezéseknek, és – rekordidő alatt, egy napon belül[36] – teljes egészében

35 Curtea de Apel Ploieşti, dosar nr. 301/42/2025.

36 A szakirodalomban olyan véleménnyel is lehet találkozni, hogy a Legfőbb Semmítő- és Ítélőszék eljárási jogokat sértett: döntésével nem várta meg a törvényes öt napos határidő lejártát, amely alatt az ügyben érintett valamennyi félnek lehetősége lett volna fellebbezni az elsőfokú ítélet ellen, vagy éppen ellenkezőleg, visszavonni a már benyújtott fellebbezést. Lásd: Înalta Curte s-a conformat sistemului. https://www.luju.ro//inalta-curte-s-a-conformat-sistemului-iccj-a-solutionat-recursul-impotriva-sentintei-ca-ploiesti-fara-sa-astepte-implinirea-termenului-legal-de-5-zile-recursul-s-a-judecat-in-doar-cateva-ore-de-la-motivarea-sentintei-iccj-a-respins-suspendarea-invocand-ne (2025. 12. 05.)

megsemmisítette a megtámadott ítéletet. A legfelső bírói szerv elfogadta a hivatalból emelt fellebbezésben szereplő, a perbeli jogképesség hiányára vonatkozó kifogást, illetve elutasította a B. által benyújtott fellebbezést, mivel azt perbeli jogképességgel nem rendelkező személy nyújtotta be.[37]

Az Alkotmánybíróság kiadott egy sajtóközleményt az ügyről, amelynek egy bekezdését az alábbiakban közöljük: „Az Alkotmánybíróság 32/2024. sz. határozata olyan jogi aktus, amelyet az Alkotmány 146. cikk f) pontjában előírt saját és kizárólagos hatáskörében hozott. Az Alkotmánybíróság döntései nem normatív közigazgatási aktusok, ezért nem lehet őket közigazgatási perben megtámadni, megsemmisíteni vagy felfüggeszteni. Ennek megfelelően a 32/2024. sz. AB határozat minden alkotmányos és jogi hatása a jövőre vonatkozik, és általánosan kötelező érvényű minden szervre nézve, mivel az alkotmányos rend részét képezi, amely értelmében az Alkotmánybíróság kizárólagos hatáskörére alapozottan felügyeli Románia Elnökének megválasztására vonatkozó eljárás betartását."[38]

Az ügy tehát heves jogvitát váltott ki, és példátlan hatásköri konfliktust okozott a bíróság és az Alkotmánybíróság között. Egyrészt a Ploiești-i Ítélőtábla azzal érvelt, hogy egy közigazgatási aktus jogszerűségét vizsgálta, és joga van beavatkozni a „hatalommal való visszaélés" esetében. Másrészt az Alkotmánybíróság és az ügyészség azzal érvelt, hogy egyetlen bíróság sem cenzúrázhatja az Alkotmánybíróság döntéseit, amelyek véglegesek és általánosan kötelező érvényűek.

7. Következtetések

A választások – különösen azok teljes egészében történő – érvénytelenítése csak kivételes körülmények között igazolható, ennek az *ultima ratio* jellege nem mellőzhető. A választási eredmények érvénytelenítése olyan csekély mértékű szabálytalanságok miatt, amelyek érdemben nem befolyásolták az eredményt, sebezhetőbbé teheti a választási folyamatot, alááshatja a jogorvoslatokba vetett bizalmat vagy a döntést meghozó szerv szakmai tekintélyét. A választópolgároknak biztosnak kell lenniük abban, hogy a leadott szavazatuk végleges.

A vizsgált hatáskör gyakorlása kihívást jelentett a Román Alkotmánybíróság számára azért is, mert az ügyben felmerülő konfliktusok nagyrészt politikai jellegűek voltak, ami a döntést rendkívül vitathatóvá tette. Az Alkotmány-

37 Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie, Decizia nr. 2198/2025.

38 Comunicat de presă, 25 aprilie 2025. https://www.ccr.ro/comunicat-de-presa-25-aprilie-2025/ (2025. 12. 05.)

bíróságnak nem igazán volt választási lehetősége, hiszen a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező szervek mind a választások előtt, mind azok alatt tétlenek maradtak. A választási sérelmeket már a kampány során orvosolni kellett volna, nem pedig utólag, egy totális megsemmisítéssel. Az érvénytelenítés okai tehát nem közvetlenül a választási eljárásban rejlettek, hanem a választás előkészítő szakaszához és a választókra gyakorolt nem átlátható befolyáshoz kapcsolódtak. A társadalomban továbbra is létezik egy elvárás a választások érvénytelenítésének bizonyítékokkal való alátámasztása tekintetében.

Figyelembe lehet venni azt is, hogy a román demokratikus rendszer meglehetősen törékeny és sérülékeny, mivel a demokráciának nincsenek régmúltra visszanyúló hagyományai, így még nem épültek ki teljesen, vagy nem minden esetben működnek megfelelően a védekező mechanizmusok. Ha egy választás érvénytelenítése vagy egy jelölt kizárása nem átlátható, nem jogszabályokon alapul és nem arányos, az gyakran a demokratikus rendszer gyengeségére utal.

A házassági jog nemzetközi magánjogi vonatkozásai és a magyar igazságügyminisztérium[1]

Nagy Péter
egyetemi docens (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

A Habsburg uralkodóknak az uralmuk alatt lévő területek egyben tartása és egységes kormányzása szempontjából is különösen fontos cél volt az egységes jogrendszer kiépítése. Ez az évszázados célkitűzés azonban sohasem valósult meg. A kiegyezést követően, az Osztrák–Magyar Monarchia sem rendelkezett egységes jogrendszerrel, amelynek különböző területein gyakran eltérő jog érvényesült, ami a különböző jogok közötti ütközésekhez vezetett. Az egyik legbonyolultabb és kollíziókkal terhelt jogterület a házassági jog volt. A házasságokra vonatkozó szabályok a gyakran radikálisan eltérő teológiai és dogmatikai alapjaik miatt rendkívül összetett rendszert képeztek. Az állam és a felekezetek házasság feletti évszázados küzdelmének az lett az eredménye, hogy a 19. század végi Magyarországon tíz különböző házassági jogrendszer volt érvényben a Horvát-Szlavón Királyságot nem számítva.[2]

Tovább nehezítette a rendszer átláthatóságát az 1811-ben elfogadott osztrák magánjogi kódex, amely jelentős hatással volt a Habsburg Birodalom minden részére. Az OPTK 77. §-a úgy határozott, hogy a katolikus és nem

1 A tanulmány az FK 142771 számú projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Fiatal Kutatói Kiválósági Program finanszírozásában valósult meg.

2 A római katolikus vallású felekre a római katolikus egyház kánonjoga vonatkozott, míg a keleti egyházak hívei esetében két vagy három területet lehetett megkülönböztetni: a román görögkatolikus egyház egyházi jogát és a görög-szerb keleti egyház egyházi jogát. A görög keleti egyház hívei, akik sem szerbek, sem románok nem voltak, saját jogi státusszal rendelkeztek. A magyarországi evangélikusok és reformátusok esetében II. József házassági törvénye volt érvényes. Az evangélikusok, reformátusok és unitáriusok saját házassági joggal rendelkeztek Erdélyben. A magyarországi izraelitáknak saját házassági joga volt, csakúgy, mint a fiumei izraelitáknak, akikre az osztrák OPTK szabályai vonatkoztak. A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk indokolása, III. rész.

katolikus személyek közötti házasságkötésnek katolikus pap előtt és két tanú jelenlétében kellett megvalósulnia. A másik fél kérésére azonban nem katolikus pap is jelen lehetett a szertartáson. Az egyház és az állam szétválasztásának korabeli hiányát jelzi, hogy a katolikusok közötti érvényes házasság csak az egyik házastárs halála miatt szűnhetett meg, és a házassági kötelék akkor is felbonthatatlan volt, ha a házasságkötéskor csak az egyik fél volt katolikus.

A protestáns egyházak házassági törvényei elismerték a házassági kötelék felbontását, ami oda vezetett, hogy sokan az Osztrák–Magyar Monarchia más részeiről, vagy Olaszországból Magyarországra költöztek annak érdekében, hogy a magyar jog szerint felbontsák a házasságukat.

A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény eltörölte a felekezeti házassági bíróságok rendszerét Magyarországon, és általános, mindenki számára kötelező szabályokat vezetett be. Egységesítette a magyar házassági jogot, és új alapokra helyezte azt. A törvény a házasságkötés és felbontás felügyeletét kivonta a különböző felekezetek hatásköréből, és bevezette a kötelező polgári házasságot, valamint általánosan elismerte a házasság felbontásának a lehetőségét. Ezzel a magyar házassági törvény Európa egyik legliberálisabb szabályozását valósította meg.

Ennek következtében a belső válási migráció Magyarországon alapvetően megszűnt, a konzervatív, a katolikus felfogást visszatükröző osztrák házassági jog azonban változatlan maradt. Emiatt a jelentős különbség miatt a korábbi – *forum shoppingra* épülő – társadalmi jelenség nem szűnt meg, hanem továbbra is sokan költöztek ideiglenesen vagy véglegesen Magyarországra a monarchia különböző részeiből annak érdekében, hogy házasságukat a magyar jog szerint fel tudják bontani.

2. A magyar igazságügyminisztérium és a 'nemzetközi' házasságok

Az 1894-ben elfogadott házassági törvény jelentős mértékben gyarapította a magyar igazságügyminisztérium feladatait. Ezek közé tartozott például a házassági jog problémáival összefüggő, a bíróságok számára készített szakvélemények, más államok jogrendszereiről szóló információk beszerzése, valamint más államok számára a magyar joggal kapcsolatos információk rendelkezésre bocsátása.

A legnagyobb ügyterhet jelentő új feladatcsoportot azonban a házassági felmentések jelentették, ugyanis a házassági törvény a házasságok bizonyos akadályai ellenére történő házasságkötés lehetőségét az igazságügyminiszter vagy az igazságügyminiszter előterjesztésére az uralkodó engedélyéhez kötötte.

Az igazságügyminiszter javaslatára csak az uralkodó adhatott felmentést abban az esetben, ha testvér testvérének vérszerinti leszármazójával akart házasságot kötni. Itt azonban nem tettek különbséget aközött, hogy a származás törvényes vagy törvénytelen volt-e, vagy hogy a testvéreknek mindkét szülője vagy csak az egyik volt közös.[3] Ugyancsak uralkodói jog volt azoknak a házasságkötéseknek az engedélyezése – az igazságügyi tárca előterjesztését követően –, ahol a feleket arra hivatkozva tiltotta el a bíróság az egymással való házasságkötéstől, mert a korábbi kötelék bontására házasságtörés miatt került sor.[4] Ugyanilyen eljárás alá tartoztak azok a házasságok, amelyeket az egyik házasulandó azzal a személlyel akart kötni, aki a másik házastárson elkövetett gyilkosság, szándékos emberölés vagy ezeknek a kísérlete miatt mint tettes vagy részes elítéltetett.[5]

Az igazságügyminiszter bírálta el azokat a felmentéseket, amelyeket akkor nyújtottak be, amikor a férfi a tizennyolcadik, a nő pedig a tizenhatodik életévének betöltését megelőzően akart házasságot kötni.[6] Ugyancsak az igazságügyi tárca vezetőjének joga volt az unokatestvérek közötti házasság engedélyezése,[7] valamint az örökbefogadó és az örökbefogadott vérszerinti leszármazója, illetve ennek volt házastársa között kötendő házasság engedélyezése, de ide tartozott az örökbefogadott vérszerinti leszármazója és az örökbefogadónak volt házastársa közötti házasság kötésének diszpenzálása is.[8] Ebbe az ügycsoportba tartoztak azok a kérvények is, amelyeket nők abban az esetben nyújthattak be, amikor új házasságot akartak kötni, de a korábbi házasság érvénytelenné nyilvánításától vagy megszűnésétől számítva még nem telt el a törvény által megszabott tíz hónap.[9]

A házasságok nemzetközi magánjogi vetületei szempontjából a legfontosabb – és egyben a legtöbb komplikált ügy alapjául is szolgáló – rendelkezéseket a 113. § tartalmazta. Ez határozta meg azokat az eseteket, amikor valamilyen külföldi jogrendszerrel összefüggő esetben lehetett felmentést kérni.

A házassági törvény 113. §-a kimondta, hogy a házasság érvényességét a házasságkötés alaki kellékei tekintetében a házasságkötés idejében és helyén fennálló törvények szerint kellett elbírálni. A magyar állampolgárnak külföl-

3 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról [a továbbiakban: Ht.] 11. §.
4 Ht. 20. §.
5 Ht. 23. §.
6 Ht. 8. §.
7 Ht. 17. §.
8 Ht. 18. §.
9 Ht. 24. §.

dön kötendő házasságát Magyarországon is ki kellett hirdetni, valamint, ha a külföldi személy Magyarországon akart házasságot kötni, akkor a kihirdetésre a magyar törvény szabályait kellett alkalmazni. A külföldi személynek azt is ki kellett mutatnia, hogy a házassága a hazájának a törvényei szerint sem ütközött akadályba. Az igazságügyminiszter ennek kimutatása alól felmentést adhatott.[10]

Ezen pontatlanul megfogalmazott rendelkezés miatt folyamatos egyeztetésre volt szükség a különböző országokkal a helyi joggyakorlatot illetően és arra sokszor érdemben kellett reagálni. Erre példa amikor a magyar igazságügyminisztérium 1916. október 6-án az osztrák igazságügyminisztériumhoz fordult azzal kapcsolatban, hogy tájékoztatást kérjen arról, hogy a változó osztrák bírói gyakorlat szerint milyen esetekben ismerhető el az osztrák állam által a Magyarországon kötött házasságot érvényesnek. Az osztrák igazságügyminisztérium 13 oldalas, önálló tanulmánynak beillő válasza 1916. december 8-án érkezett meg. A magyar igazságügyi tárca ügyosztályközi, közös munkájának eredményeként 1917. július 15-re készült el az 63,223/1916. I.M. számú utasítás, amely a házassági ügyek elintézésénél az *impedimentum ligaminis* és az *impedimentum catholicismi* megítélését kísérelte meg rendezni az osztrák bírói gyakorlat fényében.[11] Ez azért is volt jelentős, mert bizonyos esetekben az osztrák bíróság nem ismerte el a magyar bíróság bontó ítéletét, az 1920-as évek elejétől azonban a magyar bíróságok sem fogadták el az osztrák ún. diszpenzációs házasságokat.

A magyar kormányra jelentős társadalmi nyomás helyeződött a házasságok nemzetközi összeütközésekből eredő problémáinak kezelése miatt. Az 1860-as évektől kezdődően, de az 1880-as években tömegessé váló 'válási migráció' az új magyar házassági törvény születését követően is folytatódott. Ennek az volt az oka, hogy az örökös tartományokban és Olaszországban nem ismerték el, vagy csak a nem katolikusok esetében ismerték el a házasság felbontását, aminek az lett a következménye, hogy a házasságukat felbontani akaró személyek nagy számban változtatták meg az állampolgárságukat, a

10 Ht. 113. §.

11 Lásd: Nagy Péter: *Az osztrák és a magyar házassági jog összeütközése és a magyar Igazságügyminisztérium az 1910-es években*. In: Barna Attila – Bathó Gábor – Deli Gergely – Peres Zsuzsanna – Pókecz Kovács Attila (szerk.): Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2024, 503–510. A kérdés két világháború között is aktuális volt: Nagy Péter: *Az osztrák és a magyar házassági jog összeütközésének egyes kérdései a két világháború között.* In: Tóth J., Zoltán – Einvág Benjámin Máté (szerk.): 60 Studia in honorem Szilvia Köbel. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2025, 133–140.

vallásukat vagy a lakóhelyüket annak érdekében, hogy a magyar joghatóság alatt esélyt kapjanak a kötelék felbontására.[12] Ahogyan korábban említettem, az új házassági törvény megszüntette az országon belüli eltéréseket, de az egyik legliberálisabb szabályozást valósította meg, így az eltérés nemzetközi szinten továbbra is megmaradt. A nemzetközi magánjogi vonatkozású házassági ügyek súlya és mértéke az első világháborút követő időszakban különösen a trianoni békeszerződés okozta területváltozások miatt jelentős mértékben megváltozott, amely miatt a teljes magyar kormányzatnak új kihívásokkal kellett ezen a téren is szembenézi.

3. A szervezeti keretek változásai

A magyar jogrendszernek – és különösen az igazságügyi tárcának – a házassági joghoz kapcsolódó nemzetközi problémáira adott válaszait, gyakorlatát, valamint az ügyekben megfigyelhető tendenciákat csak akkor lehet megérteni, ha a szervezeti keretekre és a személyi állományban bekövetkezett változásokra is figyelmet fordítunk. Ez a teljes bemutatás ennek a tanulmánynak a keretei között nem valósítható meg, de az alapvető jellemzők rögzítésére lehetőséget nyújt.

A minisztérium belső struktúrája számos alkalommal változott, a későbbi családjogi ügyosztály csupán lassú fejlődés eredményeként jöhetett létre önálló szervezeti keretek között.[13] Mivel a házasságok nemzetközi magánjogi kérdései komplex problémát jelentettek, amely a felmentések iránit kérelmeken túl szorosan kapcsolódott a bírói gyakorlathoz, valamint folyamatos kapcsolattartást igényelt a különböző országokkal, ezért nélkülözhetetlen volt több ügyosztály szoros együttműködése.

Az igazságügyminisztérium munkájában meghatározó volt a tárca személyi összetétele. Az állandó személyzet mellett 1890-től lehetőség nyílt arra, hogy a Curia a királyi ítélőtáblák és más bíróságok bíráit, valamint ügyészeket ideiglenesen a minisztériumban alkalmazza.[14]

Az igazságügyminisztériumban 1890-től hatályos ügybeosztás szerint az elnöki osztály mellé az addigi három helyett négy ügyosztályt állítottak fel. Ez

12 Nagy Sándor: *Österreichische Scheidungen in Klausenburg (1868–1895). Otto Wagners „Siebenbürger Ehe“.* In: Fischer, Karl (Hrsg.): Studien zur Wiener Geschichte. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien (2013–2015). Wien, 2018, 69–71, 75–158.

13 Antal Tamás: *A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium története (1867–1944/45).* Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2022, 13–28.

14 1889. évi XLV. törvénycikk a bíróságok tagjainak az igazságügyministeriumban való ideiglenes alkalmazhatásáról, 1. §.

a struktúra azonban nem volt hosszú életű, két év után Szilágyi Dezső igazságügyminiszter 1893 januárjától összevonásokkal három ügyosztályt alakított ki. Ez az ügyrend azonban nem illett a folyamatosan növekvő ügyteherhez, és összesen három hónap után az első osztályt A és B részre osztotta, amellyel lényegében visszaállt a kilencvenes évek elejének rendszere. 1895-től Erdély Sándor miniszter további változtatásokat vezetett be a minisztérium ügyrendjében, az elnökségi osztály mellett négy ügyosztályt állított fel.[15]

Az 1898-ban meghatározott struktúra szerint a házassági ügyekkel főként az első ügyosztály foglalkozott, amely két egységre osztva végezte a munkáját. Az I. A) ügyosztályt Szántó Mihály vezette, az osztálytanácsosok Tőry Gusztáv és Illés Károly voltak. Tőry ekkorra már fontos szerepet játszott a hágai nemzetközi magánjogi értekezletek munkáját illetően, valamint többek között ő is fontos szerepet játszott abban, hogy a házasságokkal kapcsolatban megalkotott nemzetközi egyezményeket Magyarország is aláírta.[16] A titkári feladatokat Hokkes József, míg a segédtitkári feladatokat Zalay István és Gaár Vilmos látta el. Ide volt beosztva Dévai Ignácz, Baross Gyula, Puky Gyula és Budakeszy Weörös Iván. Az ügyosztály A részlegének meglehetősen vegyes profilja volt, ide tartoztak a nemzetközi szerződések, a magánjogi ügyek, az ügyvédekkel és a közjegyzőkkel kapcsolatos ügyek, valamint az Igazságügyi Közlöny szerkesztése is.[17]

15 Bellér Judit: Az Igazságügyi Minisztérium történetéből (1890–1899). *Jogpolitika*, 1983/4, 15.

16 Tőry Gusztáv: *A hágai harmadik nemzetközi magánjogi konferencia határozatairól*. Budapest, Grill, 1901, 1–110.; Tőry Gusztáv: *A hágai negyedik nemzetközi magánjogi konferenczia határozatairól*. Budapest, Grill, 1905, 1–120.; Nagy Péter: *Az 1902-es hágai egyezmények és a magyar jogtudomány a 20. század elején*. In: Czine Ágnes (szerk.): 60 Studia in honorem Andrea Domokos – átdolgozott kiadás. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2024, 257–266.

17 Bővebben: Nemzetközi szerződések, egyezmények és nyilatkozatok; a nemzetközi bírósági jogsegélyre vonatkozó rendeletek; közjogi és közigazgatási jogi vélemények; magánjogi vélemények; hitbizományok; Törvényesítés; Örökbefogadás; Bíróküldés polgári ügyekben; A városok lakbérleti szabályai; Erdélyrészi birtokrendezési ügyek; Házközösségek; Papi javadalmak; Úrbéri, szőlőváltsági, maradvány és irtványföld-váltsági ügyek; Telekkönyvi ügyek egy része; telekkönyvi betét-szerkesztési munkálatok elrendelése és felügyelete; hatásköri összeütközések, kivéve a büntetőügyek; közjegyzői állások rendszeresítése és területeik megállapítása. Az ügyvédekre és közjegyzőkre, az ügyvéd- és közjegyzői jelöltekre, ügyvédi és közjegyzői kamarákra vonatkozó ügyek döntő többsége; az ügyvédek, közjegyzők és a jelöltjeik elleni panaszok, de ide tartozott az Igazságügyi Közlöny szerkesztése is.

Az I. B ügyosztályt Alexy Albert vezette, míg a segédtitkárok Zsolnai Miksa és Polner Ödön voltak, a bíróságokról pedig Doleschall Alfréd, Benyovits Lajos és Schiffler Antal voltak. Az ügyosztály tevékenységének homlokterében főként a más államokkal kapcsolatos jogsegély ügyek, valamint a magyar állampolgárok külföldi és külföldi állampolgárok magyarországi ügyei voltak.[18]

A házassági ügyekhez kapcsolódó tevékenységet végzett a IV. ügyosztály is, amelynek legfontosabb feladata az volt, hogy általában figyelemmel kísérje az igazságügyi jogalkotásban mutatkozó szükségleteket, megvizsgálja a kodifikációt igénylő problémákat és a vitás kérdésekben véleményt kérjen. Az ügyosztályhoz tartoztak még a bíróságok belső szervezeti fejlesztési feladatai, valamint a törvénykezés feletti felügyelet is, amely keretében a Curia döntvényeinek és az ítélőtáblák teljes ülésen hozott elvi jelentőségű határozatainak nyilvántartása kiemelkedő fontosságú volt.[19]

Az ügyosztályt Lányi Bertalan vezette, az osztálytanácsos Tőry Gusztáv volt, a fogalmazói tisztséget pedig Marschalkó János látta el. Az ügyosztályhoz ekkor Fodor Ármin és Márkus Dezső, a törvényelőkészítésre pedig Imling Konrád, Thirring Lajos, Vargha Ferencz, Bartha Bichárd, Illyásevics József, Szladits Károly és Kolosváry Bálint volta beosztva.[20]

1900. szeptember 20-án Plósz Sándor egy rendeletet bocsátott ki, amely október 1-től új ügybeosztást vezetett be, amely a korábbi négy ügyosztály helyett hatot állapított meg. Az I. ügyosztály foglalkozott a magánjogi kérdésekkel, különösen a házassági, az anyakönyvi, a törvényesítési és az örökbefogadási ügyekkel, de ide tartoztak még a telekkönyvi és a cégbejegyzési ügyek is. A II. osztály foglalkozott a külföldi jogi-igazságügyi elemet tartalmazó problémákkal.

A századforduló idejében a szaksajtón túl a képviselőházban is többször élesen támadták a minisztériumot az igazságügyi adminisztráció bürokratikus

18 A hazai bíróságok által a külföldi törvények iránt tett kérdések. A külföldi kormányok által a hazai jogról kért vélemények. A fennálló törvényekről külföldi használatra kért bizonyítványok. A hazai bíróságokkal az osztrák és a külföldi bíróságok érintkezésének szabályozása és közvetítése. Bel- és külföldi bíróságok közötti összeütközések. Hazai ügyfelek és bíróságok által osztrák és külföldi bíróságok ellen emelt panaszok. Hazai bíróságok és ügyészségek ellen büntető ügyekben emelt panaszok, amennyiben ezek a nemzetközi jog alkalmazására vonatkoznak. Hazai feleknek külföldön és külföldieknek belföldön érvényesítendő jogügyeikben a közvetítés. A hazai bíróságoktól az osztrák bíróságokhoz küldött magyar iratok lefordításának közvetítése. Közbüntettesek kiadatása és átszállítása. A keleti consularis bírósági ügyek. Cégbejegyzési ügyek. Bírósági tolmácsok. Könyvtár. Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1898, 10, 202–203.

19 Bellér Judit: Az Igazságügyi Minisztérium történetéből (1890–1899). *Jogpolitika*, 1983/4, 15.

20 *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1898, 10, 202–203.

volta miatt, valamint a rendkívül részletes statisztikai adatok gyűjtése miatt: „A formalizmus és bürokratizmus már itt is tért hódított. A legapróbb, semmit jelentő dologban jelentéseket kell tenni, három-négy fórumot végig kell zaklatni, tengeridőt, munkát, papírt pocsékolni. Hónapos, negyedéves, féléves kimutatásokat kell a bírósági vezetőknek felterjeszteniük. Félő, hogy ezen vezetői a bíróságnak, tehát a legjobb munkaerők, mihamarabb elvonulnak az érdemleges igazságszolgáltatástól és degradálódnak statisztikai ügynökké."[21] Az ebben az időszakban készített statisztikák azonban rendkívül fontos forrást biztosítottak és biztosítanak a korabeli joggyakorlat megismeréséhez.

1902–1903-ban a Szántó Mihály vezette I. ügyosztályra volt beosztva Térfy Gyula és Puky Gyula is,[22] a II. ügyosztály Tőry Gusztáv irányítása mellett végezte a munkáját.[23]A VI. ügyosztály, Lányi Bertalan vezetése és Szászy Béla titkársága mellett végezte a munkáját.[24]

A magyar királyi minisztérium működésében gyökeres változást jelentett az 1912-ben elfogadott, a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló LXIII. törvénycikk elfogadása. Ebben az országgyűlés kivételes hatalommal ruházta fel a kormányt, és felhatalmazta arra, hogy rendeleti úton szabályozzon olyan kérdéseket, amelyek rendezése egyébként a törvényhozást illette volna.[25] Ez a házassági felmentésekkel kapcsolatos ügymeneten nem változtatott, sőt, ahogyan a statisztikai adatokból majd látszódik, kifejezetten gyarapodott a kapcsolódó ügyek száma.

1918-ban a miniszteren és a 3 államtitkáron kívül 8 miniszteri tanácsos, 12 miniszteri osztálytanácsos, 11 miniszteri titkár, 6 miniszteri segédtitkár, 2 fogalmazó, 1 segédhivatali főigazgató, 4 segédhivatali igazgató és 29 segédhivatali tisztviselő alkotta az igazságügyminisztérium rendszeresített személyzetét.[26] A 39 rendszeresített tisztviselővel szemben 53 volt a bíróságoktól, ügyészségektől minisztériumi szolgálatra beosztott személyek száma.

21 Pomogyi László: Az Igazságügyi Minisztérium történetéből (1900–1905). *Jogpolitika*, 1983/5, 14–15.

22 További munkatársak: osztálytanácsos: Illés Károly; titkár: Zalay István; beosztva: Dévai Ignácz, Baross Gyula, Kemény Andor, Bolla Árpád, Kovács Zoltán, Börcsök Andor.

23 Az ügyosztály munkatársai: Reiner Ignácz Polner Ödön és Zsolnay Miksa voltak, Schiffler Antal, Stoffer József, Berinkey Dénes és Heinrich Antal pedig beosztottként dolgoztak. *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1902–1903, 14, 219.

24 Ide volt beosztva Fodor Ármin, Márkus Dezső, Marschalkó János, Szladits Károly, míg a törvény előkészítésre beosztva: Imling Konrád, Thirring Lajos, Barna Ignácz, Vámbéry Rusztem. Uo. 219.

25 Bellér Judit: Az Igazságügyi Minisztérium történetéből (1914–1918). *Jogpolitika*, 1984/2, 11.

26 Szászi András: Adatok az Igazságügyminisztérium ügyintézésének történetéhez, 1867–1918. *Levéltári Közlemények*, 1955, 26, 191.

Óriási feladat hárult a két világháború közötti igazságügyminisztériumra, hogy az első világháború és az azt követő trianoni békeszerződés okozta gazdasági, társadalmi és jogi problémákon a lehető leghatékonyabban megpróbáljon úrrá lenni. 1922 és 1923 közötti állapot szerint az I. számú ügyosztály keretei között foglalkoztak a magánjogi ügyekkel, amelynek vezetője ekkor Vladár Gábor volt.[27] 1928-ban már, mint II. ügyosztály szerepelt a magánjogi osztály,[28] amelyet az 1941-ben készült tiszti cím- és névtár tanúsága szerint két részre osztottak. A II/a. ügyosztály ügykörébe tartoztak a házassági és anyakönyvi ügyek, az örökbefogadások és a törvényesítés. Az ügyosztály vezetője pedig Staud Miklós lett, míg az előadói feladatokat Vidiczky János, Keresztes Miklós, Hersich Sándor, Krivácy Ernő és Kulcsár József látta el, beosztottként pedig Lányi János és Arató István dolgoztak.[29]

A II/b ügyosztály meglehetősen vegyes feladatai közé tarozott a magánjogi és közigazgatási jogi vélemények elkészítése, a magyar törvényekről külföldi államok részére bizonyítványok, tájékoztatások és vélemények készítése (a VII. ügyosztály közreműködésével).[30] Az ügyosztály Sárffy Andor vezetésével látta el feladatait, ahol előadóként tevékenykedett Térfy Béla, Harmath Zoltán, Degré Alajos és ifj. Bibó István is, valamint beosztottként dolgozott Sömjén László, Nyeviczkey Lóránd, Szlezák Lajos, Csanádi Zoltán, Bedő Sándor, Cseh Jenő, Csorna Jenő és Trócsányi László is.[31]

Trócsányi László önéletírásában az alábbi módon emlékezett vissza erre az időszakra: „Az Igazságügyminisztériumban először annak magánjogi osztályán teljesítettem szolgálatot Sárffy Andor kúriai tanácselnök vezetése alatt. Feladatkörömbe konkrét ügyekben jogi szakvélemények nyilvánítása tartozott a társminisztériumok számára. Egy évi munkavégzés után Radocsay László igazságügyminiszter másodtitkára lettem."[32]

27 Az ügyosztályon végzett munkát Scholtz Géza, Staud Miklós, Stoipa József, Vidiczky János. Beosztva: Sömjén László, Keresztes Miklós. *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1922–1923, 28, 24.

28 Vezető: Vladár Gábor. Az osztályon végzett munkát: Scholtz Géza, Staud Miklós, Stolpa József, Vidiczky János, Bertók Géza, Keresztes Miklós. *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1928, 29, 234.

29 *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára*, 1941, 48, 498.

30 Ide tartoztak még a szabályrendeletek és alapszabályok jóváhagyásának egyes kérdései, a hitbizományok ügyei, a polgári ügyekben a hatásköri bírósághoz intézett nyilatkozatok, az igazságügyi célú alapítványok ügyei és a kincstári jogügyi igazgatóság jogi vonatkozású felterjesztései is.

31 Uo.

32 Trócsányi László: Curriculum vitae. Visszaemlékezés a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezményre. *Confessio*, 1996, 20 (4), 73.

Az utolsó átszervezés 1942-ben történt, amikor a korábbi II/a ügyosztályból lett a II. számú, az önálló családjogi osztály, amelynek hatásköre azonos és személyi összetétele szinte változatlan volt.[33] Ugyanekkor hozták létre a IX. ügyosztályt, amely a korábbi II/b Magánjogi és közigazgatási jogi ügyosztály nevét és a korábbi személyi állományát teljes mértékben átvette.[34]

Az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején tehát csupán annyit változtattak a szervezeti struktúrán, hogy 1938-ban a két törvényelőkészítő ügyosztály egyesítették, valamint 1942-ben önálló családjogi osztályt hoztak létre és külön magánjogi és közigazgatási jogi osztályt alakítottak ki.[35] Trócsányi László egészen 1944-ig maradt a IX. ügyosztályon, amikor a VII. számú Nemzetközi ügyosztályra került át.[36]

4. A magyar igazságügyminisztérium statisztikái

1895 és 1942 között szinte teljes egészében megmaradtak a magyar igazságügyminisztérium házassági ügyekkel kapcsolatos tevékenységére vonatkozó statisztikák. Ezek az adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a felmentési kérelmek számának alakulását majdnem 50 éven keresztül követni tudjuk.

Az első világháború utáni évekre vonatkozó statisztikák kevésbé részletesek, mint a dualizmus idején készült összesítések, de több szempontból is lehetővé teszik az összehasonlítást a két korszak tendenciái között.

Az 1900 és 1909 közötti 10 évben összesen 141972 ügy érkezett be a házassági jegyzői irodába,[37] amelyből mintegy 39193 az 1894-es házassági törvény 113. §-a szerinti nemzetközi vonatkozású ügy volt.[38]

A házassági törvény 113. §-a alapján benyújtott kérelmek számából kitűnik, hogy a törvény hatálybalépése után minden évben több ezer külföldi kért mentességet attól, hogy igazolnia kelljen, hogy házasságának nincs akadálya a hazája törvényei szerint. Ezek a kérelmek az első világháború előtt az igazság-

33 Új beosztott bírók voltak Pongrácz Elemér és Vadász Lajos. *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára*, 1942, 49, Pótfüzet, 45.

34 Újonnan került beosztásra Nagy Miklós és Török Béla. Uo. 47.

35 ANTAL i. m. 28.

36 *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára*, 1944, 51, 618.

37 1900: 12676; 1901: 12508; 1902: 12640; 1903: 12272; 1904: 13848; 1905: 14170; 1906: 14760; 1907: 16274; 1908: 16253; 1909: 16571.

38 1900: 2577; 1901: 2593; 1902: 4241; 1903: 4424; 1904: 4532; 1905: 4720; 1906: 3061; 1907: 2812; 1908: 5000; 1909: 5233 Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1901, 1902, Ú. f. 9, 396.; *Magyar Statisztikai Évkönyv,* 1905, 1906, Ú. f. 13, 453.; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1909, 1910, Ú. f. 17, 471.

ügyminisztérium házassági joggal kapcsolatos ügyeinek 19–21%-át tették ki. A szám a monarchia összeomlása ellenére is állandóan magas maradt, kivéve az 1918–1919-es éveket, amikor összesen több mint 11000 kérelmet nyújtottak be aziránt, hogy a folyamodónak ne kelljen igazolnia azt, hogy a házassága az állampolgárságának a joga szerint sem ütközik akadályba. Ennek az oka túlnyomó részt nem az volt, hogy az adott felek szándékosan a hazai joguk ellenére akartak házasságot kötni, hanem az, hogy vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon körülményesen, illetve drágán lehetett beszerezni az igazolást.

Érdekes jelenség, hogy 1932-ben a kérelmek száma 4433 volt, de egy évvel később, 1933-ban már csak 1630. Ennek okai még nem ismertek, és a magyar jogszabályok változásaival nem lehet magyarázni, a folyamodók állampolgárság szerinti megoszlást ekkor pedig már nem vezették. Fontos fordulópontot jelentett a második világháború kezdete, mivel a kitörését követően évente csupán néhány száz kérelem érkezett.[39]

A fennmaradó statisztikák alapján lehetőség nyílik a kérelmezők nemzetisége szerinti elemzésére 1920-ig. A teljes adatsor elemzése vagy feltüntetése meghaladná a tanulmány kereteit, ezért csak az 1895 és 1898 közötti időszakot mutatom be részletesebben.

Az osztrák állampolgárok tették ki a legnagyobb arányt azok közül a külföldiek közül, akik a Ht. 113. §-a szerinti kérelmet nyújtottak be Magyarországon, a vonatkozó négy év alatt összesen 4851 alkalommal. Ez a szám nagyon magas, ha összehasonlítjuk a többi kérelmező nemzetiségével ugyanerre az időszakra vetítve: magyar állampolgárok horvát nemzetiséggel 409, német honosok 263, orosz 141, olasz pedig 90 kérvényt nyújtottak be.[40] 1895 és 1920 között több mint 55000 kérelmet nyújtottak be osztrák állampolgárok a magyar igazságügyminisztériumhoz. Mint már említettük, 1918-ban és 1919-ben jelentősen megnőtt a kérelmek száma (11000), amelyek körülbelül 70%-át (kb. 7800-at) osztrák állampolgárok nyújtották be.[41] Ezek az adatok a statisztikai évkönyvek nem mindegyikében kerültek később feltüntetésre, tehát a nem publikált statisztikai adatok későbbi pontosítása és elemzése további fontos eredményekre vezethet.

39 HU-MNL OL-K 579 (183. doboz).

40 Más országok, ahol kevesebb kérelem érkezett: svájci 45; amerikai 23; román 19; francia 19; török 17; szerb 16; angol 13; bolgár 10; svéd 3; belga 1; bosnyák 1; dán 1; görög 1; norvég 1.

41 1895: 82; 1896: 1160; 1897: 1609; 1898: 2000; 1899: 2197; 1900: 2101; 1901: 1979; 1902: 1951; 1903: 1904; 1904: 2248; 1905: 2064; 1906: 1981; 1907: 1942; 1908: 2048; 1909: 2497; 1910: 2306; 1911: 1932; 1912: 2221; 1913: 2192; 1914: 2279; 1915: 2443; 1916: 1890; 1917: 2142; 1918: 2916; 1919: 4958; 1920: 2187. MNL OL-K 579 (180–184. doboz).

Ezek a statisztikák sok kérdést megválaszolatlanul hagynak, azonban rámutatnak arra, hogy a magyar házassági törvény alapvetően nem oldotta meg a házassági migráció problémáját. Ugyanakkor a kérdés statisztikai módszerű megközelítése számos fontos megállapítással gazdagíthatja a vonatkozó ismereteket.

5. Összegzés

A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk jelentős mértékben növelte a magyar igazságügyminisztérium feladatait. Ezeknek a feladatoknak három alapvető csoportja volt. Egyrészt ide tartoztak a házassági akadályok alól felmentési kérelmek elbírálása, a házassági joggal kapcsolatos jogalkotási feladatok, valamint a nemzetközi kapcsolatokkal, összeütközésekkel összefüggő teendők.

Ez a nagy szakmai tudást és precizitást igénylő, több ügyosztály intenzív együttműködését megkövetelő feladat magas szinten folyt a törvény hatálybalépését jelentő 1895-től egészen az első világháború végéig. Ezt még a rendszeres szervezeti átalakítás sem tudta negatívan befolyásolni. A feladat kiemelt szakmai igényét igazolja az is, hogy a kapcsolódó osztályokon számos későbbi neves jogtudós kezdte a szakmai pályafutását és szerzett minden bizonnyal olyan tapasztalatokat, amelyeket később nagy haszonnal tudott kamatoztatni.

A nemzetközi elemmel rendelkező házasságokat vázlatosan bemutató statisztikai elemzés alátámasztja a vonatkozó kutatások szükségességét, valamit rámutat arra is, hogy a korabeli jogéletnek egy nagyon fontos kérdésköréről van szó.

Gondolatok az „alkotmányos” polgári jogról

Nochta Tibor
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Azért választottam Trócsányi László egykori igazságügyminiszter, alkotmánybíró, most rektor és professzor úr köszöntésére ezt a témát, mert igen termékeny, széleskörű tudományos és joggyakorlati munkásságában a közjog és magánjog viszonyának sziluettjei többször is felbukkannak. E ma is nélkülözhetetlen jogrendszerbeli elhatárolási probléma megértéséhez a jubiláns sokat tett hozzá, amiért e helyütt is feltételen elismerést, köszönetet érdemel.

1. Az alkotmányos magánjog a közjog és magánjog metszetében

Az alkotmányos értékrend polgári jogban való tükröződése valójában a közjog és magánjog általános viszonyára vezethető vissza. Mára már azért is idejétmúlt az Ulpianushoz köthető közjog és magánjog merev elválasztása, mert az egyre heterogénebbé vált életviszonyok egyszerre igényelnek közjogi és magánjogi szabályozást, emiatt közelebb került egymáshoz a két jogterület, és az sem mindig könnyű megítélni, hogy mit értsünk napjainkban közjog alatt és mi az, ami a magánjog terrénuma.[1] Az elméletben azért is van óvatosság e tekintetben, mert sokkal fontosabbnak számít az, hogy egy közjogi viszonyban milyen feltételek esetében jelenik meg a magánjog, és fordítva, a magánjogi viszonyok alakításában a közjogi elemek hogyan tükröződnek szükségszerűen. E kérdéssel összefüggésben a modernkori magánjog elméletében két tendenciát hangsúlyoznak. Egyfelől a kontinentális jogrendszerekben a két jogterület közeledését alátámasztó folyamatként jelzik a magánjog közjogiasodását, másfelől annak inverzét, a közjog magánjogiasodását.[2] Azt is fontos megemlíteni, hogy

1 Vitéz Moór Gyula: *A jogrendszer tagozódásának problémája*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937. Ulpianusnak azt a túlságosan leegyszerűsítő megközelítését napjainkban nem igazán lehet alkalmazni, mely szerint a közjog az államra, a magánjog a magánosok hasznára tekint. „Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem:sunt autem quaedam publice utilia quaedam privatim” Ulp.D.1,1,1,2.

2 Lábady Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2013, 21–24.

továbbra él az a nézet is, mely szerint a közjog és magánjog bizonyos mértékű elválasztása hasznára válik ma is a jogfejlődésnek.[3]

A közjog és magánjog kapcsolatában legnagyobb hatása nézetem szerint ma a magánjog egyre erőteljesebbé váló alkotmányjogiasodásának van.[4] Egyes vélemények szerint az alkotmányjog átvette a magánjogtól az uralkodó szerepet és anyajoggá vált.[5] Az alkotmányok fogalmi kultúrája és értékrendje aligha vitathatóan a modern magánjogi kódexek fontos iránytűivé váltak. Ezt támasztja alá, hogy a polgári jog generálklauzulái alkotmányos elvárásokat is tükröznek[6], a személyiségi jogok védelme jogi rezsimjének része az Alaptörvény alapjogi rendelkezéseinek akár közvetlen alkalmazhatósága[7], emellett egyes tulajdonjogi és kötelemi jogi szabályok alkotmányjogi premisszákra is visszavezethetőek[8]. A gazdasági-kereskedelmi magánjog és gazdasági közjog létező valóság, amelyből következően a polgári jog mára már közjogiasnak ható gazdasági és társadalmi szervezési feladatokat lát el, miként a vállalkozó (szerződő) közigazgatás is realitás[9].

Sokat idézett Vitéz Moór Gyula ama bölcs megállapítása, amely szerint *a* „magánosok joga és az állam joga nem két különálló, egymástól független jogvidék".[10] Nincs a polgári jognak olyan része, ahol ne volna észlelhető a közjog bizonyos fokú jelenléte. A magánjog általános tanaiban, a személyek és szellemi alkotások jogában, a családjogban, a dologi jogban, a kötelmi jogban és az öröklési jog számos szabályában is tetten érhetjük ezt. E köszöntő tanulmány módszertani megközelítését és a terjedelmi kereteit messze meghaladná az, ha megkísérelnénk ezeket a közjogi normákat összegyűjteni. Nem is szükséges ilyen katalógus összeállítása, mert az a magánjog és közjog állandóan változó

3 Samu Mihály – Szilágyi Péter: *Jogbölcselet*. Budapest, ELTE, 2005, 246-248. Hamza Gábor: A magánjog és közjog kapcsolata az európai jogtudományban. *Jogelmélet Szemle*, 2007/2, 8.

4 Lábady Tamás i. m. 22–23.

5 Samu – Szilágyi i. m. 249.

6 Menyhárd Attila: *Az emberi jogok magánjogi érvényesülése*. In: Studia L. Vékás dedicata. Libri Amicorum 33. Budapest, ELTE ÁJK 2009, 228-229.; Vékás Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest, HVG-ORAC Kiadó, 2001, 136.

7 Lábady Tamás: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2, 18.

8 Petrétei József: *Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények*. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2013, 8–12., Drinóczi Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007, 38–39.

9 Sárközi Tamás: *Gazdasági státuszjog*. Budapest, Aula Kiadó, 1999, 32–33.

10 Ld. Moór Gyula: *Az állam joga és a magánosok joga - Reflexiók Búza László: A közjog és magánjog fogalmi elhatárolásának kérdése című előadásához*. Kolozsvár, 1937, 30.

„csipkés” határai miatt nem is lehetne teljes. Jelen, ünnepeltnek szóló tanulmányban leginkább arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az alkotmányjog magánjogi normavilágban való jelenléte milyen hatással jár? Azzal jár-e együtt, hogy az alaptörvényi szabály lényegében magánjogivá lesz, vagy a magánjogi jogviszonyt (esetleg annak valamely elemét) a közérdek fokozottabb jelenléte miatt alkotmányjogi normával helyettesíti a jogalkotó? Jelesül a magánjogi szabály hogyan lesz alkotmányossá?

A közjog és magánjog kapcsolata – konvergenciájuk kétségtelen tendenciái mellett - a jogi szabályozás belső tartalmi különbségei és eltérő módszerei, más dogmatikai specifikumai miatt a jogrendszer tagozódásának egyik alapproblémája maradt és így továbbra is időszerű tudományos kutatási irány[11]. A két jogterület viszonyára vonatkozó felfogások továbbra is igen heterogének[12].

2. Alkotmányos szempontok a magánjog heterogén világában

A közjog és magánjog – benne az Alaptörvény és a Ptk. – kapcsolata különösen fontos tanulságokkal szolgálhat olyan korszakokban, amikor új magánjogi kódex megalkotására kerül sor. Hazánkban 2014. március 15.-én – mintegy másfél évtizedes kodifikációs munka eredményeként – új Polgári Törvénykönyv lépett hatályba, amely önmagában is elég ok arra, hogy a magánjog Alkotmányának számító új kódex alapján az évezredekre visszatekintő, jogrendszerekre legmélyebben ható tudományos kihívásról, a közjog és magánjog kapcsolatáról[13] tendenciákat érzékeltető helyzetképet rögzítsünk. Az *új Polgári Törvénykönyv* vagyoni és személyi viszonyok szabályozása tekintetében megteremtett monizmusa bázisául szolgál a vagyoni forgalom, üzleti világ professzionális szereplőinek és a magánszemélyeknek a gazdasági tevékenységükkel kapcsolatban keletkező magánjogi és közjogi viszonyai számára. A Ptk. egyes könyveinek vizsgálata alapján olyan magánjogi alapintézmények, mint a jogi személy (gazdasági társaság), a dologi jogok, a szerződés, a felelősség tekintetében igazolható leginkább e következtetés.

Az ember személyiségi jogainak igen közvetlen kapcsolata van az alkotmányos alapjogokkal, így különösen a szabadság különböző dimenziói, a privátautonómia kiteljesítésének lehetőségei, az emberi méltóság tartalmának a polgári

11 Samu – Szilágyi: i. m. 250.

12 Lásd Harmathy Attilának a polgári jogi kodifikációról írt kitűnő tanulmányát, amelyben a Code civil és a BGB kodifikációjának eltérő impulzusait mutatja be.

13 L. Ulp.D.1,1,1,2.; Kelsen, Hans: *Allgemeine Rechtslehre*. Wien, 1960. 2. Auflage. 170.f., 285.

jogban való értelmezése nem lehetséges e jogok alkotmányos gyökereinek feltárása nélkül, sem az elméletben, sem a gyakorlatban.

A jogi személyekre vonatkozó Ptk-beli szabályok közül példának okáért a jogi személy jogképességére, a jogi személy tartozásaiért való helytállásra vonatkozó előírások és a jogi személy alapítására vonatkozó kódexbeli szabályozás a magánjogi és a közjogi normák együttes érvényesülését példázzák. Az állam közjogi partitúrát nyújtva a jogi személyek alapításában az alapítás szabályainak normatív meghatározásával és a jogi személyek nyilvántartásba vételével vesz részt; ezt az utóbbi – *közérdekvédelmi szempontból nélkülözhetetlen* – mozzanatot ugyanakkor nem használhatja fel egyedi beavatkozásra, mert a jogi személyek nyilvántartásba vételét csak jogszabályban normatív módon meghatározott okok alapján tagadhatja meg. Mindez annyit jelent, hogy az állam nem mérlegelheti célszerűségi szempontok alapján, hogy megítélése szerint szükség van-e egy adott jogi személyre, hanem a normatív feltételek teljesítése esetén a nyilvántartásba vétellel biztosítania kell a jogi létezés lehetőségét. A jogi személy létrejötte ugyanis két mozzanatból áll: az alapítóknak vagy tagoknak az alapításra irányuló szándéka egy létesítő okiratban kell, hogy kifejezést nyerjen; ehhez járul (második feltételként) az állami nyilvántartásba vétel. A jogi személy tevékenységére, a vagyoni hozzájárulásra, a jogi személyek szervezetére, képviseletére és törvényességi felügyeletére irányadó normák, a jogi személyek átalakulására és jogutód nélküli megszűnésére vonatkozó, valamint a konszernjogi szabályozás gazdasági magánjogi és gazdasági közjogi jellegzetességeit sem lehet vitatni.

Az egyes jogi személyeket vizsgálva az egyesületekre, a gazdasági társaságokra és szövetkezetekre, alapítványokra irányadó normák tekintetében is érzékelhető a magánjogi és közjogi normák egyidejű jelenléte a Ptk.-ban. A jogi személyekről szóló könyvbe ágyazott egyesületi, alapítványi, szövetkezeti és társasági jog a gazdasági-kereskedelmi magánjog törzsanyagából főként a státuszjogi, vagyonjogi és felelősségi sajátosságokat reprezentálja. Közjogi karaktert kölcsönöznek a kötelező nyilvántartást előíró, a törvényességi felügyeletet biztosító és egyes számviteli-pénzügyi természetű normák. Az egyes jogi személyekre vonatkozó magánjogi és közjogi rezsim ennél természetesen sokkal bővebb, szálai elvezetnek a jogrendszer más fontos jogágaihoz, jogterületeihez; így az alkotmányjogba, a közigazgatási jogba, a civilszervezetekre irányadó jog világába, a cégjogba, a csődjogba, a számviteli jogba, tőkepiaci jogba, konszernjogba, a versenyjogba és nem utolsó sorban az eljárási jogba is.

A dologi jogi szabályozás tekintetében is az a kódex célja, hogy a kereskedelmi és a magánforgalom igényeinek és elvárásainak egyaránt megfelelő szabályozást

nyújtson. A dologi jogi szabályozás a tulajdonjog és a korlátolt dologi jogok keletkezésére, változására, tartalmára és védelmére vonatkozó elveket és szabályokat határozza meg, azzal azonban, hogy korlátolt dologi jogok tárgyaként közvetlen és abszolút hatályú jogi uralom tárgya lehet nemcsak dolog, hanem a nem személyhez fűződő magánjogi vagyoni jogok egy része és a követelés is. A Ptk. dologi jogi normaanyaga a dologi jogok keletkezésére, megszűnésére, tartalmára és védelmére vonatkozó elsődleges magánjogi normákat fogalmazza meg, ugyanakkor a dolgokra vonatkozó jogokat és azok korlátait egyre inkább befolyásolják közjogi szabályok is. Olyan helyzetekben, amikor a közjogi szabályozás a dologi jogok keletkezését, változását, tartalmát és védelmét közjogi engedélyezési, jóváhagyási feltételekhez köti, vagy a magánjogi dologi jogok gyakorlásának közjogi aktussal való korlátozási lehetőségét biztosítja, a dologi jogok magánjogi jellege háttérbe szorulhat, és közjogi privilégium formáját öltheti (például közérdekű használati jog).[14] Az új Ptk. *jól reprezentálja, hogy a dologi jogi szabályozás nem képzelhető el kizárólag a magánjog keretében, egyre erősebben érződik a magánjogi szabályozás* alkotmányjogi befolyásoltsága[15].

A Ptk.-beli szerződési jogban a szerződési szabadsággal összefüggésben igazán látványos a magánjog és közjog egymásra hatása. A szerződési szabadságnak számos, az egyes tételes jogi rendelkezésekben is megjelenő közjogi korlátja van, amelyek érvényesülnek a szerződések valamennyi létszakaszában, így a szerződéskötés, az érvénytelenség, a szerződéskötési kötelezettség, az általános szerződési feltételek, a szerződés megerősítése és biztosítékai, a fogyasztóvédelmi szabályok, a szerződésmódosítás bírósági és jogszabályi eseteinél, a szerződésszegés és a megszűnés körében. A szerződések világába történő közjogi (jogalkotói, bírói) beavatkozás különösen a gazdasági válságok idején erősödik fel, miként ezt a közelmúltban Magyarországon is tapasztalhattuk. A gazdasági-pénzügyi válság olyan mértékű szerződési kockázatot jelent, amelynek hatásait nem lehetséges egyedül szerződési eszközökkel uralni, szükség van a szerződés megmentéséhez az állami közjogi beavatkozásra is.[16]

Végezetül a felelősség tekintetében is igazolható a magánjog és a közjog találkozása. Csupán példaként hivatkozom a Ptk.-n kívüli és esetleges mentesülést kínáló jogági jogellenesség elvetésére, a károkozás jogellenességét kizáró körülményekre, a környezeti károkért való felelősségre, a közhatalom gyakorlásával összefüggő kártérítési tényállásokra, a menedzserfelelősségnek

14 Ptk. 5:164. §,165-177. §.

15 Ld. a Ptk. korlátolt dologi jogokra vonatkozó szabályait, 5:86. § - 5:146. §-ig.

16 Lásd NOCHTA Tibor: Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság? *JÁP*, 2011/2, 96–99.

a közjogba elvezető útjaira, a felelősség áttörés eseteire, a kárkockázatokat megosztó és telepítő szabályokra.

A gazdaságban a közjogi és magánjogi normák vonzáspontjai a jogi szabályozásban jól kitapinthatóak. A gazdaságra vonatkozó joganyagban semmiképpen nem alkalmazható a közjog és magánjog szigorú szétválasztása, sokkal inkább szintézisre van szükség.[17] A gazdaságnak nincs külön joga és ez nem is volna indokolt. A gazdasági élet egyes területeinek – az ipar, kereskedelem, mezőgazdaság – sajátosságainak megfelelően felépíthető a magánjogi kódexek keretében az a komplex közjogi és magánjogi struktúra, amely a szabályozást megfelelően biztosítja. A gazdasági-üzleti élet összetettségéből következik a jogviszonyok komplexitása, átfogóbb szemléletű magánjogi kodifikációt ír elő a ma jogalkotójának.

Mindenekelőtt meg kell teremteni az Alaptörvény és a Polgári Törvénykönyv összhangját. Látni kell, hogy az Alaptörvény direkt és indirekt módon is forrása a gazdasági magánjognak a társasági jog, a tulajdonjog, a kereskedelmi szerződésekre irányadó jog területén egyaránt.

Az európai polgári törvénykönyvek – köztük a magyar Ptk. – nem mentesek olyan rendelkezésektől, amelyeknek alkotmányos leágazásai vannak.[18] Ennek alapvető oka az, hogy a privátautonómia érvényesülését garantáló egyes magánjogi rendelkezéseknek alkotmányos tartalmuk van. Példának okáért utalunk a gazdasági-kereskedelmi magánjog vállalkozás szabadságán nyugvó garanciáira[19]. Az állam alaptörvényben is hangsúlyozott gazdasági szerepvállalására, amely során ugyan a gazdasági viszonyok befolyásolását elsősorban rábízza a piacra és ennek feltételeit magánjogi szabályozással teremti meg, másfelől a közérdekek érvényesülését gazdasági–közjogi eszközökkel a gazdaságpolitikán keresztül biztosítja. Az állam egyik legnagyobb gazdasági szerepvállalása a versenyszabályozás. Az állam szigorúan felügyeli a piaci versenyt, kizárja a harmadik személyeket hátrányosan érintő egyesüléseket, hatalmi koncentrációkat és a tisztességtelen versenyt. Korlátokat állít a gazdasági erőfölénnyel rendelkezőkkel szemben. A környezetvédelmi és természetvédelmi jog imperatív

17 SÁRKÖZY Tamás: *A gazdaság közjogi szabályai. Magyar gazdasági jog I.* Budapest, Aula Kiadó, 1999, 39.

18 Igaz ez példának okáért a BGB-re, Code Civilre és az ABGB-re is.

19 SCHMIDT-RÖGNITZ, L. Andreas: *Vom Vertrag bis zum Eigentum: Wirtschaftsprivatrecht.* In: BOEHME-NESSLER, Volker (Hrsg.): Wirtschaftsrecht. Berlin, Boston, Oldenbourg Wissenschaftsverlag 2000, 57.; SCHÄFER, Hans Bernd – OTT, Claus: *Lehrbuch der ökonomischen Analyse des Zivilrechts*. Berlin-Heidelberg-NewYork-London-Paris-Tokyo, Springer, 1986, 20-45.; MEDICUS, Dieter: Allgemeiner Teil des BGB, Heidelberg, C.F. Müller Juristischer Verlag, 1992, 7-8.

szabályai kijelölik a vállalati döntések kötelező ökológiai kereteit. Ahol a verseny nem képes biztosítani a tartalmában tisztességes szerződéses feltételeket, ott a fogyasztóvédelmi jog védi a gyengébbet az intellektuális vagy gazdasági erőpozíciók kihasználásával szemben.[20]

A szociális piacgazdaságot szolgáló állami gazdaságpolitikában markánsan kitapinthatók a gazdasági-kereskedelmi magánjogi megoldások olyan területeken, mint a versenypolitika, a fogyasztóvédelem, a privatizáció, adó és pénzügyi politika, az árszabályozás, a minőségvédelem vagy éppen a környezet- és természetvédelem. A közpénzekkel történő felelős gazdálkodás érdekében, közérdekből szigorú jogi rezsimjét kell megteremteni a köztulajdon felhasználásának mind a piaci alapokon működő, ellenőrzött vállalkozásokba történő befektetésének csakúgy, mint non-profit szervezetek (alapítványos és egyesületek) részére történő átadásának. Biztosítani kell, hogy a közvagyon, az abból történő beruházások ne működjenek teljesen kockázati tőkeként, ezért e vagyon felhasználásának jogi mechanizmusát fokozott társadalmi kontroll alatt is kell tartani. Egészen egyszerűen azért, mert az állami vállalkozások veszteségeit más társadalmi, kulturális és szociális alrendszerek fogják megérezni igazán. Az állami köztulajdon feletti jó gazda gondosságának követelménye ezért csupán egy fokozott és folyamatos társadalmi és népképviseleti ellenőrzés keretein belül értelmezhető. Mindezek alkotmányossági szempontból is saroktételek.

3. A vállalkozásokat, szerződéseket befogadó közigazgatás alkotmányos garanciáiról

Az alkotmányosság szerepének hangsúlyozása mind a központi, mind a helyi közigazgatásban nélkülözhetetlen. A közigazgatásra vonatkozó joganyag miután, számos magánjogi szállal is át van szőve, ezért az alkotmányossági követelmények indirekt módon szükségszerűen hatnak a magánjogi normák alkalmazásában.[21] Gazdasági szervezés, piacszabályozás, érdekképviseleti tevékenység olyan szférák, ahol a közigazgatás alkotmányossági szerepvállalása különösen kiterjedt és általa a közigazgatási jog és a magánjog sokrétegű

20 Lásd részletesebben NOCHTA – JUHÁSZ - SZÉCSÉNYI: *A gazdaság jogi szabályozása I.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2011, 19–23.

21 A közjog és magánjog viszonyának alakulásáról lásd Lábady Tamás általános elméleti elemzését. LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1997, 20–27. A gazdasági magánjog közjogi vonatkozásait jelentik példának okáért egyes versenyjogi, fogyasztóvédelmi, státuszjogi, szerződési jogi, illetve cégjogi normák.

összefüggései jól látszanak. A helyi önkormányzatok gazdasági tevékenységén keresztül is jól kitapintható a gazdasági-kereskedelmi magánjog működése, mert a „vállalkozó" közigazgatás esetében közjogi alapokon álló jogi környezetre épülnek rá a gazdasági jogi normák.

Az önkormányzatok működésének szerves része a vagyonukkal való önálló gazdálkodás. Ennek alkotmányjogi alapja a tulajdonukhoz való joguk alkotmányban történő elismerése. Magyarország Alaptörvénye szerint[22] a helyi önkormányzat képviselő testülete gyakorolja az önkormányzati tulajdon tekintetében a tulajdonosi jogokat, az önkormányzat bevételeivel önállóan gazdálkodik, saját felelősségére a kötelező feladatai ellátása veszélyeztetése nélkül vállalkozhat. Az önálló gazdálkodás és felelősség önálló jogalanyiságot feltételez igaz az új Ptk.-ban már külön nem nevesítve csak az Önkormányzati törvényben és az Államháztartásról szóló törvényben, de a jogi személyekre irányadó általános szabályokra is figyelemmel az önkormányzat jogi személynek minősül[23]. Az Alkotmánybíróság 4/1993. (II.12.) számú határozata erősítette meg a korábbi Alkotmány 12. § (2) bekezdésének azon tételét mely szerint az állam tiszteletben tartja az önkormányzatok tulajdonjogát. Fontos rögzíteni, hogy az önkormányzati tulajdon léte jogszabályból fakad és nem jogutódlással keletkezett.[24] E tulajdon-fajta köztulajdon, amely a magántulajdonnal egyenlő és egyenlő jogi védelemben részesül.[25] Az Alaptörvénynek és a helyi önkormányzatokról szóló törvény irányadó rendelkezéseinek egybevetéséből következik az, hogy az önkormányzati vagyonnal az önkormányzatok a törvények keretei között szabadon rendelkezhetnek és így vállalkozási tevékenységet is folytathatnak. Tulajdonukkal a képviselő-testület jogosult rendelkezni, ezt a jogát nem ruházhatja át más szervre. Az önkormányzati vagyonnal történő gazdálkodás költségvetési szabályok szerint folyhat, lévén ez a költségvetés része az államháztartásnak és ily módon az államháztartásra vonatkozó jogszabályok is vonatkoznak rá.[26]

Az önkormányzati vagyont elsősorban kötelező közfeladat ellátására kell fordítani és csak a fennmaradó része használható vállalkozásra. E tényt tükrözi az is, hogy a törzsvagyon és a vállalkozásra felhasználható vállalkozói (forgalomképes) vagyon egymástól elkülönül. Miután az önkormányzati vállalkozói

22 Lásd az Alaptörvény 32. cikk (1) e), f) pontját és 33. cikkét.

23 Lásd az Ötv. 41. § (1), illetve az Áht. 104-105. §-át.

24 Lásd erről részletesebben Kecskés László: *Polgári jog. A személyek joga*. Budapest-Pécs, Dialog Campus Kiadó, 2007, 133–134.

25 324/B/1991. AB határozat a helyi önkormányzati tulajdon egyenlő jogi védelméről.

26 Lásd erre nézve az Áht. 62-83. §-ait.

vagyon tekintetében is követelményként jelenik meg a gondos, felelősségteljes gazdálkodás ezért, a vagyonkezelés alapja egy *megbízható vagyonnyilvántartás*, amelyben markánsan elhatárolódik a *törzsvagyon* és a *vállalkozói vagyon* köre.

A közjog és magánjog egykori határai elrelativizálódtak. Az alkotmányos jogrend megteremtésének és fenntartásának egyik meghatározó feltétele az Alaptörvény és a Polgári Törvénykönyv összhangja. Az új gazdasági rendszer, a gazdasági élet alapjainak rögzítése az Alaptörvényre váró feladat, és nem a Polgári Törvénykönyvre hárul. Az Alaptörvény direkt és indirekt módon is forrása a magánjognak. Hatnak az alkotmányos alapelvek a magánjog elveire, a személyek jogára, benne a személyiségi jogokra, az egyes jogi személyek normáira, a családi jogi és dologi jogi rendelkezésekre, számos szerződési és öröklési jogi intézményre. Az alkotmányjog és a magánjog fogalmi kultúrája, értékrendje egymással kölcsönhatásban áll és ez tükröződik a joggyakorlatban is.

A piacgazdaságokban az állam közvetlenül is gazdasági szereplővé válik, amennyiben általa alapított, vagy a részvételével működő gazdálkodó szervezeteken (társaságokon) keresztül folytatja piaci tevékenységét. Fontos hangsúlyozni, hogy jogalkotási monopóliumából sem vezethető le, hogy olyan gazdasági normaanyag kerüljön megalkotásra, mely saját vállalkozási tevékenységére szólóan neki privilégiumokat ad, míg más piaci részt vevők számára korlátokat emel. Az állam, mint jogalkotó és mint a politikai rendszernek is kulcsténye-zője azonban így vagy úgy, de a gazdasági életben is különleges „helyzetben" van. Ehhez a következtetéshez több irányból is eljuthatunk. Példának okáért a közpénzekkel történő felelős gazdálkodás megköveteli, hogy közérdekből szigorú jogi partitúrája legyen a köztulajdon felhasználásának, piaci alapokon működő vállalkozásokba történő befektetésének. Másfelől az állami vagyon sohasem működhet teljesen kockázati tőkeként, sem e vagyon felhasználásának mechanizmusa, sem pedig a fokozott társadalmi kontroll alatt tartása ezt nem teszi lehetővé. Egészen egyszerűen azért, mert az állami vállalkozások veszteségeit más társadalmi, kulturális és szociális alrendszerek fogják megérezni. Az állami köztulajdon feletti jó gazda gondosságának követelménye ezért csupán egy fokozott és folyamatos társadalmi ellenőrzés keretein belül értelmezhető.

A közigazgatással szembeni társadalmi elvárások mára már eredményességi követelmények. A közigazgatás a gazdaságot igen nagy mértékben befolyásoló tényező.[27]

Az önkormányzatok működésének szerves része a vagyonukkal való önálló gazdálkodás. Ennek alkotmányjogi alapja a tulajdonukhoz való joguk alkot-

27 SÁRKÖZY i. m. 32–33.

mányban történő elismerése. Az Alaptörvény szerint[28] a helyi képviselő testület gyakorolja az önkormányzati tulajdon tekintetében a tulajdonosi jogokat, az önkormányzat bevételeivel önállóan gazdálkodik, saját felelősségére vállalkozhat. Az önálló gazdálkodás és felelősség önálló jogalanyiságot feltételez, sőt, a Ptk. alapján az önkormányzat jogi személynek és gazdálkodó szervezetnek is minősül[29]. Az Alkotmánybíróság 4/1993. (II.12.) számú határozata erősíti meg az Alkotmány 12. § (2) bekezdésének azon tételét, mely szerint az állam tiszteletben tartja az önkormányzatok tulajdonjogát. Fontos rögzíteni, hogy az önkormányzati tulajdon léte jogszabályból fakad és nem jogutódlással keletkezett.[30] E tulajdon-fajta köztulajdon, amely a magántulajdonnal egyenlő és egyenlő jogi védelemben részesül.[31]

Az Alaptörvény és a helyi önkormányzatokról szóló törvény irányadó rendelkezéseinek egybevetéséből következik az, hogy az önkormányzati vagyonnal az önkormányzatok a törvények keretei között szabadon rendelkezhetnek, és így vállalkozási tevékenységet is folytathatnak. Tulajdonukkal a képviselő-testület jogosult rendelkezni, ezt a jogát nem ruházhatja át más szervre. Az önkormányzati vagyonnal történő gazdálkodás költségvetési szabályok szerint folyhat, lévén ez a költségvetés része az államháztartásnak, és ily módon az államháztartásra vonatkozó jogszabályok is vonatkoznak rá.[32]

E vagyont elsősorban kötelező közfeladat ellátására kell fordítani és csak a fennmaradó része használható vállalkozásra. E tényt tükrözi az is, hogy a törzsvagyon és a vállalkozásra felhasználható vállalkozói (forgalomképes) vagyon egymástól elkülönül. Miután az önkormányzati vállalkozói vagyon tekintetében is követelményként jelenik meg a gondos, felelősségteljes gazdálkodás ezért a vagyonkezelés alapja egy *megbízható vagyonnyilvántartás*, amelyben markánsan elhatárolódik a *törzsvagyon* és a *vállalkozói vagyon* köre.

A vagyonhasznosítás keretében a *vállalkozási módszer* igen gyakori az ingatlanhasznosítás, az értékpapír-befektetések területén, sőt egyre gyakoribb vagyonhasznosítási módot jelent a koncesszióba adás is. Mindezen önkormányzati vagyonhasznosítási módozatok közül a legoptimálisabbnak a kiválasztása csupán *egy önkormányzati vagyonhasznosítási, vagyonkezelési koncepción vagy vagyonrendeleten* alapulhat, amely hosszabb távra biztosíthatja az ötletszerű,

28 Lásd az Alkotmány 44/A. § (1) bekezdésének b) pontját.
29 Lásd a Ptk. 685. §-át.
30 Lásd erről részletesebben KECSKÉS i. m. 133–134.
31 Lásd 324/B/1991. AB határozatot a helyi önkormányzati tulajdon egyenlő jogi védelméről.
32 Lásd erre az Áht. 62-83. §-ait.

kapkodó döntések elkerülését.

Az önkormányzatok vagyongazdálkodására és gazdálkodó szervezetekben (gazdasági társaságokban) való részvételére vonatkozó alapvető jogi rezsim szerteágazó, különböző jogszabályokban fellelhető normák rendszertelen halmazából áll.

Az államháztartási törvény szerint a költségvetési szerv csak olyan gazdálkodó szervezetben vehet részt, vagy olyan szervezetet alapíthat, amelyben felelőssége nem haladja meg vagyoni hozzájárulásának mértékét, és amelyben – kivéve, ha törvény más feltételeket nem határoz meg – *legalább többségi irányítást biztosító befolyással rendelkezik.* Többségi irányítást biztosító befolyása van annak, aki tagsági (részvényes) jogai vagy a gazdálkodó szervezet más tagjával (részvényesével) kötött megállapodás alapján a szavazatok több mint ötven százalékával rendelkezik. Több költségvetési szerv közös vállalkozása esetében elegendő, ha a költségvetési szervek befolyása együttesen éri el a legalább többségi befolyást.

A gazdálkodó szervezet alapításához, abban tagsági (részvényesi) jogviszony létesítéséhez, illetve részesedés szerzéséhez helyi önkormányzati költségvetési szerv esetén a helyi önkormányzat, illetve a többcélú kistérségi társulás engedélye szükséges. A költségvetési szervek gazdálkodó szervezete további gazdálkodó szervezetet nem alapíthat, és gazdálkodó szervezetben részesedést nem szerezhet.

Az idézett magánjogi rendelkezések alaptörvényi bázisát a következő rendelkezésekben lehet fellelni:

M) cikk (1) Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik. (2) Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.

O) cikk: Mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni.

VIII. cikk (2) Mindenkinek joga van szervezeteket létrehozni, és joga van szervezetekhez csatlakozni.

XIII. cikk (1) Mindenkinek joga van a tulajdonhoz és az örökléshez. A tulajdon társadalmi felelősséggel jár. (2) Tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből, törvényben meghatározott esetekben és módon, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett lehet.

XII. cikk (1) Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz. Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához. (2)

Magyarország törekszik megteremteni annak feltételeit, hogy minden munkaképes ember, aki dolgozni akar, dolgozhasson.

32. cikk (1) A helyi önkormányzat a helyi közügyek intézése körében törvény keretei között

(…)

e) gyakorolja az önkormányzati tulajdon tekintetében a tulajdonost megillető jogokat;

f) meghatározza költségvetését, annak alapján önállóan gazdálkodik;

g) e célra felhasználható vagyonával és bevételeivel kötelező feladatai ellátásának veszélyeztetése nélkül vállalkozást folytathat; (…).

Az alkotmányjog és magánjog igen sokrétegű kapcsolatában, a magánjog alkotmányosságának jelenkori értékeléséhez számos olyan Ptk.-béli és Alaptörvényi norma felhasználható, amelyekről nem tettem e köszöntő tanulmányban még említést sem. Célom csak az volt a tiszteletadáson túl, hogy megosszam gondolataimat arról a megváltozott jogi atmoszféráról, amelyet az új Ptk. és az Alaptörvény rendelkezéseinek egymásra vetítése teremt a jogalkotó és a jogalkalmazó, nem utolsó sorban a jogtudomány számára, hogy ne váljunk szelvényjogászokká!

Az európai nemzetről

Mítosz vagy valóság?

Osztovits András
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Trócsányi László professzor eddig is már legalább féltucat jogászi pályát futott végig: volt alkotmánybíró, ügyvéd, nagykövet, miniszter, európai parlamenti képviselő és jelenleg is aktív egyetemi oktató és rektor. Az egyes feladatokat, állomásokat, az ezeket felölelő évtizedeket mindvégig összekötötte az európai integráció iránti érdeklődése, Magyarország útkeresése ebben a folyamatban. Tanulmányaiban visszatérő gondolat, hogy az európai szövetségi állam megvalósításával kapcsolatos terveknek az a legnagyobb akadálya, hogy nincs európai nép, az Európai Uniót 27 különböző nemzet alkotja. Nemzet nélkül nem létezhet állam, így európai nemzet hiányában céltalan az Európai Egyesült Államok tervét dédelgetni.[1]

Érezték ezt a hiányt az európai integráció alapító atyái is. Richard Coudenhove-Kalergi „Az európai nemzet"[2] *címmel önálló kötetben igyekezett érvelni arról 1953-ban, hogy ez létező entitás, így nincs akadálya a föderális Európa megteremtésének. A rendkívül színes életutat bejárt szerző gondolatai hét évtized távlatából is figyelemfelkeltőek, amelyek közül több minden igaznak bizonyult, és még több minden nem vált valóra azóta sem. Az ebben a könyvben kifejtett gondolatok ismertetésével köszöntöm az ünnepeltet, azt kívánva, hogy féltő gondoskodásával még sokáig kísérje tovább az Európai Unió és benne Magyarország fejlődése körüli vitákat, alakítsa azokat teremtő párbeszéddé.*

1. A szerzőről

Richard Nikolaus Eijiro von Coudenhove-Kalergi az európai integráció eszmetörténetének tragikus hőse. Hőse abból a szempontból, hogy már az I. világháború után felismerte: az európai kontinens tartós békéje és prosperitása egymással összefüggő, egymást feltételező két cél, aminek megvalósítása a

1 Így például többek között Trócsányi László: Az uniós jog elsőbbségének korlátai és az alkotmányos identitás. *Alkotmánybírósági Szemle,* 2017/1, 99–102.

2 Coudenhove-Kalergi, Richard: *Die Europäische Nation.* Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1953.

nemzetállamok integrációjával lehetséges. Tragédiája pedig, hogy inkább csak az utókor ismerte el elképzeléseinek újszerűségét, munkásságának fontosságát, életében mindvégig a partvonalról drukkolhatott Európa egyesítése gyakorlati megvalósulásának.

Coudenhove-Kalergi 1894-ben Tokióban született. Apja németalföldi származású nemesember (apai ágon brabanti, anyai ágon krétai származású), anyja pedig japán volt. Az Osztrák–Magyar Monarchiában nevelkedett, majd csehszlovák állampolgár lett, de sokkal inkább vallotta magát európainak. A bécsi Theresianumban történelmet tanult, ahol a soknemzetiségű állam iránti lojalitás követelménye a nemzeti sokféleség vállalásának a természetességével párosult. Coudenhove-Kalergi kozmopolita európai arisztokrataként egészen haláláig, 1972-ig az európai föderáció létrehozásán fáradozott.

Az 1924-ben közzétett Páneurópa Kiáltványában már megjelent az európai vámközösség gondolata, amelynek alapja az európai országok egymás közötti kereskedelmi viszonyaiban a belső vámok eltörlése. Ezzel közel három évtizeddel megelőzte a Jean Monnet hasonló tervein alapuló Európai Szén- és Acélközösség, valamint az Európai Gazdasági Közösség alapját jelentő vámunió megvalósulását.[3] Érdekes megfigyelni, hogy a kiáltvány terjedelme, ünnepélyessége, szófordulatai sokban emlékeztetnek az ebben a korban divatos avantgarde mozgalmak kiáltványaira.

Az ugyanebben az évben megalapított Páneurópa Mozgalommal vette kezdetét Coudenhove-Kalergi élete végéig tartó bolyongása a különböző európai országok vezetői között, meg-megújuló reményekkel feléjük az európai integráció ügyének megnyerésére. Ő maga soha nem lett politikus, nem indult választásokon, minden erejét és idejét a Páneurópa Mozgalom szervezésének szentelte. Fáradhatatlanul írt, tizennyolc könyve jelent meg és évtizedekig szerkesztette az általa alapított *Páneurópa* folyóiratot. Közel száz év távlatából könnyű úgy ítélni, hogy nem feltétlenül a megfelelő vezetőket, politikusokat kereste fel az integráció ügyének megnyeréséhez. Talán némi naivitással vegyes reménykedés is társult ahhoz, hogy az I. világháború után az európai országok vezetőit meg lehet győzni a status quo megváltoztatásáról, nemzetállamok helyett európai államszövetség létrehozásáról. Tényként az mindenképp megállapítható, hogy az áttörés ebben az időszakban elmaradt, Európa országai nem az egyesülés útját választották, hanem egy újabb, még pusztítóbb konfliktus, immár a II. világháború kezdődött el az európai kontinensen.

3 A gazdasági modell egyezősége ellenére Jean Monnet félezer oldalas emlékirataiban nem utal arra, hogy Coudenhove-Kalergi inspirálta őt. Monnet, Jean: *Emlékiratok.* Budapest, Osiris Kiadó, 2022.

Ismert tény az is, hogy a jelenleg is működő Európai Unió jogi alapjait az 1951-ben aláírt párizsi és az 1957-ben aláírt római szerződések fektették le. Ezek kidolgozásában Coudenhove-Kalergi közvetlenül nem vett részt, de azokat mindvégig támogatta. Ebben az időszakban, 1953-ban jelent meg ötödik kötete: *Az európai nemzet*. Éleslátását, az integráció törvényszerűségével és nehézségével kapcsolatos ismereteit bizonyítja, hogy már ekkor felismerte: az elérendő cél, az Amerikai Egyesült Államok mintájára megvalósuló Európai Egyesült Államok csak akkor jöhet létre, ha az ezt alkotó országok polgárai nemcsak államszövetséget, hanem egységes európai nemzetet alkotnak. Az elsők között írta le és fogalmazta meg a szövetségi államalapítás egyszeregyét: az csak akkor lehetséges, ha a különböző népek egységes nemzetként éreznek.

2. A kötetről

Coudenhove-Kalergi történelmet tanult, és többek között a New York-i Egyetem történész professzoraként is tanított. Átfogó történelmi ismeretei mindvégig érzékelhetőek a kötetben, könnyen, pontosan és találóan foglal össze egy-egy mondatban évszázadokat, fontosabb összefüggéseket. A kötet lényegében egy Európa történet, amelynek magas szintű összefoglaló bemutatásával a szerző azt kívánja igazolni, hogy az európai kontinens országainak szükségszerűen az integrációt kell választaniuk.

Érdekes megfigyelni, hogy az öt fejezetből álló könyvnek csak az első fejezete (Az európai nemzet) foglalkozik közvetlenül a címben jelzett fogalommal. A második fejezetben az antik görög városállamok kialakulásától a II. világháborúig tartó fejlődési ívet vázolja fel (Az európai nemzet története), a harmadikban az európai integráció eszméjének történeti fejlődését (Az Európa-eszme története), részletesen is bemutatva a legfontosabb gondolkodókat. A negyedik fejezetben a szerző az általa alapított Páneurópa Mozgalom kialakulását és legfontosabbnak tartott eredményeit vázolja fel, külön kitérve a nemzetiszocialista eszme elleni küzdelmeire (A Páneurópa Mozgalom története). Végül, az ötödik fejezet szól a könyv megjelenése szerinti jelenkorról, az európai integráció II. világháború utáni első lépéseiről, az Európa Tanács és az Európai Szén- és Acélközösség létrehozásáról. A könyvet mindvégig áthatja Coudenhove-Kalergi őszinte lelkesedése és meggyőződése az európai integráció szükségességéről, melyet tényszerű és történelmi példákkal, párhuzamokkal támaszt alá.

2.1. *Az európai nemzet fogalomról*

Coudenhove-Kalergi már a kötet legelején utal arra, hogy Európában – értve ezalatt mindvégig Nyugat-Európát – az ókor végén és a középkor hajnalán számtalan különböző népcsoport jelent meg, szerzett magának hírnevet, majd tűnt el. Birodalmak jöttek létre – majd szűntek meg –, amelyeket a közös nyelv, a kultúra vagy a vallás – esetleg ezek különböző variációja – tartott össze.

A nacionalizmus csak a XIX. században, majd a XX. század elején vált meghatározóvá anélkül, hogy a nemzet fogalmát bárki egyértelműen meg tudta volna határozni. A különböző megközelítések (nyelvközösség, vérségi közösség, történelmi vagy földrajzi közösség, államközösség) egyike sem tökéletes, mert a történelem mindegyikre szolgáltatott ellenpéldát is. Az amerikaiak és az írek pl. angolul beszélnek, és mégis két önálló nemzetet alkotnak, míg Svájc annak ellenére egységes nemzet, hogy négy különböző nyelven beszélnek a területén.

A nemzet nem feltétlenül jelent vérségi köteléket sem: a poroszok pl. genetikailag közelebb állnak a litvánokhoz, mint a bajorokhoz. De a történelmi közösség sem jó kiindulópont, mert ebben az esetben az írek már rég a brit nemzethez tartoznának. Az a tény, hogy Dél-Amerika országai nem alkotnak egy nemzetet, ellentmond a nemzet mint földrajzi egység megközelítésnek. Végül az Osztrák-Magyar Monarchiát hozza fel példaként arra, hogy egy államközösséget több nemzetből is össze lehet állítani: osztrák-magyar nemzet sohasem létezett.

Mindezen történelmi példákra figyelemmel Coudenhove-Kalergi a nemzet fogalmának meghatározására azt a megközelítést javasolja, hogy az olyan kulturális és sorsközösség, amely politikailag egységes, vagy egyesülésre, vagy felszabadulásra törekszik. A nemzetek ugyanis nem nagy családok, hanem nagy iskolák. Olyan szellemi közösségek, amelyeket a közös próféták, vezetők, tanítók tartanak össze.

Coudenhove-Kalergi ezen definíció alátámasztására példaként Németország és Olaszország XIX. századi történelmét idézi fel. Németországot a középkorban egy nemzet alkotta, olyan kulturális és sorsközösség, amelynek politikai kifejeződése a német császárság, birodalom volt. Ezt az egységet törte meg a reformáció, majd a harmincéves háború, amelyek eredményeként a nemzeti helyett megjelent a regionális patriotizmus, és a németek már nem németnek, hanem bajornak, porosznak, szásznak stb. vallották magukat.

Ebben hoztak változást a napóleoni háborúk, amelyek a legyőzött német királyságokban és hercegségekben ismét felélesztették a német nemzeti érzést, a vágyat a felszabadulásra és az egységre. Ez az újra feltörő nemzeti érzés olyan

erős volt, hogy a hitbéli különbségeket is áthidalta. Egy generáció alatt a poroszok, bajorok, szászok, frankok, svábok ismét németnek tartották magukat. Ez az új, kulturális és sorsközösség kényszerítette ki a nemzeti egységet, a német birodalom újraalapítását, amit végül Bismarck valósított meg.

Az olasz nemzet megújulása hasonló utat járt be. A Római Birodalom széthullását eredményező népvándorlás után Itália évszázadokig nem volt egységes. Az olasz patriotizmus városokhoz, városállamokhoz kötődött: Velence, Genova, Milánó, Piemont, Toszkána stb. Itália egysége iránti vágy sohasem halt el teljesen, de az kivitelezhetetlennek tűnt a német, francia, spanyol hűbérbirtokok és a pápai állam sajátos státusza miatt. A változást itt is a napóleoni háborúk, egész pontosan az azt lezáró Bécsi Kongresszus hozta, amely megerősítette és véglegesíteni akarta Itália megosztottságát. Ez az olasz nacionalizmus elementáris erejű felszínre törését váltotta ki, ami az Ausztria elleni szabadságharcban, és annak eredményeként az olasz nép felszabadításában, egységesítésében és megújulásában végződött.

Coudenhove-Kalergi szerint hasonló folyamaton megy most keresztül Európa, mint Németország és Olaszország a XIX. században. A középkorban Európa is meghatározott kulturális és sorsközösség volt, amit a római katolikus egyház tartott össze. Ez a nemzet hullott szét a XVI. század elején a reformációt követően Európa nemzetállomokra történő feldarabolásával. És bár azóta több tudós, szellemi vezető is megfogalmazta az egységes Európa szükségességét, ezek a gondolatok nem találkoztak a többség véleményével. Ebben változást csak a XX. század, az I. világháború és a bolsevizmustól való félelem hozott, felismerve, hogy szükség van az egységes európai kulturális és sorsközösségre.

Coudenhove-Kalergi elismeri, hogy a német és az olasz nemzetek történelmi hasonlóságai ellenére az európai nemzetfogalom ellen fel lehet hozni érvként, hogy közös nyelv hiányában nem létezhet európai nemzet. Ez szerinte azért nem komoly érv, mert a szubkontinens nagyságú Indiában az európaiakhoz képest is több nyelvet beszélnek. A történelmi, nyelvi, kulturális különbségek ellenére a II. világháború után az indiai szabadságmozgalom győzni tudott és egy nemzetbe egységesítette az egész országot.

A történelmi példák azt mutatják, hogy az országok csak konkrét külső fenyegetés esetén érzik szükségesnek az integrációt. A svájci kantonok pl. az osztrák birodalom terjeszkedése, a 13 amerikai kolónia pedig az angol királyság felől érkező nyomás miatt egyesült. Amíg az egyes országok, népek ilyen veszélyt nem éreznek, nincs okuk a szuverenitásukat korlátozni és szövetségi rendszerbe tömörülni. Ezt az összefüggést mindennél jobban mutatja a hat kis közép-amerikai köztársaság, amelyek szomszédos földrajzi elhelyezkedésük,

közös nyelvük és történelmük ellenére is fenntartják függetlenségüket, mert nem éreznek semmilyen külső fenyegetést.

Európa nemzetállamait az Oszmán birodalom legyőzését követően, a XVII. század végétől közel két évszázadon keresztül nem fenyegette külső veszély. A Szovjetunió, mint a világforradalom letéteményesének megalakulásával ez a helyzet megváltozott, Európát ismét konkrét veszély fenyegeti, ami elkerülhetetlenné teszi az egységesülést, az európai nemzet mint meghatározott kulturális és sorsközösség újraszületését.

2.2. *Európai kultúrközösség*

Coudenhove-Kalergi négy nagy kultúrkört különböztet meg: az európait, az iszlámot, az indiait és a kelet-ázsiait. Utal arra, hogy az európai nemcsak a kontinensre, hanem Amerikára, Ausztráliára és Dél-Afrikára is kiterjed. Az európai kultúra egységes, aminek több nemzeti, pl. német, angol, francia összetevője van.

Az európai kultúra 2500 évvel ezelőtt Athénban jött létre, amelynek jellemzői a mai Európa művészetében, filozófiájában, tudományaiban is megtalálhatók: a szabadság, a természetesség és a szépség iránti igény. A hellén kultúra vált uralkodóvá a Római Birodalomban is, és jutott el ezen keresztül Nyugat-Európába. Ebben a hellén kultúrkörben jelent meg a kereszténység, és vált az európai egység vallási és morális alapjává, az európai kultúra elválaszthatatlan részévé.

A népvándorlás szinte teljesen eltörölte az antik görög kultúrát, de a keresztény vallás előtt a barbár népek is meghajoltak. A germán törzsek azonban nemcsak rombolni tudtak, hanem ők adták az európai kultúrközösség harmadik elemét is: a lovagi eszményt.

A középkorban ismeretlen volt a nemzeti nacionalizmus: a római katolikus egyház nemzetek feletti volt, amely az embereket vallásuk, nem pedig nemzeti hovatartozásuk alapján tartotta számon. A nacionalizmus első hullámát a reformáció váltotta ki. Az egyetemes egyház és a latin nyelvű misézés elleni küzdelem összekapcsolódott a nemzeti érzelemmel. A huszita mozgalom pl. egyszerre volt nemzeti és vallási. Az angol, német, skandináv reformációnak is voltak nemzeti sajátosságai.

A nemzeti nacionalizmus második hullámát a francia forradalom hozta Európába. A francia uralkodópár kivégzésének igazolására szükség volt egy új eszmére, amely igazolni tudja a Bourbonok elűzését: ez lett a nemzet, minden francia testvéri közössége, származástól, világnézettől függetlenül.

Ezzel kezdődött a nacionalizmus időszaka, és egészen a II. világháború végéig meghatározta Európa történelmét.

Coudenhove-Kalergi szerint a nacionalizmus az általános tankötelezettség bevezetésének köszönhette gyors terjedését. Amíg a jobbágyok tömegei írástudatlanok voltak, immunisak maradtak a nacionalizmussal szemben. Fizikailag a hűbéruruktól, lelkileg pedig az egyháztól függtek. Más nemzetekkel szinte alig kerültek kapcsolatba. Amíg ezt a tömeget az európai kultúrán nevelkedett kisebbség vezette, a nacionalizmus térnyerésének nem volt esélye. Ez változott meg az általános tankötelezettség bevezetésével, aminek eredményeként megjelentek a félig képzett, de magukat nagyon képzettnek tartó emberek tömege, akikből hiányzott a kultúra, a történelem és a politika lényeges részeinek ismerete, és akik mégis úgy gondolták, hogy mindent jobban tudnak másoknál.

Coudenhove-Kalergi ezt, a mai szemmel kissé elitistának ható gondolatmenetét azzal támasztja alá, hogy a képzettség hiánya és a nacionalizmus terjedése közötti összefüggést az is bizonyítja, hogy Európa legnagyobb gondolkodói közül senki nem volt nacionalista: sem Rotterdami Erasmus és Voltaire, vagy Goethe és Kant, Pascal és Descartes, vagy Dante és Giordano Bruno, vagy Unamuno és Benedetto Croce, vagy Bergson és Keyserling gróf.

Couenhove-Kalergi még egy metaforával igyekszik megvilágítani a nemzet mint kultúrközösség fogalmát. Eszerint az európai nemzet egy nagy fa, amelyet ágait a különböző népek alkotják. A nacionalisták csak az ágakat látják ebből, mivel hiányos ismereteik nem terjednek ki a közös európai kultúra legjavát jelképező törzsre, azt észre sem veszik. Ezen csak a képzés színvonalának növelésével lehetne változtatni, hogy többségbe kerüljenek az európai történelmet ismerők a félműveltekhez képest. Csak így lehet elérni, hogy az emberek a szűkebb és tágabb hazájukat egyaránt szeressék. Ahogy természetes, hogy valaki szereti az országát és a népét, úgy el kell érni, hogy ugyanígy viszonyuljon az európai anyaföldhöz is. Nincs ellentmondás a hazaszeretet és az európai patriotizmus között. Ez utóbbi koncentrikus körökből áll, szemben a nemzeti nacionalisták egyetlen köréből. Az európai patrióta tudatában van és felelősséget vállal a körön belül található minden más körért, az európai népekből álló európai nemzetért.

2.3. *Az európai rassz*

Coudenhove-Kalergi szerint egész Európát ugyanaz a rassz, vérközösség alkotja, amelynek több alfajtája van. Az egyik a szőke, északi típus, a másik a sötét hajú mediterrán, a kettő között helyezkedik el a sötét tónusú, alacsony, tömzsi alpesi

típus. Kelet-Európában gyakori a mongoloid behatás, Dél-Európában pedig a negroid. Ez a fehér rassz Európán kívül délre egészen a Szaharáig, délkeletre Indiáig van jelen. Egész Észak-Ázsiát és az amerikai kontinens mindkét részét elfoglalja, ahogy Ausztráliát és Új-Zélandot is.

Az árja-elmélet megjelenéséig minden európai ugyanahhoz a fehér rasszhoz tartozónak gondolta magát. Coudenhove-Kalergi hosszan cáfolja és vitatja az árja-elmélet megalapozottságát. Abból indul ki, hogy indogermán nyelvcsalád, ahogy sémi is létezik, de indogermán rasszról, mint ahogy sémiről sem lehet beszélni.

Európa egész története, a görög városállamok megalakulásától kezdve a Római Birodalom létrejöttén, a germán, normann, szláv, magyar törzsek hódításai keresztül a népek folyamatos keveredését eredményezte. A középkori és újkori nagy háborúk – az Oszmán Birodalom hódításai, a harmincéves háború, a napóleoni háborúk stb. – tovább növelték ezt a keveredést. Hatalmas népvándorlást hozott az I. és a II. világháború és a szovjet forradalom is. Az európai népek Európa történelmének olvasztótégelyében felolvadtak és egy egységes európai vérközösségbe, rasszba kerültek.

2.4. *Az európai szövetségi államhoz vezető út*

A könyv V. fejezetében Coudenhove-Kalergi már nem mint történész, hanem mint saját korának krónikása idézi fel az európai integráció II. világháború utáni első lépéseit. Üdvözli az Európa Tanács megalakulását, és beszámol az első ülésnapok ünnepélyes hangulatáról. Az új testület azonban hamar szembesült azzal a koncepcionális kérdéssel, hogy miként határozza meg saját magát és jövőbeli működését: hagyományos, nemzetközi jogi intézményként, államok szövetségeként, vagy pedig egy európai szövetségi állam kormányaként. Coudenhove-Kalergi szerint a tagállamok többségének képviselői ez utóbbi mellett voltak, készen arra, hogy korlátozzák a nemzeti szuverenitásukat. Kizárólag a britek, az írek és a skandinávok maradtak a szuverén államok szövetségének koncepciója mellett. Bár a föderalisták több indítványt is megfogalmaztak, ezek a szükséges kétharmados többséget az említett országok ellenvetése miatt nem kapta meg.

Ebben a kialakult patthelyzetben hozott változást 1949 ősze, amikor a II. világháború utáni első szabad választás eredményeként megalakult a Német Szövetségi Köztársaság új kormánya, Konrad Adenauer vezetésével. Ő kezdettől fogva kiemelt prioritásként kezelte az Európa politikát, és hamar elnyerte a többi európai kormány bizalmát. Mindennél jobban bizonyítja ezt, hogy a

német miniszterelnöknek mindössze pár hónap alatt sikerült elérnie, hogy a Németországgal együtt – és Anglia nélkül – megvalósuló európai föderáció gondolata – amit a legtöbb francia a háború végén elképzelhetetlennek tartott – egyre nagyobb támogatást kapott.

Ez volt az az időszak, amikor az európai egység eszméje a parlamenti és intézményi vitákból a hivatalos kormánypolitika részévé vált a három legnagyobb kontinentális európai országban: a Robert Schuman vezette Franciaországban, a Konrad Adenauer Németországában és Alcide De Gasperi Olaszországában. Ebben a három politikusban közös volt, hogy nemcsak a politikai hatalmuk, hanem a szándékuk is megvolt Európa egységesítésére. Ebben politikai és vallási meggyőződésük is vezette őket: gyakorló katolikusként felelősséget éreztek nemcsak saját, hanem Európa többi népének megvédése iránt is a Szovjetunió jelentette veszéllyel szemben. Az európai patrióták ezen triumvirátusának köszönhető, hogy az európai integráció kérdése nem rekedt meg az Európa Tanácsban, hanem egy újabb és jobb utat talált: a Schuman-tervet az európai hadsereg gondolatát és a szövetségi alkotmány megalkotását.

A Schuman-terv volt az első lépés a szövetségi politika megalkotásában. Ennek gazdasági alapjait Jean Monnet dolgozta ki: a szén és az acél közös európai piaca kiindulópontként szolgálhat az általános gazdasági együttműködéshez. A terv igazi újdonsága a nemzetek feletti intézményrendszer létrehozása volt, amelyek a kormányoktól függetlenül tevékenykedhettek. A triumvirátus tagjai eltökéltek voltak abban, hogy a folyamatot végigviszik, amennyiben lehet Angliával, de szükség esetén nélküle is.

A Schuman-terv nyilvános bejelentésével, 1950. május 9-én a kockát elvetették, a kontinentális föderáció alapjait letették. Amíg a nemzeti szakértők a Schuman-terv alapján az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés alapjait dolgozták ki, egy másik megválaszolandó kérdés került előtérbe. A koreai háború kitörése tovább növelte Európában a háborús félelmeket. A nyugat-európai országok tudták, hogy hadseregeik nincsenek abban az állapotban, hogy feltartóztassanak egy orosz inváziót. Az Európa Tanács 1950. szeptemberi ülésén Winston Churchill tett javaslatot egy európai hadsereg létrehozására, európai védelmi miniszter vezetése alatt. 1950. október 24-én Pleven miniszterelnök ismertette ennek megvalósítása érdekében kidolgozott tervét, amely védelmi közösségbe ismételten meghívták Angliát, amely ezt is visszautasította. Így ugyanaz a hat ország kezdte meg a tárgyalásokat, mint akik a Schuman-tervet is elfogadták, és ahhoz hasonlóan az Európai Védelmi Közösség esetében is nemzetek feletti intézményrendszeren alapuló működést képzeltek el.

Az európai hadsereg felvetette Európa szervezeti felépítésének politikai kérdését is. Amíg ugyanis egy közös szén- és acélpiac működhet független országok közösségeként, egy közös hadsereg esetében ez már nem elég. A közös hadsereg ugyanis közös külpolitikát igényel. A közös külpolitika pedig legalább valamilyen szintű közös kormányzást feltételez, amely testületnek felelősséggel kell tartoznia egy szövetségi parlamentnek. Az európai patrióták triumvirátusa nem titkolta meggyőződését, hogy a Schuman-tervet és az európai hadsereget egy föderációban kell egységesíteni.

Az európai integráció hivatalos kormányprogrammá válása megváltoztatta a nem kormányzati szervek szerepét is. Amíg a II. világháború utáni években azért igyekeztek nyomást gyakorolni saját kormányaikra, hogy tegyenek lépéseket az integráció irányába, a triumvirátus megjelenésével a kormányzati intézkedések támogatóivá váltak. Ez a remény időszaka, amikor újabb és újabb, az európai integrációt segítő intézmények alakultak, amelyek közül kiemelkedik az Európai Kultúrintézet Genfben (első elnöke: Denis de Rougemont, főtitkára: Raymond Silva) és a Collège d'Europe Brugge-ben (első rektora: Hendryk Brugmans).

1951. április 18-án hat alapító ország aláírta az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződést. Annak ratifikációját megkönnyítette, hogy a II. világháború utáni új német, francia és olasz alkotmányok a szuverenitás egyes részeinek nemzetközi intézményekre való átruházását megkönnyítették, ahhoz elegendő volt a parlamentekben az egyszerű többség. A sikeres ratifikációk eredményeként a szerződés 1952. július 24-én lépett hatályba, a Főhatóság elnöke – a Montánunió szellemi atyja – Jean Monnet, a Parlament elnöke – az integráció belga motorja – Paul-Henri Spaak lett. Ezzel az áthatolhatatlannak gondolt nemzeti szuverenitás falát végérvényesen sikerült áttörni.

Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés aláírásával egy évben, december 31-én, ugyanazok az országok aláírták az Európai Védelmi Közösséget létrehozó szerződést is. Abba bekerült egy olyan klauzula, amelyik nem kapcsolódott szorosan az európai hadsereg létrehozásához. Eszerint az Európai Védelmi Közösség parlamentjének feladata annak a kérdésnek a megvizsgálása, hogy az európai integráció különböző intézményei hogyan tudnak egy szövetségi rendszerbe egyesülni.

A Montánunió Miniszterek Tanácsa 1952. szeptemberi 1-jei ülésén Robert Schuman és Alcide De Gasperi javaslatára elhatározták egy páneurópai alkotmány kidolgozását. Az alkotmány előkészítő bizottság elnökének Heinrich von Brentanót választották. Ez a bizottság 1953 januárjában tette közzé az alkotmány tervezetének koncepcionális kérdéseiről készített jelentését. Ebben

kétkamarás parlament szükségessége mellett érveltek, ahol az alsóház tagjait az európai polgárok közvetlenül választják, a felsőház tagjait pedig a nemzeti parlamentek delegálják. A végrehajtó hatalmat az európai szövetségi kormány gyakorolja, amely intézmény a Montánunió és az Európai Védelmi Közösség elnökeiből áll. A tagállamok kormányai által delegált Miniszterek Tanácsának feladata a szövetség és a tagállamok közötti együttműködés biztosítása. Az intézményrendszer részeként szövetségi bíróság is létrejön, amely testület hatáskörébe tartozik az európai alkotmány értelmezése, és a tagállamok közötti viták elbírálása. Az összesen 15 bíróból álló fórum tagjait a felsőház attól összeállított 45 fős listából az alsóház választja meg kétharmaddal, határozatlan időre. Az alkotmányt a szövetségi parlamentek tagjai háromnegyedének jóváhagyásával lehetséges megváltoztatni.

Coudenhove-Kalergi lelkesen utal arra, hogy amennyiben ezt az alkotmányt a tagállamok ratifikálják, úgy azzal végérvényesen sikerül létrehozni az európai szövetségi államot. Európa kétezer éves, a Páneurópa eszme öt és fél évszázados, és a Páneurópa Mozgalom harminc éves történelme után Európa országai eljutottak az Európai Egyesült Államok kapujához.

Hetven év távlatából tudható, hogy a könyv megjelenésének éve, 1953 az európai integráció történetének egyik csúcspontja, az akkor elfogadott elképzelések közül azonban nem mindegyik tudott megvalósulni: az Európai Védelmi Közösség végül elbukott és nem ratifikálták a tagállamok az ebben az évben kidolgozott európai szövetségi alkotmányt sem.[4] Egyedül a Montánunió töltötte be történelmi hivatását, így ennek is köszönhetően a gazdasági integráció maradt az a sikeres út, amin keresztül megvalósult a következő évtizedekben az európai kontinens integrációja és az Európai Unió létrejötte.

Coudenhove-Kalergi könyve utolsó fejezetében nem feledkezik meg a kelet-európai országokról sem. Erkölcsi kötelességnek tartja, hogy a vasfüggöny mögött rekedt százmillió ember is minél előbb csatlakozhasson az európai szövetséghez. Meggyőződése, hogy csak úgy jöhet létre tartós béke a Szovjetunióval, ha Európa keleti fele is felszabadul, és az európai nemzet egyharmadát adó kelet európai országok elől elhárul minden akadály a csatlakozáshoz. Utal

4 A történelem ismételte önmagát közel ötven évvel később, amikor a tagállamok ismét elhatározták egy európai alkotmány kidolgozását, elfogadását. A meglepően hamar és magas szakmai színvonalon elkészült Szerződést az európai alkotmány létrehozásáról ünnepélyes keretek között írták alá az EU akkori 25 állam- és kormányfői, majd az a francia és a holland népszavazások elutasító eredménye miatt végül soha nem lépett hatályba. Lásd erről részletesen Rácz Attila: Ratifikációs bizonytalanságok és az Európai Alkotmány létrehozásáról szóló szerződés alkotmányjogi újításai. *Állam- és Jogtudomány*, 2005/3-4, 177–195.

arra, hogy ha egy nap majd sikerült tárgyalóasztal mellé ülni a Szovjetunióval, akkor ragaszkodni kell ahhoz, hogy a jaltai egyezményben rögzítetteknek megfelelően tartsanak szabad választásokat Kelet-Európában, hogy azok az országok is szabadon dönthessenek saját sorsukról és jövőjükről. Figyelmeztet arra is, hogy a Szovjetunió mindent meg fog tenni az európai integráció sikere ellen, így például megkísérti majd a németeket a két részre szakadt országuk egyesítésének gondolatával, amennyiben cserébe semlegességet, az integrációból való kimaradást választják. Így összeállna egy Moszkva-Peking-Berlin tengely, és a szovjet hatalom egészen a Rajnáig terjedne, Európa pedig beszorulna Ázsia és Amerika közé.

Mindezt csak az Európa-eszme megvalósulása tudja megakadályozni, ami viszont csak akkor lehet sikeres, ha az az európaiak szívében és lelkében is feléled. A legszebb szövetségi alkotmány sem tudja a szeparatista törekvéseket vagy egy polgárháborút megakadályozni, ha nincs meg a közös patriotizmus. Jól mutatja ezt az Amerikai Egyesült Államok történelme, ahol az államok a rabszolgakérdés miatt – ami a déli államok számára létfontosságú volt – egymásnak estek.

Coudenhove-Kalergi elérkezettnek látja az időt, hogy a politikai és gazdasági integráció kiegészüljön a szívek és lelkek egységesítésével. Igazi európai patriotizmus kell, ami a nemzeti patriotizmusokat kiegészíti, átalakítja. Ilyen patriotizmus nélkül nincs európai hadsereg sem, mivel az nemcsak fegyverektől és katonákból áll, hanem szüksége van egy olyan eszmére is, ami az életüknél is fontosabb és készek azt megvédeni. Az is elképzelhetetlen, hogy csak az európai katonák legyenek patrióták, a civilek pedig elutasítják.

Ennek a patriotizmusnak szüksége van egy közös eszmére, amit Európa történelme szolgáltat: a görög szabadság, a keresztény testvériség és a modern lovagiasság alkotta ideára. Ha Európa készen áll, hogy magát a bolsevik veszélytől megvédje, akkor azzal az egyének szabadságát menti meg a totális államtól. A keresztények és a nem keresztények számára is egyaránt fontos a testvériségben megmutatkozó szociális érzékenység, ami nemcsak a keresztény vallásban, hanem a teljes nyugat európai kultúrában is megtalálható. Az európai eszme harmadik összetevője, a lovagiasság tradíciója egész Európában meghatározó volt, egy évezreden keresztül egész kontinenst megvédte a keletről érkező veszélyektől. A lovagok ugyan eltűntek, de a lovagiasság a brit-európai úriember eszményenként megmaradt. Minden férfi a jelen korban is harcos, aki választhat, hogy lovag vagy bűnöző lesz. Európa, amelyik a XX. század első felében nagyon mélyre süllyedt, csak így tud újra naggyá és dicsőséges történelméhez méltóvá válni.

3. Összegzés

Coudenhove-Kalergi *Az európai nemzet* című könyve magán hordozza saját kora szinte minden jellemzőjét: ez a remény időszaka volt Európa békéje, gazdaságának helyreállítása iránt, hogy a kontinens ismét betölti majd azt a vezető szerepet, amivel évszázadokon át rendelkezett a világon. A könyv megjelenésének időpontja, 1953 sok szempontból kiemelkedő év volt, az európai integráció első sikeres lépései megtörténtek, és olyan triumvirátus (Jean Monnet, Konrad Adenauer, Alcide De Gasperi)[5] vezette a legnagyobb országokat, akik mélyen hittek és elköteleződtek az európai integráció eszméjében, és volt elég politikai akaratuk és tehetségük is annak megvalósítására.

Érdemes kiemelni, hogy nemcsak Coudenhove-Kalergi, hanem Robert Schuman is tisztában volt azzal, hogy az európai integráció hosszú távú sikeréhez az európai polgárok szívét is meg kell nyerni, hogy a sajátjuknak, magukénak érezzék Európát, és ne csak franciának, németnek olasznak stb. vallják magukat, hanem európainak is. Ez a könyv azt igyekszik igazolni, hogy Európa népeinek történelmében több a közös sors és kulturális elem, mint a különbség, ezért a nyelvi, történelmi sokszínűség ellenére is megvannak azok a közös alapok, amelyek Európa népeit egy nemzetté kötik össze. Robert Schuman ugyanezt vallotta, *Európáért* című kötete egyik fejezetének ezt a címet adta: Mielőtt Európa katonai szövetséggé vagy gazdasági egységgé válna, a legnemesebb értelemben vett kulturális közösséggé kell lennie.[6]

Az európai integráció elmúlt hét évtizedes történelme sok várt és nem várt eredményt hozott, amelyek felsorolása, értékelése országonként, politikai, kulturális szempontból is eltérő lehet. Két dolog biztosan nem valósult meg Coudenhove-Kalergi által megfogalmazott tervekből: az Európai Unió még mindig nem szövetségi állam, és az európai nemzeti érzés sem vált uralkodóvá az országokhoz kötődő nemzeti érzésekhez képest. Ezek okainak feltárása szerteágazó elemzésekhez vezetne, de azt a formál-logikai következtetést szinte biztosan le lehet vonni, hogy az európai integráció, egész pontosan annak gazdasági része az európai nemzeti érzés kialakulása nélkül is kiválóan

5 Ez a triumvirátus nem sokáig tudott együtt dolgozni: De Gasperi egy évvel később, 1954-ben elhunyt, Robert Schumant 1953-ban a francia politikai fluktuációja miatt leváltották külügyminiszteri posztjáról. Legtovább a triumvirátus legidősebb tagja, Konrad Adenauer – akit közvetlen kollégái 'der Alte', az öreg becenévvel illettek, utalva arra, hogy 73 éves korában lett miniszterelnök – töltött be vezető politikai tisztséget, 1949-től egészen 1963-ig a Német Szövetségi Köztársaság miniszterelnöke volt.

6 Schuman, Robert: *Európáért.* Budapest, Osiris Kiadó, 2022, 27–34.

működik. Ha ez így van, akkor ebből az is következik az Európai Unió jelenlegi útkeresése számára, hogy egy európai szövetségi államról – ahogy ezt az alapító atyák kezdettől fogva látták – csak az egységes európai nemzettudat kialakulása után érdemes beszélni. Erre utal Schuman tanulmánya címében megfogalmazott időbeliség is (először a kulturális közösség és csak után a katonai szövetség vagy gazdasági egység) és Coudenhove-Kalergi egész könyvének levezetése. Érdemes lenne a jelen kor döntéshozóinak is megismerni, újraolvasni az alapító atyák gondolatait.

A közszolgáltatási iskola jelentősége a 20. századi francia közigazgatási jogban

Pókecz Kovács Attila
egyetemi tanár (KRE ÁJK, NKE ÁNTK)

1. Bevezetés

A közszolgáltatási iskola (*l'École du service public*) a 20. századi francia közjog egyik leghíresebb teóriája, aminek lényege az volt, hogy a közigazgatási jog nem más, mint az a jog, amit a közigazgatás a közszolgáltatás (*service public*) jellegű tevékenysége során alkalmaz. A közszolgáltatási jellegű közigazgatási jog felfogás hosszú évtizedek óta viták kereszttűzében állt.[1] Ennek ellenére maga a közszolgáltatási iskola fogalma meglehetősen képlékeny fogalom maradt számos tisztázatlan kérdéssel.[2] Úgy vélem, hogy elsősorban arra a kérdésre szükséges válaszolni, hogy ki volt az iskola alapítója, kik voltak a követői, illetve melyek voltak az alapvető tételei. A francia közigazgatási jogászok, illetve a közigazgatás fejlődésével foglalkozó jogtörténészek körében alapvetően három irányzat alakult ki az iskola alapításával kapcsolatban. Az első felfogás szerint Léon Duguit volt az alapító, mellyel szembenálló második nézet szerint a Duguit munkásságában fellelhető ellentmondások ezt kizárják. Végül a harmadik megközelítés szerint Léon Duguit és Gaston Jèze együtt tekinthető a közszolgáltatási iskola alapítójának, akik néhány alapelvben ugyan egyetértettek, de különböző módon magyarázták azokat. A közszolgáltatási iskola követőinek nézetei nem voltak egységesek, felfogásukat és megközelítési módszereiket tekintve a sokszínűség jellemezte őket. A tisztázásra váró kérdések megválaszolásához elsőként a közszolgáltatási iskola létrejöttének körülményeit kívánom megvizsgálni, majd ezt követően az iskolához tartozó jogtudósok munkásságának főbb elemeit mutatom be.

1 Blanquer, Jean-Michel – Milet, Marc*: L'invention de l'État. Léon Duguit, Maurice Hauriou et la naissance du droit public moderne.* Paris, Odile Jacob, 2015, 120–123.

2 Mazeres, Jean-Arnaud: *Duguit et Hauriou et la clé caché*. In: Melleray, Fabrice (sous la direction): Autour de Léon Duguit. Colloque commémoratif du 150e anniversaire de la naissance du doyen Léon Duguit Bordeaux, 29-30 mai 2009. Bruxelles, Bruylant, 2011, 115–138.

2. A közszolgáltatási iskola létrejötte

Léon Duguit a 19. század második felének és a 20. század elejének kiemelkedő közigazgatási jogtudósa volt, aki a közszolgáltatási jog (*service public*) teóriájának kidolgozásával az új tudományterület vezető alakja lett. Az általa képviselt tudományos megközelítés alapja az volt, hogy a közigazgatási jogban a közszolgáltatások központi szereppel bírnak. Miután Bordeauxban született, itt végezte jogi tanulmányait, illetve a Bordeauxi Egyetem közjog professzoraként és dékánjaként is tevékenykedett, az általa alapított iskolát bordeaux-i iskolának (école *de Bordeaux*) is szokás nevezi.[3] A Duguit követői, a bordeaux-i iskola tagjai, és a közszolgáltatási teória kifejezéseket a francia jogtudomány hosszú időn keresztül rokon értelmű kifejezésként alkalmazta. Fabrice Melleray, a neves közigazgatási jogász azonban felhívta a figyelmet a három megjelölés eltérő tartalmára. Meglátása szerint a duguisták azokat a szerzőket foglalja magában, akik Duguit eszméivel akár Franciaországban, akár külföldön azonosulni tudnak; ezzel szemben a Bordeaux-i iskola Duguit követőin belül azokat a szerzőket jelöli, akik a bordeaux-i jogi karon (székhelye Bordeaux városának központi terén, a place Pey-Berland-on található) tanultak vagy tanítottak. A közszolgáltatási iskola (école *du service public*) kifejezés pedig azokat a jogtudósokat jelöli, akik elfogadják Gaston Jèze híres mondását, miszerint a közszolgáltatás a közigazgatási jog sarokköve.[4] A három értelmezés közül napjainkra csak a *service public* teória követői szempontjából való felosztást tartom meghatározónak, s bár a teóriának voltak nem Bordeauxban tanult és tanító követői is, mégis a tudománytörténeti hagyományok miatt elfogadhatónak tartom a bordeaux-i iskola tagjai megjelölést a nem itt tevékenykedő közszolgáltatási iskola teoretikusaira is. A *service public* gondolatának meghonosítása terén meglátásom szerint két jogtudósnak, Duguitnek és Jèzenek volt meghatározó szerepe, ezért pályafutásuk és munkásságuk rövid bemutatását szükségesnek tartom.[5]

Léon Duguit (1859-1928) jómódú és helyi tekintélynek örvendő (*notable*) bordeaux-i családban született. A Bordeaux-i Jogi Karon folytatott kiemelkedő

3 Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kameralisztika időszakától a Magyary-iskola koráig*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt, 2014, 260–261.

4 Melleray, Fabrice: École de Bordeaux, école du service public et école duguiste. Proposition de distinction. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 2001/6, 1887–1905.

5 Bigot, Grégoire – Le Yoncourt, Tiphanie: *L'Administration française 2. Politique, droit et société 1870-1944.* Paris, Lexis-Nexis, 2014, 208–209.

tanulmányainak köszönhetően évfolyamelsőként szerezte meg a licenciátust. Már ügyvédként dolgozott, amikor megszerezte a doktori címét.[6] Professzori versenyvizsgáját (*agrégation*) az első próbálkozás alkalmával sikeresen teljesítette 1882-ben (23 éves korában), amivel a végzettek rangsorában a hatodik helyre került és a Caen-i Jogi Karra nyert egyetemi tanári kinevezést. Első oktatási kötelezettségként jogtörténetet adott elő. A caeni évek lehetőséget adtak számára, hogy a jogtudományon túl a társadalomtudomány több jeles képviselője felé is nyithasson. Edmont Villey és ő alapították meg az első jelentős gazdaságpolitikai folyóiratot, a *Revue d'économie politique* címet viselőt, melynek 1888-1892 között szerkesztőségi titkára is volt. Caenből 1886-ban helyezték át Bordeauxba, ahol hamar kivívta kollégái és diákjai elismerését. Gyakran utazott külföldre, és a szaktársaival való eszmecserék iránt is érdeklődött. Utazásai során szerzett tapasztalatai során alakult ki benne a szociológia iránti érdeklődés, ezért 1890-tól kezdődően folyamatosan szorgalmazta, hogy a francia jogi karok tanrendjében is jelenjen meg a szociológia oktatása. A következő évben (1891-ben) német minták alapján jogszociológia szemináriumot alapított és vezetett. A jogszociológia mellett a politikai gazdaságtan és az alkotmányjog oktatásának is támogatója volt. Első közjogi szakcikkét 1896-ban a *Revue du droit publicb*en tette közzé, s még ebben az évben a versenyvizsga bizottság zsűrijébe is taggá nevezték ki. Ez óriási elismerést jelentett egy fiatal (még negyvenedik életévét sem töltötte be) vidéki egyetemi tanárnak.[7]

Az államról írt kétkötetes monográfiájának első része 1901-ben, a második 1903-ban jelent meg. Ebben a két kötetben fogalmazta meg gondolkodásának alaptételeit, amit pályája későbbi időszakában már csak pontosított, illetve új megvilágításba helyezett.[8] Az 1910-es években két nemzetközi hírnevet jelentő kötetet tett közzé. Az első *Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoléon* címmel jelent meg 1912-ben, mely a *Code civil* hatályba lépésétől kezdődően (1804-től) mutatta be a francia polgári jog mintegy évszázados fejlődését. Másik monumentális művét, az ötkötetes alkotmányjogi munkáját 1911-től kezdte el közzétenni *Traité de droit constitutionnel* címmel. Külföldi jogtudósok – köztük Fardis és Jellinek – is érdeklődni kezdtek munkái iránt,

6 Blanquer – Milet i. m. 27.

7 Milet, Marc: *Duguit Léon*. In: Arabeyre, Patrick – Halpérin, Jean-Louis – Krynen, Jacques (sous la direction): Dictionnaire historique des juristes français XIIe – XXe siècle. Paris, Presses Universitaires de France, 2007, 358–361.

8 Melleray, Fabrice: *Léon Duguit. L'État détrôné*. In: Hakim, Nader et Melleray, Fabrice (Études réunies): Le renouveau de la doctrine française. Paris, Dalloz, 2009, 215–262.

és tekintélyes szaklapok is elkezdték cikkeit szemlézni és ismertetni. Gyakran vállalt külföldi konferencia-előadásokat, fogadott el vendégtanári meghívásokat (Coimbrában 1910-ben, Buenos Airesben 1911-ben volt vendégtanár). A bordeaux-i jogi kar mellett 1907-1911 között az École *des hautes études sociales* oktatási tevékenységében is részt vett. Egyetemi közéleti szerepvállalásai mellett a városi és az egyesületi életben is aktívan tevékenykedett. A helyi városi tanács (*conseil municipal*) tagjává is megválasztották 1908-ban, itt főként a kórházak igazgatásával kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. Az első világháború kitörésekor parlamenti képviselőválasztáson is indult, de miután nem választották meg, hátat fordított a politikának. Az első világháborúban a katonai kórházak adminisztrációjánál teljesített szolgálatot. A nagy háborúban egyik fiát elvesztette, ami rendkívüli mértékben megviselte. Az első világháború után, 1919-ben a Bordeaux-i Jogi Kar dékánja lett, aminek következtében külföldi szereplései is gyakoribbá váltak.[9] Az Amerikai Egyesült Államokbeli Kolumbia Egyetemen 1920-1921-ben, Coimbrában 1923-ban, Bukarestben 1925-ben tartott előadásokat. Aktív szerepet játszott a Kairóban megnyitott jogi kar munkájában. Hans Kelsennel és Weyrrel együtt alapította meg 1926-ban *Revue internationale de théorie du droit* nevet viselő nemzetközi jogelméleti folyóiratot. A következő évben a Nemzetközi Közjogi Intézet (*Institut international de droit public*) felállításában is részt vett, melynek elnöke Gaston Jèze lett. Duguit tudományos munkássága annak a 19. század végi általános tendenciának a része, amely a jogtudomány megújítását tűzte ki céljául, s a korábbi, főként szövegexegézisre épülő jogi dogmatikai irányzatot kívánta felváltani. Ez főként az új társadalomtudományi eredményeknek és módszereknek a jogtudomány sajátosságaihoz való igazításában öltött testet. Az állammal kapcsolatos nézeteit a német tanokkal való szembenállás jellemezte. Az államot nem egy szuverenitással felruházott jogi személynek tartotta, mivel a magánszemélyek és az őket kormányzó állam közti különbség lényegét nem a jogalanyiságuk jellegében, hanem funkcionálisan eltérő szerepükben látta. A pozitív jogi normát az objektív jog olyan megtestesüléseként fogta fel, amely megfelel a társadalmi szolidaritás és kölcsönös függőség kívánalmának.[10]

9 Pacteau, Bernard: *Léon Duguit à Bordeaux, un doyen dans sa ville*. In: Hakim, Nader – Malherbe, Marc (Études réunies*):* Thémis dans la cité. Contribution à l'histoire contemporaine des facultés de droit et des juristes. Bordeaux, Presses universitaires de Bordeaux, 2009, 87–105.

10 Raynaud, Philippe: Léon Duguit et le droit naturel. *Revue d'histoire des facultés de droit de la science juridique*, 1987/4, 169–180.

Duguit gondolkodásában központi helyet foglalt el ez a napjainkban is aktuálisnak tekinthető kérdésfeltevés, hogy hogyan lehet az államot a jog által korlátozni. Iskolájának fő tételét miszerint „a közszolgáltatás definíciója a modern közjog alapfogalmává vált" már az 1913-ban megjelent, a közjog átalakulásairól szóló *Les transformations du droit public* című művében megfogalmazta.[11] Ekkor jutott először arra a meglátásra, hogy a *service public* az állami struktúra lényeges eleme. Hangsúlyozni kívánom, hogy nem Duguit volt a közszolgálat fogalmának létrehozója, azt ugyanis a közigazgatási bírói gyakorlat már a korábbi években megalkotta. Duguit használta ugyan a *service public* fogalmát, de arra még politikai teóriájának részeként tekintett, azaz nála a közszolgáltatás még nem a közigazgatási jog sarokköve, ami ezáltal megkülönböztethető lenne más önálló jogágaktól, mint például a polgári jogtól.[12] Duguit 1928-ban a harmadik kiadásban megjelentetett *Traité de droit constitutionel II* című szakkönyvében a következőképpen határozta meg a *service public* fogalmát: „minden olyan cselekvés, amelynek biztosítását, szabályozását és ellenőrzését a kormánynak kell teljesítenie, mivel ennek a cselekvésnek a biztosítása elengedhetetlen a társadalmi kölcsönös függőség megvalósításához és fejlődéséhez, és mint ilyen természettel rendelkezőnek a teljes megvalósítása nem lehetséges másként, csak a kormányzó erő közbenjárásával."[13] Duguit a közszolgáltatást a közösség szempontjából oly mértékben alapvetőnek tekintette, hogy annak kis időre való megszakítását is lehetetlennek tartotta. Mivel szerinte a közszolgáltatás alapvető eleme a folyamatosság, ezért a köztisztviselők (*fonctionnaires*) sztrájkját is kizártnak tartotta. A közszolgáltatásokban az állam, a kormányzók kötelességét látta, hogy az erőszak állami monopóliumát felhasználva szervezze, szabályozza és ellenőrizze annak megvalósulását, s a működését akadályozókat szankcionálhassa. A kormányzók hatalma szerinte csak a közszolgáltatások megvalósítására irányulhat, minden olyan más cselekedet, aminek más a célja, mint a közszolgáltatás, érték nélküli. Megfogalmazása szerint a közszolgáltatás a kormány hatalmának alapja és korlátja is egyben (*Le service public est le fondement et la limite du pouvoir de gouvernemantale*").[14]

11 Duguit, Léon: *Les transformations du droit public.* Paris, A. Colin, 1913, XIX. és 52–58.: „*la notion de service public devient la notion fondsments le du droit public moderne*."

12 Melleray (2009) i. m. 243.

13 Duguit, Léon*: Traité de droit constitutionel 2*. Paris, De Boccard, 1928, 61.: „*toute activité dont l'accomplissement doit* être *assuré, réglé et contrôlé par le gouvernement, parce que l'accomplissement de cette activité est indispensable à la réalisation et au développement de l'interdépendance sociale, et qu'elle est de telle nature qu'elle ne peut* être *réalisée complètement que par l'intervention de la force gouvernante*."

14 Duguit (1928) i. m. 62.

Duguit nem határozta még meg tételesen a közszolgáltatások listáját, hiszen ez idegen lett volna teóriájától, mely szerint a kormányzók (*gouvernants*) nem alkotnak jogot, csak megállapítják azt. Felfogása alapján a kormánynak nincs arra jogköre, hogy közszolgáltatásokat hozzon létre, szerinte a fejlődéssel egyidőben a közszolgáltatások köre folyamatosan nő. Ugyanakkor a közszolgáltatások feltételeit a jog állapítja meg, újakat csak az objektív jog hozhat létre és csak a társadalmi kölcsönös függőség (*interdépendence sociale*) keretei között lehet azokat igazgatni.[15]

Magát a közszolgáltatási elméletet Gaston Jèze tette a közigazgatási jog alapjává 1914-ben a *Principes généraux du droit administratif* című tankönyvének 2. kiadásában (az első még nem tartalmazta).[16] Ezzel új korszakot nyitott a francia közigazgatási jog tudománytörténetében.[17] A toulousi születésű jogtudós Gaston Jèze (1869-1953) volt a bordeaux-i közszolgáltatási jog teóriájának egyik legmarkánsabb képviselője.[18] A kor szokásainak megfelelően polgári jogból és római jogiból írt disszertációval szerzett doktori fokozatot 1892-ben Toulouse-ban.[19] Három évvel később a közigazgatási versenyvizsga kiemelkedő teljesítésével a Szajna megyei prefektusi hivatal fogalmazója nevezték ki.[20] Érdeklődése hamarosan az oktatási és tudományos munka felé fordult. A professzorsághoz szükséges versenyvizsgát, az *agrégation*-t sikertelenül próbálta meg 1897-ben és 1899-ben is. Csak az 1901-ben kiírt pályázati fordulóban szerepelt eredményesen, második lett a rangsorban. 1898-ban publikálta első jelentős egyetemi jegyzetét Éléments *de la science des finances* címmel, amit barátjával, Max Boucard-dal, a *Conseil d'État* előadójával (*maître des requêtes*) együtt írt. Először Lille-be kapott kinevezést, ahol 1905-től a közigazgatási jog professzora lett. Ettől kezdődően két területre koncentrálva

15 MELLERAY (2009) i. m. 243–247.

16 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A két háború közti francia közigazgatási jogtudomány vezéralakja: Gaston Jèze (1869-1953)*. In: PERES, Zsuzsanna – PÁL, Gábor (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére: semper ad perfectum. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 575–584.

17 JÈZE, Gaston: *Principes généraux du droit administratif*. Paris, Giard et Brière, 1914, X.

18 KONDYLIS, Vassilios: La conception de la fonction publique dans l'oeuvre de Gaston Jèze, *Revue d'histoire des facultés de droit et de la science juridique* 1990/12, 43–54.; VENEZIA, Jean-Claude: Gaston Jèze et le service public, *Revue d'histoire des facultés de droit et de la science juridique*, 1990/12, 93–103.

19 MILET, Marc*: Jèze Gaston*. In: ARABEYRE, Patrick – HALPÉRIN, Jean-Louis – KRYNEN, Jacques (sous la direction): Dictionnaire historique des juristes français XIIe – XXe siècle. Paris, Presses Universitaires de France, 2007, 554–557.

20 PACTEAU, Bernard: *Le Conseil d'État et la fondation de la justice administrative française au XIXe siècle*. Paris, Presses Universitaires de France, 2003, 241.

kutatott és oktatott: a közigazgatási jog és a pénzügyi jog körében. Pénzügyi jogi munkássága jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a közpénzügyi jog (*Finances puliques*) önálló diszciplína lett Franciaországban.[21] Már 1904-ben közzétette a közigazgatási jogi alapelveket tartalmazó művét *Principes généraux de droit administratif* címmel. Tekintélyének köszönhetően 1909-ben meghívást kapott a párizsi jogi karra, illetve Georg Jellinek a francia közigazgatási jogot bemutató kötet megírására is felkérte.[22] Az elkészült kötet 1913-ban német nyelven jelent meg.[23] A századfordulón több tekintélyes szakfolyóirat is felkérte szerkesztőbizottsági tagjának. Az 1894-ben alapított közjogi és politikatudományi folyóirat a *Revue de droit public et de la science politique* 1905-ben bízta meg a főszerkesztői feladatokkal. A megtiszteltetés azt követően érte, hogy 1903-ban létrehozta az első jelentős pénzügyjogi folyóiratot *Revue de science de la législation financières* néven. Pénzügyi jogi munkásságának újabb elismerése volt, hogy 1908-ban főszerkesztője lett a *Revue pratique du contentieux et des impôts* című szaklapnak, amely elsősorban pénzügyi bírósági eseteket elemzett, illetve adójogi kérdésekkel foglalkozott. A bírósági gyakorlat jogtudomány általi feldolgozásában is jelentős érdemeket szerzett, majd 1904-ben Maurice Hauriouval együtt létrehozta az *Année administrative* című esetgyűjteményt. Duguit után, mintegy az ő utódaként a közszolgáltatási (*service publique*) teória fő képviselője lett.[24] Műveiben központi szerepet játszott a hatáskör fogalmának és közigazgatási szerződésnek a vizsgálata.[25] Gaston Jèze-t Léon Duguit mellett a legnagyobb tekintélyű francia közjogászként tartják számon.[26]

Gaston Jèze csodálattal tekintett Duguit munkásságára és hangsúlyozta a közjogtudományban elfoglalt kiemelt szerepét. Iskolaalapítónak is tartotta, ugyanakkor Duguit egyes nézeteivel ellentétes álláspontra helyezkedett. Legnagyobb erényének azt tartotta, hogy a közszolgáltatás fogalmát a legtisztább

21 Molinier, Joël: Gaston Jèze à la théorie des finances publiques. *Revue d'histoire des facultés de droit et de la science juridique*, 1990/12, 55–70.

22 Koi i. m. 261–262.

23 Jèze, Gaston: *Das Verwaltungsrecht der Französischen Republik*. Tübingen, J.C.B. Mohr, 1913.

24 Frier, Pierre-Laurent: La théorie de la nécessité dans l'oeuvre de Gaston Jèze. *Revue d'histoire des facultés de droit et de la science juridique*, 1990/12, 29–32.

25 Toujas, Dominique: La notion de compétence chez Gaston Jèze, *Revue d'histoire des facultés de droit et de la science juridique*, 1990/12, 87–91.; Salon, Georges: Gaston Jèze et la tgéorie générale des contrats administratifs. *Revue d'histoire des facultés de droit et de la science juridique*, 1990/12, 71–86.

26 Pacteau i. m. 241.

módon tette a modern közigazgatási jog valamennyi problémájának megoldási módjává. Jèze a *service public* teória híve lett, emellett Duguit kutatási módszerét is helyeselte, amelyet tudományosnak, objektívnak és realistának tekintett. A Duguit és Jèze közötti különbség különösen a jogról vallott felfogásukban érhető tetten. Jèze ugyanis elvetette azt a Duguit által képviselt természetjogi jellegű nézetet, miszerint már az állam kialakulása előtt létezett jog, amit az állam csak utólag konstatált. Az egyetemi oktatók tudományos és társadalmi szerepéről vallott felfogásuk is összeütközésbe került. Míg Duguit szerint a jogásznak a társadalom lelkiismeretének is kell lennie, Jèze szerint inkább a tudományos semlegességnek kell előtérbe kerülnie a jog tanulmányozása során. Jèze meglátása az volt, hogy mestere keveri a politikát és a jogtechnikai megoldásokat. Az idő múlásával Jèze és Duguit felfogása között tovább nőtt a távolság, bár Jèze továbbra is alkalmazta mesterének a pozitivista szociológiai módszerét, és magát továbbra is a bordeaux-i iskola hívének tartotta. Bár a *servic public* fogalmát Duguit tette ismertté, az csak Jèze munkássága során vált a közigazgatási jog valamennyi kérdésének általános magyarázó koncepciójává.[27] Jèze felfogásában „egyedileg és kizárólagosan csak az a szükséglet tekinthető közszolgálatnak, amiről a kormányzottak a köz érdekében (*intérêt général*) egy adott időben *és egy adott országban eldöntötték, hogy a közszolgáltatás alkalmazásával elégítenek ki*."[28] Így tehát szerinte a közszolgáltatási jelleg szempontjából csak a kormányozottak akaratát kell figyelembe venni. Ha ezek nem egyértelműek, akkor azokat az elemeket kell számításba venni, amelyek ennek a szükségletnek a létére utalhatnak. Ebből a szempontból Duguit objektív elméletével szemben Jèze egy szubjektív elemet állított teóriájának középpontjába.[29]

A fentiek alapján megállapítható, hogy a közszolgáltatási teória megalapítójának nem csupán Duguit tekinthetjük, a bordeaux-i iskolát tanítványával, Jèze-zel együtt hozták létre.[30]

27 Chevallier, Jacques: *Le service public*. Paris, Presses universitaires de France, 2008, 39.

28 Jèze, Gaston: *Principes généraux du droit administratif.* Paris, Giard et Brière, 1914, 16–17.: „Sont uniquement, exclusivement, services publics les besoins d'intérêt général que les gouvernants, dans un pays donné, à une époque donnée, ont décidé de satisfaire par le procédé du service public."

29 Venezia, Jean-Claude: Gaston Jèze et le service public. *Revue d'histoire des facultés de droit et de la science juridique*, 1990/12, 101–102.

30 Païva de Almeida, Domingos: *L'école du service public*. Paris, thèse Université Paris I, 2008.

3. A közszolgáltatási iskola tanainak képviselői

Duguit és Jèze munkásságának köszönhetően a 20. századi francia közigazgatási jog több kiemelkedő képviselője is a bordeaux-i iskola követőjének tekintette magát. Körükbe tartoznak Louis Rolland, Roger Bonnard, Marc Réglade, Roger Latournerie és André de Laubadère.[31]

Louis Rolland (1877-1957) Párizsban folytatta jogi tanulmányait, gyakorlatilag Henry Barthélémy tanítványának tekinthető.[32] Két doktori értekezést írt (1900-1901), az egyiket a postai levelezés kérdéséről a nemzetközi jogban, a másodikat a postai alkalmazottak hivatali titkairól. Ezt követően előbb Párizsban (1904), majd Algírban (1905) volt óraadó. Sikeres versenyvizsgáját követően 1906-ban a Nancy-i Jogi Kar közigazgatási jogi professzorává nevezték ki, ahonnan 1918-ban Párizsba került. Parlamenti képviselőként két alkalommal is mandátumot szerzett, így 1928-1936 között a III. köztársaság idején a francia Képviselőház (*Chambres des députés*) tagja is lett. Közigazgatási jogi munkásságának középpontjában a közszolgálat általa kidolgozott új és eredeti koncepciója állt. Tanulmányait nem Bordeauxban végezte, ott nem is tanított, de a postával kapcsolatos disszertációinak elkészülte után mégis csatlakozott a közszolgáltatási iskolához. Tankönyvében (*Précis de droit administratif*) kifejtette, hogy a közigazgatási jog a közszolgáltatások joga is egyben, de tételei megfogalmazásakor nem mindenben értett egyet Duguit-vel, a teória fő képviselőjével.[33] Rolland három fő tényezőnek köszönheti, hogy a közigazgatási jogban nevét a közszolgáltatási iskoláéval összekapcsolják. Elsőként kell említeni, hogy Duguithez képest új *service public* fogalmat hozott létre.[34] Szerinte a közigazgatási jog lényegében a közszolgáltatások joga („*Le droit administratif est essentiellement le droit des services publics*"), de csak

31 Burdeau, François: *Histoire du droit administratif (de la Révolution au début des années 1970)*. Paris, Presses Universitaires de France, 1995, 346–348.

32 Pókecz Kovács Attila: *A Sorbonne közigazgatási jogi professzora: Louis Rolland (1877–1955)*. In: Kovács Éva Margit (szerk.): Ünnepi kötet a 65 éves Imre Miklós tiszteletére. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020, 339–347.

33 Rolland, Louis: *Précis de droit administratif*. Paris, Dalloz, 1934, 14.: „*Le droit administratif est essentiellement le droit des services publics. On doit donc essayer d'abord de s'entendre sur cette notion*."

34 Rolland, Louis: *Cours de droit administratif*. Paris, Les Cours du Droit, 1944, 209. „Le service public est une entreprise ou une institution d'intérêt général placée sous la haute direction des gouvernants, destinée à donner satisfaction à des besoins collectifs du public auxquels, d'après les gouvernants, à un moment donné, les initiatives privées ne sauraient satisfaire d'une manière suffisante et soumis, pour une part tout au moins, à un régime juridique spécial."

lényegében és nem kizárólag. Ezzel a finom megkülönböztetéssel érzékeltette a szerző, hogy az állam szerepe nem korlátozható csak a közszolgáltatások megszervezésére. Másodikként Rolland az államot nem csupán az egyes közszolgáltatások összesége letéteményesének tartotta, hanem elismerte az ipari, kereskedelmi téren nyújtott közszolgáltatási jogköreit is. Harmadik és legismertebb érdeme a közszolgáltatások alapelveinek (Rolland törvényeinek is nevezik) megfogalmazása volt. E tételekben kimondja, hogy a közszolgálat legalapvetőbb alapelvei között a folyamatosság (*continuité*), az egyenlőség (égalité) és a változandóság (*mutabilité*) áll. Rolland törvényei nem a pozitív jog szabályai, hanem a bírói gyakorlat tanulmányozásából leszűrt és rendszerezett alapelvek összessége. Tételeit a jogászi szakzsargon 'Rolland törvényei' néven emlegette, amiből kezdetben kettő volt, majd a kialakult harmadikhoz, negyediket is csatolt. Ez utóbbiban a közszolgáltatások és a közjogi személyiség közötti összefüggésre (*loi de rattachement*) világított rá, ami a köztisztviselők sztrájkhoz való jogának szabályozására is kihatással volt. A két világháború között Pierre Lampué-val közösen írt és először 1931-ben megjelent, a gyarmati jogalkotástól (*Précis de législation coloniale*) szóló tankönyvük nagy szakmai sikert váltott ki, majd a későbbiekben több kiadást (1936, 1940) is megélt.[35]

Roger Bonnard (1878-1944) Bordeauxban végezte jogi tanulmányait, amit 1899-ben licenciátusi fokozattal zárt. Léon Duguit vezetésével készített doktori értekezését 1903-ban védte meg, amit a közszolgálatban állók vétkes magatartása miatti fegyelmi büntetésekről írt (*De la répréssion disciplinaire des fautes commises par les fonctionnaires publics*). Ezt követően a Rennes-i Jogi Kar oktatójává vált, majd közjogi professzori versenyvizsgája után előbb a Rennes-i Jogi Kar alkotmányjogi egyetemi tanára lett, majd 1922-től mesterének utódaként Bordeauxba kapott kinevezést. Gaston Jèze mellett 1935-től a *Revue de droit public* folyóirat társfőszerkesztőjeként tevékenykedett, majd 1942-1944-ig egyedül irányította a szerkesztési munkálatokat. Kelsennel és Giacomettivel 1939-től kezdődően együtt szerkesztette a *Revue internationale de la théorie du droit* jogelméleti kérdésekkel foglalkozó nemzetközi szakfolyóiratot. Az egyetemi igazgatásban is aktív szerepet vállalt, előbb a Bordeaux-i Jogi Kar dékánjaként, majd 1940 után a Felsőoktatási Tanácsadó Bizottság, valamit 1938-tól a Közoktatási Legfelsőbb Tanács tagja volt. Gironde megye tanácsába is megválasztották 1940-ben, ami jelentős gyakorlati tapasztalatokhoz juttatta a francia közigazgatás működéséről. Egyetemi karrierjét a jogi karok közjogi

35 Halpérin, Jean-Louis: *Rolland Louis*. In: Arabeyre, Patrick – Halpérin, Jean-Louis – Krynen, Jacques (sous la direction): Dictionnaire historique des juristes français XIIe – XXe siècle. Paris, Presses Universitaires de France, 2007, 884–885.

versenyvizsga elnökeként (*président du concours d'agrégation des facultés de droit*) koronázta meg 1942-ben.[36] Tudományos munkásságát az alkotmányjog, a közigazgatási jog és az összehasonlító jog terén folytatta. E tudományterületek mindegyikén impozáns jogtudósi hagyatékot hagyott hátra az utókornak. Közigazgatási jogi tankönyve először 1926-ban jelent meg (*Précis* élémentaires *de droit administratif*). Szintén klasszikussá vált közjogi műve 1925-ben jelent meg *Précis* élémentaire *de droit public* címmel. Munkásságában a közigazgatási szubjektív jog teóriájának kidolgozásával szerzett érdemeket.[37]

Duguit tanítványának és tanszéki utódának tekinthető Marc Réglade (1895-1949), aki szintén Bordeauxban született, s jogi diplomáját (*licence en droit*) is itt szerezte 1916-ban. Bordeauxban folytatta karrierjét, ahol előbb 1919-ben politikai és közgazdasági oklevelet, majd az 1920-ban megvédett disszertációjával jogtudományi doktorátust szerzett. Léon Duguit tanítványaként a közjog tudományterületére szakosodott, ezért a *droit public* körébe tartozó tárgyakat oktatott. 1925-ben sikeresen teljesített egyetemi tanári versenyvizsgája (*agregation*) után pár hónapig még tovább folytatta egyetemi pályafutását szülővárosában. 1926-ban egy évet az Aix-Marseille-i Egyetemen alkotmányjogot oktatott, majd 1927 novemberében kinevezték egyetemi tanárrá Bordeauxba. Duguit halálát követően 1929-től ő vette át mestere tanszékét. Törékeny egészségi állapota miatt a katonai szolgálat alól is felmentették. Aktív egyetemi tanárként, 54 éves korában hunyt el. Viszonylag rövid egyetemi pályafutása ellenére Duguit tanítványaként jelentős tudományos kutatói tevékenységet folytatott, az alkotmányjog, a nemzetközi jog és a jogfilozófia terén is. A több, mint harminc publikációt magába foglaló tudományos *oeuvre*-je körében kiemelt jelentőségű a nemzeti közjog körében élő szokásjogról szóló *La coutume en droit public interne* című, 1919-ben készült doktori értekezése, valamint az 1950-ben publikált, a társadalmi értékekről és a normákból és jogtechnikai megoldásokból álló jogi koncepciókról szóló *Valeur sociale et concepts juridique: normes et technique* című műve.[38]

Az 1940-es 50-es és 60-as években több közigazgatási jogtudós is érzékelte a *service public* gondolatának háttérbe szorulását a francia közigazgatási bí-

36 Bigot, Grégoire*: Roger Bonnard*. In: Arabeyre, Patrick – Halpérin, Jean-Louis – Krynen, Jacques (sous la direction): Dictionnaire historique des juristes français XIIe – XXe siècle. Paris, Presses Universitaires de France, 2007, 137–138.

37 Pacteau i. m. 242.; Noyer, Bernard: La doctrine du doyen Bonnard sur le droit naturel, *Revue d'histoire des facultés de droit et de la culture juridique du monde des juristes et du livre juridique*, 1987/4, 181–215.

38 Malherbe, Marc: *La Faculté de Droit de Bordeaux (1870-1970)*. Bordeaux, Presses universitaires de Bordeaux, 1996, 402–403.

róságok gyakorlatában. A Bordeauxban tevékenykedő Bonnard élete végén aggodalmának adott hangot a közszolgáltatások pragmatikus bírói értelmezése miatt, amit ő egyértelműen a hanyatlás jelének vett.[39]

Szintén a közszolgáltatási iskola hívei közé tartozott Roger Latournerie (1894-1977), aki államtanácsosként és egyetemi oktatóként is tevékenykedett. Munkásságával új elemekkel gazdagította a közszolgáltatási iskola teóriáit. Latournerie a *Conseil d'État* kormányzati megbízottjaként (*commissaire au gouvernement*) államtanácsosi gyakorlata során már az 1930-as években arra felismerésre jutott, hogy a tisztán közszolgáltatás és a tisztán magánszolgáltatások között helye van egy köztes kategóriának is, ami nem más, mint a közérdekű magánszolgáltatások köre.[40] Ezeket a magánszolgáltatókat a törvényhozás bizonyos feltételek megléte esetén felruházhatta közjogi jogosítványokkal is, mint például a kisajátítás kedvezménye. A kisajátítás lehetőségét megfogalmazó nagy jelentőségű államtanácsi határozatnak a megfogalmazásában Latournerie is részt vett.[41] A francia Államtanács (*Conseil d'Ét*at) és a Hatásköri Bíróság (*Tribunal des conflits*) az 1954-56 között hozott határozataiban újra helyett adott a közszolgáltatások teóriájának.[42] Az Államtanács elismerte ugyan, hogy a *service publi*c teóriája többé már nem a közigazgatási jog sarokköve, de ettől függetlenül továbbra is ezen jogterület számos alapfogalmának lényeges elemét adja. Ilyen közigazgatási jogi alapfogalom a legfelsőbb szintű francia közigazgatási bíróság (*Conseil d"État*) szerint a közalkalmazott, a közmunka, a közigazgatási szerződés intézménye. A közigazgatási bíróságok előtt a hamvából újjászülető közszolgáltatások doktrínáját Latournerie elnök jogi Lázárnak nevezte.[43] Latournerie a *Conseil d'État* hivatalos lapjában 1960-ban megjelent *Sur un Lazare juridique* című tanulmányában ismét előtérbe állította a számos jogász által mellőzött közszolgáltatások fogalmát. A három elemből álló *service public* fogalmát továbbra is összefüggő egységnek tartotta, meglátása szerint a közszolgáltatás három eleme továbbra is a közérdek, a közhatalommal szemben való függőség, és a sajátos jogi szabályozási rezsim.[44] Latournerie

39 Burdeau, François: *Histoire du droit administratif (de la Révolution au début des années 1970)*, Paris 1995, 473.

40 Burdeau i. m. 419.

41 CE, 20 décembre 1935.

42 Falgas, Anthony: Le critère de l'aménagement spécial dans la pensée de Roger Latournerie. *Revue du droit public*, 2023/5, 1275–1293.

43 Latournerie, Roger: Sur un Lazare juridique; bulletin de santé de la notion de service public; agonie, convalescence ou jouvence. *Conseil d'État. Études et documents*, 1960/14, 61–159.

44 Burdeau i. m. 476–477.

cikkét követően ismételten a bírói gyakorlat határozta meg a közszolgáltatások új tartalmát. Ennek eredményeként ettől kezdődően minden olyan általános érdekű tevékenység a közszolgáltatások körébe tartozott, ami a közhatalmi jogosítványokkal felruházott közigazgatás ellenőrzése alatt állt. A közhatalmi jogosítvány meglétét rugalmasan értelmezték, így közszolgáltatásnak minősült az olyan közérdekű, magánszemélyek által végzett szociális tevékenység is, amelynél az ellenőrző szerv közhatalmi jogosítványai hiányoztak. Az új, kiterjesztett értelmű közszolgáltatások körébe került például a városi színházak működése, egy városi kaszinó fenntartása, sportszövetségek által rendezett sportversenyek, vagy akár a nemzeti lottó működtetése is. Ezzel a kiterjesztő értelmezéssel újra a viták keresztтüzébe került a közszolgáltatások fogalma.

Szintén a *service public* tanait tette munkásságának központi elemévé André de Laubadère (1910-1981), aki 1910-ben született Párizsban. Irodalmi és jogi egyetemi tanulmányait már Bordeauxban végezte. Jogi diplomáját 1930-ban, doktori címét 1935 szerezte meg. Még ugyanebben az évben első helyen végzett az egyetemi tanári versenyvizsgán. Ezt követően Bordeauxba kapott professzori kinevezést, ahol 1935-1939 között az alkotmányjog professzora volt. Bordeaux-i évei után Grenoble-ban, Montpellier-ben, illetve a marokkói Rabatban volt egyetemi tanár. Csak 1951-ben került vissza Franciaországba, ezúttal Párizsba. Egyetemi karrierjét a Paris II Egyetem professzoraként fejezte be. Művei köréből az 1944-ben kiadott, a Marokkó közjogi reformjait taglaló *Les réformes des pouvoirs publics au Maroc* című; és az 1953-ban megjelent, a francia közigazgatási jog alapintézményeit bemutató kézikönyve, a *Traité élémentaire de droit administratif français* című tekinthető a legjelentősebbnek. A közszolgáltatásokhoz köthető egyetemi tananyag is részét képezi szellemi hagyatékának. Közülük az egyiket hallgatói állították össze professzoruk jegyzeteinek felhasználásával és engedélyével az 1959-1960-ban tartott előadásai alapján (*Cours de grands services publics et entreprises nationales: rédigé d'après les notes et avec l'autorisation de M. André de Laubadère)*.[45] Laubadère már egyértelműen a francia közigazgatási jogtudomány válságidőszakának jogtudósa volt. Meglátása szerint az 1950-es évekre nem csak a *service public* fogalma, hanem a közigazgatási jog alapjai, a tudományos rendszerezések, a közigazgatási bíráskodás rendszere és a közjogi felelősség gondolata is krízisbe került. Laubadère a Roger Latournerie által képviselt *service public* fogalmának is kritikusa volt. A közszolgáltatásokat jellemző jogi szabályozási rendszer kapcsán joggal jegyezte meg, hogy ez nem a közszolgáltatások természetének a

45 „Előadások a közszolgáltatások és a nemzeti vállalatokról, André de Laubadère jegyzetei alapján, az előadó engedélyével." (Fordította: Pókecz Kovács Attila).

következménye, hanem inkább annak a megnyilvánulása, hogy a közhatalom ilyen jelleggel kívánja az adott szervezetet vagy a tevékenységet felruházni.[46] Kritikái ellenére a közszolgálat iskola híve maradt. Megállapította, hogy a közszolgáltatások fogalma nem lehet sem a közigazgatási jog sarokköve, sem elhatároló elem a közigazgatási bírói eljárás hatásköreinek megállapításánál. Meglátása szerint ugyanis a közigazgatási jogban nem létezik egyetlen kizárólagos és uralkodó eszme, hanem el kell fogadni több szempont egyidejű érvényesülését. Felfogása szerint ennek ellenére a közszolgáltatási teória a közigazgatási jog egyik alapeleme maradt továbbra is.[47]

A közszolgáltatási iskola utolsó képviselőinek Roger Latournerienek 1977-ben, illetve André de Laubadèrenek az 1981-ben bekövetkezett halálával a Léon Duguit és a Gaston Jèze által kidolgozott bordeaux-i iskola tanainak központi szerepe is megszűnt a francia közigazgatási jogi elméletek körében.[48]

Rövid tanulmányom összegzéseként megállapítható, hogy a Duguit és Jèze által alapított közszolgáltatási iskola (bordeaux-i iskola) a 20. századi francia közigazgatási jog legnagyobb jelentőségű tudományos irányzata volt. Az alapító jogtudósok mellett a Louis Rolland, Roger Bonnard, Marc Réglade, Roger Latournerie és André de Laubadère is a bordeaux-i iskola követői lettek, s váltak egyúttal a 20. századi francia közigazgatási jogtudomány legkiválóbb reprezentánsaivá. Az iskola jelentősége napjainkban a tudományos iskolák sokszínűsége miatt háttérbe szorult, de egyes fő tételei a mai francia közigazgatási bírói gyakorlatban továbbra is irányadóak maradtak.

46 Burdeau i. m. 477.

47 De Laubadère, André: Revalorisations récentes de la notion de service public en droit administratif français. *Actualité Juridique. Droit administratif I. Doctrine*, 1961, 591–599.

48 Melleray, Fabrice: *Que sont devenues les écoles de Duguit*. In: Melleray, Fabrice (sous la direction): Autour de Léon Duguit. Colloque commémoratif du 150e anniversaire de la naissance du doyen Léon Duguit Bordeaux, 29-30 mai 2009. Bruxelles, Bruylant, 2011, 376.

Tudományos iskolák kialakulásának lehetőségei a mai magyar közigazgatási jogtudományban

Rixer Ádám
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

Jelen tanulmány célja a hazai közigazgatás-tudományi törekvések beazonosíthatóságát, „iskolakénti" értékelését lehetővé tevő főbb szempontok katalogizálása, választ találva arra a kérdésre is, hogy mitől is lesz, *lehet* iskola-szerű egy entitás, egy konkrét törekvés, egy gondolkodásmód a jelen és a közeljövő magyar közigazgatás-tudományában, illetve – szűkebbre vonva a vizsgálódás körét – közigazgatási jogtudományában.

Előkérdés, hogy ma léteznek-e hagyományos értelemben vett, önálló identitással rendelkező, „ezerből is felismerhető", magas szakmai minőséget képviselő közigazgatás-tudományi iskolák. Szamel Katalin jegyzi meg találóan, hogy „Évtizedek óta van a magyar közigazgatás-tudománynak egy álma, mely arról szól, hogy vajon legjelentősebb oktatóinak, illetve kutatóinak iskolateremtő jelentősége van-e? Azt hiszem ehhez a mércét Magyary Zoltán emelte fel, s azóta közigazgatásban tevékenykedő kiemelkedő jelentőségű szerzők valamennyien az ő tevékenységéhez mérik magukat. Alighanem értelmetlen az a kérdés, hogy sikerült vagy sikerül-e bárkinek Magyary Zoltánt túlszárnyalnia. Az azonban már korántsem értelmetlen felvetés, hogy valaki, a közigazgatás-tudomány egy nemzetközileg elismert szaktekintélye iskolateremtőnek minősíthető-e hazai tudományunkban."[1]

Kezdjük hát a munkát az *iskola* fogalmának meghatározásával, amennyiben ez teszi lehetővé a különféle entitások és egyéb jelenségcsoportok későbbi értékelését.

1 Szamel Katalin: *A közigazgatás jövőjéről és a jövő közigazgatásáról*. In: Imre Miklós – Lamm Vanda – Máthé Gábor (szerk.): Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére. Budapest, Corvinus – KRE – MTA JTI, 2006, 380.

1.1. *Az iskola fogalma*

Amennyiben az iskola-fogalom első lényeges elemét keressük, úgy az a *láthatóság* szempontja, ami egyrészről a más, *hasonló entitásoktól való megkülönböztethetőség*et jelenti, másrészt azonban – és ez egy minőségi többletelem – a *valódi szellemi műhelyként történő működés*t is magában foglalja. Utóbbi elvárás arra utal, hogy a résztvevőket nem csupán szervezeti, elemi szakmai kapcsolattartási, pénzszerzési, publikációs és egyéb egzisztenciális nyomások, kényszerek hajlamosítják a felszínes és időleges (rendszertelen) együttműködés(ek)re, hanem rendszeres és a tagok egyéni teljesítményein érdemben túlmutató, és a továbbiakban *közös eredményként is képviselhető szellemi teljesítmények is felismerhetőek – azaz az említett eredmények a részek puszta összességét meghaladó minőségekként is megjelennek*. Az iskola önálló szellemi műhelykénti megragadása egyúttal ki is tágítja azoknak a formáknak, intézményes kereteknek a körét, melyek iskola(teremtő) jellegűek, természetűek lehetnek: az intézetek, tanszékek, kutatóműhelyek és kutatócsoportok mellett *adott esetben* ide sorolhatunk egyes elektronikus felületeket, tudományos folyóiratokat, egyes civil szervezeteket (egyesületeket és alapítványokat), a nem egyetlen intézményhez kötődő, gyakran projektalapú tudományos megoldásokat (intézményesüléseket), minisztériumi vagy egyéb központi közigazgatási szerveknél kialakított minőségi szakmai együttműködési formákat is – ha már a korábban létezett különféle szervezési intézetek abbéli formájukban nem is léteznek.

Ez a kitágított *iskola-fogalom* – a közigazgatási jogtudomány területén – a fogalom *második lényegi elemeként* azt is állítja, hogy közigazgatási jogtudomány körébe tartozó tudások között, egyfajta fogalmi minimumként csak azokat az ismereteket, illetve törekvéseket kapcsolhatjuk össze egy tudományos iskolával (tulajdoníthatjuk egy valódi tudományos iskolának), amelyek – legalább vagylagosan – a különféle közpolitikai programok kialakítására, a jogalkotás folyamatára és eredményeire, továbbá a jogalkalmazási gyakorlatra, vagy az éppen divatozó tudományos paradigma érdemi alakítására, esetleg *az egyéb társadalmi folyamatokra* legalább közvetve, ámde bizonyítottan *hatást gyakorló* tudományos konstrukciók, elméletek, rendszerezett és formalizált tudások formájában öltenek testet, *és* amelyek egyébként valamilyen formában vagy mértékben a nyilvánosság számára is hozzáférhetőek – azaz a szakmai nyilvánosság és a szélesebb társadalmi nyilvánosság számára is ellenőrizhető eredmények jelentik a tudományos alapot.

Jegyezzük meg, hogy az iskolakénti meghatározást, azonosíthatóságot Magyarországon korlátozza egy objektív körülmény, a 'tudományos populáción'

belüli csekély egyedszám is: igen kevesen foglalkoznak ma Magyarországon közigazgatási jogtudománnyal. Ebből pedig az következik, hogy kialakul egy nagyfokú egymásrautaltság, egy olykor egészséges, olykor egészségtelen szimbiózis, ami *nehezíti* az érdemi elkülönülést, a személyileg és szervezetileg is elkülönülő, egyenesen „széttartó" működéseket, a szükséges konfrontációt és kritikai jelleget magában foglaló „iskola-attribútumok" teljeskörű kifejlődését. A „csekély egyedszám" és az abból fakadó valamifajta belterjesség egyébiránt nem csupán az ország területéből és népességéből következő adottságként, valamifajta „szükségszerűségként" jelenik meg, hiszen a hazai (teljes, minden tudományterületet lefedő) kutatói állomány létszámát (és leginkább arányait) tekintve elmarad a fejlett világ átlagától – miközben az is látható, hogy a lemaradás csökkentésére irányuló erőfeszítések folyamatosak.[2]

Természetesen ennek a létszámmal kapcsolatos szempontnak az értékét relativizálja a nemzetközi együttműködések, intézményi szintű kooperációk előretörése, ami az iskola-fogalmunkat is egy tágabb dimenzióba helyezi, túllépve a nemzeti determinációkon.

A fogalom *harmadik elemeként* fontos továbbá, hogy a láthatóság és tényleges hatás is csak akkor értelmezhető, ha ezek tágabb kontextusa a jól definiált és széles körben hozzáférhetővé tett *jövőkép* – valamifajta tudományos küldetésnyilatkozat, amely abroncsszerűen fogja össze az iskola céljait és tevékenységeit.

A fenti fogalmi elemek alapján tehát (közigazgatási) jogtudományi iskolának azokat a tartós és mások számára is *látható* kontúrokkal rendelkező entitásokat tekinthetjük, amelyek érdemi *hatást gyakorolnak* a jogélet egy vagy több területére és egyúttal egy más entitásokétől elkülönülő jövőképpel is rendelkeznek.

2 „Hazánkban jelentős problémát jelent a kutatói állomány stagnálása, illetve az elvándorlás. Nemzetközi összehasonlításban Magyarországon a kutatói állomány létszáma stagnál (alig növekszik), nem követi az EU-ban, illetve a környező országokban tapasztalható növekedési trendeket. Az egyes tudományágakban európai szinten is kiváló kutatási eredmények ellenére Magyarországon szűkös a kutatói kapacitás, mindösszesen 38.000 kutató dolgozik a vállalati, az egyetemi és az akadémiai kutatóhelyeken, a 10.000 foglalkoztatottra jutó kutatók száma FTE-re (Full-time Equivalent) vetítve 56, ami jelentősen elmarad az OECD-átlagtól (74 kutató/10.000 foglalkoztatott)." *EFOP-3.6.3-VEKOP-16 számú program. Felsőoktatási hallgatók tudományos műhelyeinek és programjainak támogatása*. Budapest, Magyarország Kormánya, 2016, 6. https://www.palyazat.gov.hu/efop-363-vekop-16-felsoktatsi-hallgatk-tudomnyos-mhelyeinek-s-programjainak-tmogatsa (2017. 03. 12.) Ugyanez az adat 2020-ban már 51.814 fő volt. https://www.hrportal.hu/hr/a-kutatok-szama-magyarorszagon-20211230.html (2025. 11. 25.)

2. Az egyes iskolák értékelésének főbb szempontjai

Az alapvető fogalmi elemek hiányában tehát bizonyosan nem beszélhetünk iskoláról, de léteznek olyan további, addicionális fogalmi elemek is, amelyek talán nem szükségszerűek minden esetben, de az egyes létező entitások ismertségét, megítélését, értékelését általában pozitív módon befolyásolják. Az alábbi szempontok nem kizárólagosak, s nem is feltétlenül igaz mindegyik egy akár „iskolaként", akár önálló irányzatként megragadható törekvésre, ám nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy bármely iskola-szerű képződmény megfelel az alábbi szempontok többségének.

I. szempont: szerves fejlődés, beazonosítható fejlődéstörténet

Értékként kell kezelnünk, ha egy szervezet, szerveződés organikus módon alakul ki, azaz bővülési, növekedési szakaszok is azonosíthatók az intézmény történetében. Ennek valódi jelentőségét, értékét az adja, *ha a módosulások, fejlődési mozzanatok detektálhatóan valamifajta szervezeti tudásra*, *illetve intézményi emlékezetre is visszavezethetőek*, azaz nem csupán véletlenszerű, eseti (egyszeri), illetve külső, tipikusan politikai hatások érvényesülnek.[3] Az egyes tudományos entitások növekedési pályája, átalakulási folyamata – elvileg – egy ideáltipikus

kutatás ® kutatócsoport ® kutatóműhely ® (kutató)intézet

láncolatban is meghatározható, azzal együtt is, hogy egyrészt vannak a fentiekkel nem feltétlenül egynemű, de a felsorolás elemeivel szoros összefüggést, kapcsolatot mutató képződmények is (pl. a tanszék vagy a tudományos egyesület); másrészt a hazai példák ellentmondóak annak tekintetében, hogy néhol a lazább keretet jelentő kutatóműhelyen belül jön létre több kutatócsoport, másutt pedig a kutatócsoport jelenti az állandóság és intézményesültség egy magasabb szintjét.

Azt is látjuk, hogy a kontinuitást, illetve szerves fejlődést két elem pozitívan befolyásolhatja: az egyik a *személyi állandóság*, a másik pedig a *szakmai irányultság, érdeklődés relatív változatlansága*. A személyi állandóság alatt a meghatározó,

3 A szervezeti tudás felhalmozása mindig tanulási folyamat eredménye. Az egyéni tudásra épül ugyan, de jóval több a munkatársak képességeinek, ismereteinek és tapasztalatainak számszerű összegzésénél, jobb esetben a szervezet „lenyomatát hordozza", azaz nem csupán információ, s emiatt másutt történő felhasználása is csak korlátozott lehet.

jelentős külső kapcsolatokkal is rendelkező személyiségek állandóságát, jelenlétét kell értenünk: Józsa Zoltán úgy fogalmaz, hogy a magyar közigazgatástudományban azoknak az „iskola-teremtő professzoroknak (Lőrincz Lajos, Kilényi Géza, Verebélyi Imre, Berényi Sándor, Ficzere Lajos, Máthé Gábor)" a szerepe meghatározó, illetve „mintaadó a későbbi generációk számára", akik a szűken vett oktatási és kutatási tevékenységeik mellett a szakmai és azon túli közéleti tevékenységet is kifejtettek, kifejtenek.[4] A hazai gyakorlatban *egy, legfeljebb két emblematikus szereplő* határozza meg az adott intézményes törekvést, ezzel mintegy egyetlen (hívó)szóval beazonosíthatóvá téve az adott kutatás főbb jellegzetességeit, a személyi kört, szűkebb témát stb. A 2-3 főállású, s egyúttal teljes munkaidős kollégát foglalkoztató tanszékek korában lényeges kérdés az is, hogy a megbízott oktatókat, doktoranduszokat, demonstrátorokat, TDK-tagokat és egyéb aktív külső tagokat, gyakorlati szakembereket milyen mértékben képesek ezek az entitások magukhoz vonzani. A kontinuitás nem csupán személyi állandóságot jelent, hanem egy olyan folyamatosságot is, amely abban érhető tetten, hogy az alapító, az 'emblematikus figura' személyén is túlmutató szakmai jelenlét, a törekvések iránya, szakmai kerete többé-kevésbé fennmarad az adott személy távoztával, kiesésével is.

II. szempont: önkéntesen, illetve önszerveződő módon létrejött tudományos társaságok léte a vizsgált területen, illetve kapcsolat ezekkel

Sajátos minőségi szempont egy adott (tudomány)terület vonatkozásában az annak művelőit, képviselőit (is) tömörítő, kifejezetten civil jellegű szerveződések léte, illetve ezek tevékenységének intenzitása. Ezek léte – a klasszikus egyetemi, illetve akadémiai, valamint kifejezetten piaci típusú szerveződések mellett – azért lényeges, mert *elvileg* kevésbé – de legalábbis másként – vannak kitéve a politikai, finanszírozási és egyéb nyomásoknak. Ez elvileg azt is jelenti, hogy ideális esetben egy független fórumot, keretet teremthetnek az adott tudomány képviselői és eredményei számára. A függetlenség hangsúlyozása azért is lényeges a magyar viszonyok elemzése körében, mert hazánkban hagyományosan jelentős a politikailag elkötelezett tudományos műhelyek – mai szóhasználattal: *think tank*-ek – szerepe, különösen, ha a szakpolitikákra, jogalkotásra gyakorolt hatást, a tényleges tanácsadói tevékenységet is figyelembe vesszük. Korábban ilyennek volt tekinthető például az MSZMP

4 Józsa Zoltán: *Változó közigazgatás*. Szeged, JATEPress, 2011, 201. Arra nézve, hogy milyen főbb jellemzőket azonosíthatunk egy iskolateremtő jogtudós esetében, lásd Rixer Ádám: A jogtudós esete a világgal. *Magyar Tudomány*, 2022, 183 (7), 944–948.

Társadalomtudományi Intézete, míg a rendszerváltás után a Századvég Alapítvány. A vizsgált területen – a rendszerváltás utáni időszakból, függetlennek mondható civil szervezetként – csupán néhány közismert példa említhető: korábban a Magyar Közigazgatás-tudományi Egylet, napjainkban pedig leginkább a Közigazgatási Eljárási Jogi Egyesület és a Közép és Kelet-Európai Közigazgatástudományi Egyesület tartozik ebbe a körbe, utóbbiak esetében növekvő ismertséggel, befolyással, illetve aktivitási szinttel. Külön említendő – sajátos szakmai-civil entitásként – a Közigazgatási Bírák Egyesülete (illetve annak szervezeti egysége, az ún. Tudományos Tanács), amelynek aktivitása a 2010-es évek második felében, a közigazgatási bíráskodás szervezetének és eljárásjogának átalakulási folyamatában ismét megnőtt.[5] Szintén említendő e körben a Magyar Jogász Egylet Közjogi Szakosztálya.

A teljesség kedvéért itt érdemes megjegyeznünk, hogy a civil szféra hazai gyengesége a többé-kevésbé autonóm társadalmi területek (rész-szférák), így a *tudományos közösségek* jellegzetességeiben, integritásában, 'hatalom-függésének' mértékében is megmutatkozik. Ágh Attila vázolja fel az ideális megoldást: „Kívánatos hazánkban is – nyugati minták nyomán – olyan [még ha nem is civil] kutatóintézetek – s ezek révén újító-feltaláló közösségek – létrejötte, melyek nem tartoznak sem az akadémiai intézetek államilag finanszírozott rendszeréhez, sem pedig a pártok vagy a kormány politikailag elkötelezett „agytrösztjeihez", hanem olyan független és állandó intézmények, amelyek a legtágabban értelmezett „piacról", minden irányból megrendeléseket vesznek fel".[6] Ennek az állításnak a tartható voltát (vitaalapkénti elfogadhatóságát) az időközben bekövetkezett változások (KEKVA-k megjelenése, HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat, illetve ELTE TK JTI stb.) sem kezdték ki érdemben.

5 *Megalakult a Közigazgatási Bírák Egyesülete Tudományos Tanácsa. BH*, 2008/9, 720. A területen működő civil szervezetek viszonylag teljeskörű felsorolását, és azok tevékenységeit, illetve a szféra további jellegzetességeit lásd továbbá: Rixer, Ádám: Academic associations in the field of administrative sciences in Central and Eastern Europe, or what could be the medium-term objectives of the newly established Central and Eastern European Society for Administrative Sciences? *Institutiones Administrationis – Journal of Administrative Sciences*, 2022, 2 (1), 171–187.

6 Ágh Attila: *Az IDEA program a közigazgatási reform szolgálatában*. In: Kádár Krisztián (szerk.): IDEA és valóság. Az IDEA közigazgatás-korszerűsítési program négy éve. Budapest, Közigazgatásfejlesztési Társaság, 2008, 10.

III. szempont: nemzetközi jelenlét

Az „iskola-képződés" lényeges részkérdése lehet, hogy az adott tudományos entitásnak, illetve tagjainak van-e érdemi nemzetközi jelenléte. E vonatkozásban kardinális, hogy az „iskola" beazonosítható marad-e (beazonosíthatóvá válik-e) akkor is, amikor valamely képviselője külföldön, konferencián szerepel, vagy egyébként nemzetközi tudományos együttműködésben vesz részt stb.

A tudományos mobilitással kapcsolatos kutatások mind azt támasztják alá, hogy a kapacitás-építés és tudományos kiválóság egyik záloga ez a fajta mobilitás. A fejlődő államok tudományos felzárkózása mögött minden esetben – egyik elemként – látjuk a nemzetközi kutatási együttműködésekben való részvétel erősödését is, ami minden esetben együtt jár a kutatási infrastruktúra, illetve a használt kommunikációs technológiák (ld. még a következő pontban írottakat) fejlesztésével is.[7]

Magyarországról szólva, nem csupán a politikatudományban, hanem általában is trendszerű, hogy – az egyéb nemzetközi szereplőkhöz képest – a hazai társadalomtudományok művelői *hagyományosan inkább egyénileg* keresik a nemzetközi kapcsolatokat, illetve még mindig megfigyelhető az egyszerzős művek dominanciája, s jelen van a „tudományos elmagányosodás" tünete is, miközben a prosperáló tudománynak feltétele, hogy az adott területen legyenek sokkapcsolatos tudományos tekintélyek.[8] Szerencsés módon mintegy 10-15 esztendővel ezelőtt a hazai közigazgatás-tudományi szakirodalomban megjelentek azok az írások is, melyek kifejezetten a nemzetközi tudományos láthatóság mérését tekintik feladatuknak – bizonyítékokat szolgáltatva a téma jelentőségének alátámasztásához is.[9] Ez a felfutás nem a véletlen műve: a tudományos kutatások általános trendjei a közigazgatási tárgyú, jogtudományi irányultságú kutatásokat sem kerülik el: a kutatások tárgyával, módszereivel, eredményeinek újszerűségével vetekedő

7 Merle, Jacob – Lynn, Meek V.: Scientific mobility and international research networks: trends and policy tools for promoting research excellence and capacity building. *Studies in Higher Education*, 2013, 38 (3), 331.

8 A hazai politikatudományra vonatkoztatva ezen jellemzőket lásd részletesebben: Antal Attila: A magyar politikatudomány hiányzó hálózatai. (Magányos harcosból csapatjátékost). *Politikatudományi Szemle*, 2011/1, 136.

9 Például Törley Gábor – Sasvári Péter: A magyar közigazgatást kutatók tudományos láthatósága. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2015/4, 112–132.; illetve általánosabban, ám regionális összehasonlításra is vállalkozva: Kampis György – Soós Sándor – Gulyás László: A magyar tudomány intézményi szerkezete és kompetenciái, 2001–2010 a Reuters-Thomson–ISI Web of Science adatbázis alapján. *Magyar Tudomány*, 2011, 172 (8), 163–180.

szempont lett a *láthatóság és az idézettség*. Pozitív változásként értékelhető, hogy az elmúlt évtizedben egyre több hazai műhely szervez folyamatosan (ismétlődően) nemzetközi konferenciákat közigazgatási témákban.[10]

IV. szempont: intenzív és korszerű tudományos kommunikáció

Egy adott entitás tudományos kommunikációjával kapcsolatos valamely elemzésben nyilván szerepelnie kell azoknak az adatoknak, amelyek mutatják, hogy szakmai ülések, workshopok, konferenciák, doktori védések, illetve komplett kutatások megszervezésére, menedzselésére és azok eredményeinek megjelenítésére (disszeminálására) sor kerül-e, megjelennek-e rendszeresen olyan – akár papíralapú, akár elektronikus – munkák, kiadványok, melyek a tudományos közvéleményben összekapcsolódnak ezzel a szerveződéssel. Napjainkban ezen szempontok tekintetében vizsgált területünkön is előtérbe kerül az új technológiák ismerete, továbbá megfelelő, sőt, adott esetben újító jellegű használatának kérdése is, tekintve, hogy mind a tudományos tárgyként vizsgált közigazgatásban, mind pedig a közigazgatás-tudományok oktatásában megfigyelhető ezek „helykeresése" és gyorsuló térhódítása. Említeni szükséges, hogy a tudományos eredmények külső megjelenítése nem csupán az eredményeknek a szűkebben értelmezett szakmai nyilvánosság felé történő közvetítését jelenti, hanem a szélesebb társadalmi nyilvánosság felé történő tudatos, tudományos ismeretterjesztésben is megnyilvánuló nyitást is.[11]

Napjainkban a tudományos kommunikációra irányuló minden vizsgálatnak (így a közigazgatási jogtudományi irányultságúaknak is) figyelembe kell vennie a nyelvi dimenziót is, azon belül pedig a *hibridizáció* jelenségét, amennyiben a *lingua franca* szerepét betöltő angol nyelv használata nyelvi és tartalmi tekintetben is összemossa, elegyíti az angolszász sajátosságokat az egyéb tradíciókkal – új, egyedi retorikai eszköztárakat is eredményezve.[12] A jogi-igazgatási szaknyelv gyorsuló, az angol nyelv nyomása által is erősödő átalakulása a kis és közepes országok többségéhez hasonlóan Magyarország számára is a közeljövő lényeges kihívása.[13]

10 Feltétlenül ilyenként említhetjük a HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézetét (Pécs), a PPKE JÁK Ereky Kutatócsoportját, a KRE ÁJK Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhelyét, illetve az NKE-n működő egyes műhelyeket.

11 Rixer, Ádám: Administrative jurisprudence as a popular science in Hungary. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Novi Sad*, 2021, 55 (1), 313–334.

12 Freddi, Maria – Korte, Barbara – Schmied, Josef: Developments and trends in the Rhetoric of Science. *European Journal of English Studies*, 2014, 17 (3), 223.

13 Fóris Ágota – Rixer Ádám: Kétnyelvűség a tudományban: Út a jogi-közigazgatási

V. szempont: kapcsolat a minőségi oktatással, illetve új diszciplínák bevezetése

Az iskola-jelleg nehezen lenne megállapítható bármely szerveződés esetében, ha az egyébként híjával volna a szervezett oktatási formákban való megjelenésnek. Mindazonáltal az „iskola-szerűség" megállapíthatóságának egyik legnyilvánvalóbb feltétele éppen az, hogy valamely állandó keret (kutatóműhely, kutatócsoport, önálló intézet, esetleg doktori iskola vagy civil szervezet) egy, az oktatási tevékenységtől jól elkülönülő tudományos kutatás céljait *is* szolgálja-e.

Gyakorlatilag valamennyi tudományterület közös jellemzője ma a „vegyes", illetve „közbülső" diszciplínák térnyerése,[14] ami értelemszerűen a tudományos törekvések irányait, az eredmények jellegét, továbbá azok oktatásban való megjelenését is befolyásolja. A „hagyományos" közigazgatási „tantárgyak" között találunk olyanokat is, melyek elvileg régebb óta léteznek, de egy-két személy elszigetelt törekvésein túlmutató kidolgozott tartalommal csak az utóbbi időben „élesedtek".[15]

A hazai viszonyok egyik legkényesebb kérdése még ma is ugyanaz, mint jó egy évszázaddal ezelőtt:[16] a szemináriumi rendszer léte, tényleges tartalma, illetve haszna – miközben a kétirányú kommunikáció lehetősége és jófajta kényszere szükségszerű alapja, feltétele *bármilyen* szellemi közösségnek. Az elmúlt néhány esztendőben különösen felértékelődtek az oktatásmódszer-

terminológiastratégiához. *Magyar Nyelv*, 2025, 121 (2), 178–192.

14 Карташова, А. А.: Трансформация и деформация научного знания в связи с расширением научных подходов и методов. (A. A. Kartasova: Transformation and deformation of scientific knowledge in connection with changes in society) *Rossiiskii Gumanitarnyi Zhurnal / Liberal Arts in Russia*, 2015, 4 (5), 347.

15 „Emlékezetem szerint már 2004 környékén említette nekem Professzor Úr, hogy a mesterszakon két új elméleti diszciplína oktatása volna múlhatatlanul szükséges. Nevezetesen a Közigazgatás-elméletet, illetve az Összehasonlító közigazgatás tantárgyak létrehozatalát említette ilyenként. Tény, hogy Lőrincz Lajos professzor a két, valóban létrejött új elméleti tárgy közül az Összehasonlító közigazgatás tantárgyfelelősi pozícióját látta el, erőit főleg ezen új diszciplína kidolgozására fordította." Koi Gyula: Reformok és állandóság a közigazgatás-elmélet tantárgy oktatásában, tekintettel Lőrincz Lajos tantárgyalapító szerepére. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2016/3, 145. (Koi 2016a)

16 „Concha egyik kedvenc jogászprofesszora az egyetemen Kautz Gyula volt […]. Kautz jelentősége Concha emlékezése és Ereky leírása szerint abban állott, hogy ő volt az egyetlen jogi kari professzor, aki hallgatói tudományos törekvéseit abban a korban felkarolta. Előadás után minden érdeklődőnek megadta a kért felvilágosítást, saját könyvtárából is adott kölcsön számukra könyveket, a lakására is meghívta őket, és azt pótolta, ami a korban csak álom volt: a szemináriumi rendszert." Koi Gyula: Concha Győző élete és munkái. Államtudományi Műhelytanulmányok, 2016/35, 3. (Koi 2016b)

tani újítások: egyebek mellett a projekjellegű tevékenységek (feladatok), a gamifikáció, illetve a mesterséges intelligencia felhasználása tartoznak ebbe a körbe. Szintén nem megkerülhető szempont – különösen a tudósutánpótlás nézőpontjából – az adott iskola szerepe, részvétele a *tehetséggondozás*ban.[17]

További szempont az is, hogy *elvileg* egy ilyen – esetünkben közigazgatás-tudományi – közösség egyik legmegbecsültebb és leginkább „fazonszabász" tagja lehet egy-egy közigazgatás-tudományi doktori iskola. Az ezzel kapcsolatos bizonytalanságunk oka leginkább abban áll, hogy a jogi-igazgatási területeken létező doktori képzésekben *jellegadó módon* általában nincsenek jelen a nagyobb szabású, valódi (nem tanulmánykötetben testet öltő) kutatások, illetve a szervezett, iskolarendszerű doktori kurzusok még mindig dominálnak a tutoriális elemekkel szemben.[18] „Az utóbbi elem hangsúlyossá tétele[19] tűnik korunk legnagyobb feladatának, s egyúttal a doktori iskolák és témavezetők egyik legnagyobb felelősségének is" – állítja máig tartó érvényességgel, már bő évtizeddel ezelőtt Kecskés.[20]

17 Rixer Ádám: *Tehetség - hit - identitás, avagy a tehetséggondozás lehetséges új elemei a Károli Gáspár Református Egyetem jogászképzésében*. In: Udvary Sándor (szerk.): Studia in honorem Imre Szabó 70. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021, 157–166.

18 Lásd részletesebben: Kecskés Gábor: *Az állam- és jogtudományi doktori képzés a rendszerváltás után – a doktori iskolák szerepfelfogása*. In: Patyi András – Lapsánszky András (szerk.): Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben: Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére. Budapest, Wolters Kluwer, 2014, 303. E problémát hasonlóan látják más szerzők is: „Az iskolarendszerű [doktori] képzés első egy-két éve sokszor túl általános: előfordul, hogy alapképzéshez hasonló előadásokat hallgatnak a doktoranduszok. Emellett a témavezetők általában túl sok doktoranduszt vállalnak, igazi együttműködés kevéssé alakul ki. A doktoranduszok nem (mindig) részesülnek igazi témavezetésben." *EFOP-3.6.3-VEKOP-16 számú program…* 6.

19 Minden valódi iskolának a mester és tanítvány viszony az alapja, nem pedig a „tanyagleadásra" redukált képzés. Ehhez lásd még Máthé Gábor: *Magyar Közigazgatástudományi Intézet 1931–1945.* In: Fazekas Marianna (szerk.): A közigazgatás tudományos vizsgálata egykor és ma. 80 éve jött létre a budapesti jogi karon a Magyar Közigazgatástudományi Intézet. Budapest, Gondolat, 2011, 46–55; továbbá Lőrincz Lajos: *Magyary Zoltán helye a magyar közigazgatás-tudományban.* In: Gellén Márton – Hosszú Hortenzia (szerk.): *Államszerep válság idején.* Magyary Zoltán emlékkötet. Budapest, Complex, 2010, 39–45.

20 Kecskés i. m. 303.

VI. szempont: szoros kapcsolat a közigazgatással

Annak idején már Magyary is alapkérdésnek tartotta, állandóan hangsúlyozta, hogy tudományos megalapozottság nélkül nincs jó közigazgatás.[21] A közigazgatás-tudomány jogalkotással és jogalkalmazással való szakmai kapcsolatának jelentőségét Woodrow Wilson is máig ható érvénnyel ragadja meg, amikor azt állítja, hogy „[A közigazgatás tudományának] arra kell törekednie, hogy erősítse a kormány lépéseit, kevésbé rendszertelenné tegye tevékenységét, javítsa és tisztázza szervezetét, és betetézze kötelességtudását".[22]

A támogató, illetve kontroll-funkció tényleges, érdemi ellátása számos esetben kifejezetten igényli azt is, hogy az adott „iskola" tagjainak egy része maga is jogalkotással/jogalkalmazással foglalkozzon hivatásszerűen is, s ebbéli tapasztalatait hasznosítsa tudományos szerepvállalással. E vonatkozások nyilvánvaló hasznai mellett (pl. gyakorlatorientált oktatás, erősebb szakmai érdekérvényesítő képesség[23]) utalnunk kell arra a lehetőségre is, hogy a műhely (az adott kutató) és a közigazgatás kapcsolata politikai felhangokat kaphat, és ez a szűken vett tudományosság kárára is válhat; hazai viszonyok között ez azt jelenti, hogy az adott entitás egésze politikai besorolást nyer, elkönyvelik valamely oldal (bal-jobb stb.) képviselőjének, megkönnyítve vagy éppenséggel megnehezítve az egyes forrásokhoz való hozzáférést (is).

Helytálló Józsa azon gondolatmenete, miszerint „[A]z elmélet (tudomány) és gyakorlat közötti határvonal átjárhatósága 1990 után tovább erősödött, így az oktatás és kutatás képviselői közül sokan politikai, közéleti szerepvállalással egészítették ki szakmai karrierjüket, vagy gyakorlati területeken helyezkedtek el. A tudományos karrierminták sokszínűvé váltak, s elhárultak az akadályok

21 Máthé (2011) i. m. 48. A tudományos alapok léte természetesen nem csak közvetlenül, a szűken vett, egyedi döntések kapcsán lényeges, hanem közvetve, a tágabb közpolitika befolyásolásában, a jogállamiság erősítésében is. Utóbbiak jelentőségére (a tudomány felelősségére és lehetőségeire) utalnak – egyebek mellett - a különféle jogállamiság-indexek (Bertelsmann, World Justice Project, Freedom House) is, „[A]melyek mind lassú eróziót jeleznek a volt szocialista államokban az EU-hoz való csatlakozás óta". Jakab András: Miért nem működik jól a magyar jogrend és hogyan javíthatjuk meg? *MTA Law Working Papers*, 2018/1, 9. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2018_01_Jakab.pdf (2018. 04. 14.)

22 Wilson, Woodrow: *A közigazgatás tanulmányozása*. In: Lőrincz Lajos (szerk.): Közigazgatástudományi antológia. Budapest, HVG-ORAC, 2007, 187.

23 „Az erős, érdekérvényesítő képességgel bíró szakmai háttér alapvető a közigazgatás társadalmi szerepe, fontossága, rangja szempontjából, azon túl, hogy ez a háttér a közös értékek, normák, hagyományok (szakmai kultúra) garanciája is." Józsa i. m. 189.

az ismeretek konvertálása, széles körű felhasználása előtt".[24] Tény azonban, hogy a gyakorlatban azt is látjuk, hogy a magyarországi viszonyok között ennek a kettős szerepvállalásnak vannak jól érzékelhető korlátai is: pl. néhányan azok közül, akik a közjogtudományban is szerepet játszva miniszteri szinten „exponálták" magukat, viszonylag komoly szakmai, egzisztenciális hátrányokkal, legalábbis időleges szakmai „veszteségekkel" tudtak csak visszaintegrálódni a tudományos közéletbe (lásd az elmúlt évtizedekben Vastagh Pál, Forgács Imre, Takács Albert vagy éppen Petrétei József esetét).

A magyar közigazgatás-tudomány a 80-as évek óta (de azt is állíthatjuk, hogy folyamatosan, a kezdetektől) a helyét keresi a mindenkori társadalmi-gazdasági konstellációban. A politika túlzott befolyása már Magyaryt is élénken foglalkoztatta. Magyary „[O]bjektivitásának és reálpolitikusi mivoltának bizonyítékaként értékelhető az a meggyőződése, hogy tudományos intézetnek »kívül« kell szerveződnie, ám az 1931-ben alakult Magyar Közigazgatás-tudományi Intézetnél – a speciális magyar ok folytán, a kormány befolyásolásától mentes működés biztosítása miatt – az egyetemi autonómia keretén belüli formát szorgalmazta" – írja ezzel kapcsolatban Máthé Gábor.[25] A kép teljességéhez hozzátartozik az is, hogy Máthé szerint „[H]iába vannak világszínvonalú kutatóink, ha túl kicsi és képzetlen az a hazai elemzői, alkalmazott kutatói réteg, akik a világban elért eredményeket képesek lennének konkrét szakpolitikává formálni"[26]. Ez a kijelentés arra utal, hogy a közigazgatás szakmai minőségét befolyásoló különféle szférák és szereplők egymásrautaltsága igen nagy; az egyik kiemelkedő eredményei – valamilyen mértékben – feltételezik az egyéb szférák és aktorok kiegyensúlyozott működését, magas színvonalú és folyamatos szakmai jelenlétét is.[27]

A gyakorlatban is azt látjuk, hogy a legjelentősebb hatást azok tudják gyakorolni a közigazgatásra (és a tudományra is), akik az oktatói, illetve kutatói státuszaik mellett érdemi jogalkotói, illetve jogalkalmazói pozíciókban is feltűnnek. A nagyobb jelentőségű – közigazgatási tárgyú – jogszabályok megalkotása során a magunk mögött hagyott időszakban is sor került a tudomány képviselőinek intézményes bevonására. Így például a közigazgatási perrend-

24 Uo. 196.

25 Máthé (2011) i. m. 50.

26 Uo.

27 A különféle aktorok (tipikusan a politikusok, gyakorló szakemberek és a tudomány képviselői) együttműködésére, illetve annak hiányára vonatkozó újabb kutatások közül kiemelendő: Pálné Kovács Ilona (szerk.): *A magyar decentralizáció kudarca nyomában*. Studia Regionum, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2016.

tartás kodifikációjáról szóló 1011/2015. (I. 22.) Korm. határozat elrendelte a Közigazgatási Perjogi Kodifikációs Bizottság létrehozását [az Államreform Bizottság felállításáról szóló 1602/2014. (XI. 4.) Korm. határozattal létrehozott Államreform Bizottság eseti munkacsoportjaként], illetve a közigazgatási perrendtartással összefüggő jogszabályok előkészítésével kapcsolatos feladatok irányítására és összehangolására Trócsányi László igazságügyminiszter Füzi-Rozsnyai Krisztina Mártát miniszteri biztosnak nevezte ki.[28] Hasonló – a tudomány eredményeit közvetlenül integráló – szerep jut(ott) a Kúria jogegyakorlat-elemző csoportjainak. Ez a hatás akkor is lényeges, ha a bevonás, közreműködés nyomán előállt tervezetek, összefoglalók stb. nem minden esetben köszönnek vissza a jogalkotási termékek szövegében.

VII. szempont: nem egy forrásból származó finanszírozás

A legjelentősebb kérdések egyike az anyagi – elsődlegesen pénzügyi – feltételek biztosítása.[29] Az elmúlt két évtizedben megjelenő jelentős állami/uniós pályázatok léte és nagyságrendje egyrészről bíztató, másrészről azonban hasonló hatással *is* járhat, mint amit a civil szféra forrásai tekintetében jelentettek/jelentenek az elmúlt három évtizedben a nagy fél-állami/félcivil forráselosztó képződmények [közalapítványok, köztestületek, közhasznú (nonprofit) társaságok], amennyiben ezek *rátelepedve* a szférára, nem segítették elő az önálló forrásszerzést, nem „kényszerítették" önállóságra, proaktivitásra a támogatott civil entitásokat, nem járultak hozzá *egy államtól teljes mértékben független támogatói kultúra, illetve egy piaci megrendelésekre (is) fókuszáló forrásbevonási szemlélet kialakulásához*. Ezzel pedig – végső soron – veszélyeztették, veszélyeztetik a civilség – esetünkben pedig a tudomány – lényegét adó autonóm kezdeményezés és működés mechanizmusait, egyebek mellett a kritikai jelleget. Mindezek alapján azt érdemes megfogalmaznunk, hogy az ideális működés az, amely nem korlátozódik közvetlen vagy közvetett állami forrásokra, hanem valamely módon – *mégha minimális mértékben is* – képes az államtól független for-profit vagy non-profit szervezetek támogatásának elnyerésére is. S ez még akkor is tartható álláspont, ha a közigazgatási jogtudomány nem feltétlenül a gyors, közvetlen, forintosítható hasznokat és

28 Lásd: a miniszteri biztos kinevezéséről szóló 15/2015. (VII. 6.) IM utasítás, a miniszteri biztos kinevezéséről szóló 27/2015. (XII. 30.) IM utasítás, a miniszteri biztos kinevezéséről szóló 8/2016. (VI. 17.) IM utasítás, a miniszteri biztos kinevezésének visszavonásáról szóló 13/2016. (IX. 27.) IM utasítás.

29 E szempont igen szoros kapcsolatot mutat a II. szemponttal is.

megtérülést ígérő részterülete a közigazgatás-tudományoknak (szemben pl. a közigazgatási informatikával). A legújabb, felsőoktatást érintő jogfejlődésben egyértelműen középponti szereplőkké váltak a közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványok (KEKVA-k), amelyek – a velük kapcsolatos minden bizonytalanság és kétely mellett is – a forrásokkal való *valóban* önálló gazdálkodás irányába történő elmozdulás lehetőségét jelentik.

VIII. szempont: hatás az egyéb tudományokra, illetve a művészetekre, továbbá a látszólag távoli területekről érkező hatások feldolgozása, befogadása

Egy valódi iskola nem csupán önnön szűkebb területén belül lehet képes hatást gyakorolni, de a tudomány, illetve – akár – a művészet egyéb régióiban is. A közigazgatás-tudományok tekintetében sem kizárt, hogy módszereik, eredményeik széleskörű hasznosíthatósága, képviselőik szakmai, illetve emberi habitusa az egyéb társadalomtudományokra, általában a humán tudományokra, sőt, a művészetekre is érdemi, de legalábbis érzékelhető befolyással legyen. Ennek a hatásnak – a szűken vett tudományos hasznokon túl – tárgyi emlékei, lenyomatai is lehetnek: pl. Bereményi Géza 1985-ben készült különleges látvány- és gondolatvilágú első filmje, *A tanítványok* éppen a Magyary Zoltán köré szerveződő közigazgatás-tudományi iskola egyes vonatkozásait, tágabb társadalmi kontextusait mutatja be**.**

Megfordítva a képletet, a közigazgatás-tudománytól látszólag távol eső területekről, nem „tudományos természetű" társadalmi szférákból is kaphat termékenyítő impulzusokat a tudomány, s csak az adott szerveződésen vagy egyénen múlik, hogy kialakít-e önmaga számára egy olyan működési módot, amely tervszerűen is beemeli ezeket a saját tevékenységét meghatározó elemek közé. Enyedi Zsolt – a politikatudomány kapcsán – egészen odáig megy, hogy „Ugyanakkor hadd ismerjem el, hogy bár a professzionalizálódás és a tudományosítás lelkes híve vagyok, az inspiráló gondolatok, sőt a konkrét politikatudományi tudás jelentős része is a szűken vett szakma keretein kívülről érkezik".[30] A ma közigazgatási jogtudománya számára a leírtak – praktikusan – leginkább a multi- és interdiszciplinaritás kérdéskörén belül értelmezhetőek, amennyiben folyamatosan bővül azoknak a (szub)diszciplináknak a köre, amelyek a közigazgatási jogtudománnyal érintkezve fejtik ki hatásukat.[31]

30 Enyedi Zsolt: Nemes és nemtelen motívumok. *Századvég*, 2010/4, 29.

31 Lásd bővebben Rixer Ádám: A közigazgatási jogtudomány interdiszciplináris megközelítései: újdonságok és lehetőségek. *Glossa Iuridica*, 2025, 12 (1-2), 249–274.

IX. szempont: versenyhelyzet

Két közigazgatási irányultságú tanszék vagy más hasonló szerveződés jelenléte egy intézményben, illetve egy településen, esetleg azonos régióban stimuláló hatású lehet, jófajta versenyt generáló, az együttműködéseken – vagy éppen azok részleges hiányán – keresztül a tudományterület egészének láthatóságát és fajlagos súlyát is növelő tény. Annak idején a Magyary-féle tanszéket – ahhoz, hogy egyazon intézményen belüli létjogosultsága igazolható legyen – valamivel „látványosan" meg kellett különböztetni a *másik* közigazgatási tanszéktől, a Tomcsányi-félétől, s a közigazgatástani irányzat térnyerésében a jogi irányzattól való megkülönböztethetőség is erőteljes szerepet játszott.[32]

Bár vannak olyan mértékadó vélemények, melyek „komoly versenyszituáció"-t, érdemi konkurenciát feltételeznek például a hazai állam-és jogtudományi karok között,[33] a verseny legfeljebb korlátozottnak, illetve számos elemében (korábban véletlenszerűen osztogatott államilag finanszírozott hallgatói helyek, nem minőségi szempontok mentén felépülő struktúrák fenntartása és átláthatatlan finanszírozása, folyamatos „adósság-konszolidálás") *sokáig* szimuláltnak volt tekinthető, miközben a társadalmi érdeklődés a jogi-igazgatási pályák iránt lényegében töretlen, és e területek képviselőinek (végzettjeinek) elhelyezkedési esélyei továbbra is kiugróan jók. Felmenő rendszerben, a középtávoli jövőben ezt a konstellációt leginkább a közelmúlt KEKVA „dömpingje" változtathatja meg, amennyiben a minőségi szempontok (indikátorok) kerültek előtérbe a közfeladat-finanszírozási szerződésekben.[34]

Különösen izgalmas, s egyúttal iskola-formáló az a „tudománypolitikai" természetű „verseny" is, amely „súlypont-áthelyezéssel" az államtudományok irányába igyekszik eltolni a közigazgatás-tudományokat, ezzel is kiemelve, hangsúlyozva azok jogtudományoktól való relatív elkülönültségét. Madarász egy négy évtizeddel ezelőtti helyzetre vonatkoztatva írta következőket: „Ügy tűnik, a közigazgatás kutatásának irányairól való viták és tájékozódás után új szakasz kezdődött […] Szakirodalmunk kiterebélyesedése után mód lesz majd

32 Ez – mások mellett – Tamás András álláspontja is.

33 Lásd például Mezey Barna: *Jogi felsőoktatás a politika sodrában. A jogászképzés huszonöt esztendeje*. In: Patyi András – Lapsánszky András (szerk.): Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben: Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére. Budapest, Wolters Kluwer, 2014, 403.

34 Ehhez a témához lásd például: Kádár-Csoboth Péter – Kováts Gergely: A teljesítményfinanszírozás kihívásai a szervezeti és egyéni teljesítménymenedzsmentrendszerek kialakítására a modellváltó egyetemeken. *Educatio*, 2023, 32 (3), 470–485. DOI: 10.1556/2063.32.2023.3.8

ismét tudományrendszertani vitákra [!], de akkor már magasabb szinten, a megszületett magyar művek alapján".[35] Mintha csak az új évszázad tízes éveiről írna… Vajon mi lehet az oka annak, hogy ezek a tudományrendszertani viták nem közvetlenül a rendszerváltozást követően indultak meg és zajlottak le, hanem csupán negyedszáz esztendővel később? Hiszen a külső mintákhoz igazodás objektív kényszere, a belső véleményvezérekhez igazodás nagyon is megkerülhetetlen elvárásai egy nem demokratikus alapszerkezetű társadalomban valóban akadályozták a nyílt viták lefolytatását. Vélhetően a józan, építő és a másik személyét tiszteletben tartó kritikát, a lényeges kérdéseket tudományos fórumokon megvitatni akaró alapállást (a biztosabb eredményt ígérő politikai színterek és rejtekutak helyett…) ugyanúgy tanulni kell, mint bármi mást; önmagában a demokrácia beköszönte – különösen ha az vadkapitalista viszonyokkal kiegészülve érkezik – nem teszi alkalmassá az adott közeget bizonyos típusú, önkéntes és mégis tudatosan szervezett tudományos viták lefolytatására – *oda csak egy intézmény- és hagyományépítést is szükségképpen magában foglaló tanulási út vezethet*.

X. szempont: az alkalmazott (tudományos) módszerek önállósága, letisztultsága és folyamatos fejlesztése

Kiindulópont lehet e vonatkozásban, hogy már *a Magyary-iskola esetében is az empirikus, szociológiai módszer alkalmazása volt a döntő mozzanat, egyúttal újdonság*. „Rendkívüli eredményességű intézményként értékelendő a Magyary-iskola, amely egy hatásos, a gyakorlatban működő, nagy tapasztalatú és elméleti igényességű szakemberekből (közel 100 főből) álló testület volt, mely közvetlenül kapcsolódott a Magyar Közigazgatási Intézethez. A munkaközösség a roppant kiterjedésű igazgatási tudománykört rengeteg résztanulmánnyal s az egyes területek kiváló szakértőinek *empirikus vizsgálatával* alapozta meg" – írja Máthé.[36] Fontos megállapítanunk, hogy az empirikus módszer véletlenül sem azonos a közigazgatás napi gyakorlata által igényelt leíró, s gyakran logikai alapú ismertetésekkel (probléma-feloldásokkal). Amikor Koi nehezményezi, hogy „napjainkban a hazai és a nemzetközi közigazgatás-tudományi és jogtudományi tudományos folyóiratok teljességgel gyakorlati irányultságúak", *vélhetően* nem a klasszikus „típusos esetfeldolgozások" módszerét esetlegesen felhasználó törekvé-

35 Madarász Tibor: Merre tart a közigazgatástudomány? *Jogtudományi Közlöny*, 1978, 33 (7), 429.

36 Máthé Gábor: Magyary Zoltán tudománytörténeti jelentősége. *Polgári Szemle*, 2013/3-6, 9.

seket ostorozza, hanem *egyrészről* a kommentálásban kimerülő publikációk nagy számát, *másrészről* az empíria térhódítását, *harmadrészt* pedig a (jog)dogmatikai részletkérdéseket érdemben és nagy terjedelemben firtató és egyidejűleg filozófiai megközelítéseket (!) alkalmazó írások *nyilvánvaló* hiányát.[37]

A gyakorlat elemzése körében egyébiránt előremutató fejleményeket is detektálhatunk: ilyen a létező modell-kísérletek (pilot projektek) tapasztalatainak tudományos összegzésére és az így nyert ismeretek saját modellkísérletek formájában történő hasznosítására irányuló kutatások fellendülése (pontosabban elindulása) Magyarországon (lásd például a PPKE JÁK Ereky István kutatócsoportjának eredményeit[38]).

Ahogyan arra korábban is utaltunk, a módszertani önállóság gyakran több résztudomány alkotó módon történő összekapcsolásának eredménye. Máthé szerint már „Magyary Zoltán tudománytörténeti jelentőségét [is] az adja, hogy az 1850 óta kettős pályán futó közigazgatás-tudományt: a közigazgatási jogtudományt és a közigazgatási politikát az egyetemi oktatásban addig nem képviselt közigazgatástannal, továbbá a tudományosan alátámasztott racionalizálási kutatási eredményekkel egyetlen szintézisbe, a magyar közigazgatás-tudományba ötvözte".[39] A lényeget illetően hasonló álláspontot képvisel Madarász is: „Mit állapíthattak meg szerzőink a nem jogi aspektusú közigazgatás tudomány módszeréről? Az alapvető válasz itt is a módszer komplexitása, vagyis az, hogy az ilyen szemléletű tudományos munkákban többféle tudomány módszerét alkalmazzák. Nincs tehát speciális módszere az új tudományágnak, legfeljebb az alkalmazott módszerek együttese tekinthető speciálisnak. Mindezek alapján egyet lehet érteni Szamel Lajos azon megállapításával, hogy ki lehet ugyan tűzni, célként egy szintetizált közigazgatástudomány megteremtését, ma azonban még ettől messze vagyunk, s egyelőre közvetlenebbül megvalósítható feladatként csak azoknak a nézőpontoknak a számbavételét tekinthetjük, amelyekből a közigazgatás vizsgálata eredménnyel kecsegtet".[40]

A fejlemények (azóta bekövetkezett módszerbéli változások) között azonban kiemelendő, hogy a kutatások, tanulmányok körében is relatív többségbe kerülnek a közigazgatás adott aspektusának, intézményének *alkotmányjogi*

37 A szerző egyenesen „az elméleti kutatások elnyomásáról" beszél. Koi (2016a) i. m. 138.

38 Gerencsér, Balázs Szabolcs (ed.): *Pilot projects in Public Administration Management. Summary of a Research at* Pázmány Péter *Catholic University Faculty of Law and Political Sciences.* Volume I. Budapest, Pázmány Péter Catholic University Faculty of Law and Political Sciences, 2013.

39 Máthé (2013) i. m. 1.

40 Madarász i. m. 424.

alapjait is érdemben taglaló munkák – bizonyos mértékben még tovább is erősítve a jogias megközelítések korábban is létezett dominanciáját.

A gyakran – és e tanulmányban is – emlegetett „multi-, illetve interdiszciplináris kutatás ma már nem jelentheti azt, hogy a reformok bevezetését követően komplex jellegű vizsgálatok tárják fel a diszfunkciókat, hanem azokat már előzetesen fel kell tárni, a maguk teljes rendszerében" – állítja Ágh.[41] Az alkalmazott módszerek vagy éppenséggel a kutatások tárgyának, terjedelmének korlátozottsága gyakran az elérni kívánt, világos cél hiányában is keresendő: „Nálunk az alulfinanszírozott, marginalizált társadalomtudományok egészében véve […] elszakadtak a társadalmi stratégiai tervezés igényeitől, és befelé forduló, önmagukkal társalgó részdiszciplínákká estek szét" – fogalmazza meg szintén Ágh.[42] A közigazgatás-tudományi kutatások tekintetében is hasznosnak tekinthetjük tehát azokat a megközelítéseket, amelyek a várható szükségletek felől, jövőorientált módon közelítenek a valósághoz, s nem korlátozzák önmagukat a jelen sürgető kihívásaira. Magyarország vonatkozásában feltétlenül ilyen – *középtávon még halogatható* – kérdések pl. a demográfiai problémák, a roma-kérdés,[43] a migráció kezelése, az éghajlatváltozás[44] várható hatásai és a közigazgatás ezekkel összefüggő, várható feladatai.

A valóban önálló módszer általában nem merülhet ki abban, hogy például egy országtanulmányokat tartalmazó kötet minden egyes fejezete azonos alfejezet-címek mentén tárgyalja a közigazgatás vizsgálandó aspektusait – hiszen a szerzők tudományos előélete, egyéni megközelítései, alkalmazott módszerei szerkezeti azonosságok mellett is nagy különbségekhez, széttartó megközelítésekhez és végső soron nehezen összevethető eredményekhez vezethetnek. Szerencsére az utóbbi időben elmélyültebb, több szempontra is figyelő, érdemi módszertanra is látunk példákat.[45] Tegyük hozzá, a komplex, átfogó megközelítésekhez olyan kutatókra van szükség (olyan kutatókra is szükség van), akik többféle tudás birtokosai, adott esetben pályájuk során mindvégig képzik magukat, s ennek részeként érdeklődésük olykor egészen új határterületek felé is fordul.

41 Ágh i. m. 11.

42 Uo.

43 Lásd például Rixer Ádám: *A roma érdekek megjelenítése a jogalkotásban*. Budapest, Patrocinium, 2013.

44 Lásd például http://www.inhungary.com/budapest/desert-in-hungary.html (2015. 02. 23.)

45 Horváth M. Tamás – Bartha Ildikó (szerk.): *Közszolgáltatások megszervezése és politikái. Merre tartanak?* Közszektor-olvasmányok. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2016.

XI. szempont: a szakmai infrastruktúra fejlettsége

Az ún. szakmai infrastruktúra fogalmát legalább három megközelítésben határozhatjuk meg, azzal a pontosítással, hogy e három aspektus nem csupán egyidejűleg van jelen, de részben át is fedi egymást. A szakmai infrastruktúra legkézenfekvőbb eleme az *intézményi háttér* (intézményi infrastruktúra), amely az elhelyezésben, technikai (számítástechnikai és egyéb) feltételekben, könyvtári és ezekhez hasonló elemekben érhető tetten. Másodikként említhetjük az ún. *személyi infrastruktúrát*, azt az összetevőt tudniillik, amely mennyiségi és minőségi mutatószámok mentén írja le, jellemzi adott időszak közigazgatástudománnyal foglalkozó oktatónak, kutatóinak, gyakorlati szakembereinek főbb jellegzetességeit, tudományos nézőpontból releváns jellemzőit. S végül, harmadikként kell utalnunk arra az összetevőre, amely az előbbi kettőből nő ki, ám túl is mutat azokon: ez az a *hagyomány*, mely részben tudatosan alakítva jön létre egy-egy intézményhez, személyhez kapcsolhatóan, másrészt organikus módon, csupán utóbb felismerhető, katalogizálható eredményeket, szokásokat, módszereket hoz létre az adott területen, esetünkben a közigazgatástudományban.

3. Összefoglalás

Összefoglalásképpen elmondható, hogy minél több fenti szempontnak felel meg egy közigazgatás-tudományi entitás, annál valószínűbb az „iskola-szerű" működés. A lista természetesen szabadon bővíthető, s ezen szempont-katalógus még akkor is hozzájárulhat a hazai közigazgatás-tudomány kívánatos mintáinak azonosításához, ha egyébként minden szellemi teljesítménynek vagy emberi kapcsolatrendszernek vannak a tudomány számára kevéssé hozzáférhető összetevői is…

Végezetül érdemes azt is rögzítenünk, hogy – a fentebb leírtak ellenére – önmagában a közigazgatás-tudomány, illetve a közigazgatási jogtudomány önállósága, a tudomány világán belüli érdemi elkülönültsége még nem *feltétlenül* eredményezi nemzetközi hírű iskola vagy iskolák kialakulását, illetve tartós fennmaradását: a tudomány világában létező, megfigyelt jelenség, hogy valamely tudomány hálózati központjainak átmeneti vagy tartós hiánya esetén a terület „kénytelen a társtudományokból, pongyolábban a »tudományos közéletből« ilyen szakmai központokat (ha tetszik autoritásokat) importálni"

– azaz ún. „outsider hubok”-hoz csatlakozva is létezhet...[46] Ez ma már egyre inkább nemzetközi ’hub’-ok keretei közti működést jelent.[47]

46 E jelenség kapcsán – igaz, a hazai politikatudomány vonatkozásában – lásd pl. ANTAL i. m. 136.

47 A magyar közigazgatás-tudományban, illetve közigazgatási jogtudományban is jól érzékelhető, hogy a lehetséges, illetve kívánatos kutatási tárgyak kijelölésében, a követett módszerekben és a szakmai kapcsolatrendszerek kialakításában mekkora súllyal van jelen például a NISPAcee (The Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe).

Európa, hol volt, hol nem… – Hol lesz?

Sándor Lénárd – Kruzslicz Péter
egyetemi docens (KRE BTK) – igazgató (KRE ÁJK BISZK)

Végtelennek tűnt, ahogy a völgyek állandó kanyargását komótosan, szinte szolgalelkűen követték a szerelvények. Mintha a mozdony soha nem akarna vagy nem tudna lendületet venni, vagy gyorsítani. A vonat a megmászhatatlannak látszó hegyek közötti, szinte kényszerű pályán zötykölődött. Az egyik fülkében utazó francia úr éppen André Maurois egy kötetét szorongatta, amely arra próbált választ adni, hogyan is veszítette el a háborút Franciaország 1941-ben. Lassan haladt az olvasással. Az egyes bekezdések között kinézett a szerelvény ablakából és szemével kereste a hegyek teteje fölötti égboltot. Mintha nemcsak azt szeretné megérteni, hogyan omolhatott olyan gyorsan össze Franciaország, hanem azt is, mi is maradt tíz évvel a tragikus háború lezárását követően. Hogyan fest Franciaország? Hogy néz ki Európa? Hogyan alakult át a világ? A múltat és a múltban fogant elképzeléseket vetette össze a jelenkor valóságával. A Charles de Gaulle féle ellenállásnak végtérre sikerült felszabadítani Franciaországot. De milyen más lett ez a világ attól, amit korábban ismert. Urak voltak szerte a világon, akikhez igazodtak. Most azonban nyugatról és keletről is szorítóba kerültek. Nekik kell majd igazodniuk? Győztek, de mégis veszítettek? Elképzelhetetlen – gondolta magában, miközben szemöldökét ráncolta. Hirtelen azonban a mozdony éles kürtje hasított gondolataiba, mintha csak egy rossz álomból ébresztené. A hegyek folyamatosan alacsonyabbak lettek, a vonat pedig mintha gyorsult volna a kiegyenesedő pályán, majd pedig az eltűnő hegyek mögött felbukkant egy városka.

Az állomáson sokan várták a beérkező vonatot, amely fáradtan, prüszkölve és nagy csikorgással állt meg, mint aki mindent beleadott, hogy túlélje a hegyi ösvények kanyargását. A felszálló utasok közül egy kopottas, de jellegzetes, bajor karaktérét büszkén őrző, lódenkabátos öregúr kopogtatott a francia kabinjának ajtaján. Nagy bőröndjei épphogy befértek az ajtón. Miután komoly erőfeszítések árán felemelte a felső tárolókba, a franciával szembe lehuppant.

- Jó napot. Úgy tűnik, hogy osztozunk ezen a kabinon – mondta, miközben egy halvány mosoly suhant át az arcán.

- Jobb híján – mormogta a francia a bajusza alatt. Majd hozzátette hangosan: meddig utazik?

- Egészen a végállomásig utazom ezen a vonaton. Tudja, éppen költözöm. Mindent magammal hoztam, és új életet kezdek egy ismeretlen helyen. Valami teljesen új dologgal szeretnék foglalkozni, szeretném újrakezdeni az életem.

- Nem megy az olyan könnyen, mint gondolja… – csóválta a fejét a francia.

Eközben a peronon álló vasutas nagy lendülettel lóbálta a zöld jelzést, mire a mozdony minden erejét megfeszítve ismét lendületet vett és megindul célja fele. Bármi legyen is a cél, most már a francia és a német úr egy kabinban utazik arrafele.

- Mit olvas? – mutatott a könyvre a német.

- Maurois-t. De az igazat megvallva inkább csak gondolkodom. Franciaországon. Európán. Viharos idők járnak mifelénk. Attól félek, hogy semmi nem lesz olyan, mint amilyen volt.

- Ne túlozzon. Nehéz időszak ez. De mégis, az újrakezdés évei ezek. Hogyha nem most, mikor máskor legyünk derűlátók?

Miközben a francia azon törte a fejét, hogyan lehetne, ha egyáltalán lehet, olyan, mint amilyen régen volt, addig a német már annak is örült, hogy egyáltalán valahogy van. Mindeközben a mozdony egyre nagyobb sebességre kapcsolt az egyenes pályaszakaszon.

- Tudja, engem különösen az aggaszt, hogyan gondoskodunk majd a biztonságunkról. Látja mi zajlik a világ másik felében. Korea a szuperhatalmak harcterepévé vált, helyzete kilátástalan. Ha nem tudjuk megvédeni magunkat, akkor előbb vagy utóbb ki leszünk szolgáltatva a nálunk erősebbeknek – fakadt ki hirtelen a francia.

- Álljunk először talpra, aztán ráérünk erről gondolkodni. Ha van prosperitás, akkor meglátja, majd minden megy magától – válaszolt a német – a szorgos munka eredményeként, ha vállat vállnak vetve dolgozunk, új életet teremthetünk.

- Nos, továbbra is azt gondolom, hogy nekünk saját erőt kellene mutatni és befolyásolni a körülöttünk lévő világot.

- Higgye el, egyik dolog következik majd a másikból, csak kapjon erőre a gazdaságunk. A többit pedig egyelőre bízzuk a sorsra.

A vonat lassított. Egy hágóhoz érkeztek, ahol a vasúti pálya kettévált. A vonat az újonnan épített vasúti hídon haladt tovább minimális sebességgel. Mikor átért megállt, hogy újabb vagonokat csatoljanak a szerelvényekhez.

- Ha ezen a nehéz szakaszon túljutottunk, akkor minden rendben lesz – mondta a német.

- Csak érjünk el mihamarabb a célunkhoz – vetette oda a francia.

Kisidőre mindketten a gondolataikba mélyedtek. Eltöprengtek rövid szóváltásukon. Mintha nem is igazán tudnák, hogy valójában miért is szálltak fel erre a vonatra, azt pedig végképp nem sejtenék, hogy hova is tart a vonat, mi lesz a végállomás. Pedig olyan lelkesen vették meg mindketten jegyeiket az induláskor. Érezték, hogy ez egy szükségszerinti utazás, amely elől kár lenne meghátrálniuk. Most a vonaton nem is annyira az út viszontagsága, hanem a sok-sok elágazás, a sínek ilyen-olyan állapota kissé elbizonytalanította őket, mert érezték, hogy a váltók megannyi kérdést szegeznek feléjük.

- Nos, azért készüljön fel a hosszú utazásra. Hegyek és szurdokok várnak ránk. Viszonylag sok lesz a megálló is. Tudja, szerintem sokan akarnak majd erre a vonatra felszállni. Különleges vonat ez, jöjjön csak át, együnk egyet – révedt fel gondolataiból, az élethez mindig praktikusan viszonyuló német.

Átsétáltak a szomszédos étkezőkocsiba, amely kétségtelenül a vonat ékességének számított. Kristálypoharak, porcelán tányérok, ezüst evőeszközök – régi idő csodás megannyi emlékét felelevenítő örökség. Ráadásul az előkelő bajor ételek mellett megfért a francia likőr is, ami igazán ámulatba ejtette a francia urat.

Miközben a vonat egyre nagyobb sebességre kapcsolt, egyszer csak, mintha a semmiből érkezett volna, megjelent a kalauz is. Elegáns és szépen szabott, vadonatúj egyenruhájában tekintélyt próbált sugározni, miközben bár látszott rajta, nagyon büszke a munkájára, és rendkívül elkötelezett, mondhatni buzgólkodó, némi, a jól képezett kezdőkre jellemző bizonytalanság is előtűnt a szemeiből. Biccentett a francia és német urak felé, majd kérte jegyeiket. Miután pecséttel ellátva érvényesítette és visszaadta őket, röviden megjegyezte, hogy az étkezőkocsiban nyugodtan fogyaszthatnak alkoholt, de a kabinba már nem vihetik vissza. A vasúti tásaság szabályzata ezt tiltja, márpedig amíg a vonaton tartózkodnak, a vonatszabályzatnak elsőbbsége van nemcsak a közös, de a saját helyiségekben is, hiába új idők, új szabályok, fő a hatékonyság, és ő ezt nagyon komolyan veszi – majd kissé kajánul mosolyogva tárta szét a kezét kalauz, és tovább indult a többi utas ellenőrzésére.

Az étkezőkocsiban tartózkodók kicsit meghökkentek és talán egy-két pillanatig el is gondolkodtak a kalauz arroganciáján, de a francia pezsgő, az olívabogyó, a homár, a kagylók és a kolbászkák hamar feledtették a kínos élményt. Ilyen finom falatokat nem igen lehet másutt találni – főleg nem így, egyszerre és egy helyen.

Étkezés után visszavonult ki-ki a saját kabinjába, miközben a mozdony vidáman robogott a verőfényes napsütésben. Sehol egy emelkedő, sehol egy akadály, valódi száguldás.

A francia úr, étkezést követő szokásához hűen, előkapta a szivartartó tárcáját és elővett egy kövérkés szivart. Megkínálta a német utazótársát is, aki azonban nem hódolt e szenvedélynek. Résnyire lehúzta a vonat ablakát, majd rágyújtott. A puha ülésben ellazulva pöfékelt és élvezte a táj nyújtotta varázslatos látványt. A vonat Luxemburgon át száguldott. A gondok hirtelen tovatűntek. A tökéletesség érzése kezdte magával ragadni, amikor hirtelen kopogtak a kabinajtón. Mintha egy szép álomból kellene felébrednie. A kalauz volt az...

- Kedves uram, el tudná nyomni a szivarját? Sajnos ezen a vonaton nem lehet szivarozni – mondta a franciának.

- Bocsásson meg tisztelt kalauz úr, a jegyemet tisztességesen megváltottam, a kabinban pedig azt csinálok, amit szeretnék. Mióta eszemet tudom, az ebédet mindig szivarral zárom, és ezen nem fogok olyan könnyen változtatni.

- Uram, a vonatszabályzat szerint… – próbált válaszolni a kalauz, de a francia félbeszakította.

- Ezt a szokásomat még a vonatszabályzat sem tudja megmásítani. Tudja vannak dolgok az életben, amihez a maga szabályzatának is igazodnia kell. A vasúttársaságnak jómagam is résztulajdonosa vagyok, kérem tartsa ezt tiszteletben! – csattant fel mérgesen a francia.

Mindeközben a német úr a szeme sarkából, csendben figyelte mi is kerekedik ki a torzsalkodásból.

- Kedves uram, a vonatszabályzatot a közgyűlés az előírásoknak megfelelően fogadta el. Annak értelmezése és gyakorlati betartatása pedig az én feladatom. Kérem, hogy ezt tartsa tiszteletben, máskülönben helyszíni bírságot kell alkalmaznom.

- Bírság? Engem akar bírságolni? Régi szokásaim miatt? Hát jó, akkor ez a vonat nem megy tovább! – fakadt ki a francia, majd azzal lendülettel meghúzta a vészféket.

A vonat kerekei szikráztak, a rögzítetlen csomagok szanaszéjjel repültek, az utasok leestek az ülésekről, a féltve őrzött francia likőrök, német porcelánok összetörtek, a brüsszeli csipketerítők lerepültek az asztalokról. Hosszú fékezés után a vonat megállt. A franca úr mérgesen leszállt a vonatról és a szerelvény mellett állva durcásan pöfékelt. Eközben a mozdonyvezető hátrasietett, hogy a kalauzzal beszéljen.

A vonat a pályán vesztegelt. Minden elvesztegetett perc számottevő anyagi veszteséget okozott a vasúttársaságnak és időveszteséget az utasoknak. De vajon tovább indulhat-e az utas nélkül a szerelvény? Mi történik, ha a vonat az utas nélkül ér be az állomásra? A vonatszabályzat erre nem tért ki. Vajon a vonatszabályzat elsődlegessége vagy az utas érdeke a fontosabb? És egyáltalán

a kettő ütközése esetén ki mérlegel, ki dönt? Lehet-e, és ha igen, hogy lehet egyensúlyozni a két érdek között? Telt-múlt az idő és mindenki egyre feszültebbé vált.

A német úr odalépett a mozdonyvezetőhöz és a kalauzhoz. Hosszan beszéltek, egyeztettek. Végül a mozdonyvezető leszállt és azt mondta a franciának:

- A vonatnak indulnia kell. Ha nem haladunk, azzal mindenki veszít. Kérem szálljon vissza, a szivarozás kérdését pedig majd útközben megbeszélik. Majd megengedően azt is hozzátette: ha önnek ez annyira fontos, akkor kollégáim valahogy majdcsak figyelemmel lesznek erre. A francia sértetten, de enyhülően bólintott és a mozdonyvezetővel együtt visszaszálltak a vonatra. Persze, hiszen miközben nem mondta ki hangosan, titkon remélte, hogy mielőbb visszaszállhat a vonatra, mert igencsak átfázott a hosszú ácsorgásban. Kért is gyorsan egy pohárkával abból a híres francia likőrből, csak akad olyan palack, ami túlélte a fékezést.

Mindeközben a mozdony nagy dudálás és sípolás közepette ismét lendületet vett. Bár a szivarozás kérdésére valójában nem került pont, de a kalauz ezt nem hozta szóba többet, a vonat pedig határozottan gyorsabban száguldott, mint azelőtt.

Hirtelen feltűnt a tengerpart, a vonat pedig a parton haladt tovább. Az utasok ismét a gondolataikba merültek, különösen a francia. Hosszan nézte a vizet, a hold és a csillagok hullámokon visszatükröződő fényeit, amely a lehetőségek végtelenjét jelenítette meg. De egyúttal a tenger el is zár a világ többi részétől, hiszen azon a vonat nem kelhet át. A parton utazók így egymásra és együttműködésre vannak utalva. Arra is gondolt, hogy a tenger végtelensége egyszerre sejtet a túlparton egy érdekes világot, amelytől egyúttal el is választ. Az a világ, biztosan nem olyan, mint ez a világ. A csendet megtörve, de még mindig a víz fele meredve mormogta:

- Más világ az odaát. Nem bízom bennünk. Túl hidegvérűek ahhoz, hogy európaiak legyenek. Veszélyesek is. Ki tudja kivel szűrik össze a levelet. Túlságosan hidegvérűek, ugyanakkor számítóak is, és erős barátjuk van az óceán másik oldalán….

A mozdony eközben lassított. Egy nagyobb állomás közeledett. Már messziről látszódott, ahogy az állomáson jó páran integettek. Köztük volt egy magas nagykabátos úr is, aki kockás gyapjúsapkát viselt. Kezét hevesen lóbálta. A mozdony hangos csikorgások közepette megállt. A vonatvezető, sőt több utas is leszállt és tekintetük találkozott a nagykabátos úr tekintetével.

- Ön olyan ismerős. Honnan ismerem magát, mikor találkoztunk? – kérdezte végül a vezető.

- Nem tudom, én nem ismerem Önt – vonta meg a vállát egykedvűen a nagykabátos úr.

- Hmm…lehetetlen… – ráncolta szemöldökét a masiniszta, miközben próbálta előbányászni az emlékeit.

- Jó napot uram, nem hittem benne, hogy ismét találkozunk – vágott közbe a francia a vonatajtóban állva.

- Hát persze, emlékszem már! Maga ólálkodott ott már a vonat indulásakor, de valami rejtélyes okból mégis úgy döntött, hogy nem száll fel – csattant fel a mozdonyvezető.

- Jó napot uraim, jó ismét látni Önöket! – válaszolta hideg nyugalommal mosolygva, zavartalanul a nagykabátos angol úr. Engedelmükkel, most akkor szeretnék felszállni.

- Csak ne olyan hevesen. Van egyáltalán Önnek jegye? – válaszolt hirtelen a francia.

- Parancsoljon – mutatta a jegyét a kalauznak.

- Egyébként ilyen sok csomaggal fel sem lehet szállni. A vonatszabályzat meghatározza a csomagok maximális számát és méretét – mutatott a francia a nagy bőröndökre.

- Nos, az úrnak valóban igaza van a vonatszabályzat szerint – erősítette meg a kalauz habozva.

- Gondolom, hogy azért el lehet ettől tekinteni – próbálta a puhítani az álláspontokat az angol úr.

- A szabály az szabály. Ránk is vonatkozik, akik a vonaton tartózkodunk. Ebből nem engedünk. Talán eljön az a nap, amikor rugalmasabbak leszünk, de ma biztos nem – válaszolta rendíthetetlenül a francia. Miközben arra gondolt, hogy inkább utazzon az angol a tengerentúli barátjával, és hirtelen a német útitársa társasága egyre vonzóbbá tűnt a számára. Majd dacosan visszaszállt, és egy intéssel jelezte, itt az ideje, hogy a személyzet és a többi utas is újra felszálljon. A mozdony nagyot sípolt és lassan mozgásba lendült. Az utasok dermedten figyelték, ahogy a nagykabátos úr a peronon állva kifejezéstelen arccal néz utánuk. A francia mindeközben lassan visszakeveredett a helyére és rágyújtott. A vonat utasai körében döbbenet és csend lett úrrá. Féltek a franciától: először a szivarozás, most pedig a kidobó szerep. Mi következhet ezek után? Egyedül a német somolygott magában. Azt gondolta, eljön még az a nap, amikor tele lesz ez a vonat, miközben érezte, hogy a francia is egyre barátságosabban néz rá. És valóban ebben neki lett igaza.

A vonat éjt nappallá téve, megállás nélkül haladt, az utasok pedig egyre otthonosabban érezték magukat. Jókat ettek-ittak, kártyáztak, sakkoztak, be-

szélgettek, sőt néha még szivaroztak is. Egyre közelebb kerültek egymáshoz, és az estébe nyúló hosszú beszélgetések mellett egyre több közös tervet szőttek.

A mozdony egyszer csak megint lassítani kezdett. Éjjel volt és sötét. Az utasok kinéztek az ablakokon és a hold tengerben táncoló bágyadt fényét pillantották meg. A vonat lassan megállt egy állomásnál. A nagykabátos angol úr alakja tűnt fel az állomás pislákoló lámpafényénél. Ezúttal csak egy hátizsák volt nála, a bőröndök már nem.

Higgadtan megindult a vonat ajtaja fele, megfogta a korlátot, majd komótosan lépdelt felfele a vaslépcsőfokokon. A vonat személyzete a francia urat figyelte. Vajon mit gondol, vajon mit fog mondani? Kínos, hogy nekik, a személyzetnek őt kell figyelniük. Mi lesz így a tekintélyükkel? De ha nem figyelik, akkor még kínosabb helyzetbe kerülhetnek, mint a legutóbbi alkalommal. Végső soron a vonat az utasokból él, minél több az utas, annál jobban megy neki. Miközben ezek a gondolatok cikáztak a fejekben, a francia úr kelletlenül meredt az angolra, de nem szólt. Rágyújtott a szivarra és folytatta immár egy másik könyvének olvasását.

Az angol úr tehát felszállt, és udvariasan megmutatta a jegyét a kalauznak. A kalauz biccentett, kezelte jegyet, majd tekintetével végigmérte az angolt. Most, hogy a megkapták a francia hallgatólagos engedélyét, a személyzet és köztük a kalauz felbátorodott, és a hatóság szerepébe helyezte magát. Szépen elmagyarázta a vasúti szabályzat főbb pontjait az újonnan érkezőnek, aki türelmesen hallgatta a kalauzt. Nem szólt semmit, az arca meg sem rezdült, de legbelül szkeptikusan és lenézve fogadta a kalauzt és a szabályzatát is.

Miután a kalauz befejezte okító mondókáját, az angol benyitott abba a kabinba, ahol a német és francia ültek.

- Jó napot uraim. Jó Önök között lenni – köszöntötte őket.

- Üdvözöljük a fedélzeten. Foglaljon helyet – válaszolta immár egészen kedvesen a francia. Hogy tetszik a vonatunk?

- Nagyon barátságos – válaszolt az angol. És úgy látom, hogy az utasok nem járnak rosszul, jó itt a hangulat, sokszínű a társaság.

- Nos, igen. Van francia likőr, bajor kolbász, belga sör, de még holland sajttál is. A nagy közös étkezőkocsi a büszkeségünk! És képzelje csak, a szakácsok minden ízvilágot elő tudnak varázsolni.

- Ez valóban figyelemreméltó!

- Ugyanakkor azért lehetne pár dolgon javítani…

- Például a túlszabályozáson? – kérdezte az angol kissé pikírt módon.

- Nem kifejezetten erre gondolok. A versenyképességünk jár a fejemben.

A szerelvények például nem elég nagy teherbírásúak. És bár sokat javult, de a sebesség sem az igazi. Ha át akarjuk szelni a kontinenst, ahhoz jóval nagyobb fokozatra kell kapcsolnunk.

- Önnek igen nagy ambíciói vannak. Nem gondolja, hogy ez túlságosan merész? Már az a sok imént sorolt finomság is jelentősen növeli a jegy árát… – kételkedett az angol.

- Nos, ha szabad, javasolnom, tegyünk egy sétát a mozdonyhoz, vizsgáljuk meg a mozdonykazánházat és kérdezzük meg a mozdonyvezetőt is erről – vetette közbe a német. Így mindhárman elindultak a mozdony fele.

Hosszas gondolkodás és tanakodás következett. Hogyan és miben kellene erősíteni a vonatot? Vajon a közös étkezőkocsit érdemes megnagyobbítani, és annak ellátásán javítani? Vagy talán a mozdony hajtóerejét kell megnövelni? Netán több szerelvényt felcsatolni? Vagy a kocsikat első, másod és harmadosztályúakra bontani? A vonat lendületbe jött, ugyanakkor ezzel együtt a dilemmák is megszaporodtak. Nagyobb mozgás indult el. A kabinok között egyre könnyebbé vált az átjárás, ezzel együtt kiderült, hogy a szabályzat nem minden részletre tér ki, viszont az egyes utasok nagymúltú szokásait nem is olyan könnyű összehangolni. Felmerült az is, hogy mi legyen a viszony a többi vonattal, más vasúti társaságokkal. Élénk, de vidám beszélgetés bontakozott ki.

Miközben a mozdonyvezető fülkéjében tanakodtak és méricskélték a lehetőségeket, a mozdonyvezető hirtelen felkapta a fejét és oldalra mutatott.

- Nézzék csak, nincs már itt a kerítés – csodálkozott a mozdonyvezető.

- Hogyhogy kerítés, miféle kerítés? – kérdezte az angol.

- A térkép szerint fal és kerítés mentén kellene haladnunk. Ha jól emlékszem pár nappal ezelőtt még ezek szegélyezték a sínpályát. Mostanra azonban hűlt helyük lett.

- Csoda történt! Valódi csoda! Ismét látom azt a földet, amit falak zártak el – kiáltott fel mindent megmozgató lelkesedéssel a német.

Az angol és a francia azonban zavartan, kissé ijedten néztek össze. Kimondatlanul is rögtön tudták: a vonat most már akadály nélkül kanyarodhat a kerítésen túli vidékekre. Ez már csak a sínpályáktól függ. De hát nem ezért építettek a vonatot? És nem ezért szőtték a vasúti kocsik átépítésének nagy terveit? Hogy minél több utas tudjon együtt, gyorsan és hatékonyan utazni? Nem erre készültek az út kezdetétől fogva, hogy egyszer ezen a vidéken is járhasson a vonat? Vagy talán valami megváltozott időközben, most, hogy a képzelet valósággá vált? Hirtelen kérdések ezrei merültek fel mindenkiben.

Miközben ezek a gondolatok cikáztak, a vasúti pálya mentén integető embereket pillantottak meg. Feltehetőleg őket is fellelkesítette a kerítés megszűnte.

Ráadásul egyre többen voltak. Vajon ők miért integetnek? – töprenkedett saját magában a mozdonyvezető, a személyzet és az utasok. Ők is fel szeretnének szállni a vonatra? Ebbe korábban ténylegesen nem gondoltak bele. Ezzel csak elméleti szinten számoltak… Vajon felférnek egyáltalán a vonatra ennyien? Nem fogják lassítani az utazást? És hogyan fogják elsajátítani az immáron vaskos kötetre hízott vonatszabályzatot? Egyáltalán tudnak ezek rendesen viselkedni – a ruhájuk eléggé kopottas, a gesztusaik pedig élénkek, hirtelenek, legalábbis a zakatoló vonat ablakán keresztül, így első ránézésre… A hirtelen jött kérdéseknek se szeri se száma. E sok kérdéstől pedig a vonaton utazóknak még a fejük is megfájdult.

A vonatsínek hirtelen megsokasodtak, a vonat pedig szépen komótosan begurult egy rendező pályaudvarra és megállt. A tanakodás és tervezés pedig a pályaudvaron lévő nagy kávézóban folytatódott.

A német úr hirtelen elkiáltotta magát:

- Emberek, indulás! A vonat nem vár meg minket, mint ahogy az utazás és céljaink sem fognak ránk várni. Mindenki a vonatra! Van ott hely, sőt, ha többen vagyunk, még jobb is lesz az utazás. Ne várjunk tovább, haladjunk minél bátrabban előre!

Az utasok, köztük pedig különösen az angol és francia meglepődötten figyelt. Az eddig halkszavú és visszafogott német úr hirtelenjében megnyílt, ráadásul tekintélyt parancsolóan irányt mutat. Nem ehhez szoktak ők korábban hozzá. Kicsit tartottak az események sodrásától, de ugyanakkor azt is belátták, hogy a vonatot azért építették, hogy haladjon: járt és járatlan utakon, térben és élményben egyaránt.

A német úr felkapaszkodott a mozdonyra, pár dolgot átállított a mozdonykazánon, és már ismét úton voltak. A mozdony úgy száguldott, mint még soha. Új pályákon és eddig ismeretlen vidékeken. Jól érezték magukat az utasok, és erről a vonatútról álmodoztak az utazni vágyók. Új utast azonban egyelőre a vonat nem vett fel. Inkább mind nagyobb sebesség elérésére törekedett, próbálta a határait és lehetőségeit is kitapogatni.

Miközben az angol és francia urak az étkezőkocsiban kínált ínyencségeket élvezetének adták át magukat, addig a német szinten észrevétlenül a mozdonyvezető mellett telepedett meg és folyamatos tanácsokkal látta el. Próbálgattak, kísérleteztek, igazítottak, hogyan lehet a leghatékonybabban haladni akár kétszer annyi utassal is a fedélzeten. A kalauz pedig mindent szorgosan lejegyzetelt, és amit lehetett, azt a vonatszabályzatban is rögzített, sőt nem egy helyen át is írta azt, ha ennek szükségét érezte.

Egy nagy állomás fele közelítettek. Sokan várakoztak a peronon. Integettek. De nem nyugodtan, mint legutóbb, hanem egyre hevesebben. A vonat lassított, majd megállt. A személyzet tagjai az utolsó kocsiból leszálltak és integetettek:

- Ide tessék jönni. Mutassák a csoportjegyet és már fel is tudnak szállni – igazította el a várakozókat, akik tömött sorokban felkapaszkodtak a szerelvényre.

A társalgástól és kacajoktól hangos vonaton hirtelen csend lett úrrá. A régi utasok méricskélték az újonnan felszállókat. Az újonnan érkezők pedig ízlelgették a korábban elképzelt és a jelen valósága közötti különbségeket; hogy milyen is belülről az, aminek jó ideje a csodájára jártak. A kalauz a vonatszabályzattal felszerelkezve érkezett az új utasok közé. Bekezdésről bekezdésre átvette a végeláthatatlannak tűnő tudnivalókat.

A pályaszakasz hirtelen emelkedni kezdett. Magas hegycsúcsok tornyosultak a vonat előtt. A mozdony teljes gőzre kapcsolt, de a szerelvény így is lassult. A hőmérséklet hirtelen zuhanni kezdett. Eleredt a hó és a pálya itt-ott jegessé vált. A mozdony sípolt, erőlködött, izzadt, de a vonat nem tudott már gyorsulni. A mozdonyvezető és a német úr tanácstalanul néztek egymásra. A francia úr fel alá járkált, miközben a szemöldökét ráncolta és úgy tett, mintha bármelyik pillanatban rálelne a nehézségek leküzdésének varázsigéjére. De egy idő után mindenki rájött, hiába várják tőle a megoldást.

Eddig mindenkinek úgy tűnt, magától értetődő a vonat egyre ütemesen haladása, az általa kínált luxus és kényelem. Mi történhetett? Az időjárás? A hófödte táj? A megváltozott terepviszony? Vagy a mozdonykazán betegeskedik? Esetleg a fűtést kapcsolták alacsonyabb fokra?

Az utasok közül sokan a fejüket vakarták. Mitévők legyenek? A német úr, akire észrevétlenül rábízták a vonat üzemeltetését, próbálta változtatni a motorkazán beállításait. De tartós változást ez sem hozott.

Eközben a kalauz, akire a nagy tanakodás közepette talán nem is figyeltek eléggé az utasok, a szabályzatgyártás lázában égett: újabb és újabb bekezdéseket ragasztott a meglévőkhöz, hátha ettől majd meglódul a szerelvény. A régiek még emlékezhetnek gyorsítás időszakára, amelyet a szabályalkotás kísért. Az újonnan érkezőknek azonban nem volt ilyen emlékük. Nem is találták feltétlenül logikusnak. Közülük egy-kettő szót is emelt ez ellen: nem vagyunk mi hozzászokva ehhez, bár náluk is voltak szabályok, sőt azokat mindenki fejből ismerte, és nagyon is tisztelte, de mintha a kalauz könyve nem is egy helyen ezeknek ellent is mondana. Ezt szóba is hozták. De persze a vaskos vonatszabályzat erre is tartalmazott választ: a kalauz bírságolhatott.

A vonat felért egy havas tisztásra, de eközben a lendületét teljesen elveszítette. Komótosan cammogott, nem tudott gyorsítani. Bár a kényelme a régi,

és halad is, de valahogy a lendület már nem az igazi, és kívülről sem túlzottan vonzó ez a lassulás.

Az angol úr a szeme sarkából már egy jó ideje figyelte a kalauz magára öltött újdonsült szerepét. Nem tetszett neki. Tekintete a mozdonyvezető sikertelen próbálkozásait is folyamatosan követte. Majd hirtelen fogta a hátizsákját és leugrott a lassú vontról. Egy ideig gyalogolt mellette a hóban, majd megállt és nézett az elhaladó kocsik után. Az utasok megdöbbentek. Mindannyian az angol úr után néztek az ablakból kihajolva. Szívük elszorult, mert bár különcnek tartották, de megszerették az angol urat. Mindannyian feltették a kérdést: immáron nemcsak a vonat haladása, de az utasok utazása sem magától értetődő. Korábban olyan még nem fordult elő, hogy bárki otthagyta volna az időközben a különbségek ellenére is egybeforrt társaságot.

A megrendült, és többek esetében elbizonytalanodott utasok, nem tudták, hogy mit tegyenek, kitől várjanak választ. Igazán határozott elképzelése szinte senkinek sem volt. A nemrég még lelkes német ugyan nem veszített lendületéből és a személyzettel ápolt jó viszonyát kihasználva továbbra is igyekezett közbelépni minden adandó alkalommal, próbálta irányítani az eseményeket. Megoldást azonban tőle már senki sem remélt. A francia is igyekezett önbizalmat mutatni, azt hajtogatta, hogy lesz megoldás, de már az útirányba is bizonytalan volt, valójában a hangját szerette csak leginkább hallatni, ez megnyugtatta. A személyzet mindeközben úgy tett mintha minden a legnagyobb rendben lenne, és talán el is hitték, hogy a vonat lassulása csak átmeneti, végül is a fizetésüket ők továbbra is megkapják…

A nemrégen felszállt utasok közül is akadt, aki elbizonytalanodott, vajon jó vonatra szálltak-e. Miközben sikerült megismerniük a vonat nyújtotta előnyöket, és kezdték magukat kényelembe helyezni, szemet szúrt nekik, hogy az utazás már nem annyira zavartalan. Igyekeztek megnyugtatni őket: jelezték, hogy lehet, hogy drágább lesz a jegy, és a kabinjaikat is a vártnál jobban át kell rendezniük, de az utazás folytatódni fog, bízzanak az utastársakban, és különösen a személyzetben…

A vonat dohogva, küszködve halad tovább. A hegyek magasak, hágó nem látszik. A hó egyre sűrűbben esik. Az utasok már nem is egymást nézik, a személyzetet is csak fél szemmel figyelik. Mindenki az ablakokon keresztül a messzeségbe mered. „Minden egész eltörött.” Az utasok azon gondolkodnak, hogy vajon miért is ültek a vonatra? Hova tartanak egyáltalán? Van ennek az utazásnak célja? Vagy maga az utazás a lényeg? A szép, örökölt tárgyak jelentenek még egyáltalán valamit a számukra? Vagy csak az étkezőkocsi luxusa és pazar kínálata tartja őket együtt? Meg lehet egyáltalán szokni ezt a szigorú,

folyton változó szabálykönyvet, amivel a kalauz folyton körbejár (van, aki már a büntetést se fizeti be)?

De az utazás folytatódik. Az utasok pedig térben és időben összezárva figyelik az itt-ott megmutatkozó fényeket. Titkon tudják, hogy ez az utazás csak közösen folytatódhat. A vonat közös. Az út viszont egyre nehezebb, a cél pedig bizonytalan. Szemükkel a hegyek között, fent magasban fel-felvillanó csillagokat figyelik, hátha azok adnak megoldást, de legalábbis valamiféle reménységet…

Trócsányi József (1881-1958) sárospataki jogtanár az erkölcs és a jog viszonyáról

Stipta István
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

A tanulmány Trócsányi László részére szóló kollektív tiszteletadás keretében készült. Köszönöm a kötet szerkesztőinek a felkérést, amely lehetővé tette, hogy a jubiláns iránti tiszteletemet az egyedül lehetséges morális formában, tehát a nyilvánosság előtt is kifejezhettem. A régen megkezdett oktatói és kutatói pályánk alatt tapasztalhattam, hogy az ünnepelt a kockázat nélküli gondolkodásnak lehetőséget nyitó időszaknál jóval korábban a közjogi rendszerünk átalakításáért szállt síkra, és már az 1980-as években megjelent publikációiban javasolta az ombudsmani, az alkotmánybírósági és a közigazgatási bíráskodási reformok szükségességét. Az elsők között volt, aki református jogászképzés újraindítását tevékenyen és eredményesen szorgalmazta. Igazságügyi miniszterként az eddigi legszélesebb körű szervezeti, hivatásrendi, anyagi jogi és eljárásjogi reformok kezdeményezője volt. Ezúton is köszönöm, hogy a történeti kutatásaim középpontjában álló közigazgatási bíráskodásról szóló tapasztalataimat megoszthattam vele. Kívánok jó egészséget, hosszú alkotói éveket és családi boldogságot!

1. A család, a tanulmányok és a tanári pályaív

Trócsányi József 1881. április 9-én Sárospatakon született. Az életéről és munkásságáról szóló eddig feldolgozatlan, terjedelmes autográf írását a Sárospataki Főiskola levéltára őrzi. Ebben a következőket olvashatjuk: „Amikor családom történetét, mint e család egyik tagja, megírom, az a szándék vezet, hogy bemutassam a 19. század végén egy polgári, majd lateiner család életmódját, életkörülményeit, kibontakozását a sárospataki református főiskola védőszárnyai alatt."[1] Édesapja a város neves könyvkiadója, nyomdásza és főbizományos-könyvkereskedője, Trócsányi Bertalan, az édesanyja Radácsi Julianna, a híres pataki teológus, Radácsi György testvére volt. A családfő 1896-ban, 51

1 Trócsányi József: *A Trócsányi Bertalan családjának rövid története*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Kt. 3981, Eredeti kézirat é.n. [1958] (a továbbiakban: Önéletrajz), 31–46.

éves korában váratlanul meghalt, így nyolc gyermekének ellátása, taníttatása özvegyének feladata lett.

József a gimnáziumot Patakon végezte végig jeles eredménnyel. Már gyermekkorában nyelveket tanult, ő is mérnök szeretett volna lenni, mint idősebb testvére, László, de édesanyjának nem volt módja még egy fiút a komoly kiadással járó fővárosi műegyetemen taníttatni. Az alapvetően reál érdeklődésű, mint írta, „a számtengert a betűtengernél jobban kedvelő" fiatalabb testvér a színjeles érettségi megszerzése után a családi érdeket hűen követve és a családi tanács javaslatát elfogadva 1898-ban a jogakadémiára iratkozott be. Itt végzett korábban Bertalan fivére is, aki időközben átvette a családi gazdaságot, mindenekelőtt a könyvkereskedést és a kiadót. József a család tekintélyét gondosan őrizve rendre, időben és eredményesen kollokvált, majd szigorlatozott. Ahogyan idősebb testvére korábban, 1901-ben ő is egyéves önkéntes szolgálatra jelentkezett a Grazban és Laibachban szolgáló 17. császári és királyi tábori tűzérezredhez. Később tudományos pályáján kiváló hasznát vette az itt elmélyített német tudásának. A jogakadémiai harmadik év befejezése után 1902-ben a kolozsvári egyetem jogi fakultására iratkozott be, ahol már három hónap múlva letette az első szigorlatát. 1903-ban a további két vizsga kiváló eredménnyel történő teljesítése után államtudományi doktorrá avatták. 1904 decemberében az utolsó egyetemi szigorlata is sikeres volt, amely után a jog és államtudomány (iuris utriusque) doktora lett.

A gyakorlati jogi pályát 1903. augusztus 17-től Budapesten ügyvédjelöltként kezdte, de rövidesen kiderült, és maga is belátta, hogy nem volt ügyvédkedésre termett egyéniség. Ahogyan írta, már gimnazista korától ösztöneiben, gondolkodásában és cselekedeteiben is a „pártatlan tárgyilagos igazság híve volt". A jogászi hivatásrendek közötti átjárásra ebben az időszakban és a pályaív ezen szakaszán lehetősége volt, ezért átlépett a bírói pályára. 1905-ben kinevezést kapott az egyik budapesti járásbírósághoz, majd röviddel ezután a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéknél joggyakornok lett. 1906-ban ügyvédi vizsgát tett, amely ebben az időszakban egyébként jogi foglalkozásra képesítést adott. Elhatározta, hogy Budapesten marad, de a sátoraljaújhelyi járásbíróságon ekkor megüresedett aljegyzői állást édesanyja kifejezett kérésére megpályázta. Polónyi Géza akkori igazságügyi miniszter a számos jelentkező közül őt nevezte ki. Egy évig volt bírósági aljegyző.

1907-ben a pataki jogakadémián megüresedett a magánjogi tanszék, amelyre az egyházkerületi közgyűlés őt választotta meg rendkívüli tanárnak azzal a kikötéssel, hogy három év alatt meg kell szereznie az egyetemi magántanári képesítést. A főiskolán magyar magánjogot, az osztrák jogot és bányajogot oktatott.

Nagy szorgalommal készült a habilitációs eljárására, a magántanári disszertáció összeállítására. A bécsi és a berlini egyetemeken hosszabb ideig tanulmányokat folytatott, itt gyűjtötte össze a német és francia nyelvű legfontosabb szakirodalmi műveket az „Erkölcstelen ügyletek" című 252 oldalas monográfiájához. 1911-ben a kolozsvári egyetemen magántanári képesítést kapott, erre tekintettel az egyházkerületi közgyűlés rendes tanári állást biztosított számára.

A jogakadémián 1912 és 1913-ban a dékáni tisztet töltötte be. A világháború alatt 18 hónapig küzdött a fronton, 1918-ban olasz fogságba esett. 1919-ben tűzérszázadosként szerelt le. Bár harctéri érdemeiért megillette volna, nem kérte a vitézzé avatást, puritán egyénisége visszatartotta ettől. 1920-tól ismét a jogakadémia tanára, ekkor már a magyar és az osztrák magánjog mellett a római jogot is oktatta. A sárospataki jogakadémia 1923-ban történt megszűnése után a Református Teológiai Akadémián jogi enciklopédiát, egyházjogot és közgazdaságtant tanított. A neve a beiratkozott hallgatóinak többsége számára már ismert volt, hiszen társszerzője volt a hazai alkotmánytant összefoglaló középiskolai tankönyvnek.[2] Amikor saját kérésére történt nyugdíjazása után, 1936-ban kormányfőtanácsosi címet kapott, a főiskola tanári kara is megtiszteltetve érezte magát kartársuk kitüntetése által. Egykori kollégái főleg azt hangsúlyozták, hogy esetében nem pártpolitikai érdemek jutalmazásáról volt szó, hiszen a kitüntetett tanár „komoly és súlyos személyisége és egész életének munkássága sarki ellentétet képez a magyar közélet azon, sajnos nem ritka alakjaihoz, akik ki tudják vinni, hogy nem ők szolgálnak a hazának, hanem a haza szolgál nekik."[3]

A gazdasági választmány elnökeként nevéhez fűződik a főiskola épületének megújítása és az angol internátus létesítése. Nélküle, emlékezett a tanártárs, „nem teremtődött volna meg Erdélyi János korához hasonlóan az a szilárd anyagi bázis, amelyre internátusokat lehetett tervezni és építeni, gimnáziumi szárnyat felhúzni, és amely lehetővé tette, hogy birtokai nélkül maradva, csak a szőlőjével meg a szupplikánsok gyülekezetjárásával fenn tudta magát tartani az államosításig, nem nyomorúságosan, hanem a fejlődés lendületének minden szépségével a Főiskola."[4]

2 TRÓCSÁNYI József – HODOSSY Béla: *Magyar polgári jogok és kötelességek ismertetése a [ref.] népiskolák V. és VI. osztályai számára.* Debrecen, Városi és református egyházkerületi nyomda kiadása [Pápa, Főisk. ny.], 1929, 88.

3 *Zemplén*, 1937. január-június (68. évf.) 4. szám 1937-01-24. 2.; *Sárospataki Református Lapok*, 1936 (31. évf.) 51-52. szám 285.; *Révai Nagy Lexikona*, 18. kötet: Tarján-Vár (1925) T. Troeltsch 492.; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* 14. kötet. T/ Trogmayr János Theophil, 1891, 548.

4 *Feladat és mű. Válogatás Újszászy Kálmán munkáiból. Történelmi séták a sárospataki református temetőben*. Széphalom: a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 1996 (8. évf.), 455.

Számos egyházi feladata mellett aktív tagja volt a vármegye törvényhatósági bizottságának. 1936-tól ő volt a Pataki Diákok Országos Szövetsége ügyvezető elnöke. Nyugalmazott tanárként jogi tárgyakat oktatott a református teológiai akadémián. Tanítványai úgy emlékeztek rá, hogy stúdiumai élvezetes példákkal illusztrált anyagok voltak, mindig alaposan előkészített, világos, szabatos, magyaros stílusban tartotta előadásait. Temetési beszédében Újszászy Kálmán úgy búcsúztatta, hogy „egyike volt a szép pályafutást tett, derék Trócsányi gyermekeknek. Katedráján úgy ült, mint az a szolga, aki végrehajt egy feladatot. Átad valamit, amit azért kapott, hogy tovább adja, s arra törekszik, hogy amit átad, átvehető, világos és könnyen érthető legyen."[5] Trócsányi József 1958. október 23-án hunyt el. Hetvenhét évet élt; 44-et a főiskola hűséges szolgálatában, 41 évet boldog házasságban, négy évet szomorú özvegységben.

2. Tézisek az erkölcs és a jog viszonyáról

Trócsányi József legjelentősebb, és napjainkban is gyakran idézett művében[6] az erkölcs, a jog és a társadalmi szokások viszonyát vizsgálta. A külföldi tanulmányutak előtt gondosan kiválasztott és a műben pontosan hivatkozott szakirodalomból kiderül, hogy az adott kérdéskört a gyakorlati jogélet szempontjából a korabeli német és francia jogirodalom sem tárta még fel. A könyv elméleti alapvetést tartalmazó első fejezetéből kitűnik, hogy a szerző a három magatartást szabályozó normarendszer (társadalmi imperatívum) viszonyában Immanuel Kant felfogásával szemben Herbert Spencer fejlődéstörténeti álláspontját követte, amely szerint a jog, az erkölcs és a társadalmi szokások eleinte differenciálatlan egységben voltak és csak lassan különültek el. A jog és az erkölcs távolodása azonban sohasem jutott el addig, hogy a közös eredet, a közös alap elmosódott volna közöttük.[7]

5 Kovács István: Három pataki tanár arca. *Amerikai magyar reformátusok lapja*, 1961, 20.; *Magyar Országos Tudósító*, XVII. évf. 219. szám 1935. szeptember 26. 2. Életéről lásd: Benke György – Pólós László – Szabó Csaba (szerk.): *Pataki tanáraink (1931-1952)*. Sárospatak, 2005, 159-161.; Kováts Dániel: *Dr. Koncz Sándor tanárai (és diáktársai).* Széphalom: a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 2014 (24. évf.), 172.

6 Dr. Trócsányi József: *Erkölcstelen ügyletek.* (Turpis causa) Magánjogi tanulmány. Budapest, Grill Károly kiadása, 1909, 252. (a továbbiakban: Erkölcstelen ügyletek 1909)

7 Szabadfalvi József: *Herbert Spencer hatása a magyar jogbölcseleti gondolkodásra*. In: Tóth J. Zoltán (szerk.): Herbert Spencer örököse. Tanulmányok, reflexiók Herbert Spencer születésének 200. évfordulója alkalmából. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum. Budapest, KRE ÁJK, 2021, 84. A korabeli német szakirodalomban szintén ezt az álláspontot hirdette Lothmar, Philipp: Der unmoralische Vertrag: insbesondere nach gemeinem Recht. Leipzig, 1896, 1–6.

Trócsányi helytelenítette azt a korabeli magyar jogirodalomban is növekvő befolyást nyert álláspontot, amely a jog és az erkölcs parallelizmusát vallotta, és nem ismerte el az erkölcs felsőbbségét a jog felett. Elvi alaptétele szerint a jogszabályok lényegükben erkölcsi szabályok, azoknak csak speciesei.[8] Ebből következik, hogy az erkölcs nem mondhat le arról, hogy a jogilag szabályozott cselekvés helyességét a maga szempontjából megítélje, tehát „az erkölcsi tan nem fújhat takarodót, mihelyt a jogi szabályozás valamely cselekvési térre bevonult."[9]

Hangsúlyozni kell, hogy a fiatal szerző természetesen érzékeltette a jogi és erkölcsi normák közötti különbségeket is. Elemezte a kényszer módja és fokozata terén kimutatható eltéréseket, hangsúlyozta, hogy a jog a külső cselekvés, míg az erkölcs a belső érzület és a helyes külső cselekvés szabálya, rámutatott a jogi normák jogosító és az erkölcsi szabályok kötelesség-jellegének különbségeire. Kimutatta és részletezte az erkölcsi szabályok rétegzettségét a jogszabályok homogén jellegével, egységével szemben.[10]

A mű alaptézisének nyilvános hazai fogadtatása alapvetően kedvező volt. A kortársak egy része nem vitatta, hogy az lenne kívánatos állapot, ha az erkölcsi és jogi szabályok között nem kellene különbséget tenni, de többen utaltak arra, hogy éppen a gyakorlati élet, a praktikus szükség kényszeríti a két normarend eltávolodását, egyesek szerint elválasztását. Azt hangsúlyozták, hogy erkölcs mindig többet követel a jognál, de éppen azért, mert az ideális célt tartja szem előtt, a gyakorlati életben maradéktalanul alig valósítható meg. A jog pedig éppen a gyakorlati élettel számol, ezért a megvalósíthatóság érdekében meg kell alkudnia a körülményekkel, az adott társadalmi és emberközi viszonyokkal.[11] Azt egyébként a szerző is elismerte, hogy a „meggyökeresedett erkölcsi előítéleteket" sokszor végtelenül nehéz a közvéleményből kiirtani és ilyen esetekben csak egy öntudatos törvényhozás lehet hivatva a vezetés szerepét átvenni.

8 FINKEY Ferenc: Könyvismertetés. Dr. Trócsányi József: Erkölcstelen ügyletek. (Turpis causa). Magánjogi tanulmány. Budapest 1909. (Grill Károly kiadása). 252. *Sárospataki Református Lapok*, 1910, 6 (12), 1910-03-20. (a továbbiakban: Finkey Ferenc könyvismertetés 1910) 117.; KISS Géza: Dr. TROCSÁNYI József: Erkölcstelen ügyletek. (Turpis causa). Magánjogi tanulmány. Budapest, 1909. Grill K. könyvk. 252. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 1910, 3 (5), 1910-05-15. (a továbbiakban: Kiss Géza 1910), 442.

9 Erkölcstelen ügyletek 1909, 18. p. Vö: id. TRÓCSÁNYI László: Egy híres sárospataki jogtanár emlékezete. *Confessio,* 1982, 6 (2), 46. (a továbbiakban: id. Trócsányi László 1982)

10 Erkölcstelen ügyletek 1909, 20–28.

11 Lőw Lóránt: *Turpis causa*. In: MÁRKUS Dezső: Magyar Jogi Lexikon hat kötetben. VI. kötet. Pergátló kifogás-Zsupán. Budapest, 1907, 745–746.; Könyvismertetés 1910., 117.; VÁMBÉRY Rusztem: *Büntetőjog és ethika*. Budapest, Politzer, 1907, 18–26.

2.1. *Az erkölcsi követelmények érvényesülése a magánjogban*

A könyv második fejezete az erkölcsi követelményeknek a korabeli magánjogban való érvényesíthetőségét és érvényesülését vizsgálja. Abból indul ki, hogy a jognak sohasem szabad tudatosan szembe helyezkednie az erkölcsi szabályokkal, az erkölcstelenséget elősegítenie nem szabad.[12] Ezt az elvet a római magánjog úgy fejezte ki, hogy „a jó erkölcsökbe ütköző ügyletek semmisek". A római jognak ezt a tételét, amely hosszú időre érvényes módon az erkölcsiségre vonatkozó szabályokat vitte be a jog rendszerébe, a modern időszak kodifikáló törvényhozói is átvették. A korabeli magyar polgári törvénykönyv tervezetének 956. §-a is azt tartalmazta, hogy „az erkölcstelen tartalmú vagy a közrendbe ütköző szerződés semmis". Az erkölcsiség mellett a közrend megemlítése természetesen fontos kiterjesztés volt, és már a magánjogon túli élet- és jogviszonyokat is érintette. A jogtudomány és a gyakorlati jogalkalmazás szempontjából lényeges kérdés volt a törvénybe ütköző és az erkölcstelen ügyletek elhatárolása. A szerzői álláspont szerint törvénybe ütközők azok az ügyletek, amelyek valamely kifejezett magánjogi tilalomba, míg az erkölcstelen ügyletek a tételes erkölcs szabályaiba ütköznek.

A szerző ebben a fejezetben mutatta be a különböző jogi régiók, és országok jogtudományi felfogását az erkölcstelen és a törvénybe ütköző ügyletekről. Ismerteti a francia, az angol-amerikai jog, az osztrák jog, a német BGB és a magyar magánjogi kodifikációs tervezet ide vonatkozó rendelkezéseit.[13]

A szerző érdeme, hogy kísérletet tett a „jó erkölcsbe ütközés" elvi alapjának, tartalmának és legfontosabb esetköreinek meghatározására. Ilyeneknek tekinti általában a léthez való jogot (élet, testi épség jogát), a szabadságjogokat (gondolatközlési, költözködési, hivatásválasztási szabadságot stb.), az emberi méltósághoz való jogot sértő magatartásokat. Különösen érdekes, hogy ebbe a körbe vonja azokat az ügyleteket, melyekkel valaki egész életre szólóan kötne szolgálati szerződést a felmondás lehetősége nélkül, ezért hivatásában szolgáltatná ki magát mások önkényének. A hivatás szabadságának erkölcsi alapon meg nem engedett korlátozása lenne az olyan ügylet is, melyben valaki teljesen lemond valamely életpályáról vagy bizonyos foglalkozásnak a jövőbeli gyakorlásáról.[14]

12 Finkey Ferenc könyvismertetés 1910, 117.
13 Kiss Géza 1910, 442.
14 Erkölcstelen ügyletek 122–123.; id. Trócsányi 1982, 47.

2.2. *Erkölcstelen ügyletek*

A harmadik, legterjedelmesebb (71-243. o.) fejezet az „erkölcstelen" ügyletek tételes ismertetését tartalmazza. Ezeket a szerteágazó esetköröket a szerző három csoportba rendezte. Az első kategóriába sorolta azokat, amelyeknél az ügylet tárgya már magában véve, vagyis a felek, céljának és indokának kutatása nélkül is erkölcstelen. Ha erkölcstelen az, ami társadalomellenes, ami a társadalom létalapjait és fejlődését gátolja, úgy az öntisztelet és embertársaink tisztelete ellen irányúló, azzal ellenkező ügylet semmis, tehát jogi hatállyal nem bírhat. Ide tartoznak azok az ügyletek, melyek az egyik fél személyét szolgáltatják ki a másik fél önkényének, amelyekkel az egyik fél vagyonilag szolgáltatja ki magát a másiknak, melyek által az egyik fél hivatásában szolgáltatja ki magát a másiknak, melyek révén az egyik fél a másik szorult helyzetét kizsákmányolja, végül azok a jogviszonyok, melyek által a felek az ügyleten kívül álló személyek erkölcsi érdekeit, vagy harmadik személyek vagyoni érdekeit veszélyeztetik.[15]

A második kategóriát alkotják azok az erkölcstelen célokra kötött kölcsön, az adás-vételi, bérleti és az ajándékozási ügyletek, melyeknek tárgya önmagában nem erkölcstelen, csak a felek célja miatt válik azzá. A harmadikat azok, amelyek által olyan cselekvések kapcsolódnak vagyoni előnyökhöz, amelyek erkölcsi természetével az anyagiasság ellenkezik. Ilyen a jogi vagy erkölcsi kötelesség teljesítése fejében kikötött jutalom, vagy az erkölcsileg szabad cselekvéseinkre való elhatározás anyagi előnyöktől való függővé tétele.[16]

A könyv tényállásokat részletező harmadik része merész tudományos kísérlet volt, hiszen szakított a hagyományos jogászi felfogással és a római jog szemléletével. Vitatta a római jognak a condictio ob turpem causam, az erkölcstelen ügylet folytán tett szolgáltatás visszakövetelésére vonatkozó elvét, melyet korabeli jogtudomány és a törvényhozás kritika nélkül követett. Szerinte a mindkét részről teljesített erkölcstelen szerződés alapján csak a nem hibás felet illeti visszakövetelési jog, és – ellentétben a római jog szigorával – az egyik fél részéről teljesített vagyoni szolgáltatás is visszakövetelhető abban az esetben, ha a visszakövetelés megtagadása súlyos méltánytalansággal járna.

Részletesen foglalkozik a szerző a vagyoni kizsákmányolást jelentő ügyletekkel. Hangsúlyozza, hogy az értékek kicserélésének mindig megfelelő ellenérték fejében kell történnie. Ha bizonyos gazdasági alanyok állandóan nagyobb értéket adnak, mint kapnak a csereforgalomban, az előbb-utóbb

15 Menyhárd Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Doktori mestermunkák. Budapest, 2004, 96. (a továbbiakban: Menyhárd Attila 2004.)

16 Finkey Ferenc könyvismertetés 1910., 118.

a társadalmi békének megzavarásához vezet (130. old.). „Minden jóravaló, tisztességes gondolkodású ember együttérzése és igazságérzete, amelyben pedig az egész társadalom erkölcsi törvénye nyilatkozik meg, fellázad az ellen, hogy valaki egy megszorult vagy tapasztalatlan ember helyzetét arra használja fel, hogy a szolgáltatásnál aránytalanul értékesebb ellenszolgáltatást köt ki és ezáltal kizsákmányolja." Az uzsora szerinte „évezredes nyavalyája az emberiségnek".[17]

3. Az erkölcs és jog viszonya Trócsányi József későbbi műveiben

A jogakadémia tanárának a monográfia után kiadott műveiben is visszatérő motívumként szerepelt az erkölcs és a jog viszonya. Székfoglaló tanári előadását 1910-ben is ilyen tárgykörből tartotta, és röviddel ezután tanulmánnyá formálva jelentette meg.[18] A kártérítési kötelmek jogi alapjairól sem jelent addig átfogó monográfia. Trócsányi is csupán Grosschmid ide vágó fejezetét és a Reiner és Szilágyi egy-egy könyvrészletét használhatta.[19] Ezúttal sem tisztelt tekintélyt: bírálta, hogy a szerzők olyan jogi kategóriát használtak, amelynek tartalma bizonytalan, ezért következtetésük a dogmatika és a jogalkalmazás szempontjából egyaránt kifogásolható. Ez a kategória a quasi-delictum, amely „jogfogalom iránt már kezdő jogász koromban ösztönszerű idegenkedéssel viseltettem s amely jogi kategória kiküszöböléséhez, ezzel a fogalmak tisztázásához az itt kifejtettekkel is hozzá akarok járulni."[20] Az előadás egyik fő gondolata, hogy a kártérítés területén is meg kell haladni a római jog azon elvét, amely az egész kár viselésével a károsultat terheli. A közösség, a társadalom felfogásával inkább a kár közös viselése egyezik meg. „A jog a kármegelőzési szerepében felállított tilalmait pedig az emberek erkölcsi és jogi felelősségérzetére, öntudatosságára, akaratára építi."[21]

Az erkölcsi szempontok irányadó jelentőségét és a nemzeti hagyományaink figyelembevételének igényét hangsúlyozta egy 1910-ben megjelent munkajogi tárgyú tanulmányában is. Ebben kifejtette, hogy a „rabszolgamunkából és a

17 Erkölcstelen ügyletek 1909, 132, 134. Vö: id. Trócsányi László 1982, 47.

18 Trócsányi József: *A magánjogi kártérítési kötelmek jogi alapjáról*. Református főiskola, teológiai akadémia és gimnázium Értesítője. Sárospatak, 1912, 68. (a továbbiakban: Tanári székfoglaló)

19 Zsögöd Benő: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből I*. Budapest, 1898, 623–758.; Reiner János: *A szerződésen kívüli kártérítési kötelmek*. Budapest, 1898.; Szilágyi Antal: *A kártérítési jog alapelvei*. Máramarossziget, Berger M., 1911, 330.

20 Önéletrajz 41.; Tanári székfoglaló 27.

21 Trócsányi a gondolatmenete alátámasztásához a következő művet idézte: Stammler Rudolf: *Helyes jog*. In: Szladits Károly (szerk.): Magyar Jogászegyleti értekezések. 37. kötet, Budapest, 1908, 284-291. Tanári székfoglaló 14.

félszabadoknak a munkájából kifejlődött szolgálati szerződésnek még a mai társadalmi állapotok és felfogás szerint is jellemzője, hogy a munkaadó az úr, aki parancsol, míg a munkavállaló az szolgál. Utóbbi az úrnak rendelkezésére bocsátja a nyers munkaerejét, ezzel együtt egész munkaidejét, úgy, hogy miután az esetek túlnyomó többségében magának vagyona nincs, magának és családjának megélhetését várja a munkaadótól, ennek következtében erős függőségi viszonyba kerül amattól." Álláspontja szerint a polgári törvénykönyv tervezetének éppen a munkaszerződéseknek a jogi szabályozásáról szóló fejezete lenne igen hálás talaja jogági önállóságának és hazai eredetiségének bizonyítására.[22] Egy másik munkajogi tárgyú tanulmányban ismét a pandektajogtól és a német polgári törvénykönyvtől való eltávolodást javasolta. A megbízási jogviszony szabályozása során olyan megoldást ajánlott, amely kizárná, hogy saját érdekből joghátrány nélkül lehessen a másik szerződő félnek kárt okozni.[23]

Kevéssé ismert, hogy Trócsányi József a kereskedelmi jog területén is következetesen képviselte az erkölcsi normák jogalkotási és jogalkalmazási relevanciájának szükségességét. A szakbíróságok létesítésére irányuló javaslatát azzal indokolta, hogy a kartellek erkölcstelenségének eldöntését képező azon előkérdés, hogy indokolt, jogosult-e a kartellkötés, olyan összetett gazdasági szakismeretet igénylő kérdés, amelyek elbírálására jogász egymaga nem igen képes. Egy másik vitacikkében arról ír, hogy a bérharc során alkalmazott eljárásoknak is határt szab az erkölcs parancsa, „még a harcban is szól hozzánk a mások tiszteletére intő erkölcsi parancs." Ahol a boykottot, a kizárást nem valamely jogos vagy jogosnak vélt érdek diktálta, hanem a bosszú, gyűlölet, a másik fél megkárosításának célzata, ott a megállapodás erkölcstelenné válik. A versenytilalmi szerződésekről értekezve megerősíti a monográfiában korábban kifejtett álláspontját. „Lekötheti ugyan bárki az ő munkaerejét másnak. Ez történik a hivatalvállalásban, szolgálati szerződésben. De egy modern jog sem engedi, hogy a munkának ily lekötése egész életre szóljon."[24]

22 TRÓCSÁNYI József: A munkaszerződések magánjogi rendszere. *Jogállam,* 1910, 9 (9), 676. Ez a gondolat támogatásra talált a későbbi jogirodalomban is: TÓTH Imre: A munkajogviszony elhatárolása a megbízási jogviszonytól. *Jogtudományi Közlöny*, 1956/4, 222.; id. Trócsányi 1982, 49.

23 TRÓCSÁNYI József: A munkaszerződések és a megbízás a magyar polgári törvénykönyv javaslatában. *Jogtudományi Közlöny*, 1914/24, 259. A megállapítást helyeslően hivatkozta: HARMATHY Attila: A vállalkozási szerződések alapkérdéseiről. *Állam- és Jogtudomány*, 1987-1988, 30 (3–4), 259.

24 TRÓCSÁNYI József: A kartellekről. *Kereskedelmi jog*, 1910, 7 (4), 80-81.; uő: Boykott, kizárás. *Kereskedelmi jog*, 1910, 7 (9), 199-200.; uő: A versenytilalmi szerződések. *Kereskedelmi jog*, 1910, 7 (5), 99.

A Zsögöd-Grosschmid Béni budapesti egyetemi tanár tiszteletére kiadott Emlékkönyvbe írt, és különlenyomatban is megjelent tanulmánya is ebbe a körbe sorolható.[25] A kötet címoldalán Trócsányi József Grosschmid tanítványainak előkelő névsorában szerepel. A szerző ebben a tanulmányban is lázad a római jog és a pandekta-hagyomány kritikátlan átvétele ellen. „A nemzeti jog, a nemzeti eszme nem halványult el még annyira minálunk, hogy ne akarnánk nemzeti jogot, nemzeti jogtudományt alkotni." Már alapművének utolsó fejezetében is rámutatott a condictio ob turpem causam hagyományos római eredetű tételeinek igazságtalanságára és e tanulmányában is az erkölcstelen esetek jogorvoslatának modern törvényhozási szabályozásához kívánt hozzájárulni. A Szladits Károly szerkesztésében megjelent Magyar Magánjog kötelmi jogi különös részében (Budapest, Grill, 1942) az alaptalan gazdagodásról írt fejezetben Személyi Kálmán Trócsányi Józsefre hivatkozott, mint aki a „condictio ob turpem causam" törvényhozási szabályozásának kérdésében erkölcsi alapon a visszakövetelés megengedhetősége mellett nyilatkozott.[26]

Az Ügyvédek lapjában is publikált az erkölcstelen ügyletekről egy rövid írást, amelyben egy vádlott védelmében az erkölcsi szempontokat Márkus Dezsővel szemben védte. Egy másik terjedelmesebb tanulmányban ezen a fórumon is támadta a német polgári törvénykönyv megoldásainak mechanikus átvételére irányuló törekvéseket.[27]

A korabeli földbirtokreformról 1940-ben írt tanulmánya rávilágít gondolkodásának szociális karakterére. Írása szerint a „keresztyén erkölcsi postulátum egybehangzik a mai kornak azzal az uralkodó eszmeáramlatával, amely a szociális igazság jegyében a mainál egyenletesebb jövedelem- és vagyoneloszlásra törekszik. Az igazságosabb jövedelemelosztást többféle eszközzel lehet szolgálni, ilyenek: helyes munkabér-politika, helyes népies adórendszer, iparfejlesztés, árpolitika, termelési és értékesítési gazdasági politika és végül a közönségesen földosztásnak nevezett földbirtokpolitika."[28]

25 Trócsányi József: *A condictio ob turpem causam törvényhozási szabályozásához*. In: Ágoston Péter (szerk.): Emlékkönyv Grosschmid Béni budapesti egyetemi professzor jogtanári működésének harmincadik évfordulójára. 1882-1912. Budapest, Rényi Kiadó, 1912, 664.

26 Id. Trócsányi László 1982, 49.

27 Trócsányi József: Turpis causa és ügyvédi fegyelem. *Ügyvédek lapja*, 1911, 28 (10), 1911-03-11., 11. uő: A polgári törvénykönyv-tervezet második szövegének bírálata kérdéséhez, *Ügyvédek Lapja*, 1913, 30 (25), 6-7.

28 Trócsányi József: *A földbirtokreform rövid ismertetése*. Sárospataki Füzetek. Sárospatak, Ref. Főisk. ny., 1940, 2.

4. Erkölcstani munkásságának tudományos visszhangja

Az első nyilvános bírálat a jogakadémia neves tanárától, Finkey Ferenctől származik. Finkey szerint a „világos, élvezetes nyelven írt derék munka bizonyára jó ajánló levél lesz Trócsányi József kollégánk részére, úgy az egyetemi magántanárság, mint az írói név megszerzésére."[29] Kiss Géza különösen az erkölcstelen ügyletekre vonatkozó fejezetet emelte ki, amely „igen logikus alapgondolatok igénybevételével foglalja rendszerbe azokat a typikus tényálladékokat, melyeket részint a közzétett joggyakorlat, részint a hazai és külföldi irodalom segélyével felállított. A szerző munkásságát alaposnak és lelkiismeretesnek találjuk; úgy a kérdés ezutáni irodalma, mint a joggyakorlat hasznát veheti ez eredményeknek."[30]

A könyvet a Jogtudományi Közlöny korabeli szakírója „mint a magyar és a külföldi jogot és bírói gyakorlatot széleskörű elméleti tájékozottsággal megvilágító művet" ajánlotta olvasói figyelmébe.[31] A recenzens azt emelte ki, hogy Trócsányi művében a jogi szabályok erkölcsi jellegűek és a jogszabályoknak is mindig összhangban kell maradni az erkölcsi szabályokkal.

Leibmann Ernő, az ismert jogi szakíró 1928-ban azt javasolta, hogy az előnyhöz jutott fél a korábbi állapot helyreállítására legyen köteles, ha a méltányosság azt megkívánja, hiszen a bíróság számos esetben nem hagyhatja figyelmen kívül a turpis-ügylet által teremtett tényleges helyzet következményeit. Érvként hivatkozott Trócsányi könyvének III. fejezetére. Idézte is a zárógondolatainak egyikét, miszerint az erkölcstelen ügyletek világában is kell valamilyen etikának uralkodni, mert különben a jog jobban védi a nagyobb gazembert, mint a kisebbet.[32]

Egy 1934-ben született szaktanulmány a magánjogi csábítás kérdését vizsgálta a magyar jogban és a bírói gyakorlatban. Megállapította, hogy erre a rendkívül fontos jogi és erkölcsi kérdésre még nem született megfelelő jogalkotói és jogirodalmi válasz. Ennek az lett a következménye, hogy az elcsábított leány inkább nem igényelt kártérítést, nem indított pert, hiszen a bírói gyakorlat

29 Finkey Ferenc könyvismertetés 1910, 119.

30 Kiss Géza 1910, 442.

31 Erkölcstelen ügyletek 1909., 252.; Vö: id. Trócsányi László 1982., 46.; Stipta István: *A jogakadémia tanári karának tudományos munkássága.* In: Homicskó Árpád, Törő Csaba (szerk.): A Kecskeméti Református Jogakadémia története 1875-1949. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, 204.; *Sárospataki Református Lapok*, 1935/38, 208–210.

32 Dr. Liebmann Ernő: Az erkölcstelen ügyletek a Magánjogi Törvénykönyvben és a bírói gyakorlatban. *Jogtudományi Közlöny*, 1928/24, 227.

sem biztosított számára megfelelő jogvédelmet. Az 1909-ben megjelent, közkedvelt „Raffay"-ban sem volt erre a kérdésre válasz.[33] A korszak mértékadó enciklopédiája a Magyar Jogi Lexikon sem tartalmazott egyetlen utalást sem a magánjogi csábítás, a házasságon kívüli viszony, a jogellenes magatartás, a magánjogi vétség, az erkölcsi kár, az erkölcstelen ügylet szócikkek szövegében erről a kérdésről.

A mű megjelenése után 25 évvel tehát még mindig Trócsányi József monográfiája foglalkozott ezzel a kérdéssel egyedül. Julow Jenő idézte a mű irányadó gondolatait: „Ha nem is áll az, hogy minden, a házasságon kívüli nemi érintkezés feltétlenül erkölcstelen, annyi bizonyos, hogy az esetek legtöbbjében az, és csak kivételesen nem. Ámde e kivételek megállapítása olyan körülményektől függ (nemi érettség, házasságkötés lehetősége vagy anyagi okokból kizártsága, beteg feleség, stb.), amelyek megállapításával a jog nem képes megbirkózni s így kénytelen minden a házasságon kívüli nemi érintkezést jogilag erkölcstelennek tekinteni. De még ha ezt nem tenné is, akkor is áll az, hogy a nemi érintkezést jogügylet tárgyává tenni, arra jogokat és kötelezettségeket alapítani erkölcstelen."[34]

A művet értékelő neves sárospataki jogtudós, Finkey Ferenc utalt arra, hogy a szerzőnek a műfaji kötöttségekre is figyelemmel kellett lennie. „Trócsányi műve habilitációra készített dolgozat és mint ilyen, számot kíván adni a szerző irodalmi tájékozottságáról, eddigi tanulmányairól és írói hivatottságáról. E feladatnak a Trócsányi munkája, mely egy jókora kötet magánjogi tanulmány, a mi ítéletünk szerint minden tekintetben megfelel. A kérdésére vonatkozó hazai és külföldi (német, francia, angol) irodalmat és a bírói gyakorlatot alaposan áttanulmányozta, nem sajnálta a fáradságot, szilárd kiindulási pont szerzése végett, a legújabb jogbölcsészeti és erkölcstani művekben való otthonosság megszerzésétől sem, miáltal művét, mely első sorban ugyan a szakembereknek szól, a laikusokra is tanulságossá és vonzóvá tette. Az így szerzett nagy anyag s a felölelt rendkívül fontos és érdekes kérdés felett teljes biztossággal uralkodik, ítélete mindenütt higgadt, alapos; igyekszik a kitűzött kérdését minden oldalról megvilágítani és megoldását előre vinni; bátran szembeszáll a különböző túlzó, egy pontban magával az uralkodó közfelfogással is, tanulmánya így kétségtelen nyeresége magánjogi irodalmunknak".[35]

A Jogtudományi Közlöny szemleírója a mű nemzetközi szakirodalmi be-

33 Raffay Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve.* III. kiadás, Budapest, 1909.

34 Julow Jenő dr.: A magánjogi csábításról. 1. r. *Miskolci jogászélet*, 1934, 10 (9-10), 78.

35 Finkey Ferenc könyvismertetés 1910, 117.

ágyazottságát és a releváns külföldi joganyag alapos áttekintését emelte ki.[36] A Sárospataki Református Lapok ismertetője azt hangsúlyozta, hogy a fiatal szerző bátor kritikával illette a korabeli szabályozást és az ingadozó bírói gyakorlatot.[37] Id. Trócsányi László is idézte a pozitív szakmai visszhangot recenziójában. Almási Antal szerint az alapos és körültekintő tudás, a gondolatok tiszta, átlátszó volta, a gyakorlati élet követelményeinek szem előtt tartása, az irodalom figyelembevétele, a stílus gondos csiszoltsága és világossága a könyvnek a magyar magánjogi irodalomban a maga rangját biztosítja. Az egész műből egy szimpatikus fiatal író egyénisége szól hozzánk, kitől igen sokat várhatunk.[38] Mint a magyar és a külföldi jogot és bírói gyakorlatot széleskörű elméleti tájékozottsággal megvilágító könyvre hívja fel a figyelmet a Jogtudományi Közlöny is.[39] Kiss Géza, a kolozsvári egyetem egyetemi tanára szerint a szerző rendszeres és eléggé kimerítő jogászi kifejtését adja a kérdésnek, amely a hazai jogi irodalmunkban monografikus feldolgozásban mindeddig nem részesült; a mű megjelenése tehát előnyösen gazdagítja szakirodalmunkat.[40]

Ehhez a gondolathoz kapcsolódik, és a pályakezdő Trócsányi helyzetét is jellemzi a professzor alábbi gondolatmenete: „Jogakadémiai tanároknak irodalmi működésük elején gyakran kettős nehézséggel kell megküzdeni. Az egyik minden irodalmi kezdővel közös, a közönséget meg kell győzniük arról, hogy van mondani valójuk. A másik speciális, sőt majdnem azt mondhatjuk, speciálisan magyar, mert be kell bizonyitaniok, hogy több mondani valójuk van, mint másoknak, kiknek az Isten és a magyar kulturális viszonyok nem adtak katedrát. Hozzájárul ezekhez, hogy anyagi és erkölcsi érdekek, már pályájuk kezdetén, néha alig, hogy az egyetem padjairól szabadultak, az irodalom felé terelik őket. Szóval sokféle kényszermotívum nyomása alatt termelnek ott, hol mások szabadon fejthetik ki erőiket. Éppen ezért azonban a tárgyilagos kritika nem veheti az ily kezdő műveket oly kérlelhetetlen vizsgálat alá, melyet a tudományos irodalom egyébként szükségessé tesz és mely nézetünk szerint a magyar jogirodalom önállósága felkeltésének, elengedhetetlen kelléke. Trócsányi könyve a felhozottnál szigorúbb mérték mellett is megállja a helyét, írói kvalitásai vitathatatlanok”.[41]

36 *Jogtudományi Közlöny*, 1910/13, 116.
37 Finkey Ferenc könyvismertetés 1910, 118.
38 Almási Antal: Erkölcstelen ügyletek. Turpis causa Magánjogi tanulmány. Írta: dr. Trócsányi József sárospataki jogtanár. Grill 1909. [könyvismertetés] *Jogállam*, 1910, 9 (7), 539.
39 Id. Trócsányi László 1982, 46.
40 Kiss Géza 1910, 442.
41 Kiss Géza 1910, 442.

A könyvről írt korabeli kritikai megjegyzések is tárgyszerűek, korrektek voltak. Kiss Géza szívesen látta volna a korabeli magyar joggyakorlat (szerződésszegésre való felbujtás, kizárás, boykott, tarifális, kollektiv szerződések) alaposabb ismertetését, valamint a mű 62. oldalán a szerződésszegés és tiltott cselekmény viszonyának részletesebb elemzését. Hiányolta még a saját tanulmányának feldolgozását.[42]

A legterjedelmesebb, egyben a legalaposabb szakmai bírálatot Almási Antal fogalmazta meg. Almási korábbi írásaiban[43] több utalást tett az erkölcstelen magatartás magánjogi következményeire. Németországi tanulmányútján arra a meggyőződésre jutott, hogy a korabeli német szabályozás körültekintő átvétele megfelelő megoldás lehetne a magyar jog terén is. Trócsányi álláspontja ettől eltérő volt. Szerinte a magánjog küszöbön álló kodifikációja során a hazai viszonyainkból kell kiindulni, és – különösen az erkölcsi kérdések jogi közelítésében – társadalmunk értékrendjét, szokásait, morális felfogását kell alapul venni. Almási bírálatában[44] a törvényellenes ügyletek három csoportba osztását kifogásolta. Már a merev kategorizálást sem helyeselte, hiszen „az anyag és az élet a legügyesebb felosztónál is sokoldalúbb." Hiányolta, hogy Trócsányi nem fektetett le új alapelveket, nem követte a fejlett német dogmatikát sem, hiszen alapvetően a gyakorlati jogi élet szükségleteiből indult ki. Szóvá tette, hogy egyes részterületek tárgyalásakor nem részesítette kellő figyelembe a hazai irodalmat,[45] és művében mellőzte azt a jogtudomány vitát, melyet a bilaterális turpitudóról korábban a Jogászegyletben folytattak.

Trócsányi József tanulmányai közül Csanádi György, az akkori Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem jogi tanszékének professzora a megbízási jogviszonyról írt monográfiájában[46] többször hivatkozott „A munkaszerződések és a megbízás a magyar polgári törvénykönyv javaslatában" című tanulmányra. Véleménye szerint Trócsányi a megbízás és a szolgálati szerződés polgári kritikusai közül a leghaladóbb nézeteket vallotta. „Mindenekelőtt tollhegyre

42 *Jogtudományi Közlöny*, 43. évf. 1908. 3. száma; Kiss Géza 1910, 442.

43 Almási Antal: Az erkölcstelen ügyletekről 1. rész. *A Jog*, 1899, 18 (2), 1899-01-08., 12–13.; Az erkölcstelen ügyletekről 2. rész *A Jog*, 1899, 18 (3), 1899-01-15., 18–21.; *Tilos cselekmény a magánjogban.* Budapest, Grill Károly könyvek, 1907, 27., 49., 57., 78.

44 Almási Antal: Erkölcstelen ügyletek. Turpis causa [könyvismertetés] *Jogállam,* 1910, 9 (7), 538-542.

45 Ebben az esetben a bíráló finom utalással, szerzői név nélkül saját tanulmányára utalt. Vö. Jogügyletek a Tervezetben. *Ügyvédek Lapja*, 1902, 19 (16), 1902-04-19., 6–8.

46 Csanádi György: *A megbízási jogviszonyról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959, 59, 63.

tűzi azt a nézőpontot, amely a megbízást az ingyenességből kiindulva akarja szabályozni. Szellemes érveléssel mutat rá arra, hogy valamely életviszonyt a normális, túlnyomó típusból kiindulva kell szabályozni és e típus normális lefolyását kell elsősorban szem előtt tartani" – olvasható Csanádi György könyvében. Amikor Csanádi György kutatásai során Trócsányi Józsefnek szerinte világos, lényegre tapintó és józan gondolataira felfigyelt, levélbeli kapcsolatba lépett vele és közölte megállapításait. Trócsányi József válaszlevelét úgy kezdte, hogy a levél úgy érte, mint amikor a lemenő nap még egyszer rásüt a tájra. Valamikor azt hitte, hogy fog tudni valamit tenni a magyar jogtudományért, de élete nem úgy alakult, amint azt akkor gondolta, annál jobban esik neki, hogy néhány gondolata még fél évszázad távlatából is feltűnik.[47]

Trócsányi József alapműve nem volt hatás nélküli az 1970-es és 80-as években sem.[48] Gáspárdy László külön is méltatta, hogy Trócsányi monográfiája 109 oldalon keresztül mintegy harminc csoportban ismertette a turpis szerződések tényállásait, melyek nagyobbik része társadalmunkból kiveszett. Rámutatott, hogy az 1945 előtti magyar jogirodalom közel ötven tanulmányban foglalkozott az erkölcstelen szerződések kérdéseivel. Ezzel szemben a korabeli bírói gyakorlat alig-alig mutat fel turpis szerződésekre példákat; vizsgálódásainkban nemcsak korszerű irodalmi forrásoknak voltunk híján: a turpis szerződések gyakorlati alakulását illetően jórészt bíróságon kívüli ismeretforrásokra kellett támaszkodnunk.

A Trócsányi mű hatástörténetét vizsgálva végül Menyhárd Attila megállapításaira utalok. A tárgykörben született kiváló monográfiájában a szerző – nem nélkülözve a történeti áttekintést –, arra utalt, hogy régebben is voltak tudományos kísérletek arra, hogy a jó erkölcsbe ütköző esetcsoportokat rendszerezzék. Ezek között említi Trócsányi kortársát, az európai tekintélyű Philipp Lothmart. A neves német tudós a következő kategóriákat és tényállási elemeket határozta meg. Jóerkölcsbe ütközik a szerződés, ha annak tárgya olyan tevékenység, tűrés vagy átengedés, ami erkölcstelen. Ilyen például az uzsorakamatra adott kölcsön, a saját gyermek eladása, halálos mérgek eladása, a büntetendő magatartásra irányuló megbízás és társaság, a legszűkebb értelem-

47 Id. Trócsányi László 1982, 49.

48 Asztalos László: Az érvénytelenség, mint polgári jogi szankció. *Jogtudományi Közlöny*, 1962/7, 353. Gáspárdy László: A kisegítő ügyleti tilalmak elméleti kérdései. *Jogtudományi Közlöny*, 1966/11, 598.; uő: Tilos szerződések. *Valóság*, 1972/6, 1972-06-01. 88.; Lenkovics Barnabás: Alkotmányozás és kodifikálás. *Jog Állam Politika*, 2009, 1 (1), 20.; Weiss Emília: *Szerződés érvénytelensége*. In: Szabó Imre (szerk.): Állam- és jogtudományi enciklopédia 2. K – Z. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980, 1571.

ben vett erkölcstelen stipulatio, a bíró döntésének befolyásolása igazságtalan ítélet születése érdekében, az apaság hazug elvállalása, a csempészetre irányuló szerződés, a házastársak különélésére irányuló szerződés, a házastársi hűségről való lemondás, a munkavállaló lemondása a törvényes védelemről, az uzsorás ügylet, vagy az újsággal kötött szerződés annak érdekében, hogy az tájékoztatási kötelezettségének ne tegyen eleget. Jóerkölcsbe ütközik a szerződés akkor is, ha tárgya ugyan nem ütközik a jóerkölcsbe, de az igen, hogy valaki arra szerződéses kötelezettséget vállaljon. Idetartozik például a szerződésszegésért való felelősség korlátozása.[49] Lothmar az erkölcsi tanok által helytelenített szándéktól a jogvédelmet meg kívánta vonni. A fiatal pályakezdő sárospataki habilitáns vele szemben tudományosan megalapozott csoportosítást kínált és napjainkig érvényes módon foglalt állást a jog és erkölcs viszonyának a magánjogi térre vonatkozó értelmezése terén.

49 Menyhárd Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Doktori mestermunkák. Budapest, Gondolat, 2004, 96-97.; Lothmar, Philipp: *Der immoralische Vertrag*. Leipzig, Ducker, 1896.

Az építészetről szóló törvény mint kódex

Szabó Annamária Eszter
egyetemi docens (KRE ÁJK)

Bevezető

Az építési joggal kapcsolatos, korábban hatályos, az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény (a továbbiakban: Étv.) rendelkezéseit, azon belül a jogi szabályozás rendszerét elemző közigazgatási jogi szakirodalom álláspontja szerint az építési ágazatra „tradicionálisan jellemző az ágazati kódex léte."[1] Igaz, azt is elismerte a szakirodalom, hogy az Étv. alapvetően keretjellegű szabályozást tartalmazott, „[a] kódex szabta keretek között egy horizontálisan és vertikálisan egyaránt széttagolt szabályozás" jellemezte a területet.[2] Az építésügy állami szabályozásának 20. századi törvényeit áttekintve megállapítható, hogy a törvények címében az „építésügy", valamint a „városrendezés" kifejezések szerepeltek: az 1937. évi VI. törvény címében mindkét fordulatot, míg az 1964. évi III. törvény csak az „építésügyről" fordulatot tartalmazta. Az Étv. elődeitől eltérően címében már terjengősebb volt, jelezve a jogalkotó azon szándékát, hogy az embert körülvevő környezet elemei közül a mesterségesen (ember által) létrehozott részt, vagyis az épített környezetre vonatkozó szabályanyagot kívánja deklarálni. Jelen írás alapvető kiindulópontja és apropója, hogy az Étv.-t felváltotta a 2023. december 22-én kihirdetett, a magyar építészetről szóló 2023. évi C. törvény (a továbbiakban: Méptv.), amely már címében is eltérő a fent ismertetett jogszabályokban megjelenő fogalmaktól. Indokolt tehát a részletszabályok vizsgálatát megelőzően a Méptv. mint jogszabály karakterének meghatározása. A kérdés alapvetően a jogalkotásra vonatkozó elméleti dimenzióban került elhelyezésre, a szabályozási tárgy történeti mátrixának keresztezésével.

1 Szalai Éva: *Az építési igazgatás, építési jog alapjai*. In: Lapsánszky András (szerk.): Közigazgatási jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből. II. Kötet. Gazdasági közigazgatás, infrastruktúra igazgatás. Budapest, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2013, 270.

2 Szalai i. m. 270.

1. A kódex mint jogforrás

Kódex alatt általános értelemben egy területre vonatkozó (irány)elvek összességét értjük. „A jogtudományban a kódex törvénygyűjteményt, törvénykönyvet jelent."[3] Maga a kifejezés (kódex) nem szerepel sem az Alaptörvény [T) cikk], sem pedig a jogalkotásról szóló 2010. CXXX. törvény rendelkezései között. A kifejezés tehát nem a jogforrás jellegét, pontos megjelenését hivatott kifejezni, hanem arra utal, hogy a szabályanyag tárgyi hatálya egy adott jogterületre vonatkozó, átfogó jellegű, az ügyek többségében alkalmazandó. Mindebből az a következtetés is levonható, hogy valamely normának a kódex-szerűsége, vagy kódex jellege nem jogszabályi előírásból következik. A jogforrástani dogmatika szerint a jogforrásoknak két típusát különböztetjük meg: az elsődleges és másodlagos jogforrásokat. Ezen belül az elsődleges jogforrásokhoz tartoznak a jogszabályok, a nemzetközi szerződések, az Alkotmánybírósági határozatok. „A jogszabályokon belül ezen felül meg szokták különböztetni az ún. kódexeket, amelyek valamilyen életviszony-csoportot átfogóan szabályoznak, és emiatt jelentőségük nagyobb, mint az »egyszerű« törvényeké."[4] A jogforrásokat négy paraméter szerint vizsgálva Szabó Miklós és Ződi Zsolt szerint az alábbi feltételek együttes fennállása esetén mondhatjuk egy jogforrásról, hogy kódex: általános (mindenkire, vagy széles életviszony-körre kiterjedő), kötelező erővel bír (jogi vagy tényleges) és jellemzője továbbá, hogy pozitív vagy negatív.[5] Összefoglalóan megállapítják: „[a] jogszabályok legfontosabb variánsai, a kódexek valóban bírnak mindegyik jellegzetességgel. Pl. a Ptk. a személyi, családi és az üzleti viszonyokat átfogóan szabályozza. Azonban ez már az ún. ágazati jogszabályokra sem igaz. A sporttörvény pl. csak a sporttal kapcsolatos egyes jogviszonyokat és a sport szervezeti kereteit szabályozza, azaz egy szűk életviszony-kört. A Ptk.-val mindenki találkozik nap mint nap, ha másért nem azért mert családban él, és a boltban vásárol; ugyanez nem igaz a sporttörvényre."[6]

3 Petrétei József: *Kodifikáció*. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Budapest, 2023, 2. https://ijoten.hu/uploads/kodifikacio.pdf (2025. 11. 17.)

4 Szabó Miklós – Ződi Zsolt: *A szövegekről és a jogi szövegekről*. In: Ződi Zsolt (szerk.): Jogi doktrína. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016, 16–17. http://regi.jogikar.uni-miskolc.hu/projectSetup/files/joe/doktrina/konyvegyben.pdf (2025. 11. 19.)

5 Szabó-Ződi i. m. 17.

6 Szabó-Ződi i. m. 22.

Összességében a kódexek egy jogterület alap-intézményeit, annak főbb fogalmait bontják ki. Éppen ezért háttérszabályként szolgálhatnak egyéb jogszabályok kibocsátásához. A fentiek szerint általában a jogrendszerben, azon belül a közigazgatási jog forrásai között is azonosíthatóak kódexek, ilyennek tekintjük például az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. CL. törvényt, vagy a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvényt.[7] Mindezek alapján a kódex jelleg a norma tartalma alapján állapítható meg és a szabályozási tartalom általános jellege irányadó.

A fentiek alapján a vizsgálat a Méptv. címéből és szerkezeti felépítéséből indult ki elsődlegesen, aztán kitért a preambulumban foglaltakra. Így igyekszik megközelíteni azt a kérdést, hogy a Méptv. magán viseli-e a kódex *differencia specifikáit*.

2. A magyar építészet mint szabályozási tárgykör

Az új építési törvény olvasása közben elsősorban a részletszabályokba mélyed a jogalkalmazó, hiszen a rá váró munkateher alakulása érdekli, és kevésbé kezd el gondolkodni azon, hogy a törvény címében megjelenő kifejezés használatával lehetett-e célja a jogalkotónak, másként megfogalmazva tükröz-e jogalkotói szándékot a címbéli fogalomhasználat? Amint arra a bevezetőben is utaltam, álláspontom szerint annak, hogy a jogalkotó a magyar építészetről rendelkezett, nem az építésügyekről, nem az épített környezet alakításáról, jelentősége van. Adódik ugyanis a kérdés: mi az építészet, és különbözik-e az építési ügyektől általánosságban. Megnyugtató, hogy az Méptv. nem hagyja sokáig kétségek között hánykolódni a gondolkodó olvasót, hiszen azt, hogy mit tekint építészetnek saját maga határozza meg az „Értelmező rendelkezéseket" tartalmazó 16. § 32. pontjában. E szerint az „építészet: olyan multidiszciplináris – műszaki, mérnöki és alkalmazott művészeti tudományokat egyesítő – szakterület, amely építmények, belső terek létrehozásával, megőrzésével, tágabb értelemben a magyar környezetkultúra alakításával foglalkozik." Ha ezek alapján a Méptv. címében szereplő fogalom tétel-szavait ki akarom emelni, azt mondhatnám, hogy a szabályozás egy „multidiszciplináris szakterületre" vonatkozik.

E szakterület (és így maga a Méptv.) gyökere kettős: egyrészt műszaki, másrészt művészi. Tágabb értelemben a magyar környezetkultúrával, szűkebb értelemben annak épített elemeivel foglalkozik. A szabályozás címében megje-

7 A közigazgatási jog forrásairól lásd: Lapsánszky András – Patyi András – Varga Zs. András: *A Magyar Közigazgatási Jog Általános Tanai*. Győr, UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft., 2024, 103–107.

lenő műszaki és művészeti jelleg arra világít rá, hogy az építmény által betöltött objektív szükséglet meghatározásán túlmutat, vagyis nem csak azt kívánja szabályozni, hogy pl. a vízelvezetés hogyan történhet. Jóval többre vállalkozik, az épületre 'identitáshordozó elemként' tekint. Ezt a megközelítést korábban a műemlékekkel (azon belül az ipari örökség védelmével) összefüggésben fogalmazta meg Martin Pilsitz: „[a] műemlékvédelem feladata és értelme […] a kulturális identifikáció megőrzésében rejlik."[8] A címben megjelenő szabályozási cél tehát túllép az objektivitáson, a szabályanyag szubjektív dimenzióba helyezi a kérdést. Azáltal ugyanis, hogy nem kizárólag a funkció biztosítása jelenik meg célként, kifejezetten hatást kíván gyakorolni a szabályozás tárgyának esztétikai megjelenésére is. Utóbbi megjelenik egyrészt a tervező oldalán, és megjelenik a befogadó, vagyis az épületek között élő állampolgárok oldalán. Az állampolgári oldalról, amely szükségképpen indokolja a téma alapjogi beágyazottságának meghatározását is, a következő pontban lesz szó.

A tervező oldalát mindezidáig alapvetően a polgári jogi szellemi alkotások joga töltötte meg tartalommal. A tervező identitáshoz fűződő joga élvezett oltalmat mind törvényi mind pedig alaptörvényi szinten. Ezen a ponton érdemes arra is utalni, hogy a szerzői jognak a mű integritásához fűződő részét a magyar Alkotmánybíróság elkülönítve kezeli az általános, tulajdonosi jogokkal azonosítható védettségtől. A szubjektum jelenik meg ebben is a következők szerint: „[a]z Alkotmánybíróság szerzői jogot érintő döntései alapján összefoglalóan megállapítható, hogy a szerzői jogot az abból következő vagyoni jogokkal összefüggően a tulajdonhoz való jog védelmi körében helyezte el. Ugyanakkor a szerzői jog alapjogi szintű védelme során értékelésre került, hogy a szellemi tulajdon tárgyai eltérnek a többi, vagyoni, vagyis materiális alapokon nyugvó tulajdontól. Az alkotó és műve közötti kapcsolat személyes jellegű, amely személyes kapcsolódás az alkotás létrejöttétől kezdve, folyamatosan fennáll, e kapcsolódás determinálja az alapjogi jogvédelem jellegét is. Ezért kerülhetett sor arra, hogy az Alkotmánybíróság a szerzői jognak mind a tulajdonjogi, mind a művészi élet szabadságával összefüggő sérelmét is vizsgálta. Ezek az összefüggések egyéb dolgok esetében, amelyek a normál piaci keretek között cserélnek gazdát, fel sem merülhetnek. A törvényi szintű, személyhez fűződő jog deklarálásán keresztül megvalósuló szellemi érdekvédelem *(droit moral)*, amely a mű megalkotásával keletkezik és a műre vonatkozóan illeti a szerzőt,

8 Martin Pilsitz: *A mai Budapest területének ipari építészete 1815 és 1915 között, különös tekintettel a sörfőzdékre*. Doktori Értekezés. Tézisfüzet. Budapest, BME, 2016, 5–6. https://repozitorium.omikk.bme.hu/bitstreams/a75f5208-e3a9-454d-b7b5-d1560c52cb1a/download (2025. 12. 16.)

megjelenik a szellemi alkotáshoz fűződő alkotói alapjogi védelmében is. Az alkotás jog által elismert védelmén keresztül ugyanis az alkotó személyének és ennek az individuális kapcsolatnak a védelme is biztosított. Mindezek alapján sajátos, kettős (alap)jogi jelleg és ehhez kapcsolódó (alap)jogi jogvédelem azonosítható az Alkotmánybíróság gyakorlatában, hiszen a szerző személyes és vagyoni viszonyai egyaránt védelmet kapnak."[9] Azt kifejtette az Alkotmánybíróság, hogy „[a] mű integritásához, sérthetetlenségéhez, torzításmentes egységéhez mint személyhez fűződő jognak *(droit au respect)* a törvényi szintű védelme a mű sérthetetlenségéhez való jogot jelenti, azt igyekszik biztosítani, hogy a szerző személyiségének művében való megnyilvánulása olyan formában maradjon meg, ahogyan azt a szerző eltervezte. Vonatkozik egyrészt az alkotás fizikai egészének védelmére, másrészt a szerző által megfogalmazott szellemi mondanivaló megőrzésére, tehát a mű lényegének beavatkozás elleni védelmét biztosítja."[10]

Mindebből az következik, hogy a közjog 'képes' védettséget biztosítani a szerző önképének, műre kivetülő megjelenésének. Ez a művészi megjelenés lelhető fel a Méptv. fent idézett fogalmában is, igaz utóbbi esetben annak alakítása is cél, nem csupán a már megjelent művészi alkotás során született produktum (értékének) közjog általi elismerése. Erre utal a Méptv., amikor célkitűzései között szerepel a polgári jó ízlés érvényesítése, valamint Kós Károly, Lechner Ödön és Makovecz Imre építészetének követendő mintaként történő deklarálása.

3. A magyar építészet szabályozásának alapjogi háttere

A Méptv. Preambuluma rögzíti, hogy alaptörvényi rendelkezések keretei között jött létre. Vagyis a jogalkotó meghatározza, hogy a magyar építészet szabályozása mely alapjogokkal, illetve állami kötelezettségekkel összefüggésben értelmezhető. A Méptv. szerint ez az alaptörvényi gyökér három lábon értelmezhető: egyrészt a Nemzeti Hitvallás, másrészt az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdése, harmadrészt pedig az Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdése. A továbbiakban ezen rendelkezések jelen témával kimutatható összefüggéseit mutatom be, előre bocsátva, hogy a vizsgálat során az összefüggés és alapjogi háttér negyedik lába is kimutatásra kerül(het). Utalva az előző pontban foglaltakra ebben a részben az állampolgárokra gyakorolt 'hatás' kerül a vizsgálat alá, arra keresi a választ a tanulmány, hogy az építészet törvényi szabályai mely alaptörvényi

9 3279/2024. (VII. 24.) AB határozat, [37]–[38].
10 Uo. [44].

rendelkezéssel állhatnak összefüggésben. Másként fogalmazva, levezethető-e az Alaptörvényből jogalkotói kötelezettség és egyben alapjog-érvényesítési kötelezettség az építészet szabályozására. A válaszhoz egyrészt az Alkotmánybíróság érveléséből indulok ki, és azt kiegészítem – a téma interdiszciplináris jellege miatt – egy további tudományterület (a pszichológia) eredményével.

Visszautalva, a Méptv. saját magát a Nemzeti Hitvallás, a természeti és kulturális javak megőrzésére vonatkozó kötelezettség [P) cikk (1) bekezdése],[11] valamint az egészséges környezethez való jog [XXI. cikk (1)][12] bekezdése triászában határozza meg. A jogalkotó e szerint az egészséges környezethez való jog érvényesülését tekinti a központi elemnek a részletszabályok kidolgozása során, vagyis az emberi beavatkozás (építés, építészet) addig megengedett törvényi szinten is, amíg az egészséges környezet (mint az élethez való jogból eredeztetett alapjog) megmarad. Ezen a ponton az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésével összefüggésben kiemelést érdemel, hogy a Méptv. rendelkezései közé került a műemlékvédelem kérdése is (Harmadik Rész, X. fejezet). Így az állam védelmi kötelezettsége nem csupán a természetes és épített környezeti elemekkel összefüggésben, hanem a műemlékek mint egyedi értékkel bíró épületállomány vonatkozásában is fennáll, törvényi szinten is. Ha ezt elfogadjuk, vagyis a P) cikk (1) bekezdésére való Méptv.-beli utalás mindkét környezeti elem (természetes és egyedi értékkel bíró műemléki épületek) esetében is kimutatható, kérdés, hogy a jogalkotó mindkét esetben ezen állami kötelezettség alapjogi oldalát az Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdése szerinti egészséges környezethez való jog érvényesülésének elősegítésével kívánja-e lefedni? Ennek megválaszolásához az Alkotmánybíróság értelmezését hívtam segítségül.

Jelen tanulmánynak nem célja az Alkotmánybíróság korábbi, építésüggyel összefüggő gyakorlatának bemutatása, ám érdemes arra utalni, hogy a testület több alapjoggal összefüggésben is kellett, hogy értelmezze az Étv., vagy egyéb részletszabály rendelkezését: így foglalkozott például az ügyféli jogok érvényesülésével, vagyis az ex lege ügyfél fogalom alkotmányossági hátterével,[13]

11 Magyarország Alaptörvénye P) cikk (1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.

12 Magyarország Alaptörvénye XXI. cikk (1) Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.

13 3278/2019. (XI. 5.) AB határozat.

vagy például a tulajdonhoz való jog sérelmével.[14] Mindazonáltal a testület eddigi gyakorlatában kitért a különleges értéket képviselő műemléki állomány védettségének alapjogi hátterére is. A 3104/2017. (V. 8.) AB határozat az Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdésével rokonította a védettség intézményét: „[a] műemlékvédelem körében tehát az állam arra vállal kötelezettséget, hogy teherbíróképessége függvényében milyen értékeket kíván a jövő nemzedékek számára megőrizni, amely alkotmányos értelemben osztja az egészséges környezethez való jog körében megállapított visszalépési tilalmat."[15] A 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat pedig felvillantotta az Alaptörvény XI. cikk (1) bekezdése, mint a kultúrához való jog területen való érvényesülése gondolatát: „[a]z Alkotmánybíróság gyakorlatában ugyanis az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből fakadó, környezetvédelemre vonatkozó állami kötelezettség alapjogi oldalát az Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdése szerint töltötte meg tartalommal. A műemlékek védelme vonatkozásában ezen túl nyomatékkal értékelte az Alkotmánybíróság, hogy a kulturális örökség megőrzéséhez fűződő állami kötelezettség fő célja egyrészt a jelenkor számára történő megismerhetővé tétel, másrészt a jövő nemzedékek számára megőrzés. Ezt alapul véve a kulturális örökség fogalmi körébe tartozó elemek vonatkozásában a fenti kötelezettség alapjogi tükörképe »kultúrához való jogként« is aposztrofálható, az Alaptörvény XI. cikk (1) bekezdésében deklarált művelődéshez való jog. Míg az államnak kötelezettsége [az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből és XI. cikk (2) bekezdéséből következően] a kulturális jog gyakorlásához szükséges feltételrendszer kialakítása, addig az állampolgároknak joguk van azok igénybevételére. Vagyis a műemlék védettségi szintjére vonatkozó visszalépés vizsgálatakor értékelni kell, hogy a kulturális örökség megismeréséhez, az Alaptörvény XI. cikk (1) bekezdéséből következő alapjog és a P) cikk (1) bekezdéséből fakadó állami garancia biztosított-e."[16]

Mindebből adódóan, ha a Méptv. dologi építési jog szabályozási tárgykörébe tartozó műemléki állományra gondolunk, az Alaptörvény XI. cikk (1) bekezdéséből következő, a kultúra megismeréséhez fűződő jog érvényesítése is felmerül.

Térjünk – egy gondolatmenet erejéig – vissza az Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdésére. Tekintettel arra, hogy a minket körülvevő épített környezet alakításáról van szó, evidensnek tűnhet, hogy a környezet emberi testre való pozitív hatásának elősegítésére, vagy érvényre-juttattatására gondolunk, ami

14 Például: 3237/2023. (VI. 2.) AB határozat; 3071/2019. (IV. 10.) AB határozat.
15 3071/2019. (IV. 10.) AB határozat, [40].
16 3071/2019. (IV. 10.) AB határozat, [66].

kézenfekvő a természetes környezet esetén. Minél több a zöld felület, annál több friss, egészséges levegőhöz jutunk, minél több a beépített felület annál kevesebb friss levegőhöz juthatunk. Ha ez a szabályozási koncepció, vajon a Méptv. Preambuluma miért hivatkozza mégis saját alaptörvényi keretként a XXI. cikk (1) bekezdését? Természetesen az állami szabályozás korlátjaként is értékelhető az egészséges környezet védelme, de meglátásom szerint más relevanciája is lehet ez esetben az Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdésének. E rendelkezés ugyanis két fordulatot takar: a testi és lelki egészséghez való alapjogot. Míg az elsőnek, vagyis a testi egészség természetes környezethez való kapcsolódását könyvtárnyi irodalom dolgozza fel, a lelki egészséghez való jogra kevésbé térnek, térünk ki. Van-e összefüggés a környezet épített elemei és a lelki egészség érvényesülése között? Míg elismerjük és evidensnek vesszük, hogy az egészséghez való jog a munkavédelem megszervezésével, az egészségügyi intézmények és orvosi ellátás megszervezésével, a rendszeres testedzés biztosításával, vagy a természetes környezet védelmével valósulhat meg, a jogi szakirodalom kevéssé szól a lelki egészséghez való jog érvényesülési módjairól.[17] A válasz erre egy másik tudományterület, a pszichológia berkeiből érkezhet. Yi-Fu Tuan nyomán fogalmazza meg Dúll Andrea ars poeticaként: „[a] helyek és a tárgyak önmagukban is jelentést hordoznak, és jelentésük a színre lépő személyeket nem hagyja érintetlenül."[18] Dúll ennek nyomán az alábbi kérdéseket teszi fel: „[m]egközelíthető-e a fizikai környezet pszichológiai szemlélettel, módszerekkel? Feltehetők-e értelmes és ténylegesen pszichológiai természetű kérdések a tárgyakkal, illetve az épített és természeti helyekkel kapcsolatban? Adhatók-e ezekre a kérdésekre használható lélektani válaszok, és ezek alapján be lehet-e jobbító módon avatkozni az emberi működésekbe?"[19] Nézete szerint minden feltett kérdésre igennel válaszolhatunk, „[a] fizikai környezet a viselkedés folyamatában az ember egyenrangú társa, partnere, amely a belső, lélektani folyamatokkal együtt, azokkal kölcsönhatásban (tranzakcióban) vesz részt a viselkedés folyamatában."[20] Dúll a kutatásai alapján általában tárgyi környezetről beszél és tesz megállapításokat azok hatásaira. Itt nem feltétlenül lesz relevanciája a jogból ismert ingó és ingatlan tárgy kettősségnek. A kapcsolat az észlelésen keresztül jön létre az ember és a tárgyi környezet között

17 Juhász Gábor: *Az egészséghez való jog*. In: Jakab András (szerk.): Az Alkotmány Kommentárja II. Budapest, Századvég Kiadó, 2009, 2576–2577.

18 Dúll Andrea: *Helyek, tárgyak, viselkedés. Környezetpszichológiai tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009, 2.

19 Dúll i. m. 2.

20 Uo.

Dúll elmélete szerint, amely több csatornán keresztül közelíti meg az embert: „[a] látás során vizuális impulzusok érik a retinát, s így jön létre a látvány. A hallás során észlelt hanghullámok: akusztikus energia. Ezek a folyamatok (a fizikai energia hatása az érzékszervekre) jelentik az érzékelés területét – ezt élettanilag már jól értjük. […] Nem történik más, mint hogy egy fizikai inger agyi folyamatokat indít be, és ez pedig érzelmeket vált ki."[21] Összefoglalva megállapítja: „[k]ölcsönhatásunk a környezettel nem tudatosuló, de hosszú távú, egy életen keresztül hat, összegyűlik bennünk, gyűlik-gyűlik, lerakódik és identitásréteggé válik: az elemitől, az egyszerű fényenergiától a ki vagyok én kérdésig, és rendkívül tág hatásmező, attól kezdve, hogy most hogyan tudták befogadni ezt az előadást, ráismertek-e sok mindenre, amit mondok, egészen addig, hogy épült-e valami új a fejekben. Bármi is történt itt most, abban a hely szelleme is benne van."[22]

A környezetpszichológia kutatásai és elért eredményei egyértelműen bizonyítják a mikro- és makro környezetünk lelki teljességre, ha úgy tetszik egészségre gyakorolt hatását. A jog világában a testi-lelki egészség együtt jár, meghatározására, tárgyalására is együtt kerül sor. „A testi és a lelki egészséghez való jog dogmatikai definiálása összetett feladat, ezért a testi és a lelki egészséghez való jogot nem bontom szét külön a testi és külön a lelki egészséghez való jogra" – érvel Julesz Máté.[23] „A kettő egyforma jogi védelmet kell, hogy élvezzen. Alapvető kiindulási elvnek tekintem, hogy az egészségért nemcsak az államnak kell tennie, hanem az egyén is köteles óvni önmaga és mások egészségét. Az egészséghez való jog jogágakon keresztülfekvő jog, mert a büntetőjog, a polgári jog és a közigazgatási jog nyújtotta komplex jogvédelem útján valósulhat meg. Ugyanakkor azt gondolom, hogy az egészséghez való alkotmányos jogot jó irányban bővítő közjogi és magánjogi normák az alkotmányfejlesztés lehetőségét rejtik magukban."[24] Julesz munkájában már megjelenik egyfajta utalás arra a szocioökonómiai faktorra, amely az emberi közérzetet befolyásolhatja. Definíciója szerint: „[a]z egészséghez való jog egy konkrét, alkotmánnyal rendelkező állam által biztosított alkotmányos jog a testi integritás és a mentális egészség megőrzésére."[25] Meglátása szerint e jog

21 Dúll Andrea: Az épített és természeti környezet pszichológiai hatásai. *Szín – Közösségi Művelődés,* 2017, 22 (5), 23. https://epa.oszk.hu/01300/01306/00148/pdf/EPA01306_szin_2017_5_21-25.pdf (2025. 11. 24.)

22 Dúll (2017) i. m. 25.

23 Julesz Máté: Az egészséghez való jog. *Jura*, 2018/2, 136–148.

24 Julesz i. m. 140–141.

25 Uo. 139–140.

érvényesülésében az állam és az egyén szoros együttműködése elengedhetetlen.

Utal továbbá arra is, hogy „[a]z egészséges környezethez való jog a magyar Alaptörvény XX. és XXI. cikkének értelmében a magyar állampolgárok olyan, részben szerzett joga, amely a testi-lelki egészséghez való jogot segít kiteljesíteni. Éppen ezért nem csak a környezeti elemek összességének védelmére kell fókuszálni, hanem az egyén individuális környezetét is tiszteletben kell tartani. Tehát nem elegendő a környezeti elemeket Magyarország, illetve Földünk vonatkozásában óvni, hanem az egyes állampolgároknak a helyben lakásuk során megszerzett egészséges környezetét is tiszteletben kell tartani. Az egészséges környezethez való jog egyrészt kollektív jog, ami védelmet élvez, másrészt szerzett individuális jog, ami a szomszédjog szabályai szerint abszolút védelmet élvez minden olyan személlyel szemben, aki később költözik a szomszédba."[26]

A Méptv. Preambulumában foglalt alaptörvényi rendelkezések relevanciája bizonyított, ami a műemlékek védelmének szabályozását érintő, az Alaptörvény XI. cikk (1) bekezdésében foglalt kultúrához való jog érvényesítésének elősegítésével kiegészíthető. Érdemes arra is rávilágítani, hogy az épített környezet szabályozása esetén az Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdése nem csupán mint korlát értelmezhető, hanem a szabályozás céljaként feltüntetett polgári jó ízlés elősegítésének és az életminőség javításának, a hazai városok és községek sajátos településképi értékei megóvásának szabályozási célkitűzéseivel rokonítható, az emberek lelki egészséghez való jogának szem előtt tartásával.

4. Alapelvek a Métv.-ben

A kódex jelleg bemutatása során ki kell térnünk arra is, hogy a Méptv. részletesen szól az alapelvekről. A Méptv. saját meghatározásán túl alapvető kérdés, hogy miért kell foglalkoznunk az alapelvek rendszerével. Varga Zs. András az Ákr. alapelveivel összefüggésben foglalkozott az alapelvek jogi természetével, nézetei a következők: „[a]z alkotmányosság követelményét az egyes törvények saját szabályozási területüknek megfelelően kibontják, részletezik, közvetlen törvényi szabállyá alakítják. Ilyen szabályok mindenekelőtt az alapelvek, de a törvények más rendelkezései között is találkozunk további lényeges részletszabályokkal. […] Nemcsak az alapelvek fogalma, hanem a törvény szerkezetében, annak élén való elhelyezkedésük is jelzi fontosságukat. Elemzésünk kezdetén fel kell tennünk a kérdést: mi az alapelvek jogi természete? Kizárólag deklaratív céllal kerültek a törvény szövegébe? Esetleg általános társadalom- és

26 Uo. 142–143.

jogpolitikai értékeket és célkitűzéseket hordoznak? Vagy olyan rendelkezések, amelyeket a törvény egyéb szabályaihoz hasonlóan ténylegesen alkalmazni kell, vagyis az eljárás során kikényszeríthetők? A fenti kérdésekre a választ a formális jogszabálytani ismeretek alapján egyértelműen megadhatjuk. Az Alaptörvény legfontosabb rendelkezése, magja az R) cikk, amely szerint »(1) Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja. (2) Az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek. (3) Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.« Minden olyan rendelkezés tehát, amely akár az Alaptörvényben, akár az alkotmányos jogszabályokban található, kötelező, azaz a jogalkalmazás során azokat figyelembe kell venni, azokra hivatkozni lehet, a döntések során alkalmazni kell, és végső soron kikényszeríthetők."[27]

A Méptv. önmaga jelöli ki az alapelvek alkalmazási kereteit, amikor kötelezően elrendeli figyelembe vételüket a településtervek készítése és módosítása, valamint a főépítészi és az építészeti tervtanácsi vélemények kialakítása során.

Kiemelendő, hogy a Méptv. szerint egyértelműen hézagpótló jellegűek a deklarált alapelvek, úgy rendelkezik ugyanis, hogy törvényi, vagy kormányrendeleti irányadó szabály hiányában a főépítészi és az építészeti tervtanácsi döntés alapelvekre is alapítható.

Az alapelveket a továbbiakban az előző pontban elemzett alaptörvényi rendelkezések tükrében érdemes áttekinteni és osztályozni abból a szempontból, hogy mely alapjog érvényesülését segíthetik elő. Tekintettel arra, hogy az építésügy nem csak környezeti, hanem nemzetgazdasági szempontból is kiemelkedő terület, így az alapelvek egy része ezen szempont érvényesülését hivatott elősegíteni. A Méptv. szövegszerű vizsgálata során megállapítható, hogy az egyes alapelvek tartalmának meghatározásakor abból indul ki, hogy az építésügy mely részére fejtheti ki hatását, így utal arra, hogy az adott alapelv a településrendezés, vagy az építésrendészet (az építési folyamat szabályozása) területén fejti ki hatását. A polgári jó ízlés és az építészeti minőség elve hatását tekintve átfogja mind a településrendezést, mind pedig a tervezési, építési folyamatot. Kihat a tervező személyének kiválasztására, elősegíti a közjó érvényesülését. A tervezés során figyelembe kell venni ezen alapelv

27 Vogenauer, Stefan – Weatherill, Stephen: *General Principles of Law*. Oxford–Portland, Bloomsbury Publishing, 2017, 1–2, 18–19. Idézi: Varga Zs. András: *Az alkotmányosság követelménye és az eljárás alapelvei*. In.: Patyi András – Varga Zs. András: A közigazgatási eljárásjog alapjai és alapelvei. Budapest, Dialog Campus Kiadó, 2019, 163–165.; Balogh Zsolt – Schanda Balázs: *Általános rész*. In Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Budapest, Pázmány Press, 2011, 26–29.

szerint a helyi és tájegységi szakmai tudásbázist, valamint alkalmazkodni kell a hely szellemiségéhez. Mindez tükröződik az épületek anyaghasználatában és formavilágában. Az anyaghasználatban való érvényesülés kiterjed az építőipari kivitelezési tevékenység ellenőrzésére is, amelynek során garantálni kell az alkalmazott anyagoktól elvárható magas minőséget. A Méptv. ezzel az alapelvvel összefüggésben utal az épületek és azok környezete, valamint a hozzájuk kapcsolódó művészeti alkotások viszonyára is. Mindezek alapján megállapítható, hogy átfogó jellegű alapelvről van szó, amely az építési jog minden területére kiterjed, érvényesülésével mind a lelki egészséghez való jog, mind pedig a kultúrához való érvényesülése elősegíthető, hiszen az esztétikai eszközök mindehhez hozzájárulnak.

A polgári jó ízlés és építészeti minőség elve összefügg a hagyományokon és a mai tudáson alapuló helybe illesztés elvével. Ez az alapelv elősegítheti ugyanis a művészi érték érvényesülése mellett a helyi gazdaság, a helyi közösségek, a helyi identitás és a helyi munkaerőpiac erősítését. Az alap tehát a helyi hagyományok felmutatása és népszerűsítése, így alapvetően a településrendezés és településkép kialakítása során érvényesül. Keretbe foglalja az építészeti minőség elvét: egyszerre írja elő ugyanis a hagyomány-tisztelet és egyedi érték alkotásának elvárását. Kihat a tervezés folyamatára, amikor megkívánja, hogy az épület karaktere illeszkedjen a kialakult állapot szellemiségéhez, a tájkarakterhez és a településképhez. Az illeszkedés elve alkalmazásának célja nem az azonosságra, hanem az épület környezetébe való belesimulásának biztosítására törekvés.

Az építészeti örökség megóvásának és méltó hasznosításának elve a műemlékvédelem alapelveként értelmezhető, kifejezetten az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdése szerinti állami kötelezettséget kívánja részletezni. Mind pozitív, mind negatív oldalról megközelítve határozza meg, hogy 'kell' viszonyulnunk a védett épületállományhoz. Mindenekelőtt a legfontosabb a felkutatásuk, vagyis a pontos nyilvántartás állami kötelezettsége, ez az alapja annak, hogy a jövő nemzedék számára is hozzáférhetővé tegyük. Szintén tevőleges cselekményt igényel az együttműködési, valamint jókarban tartási és állagmegóvási tevékenység. Mindehhez segítségként értelmezhető az érintettek számára igénybe vehető adó- és illeték kedvezmény. Értelmezésemben ezen alapelv jelenti a műemléki érdekek elsődlegességét is, minden más építési tevékenységgel összefüggésben, ugyanis az építési tevékenység csak akkor jogszerű és szakszerű, ha az örökségvédelmi követelmények is betartásra kerülnek, valamint építészeti örökségen építési tevékenység végzése csak akkor engedélyezhető vagy vehető tudomásul, ha az nem jár az építészeti örökség visszafordíthatatlan sérelmével vagy annak megsemmisülésével. Utal a jogalkotó azokra a tevékenységekre

is, amelyektől tartózkodnunk kell, azok bűncselkeményi jellege okán, tilos ugyanis a műemlékek veszélyeztetése, megrongálása és megsemmisítése, a védett érték teljes vagy részleges megsemmisítése, eredetiségének kedvezőtlen irányú megváltoztatása.

A fentiek szerint a polgári jó ízlés és az építészeti minőség elve, a hagyományokon és a mai tudáson alapuló helybe illeszkedés elve, valamint az építészeti örökség megóvásának és méltó hasznosításának az elve az Alaptörvény XI. cikk (1) bekezdése szerinti kultúrához való jog érvényesülését hivatott elősegíteni, ezen túl az esztétika (jó ízlés) elősegítésével hatással lehet a lelki egészség stabilitására. Ezen a ponton utalni kell még arra, hogy a tervezés keretének meghatározása felveti az Alaptörvény X. cikk (1) bekezdése szerinti művészeti alkotás szabadságának érintettségét, konkuráló alapjogi pozíciót teremtve az egészséges környezethez való jog és a művészeti szabadság között; azáltal, hogy alapelvi szinten írja elő a tervező számára, hogy a természetes környezeti elemek védelmét tartsa szem előtt egy új épület tervezése során. A téma terjedelmét tekintve ennek elemzésére egy újabb írásban kerülhet sor.

Ezektől elkülönítve, önálló csoportba sorolhatóak az egészséges környezethez való jog (testi egészséghez való jog) érvényesülését biztosító alapelvek, ezek közé sorolható a természeti rendszerek megőrzésének elve, valamint az emberi életminőség és egyetemes tervezés elve.

A természeti rendszerek megőrzésének elve a védettség elért szintjének megőrzésére kötelezi a jogalkalmazókat, vagyis mind a jogalkotás, mind a hatósági jogalkalmazás során érvényesülnie kell. Kiemelendő, hogy a természetvédelem primátusának elve azt is jelenti, hogy ha a környezetvédelmi, természetvédelmi, területfejlesztési vagy a területrendezési szabályozás az azonos szintű jogszabályban megállapított építésügyi követelménynél szigorúbb vagy ezzel ellentétes előírást tartalmaz, a környezetvédelmi, természetvédelmi, területfejlesztési vagy a területrendezési követelményt kell figyelembe venni az építési tevékenység folytatása során.

Az emberi életminőség és az egyetemes tervezés elvének alanyai: minden, építési folyamatban résztvevő szerv és személy, beleértve az összes hatóságot és szakhatóságot, az építmény tulajdonosát és használóját. A tartalma kiterjed minden olyan elemre, amely az emberi élet és az anyagi javak védelmét biztosítja, ilyen például, hogy az építmény megfelelően világos és megfelelő relatív páratartalmú legyen. Ne veszélyeztesse a környező lakosság egészségét, a kivitelezésnél használt megoldások, technikák és anyagok később is azonosíthatók legyenek, így lehetővé téve az építményt, tájépítészeti alkotást később használók egészségének és az anyagi javaknak a védelmét. Új növényzet telepítése esetén

előnyben kell részesíteni az őshonos, klímaellenálló, nem allergén fajtákat.

Gazdasági típusú alapelveknek minősülnek a szükséges minimum elve; a barnamezős területek elsődlegességének elve; a hazai ellátásbiztonság elve; a digitalizáció és a szabályozó felelősségének az elve.

Záró gondolatok

Jelen elemzéssel célul tűztem ki, hogy a Méptv. kódex jellegét vizsgáljam. Hipotézisem az volt, hogy az új építési tárgyú törvény átfogó jelleggel rendezi az építési jog minden területét, vagyis követi elődei, a korábban hatályban volt törvények mintáját. Összevetve az 1. pontban említett sport törvény kódex-szerűtlenségével, a Méptv. esetében megállapítható, hogy az építési tevékenységgel érintettek köre jóval tágabb (mint a sport esetében), vagyis a szabályozás általános jellege kimutatható. Tekintettel az alapelvek rendszerére és a téma szakigazgatási területen átívelő voltára, több, mint egy ágazati általános szabályozás.

A Méptv. kódex jellege a leírtak alapján igazolást nyert. A Méptv. Preambuluma szerinti 'szellemiségéből', Alaptörvénnyel való összeköttetésének meghatározásából, valamint az alapelvek rendszeréből, egyben a Méptv. önmagára tett megállapításaiból, arra a következtetésre juthatunk, hogy az építési tevékenység átfogó, jogalkotási és jogalkalmazási szinten egyaránt érvényesülő szabályozása történt meg. Kérdésként merülhet föl, hogy miben 'más' a Méptv. koncepciója, mint az eddigi szabályozási rendszerek voltak? Meglátásom szerint egy klasszikus értelemben vett kódex, amely a téma, vagyis az embert körülvevő épített elemek sajátosságait szem előtt tartva, generálisan szabályozza a kérdést. A Preambulum rendelkezései kifejezetten humanista szemléletűek, szinte minden szabályozási célkitűzés és alapelv mögött az emberi élet (test és lélek egyben) védelme és az egészség (az ember mint egész a szó szoros értelmében) érvényesülése áll a középpontban. Az esztétikum, vagy – ahogy a Méptv. fogalmaz – ízlés megjelenése a kódexben szintén újításnak tekinthető. Lényeges, hogy ennek a generális sarokkőnek jogalkotói meghatározása esszenciális az egész országban megjelenő tervezői tevékenységre nézve, kimozdítva ezzel a kérdést parciális jellegéből, vagyis helyi, területi szintről. Ezáltal az egységes településképen túl egységes 'országkép' is megjelenhet az épített elemeken.

További kutatás tárgya lehet a jogalkalmazási hatékonyság vizsgálata, amely alapvetően nem csupán a Méptv. rendelkezései, de a végrehajtása tárgyában kibocsátott (anyagi és eljárásjogi) rendeletek vizsgálatával történhet.

Hagyomány és újítás[1]

Bogárdi Szabó István
rektorhelyettes, egyetemi tanár (KRE HTK)

Annakokáért minden írástudó, aki a mennyeknek országa felől megtaníttatott, hasonlatos az olyan gazdához, aki ót és újat hoz elő az ő éléstárából. (Máté 13,52)

Miután Trócsányi Rektor Úr felkért ennek az előadásnak a megtartására, és egyúttal rábeszélt a témára is, csak annyit mondhattam Dantéval, hogy „[n]agy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz utat nem lelém. Ó, szörnyü elbeszélni mi van ottan, s milyen e sűrü, kúsza, vad vadon: már rágondolva reszketek legottan. A halál sem sokkal rosszabb, tudom."[2] Hagyomány és újítás – tradíció és innováció. Sűrű, kusza, vad vadon ez. Hadd kezdjem hát ott, ahova hagyomány és újítás egyaránt mutathat, akár egymás ellenében is. A hagyomány így nevezné ezt: jövendő; az újítás pedig így mondaná: jövő. Mi a különbség?

Bizonyára sokan látták *A majmok bolygója* című filmet, annak is első változatát, 1968-ból. A film, illetve az alapjául szolgáló tudományos-fantasztikus regény,[3] bizonyos értelemben a tradíció és innováció ellentétének, ugyanakkor éppenséggel paradox egymásra-utaltságának egyik eredeti példáját hozza (nyilván, nem res factae, hanem res fictae). Történet szerint egy évezredekkel korábban fellőtt űrhajó A.D. 3978-ban becsapódik egy ismeretlen bolygón, ahol majmok uralkodnak. A bolygón élnek emberek is rejtőzködő hordákba verődve a megközelíthetetlen vadonban, de inkább csak emberszerű primitív, kártevő lények ők, akiket jobb kiirtani vagy rabszolgamunkára fogni, esetleg tudományos kísérletekben felhasználni. A majombirodalom teokratikus hierarchia, működése egyszerre emlékeztet Platón eszmei államára és a középkori rendi társadalomra: a gorillák adják a katonai erőt, ők a *bellatores*, az orangutánok felügyelik a kormányt és a vallást, ők az *oratores*, a csimpánzok a tudósok és dolgozók, ők a *laboratores*. Az egyetlen túlélő űrhajóst, mint ismeretlen egyedet laboratóriumi vizsgálatra viszik.

1 Károli Közösségi Napok nyitóelőadásának (2025. április 14.) szerkesztett változata. Ajánlom tisztelettel Trócsányi László Rektor Úrnak 70. születésnapjára.

2 Alighieri, Dante: *Isteni színjáték* (Babits Mihály fordítása). Budapest, Révai Kiadás, 1940.

3 Boulle, Pierre: *A majmok bolygója*. Budapest, Móra Kiadó, 1971.

Toroksérülése miatt nem tud beszélni, ezért gesztikulálva próbálja közölni, hogy ő nem erről a bolygóról való, nem tartozik az erdőben rejtőzködő emberszerű lényekből álló hordához. Egy papírrepülőt hajtogat és ezen demonstrálja az aviatika elveit az értetlenkedő majom-tudósoknak. Ekkor lép be a laboratóriumba (kihallgató szobába?) dr. Zaius, a tudományok minisztere és a hit legfőbb védelmezője, vagyis fő-inkvizitor (a Zaius szónak semmi köze a Szajuzhoz!), aki felkapja a kis demonstrátumot, s miközben valami másról beszél, elterelve a figyelmet, gyors mozdulattal összegyűri a papírrepülőt. Kifejező pillanat ez, ahogyan a tudományok minisztere, aki egyben a hagyománynak is a legfőbb őre, megsemmisíti az újítás, az innováció jelét (mondjuk így, angolosan: token-jét). Azt csak a film záró részében tudjuk meg, hogy a tudományok minisztere valójában azt a tudást akarja titokban tartani, hogy ez a majom-társadalom egy sokkal magasabb rendű, fejlettebb civilizáció romjain, maradékán épült fel. S abban a néhai civilizációban, többek között még a repülőgépek gyártása sem volt lehetetlenség. Tehát nem a puszta innovációtól retteg, mint befolyását féltő machiavellista, akit netán elsöpör az újdonság. (Jegyezzük meg, Machiavelli, Platón nyomán, stabilizáló innovációnak tekintette politikai teóriáját.) A mi miniszterünk azért innováció-ellenes, mert abban a néhai civilizációban a folytonos újítások ön-megsemmisítő erőket juttattak érvényre. Dr. Zaius tehát azért akarja, úgymond, a tradíció erejével, e titkos tudás ismeretében tudatlanságban tartani alattvalóit, azért akarja kizárni az újítást (illetve az újítás lehetőségének az emlékét is), mert az a régi, fejlettebb civilizáció évezredekkel korábban megsemmisítette önmagát (éspedig egy hosszú innováció-sorozat révén nyert eszközökkel). A filmbeli történet utolsó jelenetében aztán kiderül, hogy a bolygó, ahova űrhajósaink többezeréves bolyongás után megérkeztek, éppenséggel maga a Föld, ahonnan egykor útnak indultak. Csak miközben ők az űrben teljesítették volna küldetésüket, az emberiség megsemmisítette önnön civilizációját. Immár a majmokon a sor, hogy legalább a puszta élet alapfeltételeit biztosítsák. Ennek az első lépése pedig egy sarkalatos dogma bevezetése, mely szerint az ember (az innovátor, az újító) veszélyes fajta, ezért kizárandó, üldözendő. Vagyis, a hagyomány itt nem a megengedést, a továbbadást jelenti (mint jelenthette azt még a 17. században), hanem egy olyan közös akaratba foglalt, szokássá formált társadalmi rendet, melyet elsősorban az innováció fenyeget.

Szükségtelen most kitérni a film értelmezéséről folyó vitára, hiszen az a nézet, hogy hagyomány és újítás egymást fenyegető ellentétben állnak, nem ennek a disztópikus történetnek a kizárólagos toposza, újszerűen kifejezett üzenete. Sőt, szinte már-már hagyománynak, újkori dogmának tekinthető – legalábbis a Felvilágosodás óta –, hogy az újítással szembeni vonakodás vagy

gyanakvás csakis egy középkori, tradicionalista társadalom minden újszerűséget elnyomó, maradi világában lehetséges.

Járjunk utána ennek a két 'dogmának'. A fogalom-történet kutatói szerint egyáltalán nem olyan magától értetődő hagyomány és újítás szembenállása, mint ahogy azt például olykor a közgazdasági szakkönyvek is sugallják. Például hozom Cséfalvay Zoltán nagyszerű könyvét, amit még egy olyan laikus is megérthet, mint én.[4] Lám, a tudós professzor az innováció akadályai között első helyen a hagyományt tünteti fel.[5] Holott, ahogy azt Jaques Ellul évtizedekkel ezelőtt megjegyezte polemikus könyvében, *A technológiai blöff*-ben, lehetséges, hogy egyik meghatározó antropológiai jellegzetességünk éppen az, hogy nehézkesen, vonakodva tanuljuk meg kezelni azt, amit a magunk kényelmére vagy munkánk hatékonyabbá tételére alkottunk meg (például internetes ügyintézés).[6] Természetesen, a két utalást nem teljesen igazságos egymással szemben porondra ereszteni. Cséfalvay professzor közgazdasági innovációról beszél, a kifejezést pedig Joseph Alois Schumpeter munkássága óta szinte kizárólagosan a (köz) gazdasághoz szokták kötni. Ellul viszont a 19. századi nagy mérnöki-technikai innovációihoz kapcsolódó ideológiákat bírálja (és korántsem a hagyomány nevében!), hosszasan elemezve az atomfizika, az űrtechnika, a genetika és a komputer-technika innovációs dimenzióit, mellesleg erős kétségeinek is hangot adva a teremtő rombolás (shcumpeteri) víziója kapcsán.

Ezt a magától értetődőnek tűnő ellentétet (*hagyomány versus újítás*) az újkeletű szótárakban is megtaláljuk. A hagyomány szinonimái: hit, kultúra, szokás, etika, folklór, forma, örökség, eszme, intézmény, törvény, legenda, tan, mítosz, mitológia, ortodoxia, gyakorlat, rituálé, és olykor-máskor: bölcsesség. Antinómiái pedig: unortodoxia, hitehagyás, ikonoklaszizmus, modernizmus, újdonság, eredetiség, fejlődés, progresszivitás, adaptivitás, kreativitás, ellen-véleményesség, frissesség, képzelet, képzelőerő, találmány, új ötlet, újdonság, szkepticizmus, variábilitás. S megfordítva is, az innováció is gyűjtőfogalommá lett (találmány, felfedezés, reform, forradalom, változás, újdonság, haladás), sőt, szintetikus fogalomként is használjuk, vagyis legitimitást és tekintélyt-kölcsönző kifejezés, a helyeslés kritériuma. Ami innovatív, az jó! Így, ha az innováció szó antinómiáit nézzük (stagnálás, megrekedés, pangás, régiesség, hagyomány), máris kész a leltár! Tradíció és innováció egymás háza tájára nem mennek, hacsak nem lerombolni az egyiket, vagy feltartóztatni a másikat.

4 CSÉFALVAY Zoltán: *Szabadság – innováció – gazda(g)ság – A siker titkai a digitális korban*. Budapest, MCC Press, 2024.

5 CSÉFALVAY i.m. 60.

6 ELLUL, Jaques: *The Technological Bluff*. Grand Rapids MI, Wm. B. Eerdmans Pub. Co., 1990.

A mai szótárak mellett érdemes megnézni a régieket is, és ezúton visszatérni a fogalom-történethez, hátha csak arról van szó, Dantéval szólva, hogy nem leljük az igaz utat.

A *Pallas Nagy Lexikona* (1893) szerint: „Innovatio (lat.), eredetileg a. m. megújulás, ezért különösen fáknak, a növényeknek éviv. uj hajtása, uj fakadása, tulnövés, tulsarjadzás."[7]

A *Magyar Lexikon* (1881) szerint: „Innovatio (lat.), 1) megújítás; – 2) a peres eljárásban ama tény, midőn valamelyik fél a még csak per tárgyát alkotó kérdésben önkényes eljárást tanusít; – 3) a növénytanban uj hajtás, íris hajtás."[8]

De menjünk még távolabb, fordítsuk meg *A majmok bolygójának* időkerekét, lépjünk vissza ezeréveket, s lássuk, mit mond Platón az innovációról. A görög *kainotomia* szó eredetileg metafora; a bányászatból származik, új vágatot jelent. Platón a *Törvények* című munkájában (7. könyv) a jövendő nemzedék nevelése kapcsán a játékokról mondja, hogy azokat mindig ugyanúgy és ugyanazokkal a szabályokkal kell játszani, és ha ez így történik, akkor az állam törvényei is változatlanok maradnak: a játékok mintája ugyanis az örökkévalóban részesedik, ezért a játék alapelve – szabálykövetés – a komoly dolgokra (törvényekre) is kihat. Ha azonban, mondja Platón, a játékokat megbolygatják és újítást hoznak be, önkényes változtatással próbálkoznak (például testtartás, ruházat, felszerelések tekintetében), akkor nem uralkodhat állandó közmegegyezés abban a kérdésben, hogy mi az illő és mi nem. Ez esetben az részesül közmegbecsülésben, aki mindig valami újat talál ki, és olyasmit hoz be, ami alakban, színben vagy másban elüt a megszokottól. Ez pedig észrevétlenül megváltoztatja az ifjúság jellemét, akik ennek következtében megvetik majd a régit, és felmagasztalnak mindent, ami új. Ennél a közszellemnél nincsen nagyobb átok egy államra nézve. Mintha dr. Zaius-t hallanánk itt a majmok bolygóján, aki a papírrepülőt összegyűri, pedig az csak holmi játék, ám mégiscsak innováció, az pedig a régi (örökkévaló) rend megvetéséhez fog vezetni. Annyit szóljunk Platón mentségére, hogy egy nemzedékkel később Arisztotelész a Politika második könyvében éppenséggel innovációt vet Platón szemére államtana kapcsán, mondván, nem jobb-e úgy, ahogy van?[9]

7 Bokor József: *A Pallas nagy lexicona*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1893. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/h-B866/innovatio-D597/ (2026. 01. 11.)

8 *Magyar Lexikon IX. kötet, Hautgout–Juliana*. Budapest, Wilckens és Waidl Kiadóhivatala, 1881. https://adt.arcanum.com/hu/view/Lexikon_MagyarLexikon_09/?pg=396&layout=s&query=innovatio (2026.01.11.)

9 Arisztotelész: *Politika 2. kiadás*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1984, § 1268.

Hogy ezt a (látszólagos) ellenmondást megértsük, érdemes Benoit Godin kanadai kutató nagyívű munkájára támaszkodnunk: *Innovation Contested*.[10] A könyv címét talán úgy érdemes fordítani: civakodás az innováció körül. Innovációról beszélnek a biológiai evolúciós elméletekben, paleontológiában, antropológiában, pszichológiában, társadalom-tudományokban, történelem-tudományban, gazdaságtudományban, eszme-történetben. Továbbá, tágasabban innovációként jellemeznek kutatási, gyártási, értékesítési, törvényhozási, oktatási, civilizációs folyamatokat is, és rendszereket is. Godin ironikus megjegyzése szerint az innováció ma sok mindent jelent, mindent jelent, semmit sem jelent. Mert ahhoz, hogy mit jelent ma a szó, tudnunk kell(ene), hogy mit jelentett valamikor. Maga Godin is a görögökkel kezdi tisztázó fogalom-történetét, és nem véletlenül, hiszen az innováció fogalmát érintő érezéves vita mindmáig a hagyomány tükre előtt zajlik. Tegyük hozzá, maga a vita is afféle tükör, amely viszont jelzi a hagyományt érintő vitákat is. Ezt utóbbit pedig Edward Shils mutatja be *Tradition* című könyvében, mely eredetileg 1981-ben jelent meg, majd 2002-ben innovatív módon kiadták a 2.0. változatát.[11] Ha Godint az innováció fogalmának sikertörténete, akkor Shils-t éppenséggel a reputációját vesztett hagyomány érdekli. Hiszen az elfogadott hagyomány éppen olyan élénken meghatározza a jelent, mint az innováció. S ha már az innováció a folyamatos megjobbítás szinonimája lett, kérdezhetjük máris, vajon hol van a forrása a változtatás karizmájának, sőt, van-e egyáltalán efféle eredő? És kérdezzük tovább, vajon, az innováció exogén változás-e, melynek oka, például, a társadalmi intézmények fokozódó csődje, mélyülő közösségi zűrzavar, előre nem látott körülmények (járvány, háború stb.) beállta? Vagy fordítva, az innováció valamiféle endogén változás volna, valamely, a hagyományban felismert hiány kitöltése, de a tradíció elemei (játékszabályai - Platón!) szerint? Egyszóval, mi kavarja fel a hagyomány üledékét, talán valami külső erő becsapódása,[12] vagy a képzelőerőnk,[13] melynek navigálására éppen a hagyomány tanít meg?[14]

10 Godin, Benoit: *Innovation Contested, The Idea of Innovation over the Centuries*. London, Routledge, 2015.

11 Shils, Edward: *Tradition*. Chicago, The University of Chicago Press, 2002. [Version 2.0. - 16.07.2002.]

12 Például Taylor, Charles: *The Secular Age*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

13 Például Ricoeur, Paul: *Lectures on Ideology and Utopia*,. New York, Columbia University Press, 1985.

14 A kérdés már Madách is feszegeti Az ember tragédiája mennyei színében: „Rendzavarva jő amott az/Üstökös rettentő képe:/S ím, az Úr szavát meghallva,/Rend lesz útja ferdesége." Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Budapest, Az Atheneum R. Társulat Kiadása, 1893.

Godin, aki eredetileg statisztikus volt, a hivatásos szógyűjtő alaposságával kimutatja, hogy az innováció az antikvitásban a *subversio* (felforgatás) szinonimája, s ekként első jelentése politikai természetű, ezért sem a mai értelemben vett technikához (kvázi tudományhoz), sem a közgazdagsághoz nincs köze. Ha hihetünk a történészeknek, a hellén-római korszak teljes 800 esztendeje nem hozott jelentős technológiai innovációt sem a gazdaságban, sem a gazdálkodásban. A kifejezés inkább afféle nyelvi fegyver volt. A jó rend ellenségének egyik neve: innovátor. Ez a kárhoztató értelem tért vissza a 16-17. század fordulóján, amikor a reformáció és ellenreformáció harcaiban előbb rögzültek a felekezeti határok, s ezeken belül kialakultak a teológiai ortodoxiák. A dogmák területén (ez esetben a felekezeti határokon belül) tilos bármiféle innováció. De ez akár államrezon is lehet. Mint tudjuk, Báthory István erdélyi fejedelem 1572-ben innovációs tilalmat rendelt el teológiai kérdésekben. Ez lett volna az ára a korábbi toleráncia-törvénynek (1568), melynek értelmében az Erdélyi fejedelemségben négy felekezet szabadon működhetett? Ha áttekintjük Pázmány Péter és Alvinczi Péter hitvitáit (immár a 17. század elején), látni, hogy a római katolikus és református fél folyton az innováció vétkét vágja a másik fejéhez. Pázmány az egész reformációt kárhozatos következményekkel járó újításnak tekinti, és a reformátorokat a régi eretnekekkel társítja, míg Alvinczi azt mondja, hogy a reformációt éppen az tette szükségessé, hogy a római egyház telerakta újításokkal az egyházat, odébb tolta a határköveket, magát Pázmányt pedig machiavellistának titulálja. A reformáció nem innováció, hanem visszaformálás, ha tetszik, az innováció korrekciója.[15] De mint mondtam, ez a kárhoztató értelem voltaképpen visszatérés. A vesztfáliai béke (1648), mely lezárta a három évtizedes vallásháborút és két évszázadra meghatározta Európa vallási térképét, a *cuius regio eius* religio elvvel korlátot emelt a vallási innováció elé. Az innováció többnyire terhelt fogalom a politikában vagy törvényhozásban is, egészen a Felvilágosodás koráig. Sőt, még a nyelvészetben is az, gondoljunk csak a magyar nyelvújítók éles polémiájára az ortologusok és a neologusok között, a 19. század elején. Sőt, a teológiában sem lett egyszerűbb a helyzet, legalábbis, ahogy ezt a Platón-fordító Schleiermacher ideáltipikusan bemutatja, más elnevezéssel, mint az ortodoxia és heterodoxia dinamikáját.[16]

15 Vö. Luther, 95 tétel, 84: „Miféle újfajta kegyelme [nova pietas] Istennek és a pápának az, hogy megengedik, hogy egy istentelen és gonosz ember pénzért kiváltson egy kegyes és istenszerető lelket, viszont azt a kegyes és kedves lelket nem váltják ki ingyen szeretetből, saját rászorultsága miatt?"; Bullinger, Heinrich: *De origine erroris, in negocio eucharistiae, ac missae*. Basileae, Wolffius, 1528.

16 Schleiermacher, Friedrich: *Kurze Darstellung des Theologischen Studiums*. Berlin, 1830, §. 203-208.

Mindazáltal, a negyedik századtól, a keresztény szóhasználatban erős kivétel is jelenik meg; az innováció más irányba mutat. A Biblia latin fordításában az innovatio főnév (s még inkább innovo ige) a visszaállítás, megújítás értelmét veszi fel, elsőrenden spirituális vonatkozásban. A Vulgatában több helyen megtaláljuk az amúgy kárhoztatott innováció szót, immár ebben az átirányított jelentésben. Például a szenvedő Jób élete eljövendő helyreállítását remélve ezt mondja: „Dicsőségem megújul velem (*innovabitur*), és kézívem erősebbé lesz kezemben". (Jób 29,21)

A lerombolt Jeruzsálemet sirató Jeremiás próféta így könyörög Istenhez: „Téríts vissza Uram magadhoz és visszatérünk; újítsd (*innova*) meg a mi napjainkat, mint régen". (Siralmak 5,21)

A bűnbánó Dávid így énekel: „Tiszta szívet teremts bennem, oh Isten, és az erős lelket újítsd meg (*innova*) bennem". (Zsoltár 50,12) Néhány esetben politikai (teokratikus) értelemben is ezt a helyreállító funkciót veszi fel szó. Ezt a felbuzdulást halljuk Sámuel prófétától egy válságos állapotában: „Jertek, menjünk el Gilgálba, és újítsuk meg (*innovemus*) ott a királyságot". (1Sámuel 11,14) Hóseás próféta pedig teokratikus üzenet tolmácsol: „Vessetek magatoknak igazságra; arassatok kegyelem szerint! Szántsatok magatoknak új szántást (*innovate* vobis novale)". (Hóseás 10,12)

Másfelől azonban a görög filozófusok újrafelfedezésével a *kainizo* görög szó latin fordítása (*innovo*) újra előhozza a szó eredeti értelmét. Ami új, akár eredetinek is tekinthető, de csak ha dőrendben az első. Ez pedig ellenkezője az innováció újabb kori, progresszivista értelmezésének, még akkor is, ha az eredetiség bevett szinonimája lett az innováció szónak! Az újít (innovo) ebben a középkori keresztyén szóhasználatban rokona a felújít (renovo), megújít (reformo), újraszül (regenero) szavaknak, és általában valamely eredeti (elvileg még érvényes) állapothoz való visszatérést céloz. Ilyen értelemben mondja I. István pápa a 3. században,[17] hogy a megtérő és bűnbánó eretneknek bocsássanak meg, vegyék vissza a közösségbe, de ne kereszteljék meg újra, mert a keresztség olyan egyedi beavatási aktus, melynek lenyomata kitörölhetetlen. Azok kedvéért tehát, akik kigyógyulnak valamilyen eretnekségből, semmit nem kell újítani a hagyományon (*nihil innovetur nisi quod traditum est*), elég kézrátétellel kifejezni a megbocsátást. Itt tehát az innovo ige jelentése ez lenne: szükségtelenül megismételni azt, ami eleve érvényes, mert a hagyományban már eleve benne van. Évszázadokon keresztül ez a kifejezés maradandó értelme. Summázzuk be ezt most Kálvin mondásával: „Egyszóval Isten... megújítja a

17 Amint azt Cyprianus idézi. CARTHAGINESIS, Cyprianus: *Epistolae de baptismae haereticorum*. 24.2.

lelket, hogy tanítására alkalmas és fogékony legyen.[18] Végtére is, mi más lenne az igazi innováció, mint hogy tanulni kezdjük a hagyományt. Ennek fényében az újítás a hagyományozást (traditio) célozza, a hagyomány (traditum) az, ami át van adva és újra át kell adni, ezen tájékozódik az innovatio. Például, minden egyes úrvacsorai aktusban, amikor azt cselekedjük, amit átadott (tradidi) nekünk az apostol, aki pedig az Úrtól vette át azt, amit az Úr szerzett azon éjszakán, mikor átadatott, vagyis elárultatott (tradebatur), mondván ez az én testem, mely értetek adatik (tradetur), mígnem újra eljön.[19] Az újítás mindig a traditum és a futurum között mozog. Augustinus az *innovatio* kifejezést a feltámadásra is alkalmazza, és ezen a ponton értjük meg, hogy miféle tartalmat jelez az innováció kifejezés a keresztyénségben. Az újítás a jövő elővételezése folytán lesz a régi addig nem ismert variációja: életünknek ez a megújulása (innovatio vitae nostra) tehát sajátos átmenet a halálból az életbe, amely először a hit által valósul meg, hogy reménységben örvendezzünk és a nyomorúságban türelmesek legyünk, „miközben külső emberünk még romlik, de a belső ember napról napra megújul (2Kor 4,16).”[20]

Azonban, mint jeleztem, a reformáció felekezeti vitáiban visszatért az innováció terhelt értelme és fegyverként való alkalmazása is. Az innovátor voltaképpen felforgató. A 16-17. század hitvitái korántsem mai értelemben vett vélemény-cserék voltak, hanem társadalmi-politikai-civilizációs változásokat katalizáló vagy éppenséggel megjelenítő tektonikus mozgások is. Ám ezzel egyidejűleg az innováció szónak az a másik, eredetileg keresztyén ihletésű, jövőirányú fogalma eszközi jelentést vett magára, mintegy az ezeréves keresztyén lelkiség szekularizációjaként: az innováció a szükségletek megoldásának egyik eszköze. S ebben az alkalmazásban az eredet tengelye fokozatosan a jövő felé fordul. Az új immár nem az alapító, eredeztető aktus ismétlése, ismétlődése, újrázása (amint tavasszal kiújul a természet), hanem maga a futurum absolutum. Fordítva is mondhatjuk: a futurum lesz a novum absolutum. Ekként az innováció fogalma már nemcsak a politika dimenziójában használatos (felforgató, rendbontó igyekezet), és nemcsak a lelkiség dimenziójában alkalmazható (az ember eredeti, jó állapotának helyreállítása), hanem ezektől a politikai és vallási dimenzióktól elvonatkoztatva, a kezdeményezés kvázi-ontikus kategóriája. Az innováció szabadság-kritérium. Ez a szabadság pedig: felismerni, kezdeményezni, sikerrel bevezetni valami újat. Az embernek

18 Denique animas innovando facere ut efficax sit doctrina..., Kálvin, Institutio, 2.5.4. Calvin, Jean: *Institutio christianae religionis.* Genevae, Oliua Roberti Stephani, 1559.

19 1Korinthus 11,21-26, a Vulgata fordítása szerint.

20 Augustinus: *Epistulae.* 55. 1.5.

képessége van megváltoztatni világot, elsőként mindjárt megfosztani azt az örök rend varázslatától. Az innováció: eszköz eljutni a célhoz, a novumhoz, mely immár feltétlen ön-érték. A 18-19. században a progresszió és az innováció ikerszavakká lesznek, a 20-21. században pedig elsőrendű önminősítések. S ha az innováció szabadságát a *homo voluntas* minősíti, immár nem is az a kérdés, hogy mi az innováció, hanem hogy ki az innovátor? Ha az innováció fogalmának tartalmi karrierje így írható le: tilalmi szó – eszközi szó – érték-szó, akkor az innovátor karrierje így vázolható: felforgató – előfutár – meritokrata.

Nem marad más hátra, mint Szent Ágoston talányos kérdését alkalmazni. Az ember teremtése kapcsán a Teremtőre vonatkoztatva mondja: az itt a roppant nehézség, hogy tekintetbe véve Isten örökkévalóságát, vajon teremthet-e Isten valamit újat anélkül, hogy akaratában bármiféle változás állna be."[21] Messzire vezetne annak bemutatása, hogy miként tárgyalja ezt a kérdést Aquinói Tamás,[22] de érvelése lényegét érdemes bemutatni, azzal a tőle vett megszorítással, hogy ha az ember örökkévalón létezhetne is (aeviternitas), ez akkor sem ugyanaz a létmód, mint Isten örökkévalósága (aeternitas), mert az ember folyton elveszíti a múltját, ellenben a jövőjét még nem birtokolja, vagyis létét egyszerre keretezi veteratio (avulás) és innovatio (újulás).

Tárgyunk tekintetében mostmár az a kérdés, hogy az ember – hagyomány-alapító alkatára nézve – hogyan újíthat bármit anélkül, hogy akaratában változás állna be? A változás ugyanis nemcsak újulás, hanem avulás is. Mi más tehát a hagyomány, mint az új(donság) megmentése az avulástól? Dr. Zaius gyors mozdulata, mellyel megsemmisítette a papírrepülőt, mintha ezt a kérdést nyitná meg. Kicsoda az ember? Homo deus vagy csupasz majom?

21 „Hac quaestione difficillima propter aetemitatem Dei nova creantis sine novitate aliqua voluntatis." Augustinus: *De civitate dei*. 426. XII.21.

22 Aquinas, Thomas: *Summa Theologiae*. 1274. I.10.5.

Mit köszönhet a demokrácia a protestánsoknak?

Szabó Zsolt
habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

Bizonyára nem a véletlen műve, hogy azok az országok, ahol a gyakorlat próbáján is átmentek a protestáns politikai teológia gondolatai, éppen azok, amelyekben a modern demokrácia- és szabadságeszme először teret nyert. Az Egyesült Államok, Hollandia, Svájc, Anglia és Skócia és részben Németország mind vallási megosztottság és vallásháborúk hevében hordta ki az alkotmányos demokráciát és a szabadságjogokat, amelyek közül a vallás és gondolkodás szabadsága volt az első. A hatalmi és nagyhatalmi küzdelmek jó része a lelkiismeret feletti hatalomról is szólt. A felvilágosodás mellett, vagy, sokkal inkább, előtt – sőt, helyett – a reformáció volt az a szellemi áramlat, amely előre vitte ezt a fejlődést. Ezzel szemben a szekuláris francia forradalmi gondolat előbb káoszt, majd újabb zsarnokságot hozott, és csak lassan jutott nyugvópontra.[1]

A keresztény hívők számára nem kétséges, hogy a kereszténység hit- és gondolatrendszere választ ad minden lehetséges kérdésre, így a kormányzás, a politika kérdéseire is. A kereszténység nagy családján belül, a protestáns felekezetek egyik üzenete e tárgykörben éppen abban áll, hogy ne kivonuljunk a világból, a 'világi' viszonyokból, hanem formáljuk át. Isten szuverenitása alá nemcsak a lelki, vallási kérdések tartoznak, hanem minden, a földi életre tartozó kérdés is. Abraham Kuyper, a református lelkészből lett holland miniszterelnök megfogalmazásában: nincs egy talpalatnyi hely sem ezen a földön, amely ne állna Krisztus korlátlan szuverenitása alatt. Az sem véletlen, hogy a protestánsok a politikacsinálásban hagyományosan felülreprezentáltak, a részben civilekből álló hivatalos egyházzal ez hagyományosan jobban összeegyeztethető volt.

Európa meghatározó kormányformája a reformáció idején, a 16. században az abszolút monarchia volt. A hivatalos egyház pedig, az elmúlt évszá-

1 Az esszé tömörebb változata előszóként áll a Károli Gáspár Református Egyetem Protestáns politikatörténeti kutatócsoportja által létrehozott, Szabadság, halatom, lelkiismeret című kötet előtt. Köszönet Rektor úrnak a Károli egyetem kutatási struktúrájának létrehozásáért, amely ezt a munkát is lehetővé tette. Szabó Zsolt (szerk.): *Szabadság, hatalom, lelkiismeret*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2024.

zadok egyház és állam között hatalmi harcain túllépve, inkább támogatta és szövetkezett vele. Ebben a környezetben lobbant be a reformáció mozgalma, amely nem forradalmat és lázadást, nem is új vallást, hanem a hit gyökereihez való visszatérést, vallási reformot hirdetett. A hitvallás és dogmatika mellett a reformátoroknak volt mondanivalója a közéletről is. Kálvin fő művében, az Institutioban is, és a legtöbb protestáns hitvallási iratban egyaránt külön fejezet szól a polgári kormányzatról.[2] Már csak saját tapasztalatuk miatt is, a protestánsok érzékenyek voltak a hatalom kérdéseire, és – eltérő hangsúlyokkal ugyan, de határozottan – kiálltak az uralkodó Istennek való alárendeltsége, és a parlament által korlátozott uralkodói hatalom mellett, amelyből a hatalommegosztás máig ható, és elsőként a protestáns államokban gyakorlatba átültetett gondolata is származott. Szintén közel állt a protestáns eszméhez a republikanizmus újbóli előtérbe helyezése, amely az abszolút monarchia antitéziseként indult diadalútjára a világban.

A protestáns mozgalmak értelmezték újra a szabadság eszméjét is. A keresztény ember egyedül Krisztustól függ – azaz sem az államnak, sem az egyháznak nincs alávetve. A protestáns gondolat felszabadította az embert, hogy szabad legyen közvetlenül kapcsolatba lépni Istennel, közvetítők, vámszedők, hűbérurak nélkül. A szabad vallásgyakorlat és a vele kéz a kézben járó gondolat- és lelkiismereti szabadság az első modern szabadságjognak is tekinthető, az alapjogi generációk első zsengéjének. A modern szabadság-eszme, a közvélekedéssel ellentétben, nem a francia forradalomban született, hanem két és fél évszázaddal azelőtt. A reformáció pulzálása először Wittenbergből, majd a svájci városállamokból áradt szét messze földre, Angliába, Skóciába, Németalföldre. És bár mindenhol más és más volt a társadalmi kontextus – Genfben egy városköztársaság berendezkedése, Angliában és Skóciában a királyi hatalom és trónutódlás konfliktusai, Hollandiában a független államiság, német földön a feudális és hűbéri érdekviszonyok kérdései – volt egy közös, szilárd alap, amire az új hit által adott válaszok épülhettek. Ez az alap pedig a Szentírás és Krisztus korlátlan uralma, tekintélye volt – azaz Isten – és nem a királyok, pápák, püspökök - országa, itt a földön is.

A reformátorok azt vallották, hogy a földön minden, így a nép, az uralkodó, a papság is, Krisztus korlátlan szuverenitása alatt áll. Nem az uralkodó, de nem is a „népnek árja" van fölül, hanem az Úr. Az állam és az egyház is ebben a pozícióban van: mindkettőt Isten rendelte a bűnbe esett emberiség javára, mindkettő Isten szolgája. A kapott hatalommal visszaélni nem lehet, az

2 Második Helvét Hitvallás, Debrecen-Egervölgyi Hitvallás.

uralkodónak biztosítani kell Isten helyes tiszteletét, és mint szolgálónak (Isten szolgájaként), be kell tartani az ország törvényeit (a törvény néma felsőbbség, a felsőbbség élő törvény – Kálvin János), tiszteletben kell tartania Isten hívő népével kötött szövetségét (az uralkodó és a nép egyaránt tagja a szövetség népének – John Knox). A jog által kötött állam, azaz a jogállam évszázados gondolata nyert itt újbóli megerősítést. A nép pedig feltétlen engedelmességgel tartozik az uralkodónak, aki Isten meghosszabbított kezeként, csak végrehajtója, szolgája Ura akaratának. A legtöbbet hivatkozott bibliai ige a Római levél 13. részének első verse: „Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, Istentől rendeltetett." A kálvini általános kegyelem részeként, a világi kormányzás minden ember javára kell történjen, azaz jókra és rosszakra, keresztényekre, és nem keresztényekre egyaránt tekintettel, ahogy Isten napot, levegőt, földet, vizet ad mindenkinek itt a földön. Biztosítja a létfeltételeket, hogy az így kapott életet minden ember Neki szentelje, és – a csak erre elhívottak számára elkészített – különös kegyelemben részesüljön.

Az állam büntetőhatalma is az Úr jogos büntetéseit hajtja végre. Az engedelmességre vonatkozó szilárd kiindulópontból azonban a reformátorok – nemzetük eltérő történelmi helyzete és saját vérmérsékletük szerint – eltérő mértékben jutnak el a kivételekhez, a zsarnokkal szembeni engedetlenségig, vagy akár lázadásig. Az újkori Európa első – de nem utolsó – királygyilkossága is protestáns indíttatásból történt: a reformáció ugyanis kivette a trónfosztáshoz való jogot a pápa és az egyház kezéből, és az autonómiára törekvő politikai elit kezébe tette. Kálvin mértékletessége kifejeződik abban, hogy ő az egyéni lázadókban, ellenszegülőkben soha nem látta az isteni akarat megnyilvánulását. A zsarnoknak való ellenállást, fékezőerőt a forradalmi hevület, féktelenség helyett inkább 'néptől szerzett' grémiumok (parlamentek, tanácsok) kiegyensúlyozó ereje által látta helyesnek megvalósulni.

Látható tehát, hogy a modern, polgári alkotmányosság és politizálás fejlődéséhez a meghatározó lendületet a reformáció adta, és azok protestáns államokban váltak államalapító, alkotmányos tényezővé. A politikatörténet az első polgári alkotmánynak az 1584-ben létrejött utrechti unió alkotmányát tartja. Rousseau pedig, aki Kálvint nem teológusként, hanem genfi törvényhozóként tisztelte, népszuverenitási gondolatát Kálvin 1541-es genfi egyházalkotmányi népszavazásából veszi. A hugenotta alkotmány rendelkezései – Abraham Kuyper szerint – tovább élnek az Amerika Egyesült Államok alkotmányában. A hitkérdéseket is mérlegre tevő angol polgári forradalom sodrása utáni optimum (a parlamenti szuverenitás, a 'király uralkodik, de nem kormányoz' formula)

adott mintát az európai alkotmányos monarchiák egész sora számára. A 19. századra a világtörténelem és –politika alakításában a protestáns államok (Németország, Nagy-Britannia, Egyesült Államok) vették át az irányítást.

Protestáns felfogásban keresztény nemzet egyszerre gyülekezet és politikai közösség. Senki nem vonhatja ki magát sem Isten törvénye, sem saját közösségének ügyei alól. A közügyekben való aktivitás mindig is nagyobb arányban volt sajátja a protestánsoknak, mint más felekezeteknek. A demokrácia pedig máig jelen van a protestáns egyházszervezetben, tévedhetetlenség és dogmák helyett ez az egyházszervezet egyik legfontosabb kötőanyaga. Legalábbis az egyházi törvények szintjén, mert a gyakorlat – régen is, ma is – sokszor formálissá, üressé teszi a döntésekben való egyenlő részvételen alapuló struktúrákat. Emiatt is érdemes újra és újra felfedezni e téren is a protestáns gyökereket, a választás és a közösségi döntéshozatal fontosságát is.

A hit ügye tehát nem magán-, hanem köz-, egyben politikai ügy, azaz *res publica*. A protestáns felfogásban nem létezhet élesen elkülönülő magán- és közszféra. Nincs külön politikai élet, családi élet, szakmai élet – a hívő élet teljességében a hit minden szférát átölel. A hit magán, köz-, és politikai ügy egyszerre. Ezek között pedig nem lehet ellentmondás. Ha mégis van, az komoly hitelességi-bizalmi válságot eredményez.

Kálvin a közhivatalokban, politikában való szerepvállalást az egyik legmagasztosabb hivatásnak tekintette, amire csak Isten elhívása alapján szabad igent mondani. A protestánsok jellemzően inkább krisztusi, mint pártpolitikusok voltak – emiatt sehol sem jött létre tartósan sikeres protestáns politikai párt vagy formáció, az erre irányuló kísérletek ellenére. A protestánsok, bármely pártban is tevékenykednek, a pártok fölötti Krisztust képviselik, pártfegyelem helyett Krisztus hűséges követőiként harcoltak.

Naivság lenne persze azt gondolni, hogy önmagukban a teológia áramlatai, a reformáció tanai önmagukban történelem- és politikaformáló erő lettek volna, amikre százezrek mozdultak meg és ragadtak fegyvert. A búcsúcédula-ügy, vagyis az észak-déli pénzpumpa, mint a németes szorgalom és gyarapodás ellenségképe nélkül a protestáns hitre tért keresztények nem dacoltak volna a halállal, nem szálltak volna hadba Európa uraival. Az angol egyházszakadás nagypolitikai stratégiaalkotás, és nem teológiai vita folyománya volt. A hitvallási kérdésekre sokszor telepedett rá az önérdekkereső gazdasági és hatalmi politika: az igaz hit kérdése sokszor fügefalevél, vagy éppen szépségtapasz volt a pőre hatalmi érdekek testén. A hit valódi kérdésére, konfliktusára a reformátorok mutattak rá ismét: élet vagy halál, üdvösség vagy kárhozat. Ahol pedig ezek a kérdések felmerülnek, ott a politika is felüti a fejét, és megpróbálja maga

felé téríteni a gondolkodás irányát. A történelem erőszak-folyama és hatalmi pozíció-harcai közepette a vallási kérdések önmagukban soha nem voltak háborúkat kiváltó okok, sokkal inkább a politika eszközei a hatalmi játszmáiban. A vallási háborúkat jellemzően a versengő, hatalmukat megszilárdítani akaró elitek vívták riválisaikkal szemben. Nem jelentenek ez alól kivételt a protestáns vallásháborúk sem.

A hatalom hideg számításait azonban történelem Ura rendre felülírta, a rosszat mindig jóra fordítva, emberöltőkön átívelő léptékkel ugyan, de mégis-csak ítéletet mondva a hatalmaskodók felett. A perbe fogottak és száműzöttek hajlíthatatlansága, a mártírok vére magvetés volt a követők, utódok számára. Az új hit nem karddal és ágyúval, hanem Szentírás-fordításokkal hódította meg a világot. A saját nyelvű Bibliák születése eltérő csillagzat alatt történt: hol várfogságban, mint Luther Márton által, hol királyi parancsra, mint Jakab király (King James) jóvoltából, hol önerőből, mint Károli Gáspár jóvoltából. Az írott, nyomtatott és olvasott, vagyis megelevenedő ige formálta át akkor és ma is, Európa és a nagyvilág politikai térképét. Mélyrehatóbban és messzebb hatóan, mint bármelyik, ezt meglovagoló vagy -lovasító hatalmi konstrukció.

A hatalom ördögi eszközeit, a zsarnokságot, a politikai korrupciót, a háborút, a protestánsok újra és újra leleplezték: a vallásháborúk korában éppúgy, mint a világháborúk korszakában. A protestánsok felismerték, hogy a politika és az egyház kapcsolatában, mint minden másban, a mérce csak a nehezebb, járatlanabb ösvény: az önmegtartóztatás útja lehet. A politika szirénhangjaival, hitvédelembe csomagolt tisztességtelen ajánlataival, és hol nyílt, hogy leplezett főkegyúri igényeivel szemben csak a vélt előnyökről való lemondás, a Sola Gratia újta lehet a megfelelő válasz. Nem jött létre élő és életformáló protestáns egyház ott, ahol az állam kegyéből, rá támaszkodva működik. Az egyház csak szabadon, Krisztus felé növekedve, a hatalom árnyékából kilépve bontakoztathatja ki Isten lelki ajándékait, szabad egyházként a szabad államban. A későbbi német-skandináv típusú protestáns államvallás és -egyház inkább kulturális funkciót betöltő intézményi struktúra, mint szellemi áramlat vagy hitvalló mozgalom – a Hitvalló Egyház (Bekennende Kirche) sem a hivatalos protestáns egyházban, hanem annak ellenében jött létre a nemzetiszocializmus időszakában. A kommunista hatalommal szövetkező „szolgáló egyház" sem az egyház megújulását, hanem lassú elsorvasztását tűzte ki célul, mialatt új ébredések kis lángjai biztosították a hit áttelelését az új tavaszra. Ezek a lángok, mint a bátorság és szabadság jelei világították ki az utat a berlini fal leomlásáig vezető úton.

A protestáns politikaalkotás – protestáns világegyház híján – országonként, kultúránként eltérő jellegű. Mégis van világot átfogó, össz-protestáns politikai program: az egyedül Krisztusba és a Biblia tekintélyébe vetett, rendíthetetlen és megalkuvást nem tűrő hit. A csak Őelőtte térdet hajtó egyenesség, a bármilyen külső körülmény ellenére megélt belső szabadság, a személyesen megélt Krisztus-kapcsolat, amelyekhez képest a politika rendszer, vagy a hivatalos egyházi körök másodlagosak. A különböző protestáns gondolati áramlatok egyarán Isten igéjét helyezték a középpontba, a hatalmi, politikai, társadalmi, sőt egyházi kérdések fölé. Mindezek ugyanis Krisztus korlátlan szuverenitása alatt vannak, és nem földi-egyházi hatalmak kezében. A protestáns politikai teológia öröksége mára beépült a modern állam- és alkotmányeszmébe, és össz-keresztény közéleti minimum lett. Itt az ideje, hogy protestánsok és nem protestánsok tisztában legyenek ezekkel az eszmei alapokkal, és újra felfedezzék ezeket, erőt és bátorítást nyerve a mindennapok politikai küzdelmeihez. Mert minden, ami az embert foglalkoztatja és mozgatja, politika. És minden, ami politika, Krisztus korlátlan szuverenitása alatt áll.

Defining Energy Law: Conceptual Core and Doctrinal Context

Róbert Szuchy
Vice-Rector (KRE), full professor (KRE Faculty of Law)

Foreword

It is a privilege to offer these lines in honour of Professor László Trócsányi on theoccasion of his 70th birthday. As Vice-Rector for Education at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, and as a colleague in Karoli and in the wider community of legal scholars, I salute a jurist whose career bridges academy and public service with rare integrity and breadth. Today Professor Trócsányi serves as Rector of Károli University, following decades of distinguished work as a constitutional scholar and teacher, and high office as judge of the Constitutional Court, ambassador, Minister of Justice, and member of the European Parliament.

This article – Defining Energy Law: Conceptual Core and Doctrinal Context –owes much to his constitutional sensibility. Energy law is not merely a technical regulatory toolkit; it is a field where fundamental rights and constitutional principles must continuously inform – and sometimes correct – market design and policy ambition. Questions of human dignity and social solidarity arise in the debate on energy poverty; equality and non-discrimination guide access to networks and consumer protection; property and proportionality frame expropriation for public-interest infrastructure; due process and effective judicial protection govern licensing, tariff-setting, and enforcement; and privacy and data protection are integral to smart grids, metering, and digital energy services. In Europe's evolving framework – from the Treaties to secondary legislation and case law – these guarantees provide the normative compass that ensures decarbonisation and security of supply proceed without compromising the rule of law.

Professor Trócsányi's scholarship in constitutional and comparative public law has long emphasised institutional balance, legal certainty, and the indispensable role of the judiciary – perspectives that resonate powerfully in contemporary energy governance, where national choices about the energy mix meet Union objectives and common market disciplines. His example encourages us to cultivate a dialogue between constitutional law and sectoral regulation, to see beyond silos,

and to measure legal success not only by efficiency, but by fairness, transparency, and accountability.

On behalf of our University, and personally, I extend heartfelt congratulations and sincere gratitude to Professor Trócsányi: for the standards he sets as scholar and leader; for his service to the Republic and to Europe; and for the intellectual generosity with which he has mentored generations of lawyers. May this Festschrift reflect, in some measure, the depth of our respect and the enduring influence of his work.

1. The concept and doctrinal position of energy law

1.1. *The concept of energy law*

Energy law can nowadays be considered as a new field of law (or even branch of law)[1] . There is no universally accepted academic designation for it. This situation also contributes to many misunderstandings about what energy law actually is. However, it is undisputed that in many countries we have been encountering regulations governing 'energy' in legal form for centuries. Already in the 19th century, and especially in the early 20th century, there were a number of regulations on energy, particularly on coal and then oil. Later on, regulation extended – basically after World War II – to the regulation of non-fossil energy sources, such as nuclear energy, hydropower, wind and other renewable energy sources.

Today, energy law is becoming increasingly important even if we only consider the fight against climate change or the European Union's energy dependence. The issue of security of supply is also becoming increasingly important. At the same time, energy law is inherently linked to other branches of law and cannot be interpreted in isolation. A telling example is the technological dependence that existed for many years, when several Member States – particularly in the Baltic region – had no alternative pipeline connections and were therefore reliant on a single source of natural gas, namely Russia. This situation highlighted not only legal, but also political and economic dimensions of energy dependence. Over time, however, the European Union and its Member States have taken significant steps to diversify supply, develop alternative sources, and strengthen energy security. Today, energy – and especially energy prices – continues to play a central role in domestic and EU-level policymaking.

1 Heffron, Raphael: *Energy Law: An Introduction*. Springer, 2015, 132.

1.2. *The evolution of the concept of energy law*

Energy law has matured significantly since 2017 as a distinct field of legal scholarship and practice. Once considered a "new" or emerging branch, it is now firmly established with dedicated literature and a clearer scope. Energy law encompasses the legal frameworks governing the production, transmission, distribution, and use of energy resources – from traditional fossil fuels like coal and oil to non-fossil sources such as nuclear power and renewables. It operates at the intersection of multiple disciplines (economics, environmental science, and technology) and multiple legal domains (public law, private law, international law), which makes its precise contours fluid. Nonetheless, energy law's core mission remains managing the balance between security of supply, economic efficiency, and environmental sustainability in the energy sector. In recent years, the climate crisis and geopolitical events have elevated energy law's importance. The urgent need to combat climate change, evidenced by EU commitments to climate neutrality by 2050, and concerns about dependence on dominant suppliers have placed energy law at the forefront of policy-making. Today, energy law serves as a critical tool to facilitate the clean energy transition while ensuring reliable and affordable energy for society.

1.3. *The Position of Energy Law within the Legal System*

The "positon" of energy law refers to its place within the legal system and its relationship to other fields. Energy law can nowadays be considered as a new field of law (or even branch of law)[2]. There is no single academic literature that addresses this field. This situation also contributes to many misunderstandings about what energy law actually is. Traditionally, energy law was seen as a sub-discipline of administrative or economic law, concerned largely with regulation of public utilities. However, its cross-cutting nature means energy law draws on principles from property law (defining rights in energy resources), contract and commercial law (energy trading contracts, market rules), environmental law (sustainability and emissions control), and competition law (preventing market dominance abuses). For instance, energy law must address how competition rules apply to powerful state-owned enterprises, without jeopardizing the energy security of countries reliant on a single gas supplier. However, it is undisputed that in many countries we have

2 Ibid. 132.

been encountering regulations governing 'energy' in legal form for centuries. Already in the 19th century, and especially in the early 20th century, there were a number of regulations on energy, particularly on coal and then oil. Later on, regulation extended – basically after World War II – to the regulation of non-fossil energy sources, such as nuclear energy, hydropower, wind and other renewable energy sources.

The number of publications on energy law in Europe has been increasing since the 1980s, while in Hungary there are very few publications on energy law.[3] At the same time, of course, there are many other outstanding works in Hungary on energy law issues. Typically, these works were in the fields of environmental law, agricultural law or taxation.[4] The evolution of EU law, especially Article 194 of the Treaty on the Functioning of the EU (TFEU), has given energy policy an explicit legal basis and clarified EU competences in energy. This Treaty provision balances EU internal market powers with each Member State's sovereign right to choose its energy mix. Thus, energy law in the EU context sits at a junction between national sovereignty and collective European objectives. The increasing prominence of energy in EU policy (e.g. the creation of an *Energy Union* framework and the European Green Deal) has further solidified energy law as a standalone field, with its own principles like "energy solidarity" emerging from case law (as discussed later) and its integration with climate law.

1.4. *The regulatory field of energy law*

Is there even such a thing as an EU energy law? This has been expressed by many other energy lawyers[5]. Is there such a thing as EU energy law? Could it be that EU energy law is nothing more than applying certain general EU legal rules to the energy sector?

Common market rules include the free movement of goods, people and goods in transit, environmental protection and now climate protection. But EU rules also includes ensuring freedom of establishment. As the rules in this area affect the businesses and individuals operating in that area.

3 The following is an example of a purely energy law related book: Fazekas Orsolya: *A magyar villamosenergia-szektor működése és szabályozása I.* Budapest, Complex Kiadó, 2010.

4 Fodor László: *Climate Protection in Energy Law: Regulatory Models from Germany*. Budapest, Wolters Kluwer Kiadó, 2014.

5 Kim, Talus: *EU Energy Law and Policy: A Critical Account*. Oxford, Oxford University Press, 2013.

The answer to this question can be approached in such a way that the separation and highlighting of energy law can also be justified on the basis of the extent to which the given area affects a specific sector, in this case the energy sector. This is currently separate at regulatory, scientific, business, commercial and legal levels in the EU and the EU applies separate regulatory solutions to problems in this area from other industrial and commercial sectors.

This specific subject matter can provide the basis for treating it as a special subject, separate from other areas of law, as many legal scholars have done over the last twenty years. Hundreds of practising lawyers have also specialised in this field.

It should be noted that there are few areas of law among the individual industries that deserve special attention. Of course, transport law, maritime law, or shipping law, for example, could be considered such an area, but I would consider less so paper law or automotive regulation, even though these areas are also subject to very extensive EU and national legislation. However, energy law and energy was an area of the 20th century that has significantly shaped the century. Let us therefore examine the main areas covered by energy law.

The regulatory field of energy law spans a broad range of issues, reflecting the complexity of the energy sector. It includes upstream activities (like exploration and production of oil, gas, and renewable generation) and downstream activities (transmission grids, distribution networks, and retail supply). Energy law addresses both economic regulation – controlling tariffs, market access, unbundling of vertically integrated monopolies – and technical regulation, such as network codes and safety standards. Increasingly, environmental regulation is integral to energy law: laws setting renewable energy targets, emissions trading, efficiency mandates, and technology-specific rules (e.g. for offshore wind or hydrogen production) all form part of the energy legal framework. The first of these rounds is called the un. "upstream" market, which can also be translated as "extraction". This includes not only the rules for the extraction of oil and gas, but also the extraction of coal, uranium and unconventional hydrocarbons, such as shale oil or shale gas, and the legal regulation of these.

The second main area is electricity generation, from conventional (e.g. coal, oil, nuclear), renewable (solar, solar, hydro) and other alternative sources (e.g. geothermal).

The third major area of regulation is the transport and delivery of energy resources to users. This includes the regulation of the distribution of natural gas and electricity. It also includes the transport of oil and gas through pipelines and the supply of electricity to users. It also includes regulation of cross-border

capacity. It also covers the storage of hydrocarbons and gas storage. It also includes issues relating to the regulation and promotion of renewable energy.

The fourth major regulatory area is consumer protection, of which there are many examples in the Third Energy Package.

The fifth group includes energy-related rules with an energy dimension, such as rules on the energy consumption of products, some of which are environmental "labelling" rules.[6]

And seventh, as the most recent area of regulation, it regulates modern, innovative, forward-looking energy issues - which will be discussed later - and the outlines of which have already been published in the Clean Energy[7] energy regulation published in December 2016. This includes new regulations such as decentralised energy storage, smart metering and smart grids.

And last but not least, there is the issue of so-called e-mobility, the regulatory issues related to the supply of electricity to vehicles, which is a very large regulatory area in itself and is also related to other areas of transport.

Since 2017, there has been a marked shift toward regulation that facilitates the energy transition. Contemporary energy law incorporates concepts like "energy efficiency first" and frameworks to integrate distributed energy resources, energy storage, and demand-side management into the grid. Moreover, energy law now explicitly promotes consumer-centric policies – empowering consumers as "prosumers" (producing their own energy), enabling energy communities, and enhancing consumer rights in retail markets. The regulatory field is thus no longer limited to traditional utility regulation; it has expanded to govern innovation in smart grids, electric mobility, and digitalisation of energy, ensuring that legal structures accommodate new technologies and policy goals (like decarbonisation and decentralisation of energy supply).

The introduction underscores that energy law, as of 2025, is both more comprehensive and more critical than ever. It is not only about regulating markets for efficiency, but also about achieving climate neutrality and energy security – goals now codified in EU law (e.g. the European Climate Law binding the EU to net-zero by 2050). The events of the past years – notably the COVID-19 pandemic recovery and the armed conflict in Ukraine – have tested and proven the importance of robust energy legal frameworks. The

6 Directive 2010/30/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the indication by labelling and standard product information of the consumption of energy and other resources by energy-related products *(OJ L 153, 18.6.2010, 1).*

7 Communication from the Commission: Clean Energy For All Europeans Brussels, 30.11.2016 COM(2016) 860 final.

EU's 2024 State of the Energy Union report found that the Union "withstood critical risks to its security of energy supply, regained control over the energy market and prices, and accelerated the transition towards climate neutrality", highlighting that the regulatory and financing framework put in place is steering Europe toward its 2030 climate and energy goals. Energy law is thus firmly entrenched as a key component of both legal scholarship and practical governance, interacting dynamically with international developments and domestic considerations.

2. Sources of EU energy law

To understand the complex nature of energy law, it is essential first to grasp its sources and the structure of its legal framework. Only by clearly identifying the hierarchy of legal norms – ranging from primary treaty provisions to secondary legislation, case law, and soft law – can one appreciate how energy law functions as a system and how it adapts to technological, economic, and policy developments.

2.1. *Primary sources of law*

2.1.1. EU Treaties

The primary source of EU energy law is the EU's founding treaties, as amended (in particular the Treaty of Lisbon which introduced a specific energy provision). First, let's look at the primary source of EU energy law. The first such source was the Euratom Treaty[8] . In the 1950s, to compensate for the general shortage of 'conventional' energy, the six founding Member States (Belgium, France, Germany, Italy, Luxembourg, the Netherlands and Germany) looked to nuclear energy as the key to energy independence. As the cost of investing in nuclear energy was beyond the means of each Member State, the founding countries joined forces within Euratom. The general objective of the Treaty is to promote the creation and growth of the European nuclear industry, so that all Member States can benefit from the development of nuclear energy and ensure security of energy supply. At the same time, the Treaty guarantees increased protection of the public and prohibits the use of nuclear material for civilian purposes for military purposes. It is important to note that Euratom's

8 Treaty establishing the European Atomic Energy Community (Euratom), signed in Rome on 25 March 1957, *(OJ C 203, 7 June 2016)*.

competence covers only the civilian and peaceful uses of nuclear energy. The Euratom Treaty, which was initially intended to coordinate research programmes in the Member States for the peaceful uses of nuclear energy, now promotes the pooling of knowledge, infrastructure and funding for nuclear energy. It ensures the security of nuclear energy supply through centralised control.

The second and most important source today is the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU)[9], also known as the Lisbon Treaty. The TFEU regulates a number of issues affecting the energy sector, such as competition law issues, in particular the prohibition of abuse of dominant position and cartels, the prohibition and regulation of state aid, services of general economic interest, which will be of particular importance in the energy sector. At the same time, this TFEU already contains a specific section on energy regulation. Article 194 TFEU explicitly grants the EU competence in energy policy, setting out objectives of ensuring the functioning of the energy market, security of supply, promoting energy efficiency and renewables, and interconnection of networks. It also affirms the principle that each Member State retains the right to determine its energy mix and the conditions for exploiting its energy resources. This balance between Union and national competence is crucial: while the EU can harmonize many aspects of energy markets, it cannot force a country to adopt or abandon a particular energy source (as confirmed by the Court of Justice in the *Paks II* nuclear power plant state aid case[10], where judges reiterated that "Member States are free to determine the composition of their own energy mix"). Primary law also embeds horizontal principles affecting energy, such as environmental protection (Article 11 TFEU) and competition rules (Articles 101–109 TFEU) which apply to energy companies. The EU Charter of Fundamental Rights can even come into play indirectly (for example, solidarity and consumer protection principles informing energy policy). In addition to EU treaties, some aspects of energy are governed by the Euratom Treaty (for nuclear energy cooperation and safety), which remains a separate primary treaty framework.

In the context of the establishment and functioning of the internal market and the need to preserve and improve the environment, the objectives of the Union's energy policy, in a spirit of solidarity between Member States, are to ensure the functioning of the energy market, guarantee security of energy supply in the Union, promote energy efficiency and energy saving and the

9 Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *(OJ C 202, 7 June 2016, 47.).*

10 Judgment of the General Court in Case T-101/18, *Austria* v *Commission.*

development of new and renewable energy sources; and promote the interconnection of energy networks.[11]

Without prejudice to the application of the other provisions of the Treaties, the European Parliament and the Council, acting in accordance with the ordinary legislative procedure, shall lay down the measures necessary for the attainment of the objectives to be achieved in the areas listed above. Those measures shall be adopted after consultation of the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions.

At the same time, the TFEU ensures that EU rules must not affect the right of Member States to determine the conditions for exploiting energy sources, or the choice of Member States between different energy sources or the general structure of their energy supply. Also, TFEU provides that where the rules on energy are primarily of a fiscal nature, the Council, acting unanimously after consulting the European Parliament, shall lay down the relevant rules by a special legislative procedure.

2.1.2. National constitutions and fundamental laws

Within Member States, national constitutions and fundamental laws can influence energy law (e.g. enshrining public service obligations or environmental rights). However, these are not uniform across the EU. In federal states, regional constitutions might allocate energy competences. Generally, property rights provisions are relevant (since energy resources or networks may be publicly or privately owned, subject to expropriation rules for public interest projects like grid expansion). As energy has become a strategic sector, some constitutions or laws define energy supply as part of the "public interest" or "public utilities" domain, justifying regulation.

2.2. *Secondary sources of law*

Secondary sources of law are essentially those that aim to create a single energy market. Secondary legislation – directives, regulations, decisions – form the bulk of EU energy law.

11 Article 194 TFEU.

2.2.1. Electricity Transit Directive

The background to the Electricity Transit Directive[12] is that European regulators have recognised that the terms of contracts for the transmission of electricity between transmission networks must be set by the companies concerned and that the terms of transmission must be fair and must not create, directly or indirectly, conditions that are contrary to Community competition rules.

In order to facilitate the conclusion of supply contracts, the Commission will ensure that a conciliation procedure is established, to be applied at the request of either party, without the result of such a procedure having legally binding force, because of the need to approximate the provisions adopted by the Member States concerning the supply of electricity. Member States shall take the necessary measures to facilitate the transit of electricity between high-voltage transmission systems in accordance with the conditions laid down in this Directive. This Directive shall apply to high-voltage electricity transmission systems and to the companies responsible for such systems in the Member States, as listed in the Annex.

2.2.2. Hydrocarbon Research Directive

Another very important source of secondary legislation is the single regulation on hydrocarbon exploration, which is set out in the Hydrocarbons Exploration Directive[13] .

The legislation calls for steps to be taken to ensure non-discriminatory access to and the exercise of the right to explore for, extract and exploit hydrocarbons under conditions that encourage greater competition in the sector, to promote the best possible methods of exploration and exploitation of Member States' reserves and to strengthen the integration of the internal energy market.

To that end, it is necessary to establish common procedural rules to ensure that procedures for granting authorisations for the prospection, exploration and production of hydrocarbons are open to all undertakings possessing the necessary capacity; whereas the granting of authorisations should be based on

12 Council Directive of 29 October 1990 on the transit of electricity through transmission grids *(OJ L 313, 13.11.1990, 30).*

13 Directive 94/22/EC of the European Parliament and of the Council of 30 May 1994 on the conditions for granting and using authorisations for the prospection, exploration and production of hydrocarbons *(OJ L 164, 30.6.1994, 3.).*

objective and public criteria; whereas, moreover, the conditions for granting authorisations should be known in advance to the undertakings participating in the procedure.

2.2.3. Electricity directives

One of the first and most important steps in the integration of the electricity market was the adoption of the first electricity directive[14] as part of the regulatory package known as the "First Energy Package".

The Directives provided for a gradual opening of the market, with a minimum level of liberalisation. Member States were allowed to set a higher level, at their discretion, when implementing the Directive. In addition to market liberalisation, it was also possible to maintain the public service obligation in parallel to ensure the supply of consumers.

The first Directive covered the whole energy sector, from production to the consumer level. This Directive establishes common rules for the generation, transmission and distribution of electricity. It lays down rules on the organisation and functioning of the electricity sector, access to the market, the conditions and procedures applicable to calls for tenders, the granting of authorisations and the operation of systems.

For the development of new production capacity, it offered two procedures. The first was the authorisation procedure, under which the conditions for granting an authorisation must be laid down in public rules and there must be a right of appeal in the event of a refusal to grant an authorisation. Under the competitive tendering procedure, the amount of new capacity needed and the conditions for the conclusion of the contract should be published at regular intervals. In order to ensure continuity of energy supply, a system operator should be appointed in each Member State to ensure a balanced load on the system and to provide data.[15]

The Second Electricity Directive[16], adopted as part of the Second Energy Package, also served to unify the energy market by further opening up the market. Member States must apply an authorisation procedure for the creation

14 Directive 96/92/EC of the European Parliament and of the Council of 19 December 1996 concerning common rules for the internal market in electricity *(OJ L 27, 30.1.1997, 20.).*

15 Árva, Zsuzsanna: *Energiapolitika*. [Energy Policy] Budapest, NKE, 2014, 4.

16 Directive 2003/54/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 96/92/EC *(OJ L 176, 15.7.2003, 37).*

of new generation capacity which meets the requirements of objectivity, transparency and non-discrimination. Member States or their designated transmission system owners should designate one or more transmission system operators for a period of time to be determined by the Member State, taking into account efficiency and economic balance. Distribution licensees shall also be designated.

This Directive provides for additional unbundling rules for distribution licensees. Where the distribution system operator is part of a vertically integrated undertaking, it must be independent at least in its legal form, organisation and decision making from other activities not relating to distribution. These rules shall not create an obligation to separate the assets of the distribution system from the vertically integrated undertaking in terms of ownership. Furthermore, where the distribution system operator is part of a vertically integrated undertaking, it must be independent in organisational and decision-making terms from other activities not relating to distribution.

The second energy package aimed at a gradual opening of the market. The deadline for implementation of the second package was 1 July 2004. However, due to the lack of a level playing field and inadequate unbundling rules, a Commission study in 2007 revealed that market liberalisation had not actually been achieved, leading to the adoption of a new package of directives in 2009. This is the so-called third energy package, of which Directive 72/2009/EC[17] is part.

The Third Energy Package, adopted in 2009, was a decisive turning point in the creation of a genuine internal electricity market. The centrepiece was Directive 2009/72/EC[18], which introduced the strictest version of unbundling rules, the so-called ownership unbundling. Under this model, transmission system operators (TSOs) must be completely independent from supply and generation activities, ensuring that network operation cannot be influenced by vertically integrated energy companies. Alternatively, Member States could opt for the Independent System Operator (ISO) or Independent Transmission Operator (ITO) models, provided that genuine independence and non-discriminatory access to the grid were guaranteed. The Directive also

17 Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC *(OJ L 211, 14.8.2009, 55).*

18 Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC *(OJ L 211, 14 8. 2009, 55–93).*

strengthened consumer rights, improved regulatory oversight through the creation of ACER (the Agency for the Cooperation of Energy Regulators), and promoted cross-border integration of energy markets.

Despite these measures, the energy market still faced fragmentation, insufficient investment in infrastructure, and challenges linked to renewable energy integration. To address these, the EU adopted the Clean Energy for All Europeans Package[19] in 2019, which includes the recast Electricity Directive (EU) 2019/944[20]. This Directive updated the framework by enhancing consumer empowerment, reinforcing rules on energy communities, and promoting demand-side flexibility. It also required Member States to ensure competitive retail markets, transparent billing, and the roll-out of smart metering. The 2019 Directive further refined unbundling rules and the responsibilities of distribution system operators (DSOs), recognising their role in integrating decentralised renewable generation and smart grids.

Today, Directive (EU) 2019/944 remains the core legislative instrument governing the internal electricity market, alongside the Electricity Regulation (EU) 2019/943. Together, these provisions form part of the broader EU energy and climate framework, complementing the European Climate Law, the REPowerEU Plan[21], and the evolving legislative measures under the Fit for 55 package[22]. The trajectory of the electricity directives demonstrates a clear progression: from the gradual and cautious liberalisation of the 1990s to today's highly integrated, consumer-centred, and decarbonisation-oriented electricity market design.

2.2.4. Gas market directives

Similar to the electricity market, the opening of the natural gas market has been carried out in accordance with the three energy packages, the first main

19 Clean Energy for All Europeans Package: including, inter alia, Directive (EU) 2019/944 on common rules for the internal market for electricity, and Regulation (EU) 2019/943 on the internal market for electricity *(OJ L 158, 14 06 2019. 125–199).*

20 Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU *(OJ L 158, 14 06 2019, 125–199*).

21 European Commission, Communication REPowerEU Plan .

22 European Commission, Communication Fit for 55.

regulation being Directive 98/30/EC[23], followed by Directive 98/30/EC[24] as part of the second energy package.

Then, as part of the third energy package, Directive 2009/73/EC was adopted in 2009[25] which contains the current gas market rules. This Directive lays down common rules for the transmission, distribution, supply and storage of natural gas. It sets out the rules relating to the organisation and functioning of the natural gas sector, market access, procedures for granting authorisations for the transmission, distribution, supply and storage of natural gas and the operation of networks. The rules laid down in this Directive for natural gas, including liquefied natural gas (LNG), should also apply without discrimination to biogas and biomass gases and other types of gas, provided that these types of gas can be technically and safely injected into and transported through the natural gas system.

The current legal framework for the EU gas market was originally established under Directive 2009/73/EC, part of the Third Energy Package. This Directive ensured the unbundling of transmission operators, third-party access to networks, and enhanced consumer rights. However, the energy transition and the need to integrate renewable and low-carbon gases required further reform. As a result, in June 2024 the EU adopted the new Gas and Hydrogen Markets Directive (EU) 2024/1788[26] and the Gas and Hydrogen Markets Regulation (EU) 2024/1789[27], which repeal and replace the 2009 Gas Directive. These new instruments extend the internal market framework to renewable gases and hydrogen, set rules for hydrogen network operators, and reinforce cross-border cooperation, reflecting the EU's decarbonisation and energy security objectives.

23 Directive 98/30/EC of the European Parliament and of the Council of 22 June 1998 concerning common rules for the internal market in natural gas *(OJ L 204, 21.7.1998, 1).*

24 Directive 98/30/EC of the European Parliament and of the Council of 22 June 1998 concerning common rules for the internal market in natural gas *(OJ L 204, 21.7.1998, 1)*

25 Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC *(OJ L 211, 14.8.2009, 94).*

26 Directive (EU) 2024/1788 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on common rules for the internal markets for renewable gas, natural gas and hydrogen, amending Directive (EU) 2023/1791 and repealing Directive 2009/73/EC (*OJ L, 15 July 2024).*

27 Regulation (EU) 2024/1789 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on the internal markets for renewable gas, natural gas and hydrogen (recast), amending Regulations (EC) No 715/2009, (EU) No 1227/2011, (EU) 2019/942 and (EU) 2019/943, and repealing Regulation (EC) No 715/2009 *(OJ L, 15 July 2024).*

2.2.5. Other directives and regulations

Several other directives and regulations shape the EU energy market. Directive 2014/94/EU[28] on alternative fuels infrastructure, though transport-focused, links closely to energy policy and electricity as an alternative fuel. The Carbon Capture and Storage (CCS) Directive 2009/31/EC[29] creates a framework for the safe geological storage of CO_2 to mitigate climate change. The Gas Security Regulation (EU) No 994/2010[30], later replaced by Regulation (EU) 2017/1938[31], safeguards gas supply through coordinated crisis response and solidarity mechanisms.

In renewables and efficiency, the Renewable Energy Directive (RED) evolved from 2009/28/EC[32] to (EU) 2018/2001 (RED II) [33]and (EU) 2023/2413 (RED III)[34], raising the 2030 renewable target to 42.5%. The Energy Efficiency Directive (2012/27/EU, 2018/2002/EU, amended 2023) aims for an 11.7% cut in final energy use by 2030, while the Energy Performance of Buildings Directive (2010/31/EU) moves toward zero-emission buildings by 2030.

28 Directive 2014/94/EU of the European Parliament and of the Council on the deployment of alternative fuels infrastructure *(OJ L 307, 28.10.2014, 1).*

29 Directive 2009/31/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the geological storage of carbon dioxide and amending Council Directive 85/337/EEC, Directives 2000/60/EC, 2001/80/EC, 2004/35/EC, 2006/12/EC and 2008/1/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 1013/2006 *(OJ L 140, 5.6.2009, 114).*

30 Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of natural gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC *(OJ L 295, 12.11.2010, 1).*

31 Regulation (EU) 2017/1938of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010 *(OJ L 280, 28.10.2017, 1–56.)*

32 Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently

33 Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast) *(OJ L 328, 21.12.2018, 82–209.).*

34 Directive (EU) 2023/2413 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652 *(OJ L 2023/2413, 31.10.2023).*

2.2.5.1. Other sectoral directives and regulations

EU energy law also comprises rules on specific topics. The Electricity Regulation (EU) 2019/943 and ACER Regulation (EU) 2019/942[35] strengthen the powers of the EU Agency for Cooperation of Energy Regulators (ACER) and set principles for cross-border trade (like capacity allocation, congestion management). The Risk-Preparedness Regulation (EU) 2019/941[36] requires Member States to prepare for and manage electricity crises in solidarity. There are regulations on energy infrastructure: the revised Trans-European Networks for Energy (TEN-E) Regulation (EU) 2022/869[37] refocuses support on cross-border grids, storage, and excludes oil and gas pipelines (except hydrogen) from receiving EU "Project of Common Interest" status, aligning infrastructure planning with climate goals. In 2022, prompted by war, the EU also passed Regulation (EU) 2022/1032[38] on gas storage, which mandates that Member States fill gas storage to 90% before winter each year from 2023 (80% in 2022) to bolster supply security. Meanwhile, State aid guidelines and bloc exemption regulations for energy and environment (revised in 2022) govern how governments can support energy projects (e.g. renewable subsidy schemes, capacity mechanisms) consistent with the internal market. Finally, the EU's Taxonomy Regulation (EU) 2020/852[39] provides a classification of sustainable investments, which in 2022 was controversially extended via a delegated act to include certain gas and nuclear projects as "transitional" – a move illustrating how financial regulation is influencing energy sector investments.

35 Regulation (EU) 2019/942 of 5 June 2019 establishing a European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (recast) (*OJ L 158, 14 June 2019, 22–53).*

36 Regulation (EU) 2019/941 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on risk-preparedness in the electricity sector and repealing Directive 2005/89/EC *(OJ L 158, 14 June 2019, 1–21.*)

37 Regulation (EU) 2022/869 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on guidelines for trans-European energy infrastructure, amending Regulations (EC) No 715/2009, (EU) 2019/942 and (EU) 2019/943 and Directives 2009/73/EC and (EU) 2019/944, and repealing Regulation (EU) No 347/2013 *(OJ L 152, 3 June 2022, 45–102).*

38 Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage *(OJ L 173, 30 June 2022, 17–33).*

39 Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088 ("Taxonomy Regulation") *(OJ L 198, 22 June 2020, 13–43).*

2.2.5.2. International agreements and external dimension

International law is a source of energy law in the EU when the Union or its states are parties to it. The Paris Agreement (2015)[40], though not EU law per se, has been ratified by the EU and all Member States and drives EU energy-climate legislation (the EU's NDC under Paris led to the European Climate Law targets). The Energy Charter Treaty (ECT)[41] is another key instrument: a multilateral treaty from the 1990s aimed at protecting foreign energy investments and facilitating transit. The EU and Euratom, as well as most Member States, joined the ECT. However, by 2024 the EU and many members decided to withdraw from the ECT on the grounds that it "was not matching EU or global energy and climate ambitions" After efforts to modernize the ECT failed to gain consensus, the Council of the EU in May 2024 agreed on a coordinated withdrawal. This historic decision (taking effect one year from notification) marks a significant shift: the EU is asserting that investment protection under old treaties must not impede climate action. Other international frameworks include the Paris-based International Energy Agency (IEA) obligations for oil stocks (for those EU states in the IEA), and bilateral agreements (for instance, treaties on gas supply or electricity grid synchronisation with neighboring countries). The EU also engages in diplomatic initiatives (energy partnerships with countries like Norway, the U.S., OPEC states, and more recently efforts to secure critical minerals through trade agreements).

2.2.6. International Dimension of EU Energy Law

The European Union's energy law is not confined to internal legislation; it is also shaped by international agreements and broader external relations. International law becomes a source of EU energy law whenever the Union itself, or its Member States, are parties to binding treaties. Some of these instruments have had a profound impact on the development of the EU's energy and climate framework, while others underpin the Union's external energy relations and market integration.

40 Paris Agreement, adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) in Paris on 12 December 2015, entered into force on 4 November 2016.

41 Energy Charter Treaty (ECT), signed in Lisbon on 17 December 1994, entered into force on 16 April 1998, UNTS Vol. 2080, 95.

One of the most influential global frameworks is the Paris Agreement (2015)[42]. Although not EU law in the strict sense, the Agreement has been ratified by both the Union and its Member States and provides the overarching climate framework within which EU energy policy operates. The EU's nationally determined contribution (NDC) under Paris directly informed the legally binding targets laid down in the European Climate Law[43], including the 2030 emissions reduction objective and the 2050 climate neutrality goal. In this sense, the Paris Agreement demonstrates how international commitments can act as a catalyst for internal legislative change.

Another central, though increasingly controversial, treaty has been the Energy Charter Treaty (ECT)[44]. Concluded in the 1990s, the ECT was designed to protect cross-border energy investments and facilitate energy transit. The EU, Euratom, and most Member States were contracting parties. However, by 2024, the Union and several Member States initiated a coordinated withdrawal, after attempts at modernisation failed. The Council of the EU formally agreed that the ECT no longer aligned with European or global climate ambitions. This marks a significant legal and political shift: the EU has asserted that outdated investment protection regimes must not obstruct the clean energy transition.

Beyond these global instruments, the EU is also a party to the Energy Community Treaty[45], signed in 2005 and entering into force in 2006. This treaty extends the EU's internal energy market rules to the Western Balkans and neighbouring regions, thereby creating a broader pan-European energy space. Contracting parties currently include Albania, Bosnia and Herzegovina, North Macedonia, Montenegro, Serbia, and Kosovo (under UNSC Resolution 1244). The Energy Community's objectives are to foster a stable investment climate, integrate electricity and gas markets, strengthen security of supply, promote renewables and energy efficiency, and ensure the application of core elements of the EU acquis. The Energy Community institutions, supported

42 Paris Agreement, adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change, Paris, 12 December 2015, entered into force 4 November 2016, UNTS Vol. 3156, 3.

43 Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ("European Climate Law") *(OJ L 243, 9 July 2021, 1–17).*

44 Energy Charter Treaty, 95.

45 Treaty establishing the Energy Community, signed in Athens on 25 October 2005, entered into force on 1 July 2006 *(OJ L 198, 20 July 2006, 18–38).*

by a Permanent Secretariat in Vienna, adopt binding decisions and recommendations that align the participating states with EU energy law, while also providing a framework for enforcement in case of persistent breaches.

Other international frameworks further influence EU energy law. The International Energy Agency (IEA)[46] imposes obligations on oil stockholding for its member states, which include most EU countries. The EU also concludes bilateral and multilateral energy agreements, ranging from long-term gas supply contracts to electricity grid synchronisation arrangements with neighbouring states. In recent years, energy diplomacy has become a key component of the Union's external action, with strategic partnerships developed with the United States, Norway, and key OPEC producers. Moreover, the EU has expanded its focus to the security of supply of critical raw materials necessary for the energy transition, embedding energy policy in trade and investment agreements with third countries.

Taken together, these international agreements illustrate the external dimension of EU energy law: the Union's internal market and climate ambitions are inextricably linked to its global commitments, regional partnerships, and energy diplomacy. The interplay between these legal and political instruments highlights how the EU positions itself not only as a regulatory actor at home but also as a global leader in shaping the governance of the energy transition.

2.2.7. Case law and judicial practice of the European Union

When we talk about energy law, we should not forget the decisions of the European Commission, whether in the field of state aid or competition law, which have significantly influenced the development trend and practice of energy law.

Also of great importance and considered as a source of European energy law are the case law and interpretations of the Court of Justice of the European Union (CJEU) which have developed the law. The Court of Justice of the EU (CJEU) and the General Court have shaped energy law through landmark rulings. Post-2017, one of the most consequential decisions was *Germany v. Poland (OPAL pipeline)*[47] in July 2021, where the CJEU elevated the principle of energy solidarity to a binding legal principle in EU law. The Court annulled

46 Agreement on an International Energy Program, Paris, 18 November 1974, establishing the International Energy Agency (IEA).

47 *Germany* v. *Poland* (OPAL pipeline), C-848/19 P, Judgment of 15 July 2021, ECLI:EU:C:2021:598.

a Commission decision that had allowed Gazprom increased use of the OPAL gas pipeline, finding that the Commission failed to consider the detrimental impact on Poland's energy security – thereby breaching the solidarity principle. This case clarifies that Article 194 TFEU's solidarity clause is justiciable, requiring EU measures to weigh the interests of all Member States in energy supply matters. Another seminal ruling was *Republic of Moldova v. Komstroy* (C-741/19, Sept 2021[48]), where the CJEU declared that the ECT's investor-state arbitration clause is incompatible with EU law for intra-EU disputes. This effectively bans intra-EU investment arbitration under the ECT (building on the 2018 *Achmea* judgment) and has catalyzed the aforementioned EU withdrawal from the treaty. The EU courts have also handled numerous state aid cases: in *Austria v. Commission (Paks II)*, the General Court in 2022 upheld the Commission's approval of Hungary's state aid for a nuclear plant, reinforcing that promoting nuclear energy is a legitimate choice and that EU state aid control cannot force a shift to other energy sources. In competition law, cases like *Gazprom*[49] (a 2018 Commission antitrust settlement) tested how to remedy abusive practices in a politically sensitive sector – a topic likely to recur as the Commission navigates energy companies' market power in times of crisis. Additionally, enforcement actions for failure to implement directives (for example, several infringement cases in 2020–2022 for late transposition of the 2019 electricity and gas directives) and decisions reviewing capacity mechanisms or renewable support schemes (often under state aid law in the Commission, with judicial appeals in Luxembourg) have added to the jurisprudence. The Court has generally supported EU measures fostering market integration and decarbonisation, while insisting on procedural propriety and respect for higher norms like environmental protection and solidarity.

In addition to Paks II, another major nuclear state aid case was *Hinkley Point*[50],where the CJEU dismissed Austria's appeal against the Commission's approval of UK support for the nuclear project. The judgment confirmed that Member States retain wide discretion in defining their energy mix under Article 194 TFEU, and that nuclear power remains a legitimate policy option.

48 *Republic of Moldova* v. *Komstroy* (C-741/19), Judgment of 2 September 2021, ECLI:EU:C:2021:655.

49 Commission Decision of 24 May 2018 relating to a proceeding under Article 102 TFEU and Article 54 of the EEA Agreement (Case AT.39816 – Upstream gas supplies in Central and Eastern Europe – Gazprom), C(2018) 3106 final.

50 Case C-594/18 P, *Republic of Austria* v. *European Commission*, Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 22 September 2020, ECLI:EU:C:2020:742.

The Court emphasised that EU state aid control cannot be used to exclude particular energy sources from national strategies, thereby reinforcing the principle of technological neutrality.

Judicial review has also been decisive in the field of capacity mechanisms. In *Tempus Energy case*[51], the General Court annulled the Commission's decision approving the UK capacity market without opening a formal investigation. The Court held that the Commission had failed to adequately assess the measure's compatibility with internal market rules, particularly the risk of discrimination against demand-side response operators. This case clarified that even in times of energy security concerns, the Commission must rigorously apply state aid procedures.

A further illustration is the *Ostrołęka case*[52], concerning Polish capacity mechanisms. The CJEU upheld the Commission's decision finding the scheme compatible with EU law but at the same time highlighted the importance of ensuring that such mechanisms do not create undue market distortions or undermine the EU's decarbonisation objectives. Together with Tempus Energy, the Ostrołęka ruling shows how the Courts are willing to scrutinise state aid for security of supply, while still allowing national flexibility if EU requirements of necessity, proportionality and non-discrimination are met.

2.2.8. Legal literature and soft laws

A rich body of academic commentary, expert reports, and soft law complements binding sources. The Commission and ACER issue guidelines, communications, and recommendations – for instance, the Commission's guidance on electricity market design (2022) and on implementing the new hydrogen targets. While not legally binding, these soft law instruments influence national regulators and market participants. Standard-setting organisations (CEN/CENELEC for technical standards in smart grids, for example) produce norms that, once referenced by legislation or widely adopted, effectively become part of the regulatory landscape. Academic discourse on EU energy law has expanded immensely after 2017, reflecting on topics such as the interaction between energy and climate law, the concept of energy justice, and the evolving role of

51 Case T-793/14, *Tempus Energy Ltd and Tempus Energy Technology Ltd* v. *European Commission, Judgment of the General Court* (Eighth Chamber) of 15 November 2018, ECLI:EU:T:2018:790.

52 Case C-57/19 P, *Republic of Poland* v. *European Commission*, Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 28 October 2020, ECLI:EU:C:2020:841.

consumers. This literature often informs law-making (e.g. ideas from scholars on energy poverty and consumer rights have fed into EU policy papers). In sum, the sources of EU energy law by 2025 are multi-layered, ranging from hard law in treaties and regulations to interpretative case law and persuasive soft law – together constructing a robust framework to drive Europe's historic energy transition.

And last but not least, in the context of the development of energy law, it is worth highlighting the work of the jurists and other practitioners who have contributed so much over the last thirty years not only to the interpretation and application of energy law, but also to the development of energy law.

3. Conclusion

Energy law today stands at the crossroads of technology, economics, and constitutional principle. Its evolution – from a fragmented set of sectoral rules into a coherent legal discipline – reflects the European Union's broader transformation toward climate neutrality, solidarity, and rule of law–based governance. Yet the growth of this field also reminds us that energy is not merely a commodity or infrastructure issue, but a human and constitutional concern: access to affordable, sustainable energy underpins social stability, equality, and fundamental rights.

As the EU and its Member States navigate the challenges of decarbonisation, security of supply, and digitalisation, energy law increasingly functions as the legal architecture of the green transition. It translates constitutional values – such as proportionality, transparency, and solidarity – into regulatory practice. The discipline's true strength, therefore, lies not only in its technical sophistication, but in its normative depth, ensuring that innovation and sustainability unfold within a just and accountable legal order.

In this sense, the doctrinal study of energy law remains inseparable from the constitutional vision so deeply championed by Professor László Trócsányi – a vision that sees law as both a guardian of freedom and a framework for community in an interdependent Europe.

Trócsányi László és az EJEB ügyek – személyes beszámoló és köszönet

Tallódi Zoltán
főosztályvezető, Igazságügyi Minisztérium

Első alkalommal személyesen Trócsányi László Miniszter Úrral 2014. júniusában találkoztam, néhány nappal miniszteri kinevezése után. Miniszter Úr vezetői értekezletet hívott össze a nemzetközi ügyek áttekintése céljából. A megbeszélésen jelen volt a szakterülettel foglalkozó valamennyi felső és középvezető, én pedig, mint az Emberi Jogok Európai Bírósága előtti ügyek kormányképviselője, a Nemzetközi Büntetőjogi és Emberi Jogi Főosztály főosztályvezető helyettese vettem részt az ülésen.

A megbeszélésen Miniszter Úr jelezte, hogy a nemzetközi ügyeknek kiemelt jelentőséget tulajdonít, azokat figyelemmel fogja kísérni, és hogy hasonló találkozókra sor fog kerülni a következő időszakban. Tette mindezt kollegiális módon, felajánlva együttműködési készségét.

És ez így is történt. A következő időszakban rendszeresen találkoztunk hol kisebb, hol nagyobb körben az aktualitások megvitatása céljából. Abból pedig akadt bőven. 2015-ben beköszöntött a migrációs válság, az EU folyamatosan szállított problémás ügyeket és az Emberi Jogok Európai Bírósága sem hagyott unatkozni minket.

Akkor és ott ez a munkamódszer elsőre meglepetésként hatott, szép lassan azt tapasztaltuk, hogy érkeztével sok minden megváltozott. Azt észleltük, hogy ismeri és érti a nemzetközi jogot, szereti azt és az új, globális rendben helyének megfelelően kiemelt figyelmet szentel ezen ügyeknek.

Ez igaz volt minden szakterületre. Nem csak az uniós ügyekkel foglalkozó kollégák, de a nemzetközi büntetőjog, nemzetközi magánjog és a versenyjog területén tevékenykedő jogászok is arról számoltak be, hogy rendszeresek a szakmai megbeszélések és Miniszter Úr aktívan, támogató módon vesz részt a megbeszéléseken.

Ami korábban elképzelhetetlen volt, adott esetben közösen írtunk meg anyagokat, volt rá példa, hogy a számítógépemnél mondatról mondatra vettük át egy válaszlevél tervezetét.

Szakértelme és közvetlensége bámulatos volt. Minőségi munkára inspirált úgy, hogy közben tanultunk is tőle. Nem csak jogi ismereteket…

Ami a legkülönösebb volt, hogy jó érzéke volt szinte minden szakterülethez. Lényeglátó volt, nem veszett el a részletekben, mindig előremutatóak voltak a meglátásai. Ha feladatot adott, az mindig érthető volt és teljesíthető.

Az EJEB ügyek márpedig nem voltak már ekkor sem egyszerűek. Nagyszámú, különböző szakterületeket érintő, sokszor veszett ügynek látszó kérdésekről volt szó. Sok esetben olyan problémákkal a háttérben, amelyek a jogrendszer strukturális hiányosságaira voltak visszavezethetők.

Miniszter Úr azonban otthonosan mozgott a terepen. Szó szerinti és persze átvitt értelemben is.

Egy alkalommal, az év végi ünnepek közeledtével a folyosón sétált, és ha tehette személyesen üdvözölte a kollégákat, boldog új évet kívánva nekik. Így eljutott a mi főosztályunkra is. Bekopogott, üdvözölte a bent lévőket. Látván, hogy az akták a földön hevernek, nagyszámú irat már a szekrényekben sem fér el, megkérdezte, hogy milyen ügyek sorakoznak a szobában. Kiderült, hogy a börtönzsúfoltsággal kapcsolatos EJEB ügyek, amelyek ekkor nagy számban landoltak a Bíróságon. 2016. végén már közel 10.000 kérelmező jutott el ügyvédi segítséggel a Bíróságra a nem megfelelő elhelyezési körülmények miatt.

Bár az Európa Tanács kínzás megelőzésével foglalkozó bizottsága (CPT) már régen jelezte a hazai börtönök túlzsúfoltságának problémáját, a Bíróság sokáig csak egyedi ügyekben a kérelmezők egyéni helyzetének (pl. mozgássérült) nem megfelelő fogvatartási körülmények miatt állapította meg a 3. cikk Magyarország általi megsértését.

Először a Kovács István Gábor kontra Magyarország ügyben (2012. január 17.) foglalkozott a Bíróság egy olyan üggyel, amelyben semmilyen különleges körülmény nem merült fel a fogvatartás során, kizárólag a CPT ajánlásaiban megfogalmazott 4 m^2 személyes mozgástér-minimum követelménye nem teljesült. A Bíróság már ebben az ítéletben is jelezte, hogy a túlzsúfoltság csökkentése érdekében általános intézkedésekre van szükség, ezért ezen ítéletet követően a Miniszteri Bizottsághoz benyújtott cselekvési terveinkben rendszeresen beszámoltunk a férőhelyek bővítésére, illetve a fogvatartottak számának csökkentésére irányuló intézkedésekről (pl. reintegrációs őrizet bevezetéséről).

A Kovács István Gábor ügyben hozott ítélet után kezdtek a (Kovács István Gábornál egyébként lényegesen rosszabb körülmények között) fogvatartottak tömegesen a Bírósághoz fordulni. A Bíróság az így kialakult jelentős ügyteherre tekintettel 2015. március 10-én rendszerszintű jogsértést megállapító, 'vezető' ítéletet (pilot judgment) hozott a Varga és társai kontra Magyarország

ügyben a börtöntúlzsúfoltságot kifogásoló panaszok tekintetében. A Bíróság a kérelmezők által leírt börtönkörülményeket összességükben értékelte és megállapította, hogy azok a kérelmezőkkel szemben az Egyezmény 3. cikkébe ütköző megalázó bánásmódot eredményeztek. A Bíróság ezen túlmenően az Egyezmény 13. cikkét érintően sérelmezte, hogy az érintettek számára nem áll rendelkezésre hatékony hazai jogorvoslat panaszaik orvoslására.

A Bíróság döntése értelmében a Kormány köteles volt egy ún. cselekvési tervet készíteni, amely tartalmazza, hogy milyen intézkedések, valamint preventív és kompenzációs jogorvoslatok kerülnek bevezetésre a közeljövőben a 3. cikk megsértésével összefüggésben.

Az ítélet végrehajtását az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a cselekvési terv alapján ellenőrzi, amelyet a Kormány 2015. december 9-én nyújtott be a Miniszteri Bizottság részére. A cselekvési tervben foglalt intézkedések végrehajtása érdekében készült büntetés-végrehajtási törvényt módosító javaslatot az Országgyűlés 2016. október 25-én elfogadta, a jogszabályváltozások 2017. január 1-jén léptek hatályba. Ezekről az intézkedésekről 2017. március 2-án benyújtott cselekvési tervünkben részletesen beszámoltunk a Miniszteri Bizottságnak.

A törvény a reintegrációs őrizet alkalmazhatóságát kiterjesztette – mind a személyi kört, mind annak időtartamát illetően. A módosítások központi eleme a zsúfolt elhelyezési körülmények miatti jogsérelemmel arányban álló, hatékony kompenzációt biztosító hazai kártalanítási eljárás bevezetése. A kártalanítás iránti igény az alapvető jogokat sértő elhelyezés megszűnésétől számított hat hónapos jogvesztő határidőn belül érvényesíthető. A kártalanítás minden olyan napra jár, amelyet a fogvatartott az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények között töltött. Az eljárás során a pénzbeli kártalanítás mértékét a büntetés-végrehajtási bíró határozza meg, a napi tétel általa megállapított konkrét összege és az alapvető jogokat sértő fogvatartási körülmények között töltött napok szorzataként.

2016. november 8-án az EJEB az új hazai jogorvoslatok bevezetésére tekintettel felfüggesztette az összes (mintegy 6.800) ilyen tárgyú kérelem vizsgálatát 2017. augusztus 31-ig, amíg a hazai eljárásokról a gyakorlatban kiderül, hogy hatékony jogorvoslatnak tekinthetők-e. Végül a Domján kontra Magyarország ügyben 2017. november 14-én hozott határozatával az EJEB a kérelmezők által kimerítendő, hatékony hazai jogorvoslatnak minősítette ezt az eljárást, majd erre tekintettel sorra elfogadhatatlannak nyilvánította mindazok kérelmét, akik ezt nem vették igénybe. A Domján határozattal zárult le az EJEB előtti ügyek történetének legnagyobb volumenű kérelem cunamija.

A belső jogorvoslat megteremtésével nem pusztán az EJEB követelményeknek felelt meg hazánk, de több milliárdnyi összeget spórolt meg a költségvetésnek. Örült a szakma, az EJEB, – ahol megszűntek a börtönzsúfoltságos akták elhelyezésének anomáliái – és minden érintett, talán a kisebb bevételre szert tevő jogi képviselőkön kívül. Ez a problémakör azonban nem záródhatott volna így, ha nincs Miniszter Úr elkötelezett hozzáállása, töretlen akarata és személyes elkötelezettsége.

Arra utaltam korábban, hogy az EJEB szakterület gyakran nehéz, nagyszámú, kellemetlen ügyet eredményez, tudjuk, hogy gyakori elmarasztaló döntésekkel kell számolnunk. Az viszont bátran elmondható, hogy a munka elvégzése sokkal könnyebb egy támogató miniszteri hozzáállás mellett.

Az előbbiekben említett példa csak egy a sok közül. Az én történetem nem egyedi, tudom, hogy a többi szakterület is hasonló esetekről tudna beszámolni.

Amiért ezúton is köszönet a Miniszternek! Isten éltessen László!

A logikai értelmezésről

Tóth J. Zoltán
dékán, egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

A jogértelmezés problémája a jogtudomány és a jogelmélet legfontosabb kutatási kérdéseinek egyike. Ahhoz, hogy az írott jogi szövegeket alkalmazni tudjuk, meg kell tudnunk határozni azok értelmét vagy lehetséges értelmezési tartományát. Az értelmezési módszerek közül talán a legérdekesebb a logikai értelmezés, mely bizonyos logikai formulák segítségével segít megállapítani a jogi szövegek jelentését, de amely valójában az értelmezést végző személynek a jogi problémával kapcsolatos tartalmi értékelését, szubjektív megítésének képviseletét is lehetővé teszi. Jelen tanulmány a logikai értelmezés alapvető sajátosságait kívánja feltárni, majd elemezni kívánja az egyes formulákat. Végső következtetése az, hogy az ún. logikai értelmezés csak *kvázi-logikai*, és a különböző formulák használatával (az értelmezést végző személy egyéni értékeinek a függvényében) ugyanazon jogtételből a jogi szöveg különböző jelentései is levezethetők. E levezetések (és azok eredményei, azaz a konkrét tényállás fényében megállapított jelentések) egyformán legitimek és a joggyakorlatban azonos vagy közel azonos valószínűségi érveléssel védhetők.

2. Elméleti alapok

Konceptuális előkérdésként mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy különbség van a jogértelmezés (jogi interpretáció) és a jogi érvelés (jogi argumentáció) fogalmai között. A *jogértelmezés* a jogi norma értelmének a konkrét esetre való feltárása; a jogi *érvelés* pedig a norma (adott módon és értelemmel való) alkalmazásának utólagos igazolási kísérlete, lényegében egy valószínűségi érvelés annak igazolására, hogy a konklúzióhoz keresett premisszák helyesek, és azokból racionálisan levezethető a konklúzió helyessége.[1] Ahogy Neil MacCor-

1 Az argumentációnak ilyen értelemben gyakorlati célja van: az ítéleti indokolás olvasójának meggyőzése az ítéleti verzió helyességéről. MacCormick kiindulóponját elfogadva: A jogértelmezés fogalma az érvelés, ezen belül a praktikus érvelés fogalmi keretén belül érthető meg. Úgy tűnik, hogy az értelmezés az érvelés (argumentáció) egy fajtája, és előbbi

mick írta, az értelmezés „a gyakorlati jogi érvelés egy sajátos fajtája, melynek során valaki autoritatív szövegek mint a jogi döntések alapjául szolgáló források speciális (a döntés igazolásának okául szolgáló) értelmezése mellett érvel."[2] Az értelmezés racionális,[3] az argumentáció pedig racionalizáló[4] tevékenység, mely utóbbi során nem a logikára, hanem a meggyőző erőre helyeződik a hangsúly, és minden érv (argumentum) elfogadható, mely e meggyőzésre alkalmas.[5]

Mindemellett elméletileg meg kell különböztetnünk mind az értelmezés, mind az érvelés fogalmától az ún. *demonstráció*t, mely szintén igazolási elv; a bizonyosan igaz premisszákból biztosan helyes következtetésre vezető speciális érvelést jelenti,[6] mely a jog világában atipikus (egyesek szerint pedig egyenesen lehetetlen).[7]

---

fogalma csak a tágabb értelemben vett normatív alkotmány- és politikaelmélet keretén belül tisztázható, amelyek maguk is a gyakorlati érvelés tágabb fogalmába tartoznak. MacCormick, Neil: Argumentation and Interpretation in Law. *Ratio Juris*, 1993, 6 (1), 16.

2 MacCormick, Neil: Argumentation and Interpretation in Law. *Argumentation*, 1995, 9, (3), 467.; az argumentáció részeként felfogott értelmezés-fogalomhoz további forrásként lásd pl.: Gebauer, Martin: Uniform Law, General Principles and Autonomous Interpretation. *Uniform Law Review*, 2000, 5 (4), 2000, 683.; Scallen, Eileen A.: Classical Rhetoric, Practical Reasoning, and the Law of Evidence. *American University Law Review*, 1995, 44 (5), 1731., 1734.; Jakab András: Judicial Reasoning in Constitutional Courts: A European Perspective. *German Law Journal*, 2013, 14 (8), 1219–1220., 1230–1231.

3 „A törvények értelmezése azon a feltételezésen alapul, hogy a jogalkotó racionális. A törvények egy koherens és logikus gondolkodásmód eredményei. [...] A törvények értelmezésének racionális megközelítése [ezért] magában foglalja az érvek megfogalmazását és azok egymás fényében történő mérlegelését is." Devenish, George E.: The Nature of Legal Reasoning Involved in the Interpretation of Statutes. *Stellenbosch Law Review*, 1991, 2, (2), 225.

4 A jogi érvelés nemcsak tisztán racionális érveket tartalmaz, hanem az egymással ütköző érdekek mérlegelését és értékítéletek megalkotását is, amelyek a mindenkori jogi és erkölcsi értékektől, és nagyon gyakran a józan észtől függenek. Uo.

5 Ezen érvek főbb fajtáinak összefoglalását adja Hoecke és Ost: „Bár az érveléselmélet részben magába foglalja az értelmezéselméletet is, mégis szélesebb körű, mert kiterjed minden, a törvények értelmezésen kívüli elfogadható érvelési stratégiára, például a bírósági döntésekre, a jogtudományi szerzőkre, a külföldi jogrendszerekből származó forrásokra vagy nem jogi (pl. vallási vagy politikai jellegű) forrásokra történő hivatkozásokra is. Kiterjed továbbá a személyes értékelésekkel és normatív álláspontokkal kapcsolatos érvelésre is […]. Mindezekben az esetekben az alapul szolgáló paradigmatikus elmélet határozza meg, hogy a jogi érvelésben milyen típusú érvek és érvelési stratégiák tekinthetők elfogadhatónak." Hoecke, Mark van – Ost, Francois: Legal Doctrine in Crisis: Towards a European Legal Science. *Legal Studies*, 1998, 18 (2), 198.

6 A demonstráció „olyan állításokon vagy propozíciókon alapul, amelyekről feltehető az a kérdés, hogy igazak-e vagy hamisak." Perelman, Chaïm: Justice and Justification. *Natural Law Forum*, 1965, 10 (1), 4.

7 A demonstráció helye a matematika, illetve a természettudományok, ahol – egy adott

A bírók a gyakorlatban valóban nem tiszta jogértelmezést (de nem is demonstrációt), hanem alapvetően jogi argumentációt végeznek, azaz nem 'tiszta lappal' próbálják valamilyen helyes értelemmel felruházni a normapropozíciót, hanem a konkrét eset konkrét körülményeinek fényében kívánnak helyes (igazságérzetüknek és világlátásuknak megfelelő), de természetesen racionális érveléssel igazolható döntést hozni, és ehhez az eleve meghozott (intuitív) döntéshez keresnek olyan érveket, melyeket egy külső személy is megfelelőnek fogad el, melyet tehát 'meg tudnak védeni.'[8] Ezek az érvek tehát nem tisztán logikaiak, csak 'kvázi-logikaiak.'[9] Mindamellett az alkalmazott gondolkodási *séma* logikai *eredetű*, ezért a következőkben bemutatandó technikákat, összhangban a jogtudományi irodalom legnagyobb részével, logikai értelmezésnek fogjuk nevezni.

3. A jogértelmezés fogalmáról

Értelmezésről Wróblewski szerint három szinten beszélhetünk. Legtágabb értelemben ('*largissimo sensu*') értelmezésnek tekintendő minden 'kulturális objektum', azaz emberek által létrehozott tárgy vagy jelenség megértése; tág értelemben ('*sensu largo*') már csak az írott vagy beszélt nyelv kifejezéseinek, ezek bármely megnyilvánulásának az értelmezése tartozik e fogalom alá; végül szűk értelemben ('*sensu stricto*') csak abban az esetben használjuk egy szöveg jelentésének a feltárására az interpretáció fogalmát, ha az adott szöveg 'helyes' jelentése kétséges, és e 'helyes', de nem első pillantásra nyilvánvaló értelem feltárását kívánjuk elvégezni.[10]

axiómarendszeren belül – a következtetések a deduktív logika szabályai szerint állnak elő, azaz a premisszák igazságtartalma nem kérdőjelezhető meg – így a logikai levezetés formális helyessége esetén a következtetés tartalmi helyessége is kétségtelen. A jogban (illetve bármilyen *dialektikus szituációban*) ugyanakkor nincsenek ilyen axiómák, így a regresszió láncolatában előbb-utóbb eljutunk egy olyan pontra, amelyből már racionálisan nem vezethető le a konklúzió helyessége. Rescher, Nicholas: The Role of Rhetoric in Rational Argumentation. *Argumentation*, 1998, 12 (2), 317.

8 Az ítélet tehát nem bizonyosan igaz premisszák alapján történő formális logikai levezetést (és így bizonyosan igaz következtetést), hanem egy bírói értékelést és az alapján meghozott [ti. a tényekről és az alkalmazandó jogról alkotott] *döntést* jelent. Perelman, Chaïm: What Is Legal Logic? *Israel Law Review*, 1968, 3 (1), 3.

9 Megjegyzendő, hogy az a nézet, miszerint a 'jogi logika' ne lenne formális logika, nem egyértelműen osztott: így pl. Georges Kalinowski a jogi logikát is egyértelműen formális logikának tartja. Vö. pl.: Kalinowski, Georges: Y a-t-il une logique juridique? *Logique et Analyse*, 1959, 2 (5), 53.

10 Vö.: Wróblewski, Jerzy: Legal reasonings in legal interpretation. *Logique et Analyse*, 1969, 12 (45), 4.

A továbbiakban „értelmezés" alatt annak ez utóbbi, legszűkebb felfogását fogjuk érteni, mely azonban – természetesen – a szöveghez, annak szó szerinti jelentéséhez való viszony alapján további alkategóriákra bontható. Például Goldsworthy megkülönbözteti a *tisztázó értelmezést*, melynek során a jog már meglevő értelmét fedjük fel, illetve a *kreatív értelmezést*, mely az előbbi értelmet egészíti ki azért, hogy a bizonytalanságokat feloldja, vagy megváltoztassa azt, a jog kiigazítása vagy fejlesztése érdekében.[11] Valójában e felosztás nem más, mint a jogalkalmazás jogszabály-szöveghez kötöttsége megvalósulásának vagy meg nem valósulásának alapján történő, a jogtudományban jól ismert megkülönböztetés a *secundum legem*, a *praeter legem* és a *contra legem* jogalkalmazás között. [Utóbbi kettőt a német terminológia alapján – megkülönböztetve az egyszerű értelmezéstől (*Auslegung*), azaz a *secundum legem* jogalkalmazástól – (bírói) jogfejlesztésnek *(richterliche/Rechtsfortbildung*) nevezhetjük; míg a *praeter legem* jogfejlesztés esetében egy joghézag kitöltéséről van szó (*gesetzesergänzende Lückenfüllung*), addig *contra legem* jogfejlesztés esetében a törvény 'kijavításáról' (*Gesetzeskorrektur*).][12]

Egy más megközelítésben ugyanerre az eredményre vezet Robert Summers megkülönböztetése a formális és szubsztantív érvek (*formal and substantive reasons*) között. Az „interpretív formalitás" Summers felfogásában végeredményben a szó szerinti értelemhez való ragaszkodást jelenti,[13] melynek elsőbbsége van a szubsztantív érvekkel szemben, egészen addig, amíg annak alkalmazása abszurd eredményre nem vezet. Ekkor a szubsztantív (lényegében a formális érveken kívüli) érvek[14] felülírhatják a szó szerinti értelmet, és ekkor (de csak ekkor) a formális érvek által nyújtott jogi megoldáson át lehet lépni. Summers tehát ugyanoda jut, egy más úton, mint a jogtudomány egésze: bizonyos esetekben lehetőség van kiterjesztő vagy megszorító értelmezésre (és ezzel *praeter legem* vagy *contra legem* jogalkalmazásra – még ha ő nem is ezeket a terminusokat használja), vagyis az érvényes norma szövegétől való eltérésre. Mindezeket azonban mi az értelmezés *eredményének* problémájához soroljuk,[15]

11 Goldsworthy, Jeffrey: Clarifying, Creating, and Changing Meaning in Constitutional Interpretation. *German Law Journal*, 2013, 14 (8), 1279–1295.

12 Lásd: Krey, Volker: Zur Problematik richterlicher Rechtsfortbildung contra legem. *JuristenZeitung*, 1978, 33 (11-12), 364.

13 Vö.: Summers, Robert S.: *Essays on the Nature of Law and Legal Reasoning*. Berlin, Duncker & Humblot, 1992, 147.

14 Pl. morális, gazdasági, politikai, intézményi vagy más társadalmi megfontolások. (Vö.: Summers i. m. 138.)

15 Az *eredmény* szerinti felosztás azon alapul, hogy a nyelvtani értelemhez, vagyis a normaszöveg szó szerinti jelentéséhez képest a többi módszer segítségével megállapítható

és nem tekintjük tisztán *módszertani* kérdésnek, így jelen tanulmányban nem fűzünk következményeket ahhoz a tényhez, hogy ilyen alkategóriák megkülönböztethetők.

4. A logikai értelmezés maximái

A leggyakrabban alkalmazott logikai formulák az *argumentum a minore ad maius*, az *argumentum a maiore ad minus* (e kettőt összefoglalóan *a fortiori*nak nevezzük), az *argumentum a contrario*, az *argumentum a simili* és az *argumentum ad absurdum*, de ezek mellett léteznek egyéb logikai maximák is.

Az *argumentum a minore ad maius* a kevesebbről a többre való következtetés. Ez egyrészt tiltó jogi normáknál irányadó: ha a kevesebb, azaz a kisebb súlyú, hatású magatartás is tilos, illetve ha a kisebb érték is jogilag védett, akkor a több, vagyis a súlyosabb, nagyobb hatású magatartás még inkább tilos, a nagyobb érték pedig jogilag még inkább védett lesz, akkor is, ha ez utóbbi a jogszabály szövegében nincs szó szerint benne. Másrészt ugyanez a maxima vonatkozik a kötelezettség teljesítése alól adott kifejezett jogszabályi mentességre is: tehát ha a törvény kimondja, hogy a kevesebb valakinek nem kötelessége, akkor ez egyúttal értelemszerűen azt is jelenti, hogy a (kisebbet magában foglaló) több sem kötelessége.

értelem milyen lesz. Ez esetben gyakorlatilag arról van szó, hogy *a szó szerinti jelentést kvázi leellenőrizzük*, és ez alapján vagy arra jutunk, hogy a nyelvtani értelem egy az egyben használható, vagy arra, hogy azt – valamilyen irányban – korrigálni kell. Az eredmény összességében háromféle lehet. (Lásd pl.: Walton, Douglas – Macagno, Fabrizio – Sartor, Giovanni: *Statutory Interpretation: Pragmatics and Argumentation*. Cambridge, Cambridge University Press, 2021, 35.) Lehetséges az, hogy a szó szerinti értelem helyes, vagyis az egy az egyben alkalmazható, mert a többi módszer, illetve forrás használata ugyanarra az eredményre vezet, mint a nyelvtani értelmezés [ez az ún. megállapító értelmezés (*interpretatio declarativa*)]. Lehetséges az is, hogy a többi (logikai, rendszertani stb.) módszer segítségével arra az eredményre jutunk, hogy a nyelvtani értelem túl szűk: a jogszabály nem vonatkozik minden olyan esetre, amelyre vonatkoznia kellene. Ilyen esetben a szó szerinti jelentést bővíteni kell, azaz a norma tárgyi hatályát ki kell terjeszteni a nyelvtani jelentés által le nem fedett esetekre is. Ezt nevezzük kiterjesztő értelmezésnek (*interpretatio extensiva*). Végül az is előfordulhat, hogy a nyelvtani értelmezésen kívüli módszerek segítségével arra az eredményre jutunk, hogy a nyelvtani értelem túl tág: szó szerint értelmezve a normaszöveg olyan esetekre is vonatkozik, amelyekre nem lenne szabad, hogy vonatkozzon (mert pl. ellentétes lenne a jogalkotó szándékával, a jogszabály céljával stb.). Ilyenkor a nyelvtani jelentést szűkíteni kell, vagyis a norma tárgyi hatálya alá bizonyos kivételeket kell beiktatnunk, amelyekre az adott norma – a normaszöveg szó szerinti jelentésének egyértelműsége ellenére – nem alkalmazható. Ez az ún. szűkítő értelmezés (*interpretatio restrictiva*).

Az *argumentum a maiore ad minus* a többről a kevesebbre való következtetés. Ez az elv azt mondja ki, hogy ha a több szabad, megengedett, jogilag nem tiltott, akkor a kevesebb még inkább szabad, megengedett, jogilag még kevésbé tiltott lesz. Továbbá, ha a jogszabály a többet kötelességként írja elő, akkor azt úgy kell érteni, hogy az annak részét képező kevesebbet is az illető kötelességeként tételezte. (Ez elvileg színtiszta formális logika: ha egy halmazra igaz *n* állítás, akkor ez az *n* állítás a halmaz bármely részhalmazára is igaz kell, hogy legyen.)

Az *argumentum ad absurdum* maximája szerint ha egy adott értelmezési módszer alapján megállapítható értelem alkalmazása abszurd, lehetetlen, ellentmondó vagy egyértelműen nemkívánatos joggyakorlathoz vagy eseti ítéletekhez vezetne,[16] akkor ezt az értelmet mint nyilvánvalóan alaptalant el kell vetni. Ez tisztán negatív módszer: nem mondja meg, hogy egy adott rendelkezés mit jelent, de képes megmondani, hogy mi az, amit biztosan nem jelent.

Az *argumentum a contrario* az ellenkezőből való következtetés. Ez komplementer életviszonyokra vonatkozik; olyanokra, ahol két élethelyzet lehetséges, és az egyik kizárja a másikat. Ebben az esetben, ha a komplementer életviszonyok egyikére van szabályozás, a másikra viszont nincs, akkor a másik – szó szerint nem szabályozott – életviszonyra a szabályozott életviszonnyal ellentétes szabályozás alkalmazandó, akkor is, ha ez utóbbi már nincs benne a jogszabályszövegben.[17] Ennek a maximának a része a hallgatásból való következtetés is. Ide a gyakorlatban elsősorban a taxáció értelmezése, vagyis az a következtetés tartozik, melynek során a kimerítő (vagy a bíró által ilyen jellegűként felfogott) felsorolásba nem tartozó életviszonyok vonatkozásában a jogalkalmazó megállapítja, hogy az a rendelkezés, amely a taxatív felsorolás részét képező életviszonyok körében alkalmazandó, az nem alkalmazható a felsorolásban nem szereplő életviszonyok eldöntésére. (A leggyakrabban: ha jogszabály valamely konkrét magatartást definiál és megtilt, azzal egyúttal arról is rendelkezik – anélkül, hogy ezt szövegszerűen is megfogalmazná –, hogy az e tilalom alá nem tartozó magatartásokat megengedi, vagyis jogszerűnek ismeri el.)

16 Az abszurditás esteire vonatkozóan lásd pl.: Scalia, Antonin – Garner, Bryan A.: *Reading Law: The Interpretation of Legal Texts*. St. Paul, Thomson/West, 2012, 234–239.

17 Nem alkalmazható e formula, ha nem komplementer (egymást kizáró, diszjunkt) életviszonyokról van szó.

Az *argumentum a simili* (vagy *argumentum a pari ratione*)[18] a hasonlóból való következtetés. Eszerint ha egy adott életviszonyra van valamilyen jogi szabályozás, akkor ez a jogi norma az ehhez az életviszonyhoz releváns tényállási elemeiben hasonló – de szó szerint nem szabályozott – életviszonyra is irányadó lesz. E formula alkalmazhatóságának kulcskérdése a relevancia értelmezése: mikor mondhatjuk azt, hogy két tényállás valamely szempontú hasonlósága az értelmezés során relevánsnak tekinthető (hiszen valamilyen szinten minden tényállás hasonlít bármely más tényállásra is). Erre nincs sorvezető, ez alapvetően a bíró *értékelésén* múlik, és óhatatlanul szubjektív elemet visz be az ítélkezésbe (csakúgy, mint az *a contrarió*nál pl. annak megállapítása, hogy egy felsorolás zárt, azaz kimerítő-e, vagy csak példálózó, vagy hogy komplementer életviszonyokról van-e szó; az *ad absurdum*nál annak megítélése, hogy egy társadalmi következmény 'nyilvánvalóan nemkívánatos'-e; az *a fortiori* két formulájánál annak eldöntése, hogy mi a 'több', 'súlyosabb', 'veszélyesebb', és mi a kevésbé az; stb.).

Végül vannak *egyéb formulák* is. Ilyen pl. az '*implied powers*' elve, mely szerint ha egy jogszabály egy adott szerv feladatává tesz valamit, akkor az adott szervet az ehhez szükséges hatáskörrel is felruházottnak kell tekinteni, akkor is, ha erről jogi norma kifejezetten nem rendelkezik.[19] Vagy ilyen az *eiusdem generis* elve is, melynek értelmében példálózó felsorolás esetében a jogi norma tárgyi hatálya alá tartozó esetek köre a felsorolásban tételesen szereplő tényál-

18 További, hosszabb megnevezései ugyanennek a maximának: *argumentum a simili ad simile*, illetve *argumentum a similibus ad similia*.

19 Az alkotmányjogban, elsősorban az Egyesült Államok alkotmányjogában kialakult (Skubiszewski, Krzysztof: *Implied Powers of International Organizations*. In: Dinstein, Yoram – Tabory, Mala (eds.): International Law at a Time of Perplexity. Essays in Honour of Shabtai Rosenne. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1989, 855.), majd főként a nemzetközi jogban, a nemzetközi és szupranacionális jogalkalmazó szervek gyakorlatában meghonosodott, és ma már az Európai Unió Bírósága gyakorlatában is érvényre juttatott (vö.: Eeckhout, Piet: EU External Relations Law. Oxford, Oxford University Press, 2012, 70–119.) bennfoglalt hatáskör elve azt jelenti, hogy „a szervezet az alapító okiratban kifejezetten meghatározott hatáskörökön túl bizonyos további hatáskörökkel is rendelkezik. Ezek a további hatáskörök szükségesek vagy egyenesen elengedhetetlenek a szervezet feladatainak vagy céljainak teljesítéséhez, funkcióinak ellátásához vagy a kifejezetten ráruházott hatáskörök gyakorlásához." (Skubiszewski: i. m. 856.) Az *implied powers* tehát egy, a jogi dogmatika által kialakított, praktikus célokat szolgáló értelmezési elv; „a bennfoglalt hatáskör elve a nemzetközi szervezetek alapító okmányainak értelmezési szabályaként szolgál." (Gadkowski, Andrzej: The doctrine of implied powers of international organizations in the case law of international tribunals. *Adam Mickiewicz University Law Review*, 2016/6, 46.)

lási elemeken túl nem bármilyen tényállási elemmel, hanem csak olyanokkal bővíthető, amelyek releváns jellemzőikben hasonlóak a megnevezett tényállási elemekhez.[20] (Ha jobban belegondolunk, azt láthatjuk, hogy a bennfoglalt hatáskör elve valójában az abszurd jogalkalmazás elkerülését hivatott szolgálni, így az *ad absurdum* érvelés részének is tekinthető; míg az *eiusdem generis* elve lényegileg az *a simili* érvelés egy speciális fajtája.)

5. Az analógia és a teleologikus redukció

Az *a simili* érvelés egyik elméletileg fontos (bár a gyakorlatban a kontinentális jogrendszerekben ritkán alkalmazott) esete az analógia (*argumentum per analogiam*). Ennek következtében az analógia alapján való értelmezést (amely valójában nem is értelmezés, hanem jogalkotás) mi nem tekintjük külön interpretációs módszernek, hanem azt, mint az *a simili* érvelés részét fogjuk fel.[21] Analógiát akkor alkalmazunk, ha dönteni kell, de nincs olyan konkrét szabály, ami közvetlenül az adott tényállásra illeszthető (azaz joghézag áll fenn), ezért a szabályt – egy hasonló jellegű, létező tényállás alapján – a bíróságnak meg kell alkotnia. *Joghézag*ról akkor beszélünk, ha egy adott életviszony egészét a jogalkotó szabályozás alá vonja (vagyis az életviszonyra, annak jelentősebb részeire van jogi norma), ám ennek valamely szegmensét véletlenül elfelejti szabályozni. Ez szó szerint 'hézagot' jelent a jogi normák rendszerében: miközben az adott szegmensre nem létezik szabályozás, az adott életviszony többi szegmensére igen.

Fontos, hogy joghézag csak véletlenül keletkezhet; ha ugyanis a jogalkotó szándékosan hagy szabályozatlanul egy részterületet, úgy az nem joghézag, hanem a jogalkotó által tudatosan megengedett dolog lesz, ahol a jogalanyok szabadon cselekedhetnek (hiszen ami nem jogellenes, az szabad). Kisebb-nagyobb rendszerességgel előfordul azonban, hogy a jogalkotó – a szabályozási környezetből megállapíthatóan – szabályozni kívánta ugyan a kérdéses életviszony egészét, ám annak valamely szegmense vonatkozásában mégsem alkotott szabályt. E hiátus keletkezhet a szabályozás megalkotásakor (ez esetben ún. eredeti joghézagról beszélünk), vagy később, a társadalmi-gazdasági-technikai változások hatására is (ez az ún. származékos joghézag esetköre).

20 Samuels, Alec: The Eiusdem Generis Rule in Statutory Interpretation. *Statute Law Review*, 1984, 5 (1), 180.

21 E vonatkozásban követjük Szabó Miklóst, aki maga is az *a simili* érvelést mint a *per analogiam* érvelés „alapesetét" tárgyalja. (Vö.: Szabó Miklós: *A jogdogmatika előkérdéseiről*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1999, 171.)

A joghézag kitöltésének módja az *analógia*. Analógia esetében tehát – a jogalkotó által nem szándékolt módon – valamely életviszonyra nincs szabályozás,[22] ezért azt a jogalkalmazás során – az adott eset eldönthetősége érdekében – magának a bírónak kell megalkotnia. Az analógia tehát nem más, mint a joghézag kitöltése, kvázi bírói jogalkotás, a jogalkotói mulasztás pótlása.[23] Attól függően, hogy a bíró mi alapján alkotja meg a hiányzó normát, beszélhetünk törvényi analógiáról és jogi analógiáról.

Törvényi analógia (*analogia legis*) esetében a kérdéses életviszony adott vonatkozására ugyan nincs (semmilyen) szabályozás, ám egy hozzá hasonló életviszonyra van; ebben az esetben a bíró ezen más, létező jogi norma szempontként történő felhasználásával tölti ki a szabályozási hiátust, és az így megtalált (megalkotott) norma alapján dönti el az előtte fekvő ügyet. Ekkor tehát a bíró feladata az, hogy beleképzelje magát a jogalkotó helyébe, és olyan döntést hozzon, amilyet szerinte maga a jogalkotó is hozott volna (amilyen normát a jogalkotó a jogszabályba foglalt volna), ha nem felejti el szabályozni az adott életviszonyt. Vagyis a bíró nem a saját értékei, jogfelfogása stb. alapján tölti ki a joghézagot, hanem úgy, ahogyan maga a jogalkotó is – szerinte – kitöltötte volna, ha észrevette volna ezt a hiátust. Ennek érdekében a más – de hasonló – életviszonyra vonatkozó normát nem egy az egyben alkalmazza a bíró, nem az alapján hozza meg az ítéletet (ez ugyanis ennek a másik normának az egyszerű kiterjesztő értelmezése lenne, melyet a nyelvtanin kívüli bármely jogértelmezési módszer alapján megtehetne), hanem e másik

22 Ha van szabályozás, csak az nem egyértelmű, úgy nem beszélhetünk a jog hiátusáról, vagyis nem áll fenn joghézag; ez esetben a kétséges jelentésű vagy többértelmű norma értelmezésére kell, hogy sor kerüljön.

23 Érdekesség, hogy kivételképpen léteznek olyan szabályozások (a kontinentális) Európában, ahol a jogalkotó egy adott jogszabályban kifejezett felhatalmazást ad a bíróknak arra, hogy az esetleges hézagot a jogalkalmazás során pótolják, ha más módon nem lehetséges döntést hozni. A leghíresebb ilyen az 1907. évi, ma is hatályos svájci polgári törvénykönyv [*Schweizerisches Zivilgesetzbuch* (ZGB)], melynek 1. §-a értelmezési alapelvként deklarálja, hogy a bíró – az esetre alkalmazható konkrét jogszabályi rendelkezés, illetve szokásjogi norma hiányában – jogosult és köteles olyan norma alapján dönteni, amelyet jogalkotóként ő hozna meg az adott esetre. E felhatalmazás azonban – ahogyan az analógia alkalmazási lehetősége általában – nem korlátlan: a bíró ugyanis kötve van a svájci jogot az adott kérdéskörben meghatározó uralkodó jogtudományi felfogáshoz és bírói gyakorlathoz. [„Das Gesetz findet auf alle Rechtsfragen Anwendung, für die es nach Wortlaut oder Auslegung eine Bestimmung enthält. Kann dem Gesetz keine Vorschrift entnommen werden, so soll das Gericht nach Gewohnheitsrecht und, wo auch ein solches fehlt, nach der Regel entscheiden, die es als Gesetzgeber aufstellen würde. Es folgt dabei bewährter Lehre und Überlieferung." ZGB, 1. §]

norma igazolási elveit, annak megalkotásának jogpolitikai indokait mérlegeli, és ezek figyelembe vételével alkot egy olyan hipotetikus szabályozást, amelyet feltehetőleg maga a jogalkotó is alkotott volna, ha nem felejti el szabályozni a kérdéses életviszonyt.

A – ma már nem elképzelhető – jogi analógia (*analogia iuris*) ezzel szemben akkor (lenne) alkalmazható, ha a véletlenül nem szabályozott életviszonyhoz hasonló életviszony(ok)ra sem lenne semmilyen szabályozás az adott jogrendszerben; ekkor a jogrendszer általános elveiből, a jogi kultúra jellegzetességeiből kellene a bírónak arra következtetnie, feltehetőleg hogyan szabályozta volna a jogalkotó a kérdéses életviszonyt.[24]

Ennek éppen az ellenkezője az ún *teleogikus redukció*, melynek során éppen az okozza a problémát, hogy van szabály, de nem kellene lennie. Larenz szerint joghézag (*rechtliche Lücke*) nemcsak akkor állhat fenn, ha nincs szabályozás, hanem akkor is, ha egy általános elvből olyan jogi elvárások következnének, amelyek egy létező szabállyal ellentételesek. Ilyenkor a jogi szabályozás értelmét és célját (*Sinn und Zweck*, együtt: *Telos*) kell figyelembe venni, és ezek alapján eltekinteni a létező szabály alkalmazásától. Ez esetben tehát a joghézag rejtett (*Verdeckte Lücke*), ennek kiküszöbölésére pedig a teleologikus redukció (*teleologische Reduktion*) technikáját kell alkalmazni, vagyis az általános elv, a szabályozás célja alapján figyelmen kívül kell hagyni az annak ellentmondó konkrét jogi normát.[25]

6. Következtetés

Összefoglalásként ismételten hangsúlyoznunk kell: e formulák nem *tisztán* logikai jellegűek, mivel alkalmazásukhoz az értelmezési szituáció előzetes (szubjektív) értékelésére van szükség, benne a szabályozandó helyzet jellemzőinek megítélésével, a *ratio legis* megállapításának megkísérlésével, illetve a 'helyes' döntéshez vezető erkölcsi és egyéb nem-jogi szempontok figyelembe vételével, melyekre elkerülhetetlenül hat az értelemző jogfelfogása, világlátása, érték- és attitűdrendszere, preferenciái stb. A (kvázi-)logikai formulák közt is *választani*

24 Mivel modern jogrendszerekben aligha képzelhető el, hogy nemcsak egy adott életviszonyra, hanem ahhoz bármilyen szempontból hasonló más életviszonyokra se legyen jogi szabályozás, ezért ma már *analogia iuris* igénybe vételére a gyakorlatban nincs lehetőség. Az *analogia legis* viszont létezik, és ha azt a bírók alkalmazzák, úgy a joghézag kitöltésével, a hiányzó norma pótlásával – gyakorlati értelemben – mindig jogalkotást végeznek.

25 Vö.: Larenz, Karl – Canaris, Claus-Wilhelm: *Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Dritte, neu bearbeitete Auflage*. Berlin – Heidelberg, Springer Verlag, 1995, 210–211.

kell, és e választás már nem logikai, hanem értékelő művelet, melyhez képest (a választott értelmezési technikától függően) egymástól eltérő (és egyformán védhető) jogi megoldások lehetségesek.[26]

26 Pierre-André Côté példáját idézve Devenish azt a kérdést teszi fel, hogy mi módon kell értelmezni azt az előírást, miszerint „a kutyákat nyilvános helyen pórázon kell tartani", egy gepárd esetében. „Először is […] érvelhetünk azzal, hogy a gepárdot pórázon kell tartani, mert a kutyákra vonatkozó szabályt igazoló indok (az emberek védelme és a vagyonvédelem) ugyanúgy vonatkozik a gepárdra is. Ez analógiával történő vagy *a pari* érvelés. Másodszor érvelhetünk azzal, hogy a gepárdot pórázon kell tartani, mert az emberre és azok tulajdonára nézve nagyobb veszélyt jelent, mint a kutya, és így még inkább indokolt a rendelet alkalmazása. Ez *a fortiori* érvelés [azon belül is *argumentum a minore ad maius* – T.J.Z.]. Harmadszor, érvelhetünk azzal, hogy a gepárdot nem kell pórázon tartani, mert a rendelkezés csak a kutyákra vonatkozik. Ez *a contrario* érvelés." Devenish i. m. 227..

Ahead of a Legislative Proposal Regarding the Audio-visual Evidence

Sándor Udvary
full professor[1] *(KRE Faculty of Law)*

I may be grateful to rector Trócsányi for a number of things, that includes his generosity towards a young lawyer at the Constitutional Court; his trust during the codification of the civil procedure, where I was commissioned with leading a working group; his vision when he accepted the rectorship of our university and have found a place for me in it; his commitment towards the legal profession when entrusting me with leading the civil procedural department of the Hungarian Lawyers Association… And what else could be more fitting to show my gratitude towards an established academic, as Professor Trócsányi, as to partake in this Festschrift – in remembrance of his ministerial years – with a humble proposal for the legislation regarding audiovisual evidence.

1. Introduction of structural issues

Despite of rare occasions, where facts in a litigation are undisputed, each judicial procedures have twofold issues: a dispute over law and a dispute over facts. While litigation may proceed without the second one, the first part is quintessential, since there is no legal dispute without a disagreement on law. Factual disagreements may be complete (e.g. full denial of the plaintiff's claim), or partial (e.g. admission of particular facts), but at least one legal argument must be present for the court in order to avoid deciding a moot case. The procedural structure[2] of most countries, most certainly of Hungary's, contains measures for filtering out early agreements of the parties on facts, hence simplifying the factfinding of the court, but in most cases, a good number of

1 Full University Professor and Head of Department of Civil Procedure Law, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, and Vice Dean of the Faculty of Law; institutional ROR ID: 3054643; e-mail: sandor.udvary@gmail.com.

2 Related to the description of the HCCP structure see: Bartha, Bence: *The impact of changes in the trial structure in civil proceedings.* Budapest, Notary Publishing House, 2022.

alleged facts remain to be established by the court by various means of taking and evaluating evidence.

Introducing allegations, providing and admitting evidence of them, and establishing a factual construct, facts for the case (often admittedly not in complete correspondence with the historical facts) continues to fascinate procedural jurisprudence. Throughout place and time various methods developed for finding truth, of which we are intrinsically obsessed with from early childhood. Ranging from Heliaia[3] (Ἡλιαία), an ancient form of jury in classical era Greece, through the praetor (urbanus) of the Romans, or the Dei judicium of the Middle Ages, then back again to jury system in the English-Saxon or a professional judge under the inquisitorial-continental procedure – these solutions to the problem of finding truth, were in constant flux. To narrow my perspective, Hungary – though mainly a continental type of jurisdiction –, still experimented with jury trial rarely, but even under the professional judge's (or panel's) factfinding we had a range of regulations related to the time and manner of introducing, excluding, finding and evaluating evidence. In the second half of the 19th century, after our failed war of independence, our civil procedure remained mainly written, perhaps as a form of resistance to the coerced effect of the then modern Austrian law. As soon as we regained national autonomy, we started modernizing our civil procedure, which took three decades and resulted in a then state-of-the art, split trial, Franz Klein-style social procedure. This code of civil procedure had a preparatory phase, where factual allegations had to be made, and the evidence was introduced in the meritorious phase.[4] Regrettably, this 1911 Civil Procedure, known as Plósz[5] CP from its creator, was replaced by a socialist code in 1952 modelled after the Soviet civil procedure.[6] Main

3 Economou, Emmanouil M. L. – Kyriazis, Nicholas C.: 'Good Lawmaking, Democracy, and Accountability'. *Statute Law Review*, 2024, 45 (2), hmae034, https://doi.org/10.1093/slr/hmae034 (2024. 10. 25.); Mitchell, Thomas N.: *Athenian Democracy in its Fullest Form*'. In: Thomas N. Mitchell (ed.): 'Democracy's Beginning: The Athenian Story', Yale Scholarship Online, 2016, 209–243. https://doi.org/10.12987/yale/9780300215038.003.0008 (2024. 10. 25.); Cartledge, Paul: *'Democracy, Origins of Contribution to a Debate*'. In: Raaflaub, Kurt (ed.): Origins of Democracy in Ancient Greece. University of California Press, 2007, 155–169. https://doi.org/10.1525/california/9780520245624.003.0006 (2024. 10. 25.)

4 Plósz, Sándor: 'Reform of civil litigation'. Hungarian Law Society Dissertations 15. Budapest, Franklin Company, 1883, 1–14.

5 The biography of Sándor Plósz see: Kengyel, Miklós: 'Plósz Sándor: 1846-1925'. In: Hamza, Gábor – Siklósi, Iván (eds.): Hungarian legal scholars IV., Budapest, ELTE Eötvös Publishing House, 2014, 21–32.

6 Kengyel, Miklós: '*Judicial power and the parties' rights of disposal in civil proceedings*'.

modification from our point of view was the introduction of the unified (piecemeal) trial,[7] where any factual allegations (and even amendment of the claim) may have been introduced even at the very closure of the trial. Of course, this resulted in the protraction of the procedures, which by itself is a negative sign on the effectiveness of any procedure.[8]

It was no surprise then, that the legislator saw the opportunity to reintroduce split trial, the functional differentiation between parts of the litigation. This current system carries the "split" in its name, but has significant differences from its Plósz CP predecessor.[9] There are three consecutive phases of a first instance procedure: initiation of the claim (i), preparatory phase (ii) and trial on the merit (iii). The Act CXXX. of 2016 on Civil Procedure (CP) requires all factual allegations to be provided in the initiation and preparatory phase, *along with the offering of evidence* to these proposed facts.[10] Trial on the merit will see the offered evidence produced and evaluated, but as a general rule, no new evidence may be offered (with important exceptions). Note, that the Plósz CP's split trial refrained from excluding the offering of evidence during the trial (on the merit), its split nature focused on the complete closure of the legal claim and factual allegations, while to those facts, evidence might have been brought even late in the trial phase. Our current CP follows a new theory: the main trial system, whereupon the functional dissection of the procedure might serve its timely resolution.[11]

Academic Doctoral Thesis, 2003, 197–236. https://real-d.mtak.hu/249/1/Kengyel_Miklos.pdf (2024. 10. 25.)

7 For the categorisation of trial systems, see: Damaška, M. R.: '*The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process.*'. Yale University Press, 1986.

8 The legislator tried to ease these problems during the soviet era, see: Szilbereky, Jenő: *'The development of the Hungarian civil procedural law'*. In: Antalffy, György (ed.): 'New traits of the development of state and legal life in Hungary'. Budapest, Hungarian Lawyers' Association, 1981, 207–218.

9 Bartha (2022) op. cit. 76-130, 230-292.; Pribula, László: 'The New Civil Procedure Code in Hungary'. *Studia Universitatis Babes-Bolyai*, 2016, 62 (1), 28–43. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=525860 (2024. 10. 25.)

10 Bartha, Bence: 'The substance of the statement of claim and the defence of defence'. *Notaries' Gazette*, 2020, 24 (4), 39-57; Udvary, Sándor: *'The impact of the first Amendment to the HCCP on the procedure at second instance'*. In: Udvary, Sándor (ed.): 'Studia in honorem Imre Szabó 70'. Budapest, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Faculty of Law, 2021, 177–184.

11 Udvary, Sándor: 'New Civil Procedural Code - new structure.' *Advocat*, 2017/1-2, 6–11.; Szabó, Imre: 'Expertise and Responsibility*'. Jurisprudential Gazette*, 2017/9, 374–385.

Along with the structural issues, one novum must be mentioned in the introduction: the new rules on the illegally obtained evidence, its admittance and its use. Under the socialist CP, up until 2018, there was no rule on this issue, but the courts have developed the interpretation, where illegally obtained (mainly unauthorized audio or video) evidence might have been brought before the court, for the sake of finding the objective truth. The new, effective CP puts this perspective into a balanced framework, where if the illegal had been produced via violence or threat of violence against any person – that must be excluded without exception. However, if evidence was produced through non-violent breach of law (its foremost example being an unallowed audio or video record), the court might – exceptionally and in a reasoned decision – allow the "lesser illegal evidence"[12] to be brought and used in the procedure. Even if the illegal evidence is excluded, the court might apply the so-called "emergency evidence" rules, where the opposing party is obliged to counter the allegations, hence overturning the burden of proof. This new regulation supplements our topic.

2. Documents and their evidentiary value in civil procedure

Turning to the evidence in our civil procedure: there is no specific regulation related to the audiovisual evidence in the CP. Indirectly, we have rules governing taking witness testimony through the Internet, which we will detail infra, but for now: these are old-fashioned witness hearings with our new technologies. The CP stands on the principle of freedom of evidence, which is two-pronged. On the one hand, any type of evidence that is appropriate to prove the underlying allegation, is allowed (freedom of type of evidence – law may, however, exclude or favor special, e.g. documentary evidence). On the other hand, the judge is free in deliberating the evidence – apart from legal presumptions and exclusions; that is freedom of deliberation. Of course, this latter principle inherently contains that even though there is no pre-set, legal weight of any type of evidence, the judge's freedom does not mean to escape from the rules of logic.[13]

12 BH 2024. 209. (published case) The court must decide over the use of the illegal evidence in deliberation. Use might be justifiable, if it is necessary to discover the facts of the case for deciding over the claim, and the harm caused to the opposing party is not disproportionate.

13 Note, that preset value of an evidence was not unknown in the history of our civil procedure, e.g. the witness testimony of the party affirmed by oath preceded the testimony

The regulated types of evidence are the classical examples: witness testimony, expert testimony, documents and the inspection of material evidence. In this latter case, no special rules regarding the material evidence are given, but the procedure of obtaining, holding the object, the obligations and rights of its possessor are detailed. Audio and audiovisual recordings are treated as – not so simple, but – objects of inspection. Practical issues, such as, what technical methods are necessary to play the evidence, ascertain its genuineness, unaltered nature, were no concerns of the legislator. There are no presumptions regarding to the material evidence, hence the court is free to be persuaded about its relevance, originality, integrity.

We mentioned lacking presumptions; the legislator – on a legal historical basis – gives special presumptions with regards to the evidentiary value and the handling of documentary evidence. Shortly, there are three types of documents from the evidentiary value point-of-view: public document, private document with full evidentiary value, and (simple) private document. Note, that these three types of documents may come in traditional, analogue or electronic form, as per EU and Hungarian laws enable the issuance of documents in electronic form, as well. Hence, we have six combinations.

Simple private documents hold the less evidentiary value: their relevance, authenticity, content must be proven by the party bringing them up. Should this be successful, the simple document still may prove any statement of the private party (but no fact, directly).

Private document with full evidentiary value (PDWFEV) may be issued by any natural or legal persons (formal requirements differ) and may prove statements and the circumstances of those statements (e.g. the date, location), but have several presumptions to ease the burden on the party that brings them up. Should the PDWFEV be issued in accordance with the formal requirements, the opposing party may contest the originality. Failing to contest the signatures shall result in a presumption that the so-original PDWFEV *fully* proves the statements and their circumstances within. Full proof means that the court needs no further evidence to the particular issue (but note, that this

without oath. However, this notion disappeared with the legislation of any CP based on freedom of deliberation. The concept of no inherent value of specific evidence hinders the very possibility of automatizing any procedure, where factfinding takes place. An apparent exception would be the Hungarian Order for Payment procedure, which is heavily automated, however, on closer inspection, we realize that this is a so-called "pure-order", meaning that the authorized public notary has neither obligation, nor authority to ascertain facts. See: Molnár, Judit: "Value limit" – Codification in terms of the payment order procedure'. *Forum: Acta Juridica Et Politica*, 2016/1, 55–63.

type of document still may not prove fact directly). The opposing party may contest this presumption via contesting the signatures, the originality of the document. Once the presumption of originality is settled, another presumption also comes to effect: this provides that above the original signatures of the person, the content of the document is unaltered, unharmed. This is the presumption of integrity, which may be contested by the opposing party, but until successfully counter-proven, the presumption shall stand and serve full proof for the (supposedly unaltered) content of the PDWFEV. This set of presumptions (full proof, presumption of originality and integrity) serve as effective tools in the hands of the parties – and the court, as well. They enable the parties to challenge any forged document, but without this challenge, the document shall stand. As a cornerstone, the court shall have the right or rather possibility to disregard any presumptions, should the formal requirements or the content of the document be debatable, whence the party shall be obliged to use the document as a simple private document.

The strongest type of evidentiary value is attached to the public document, which may be issued by the court, public notary or any state agency within their sphere of authority and in accordance with strict formal requirements. Full evidentiary value is awarded to this document, which becomes effective upon using them before the court (whereas PDWFEV's full evidentiary value set in after having proven the originality or failing to contest it). Presumption of public authenticity is attached, hence the public document may prove statements and their circumstances, and facts, as well, directly! The opposing party has the ability to challenge the public document, but the burden is completely on him. The court has the possibility to disregard public document, just as with the PDWFEV.

Written proof is considered to be safe and valuable evidence, though one should add: not more than the person, who gave the statement, that is the subject of the proof. Still, resistant to alteration and decay as contrasted to human memory[14], holding information over the lifespan of a witness; cheaper to produce and evaluate than other types of evidence: it is understandable, that courts prefer written proof to other methods. The Hungarian CP even has a regulation that if any fact has been proven with document, no other

14 Baddeley, A. D.: '*Human Memory: Theory and Practice*'. Boston, 1990.; Fisher, R. P., – Geiselman, R. E.: *'Enhancing eyewitness memory with the Cognitive Interview'*. In: Gruneberg, M. M. – Morris, P. E. – Sykes, R. N. (eds.): 'Practical aspects of memory: Current research and issues'. Vol. 1. Memory in everyday life. John Wiley & Sons, 1988, 34–39.

evidence is necessary to prove the fact.[15] Still, my thesis is, that this is due to the fact that lawyers and citizens have thousands of years of practice to deal with forged, falsified documents, and the presumptive protections of the PDWFEV and public documents allow the opposing parties to challenge suspect documents. Both the long-standing routine and the legal safeguards/alleviations play important role in the fact, that written proof is economic and stable type of evidence.

3. Audiovisual evidence

3.1. *The role and persuasive force of audiovisual evidence*

As mentioned above, audiovisual evidence is not regulated as special kind of proof in the CP. They are objects of inspection of material evidence, where the court has full liberty of deliberation curtailed not by law, but by the obligation of reasoning of her judgment. The reasoning must be based on evidence and facts derived from them, in accordance with the accepted rules of formal logic. And we argue, that this principled approach (freedom of evidence) is quite adequate for those evidences that are not commonplace.

However, the question arises: why documents are specifically regulated, since they are nothing but objects of inspection, even if they contain human thought in a commonly comprehensible form.[16] There is nothing dissimilar in inspecting a car-wreck or a document, from an epistemological point of view. The difference lies in the commonality and the economy of the written proof: since it is a cheap and reliable way of recording human thought, the legislator shall lift this frequent evidence and characterize it with such rules, that alleviate its use. Hence the application of presumptions, which distributes the burdens of proof for this frequent evidence and accelerates its use, even excludes other types of evidence in favor of it. Audiovisual evidence was neither so abundant, nor so cheap as written proof has become – in the last centuries, we must not forget, for before the widespread literacy, witness was the most common evidence.

15 Other special regulations apply e.g. to immediate enforcement of a verdict, if it was based only on PDWFEV or public document.

16 That is the textbook definition of the documentary evidence, see Kengyel, Miklós: '*Hungarian civil procedural law*'. 12th ed. Budapest, Osiris Publishing House, 2014, 324–325.

The use of pictures has had a great convincing force, no wonder that marketing practitioner realized it soon. Though it is a common adage in most cultures, that pictures tell more than a thousand words, we can trace back such citations as early as a 1911 US marketing magazine.[17] And even though propaganda demonstrated the deceptive power of falsified photographs, illustrated by the infamous disappearance of one of Stalin's commissars from later pictures,[18] our culture was not prepared for the motion picture's even stronger penetration. Even though as early as 1923 in the US discussion started about the dangers of the then movie as motion picture,[19] the technology was yet unable to render live pictures false. The viewers slowly learned the communication tricks of the trade, such as purposeful editing, cutting of the motion picture, possible alteration of the record – that is tantamount to the forging of a document. Still, these techniques were quite expensive for regular costumers up until the 21st century.

Then, along came the Internet and a revolution of the (motion) picture technology,[20] computer generated images infiltrated the movies first, simple handheld mobile phone cameras recently. From the point of the connection to objective reality we see little difference between a CGI scene of a sci-fi movie and a filtered picture that renders the subject slimmer for dating purposes: both deceive and has diverged from the reality.[21] The significance of this for

17 Printer's Ink, „Balm for the expert" by the editor of *Printer's Ink*, June 1, 1911, 84. https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101066805746&seq=838&q1 (2024. 10. 25.)

18 King, David: '*The Commissar Vanishes: The Falsification of Photographs and Art in Stalin's Russia*'. Metropolitan Books, 1997, 192.

19 "Visual impressions are, for the majority of people, the most vivid and the most lasting. And the import of this consideration is 'accentuated by the circumstance that the visual impressions made on the mind of the spectator are always in terms of concrete imagery of the most detailed character. There is a vast psychological difference between hearing or reading an account of a murder, or an assault, or a passionate mutual attraction between members of the opposite sexes, and seeing these things actually portrayed on the screen. (…) It leaves little, if anything, to his imagination. Whatever he may lack in the way of 'apperceptive mass' is supplied more or less completely by the graphic manner in which actions and events are portrayed." Geiger, Joseph Roy: 'The Effects of the Motion Picture on the Mind and Morals of The Young'. *International Journal of Ethics*, 1923, 34 (1), 69–70.

20 Udvary, Sándor: *'Media Revolution – Effects of Technological Development on Freedom of Expression'*. In: Kapa, Mátyás (ed.): 'Studia Iuridica Caroliensia'. Budapest, KRE ÁJK, 2007, 197–213.

21 Of course, there is a thousand years old philosophical debate on the possibility of finding the truth, the facts (see: Niiniluoto, Ilkka – Sintonen, Matti – Wolenski, Jan:

the civil procedure lies in the reduction of the price of this service: since common people without serious technical expertise may edit, filter, alter images or even audiovisual recordings, the not-so-strong trust in those images will vanish. Should the law follow this phenomenon, then?

3.2. *A roadmap for regulating audiovisual evidence*

My thesis is, that civil (and surely, criminal) procedure should be aware of this course of events and react to it. We propose a schematic for this legislative action, as well. Foundational assumption of mine shall be that audiovisual evidence – getting cheaper and easier to produce – became as easy to tamper with, as the written proof has become long ago. Now notice, we have never stated that written proof should be weakened in terms of its evidentiary value. On the contrary, due to the system of presumptions, which combine economy with the self-interest of the parties, it is highly likely, that it will further the truth without procedural backlash. However, audiovisual evidence lacks such system of presumptions, thus shall be treated in accordance with the general principle of taking evidence: the party that brings it up shall bear the burden of proof. The opposing party may counterprove after the court allowed that evidence, but it means that already established evidence shall be quashed – hardly an economic use of judicial resources.

Instead of the current situation, we propose the principle of distrust with a set of document-like presumptions. A three-pronged system would leave the least protected audiovisual evidence at its current status, that is with full burden of proof on the shoulder of the pleading party. The other two types would have medium and higher formal requirements, and together with this: medium and higher protection of the evidence through presumptions.

3.2.1. Public audiovisual evidence

Public audiovisual evidence – for lack of a better term – should enjoy the highest presumptive protection with the highest formal requirements as well. Only audiovisual recordings of official bodies, authorities such as courts, public notaries, other authorities would be able to produce such, and only within their respective sphere of authority. Technical requirements should be high, e.g. only special devices might be used with the highest level of encryp-

'*Handbook of Epistemology*'. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 2004, 1052.) but for our purposes we sustain that facts can and must be discovered through the procedure.

tion. The electronic stamp, seal on the data would prove the circumstances of the recording and the unaltered, unedited, uncut nature of the file. Only the actions perceptible on the video, or the statements audible on the audio would be proven (no facts directly), but those would be fully proven by this type of evidence, meaning that the court could deduct facts from them and neglect other evidence. Once the content of the formally flawless record is handed to a court in a prescribed way, that allows the court to check the technical requirements, the court shall observe it. We would prefer observation on the trial, for the parties should have a right to offer interpretation of the video, as per the fundamental principle of contradictious procedure. The other option, observing in camera, would result in objections from at least one party, and deciding over them in later trial or in writing seems to be needless time-consumption. And naturally, the opposing party should have the right to counterprove the fact that has been established based upon the public audiovisual evidence. This counterproof might pertain to the alleged unoriginality, edited, cut, altered – falsified – nature of the evidence itself, but also to the fact derived from them. Should this counterproof prevail, the court shall quash the evidence or regarding the derived fact, alter her conclusion.

3.2.2. Private audiovisual evidence with full evidentiary value

This brings us to the hardest case: private audiovisual evidence with full evidentiary value (PAEWFEV). Again, for lack of a better term and abbreviation, this is the most important case, because until the state and its authorities do not engage in communist-type public surveillance program, the public audiovisual evidence will not be the most numerous types of evidence. Civil procedure between private party seldomly use CCTV cameras of public authorities or recordings of judicial trials. On the other side, each and every citizen owns a recorder and may direct it to events of interest. Whose recordings, with what formal requirements and in what presumptive depth should enjoy procedural protection?

3.2.2.1. Persons allowed to record

Obviously, PAEWFEV should be maintained to non-official persons, naturals and legals alike. The real issue is whether there needs to be a qualification among private persons, e.g. only attorneys shall be able to record an event to qualify – beyond other conditions – as recorders of such evidence. We can only

imagine this half-step as a starting point to experiment with the regulation, but with the final goal to expand the personal effect to every natural or legal person.[22] Narrowing the subjective scope to a bottleneck would refute the very aim of the legislation: broadly allowing audiovisual evidence, but with procedural safeguards, for the sake of fairness. According to my proposition, the danger in the broadest subjective scope can and must be mitigated by formal, technical requirements. We do not advocate for querulant persons to be allowed to have procedural advantages, and we do see the possible danger to privacy in encouraging everyone to pull up their phones for evidence.[23] Still, they do it today under the general principles of evidence, which might be wanting if those records come to courts in great numbers.

In case the subjective scope is general, we still may be able to differentiate by means of dissimilar technical requirements, e.g. PAEWFEV produced by an attorney might be easier to produce and raise in the process due to the professional requirements of the attorney (which combine with higher ethical standards and sanctions).[24] On the other hand, PAEWFEV produced by layman, ordinary citizens might be required to use a special, state- acknowledged platform, electronic signature to seal the recording, prescribed channels to transmit it to the court – all in order to ensure the flawlessness of the evidence.

3.2.2.2. Formal, technical requirements

This drives us to the formal, technical requirements. This should be a crucial element of accepting a privately produced audiovisual recording as evidence with elevated evidentiary value. The requirements must be reasonably strict, balancing between overly exacting and too lax. Relaxing requirements would enable frivolous evidence be brought and would weaken the respect for judicial power via ultimately unfair, unjust procedures. On the other hand, overly exacting formal requirements would deny the possibility for the common cit-

22 As for legal persons, it is obvious, that their agent, proxy, legal representative etc. will perform the act of recording, but this is fully compliant with the general rules of representing a legal person, a business for example. However, we must stress, that the chain of mandate must be immaculate.

23 However, this danger may be mitigated by the generally applicable rules of the CP regarding the illegally produced or obtained evidence, which is generally prohibited but may be allowed, if justice requires so. Even in that case, the malefactor might be held accountable in a separate privacy case, even if he won the prior case, in which he used the illegal evidence. See: CP § 269.

24 Szabó (2017) op. cit.

izen to use the modern opportunity; would be available only for higher status (education, material wealth etc.) citizens, that would erode social cohesion.

As we wrote supra, in terms of technical requirements, three groups might be formed, with the caveat, that ultimately all groups should comply with a minimum level of technical certainty.

Attorneys and counsellors (registered at the bar) could form a first group. Since they are legal professionals, whose conduct is highly regulated, they may be required higher standards – but I consider exactly the opposite. Should they abuse the opportunity or engage in nefarious practice regarding their relatively lax formal requirements of producing PAEWFEV, not only the document shall be quashed, but professional ethical procedure *must* follow. This should have a deterrent effect, but only if the court has to signal criminal authorities and the bar in such case. If we assume this deterrent effect, our suggestion would be the use of existing formal and technical requirements, like electronic signatures stamped on a video file. Lawyers are familiar with this; hence its use could be smooth. We would not recommend to demand the use of dedicated hardware, for if current regulations are fulfilled and law enables lawyers to produce private document with full evidentiary value, why should we require higher standards from the professionals. Thus, our view is that if technically feasible, lawyers should be able to produce audiovisual evidence during their professional activities with their current (undedicated) hardware, provided that they enclose the file with their current electronic signature. This should preclude tampering with the original record. However, for the sake of controllability, the unstamped video-file should be kept and handed over to the court upon request and may be subject to expert evaluation, whether the original that was electronically stamped, is original, uncut, unedited indeed. We will deal with the presumptions infra, but for now, we suggest, that if the court ascertains the difference between the original and stamped file, the evidence must be quashed and immediate criminal and ethical procedures must follow. Deterrence is critical for the professionals, as is critical for the following group.

Companies and other non-state actors, legal persons are the second distinctive group. They are professionals, but not legal professionals, thus we can depend on existing technical equipment and proficiency in electronic communication,[25] but they are less prone to ethical sanctions, rather criminal sanctions are available for fraudulent conduct. Moreover, since they are parties in a

25 Note, that legal persons in Hungary are required to use electronic channels of (written) communications in their official dealings, which includes the use of electronic signatures.

substantive legal relationship (we assume this, or else, why would they be interested in producing audiovisual evidence), there is a clash of interest. While the lawyers are supposed to be disinterested (less so, than the official authorities, but still); a company, that would like to have audiovisual evidence of its, say, completion of a contract via recording the transpired events, is directly interested in producing the most favorable evidence for themselves. By no means should this preclude companies, their respective agents and proxies of producing such evidence, but this clash of interest should result in a layer of further safeguards. Thus, we propose such regulation, that rests satisfied with the current technical means of sealing a file, just as in case of the lawyers, but added requirement could be that the data-protection officer (DPO) should certify the originality, uncut, unedited nature of the file. Naturally, the original unstamped file must be preserved, and upon judicial request, submitted to the court (or as a stricter measure, directly and simultaneously with the stamped version).

Natural persons would be the last set, where the possible difficulties converge. Neither they are professional, nor are they supposedly independent from the potential evidence. Technical expertise lacking, citizens may not be required to use the more sophisticated systems of verification, which might be expected from legal or economic professionals. Still, ever broadening numbers of citizens use state- approved electronic signature systems through their client gateway, which allows them electronically manage their administrative cases (ID, driver's license, etc.). This state-authorized, encrypted portal contains the possibility of electronically signing a document – an opportunity provided by Hungarian laws based on the eIDAS regulation of the EU.[26] Under our suggestion, private citizens would also have the capability to sign, stamp electronically not only their documents, but also their audiovisual records. However, since they may be party to a dispute, just as typically as legal persons, they should keep and transmit the original file – without separate request from the court – together with the sealed file to check its unaltered state. For any fraud related to this, a felony must be created in the criminal code and pursued with utmost vigor to deter others from obstructing the court.

26 Regulation (Eu) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC.

3.2.2.3. The system of presumptions

Technical requirements shall be regulated in the CP and enforcing government or ministry regulations. Still, not the strictness of such requirements give power to this proposed institution, but the presumptions, which will simplify the court's procedure to entertain such evidence.

While regarding the public audiovisual evidence – due to the trusted quality of their producer – may be awarded with full evidentiary value, it is certainly not so with PAEWFEV. This distinction is evident in the regulations of traditional documents as well. Thus, we propose twofold approach, where public documents enjoy stronger protection: they receive full evidentiary value upon lodging them with the court, but may be counterproven either for technical, or for material (content-related) deficiencies.

However, PAEWFEV may not enjoy such strong protection quite automatically. The court, upon receiving such evidence, shall relay it to the opposing party with a relatively short deadline and a notice that the evidence be contested or upon failure of doing so it shall enjoin the protection of the presumption of full evidentiary value. Any objection may be raised against the proposed evidence, including the lack of technical requirements or substantive issues. Here, with our sight on the deep-fake phenomenon, the opposing party may simply state that the recording – be technically immaculate, as it may – still is forged, because he is not on the recording. We emphasize: this is an objection; therefore, no accompanying evidence is required to be attached, but of course, the party is not barred from it (e.g. alibi via witness testimony). upon contesting the evidence, the pleading party shall be obliged (or rather: interested) to prove its authenticity, genuine – non-forged – nature, uncut, unedited state.

One reasonably might raise the question: what shall deter the opposing party from raise a completely groundless objection against his better knowledge? We stand by our proposal, that the objection must be easy to raise to avoid justizmord, and follow the principle of accusatorial (not inquisitorial) procedure. Still, malae fidei procedural acts of the parties must be sanctioned, therefore we propose to put the party, who raised groundless objection to the full expenses of the necessary expert examinations, and a substantial fine be awarded (either to the court or the prevailing party). On the other hand, if the objection proves to be well-founded, the party pleading the evidence must be put to the expenses and fines. Deterrent effect hinges upon the swiftness of the sanction and that it follows every fraudulence, hence our proposal em-

phasizes the need for a binding regulation. We even can imagine a percentage of the value of the litigation to be paid for such malae fidei action, beyond the costs of the expert.

Should the PAEWFEV be uncontested or proven flawless, lawful in terms of technical requirements and content, it shall enjoy the full evidentiary value: until disproven, it shall be full evidence of the action portrayed on the record, statement in the audio, consequently basis for a factual determination of the court. We might remember, that PDWFEV had two layers of presumptions, whereupon the authenticity proven, the presumption of integrity became effective. We tend to assume that these two layers might be unnecessary, if the above-mentioned objection to authenticity functions as intended. However, it is conceivable that the presumption be split into presumption of authenticity (where the technical requirements are scrutinized) and presumption of integrity (where, upon the presumption of authenticity is effective, the content of the record is reviewed with respect of the original record and other considerations). However, our present thought is that a combined, unified presumption would serve a new institution better. According to our concept, *any* fault of the PAEWFEV would deny it the presumptive protection, therefore technical problems in the electronic signature or stamp together with any cut, alteration in the material, or any grounded suspicion that the recording is fabricated, would result in quashing the evidence and applying the sanctions. For a freshly introduced institution, we rather propose a stricter but more trustworthy set of rules, than err on the side of the trust in the judicial system.

4. Conclusion

We argued that the constantly evolving phenomenon of audiovisual recording and its falsification might affect the current practice of taking audiovisual evidence. Although the current Hungarian rules enable the court to use such evidence, the procedure is under the general rules of the freedom of introducing and deliberating the evidence. While this is a firm foundation for infrequent cases, the constant technical evolution rendered the audiovisual recording quite common evidence. Moreover, recent technical developments point beyond the familiar forgery of records, and complete non-real, deepfake videos might be easily obtained by regular people.

For this problem, we propose a system resembling the presumptions for the documents. According to this system, public audiovisual evidence, while disprovable, could enjoy full evidentiary value. Simple private audiovisual

evidence, lacking technical and legal safeguards, would remain under the current regulatory framework of inspection of material evidence. The center of the sets, private audiovisual evidence with full evidentiary value would be produceable by private and legal persons as well, but different technical requirements would qualify for each group, proportional to their expertise and interest to the case. Focus of this regulation would be the presumptive protection of full evidentiary value: it could only take effect if the opposing party – upon notice – fails to object the evidence or thereupon the proposing party fully proves the authenticity and integrity of the recording. To avoid malae fidei conduct, we proposed obligation to pay expenses and fine paid by the groundless denial of the authenticity or integrity, and on the proposing side for attempting to deceive the court.

This new regulation would be based on the proven system of written proof, adapted to this modern phenomenon. Strict as it may be, it would still enable wide layers of the citizenry to more easily use their newfound expertise in videorecording within the traditional boundaries of a civil procedure. Standing on the shoulders of our ancestors, we see further, into the digital age…

A lakáshasználati jog, mint a bontóperek állandó mumusa

Visontai-Szabó Katalin
habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

Bevezetés

Amennyiben a házastársak kapcsolata olyannyira megromlik, hogy a továbbiak nem kívánják fenntartani az életközösséget, számos kérdésben meg kell állapodniuk, hiszen az életüket teljesen új alapokra kell helyezniük. Először is el kell dönteniük, hogy a párkapcsolatnak gyakorlatilag vetnek csak véget vagy hivatalosan is. Az utóbbi időben ez a kérdés gyakran felvetődik. Míg korábban többnyire magától értetődő volt, hogy a válásra is sort kell keríteni, ha szeretnénk pontot tenni a kapcsolat végére, ma már nem biztos, hogy ez bekövetkezik. A CSOK és a babaváró hitel igénybevétele esetén komoly anyagi következményekkel jár a házasság 'idő előtti' felbontása. Amennyiben a bontókereset benyújtása mellett döntenek, a következő kérdés, hogy közös megegyezéssel vagy egy kicsit bonyolultabb és hosszasabb eljárás (un. tényállásos bontás) keretében szeretnék-e megtenni. Ha ezen is túljutottak, a per további menete attól függ, hogy vannak-e közös kiskorú gyermekeik és igényt tart-e valamelyikük házastársi tartásra. Ez utóbbi kérdésre többnyire nemleges válasz érkezik, tekintve, hogy napjainkban a legtöbb családban két kereső van, a férj és a feleség is dolgozik, ritka eset, hogy valamelyik tartásra szorulna. A gyermek számára általában az a legkedvezőbb, ha a szülők nem pereskednek emiatt évekig, hanem békésen meg tudnak állapodni, lehetőleg közös szülői felügyeletben, hogy a gyermeknek egyik szülőjétől se kelljen elszakadni. Azokban az esetekben, ahol a házastársak meg tudnak egyezni ezekről a járulékos kérdésekről[1] a bontóper gyorsan és 'eseménytelenül' lezajlik, ehhez jellemzően nem veszik igénybe ügyvéd segítségét. Ebből adódik, hogy az ilyen eljárásokban a lakáshasználat rendezésének kérdése csak mellékesen kerül elő. A lakáshasználati jog ellenértéke, valamint a lakáshasználati díj jellemzően csak akkor merül fel, ha a felek legalább egyikének jogi képviselője van. Ennek oka, hogy az állampolgárok egy jelentős része nem ismeri ezt a

1 Ptk. 4:21. § (3) bek.

fogalmat, illetve nincs tisztában annak jelentőségével. Továbbá személyes tapasztalatom szerint ezek az igények olyankor jelentkeznek, amikor a felek kapcsolata olyannyira elmérgesedett, hogy a bontáshoz szükséges járulékos kérdésekben sem tudnak megállapodni, ezért fordulnak ügyvédhez. Az ügyvéd természetesen felvilágosítja az ügyfelét a jogait és lehetőségeit illetően, aki ezen felbátorodva elő is terjeszti a kérelmét, amelyre a válófélben lévő házastársa (és annak jogi képviselője) többnyire elég rosszul reagál, és már meg is ágyaztunk egy évekig tartó elkeseredett harcnak. A családjog terén szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy a konfliktusos válásoknak (angol nyelvterületen high conflict divorce[2]-nak nevezik) általában három gyújtópontja van: a szülői felügyelet rendezése, a közös vagyon megosztása és a lakáshasználati jog. Ezek azok a kérdések, melyeken a volt házastársak képesek a végsőkig harcolni. A jogalkotó is felismerte ezeket a 'trigger' pontokat. Nem véletlen, hogy a Polgári Perrendtartás rekodifikációja során elválasztották egymástól a házasság felbontására és a közös vagyon megosztására irányuló pereket,[3] bár véleményem szerint ez csak annyiban segítette a felek helyzetét, hogy így könnyebben felbontható a házassági kötelék, de a vagyonjogi kérdéseken ettől függetlenül még évekig pereskedhetnek. A másik jelentős változást az a Ptk. módosítás[4] hozta, mely lehetővé tette, hogy a bíróság akkor is közös szülői felügyeletet rendeljen el – amennyiben úgy látja, hogy ez szolgálja a gyermek legfőbb érdekét – ha az ellen az egyik szülő tiltakozik. Ezzel is sikerült kihúzni a bontóperek egyik méregfogát. A harmadik neuralgikus pontra azonban a mai napig nincs megnyugtató gyógyír.

A lakáshasználat rendezésének legtöbb vitát kiváltó része a lakáshasználati jog ellenértéke, mert abban még talán meg tudnak állapodni, hogy ki maradjon a lakásban és ki költözzön el, esetleg a bíróság által elrendelt osztott használatba is beletörődnek, de a lakáshasználati jog ellenértékével kapcsolatban nagyon

2 „In high-conflict divorce cases, the emotional toll on the family unit is unquestionably destructive. While the physical and mental health of the children should be the primary focus, the emotional turmoil of a high-conflict divorce often moves the focus away from the children as parents struggle emotionally and financially. Although the best interests of the children are always in the judicial purview, the repeated, lengthy, and hostile litigation process often associated with high-conflict dissolution has lasting effects on the physical and mental health of children, similar to those associated with physical abuse and neglect." Joyce, Alexa N.: High conflict divorce: A Form of child neglect. *Family Court Review*, 2016, 54 (4), 2.

3 Simon Károly László: A házassági vagyonjogi per helye az új polgári perrendtartásban. *Családi Jog*, 2021/1, 9.

4 2021. évi CXXII. törvény, hatályos: 2022.01.01.

erőteljes érzelmek jelentkezhetnek. A jogosultak gyakran kapnak vérszemet és szeretnének minél nagyobb összegre szert tenni, abban bízva, hogy majd annak segítségével megoldódik a lakáshelyzetük. A kötelezettek pedig rendkívül igazságtalannak, sok esetben túlzónak érzik a lakást elhagyó volt házastársuknak járó juttatást. Különösen igaz ez akkor, ha az ingatlan a benne maradó fél különvagyona. Az utóbbi öt évben elképesztő ütemű drágulásnak lehetünk tanúi a magyar ingatlanpiacon, melynek következtében a lakáshasználati jog ellenértéke is komoly átalakuláson esett át. Képzeljük csak el azt a teljesen hétköznapi esetet, hogy a feleség, a férjével való megismerkedésük előtt önerőből, egy kis szülői segítséggel 2015-ben 12 millió forintért vásárolt egy 50 négyzetméteres budapesti társasházi lakást. 2019-ben ebben a lakásban kezdték meg a közös életüket. 2025-ben kerül sor a házasság felbontására. A férj nem vitatja, hogy a lakás a felesége különvagyona, azt is elismeri, hogy a házasság az ő házastársi hűséget sértő magatartása miatt ment tönkre (bár ennek jogilag nem sok relevanciája van), de igényt tart a lakáshasználati jog ellenértékére. A feleség azt hitte a vagyona biztonságban van,[5] semmivel sem tartozik a hűtlen férjének, de kiderül, hogy az ingatlan jelenlegi értéke 60 millió forint, így a férje minimum 15 millió forintra tart igényt. Ha a férj oldaláról nézzük, az igénye teljesen jogos és megalapozott, de ha a feleség oldaláról nézzük, érthető, hogy miért tartja ezt igazságtalannak. A férjét a rövid ideig tartó házasságuk alatt ő tartotta el, egyébként is úgy érzi kihasználták, és még ő fizessen? A családjog alapelveit[6] hívhatnánk segítségül a konfliktus feloldására: a méltányosság, a gyengébb fél védelme, az egymás támogatási kötelezettség mind arról szólnak, hogy a volt házastárs akkor is felelősséggel tartozik volt hitvesének, ha már nincs meg közöttük a harmónia. A családjog 1974[7] óta ismeri és 1986[8] óta szabályozza részletesen a lakáshasználatot, de azóta vitathatatlanul nagyot változott a világ. Az első változásokat a rendszerváltozás után a magántulajdon szélesebb körben való elterjedése és megerősödése hozta, de a 2020 óta tapasztalható dinamikus ingatlanár-emelkedésekre a jogalkalmazók sincsenek felkészülve. Egyre gyakrabban alakulnak ki patthelyzetek a bontóperekben,

5 Célszerű lett volna házassági vagyonjogi szerződést kötni, melyben a férj vállalja, hogy az életközösség megszűnése esetén a lakásból elhelyezési és térítési igény nélkül elköltözik.

6 Ptk. 4:1-4. §.

7 1974. évi I. törvény nyomán módosult a Csjt. A bíróságnak a lakáshasználat rendezése során tekintettel kell lennie a családvédelmi érdekekre is.

8 1986. évi IV. törvény nyomán bekövetkezett Csjt. módosítás már részletesen szabályozta a házastársi lakáshasználatot, ezt a jogszabály eredeti 1952-es szövege még nem tartalmazta.

melyekre a lehetséges megoldásokat a gyakorlatnak kell kimunkálnia.[9]

Akkor sem egyszerűbb a helyzet, ha a felek nem kötöttek házasságot. Sokan hivatkoznak arra, hogy azért élnek inkább élettársi kapcsolatban, mert – esetleges gyermekkori rossz tapasztalataik miatt – nem szeretnének egy hosszadalmas válási procedúrában tönkre menni. Mások a kötöttségeket, a terheket és az elkötelezettséget nem akarják vállani. Lehet, hogy a házassági kötelék hiányában az élettársi kapcsolat fennállása alatt kevesebb kötelezettséggel kell számolni, azonban, ha megromlik a kapcsolat, a függőben lévő kérdéseket ugyanúgy rendezni kell, mint egy házasság esetén, azzal a különbséggel, hogy a rendezés sokkal nehézkesebb, bonyolultabb és ezáltal időigényesebb, illetve a gyengébb fél sokkal kiszolgáltatottabb és védtelenebb.[10]

1. A lakáshasználat rendezése

A lakáshasználat rendezésére – mint általában minden jogvita rendezésére – két út áll rendelkezésre: a felek megállapodhatnak vagy a bírósághoz fordulhatnak.

1.1. *Lakáshasználat rendezése megállapodással*

A házasulók a házasság megkötése előtt házassági vagyonjogi szerződés keretében vagy erre irányuló külön megállapodásban előre rendezhetik a közös lakás majdani sorsát. Az X és a Y generáció[11] körében ez nem túl elterjedt megoldás, de a Z generáció[12] korábbitól eltérő hozzáállásából kiindulva a jövőben feltehetőleg szélesebb körben el fognak terjedni a házassági vagyonjogi szerződések. Ennek ellenére nem gondolom, hogy a házasulók körültekintése minden esetben ki fog terjedni a lakáshasználatnak egy esetleges válás esetére szóló rendezésére is, hiszen nem túl lélekemelő már az esküvő előtt ezen lamentálni. Hozzáteszem, attól, hogy ez nem túl romantikus gesztus, még lehet meglehetősen hasznos, hiszen a nagy napot megelőzően még feltehetően harmonikus a felek kapcsolata, tehát képesek arra, hogy viszonylag tiszta fejjel gondolkodjanak a rendezésre

9 Ez többé-kevéssé be is következett, azonban ezidáig csak egyetlen szerző foglalkozott mélyebben a kérdéssel: Szűcs Tamara Dóra. Lásd pl. Szücs Tamara Dóra: Egy Janus-arcú jogintézmény margójára - a lakáshasználati jog ellenértékének dogmatikai elemzése. *Közjegyzők Közlönye,* 2024/1, 79–98.

10 Barzó Tímea*: A magán- és a családi élethez, az otthonhoz való jog abszolút érvényesülése valóban csak egy „papíron" múlik?* In: Szalma József (szerk.): A magyar tudomány napja a Délvidéken 2016. Budapest, Dialóg Campus, 2018, 186.

11 X generáció: 1965-1980, Y generáció: 1981-1995 között született emberek.

12 Z generáció: 1996-2010 között született fiatalok.

váró kérdésekről. A viszonylag szó használatát azért tartottam szükségesnek, mert ebben az időszakban a vak szerelem korlátozhatja az ember 'belátási képességét', szemben a bontóperben tapasztalható intenzív gyűlölettel. Ez persze nem szolgálhat kellő alapul a szerződés érvénytelenségének megállapításához, akarati hibaként sem állja meg a helyét. Többek között ezért kívánja meg a Ptk., hogy a házasságkötés előtt vagy a házassági életközösség fennállása alatt kötött lakáshasználat rendezéséről szóló megállapodást közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba[13] foglalják, mert a közjegyző, illetve az ügyvéd jelenléte garanciát jelent arra, hogy a mindketten tisztában vannak a jogaikkal, lehetőségeikkel és ezek ismeretében írják alá a szerződést. Mivel a szerződés tartalma harmadik személyekre nem hat ki, annak közjegyzői nyilvántartásba vétele nem szükséges.

A másik lehetőség tehát, hogy a felek a házassági életközösség fennállása alatt kötnek vagyonjogi szerződést vagy a lakáshasználat rendezéséről szóló megállapodást. Véleményem szerint talán ez a megoldás szolgálja leginkább mindkét fél érdekét. Ekkor már jellemzően van némi közös vagyonuk, az együttéléssel kapcsolatos tapasztalatuk, a vak szerelem már nem korlátozza a tisztán gondolkodásukat és remélhetőleg még a gyűlölet sem munkál bennük egymás iránt.

Viszonylag ritka, hogy a házastársak ennyire előrelátóak legyenek, sokkal jellemzőbb, hogy a felek a házassági életközösség megszűnése után állapodnak meg a lakáshasználatról. Erre nézve a Ptk. már nem ír elő szigorú alaki szabályokat, az megtörténhet írásban (nem minősített okiratban is), szóban, de akár ráutaló magatartással is.[14] Ez utóbbi okozza a legtöbb problémát később, mert azzal sokan nincsenek tisztában, hogy ha valaki önként, a visszatérés szándéka nélkül hagyja el a közös lakást, később nem tarthat igényt a lakáshasználati jog ellenértékére.[15] Tapasztalatom szerint ezzel kapcsolatban él a legtöbb tévhit. Vannak, akik azért nem hagyják el a közös lakást, mert azt hiszik, akkor elveszítik annak tulajdonjogát, és még akkor is inkább ott maradnak, ha már elviselhetetlen a másikkal való együttélés. Ez a téves ismereteken alapuló magatartás leginkább a közös gyermekek számára káros, akik nap, mint nap tapasztalják ennek súlyos következményeit. A másik jellemző tévhit szerint – amelyből szintén számos jogvita kerekedhet – ha a férj elköltözik az új élettársához, vagy vele együtt egy közös albérletbe, de az ingóságait

13 Ptk. 4:78. § (1) bek.

14 Herger Csabáné – Katonáné Pehr Erika: *Magyar családjog*. Budapest, Novissima, 2021, 127.

15 Ptk. 4:80. § (1) bek.

a közös lakásban hagyja, és oda rendszeresen visszajár, akkor ő valójában nem hagyta el a közös lakást. Ez a hozzáállás szintén nem szerencsés a gyermekek egészséges személyiségfejlődése szempontjából.

Akik még ennél is kevésbé előrelátóak, azok valószínűleg csak a bontóper során szembesülnek azzal, hogy a közös lakás használatáról is meg kell állapodniuk.

Hiába azonban az előrelátás és a korábban kötött megállapodás, ha a felek a szerelem elmúltával másképp látják a helyzetet és a bontóper hevében úgy érzik rossz döntés volt, amit akkor hoztak. Amennyiben ezt mindketten így gondolják, és az új megoldás tekintetében is egyetértenek, egyező akarattal bármikor eltérhetnek a korábbi megállapodástól vagy azt minden további nélkül módosíthatják. Ha nem értenek egyet – ez a gyakoribb – akkor szerződés érvénytelensége iránti pert kell indítani, melynek kimenetele attól függ, fel tudnak-e mutatni valódi érvénytelenségi okot, mert a 'ma már másképp látom', esetleg 'meggondoltam magam' kevés lesz az érvénytelenség megállapításához. Arra azonban nincs mód, hogy a bíróság attól eltérjen, még akkor sem, ha a felek egyike méltányosságra hivatkozik. Az egyetlen ok, ami miatt a bíróság eltérhet a felek megállapodásától, az a kiskorú gyermek érdeke.[16]

1.2. *Lakáshasználat rendezése a bíróság által*

Amennyiben a házastársak nem tudnak megállapodni a közös lakás további használatáról, a bíróságtól kérhetik annak rendezését. A bíróság a döntés meghozatala során számos körülményt mérlegel. Az első és a legfontosabb, hogy milyen jogcím alapján laknak a felek az adott ingatlanban? Tulajdonjog esetén az adott lakás kinek a tulajdona? A lakás objektív és szubjektív szempontból alkalmas-e az osztott használatra? A közös kiskorú gyermekek felett ki gyakorolja a szülői felügyeletet, és így a lakhatását ki és hol biztosítja? Ezen kérdések megválaszolása után a bíróság a következő döntéseket hozhatja: kizárólagos vagy osztott használatot rendel el, esetleg lakáscserét, vagy elutasítja a kereseti kérelmet, amennyiben az adott helyzetben a kérdést nem lehetséges megnyugtató módon rendezni.[17] Fontos kiemelni, hogy a felek konkrét rendezésre irányuló kérelme ebben az esetben nem releváns, azaz hiába kér valaki például kizárólagos használatra történő feljogosítást, ez nem köti a bíróságot, dönthet másképp is, mert ebben az esetben a lakáshasználat rendezését tekintjük

16 BH1997.291. és EBH2008.1698.
17 PK298.III.

kereseti kérelemnek, a rendezés módjának meghatározása a bíróság feladata.[18]

A bíróság által feltárandó körülmények sorában, ami a jogcímet illeti, lényeges, hogy a bíróság csak abban az esetben hozhat erről döntést, ha a feleknek vagy legalább egyiküknek önálló jogcíme van a lakás használatára, azaz tulajdonjog, bérleti jog vagy haszonélvezeti jog alapján lakják.[19] Amennyiben a lakás használatára csak járulékos jogcímmel rendelkeznek, azaz azt (piaci alapon) bérlik vagy szívességi lakáshasználók, a lakáshasználat rendezése szóba se jöhet, de ugyanígy kiesik a házastársak közös cégébe apportált lakás is.[20]

A lakás lehet a házastársak közös tulajdona vagy egyikük különvagyona. Ha a lakás egyikük különvagyonához tartozik, a bíróság döntése értelmében jellemzően ő maradhat a lakásban, a másikat annak elhagyására kötelezi, de vannak kivételek, melyek a családjog két fontos alapelvéből, a gyermek legfőbb érdekének elsődlegességéből és a méltányosság elvéből következnek.

Amennyiben a lakás a felek közös vagyonához tartozik – abban az esetben is, ha egyikük csak telekkönyvön kívüli tulajdonos – mindketten igényt tarthatnak a lakás használatára. Tovább bonyolítja a helyzetet, ha a lakás egyikük különvagyona, de a házassági életközösség fennállása alatt olyan értéknövelő beruházások – akkor is, ha az nem felel meg a ráépítés és a hozzáépítés követelményeinek[21] – történtek, melyek alapján a nem tulajdonos házastárs is tulajdoni igénnyel léphet fel.[22]

Ha bérleti jog alapján lakják az ingatlant, nem mindegy, hogy az egyikük önálló bérleménye (jellemzően azért, mert már az életközösség előtt ő volt a bérlő)[23] és a másik csak az ő jogán tartózkodik a lakásban,[24] vagy a házastársak bérlőtársak, azaz ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, a kötelezettségek egyetemlegesen terhelik őket.

Ami az oszthatóságot illeti, az Európa Tanács ajánlása szerint[25] ha a felek házasságát felbontják, az egyiküknek – megfelelő kompenzáció mellett – el kell hagynia a lakást, hiszen nyilvánvalóan azért került sor a kapcsolat felszámolására, mert nem tudnak/akarnak együtt élni. A magyar joggyakorlat ezt sok esetben nem tudja biztosítani, ezért jellemzően a lakás osztott használatának elrende-

18 PK298.I.

19 Hegedűs Andrea: *A lakáshasználat*. In.: Sándor István (szerk.): Polgári Jog III. (4. átdolgozott kiadás). Budapest, Patrocinium, 2021, 232.

20 Herger – Katonáné Pehr i. m. 125.

21 Ptk. V:71-72. §.

22 BH1997.72.ré, BH2004.468., BH2000.450.

23 BH1991.317.

24 Ltv. 21. § (2) bek.

25 Európa Tanács Miniszterek Bizottsága 1981. évi 15. sz. ajánlása 3. alapelv.

lésére kerül sor. Fontos kiemelni, hogy ez a legtöbb esetben nem jelent teljes elkülönülést, csak annyit, hogy a felek bizonyos helyiségeket kizárólagosan, más helyiségeket közösen használnak. Objektív szempontból megosztható az ingatlan, ha a mérete, alaprajzi beosztása és a rendelkezésre álló helyiségek száma alapján az osztott használtra alkalmas, vagy kisebb átalakításokkal alkalmassá tehető.[26] Ennek során arra is tekintettel kell lenni, hogy az adott ingatlant összesen hányan használják. A szubjektív oszthatatlanság megítélése során a házastársak korábbi magatartását kölcsönösen értékelni kell.[27] Szubjektív szempontból oszthatatlan az ingatlan, ha valamelyik házastárs botrányos, garázda vagy súlyosan zavaró módon viselkedik, az állandó feszültség miatt a gyermek egészséges személyiségfejlődése nem biztosítható,[28] esetleg italozó életmódja és kritikátlan magatartása miatt nem lehet vele együtt élni.[29] Önmagában az a tény, hogy egyikük házastársi hűséget sértő magatartása vezetett a házasság megromlásához, nem eredményez szubjektív oszthatatlanságot,[30] ahogy az sem, ha az egyik fél elmebetegsége miatt viselkedése időnként agresszív.[31]

A lakáshasználatra való jogosultság elbírálása során kiemelkedő jelentősége van annak, hogy a közös gyermek(ek) felett ki gyakorolja a szülői felügyeletet. Korábban a kizárólagos szülői felügyelet esetén egyértelmű volt a helyzet, nem is véletlen, hogy a szülők mindent elkövettek a pernyertesség érdekében, hiszen az maradhatott a lakásban, aki egyedül gyakorolta a szülői felügyeletet, a másik számára maradt az osztott használat, vagy el kellett hagynia a lakást. Ez utóbbi még akkor is bekövetkezhetett, ha a lakás a távozó házastárs különvagyona volt, a gyermek érdeke ugyanis nagyobb súllyal esik a latba, mint a tulajdonjog használatról szóló részjogosítványa.[32] Az utóbbi időben azonban egyre inkább elterjed a közös szülői felügyelet, amely újabb kihívások elé állítja a bíróságokat. Ebben az esetben nyilvánvalóan csak az osztott használat jöhet szóba, hiszen, ha az egyik szülő olyan elviselhetetlen magatartást tanúsít, hogy emiatt el kell hagynia a közös lakást, a bíróság nem fog közös szülői felügyeletet elrendelni, az nem szolgálja a gyermek érdekét. Váltott gondoskodás esetén is meg kell azonban jelölni a gyermek lakóhelyét (ami

26 BARZÓ Tímea: *A magyar család jogi rendje*. Budapest, Patrocinium, 2017, 227.
27 BH2002.313.
28 BH1994.542.
29 BH1995.35.
30 BH1977. 329.
31 BENCZE Lászlóné: Jogesetek a házastársi lakáshasználat köréből. *Családi Jog,* 2003/1, 24.
32 Ptk. 5:13. §. (2) bek.

egyébként semmiféle előjogot vagy többletjogot nem jelent a szülő számára, ez inkább egy adminisztrációs kérdés).[33]

Ami még tovább bonyolítja a helyzetet az a közös szülői felügyelet gyakorlásának legújabb módja, a fészek modell.[34] Ebben a modellben a gyermek marad a közös lakásban, a szülők pedig felváltva költöznek meghatározott időközönként, azaz például egy hétig az apa lakik a gyermekkel, egy hétig az anya. Ilyenkor hogyan rendezik a lakáshasználatot? Nevezhetjük ezt a nem térben, hanem időben megosztott használatot osztott használatnak? Amennyiben igen, az arról való döntés esetén más szempontokat kell figyelembe venni, mint korábban. Kisebb jelentősége lehet például a lakás méretének, sőt a felek személyes viszonyának is. Felmerül továbbá a kérdés, hogy vajon hol laknak a szülők azokon a napokon, amikor éppen nem ők vannak a gyerekkel? Ha mindketten önként, a visszatérés szándéka nélkül hagyták el a közös lakást, akkor egyikük sem tarthat igényt a lakáshasználati jog ellenértékére, de lakáshasználati vagy többlethasználati díjra sem.

Ami a bíróság döntését illeti, eltérően az Európa Tanácsi ajánlástól – a magyar sajátosságok miatt – a bíróság sokszor osztott használatot rendel el, sőt ezt tekinti elsődlegesnek.[35]

A bíróság a lakás használatának megosztását mellőzi, ha a házastársaknak vagy egyiküknek ugyanabban a helységben beköltözhető vagy egyoldalú nyilatkozattal beköltözhetővé tehető lakása van, tehát van hova költöznie, illetve abban az esetben is, ha egyikük önként és a visszatérés szándéka nélkül költözött el a közös ingatlanból.[36] Az elköltözés nem tekinthető önkéntesnek, ha a szülő azért költözik el, hogy a gyermeket a szülők közötti konfliktus miatti további pszichés sérüléstől megkímélje.[37]

Sokan tartanak attól, hogy ha a (szintén) tulajdonos házastársat a bíróság a lakás elhagyására kötelezte, a bent maradó házastársnak kell majd gondoskodnia az ő elhelyezéséről. További tévhit, amely ugyancsak erősen él a köztudatban,

33 Ha a gyermekek lakóhelyeként a házastársi közös lakásban maradó szülő lakóhelyét határozzák meg a felek, miközben váltott gondoskodásban állapodnak meg, akkor a lakáshasználati jog ellenértéke nem csökkenthető a gyermek lakáshasználatának biztosítására hivatkozva. (Kúria Pfv. 20.020/2021)

34 Lehtme, Rafaela: Child-centred approach to shared parenting: Children's experiences of bird's nest parenting arrangements. *Children and Youth Services Review*, 2024, (160), 2. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0190740924001567?via%3Dihub (2025. 11. 08.)

35 BH1992.399., BH2010.42.

36 Ptk. 4:81. § (3) bek.

37 BH2016.175.

hogy ha az egyik fél bent marad a lakásban a közös gyermekkel, akkor őket onnan soha nem lehet kitenni, mert kisgyermekes családot nem lehet az utcára tenni. Sokan éppen ezért nem adják ki bérbe a lakásukat gyerekeseknek sem. Mindkét téves elképzelésnek a szocialista jogból eredő beidegződés lehet az alapja, bár az is erősen félreértelmezve maradt meg. A lakástörvény[38] hatályba lépése (1994) előtt, a bírói gyakorlat jóhiszemű jogcím nélküli lakáshasználónak tekintette azt a felet, akit nem a saját felróható magatartása, hanem egyéb ok miatt köteleztek a közös lakás elhagyására, így megfelelő elhelyezésre tarthatott igényt. Ez sem azt jelentette azonban, hogy a lakhatása megoldásáról mindenképpen a volt házastársa volt köteles gondoskodni. Önkormányzati bérlakás esetén a lakástörvény eredeti szövegezése már egyértelműen utalt arra, hogy önkormányzati bérlakás esetén a távozó házastárs elhelyezése az önkormányzat feladata, ezt azonban az Alkotmánybíróság[39] alkotmányellenesség miatt megsemmisítette.[40] Ma már tehát a távozó házastárs elhelyezésre nem tarthat igényt.[41]

Lakáscserére kötelezés csak önkormányzati bérlakás esetén jöhet szóba.[42]

2. A lakáshasználati jog ellenértéke

A lakáshasználati jog ellenértéke a Csjt.[43] eredeti 1952-es szövegezésében még nem szerepelt, annak részletesen kidolgozott változata csak az 1986. évi IV. törvénnyel beiktatott módosítás[44] során lett a családjog része. Természetesen a távozó házastársat megillető kompenzáció iránti igény ezt megelőzően is jelen volt a joggyakorlatban, de arról a lakásrendelet rendelkezett. Az ennek keretében megállapítható kárpótlást a bíróságok sokszor nagyon alacsony összegben határozták meg, ezért sok kritika érte őket, hiszen ezáltal a házastársak

38 1993. évi LXXVIII. törvény a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról. (Ltv.)

39 37/1998 (IX.23.) AB határozat, 1999. szeptember 30-tól hatálytalan.

40 Csiky Ottó – Filó Erika: *Magyar családjog, második, átdolgozott kiadás*. Budapest, HVG Orac, 2003, 159–160.

41 Kőrös András: *A Ptk. magyarázata III-VI. Negyedik, átdolgozott, bővített kiadás*. Budapest, HVG Orac, 2021, 184.

42 Csíky – Filó i. m. 162.

43 A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952.évi IV. törvény.

44 Fontos alapul szolgált a módosításhoz az Európa Tanács Miniszterek Bizottsága által 1981-ben kiadott 15. sz. ajánlása, melyet az 1981.évi 338.sz. ülésen fogadtak el. Ezt azóta kiegészítette és megerősítette az Európai Családjogi Bizottság (CEFL) által kidolgozott Európai Családjogi Elvek mintaszabályzat. 4:5-4:6. elve a családi otthon védelméről.

esélyegyenlőségét csökkentették, adott esetben nagyon nehéz helyzetbe került az, aki kénytelen volt elhagyni a korábbi otthonát.[45] A nyolcvanas évek jogszolgáltatói még nem sejthették hogy a 2020-as években éppen abból adódnak majd a konfliktusok és az elégedetlenség, hogy a lakáshasználati jog ellenértéke túl magas összegben kerül megállapításra, pedig a jogintézmény célja azóta sem változott. Célja a két fél anyagi helyzetében beállott eltolódás, aránytalanság kompenzálása,[46] de egyértelműen nem vagyonmegosztási célokat szolgál.[47]

A lakáshasználati jog ellenértékére az a fél tarthat igényt, aki szerződésben vállalt kötelezettség vagy a bíróság határozata alapján köteles a lakás elhagyására, illetve aki a volt házastársa összeférhetetlen magatartása miatt kényszerül a költözésre.

Nem tarthat igényt a lakáshasználati jog ellenértékére, aki szerződésben elhelyezési és térítési igény nélkül vállalta, hogy elhagyja a lakást, aki önként, a visszatérés szándéka nélkül hagyott fel az ottlakással[48], illetve az sem, akinek a bíróság a lakáshasználati jogát csak ideiglenesen, meghatározott időre vonta meg. Továbbá természetesen nem tarthat igényt rá az, aki a közös 'albérletből' távozik, aki házastársa szüleinek lakásában szívességi lakáshasználóként lakott, illetve, ha haszonélvezettel terhelt lakást használtak.[49] A lakásból való távozás nem tekinthető önkéntesnek, ha arra a bent maradó házastárs durva, agresszív magatartása miatt került sor,[50] vagy azért, mert a bent lakó fél a zárat lecseréltette.[51] Nem csak az önkéntességet, hanem a véglegességet is vizsgálni kell. Erre utal például, ha kijelentkezik a lakásból vagy nem indít birtokháborítási eljárást az elrejtett kulcs visszaszerzése érdekében.[52]

A legfontosabb kérdés, hogy ki és mi alapján határozza meg a lakáshasználati jog ellenértékét? A Csjt. még egyértelmű iránymutatással szolgált, mikor meghatározta, hogy az ingatlan lakott, illetve beköltözhető forgalmi értéke közötti érték arányos részére tarthat igényt a távozó házastárs, mely összeget tovább árnyalta a lakásban maradó személyek száma, a kiskorú gyermek, valamint az, hogy a lakás kinek a tulajdona. Nem kellett azonban figyelembe

45 Csíky – Filó i. m. 154.
46 Barzó i. m. 237.
47 BH1996.479.
48 Reiderné Bánki Erika: *A házastársi lakáshasználat*. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia, 2018, 39. https://ijoten.hu/uploads/a-hazastarsi-lakashasznalat.pdf (2025. 12. 20.)
49 BH1997.2.
50 BH2002.61.
51 Pfv.20.437/2019.
52 Pfv.II.21.020/2018.

venni a lakásban lakó szívességi lakáshasználókat és a nagykorú gyermekeket. Ennek megfelelően az összeg lehetett a különbözet fele, vagy harmada, de méltányosság alkalmazása esetén ennél több vagy kevesebb is. Méltányosságra adhatott alapot például, ha a bent maradó házastárs anyagi helyzete nem tette lehetővé a kifizetést, vagy ha a kizárólagos tulajdonosnak kellett elhagyni a lakást, esetleg a kiskorú gyermek is a távozó szülővel tartott. Nem vették azonban figyelembe, hogy a házasság kinek a hibájából romlott meg.[53]

A Ptk. szakított ezzel a megközelítéssel, egy sokkal rugalmasabb, a felek helyzetéhez és igényeihez jobban alkalmazkodó megoldást kívánt bevezeti. Nem tartalmaz tehát utalást arra, mi alapján kell a lakáshasználati jog ellenértékét meghatározni.[54] Ez a felekben és az ingatlanforgalmi szakértőkben is bizonytalanságot okozott, Varga Nelli és Szücs Tamara Dóra kutatási eredményei szerint azonban a bíróság megfelelő és adaptív gyakorlatot alakított ki, így a jogbiztonság sem sérült.[55] Probléma és kihívás azonban továbbra is adódik. Amennyiben a felek nem tudnak megegyezni az ingatlan értékét illetően, ingatlanforgalmi szakértő kirendelése válik szükségessé. A szakértő bevonása a perbe többnyire igen költséges, ráadásul ők is meglehetősen bizonytalanok azzal kapcsolatban, hogy mit is kellene kiszámolniuk. Fontos kiemelni, hogy a szakértőnek nem a lakáshasználati jog ellenértékét kell meghatározni – hiszen az a bíróság feladata – hanem az ingatlan lakott és beköltözhető forgalmi értékét. A Csjt. által meghatározott számítási mód tehát tovább él a joggyakorlatban.[56] Kihívást jelent azonban a szakértőknek, hogy vajon mi alapján határozható meg egy ingatlan lakott forgalmi értéke?[57] Korábban töretlen volt a szakértői gyakorlat a tekintetben, hogy a lakott forgalmi érték a beköltözhető forgalmi érték 50-60%-a,[58] de ma már ez nem ennyire egyszerű. Ráadásul a jelenlegi ingatlanárak mellett aránytalanul magas összegek jönnek ki, amit egyik fél sem tud kifizetni, továbbá a lakás tulajdonosa nagyon igazságtalannak érzi ennek megfizettetését.

53 Csjt. 31/C. §; Csíky – Filó i. m. 165–166.

54 Szeibert Orsolya: *A házastársi közös lakás használatának rendezése*. In.: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz. Budapest, Wolters Kluwer, 2018, 758.

55 Varga Nelli – Szücs Tamara Dóra: A bíróságok jogfejlesztő-jogértelmező tevékenységének aspektusai a lakáshasználati jog ellenértékének megállapításai során. *Polgári Jog,* 2025/3-4, 1–13.

56 Varga – Szücs i. m. 5.

57 Hajnal István: *Róka fogta csuka: a lakott érték*. In: Bencsik Attila (szerk.): ISZAK 2015 Igazságügyi Szakértői Konferencia. Budapest, Budapesti Igazságügyi Szakértői Kamara, 2015, 3.

58 Csíky – Filó i. m. 164.

Ha a házastársi közös lakás a felek közös tulajdona, kézenfekvő, hogy a lakáshasználati jog ellenértékének megállapítása helyett inkább a közös vagyon megosztására kerüljön sor,[59] ennek azonban számos objektív akadálya lehet. A közös tulajdon megszüntetésének két legtipikusabb módja a közös értékesítés és a megváltás. Amennyiben a felek eladják az ingatlant – egy átlagos, közepes méretű társasházi lakásból kiindulva – a kapott vételár nem lesz elegendő arra, hogy abból két másik otthont vásároljanak, főleg, ha még a fennálló kölcsöntartozásokat is vissza kell belőle fizetni. Ha megváltásban gondolkodnak, akkor is az anyagi helyzetük lehet a legfőbb akadály, nem valószínű, hogy egyiküknek olyan mértékű különvagyona van, amelyből a lakás fele tulajdoni illetőségét magához tudja váltani.

Összegzés és javaslatok

A lakáshasználattal kapcsolatban számos tévhit és bizonytalanság van jelen, melyhez erős érzelmek is kapcsolódnak. Az érzelmek megjelenése a családjogi perekben nem meglepő, ám az utóbbi időben egyre gyakrabban érzik azt a volt házastársak, hogy a szabályozás és a bírói gyakorlat is igazságtalan. Az érzés létjogosultságának elbírálása nem jogkérdés, de való igaz, hogy a megváltozott igények és társadalmi/gazdasági helyzet nehéz helyzetbe hozza az érintetteket. Jogilag releváns kérdés, hogy mit tehetne ez ellen a jogalkotó és a jogalkalmazó?

A lakáshasználat szabályozásának gyökerei a szocialista családjog idejére nyúlnak vissza, amikor lakásínség volt az országban, a tásbérletbe 'összekényszerített' idegenek együttlakása sem volt ritkaság. Napjainkban azonban már elegendő mennyiségű ingatlan áll rendelkezésre, ahhoz is hozzászokhattunk, hogy többségében kényelmes körülmények között élünk, természetes elvárás tehát a volt házastársak részéről, hogy a továbbiakban ne kelljen egy háztartásban élniük, az osztott lakáshasználat tehát nem lehet főszabály többé. De ha egyiküknek el kell hagynia a közös lakást, újabb kihívással néznek szembe: hova és miből tudna elköltözni? Amennyiben a bíróság megítéli számára a lakáshasználati jog ellenértékét, ez a kérdés (legalábbis átmenetileg) megoldódik, egyedül a lakásban maradó fél számára okoz majd nehézséget, hogy azt miből fizesse ki, különösen a napjainkban tapasztalható ingatlanárak mellett. Véleményem szerint jelenleg valóban egy 'róka fogta csuka' helyzet állt elő, mert sem a szabályozáson, sem a gyakorlaton nem tudunk érdemben változtatni, a felek a körülmények rabjaivá válnak. Nagyon helyes, hogy a bíróságok

59 Ptk. Negyedik Könyv II. rész VI. cím VIII. fejezet indokolása.

mindent megtesznek annak érdekében, hogy a megtalálják a felek számára legideálisabb megoldást, de a mozgástér számukra is szűk.

Fontos lenne továbbá valamiféle megoldást találni az utóbbi időben egyre szélesebb körben elterjedt közös szülői felügyelet gyakorlásra, azon belül is a váltott gondoskodásra, és a fészek modellre, mely szintén számos kérdést felvet. Egyelőre csak a családjog alapelveiben (méltányosság, a gyermek érdeke) és a bíróságok korlátlan mérlegelési lehetőségében bízhatunk, kicsit kevésbé a házastársak józan ítélőképességében.